Hertoginnedal I

Het probleem Brussel sinds Hertoginnedal (1963)

Acta van het colloquium VUB-CRISP

van

20 en 21 oktober 1988

Le problème Bruxelles depuis Val Duchesse (1963)

Actes du colloque VUB-CRISP

du

20 et 21 octobre 1988

VUB Press

Boekverzorging: Guido Peeters en Magda De Moor
Omslagontwerp: Danny Somers

©1989 VUB-Press Brussel
ISBN 90-70289-63-6
D/1989/1885/103 NUGI 641

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Woord vooraf

Toen in het Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden plannen gemaakt werden om het tienjarige bestaan van de reeks *Taal en Sociale Integratie* met een colloquium te vieren, drong het thema zich vanzelf op: in 1988 was het ook vijfentwintig jaar geleden dat het taalcompromis van Hertoginnedal tot stand kwam. Een analyse maken van de wijze waarop dit voor de Brusselse problematiek ongemeen belangrijk taalpact het licht zag en de evolutie ervan sinds 1963 nagaan, leek een boeiend en actueel onderwerp om er studiedagen rond te organiseren. Een dergelijk colloquium zou immers niet enkel de wetenschappers interesseren, maar zou ook relevant zijn voor al wie zich met het beleid inzake Brussel bezighoudt of er belangstelling voor heeft. Er werd bijgevolg besloten de referaten zowel te concentreren op de totstandkoming van het compromis en het daarmee verweven wetgevende werk in de woelige periode van de marsen op Brussel en de Franstalige tegenagitatie, als op de effecten ervan in Brussel en in de nieuw gecreëerde faciliteitengemeenten vanaf 1963 tot heden.

Het colloquium kreeg drie afdelingen. De reconstructie van de totstandkoming van Hertoginnedal werd de betrachting van de sprekers van de historisch georiënteerde sectie. De vroegste wortels werden er gezocht in de taalwetgeving uit het Interbellum, terwijl ook naar de toepassing van de wetten in de bezettingsperiode werd gepeild en de gevolgen ervan voor het naoorlogse communautaire klimaat in de hoofdstad. Hoe dit klimaat verder evolueerde naar de jaren 1960 toe werd vervolgens in verband gebracht met de sociaal-economische veranderingen die zich in het hoofdstedelijk gebied voordeden, evenals met de invloed van de politiek-institutionele factoren, zoals de moeilijkheden rond de talentelling van 1947 en de werking van het Centrum-Harmel. Daarna werd voor de verschillende politieke formaties onderzocht hoe deze op die direct of indirect communautair geladen veranderingen reageerden en meer bepaald welke eisen ze in verband met de toekomst

van Brussel naar voren schoven. De effecten van het taalcompromis van 1963 maakten het onderdeel uit van de besprekingen in de plenaire vergaderingen. Tegen de achtergrond van de demografische en politiek-electorale verschuivingen werden de reacties bekeken van de Brusselse sociaal-economische milieus en van de sociaal-culturele organisaties. Getracht werd ook om al een eerste balans op te maken van vijfentwintig jaar wetgevende praktijk. Aan het probleem van de faciliteiten in de randgemeenten werd eveneens aandacht besteed. Het globale linguïstische beeld werd tijdens de plenaire vergadering opgehangen, maar de sociolinguïstische aspecten werden belangrijk genoeg geacht om er het onderwerp van een aparte afdeling van te maken. Daarin werden de resultaten bekend gemaakt van een micro-onderzoek in een Anderlechtse volkswijk en kwam ook het taalgebruik in het bedrijfsleven en bij de pendelaars ter sprake. Veel plaats werd ingeruimd voor het taalonderwijs van het Nederlands bij migranten, zowel volwassenen als kinderen. Een meer theoretisch gerichte bijdrage betrof de morfologie van het Brussels dialect, terwijl de taalhypothese die H. Baetens Beardsmore in een van de eerste delen van deze reeks presenteerde, nu aan de praktijk werd getoetst.

Geheel in de lijn van de traditie om het project niet op te sluiten in één discipline of in één universiteit, maar het integendeel én interdisciplinair uit te bouwen én het op een internationaal niveau te tillen, slaagde het Centrum erin om een gespecialiseerd en zeer gedifferentieerde panel van medewerkers tot stand te brengen. Naast een vijfentwintigtal professoren, vorsers, assistenten en afgestudeerden van de VUB, waren zowel de universiteiten van Leuven, Louvain-la-Neuve, Antwerpen, Franstalig Brussel, Gent en Limburg ruim vertegenwoordigd, evenals instellingen zoals het Institut J. Destrée en de CERB. De internationale contacten van het Centrum kwamen tot uiting in de deelname van Amsterdamse en Amerikaanse collega's en zeker ook in het openingsreferaat van de Canadese specialist K. McRae. Dat het mogelijk was om met zovele Franstalige collega's uit het eigen land samen te werken - ook in wetenschappelijke kringen is dit niet langer evident - dankt het Centrum vooral aan de steun van de CRISP. De belangstelling van deze instelling voor het Brusselse probleem is gekend. Wie weet niet dat M. P. Herremans een pioniersrol heeft gespeeld bij het publiceren over de Brusselse Vlamingen in de *Courriers hebdomadaires* van de *CRISP*? Voor het succes van het colloquium is het dan ook van groot belang geweest dat de directie en het bestuur op ons verzoek tot samenwerking zijn willen ingaan.

Even onmisbaar voor het welslagen van de studiedagen was de financiële hulp. We kregen die ook nu weer van het NFWO-FKFO, van de onderzoeksraad van de VUB, van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte en van het Ministerie van Onderwijs. Voor de praktische realisatie was de inzet van verschillende VUB-medewerkers zeer groot, waarbij de centrale rol van Mevr. E. Deslé zeker moet vermeld worden. Onder grote belangstelling, ook vanwege de media, gingen de studiedagen op 20 en 21 oktober 1988 aan de VUB door. Tot de meer dan tweehonderd partici-

panten behoorden niet enkel geïnteresseerde studenten en universitairen, maar ook vele prominenten uit regeringskringen, de vertegenwoordigende lichamen, de magistratuur, de administratie, de partijen en de sociaal-economische en sociaal-culturele verenigingen.

Zoals tijdens het colloquium in het vooruitzicht werd gesteld, werd er in het daaropvolgende jaar door de sprekers hard gewerkt om de referaten om te vormen tot wetenschappelijke publikaties. Sommige deelonderwerpen die, wegens gebrek aan tijd niet aan bod waren gekomen, konden nu ook uitgewerkt worden. De *Acta*, hier voorhanden, zijn dan ook veel uitgebreider en vollediger geworden dan de teksten van het colloquium. Ook wat de indeling betreft, werd enigszins afgeweken van de volgorde van de studiedagen. We hielden ons strikt aan een thematische classificatie zodat er drie delen ontstonden. In deel één werden de historisch georiënteerde bijdragen bijeengebracht. De artikels met betrekking tot de algemene evolutie na 1963 werden in deel twee gebundeld en deel drie bevat de socio-linguïstische bijdragen. Het resultaat is zonder meer indrukwekkend: verdeeld over drie volumes bevatten deze *Acta* ruim 900 bladzijden wetenschappelijke literatuur, waardoor een substantiële vermeerdering van onze kennis over het Brusselse probleem tot stand werd gebracht.

De grote financiële inspanningen die de publikatie van drie delen van *Taal en Sociale Integratie* vereist, werden eveneens door het NFWO-FKFO en de VUB geleverd, waarvoor onze oprechte dank. Het redactiewerk werd verdeeld: P. Van De Craen nam deel drie voor zijn rekening, ikzelf de delen één en twee. Voor de praktische en technische realisatie hebben we echter veel hulp gekregen van de dames M. De Moor en E. Deslé en van de heer W. Veldeman, waarvoor eveneens onze dank. Hopelijk zullen deze drie nieuwe delen van *Taal en Sociale Integratie* een even ruim publiek interesseren als dit het geval is geweest voor hun voorgangers.

Els Witte
Brussel, september 1989

Préface

Quand au Centre interdisciplinaire pour l'étude des problèmes linguistiques bruxellois on fit des plans pour fêter le dixième anniversaire de la série *Langue et Intégration sociale* par un colloque, le thème s'imposa d'emblée : en 1988 il y avait vingt-cinq ans que le compromis linguistique de Val Duchesse avait été conclu. Faire une analyse de la genèse de cet important pacte linguistique et de son évolution depuis 1963 parut un sujet passionnant et actuel pour y consacrer des journées, d'études. Un tel colloque n'intéresserait pas seulement les scientifiques mais aussi quiconque est préoccupé par la gestion de Bruxelles ou lui porte intérêt. Il fut dès lors décidé de concentrer les recherches sur l'élaboration du compromis de Val Duchesse et le travail législatif qui en résulta, dans la période orageuse des marches sur Bruxelles, de même que sur ses effets dans la capitale et les communes à facilités de 1963 à nos jours.

Le colloque comporta trois sections. La reconstruction du pacte de Val Duchesse fut confiée aux orateurs de la section historique. Ils recherchèrent les racines de la législation entre les deux guerres, de même que dans l'application des lois durant la période de l'occupation et ses conséquences dans le climat communautaire de la capitale d'après-guerre. L'évolution de ce climat dans les années 1960 fut mise en rapport avec les changements socio-économiques et les facteurs politico-institutionnels, tels que les difficultés résultant du recensement linguistique de 1947 et le fonctionnement du Centre-Harmel. Ensuite furent examinées les réactions directes ou indirectes des diverses formations politiques aux changements communautaires et plus spécialement les revendications qu'elles formulèrent concernant l'avenir de Bruxelles.

Les effets du compromis linguistique de 1963 furent abordés dans les séances plénières. Sur le fond des changements démographiques et politico-électoraux, on observa les réactions des milieux socio-économiques et des organisations socio-culturelles. On s'efforça aussi de dresser le bilan de vingt-cinq ans de pratique législative à Bruxelles et

dans les communes périphériques à facilités. Un tableau linguistique global fut également brossé lors de la séance plénière, mais les aspects socio-linguistiques étant tellement importants, on jugea opportun de leur consacrer une section à part.

Les résultats d'une enquête sur les attitudes linguistiques dans un quartier populaire d'Anderlecht y furent présentés et l'usage des langues dans les milieux économiques et chez les navetteurs fut également sujet de discussion. Une place étendue y fut réservée à l'enseignement du néerlandais chez les immigrés tant adultes ou enfants. Une contribution plus théorique fut consacrée à la morphologie du dialecte bruxellois. L'hypothèse linguistique de H. Baetens Beardsmore, présentée dans un des premiers numéros de la présente série, y fut confrontée avec la pratique des faits.

Contrairement à la tradition qui consiste à enfermer un projet scientifique dans une seule discipline et dans une même université, le Centre a toujours essayé d'atteindre un niveau national, et même international, et de créer une équipe interdisciplinaire avec des collaborateurs très différenciés. Ce colloque en donna de nouveau la preuve. Outre vingt cinq professeurs, chercheurs, assistants et diplômés de la VUB, étaient représentées les universités de Leuven, Louvain-la-Neuve, Anvers, l'ULB, Gand, Limbourg, de même que l'Institut J. Destrée et le CERB. Des contacts internationaux étaient établis avec des collègues amstellodamois et américains, ainsi qu'avec le spécialiste canadien K. McRae, qui fit la conférence introductive. S'il fut possible de faire collaborer tant de collègues francophones de notre propre pays - même sur le plan scientifique ce n'est pas tellement évident - le Centre le doit avant tout à l'appui du CRISP. L'intérêt de cette institution pour le problème bruxellois est connu. Qui ne sait le rôle de pionnier joué par M.P. Herremans, qui fut un des premiers à publier sur les Flamands de Bruxelles dans les *Courriers hebdomadaires du CRISP*? La réponse positive du CRISP à notre demande de collaboration fut donc de grande importance pour le succès du colloque.

L'aide financière, indispensable à la réussite des journées, fut obtenue par le truchement du FNRS, de l'Onderzoeksraad et de la Faculté de philosophie et lettres de la VUB ainsi que du Ministère de l'Education nationale. L'aide de différents collaborateurs de la VUB fut très précieuse pour la réalisation pratique. En particulier le rôle central de Madame E. Deslé est certainement à citer. Le colloque, qui se déroula les 20 et 21 octobre 1988 dans les locaux de la VUB, suscita un grand intérêt, également de la part des médias. Parmi plus de deux cents participants, il n'y avait pas seulement des étudiants et universitaires intéressés, mais aussi des personnalités des milieux gouvernementaux, du parlement, de la magistrature, de l'administration, des partis et des associations socio-économiques et culturelles.

Durant le colloque la perspective fut envisagée que les orateurs reverraient leur communication en vue de la publication scientifique ulté-

rieure. Ce qui fut fait. Certains sujets, traités de façon fragmentaire par manque de temps, pouvaient entretemps être l'objet de compléments. Les *Actes* sont donc plus étendus que les textes exposés au colloque. En ce qui concerne la succession des articles, on s'écarta de l'ordre établi pour les journées d'études et on s'en tint strictement à une classification thématique, d'où les trois volumes présentés ici. Dans le premier furent groupées les contributions à orientation historique. Les articles concernant l'évolution générale depuis 1963 furent réunis dans le deuxième volume et le troisième contient ceux se rapportant aux études socio-linguistiques. Le résultat de ces trois volumes d'*Actes* est impressionnant: plus de 900 pages de littérature scientifique, augmentent considérablement notre connaissance du problème.

La publication de ces trois volumes de *Langue et Intégration sociale* exigèrent de grands efforts financiers: le FNRS et la VUB méritent nos sincères remerciements. Le travail de rédaction fut réparti entre P. Van de Craen, qui prit à son compte la troisième partie et moi-même, qui me chargea des deux premières parties. Pour la réalisation on reçut bien de l'aide de Mesdames M. De Moor et E. Deslé ainsi que de Monsieur W. Veldeman. A eux aussi va notre gratitude.

Nous espérons que ces trois nouveaux volumes de *Langue et Intégration sociale* susciteront autant d'intérêt que les dix précedents.

Els Witte
Bruxelles, septembre 1989

Colloquium VUB-CRISP – Colloque VUB-CRISP

Organiserend Comité - Comité organisateur

H. Baetens Beardsmore, gewoon hoogleraar, W. De Lannoy, hoogleraar & E. Witte,gewoon hoogleraar, Vrije Universiteit Brussel.
J. Gérard-Libois & X. Mabille, co-directeurs du Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques.
A. Verhulst, gewoon hoogleraar, Rijksuniversiteit Gent en Vrije Universiteit Brussel.
L. Huyse, gewoon hoogleraar, Katholieke Universiteit Leuven.
J. Stengers, professeur émérite, Université Libre de Bruxelles.

PROGRAMMA-PROGRAMME

Donderdag-Jeudi 20.10.1988

Opening door - Accueil par
S. Loccufier, rector van de Vrije Universiteit Brussel & E. Witte, directeur van het Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden

Plenaire vergadering - Séance plénière

Voormiddag-Matin
Voorzitter-Président: L. Huyse, Katholieke Universiteit Leuven

K. D. McRae, Carleton University Ottawa
Plurilingual States and Capital Cities
W. De Lannoy, Vrije Universiteit Brussel
Demografische evolutie van het hoofdstedelijk gebied sinds 1963
A. Martens, Katholieke Universiteit Leuven
Vreemdelingen: de Brusselaars van het jaar 2000
M. De Metsenaere, Vrije Universiteit Brussel
De taalverhoudingen sinds Hertoginnedal
E. Lentzen, Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques
Le monde économique et social et Bruxelles
S. Parmentier, Vrije Universiteit Brussel
De rol van het Nederlandstalig Brusselse verenigingsleven sinds 1963
S. Govaert, Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques
L'action des deux commissions de la culture à Bruxelles: essai d'évaluation comparée

Sectie Geschiedenis-Section Histoire

Namiddag-Après-midi
Voorzitter-Président: J. Craeybeckx, Vrije Universiteit Brussel

L. Sieben, Vrije Universiteit Brussel
De Brusselse problematiek tijdens het Interbellum: een schets aan de hand van de taalwetgeving
R. Dierickx, Vrije Universiteit Brussel
De Tweede Wereldoorlog en de politiek van Grammens
A. Meynen & P. Scholliers, Vrije Universiteit Brussel
Winstvoet, ongelijke regionale ontwikkeling en de staat. Enkele aantekeningen voor onderzoek naar de bases van het ontstaan van de Belgische "kommunautaire krisis (1958-1963)"
M. De Metsenaere, Vrije Universiteit Brussel
De talentelling van 1947 en het taalverschuivingsproces
B. Martin, Vrije Universiteit Brussel
De behandeling van het probleem Brussel door het Centrum Harmel

Sectie Socio-linguïstiek-Section Sociolinguistique

Namiddag-Après-midi
Voorzitter-Président: J. Nivette, Vrije Universiteit Brussel

I. Callebaut, Vrije Universiteit Brussel
Etnografisch taalonderzoek in Anderlecht: verslag van lopend onderzoek
J. Treffers, Universiteit van Amsterdam
Frans-Nederlans taalcontact in Brussel
W. Geirnaerdt & P. Van De Craen, Vrije Universiteit Brussel
Volwassen migranten en het onderwijs in het Nederlands
J. Leman, Katholieke Universiteit Leuven
Het Nederlandstalig basisonderwijs te Brussel: eentaligheid wordt de uitzondering. En nu?
A. Vanneste, Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius, Universitaire Instelling Antwerpen
Tweetaligheid te Brussel: een evolutie

Vrijdag-Vendredi 21.10.1988

Sectie Socio-linguïstiek-Section Sociolinguistique

Voormiddag-Matin
Voorzitter-Président: P.H. Nelde, Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius

H. Baetens Beardsmore, Vrije Universiteit Brussel
Het gebruik van het Frans bij Vlaamse studenten in het Brusselse
M.-T. Claes, Université Catholique de Louvain
Het Nederlands in het Franstalig Hoger Onderwijs in Brussel
B. Vinikas, Conseil Economique Régional pour le Brabant
Bilinguisme et marché de l'emploi à Bruxelles
A. Murphy, University of Oregon
The Territorial Dimension of Sociolinguistic Patterns and Processes in Brussels
G. Vande Putte, Université Catholique de Louvain
Overijse als microcosmos van Belgische taalgeschiedenis
S. De Vriendt & D. Goyvaerts, Vrije Universiteit Brussel
Fonologische processen in het Brusselse dialect

Sectie Geschiedenis-Section Histoire

Voormiddag-Matin
Voorzitter-Président: H. Hasquin, Université Libre de Bruxelles

E. Gerard, Katholieke Universiteit Leuven
De katholieken en het probleem Brussel (1945-1962)
M. Van Haegendoren & D. Coninckx, Economische Hogeschool Limburg
De Socialisten en het probleem Brussel (1945-1962)
J. Brassinne, Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques & A. Rydant, Vrije Universiteit Brussel
Le monde libéral et la problématique bruxelloise (1945-1962)
P. Destatte, Institut Jules Destrée & J. Tyssens, Vrije Universiteit Brussel
Le mouvement wallon face à la problématique bruxelloise (1945-1963)
E. Deslé, Vrije Universiteit Brussel & Ch. Kesteloot, Université Libre de Bruxelles
Waalse en francofone strategieën te Brussel (1945-1963)

Plenaire vergadering-Séance plénière

Namiddag-Après-midi
Voorzitter-Président: H. Balthazar, Rijksuniversiteit Gent

E. Witte, Vrije Universiteit Brussel
Hertoginnedal 1963-1988: ontstaan en evolutie van een taalcompromis
K. Deschouwer, Vrije Universiteit Brussel
Electorale en partijpolitieke verhoudingen in Brussel en het randgebied sinds Hertoginnedal

X. Mabille, Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques
Projets de statut de Bruxelles depuis Val Duchesse
A. Beirlaen, Vrije Universiteit Brussel
Het faciliteitenprobleem: juridische aspecten
F. Perin, Université de l'Etat à Liège
Les communes contestées de la frontière linguistique et le problème des nationalités en Belgique
R. Willemyns, Vrije Universiteit Brussel
Het onderzoek van het linguïstisch beeld van Brussel.

Slottoespraak door-Considérations finales par
J. Gérard-Libois, Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques

Deelnemerslijst - Liste des participants

V. Anciaux, Brussel
P. Arnauts, Brussel
J. Baerten, Sint-Genesius-Rode
R. Baeten, Brussel
H. Baetens Beardsmore, Brussel
M. Beerlandt, Brussel
A. Bernaerd, Merchtem
A. Beirlaen, Kruishoutem
J. Bertouille, Bruxelles
W. Bervoets, Brussel
L. Bollaert, Brussel
J. Bollens, Brussel
R. Boon, Brussel
J. Brassinne, Bruxelles
M. Bulckaert, Brussel
J.C. Burgelman, Brussel
J.M. Busine, Bruxelles
I. Callebaut, Gent
H. Candries, Mechelen
M.T. Claes, Tervuren
E. Clays, Brussel
G. Coen, Brussel
R. Colson, Bruxelles
D. Coninckx, Diepenbeek
R. Coolen, Brussel
J. Cooremans, Linkebeek
G. Cox, Brussel
J. Craeybeckx, Lasne
G. Croisiau, Halle
W. Dambre, Gent
C. Debeck, Brussel
H. De Belder, Kraainem
P. De Belder, Brussel
de Berlangeer, Brussel
P. De Bruycker, Bruxelles
J. De Bruyne, Dilbeek
R. De Cleen, Brussel
P. Declerck, Brussel
A. De Decker, Bruxelles
C. De Decker, Vilvoorde
C. Deguelle, Bruxelles
R. De Groof, Grimbergen
J. De Keyzer, Brussel
H. De Laet, Brussel
S. Delannoo, Brussel
W. De Lannoy, Brussel
M. De Metsenaere, Denderleeuw
L. Denys, Brussel
K. Deprez, Kessel-Lo
K. De Schouwer, Brussel
E. Deslé, Avelgem
H. Desmedt, Brussel
K. De Smet, Brussel
P. Destatte, Mont-sur-Marchienne

S. De Vriendt, Brussel
J.M. Dewaele, Brussel
R. Dierickx, Brussel
E. Dirix, Brussel
R. Doms, Brussel
S. Dubois, Brussel
M. Elchardus, Brussel
F. Erdman, Antwerpen
J. Fleerackers, Brussel
R. Fobelets, Brussel
G. François, Brussel
G. Fredrix, Brussel
W. Geirnaerdt, Brussel
A. Geraerdts, Brussel
E. Gerard, Heverlee
J. Gérard-Libois, Bruxelles
W. Goegebeur, Itterbeek
S. Govaert, Bruxelles
D. Goyvaerts, Brussel
M. Grinwis, Brussel
F. Guillaume, Bruxelles
G. Gysels, Brussel
C. Harnie, Brussel
S. Hawkins, Leuven
R. Hemmerijckx, Erembodegem
M.P. Herremans, Bruxelles
L. Huyse, Heverlee
J.P. Jacobs,Bruxelles
V. Jacobs, Bruxelles
N. Jennaert, Brussel
C. Kesteloot, Brussel
C. Kesteloot, Heverlee
C. Kog, Bonheiden
F.F. Kunst, Nijmegen
J. Laporte, Brussel
J. Leman, Brussel
K. Leus, Brussel
E. Lentzen, Bruxelles
C. Lis, Antwerpen
S. Loccufier, Brussel
J. Longin, Brussel
V. Lories, Halle
X. Mabille, Bruxelles
D. Luyten, Hulshout
O. Maingain, Bruxelles
G. Maissin, Bruxelles
A. Martens, Brussel
J. Martens, Brussel
K.D. McRae, Ottawa
B. Martin, Zaventem
J. Meert, Dilbeek
S. Mergaerts, Grimbergen
D. Merlevede, Gent
W. Meyers, Brussel
A. Meynen, Halle
F. Michielsen, Brussel
O. Mommaerts, Brussel
P. Moureaux, Bruxelles
A. Murphy, Oregon
J. Neckers, Brussel
P.H. Nelde, Brussel
A.M. Neyts-Uyttebroeck, Brussel
W. Nys, Brussel
S. Parmentier, Brussel
P. Pataer, Gent
E. Peerenboom, Brussel
F. Perin, Liège
I. Pertry, Kortrijk
R. Piessens, Bruxelles
I. Pladys, Brussel
H. Plunus, Bruxelles
J.P. Poupko, Bruxelles
G. Puttemans, Brussel
A. Raskin, Bruxelles
R.J. Renard, Brasschaat
J. Reynaers, Brussel
D. Reynders, Brussel
K. Ribbens, Brussel
R. Roels, Brussel
A. Rydant, Brussel
F. Scheelings, Overijse
E. Schiltz, Brussel
P. Scholliers, Tervuren
L. Sieben, Brussel
H. Simons, Bruxelles
P. Slomanson, Antwerpen
A. Smolar-Meynart, Brussel
F. Spijkers, Bruxelles
A. Storme, Brussel
R. Strijbol, Zolder

P. Theunissen, Brussel
F. Thevissen, Brussel
M. Thommes, Bruxelles
M. Thoulen, Bruxelles
J.C. Torfs, Bruxelles
J. Treffers, Amsterdam
J. Tyssens, Brussel
R. Van Alboom, Brussel
J. Van Bellingen, Groot-Bijgaarden
P. Van Brabant, Brussel
P. Van de Craen, Antwerpen
E. Van De Gucht, Brussel
J. Van De Lanotte, Brussel
P. Vandenbussche, Brussel
R. Vandenput, Brussel
G. Van de Perre, Brussel
G. Vande Putte, Antwerpen
Van de Putte, Brussel
J. Vanderbeck, Bruxelles
H. Van der Haegen, Leuven
K. Vanderhaegen, Lot
D. Van Der Maelen, Brussel
R. Vandermaelen, Zaventem
S. Vandermeeren, Brussel
S. Vandermeiren, Bruxelles
A. Van der Speeten, Brussel
J. Van Doren, Brussel
L. Van Geyt, Brussel
M.R. Vanhelleputte, Hoeilaart
L. Vanhemelryck, Brussel
K. Van Honacker, Brussel
H. Van Impe, Brussel
E. Van Leuven, Brussel
B. Van Maele, Brussel
H. Van Mulders, Kraainem
A. Vanneste, Antwerpen
J. Vanroelen, Vilvoorde
G. Vanthemsche, Tervuren
H. Van Velthoven, Zaventem
Van Velzen, Dilbeek
A. Verdoodt, Louvain-la-Neuve
L. Veny, Brussel
Y. Verhasselt, Wilrijk
P. Vermeulen, Edegem
D. Vervaet, Sint-Pieters-Leeuw
B. Vinikas, Bruxelles
J. Vleugels, Brussel
J. Vleugels, Brussel
R. Wielemans, Bruxelles
R. Willemyns, Brugge
E. Witte, Brusssel
P. Wijvekens, Bruxelles
A. Wynants, Voeren
P. Zeeuwts, Brussel
S. Zonios, Brussel

Deel I - Volume I

Historische achtergronden
Aspects historiques

Redactie-Rédaction : Els Witte

Inhoud

Els Witte, Ten geleide / 21
Introduction / 27

Luc Sieben, Brusselse problematiek tijdens het interbellum / 33

Rudy Dierickx, De Eerste Kommissie Taaltoezicht en de Brusselse onderwijspolitiek onder Duitse bezetting (mei 1940-december 1941) / 47

Benny Martin, De behandeling van het probleem Brussel door het Centrum-Harmel / 125

Machteld De Metsenaere, De talentelling van 1947 / 175

Roel de Groof, De rol van de drie Fondsen als Vlaamse drukkingsgroepen in het taalpolitiek besluitvormingsproces rond Brussel (1958-1963) / 191

Filip Michielsen, De Volksunie en het probleem Brussel (1959-1963) / 235

Emmanuel Gerard, De Katholieken, de Vlaams-Waalse betrekkingen en het probleem Brussel (1944-1961) / 273

An Rydant, De communautaire krachtverhoudingen in de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang, de 'eenheid' toegelicht (1961-1963) / 297

Jacques Brassinne, Le monde libéral et la problématique bruxelloise (1945-1962) / 315

Daniël Coninckx, Brussel en de socialisten (1945-1961) / 327

Luc Peiren, De Kommunistische Partij van België en Hertoginnedal (1960-1963) / 355

Jeffrey Tyssens, De Mouvement Populaire Wallon en de kwestie Brussel 1961-1964) / 373

Els Deslé, Het ontstaan en de politieke betekenis van de Brussels-francofone beweging in de periode 1945-1958 / 403

Chantal Kesteloot, Stratégies wallonnes et francophones à Bruxelles / 445

Auteurs / 503

Ten geleide

Door van het taalcompromis van 1963 het centrale thema van het colloquium te maken, wordt via de *Acta* een substantiële bijdrage geleverd tot de analyse van de Brusselse problematiek, die in de periode 1958-1963 immers uitgroeide tot een bijzonder scherp conflict, uitgestreden werd in de meest vijandige sfeer en begeleid werd door spectaculaire vormen van massamobilisatie, zoals de marsen op Brussel van 1961 en 1962. Eén van de meest boeiende fasen uit de naoorlogse communautaire strijd wordt er tevens door belicht.

Hertoginnedal kan inderdaad enkel maar begrepen worden als men ermee rekening houdt dat de Vlaamse Beweging tegen het einde van de jaren 1950 nieuwe, sterke impulsen kreeg, zowel op economisch, demografisch als sociaal-cultureel vlak. In de Vlaamse intellectuele middenklasse werd nu veel intenser dan vroeger geijverd voor de erkenning van de sociaal-politieke rechten van de Vlamingen en zette men zich hardnekkig af tegen de unitaire machthebbers. De harde kern van Vlaamse nationalisten kwam weer aan het woord, er ontstonden ook Vlaamsgezinde organisaties met een brede, democratische basis en in de katholieke wereld liet de Vlaamse vleugel zich krachtig horen. Alle Vlaamsgezinden waren het eens over het te bereiken doel: de aspecten die naar de ondergeschikte positie van Vlaanderen verwezen, dienden zo vlug mogelijk weggewerkt te worden. De Brusselse taalsituatie werd ervaren als één van de meest frappante restanten van deze francofone overheersing. Tot de eisen die de prioriteit moesten krijgen, behoorden de stopzetting van de verfransing van het Vlaams-Brabantse randgebied, de effectieve tweetaligheid van de Brusselse gemeenten en hun instellingen, de uitbouw van het Nederlandstalige onderwijs en de oprichting van efficiënte controleorganen. In het compromis van Hertoginnedal vindt men deze thema's dan ook alle terug. Het tweetalige gebied Brussel werd beperkt tot negentien gemeenten; zes randgemeenten kregen een apart statuut met taalfaciliteiten voor Franstaligen; in de Brusselse administratie werd de tweetaligheid versterkt en in pariteit voorzien tussen Frans- en Nederlands-

taligen op het hoogste niveau; nieuwe controlemechanismen werden ingebouwd en reeds bestaande verbeterd; Nederlandstalige scholen werden gepland en controle op het taalgebruik van de ouders werd aanvaard. Het taalcompromis van 1963 kaderde met andere woorden volledig in de strategie die de Vlaamse Beweging reeds van in de negentiende eeuw ingeschakeld had. Via steeds betere taalwetten en een doelmatiger afdwingen van de toepassing ervan, moest de status van de Vlaming verhoogd worden, zijn zelfrespect gestimuleerd en zijn sociale inferioriteit opgeheven. Deze strategie stuitte vanzelfsprekend op heftig verzet vanwege de francofonen die er terecht een aantasting van de door hen verworven posities in zagen en een frontale aanval op de taal met het meeste prestige en de grootste sociale functionaliteit, die door de meerderheid gesproken werd en bovendien in volle opmars was.

De opzet van het eerste deel van de *Acta* bestaat erin de sociaal-politieke achtergronden van het Hertoginnedal-compromis van 1963 bloot te leggen. Dit gebeurt op chronologische wijze rond een aantal thema's. Logischerwijs komen eerst de bijdragen met betrekking tot de vooroorlogse en de oorlogssituatie aan bod. Vervolgens wordt in twee artikels de periode 1945-1958 behandeld, toen de communautaire problematiek naar de achtergrond werd gedrongen door de koningskwestie en de schoolstrijd en het stigma van de collaboratie op de Vlaamse beweging rustte. Op het offensief van de flaminganten in de jaren 1958-1962 slaan verschillende andere bijdragen. De reacties op dit offensief vanwege de 'traditionale' partijen met Franstalig overwicht, komen daarna aan de orde. De bundel wordt afgesloten met drie artikels die de weerslag van het Vlaamse offensief op de Waalse en Franstalig-Brusselse bewegingen tot onderwerp hebben. Aangezien alle auteurs het behandelde probleem in een ruime sociaal-politieke context plaatsen, breidt de publikatie van deze bundel onze kennis van de naoorlogse periode gevoelig uit en worden er belangrijke lacunes in de Belgische historiografie door opgevuld.

Laat ons hier dus even nagaan om welke onderwerpen het precies gaat. Naar de oorsprong van de strijdpunten van Hertoginnedal gaat L. Sieben op zoek. Hij komt tot het besluit dat die in de taalwet van 1921 ligt, toen voor Vlaanderen en Wallonië het territorialiteitsbeginsel werd geïntroduceerd, maar voor Brussel het principe van de gemeentelijke autonomie behouden bleef. De taalwetten van de jaren 1930 bevestigden deze principes. Een grote discrepantie tussen de wetsbepalingen en de toepassing ervan trad op: de gelijke behandeling van het Nederlands te Brussel bleef een fictie, terwijl de bestaande vrijheid van het gezinshoofd tot gevolg had dat Vlaamse scholen één voor één verdwenen. De twee belangrijkste items van het Hertoginnedal-compromis waren in 1963 dus al meer dan dertig jaar oud.

Zeker voor wat de onderwijsproblematiek betreft, gaat men er algemeen van uit dat de collaboratie van de flaminganten met de Duitsers tot een zeer strikte toepassing van de taalwetten tijdens de bezetting heeft geleid. R. Dierickx onderzoekt dit probleem uitvoerig aan de hand van

activiteiten van de Commissie Grammens en komt tot vrij onverwachte bevindingen. Er bleken namelijk heel wat grenzen te zijn aan de Vlaamsgezindheid van de Duitsers: als het opportuun was speelden ze zelfs de francofone kaart uit, en de Vlamingen werden verplicht zware toegevingen te doen. Globaal genomen waren de resultaten van de Commissie overigens vrij pover. Na de oorlog ontstonden derhalve mythes. Flaminganten en Franstaligen schroefden de successen van de Commissie op: de enen om de collaboratie te rechtvaardigen, de anderen om het Nederlandstalige onderwijs nog meer in diskrediet te brengen. Voor het onderwijsluik van Hertoginnedal is deze episode dus zeker niet zonder belang. In hun gevecht voor de afschaffing van de controle op het gezinshoofd, konden de Franstaligen immers steeds naar de Vlaamse collaboratie verwijzen.

De weinig communautair geladen sfeer van de naoorlogse periode en de eerste helft van de jaren 1950, sorteerde met betrekking tot de Brusselse kwestie twee tegenovergestelde effecten. Enerzijds was er de werking van het Centrum Harmel dat, zonder veel in de publieke belangstelling te komen, een voor de Vlamingen en Walen aanvaardbaar compromis uitdokterde, waarbij terdege rekening werd gehouden met de Vlaamse kritiek op de taalwetten uit het Interbellum. B. Martin toont aan dat de resultaten het Vlaamse standpunt ten aanzien van Brussel sterk benaderden (de begrenzing van Brussel zonder faciliteitenstelsel, controle van de taal van het gezinshoofd). En aangezien deze resultaten het uitgangspunt vormden voor de taalwet van 1962, was ook hun impact op het taalcompromis van 1963 groot. Kunnen we in dit verband van een voor de Vlaamsgezinden positieve ontwikkeling spreken, heel anders was het gesteld met de talentellingproblematiek die in deze periode wèl volop in de belangstelling kwam. Men kent het probleem: volgens de taalwet van 1932 werd de uitbreiding van het tweetalige gebied Brussel gekoppeld aan de resultaten van de talentelling. Ze had onmiddellijk na de oorlog en in een snel tempo plaats in een wegens de collaboratie Vlaamsvijandige sfeer en toen de vooruitgang van het aantal Franstaligen in Brussel en de randgemeenten sensationeel bleek te zijn, zorgden deze resultaten voor de eerste naoorlogse mobilisatie tegen de uitbreiding van de Brusselse 'olievlek'. De controverse vervulde een motorfunctie in het Vlaamse verzet en vormde als dusdanig de directe aanloop tot Hertoginnedal. M. De Metsenaere analyseert de eerste fase (1946-1954) van dit proces. De tweede fase, deze van de massamanifestaties en van de boycot door vijfhonderd Vlaamse gemeenten, kwam in een vorig deel van *Taal en Sociale Integratie*[1] al aan bod.

Voor de analyse van het Vlaamse offensief werden de verschillende politieke organisaties als vertrekpunt genomen. Gezien de drie culturele fondsen de eerste waren die na de oorlog de flamingantische fakkel opnieuw opnamen, openen ze de rij van artikels. Sinds 1947 had er zich tussen Vermeylenfonds, Willemsfonds en Davidsfonds een tendens tot constructieve samenwerking ontwikkeld, die echter tijdens de school-

oorlog aan de levensbeschouwelijke tegenstelling ten onder ging maar na de schoolpactpacificatie (1959) nieuwe levenskansen kreeg. Dat R. De Groof zich in zijn analyse vooral op het katholieke Davidsfonds richt is begrijpelijk. De betrokkenheid van dit fonds bij de centrale drukkingsgroep, het Vlaams Aktiecomité voor Brussel en de Taalgrens (VABT), was immers bijzonder groot, terwijl de vrijzinnige fondsen veeleer argwanend stonden tegenover de extremistische groepen die het VABT domineerden. Het VABT zelf komt in deze *Acta* niet aan bod. Daarover verscheen immers al de uitvoerige bijdrage van L. Haagdorens 'De mobilisatie van het Vlaams Aktiecomité voor Brussel en de Taalgrens voor de marsen op Brussel'[2]; waar we de lezer ook met betrekking tot de marsen op Brussel naar verwijzen. Die bijdrage diende trouwens eveneens als uitgangspunt van de analyse die F. Michielsen aan de Volksunie wijdt. Na de betekenis van de heropstanding van de Vlaamsnationalistische partij voor de Vlaamse beweging te hebben aangegeven, gaat hij namelijk de wisselwerking tussen de VU en het VABT na. Niet alleen bestond er tussen beide een groot parallellisme inzake programmaeisen, maar mede als gevolg van de vervlechting van de leidinggevende figuren, zorgden ze ook voor de uitbreiding van elkaars achterban. Dank zij VABT werd het VU-gedachtengoed in brede kring verspreid en breidde het Vlaamsnationalistische electoraat zich gevoelig uit. Deze concurrentie zette er de CVP ondermeer toe aan het Vlaamse ongenoegen eveneens op te vangen. Dit blijkt alleszins duidelijk uit de bijdrage van E. Gerard die het bewustwordingsproces met betrekking tot Brussel in de katholieke beweging beschrijft en de momenten aangeeft die voor een kristallisatie van de publieke opinie zorgden. Hij besteedt daarbij niet enkel aandacht aan de partij, maar ook aan de sociale en culturele drukkingsgroepen, zodat een belangrijk deel van de katholieke wereld in kaart wordt gebracht.

Vernieuwend zijn ook de bijdragen die de liberale, socialistische en communistische partijen tot onderwerp hebben. Alle drie hebben ze gemeen dat de Franstaligen erin overheersen en de Vlaamse standpunten er slechts moeizaam doordringen. De grootste moeite ondervinden de Vlaamse liberalen. Van oudsher werd de liberale partij gedomineerd door Franstalig Brussel, maar de omvorming tot de verruimde PVV-PLP speelde eveneens in hun nadeel. De unitaire partij had met de katholiek-liberale tegenstelling af te rekenen, zodat de partijtop alles in het werk stelde om desondanks de eenheid gestalte te geven. De Brusselse kwestie mocht dus in geen geval tot een conflict uitgroeien. Het resultaat van deze compromissenpolitiek was een nationaal pact dat haast volledig de Franstalige, Brusselse sfeer uitademde en de Vlamingen ondermeer verplichtte ermee in te stemmen dat het Brusselse gebied zich tot niet minder dan drieëntwintig randgemeenten zou uitstrekken. De partijpolitieke contouren waarbinnen dit proces zich afspeelde, worden door J. Brassinne aangegeven. A. Rydant concretiseert deze stellingen aan de hand van de liberale taalpolitiek inzake Brussel. Uit het artikel van D. Coninckx blijkt dat het Franstalige overwicht zich ook duidelijk deed

voelen in de socialistische partij, maar dat het door de uiteenlopende belangen van Walen, Brusselaars en Vlamingen er toch meer afgezwakt werd dan in de liberale partij. De taalproblemen werden er ondergeschikt gemaakt aan de economische en sociale kwesties en er werd ook harder aan een vergelijk tussen de verschillende tendensen gewerkt. Ook ten aanzien van Brussel leidde dit tot compromisvoorstellen die een gesprek met de CVP-PSC mogelijk maakten en dus hun stempel zetten op het vergelijk van Hertoginnedal. De communistische partij ten slotte, die in deze periode electoraal steeds verder aan het afkalven was, werd eveneens in sterke mate beïnvloed door de Franstalige visie op het Brusselse probleem. L. Peiren toont aan dat ze na de marsen op Brussel een radicalisering doormaakte, die ertoe leidde dat ze bij het FDF-standpunt ging aanleunen.

Hiermee zijn we aanbeland bij het laatste onderdeel van dit deel: de Waalse en francofone Brusselse bewegingen. J. Tyssens opent de rij met de analyse van de standpunten en de actie van het MPW. De Brusselse MPW-afdeling blijkt namelijk zeer belangrijk te zijn geweest voor de groei van de Brusselse beweging. Ze lag aan de basis van het Franstalige verzet na de eerste mars op Brussel (1961) en domineerde vervolgens het Franstalige front dat ontstond. Via de bijdrage van E. Deslé komen we veel meer te weten over de basis van deze Brusselse beweging in de jaren 1950. Ze analyseert haar specifiek ideeëngoed als het politieke antwoord van de hoofdstedelijke middenklasse op de zich wijzigende verhoudingen tussen Wallonië en Vlaanderen en op de verovering van een deel van de economische en politieke macht door de Vlamingen te Brussel. Vooral de ambtenaren en de beoefenaars van vrije beroepen voelden zich in de steek gelaten door de Franstalige Belgische burgerij en kozen voor autonome Brusselse politieke verenigingen en acties. Hoe deze evolutie zich ideologisch en organisatorisch voltrok in het begin van de jaren 1960, gaat C. Kesteloot stap voor stap na. Gegroepeerd rond de crisismomenten krijgen we op die wijze een bijzonder gedetailleerd overzicht van het vormingsproces van het FDF.

Kortom, stuk voor stuk geven de veertien studies die in dit eerste deel van de *Acta* bijeengebracht werden, de fundamenten aan die de basis vormen van Hertoginnedal. Dat ze voor een beter begrip van de totstandkoming van dit compromis en de verdere evolutie van de Brusselse kwestie onontbeerlijk zijn, zal de lezer in het tweede deel van de *Acta* nog ten overvloede kunnen vaststellen.

E. Witte
Brussel, september 1989

Noten

1 L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het Vlaams Aktiecomité voor Brussel en Taalgrens voor de marsen op Brussel, 1959-1963', *Taal en Sociale Integratie*, VUB, 8 (1986), pp. 85-183.
2 *Ibidem.*

Introduction

En faisant du compromis linguistique de 1963 le thème central du colloque, les *Actes* apportent une substantielle contribution à l'analyse de la problématique de Bruxelles, qui dans la période 1958-1963 évolua vers un conflit particulièrement aigu, dans une atmosphère de vive opposition, accompagnée de formes spectaculaires de mobilisation de masses, comme les marches sur Bruxelles de 1961 et 1962.

Une des phases les plus marquantes de l'après-guerre illustre ce combat communautaire. En effet, Val Duchesse ne peut se comprendre que si on tient compte que le mouvement flamand à la fin des années 1950 reçut de nouvelles impulsions fortes tant sur le plan économique que démographique et socio-culturel. Dans la classe moyenne intellectuelle on milita plus intensément qu'auparavant pour la reconnaissance des droits socio-politiques. Elle engagea les Flamands à s'opposer énergiquement contre les tenants du pouvoir unitaire. Le noyau dur des nationalistes flamands eut à nouveau la parole; des organisations flamandes naquirent avec une large base démocratique et dans le monde catholique l'aile flamande se fit fortement entendre. Tous les flamingants étaient d'accord concernant le but à atteindre: les aspects, qui illustraient nettement la position d'infériorité de la Flandre, devaient être écartés au plus vite. La situation linguistique à Bruxelles fut ressentie comme un des vestiges les plus frappants de cette domination francophone. Parmi les griefs qui devaient être prioritaires figuraient l'arrêt de la francisation du Brabant flamand, le bilinguisme effectif des communes bruxelloises et de leurs institutions ainsi que l'érection d'organismes de contrôle efficients. On retrouve tous ces thèmes dans le compromis de Val Duchesse: le territoire bilingue de Bruxelles fut limité aux dix-neuf communes; six communes périphériques reçurent un statut particulier de facilités linguistiques pour les francophones; dans l'administration bruxelloise le bilinguisme fut renforcé et la parité entre francophones et néerlandophones établie au plus haut niveau; des mécanismes de contrôle furent érigés et ceux qui existaient déjà améliorés; des écoles néerlandophones furent créées et on contrôla l'usage de la langue chez les parents. En d'autres mots le

compromis linguistique de 1963 cadra entièrement avec la stratégie du mouvement flamand menée depuis le 19e siècle : par le truchement de lois linguistiques plus appropriées et l'exigence de leur application efficiente le statut du Flamand devait être réévalué, sa considération personnelle promue de façon à mettre fin à son infériorité sociale. Inutile de dire que cette stratégie heurta violemment les francophones, qui à juste titre y virent une atteinte à des positions acquises et une attaque frontale contre la langue au plus grand prestige et à la fonctionnalité sociale la plus étendue, parlée par la majorité et par ailleurs en pleine expansion.

Le dessein de la première partie des *Actes* est de mettre au grand jour le fond socio-politique de Val Duchesse de 1963. S'ordonnant autour d'un certain nombre de thèmes l'exposé suit l'ordre chronologique. Logiquement les contributions, se rapportant à la situation d'avant et pendant la guerre, furent d'abord examinées. En deux articles ensuite ce fut le tour de la période 1945-1958, lorsque la problématique communautaire fut reléguée à l'arrière-plan par la question royale, la guerre scolaire et les stigmates de la collaboration qui marquèrent le mouvement flamand. Diverses autres études sont consacrées à l'offensive du flamingantisme dans les années 1958-1962. Les réactions contre cette offensive de la part des partis 'traditionnels' à domination francophone sont abordées ensuite. Trois articles terminent le volume. Ils ont comme objet le contrecoup de l'offensive flamande sur les mouvements wallons et bruxellois francophone. Vu que tous les auteurs placent le problème traité dans un large contexte socio-politique la publication de ce volume étend sensiblement notre connaissance de l'après-guerre et d'importantes lacunes dans l'historiographie belge sont ainsi comblées.

Examinons succinctement les sujets envisagés. L. Sieben recherche l'origine des points de conflit de Val Duchesse. Il arrive à la conclusion que ceux-ci résidèrent dans la loi linguistique de 1921, lorsque la Flandre et la Wallonie adoptèrent le principe de la territorialité mais le principe de l'autonomie communale subsista à Bruxelles. Ces principes furent confirmés dans les lois linguistiques des années 1930. Une grande différence surgit entre les textes législatifs et leur application : le traitement sur pied d'égalité du néerlandais à Bruxelles demeura une fiction et la liberté du chef de famille fit disparaître l'une après l'autre les écoles flamandes existantes. Les deux plus importantes décisions du compromis de Val Duchesse dataient en 1963 de plus de trente ans.

En ce qui concerne la problématique de l'enseignement on admet généralement que la collaboration des flamingants avec les Allemands aboutit à une stricte application des lois linguistiques durant l'occupation. R. Dierickx examine ce problème d'une manière étendue à la lumière des activités de la Commission Grammens et arrive à un résultat assez surprenant. Il apparut qu'il n'eût pas mal de limites aux dispositions philo-flamandes des Allemands. Quand ils le jugaient opportun, ils jouaient même la carte francophone et les Flamands étaient obligés de faire de lourdes concessions. Globalement les résultats de la Commission

étaient par ailleurs assez pauvres. Des mythes naquirent après la guerre. Flamingants et francophones surestimèrent les succès de la Commission : les uns pour justifier la collaboration, les autres pour discréditer encore plus l'enseignement néerlandophone. Pour le panneau consacré à l'enseignement de Val Duchesse cet épisode a certes quelque importance : les francophones dans leur combat pour la suppression du contrôle du chef de famille pouvaient toujours s'en référer à la collaboration flamande.

L'atmosphère peu chargée de l'après-guerre et de la première moitié des années '50 produisit concernant la question bruxelloise deux efforts opposés. D'une part, il y avait l'activité du Centre Harmel, qui ne suscita guère un grand intérêt dans le public, mais qui s'efforça de réaliser un compromis acceptable pour les Flamands et les Wallons, où on tiendrait compte des critiques flamandes au sujet des lois linguistiques de l'entre-deux-guerres. B. Martin montre que les résultats vis-à-vis de Bruxelles se rapprochaient très fort du point de vue flamand (limitation des frontières de la capitale sans système des facilités, contrôle sur la langue usuelle du chef de famille). Comme ces résultats constituaient un point de départ pour la loi linguistique de 1962 leur impact fut grand sur le compromis linguistique de 1963. Si dans ce cas-ci, on peut parler d'un développement positif pour les Flamands, il en était tout autrement avec le recensement linguistique qui fut débattu à la même époque. On connaît le problème : selon la loi de 1932 l'extension de la région bilingue du territoire de Bruxelles était jumelée aux résultats du recensement. Il eut lieu immédiatement après la guerre et à un rythme accéléré, dans une atmosphère hostile aux Flamands à cause de la collaboration. Le nombre des francophones à Bruxelles et dans les communes périphériques paraissant en très forte augmentation, les résultats provoquèrent la première mobilisation flamande d'après-guerre contre l'extension de la 'tache d'huile' bruxelloise. La controverse fit fonction de moteur dans la résistance flamande et comme telle fut l'élan direct pour la naissance de Val Duchesse. M. De Metsenaere analyse la première phase (1947-1954) de ce processus. La deuxième phase, celle des manifestations de masse et du boycottage de cinq cents communes flamandes fut déjà l'objet d'une publication dans un précédent numéro de *Langue et Intégration sociale*[1].

Diverses organisations politiques constituèrent le point de départ pour l'analyse de l'offensive flamande. Vu que les trois 'fondsen' culturels relevèrent à nouveau le flambeau du flamingantisme après la guerre, on leur consacre le premier article dans la série. Depuis 1947 s'était formée une tendance de collaboration constructive entre le Davidsfonds, le Willemsfonds et le Vermeylenfonds, qui sombra à la suite de la guerre scolaire, à cause des antinomies idéologiques, mais qui reçut de nouvelles chances de vie lors de la pacification scolaire. R. De Groof oriente surtout son analyse sur le Davidsfonds catholique. Et c'est bien compréhensible. La collaboration de ce 'fonds' avec le groupe de pression central, le 'Vlaams Aktiecomité voor Brussel en Taalgrens' (VABT) était particulièrement grande, alors que les 'fonds' libres penseurs adoptaient une attitude de

défiance à l'égard des groupes extrémistes qui dominaient le VABT. Celui-ci ne fut guère étudié dans les *Actes*. A son sujet parut une contribution étendue de L. Haagdorens intitulée 'De mobilisatie van het Vlaams Aktiecomité voor Brussel en Taalgrens voor de marsen op Brussel'[2], ouvrage auquel nous renvoyons aussi le lecteur s'intéressant aux marches sur Bruxelles. Cette contribution servit par ailleurs comme point de départ à l'analyse que F. Michielsen consacre à la Volksunie. Après avoir signalé la signification du renouveau du parti nationaliste flamand pour le mouvement flamand, il examina l'interaction de la Volksunie et du VABT. Non seulement il y avait entre eux un grand parallélisme concernant les revendications, mais aussi un enchevêtrement de figures dirigeantes. Ils veillèrent à étendre leur arrière-ban réciproque. Grâce au VABT les conceptions idéologiques de la VU furent divulguées dans de larges milieux, qui étendirent sensiblement l'électorat du nationalisme flamand. Cette concurrence força en outre le CVP à subir aussi les effets du mécontentement flamand. Cela ressort clairement de la contribution de E. Gerard qui décrit la prise de conscience relative à Bruxelles dans le mouvement catholique et signale les moments de cristallisation de l'opinion publique. Il n'accorde pas seulement son attention au parti mais également aux groupes de pression sociaux et culturels, de telle manière qu'une partie importante du monde catholique est dorénavant mieux connue.

Les études qui ont pour objet les partis libéral, socialiste et communiste sont aussi originales. Ils ont tous trois en commun la prépondérance des francophones et la difficulté pour leur composante flamande de faire entendre son point de vue. Les libéraux flamands éprouvent les plus grandes difficultés. De tous temps le parti libéral fut dominé par le Bruxelles francophone mais la transformation en un PLP-PVV étendu joua également en leur défaveur. Le parti unitaire eut à compter avec la controverse catholico-libérale, de sorte que le sommet du parti fit tous ses efforts pour renforcer l'unité. La question bruxelloise ne pouvait en aucun cas dégénérer en un conflit. Le résultat de cette politique de compromis fut un pacte national, qui reflèta quasi complètement une atmosphère bruxelloise francophone et qui obligea les Flamands à accepter que le territoire de Bruxelles dût s'étendre à pas moins de vingt-trois communes périphériques. Les contours politiques de ce processus sont évoqués par J. Brassinne, tandis que A. Rydant concrétise ses thèses à la lumière de la politique linguistique en matière bruxelloise. De l'article de D. Coninckx il résulte que la prédominance francophone se faisait aussi très clairement sentir dans le parti socialiste mais que, par le fait des intérêts divergents des Wallons, des Bruxellois et des Flamands, cette situation fut moins sensible qu'au parti libéral. Les problèmes linguistiques y furent subordonnés aux questions économiques et sociales et il fut œuvré plus intensément à un accord entre les diverses tendances. Cela aboutit concernant Bruxelles à des propositions de compromis, rendant possible un dialogue avec le CVP-PSC et qui influencèrent

l'accord de Val Duchesse. Le parti communiste, qui dans cette période électorale, continuait à décroître, fut de même dans une large mesure influencé par la vision francophone du problème bruxellois. L. Peiren montre qu'à la suite des marches sur Bruxelles, il traversa même une phase de radicalisation, qui conduisit les communistes à s'aligner sur le point de vue du FDF.

Nous arrivons ainsi à la dernière partie de cette section historique : les mouvements wallons et francophones bruxellois. J. Tyssens ouvre la série avec l'analyse des points de vue et de l'action du MPW. La section bruxelloise du MPW semble notamment avoir été très importante pour la croissance du mouvement bruxellois. Elle était à la base de l'opposition francophone après la première marche sur Bruxelles (1961) et domina ensuite le Front francophone naissant. Grâce à la contribution de E. Deslé on connaît beaucoup mieux la base de ce mouvement bruxellois dans les années 1950. Elle analyse son fonds idéologique spécifique comme une réponse politique de la classe moyenne de la capitale vis-à-vis des rapports changeants entre la Wallonie et la Flandre et la conquête d'une partie du pouvoir économique et politique par les Flamands à Bruxelles. Les fonctionnaires et les professions libres se sentirent surtout lâchés par la bourgeoisie francophone belge et choisirent l'engagement dans des associations et actions bruxelloises autonomes. C. Kesteloot examine pas à pas comment cette évolution se réalisa sur le plan idéologique et de l'organisation dans le début des années 1960. Nous avons ainsi un aperçu particulièrement détaillé de la formation du FDF.

En bref, les quatorze études, qui sont réunies dans cette première partie des *Actes*, constituent les fondements qui sont à la base de Val Duchesse. Qu'ils soient indispensables pour une meilleure compréhension de l'élaboration de ce compromis et de l'évolution ultérieure de la question bruxelloise, le lecteur pourra s'en rendre compte abondamment dans la deuxième partie des *Actes*.

Els Witte
Bruxelles, septembre 1989

Noten

1 L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het Vlaams Aktiecomité voor Brussel en Taalgrens voor de marsen op Brussel 1959-1963', *Taal en Sociale Integratie*, VUB (1986), pp. 85-183.
2 *Ibidem.*

Luc Sieben

De Brusselse problematiek tijdens het interbellum
Een schets aan de hand van de taalwetgeving

Toen in 1963 het conclaaf van Hertoginnedal plaats vond, had de taalwetgeving reeds een lange weg achter de rug. In die evolutie vormde het interbellum een belangrijke etappe. Uit deze periode stammen immers de taalwetten op het bestuur en het onderwijs die begin van de jaren '60 werden herzien. Laten we de situatie in de Brusselse agglomeratie onderzoeken. De situatie op bestuurlijk gebied en in het lager onderwijs komen als voorbeelden aan bod.

1. Het bestuur

Het gebruik van het Nederlands in het bestuur werd tot 1921 geregeld door een taalwet uit 1878. Deze was enkel van toepassing op de vier Vlaamse provincien en op het arrondissement Leuven en bepaalde dat de briefwisseling van de staatsadministratie met de ondergeschikte besturen en de particulieren in het Nederlands zou gebeuren, tenzij deze laatsten uitdrukkelijk het gebruik van de Franse taal vroegen. Voor het arrondissement Brussel kwam, ondanks het overwicht van de Nederlandssprekenden, het Frans voorop. De ondergeschikte besturen en de particulieren konden echter wel het gebruik van het Nederlands opeisen. De berichten en mededelingen van de Staat aan het publiek moesten in Vlaanderen en in het arrondissement Brussel hetzij in het Nederlands of in de twee landstalen gegeven worden. Op Wallonie had de taalwet geen invloed, dit bleef eentalig Frans[1].

Betekende de taalwet van 1878 reeds een verbetering voor Vlaanderen, toch was het resultaat slechts een afkooksel van het in 1876 ingediende wetsvoorstel. Dat was gesteund op het territorialiteitsbeginsel en voorzag voor Brussel en de zeven voorsteden een tweetalig statuut.
De wet van 1878 bleef de suprematie van het Frans in de binnendiensten handhaven, zodat alleen de ambtenaren die het Frans machtig waren aan hun trekken konden komen[2].

Uit die optiek werd van Vlaamse zijde direct na 1878 een herziening van de wet gevraagd. Ook omdat het weinige dat de wet regelde niet steeds werd toegepast[3].
Het is eerst na de Eerste Wereldoorlog, na de invoering van het AES, dat de kans op een herziening van de wet gunstig zou blijken.

Op 4 februari 1920 werd de tekst uit 1876 opnieuw als wetsvoorstel ingediend. Een harde strijd ontpopte zich tussen de verdedigers van het territorialiteitsbeginsel enerzijds en de francofone aanhangers van een taalregeling gebaseerd op de gemeentelijke- en provinciale autonomie en op de vrijheid van het individu anderzijds[4].

Het noopte de politici tot een compromis: het territorialiteitsbeginsel, waardoor het Nederlands de bestuurstaal in Vlaanderen werd en het Frans in Wallonie, werd ingeschreven in de wet. Dit principe werd echter uitgehold door het inlassen van allerlei bepalingen ten voordele van de minderheden en het individu. Ook de gemeenten kregen op taalgebied een grotere armslag[5].
Alles bij elkaar genomen betekende de taalwet van 1921 in Vlaams opzicht een belangrijke overwinning. Alleen inzake Brussel bereikten de Vlamingen niet het gewenste resultaat.

Het artikel 2, dat de Brusselse situatie moest regelen, werd een algehele overwinning voor de Brusselse politici. Dit hield concreet in dat de Brusselse gemeenten de taal voor hun inwendige administratie en hun betrekkingen naar buiten toe zelf zouden bepalen. Bovendien kregen zij de vrijheid te bepalen hoe tegemoetkomend zij zouden zijn ten overstaan van de anderstalige gemeenschap. Zelfs elke vorm van taalfaciliteiten kon worden geweigerd. De Vlaamse politici wisten alleen te bekomen dat de gemeentebesturen en de hogere besturen verplicht werden alle mededelingen en berichten aan het publiek bekend te maken in de beide landstalen. Hieruit besluiten wij dat in het Brusselse de taalvrijheid van het individu aan de gemeentelijke autonomie werd ondergeschikt gemaakt.

Het aantal gemeenten waarop art. 2 van toepassing was bleef beperkt. Toch zou, waar het in 1920 ingediende wetsvoorstel voorzag dat het hoofdstedelijk gebied acht gemeenten zou omvatten, door de wetgever bepaald dat alle 15 gemeenten behorende tot de 'Konferentie van Brusselse burgemeesters, alsook Sint-Pieters-Woluwe en Sint-Stevens-Woluwe, tot de 'Brusselse agglomeratie' moesten worden gerekend[6].
Bovendien werd om de grondhonger van sommige francofone politici te stillen in de wet een zogenaamde *'soupape de sûreté'* ingelast. Daardoor konden bij Koninklijk Besluit ook nog andere gemeenten onder het Brusselse taalregime worden geplaatst. De verstedelijkingsgraad bleek een gegronde reden te zullen worden[7].

De Vlaamse politici kwamen dus ver tegemoet aan de wensen van de Brusselse francofonen. Eenzelfde tegemoetkoming kwam in 1921 andermaal tot uiting toen het Parlement een wet goedkeurde waarbij de door en door Vlaamse en landelijke gemeenten Neder-Over-Heembeek en

Haren bij het Brusselse grondgebied werden gevoegd[8].

Een tweede discussiepunt betrof de taalregeling voor de lokale staatsdiensten gelegen op het grondgebied van de Brusselse gemeenten. In het Vlaamse kamp werd gepleit voor een inwendige administratie waarbij de beide landstalen op gelijke voet zouden worden behandeld. Ook hier haalde het de francofone visie, waardoor de lokale overheidsdiensten gebonden werden aan de taalkeuze van de gemeentelijke administratie.

Wat nu met de Vlaamse gemeenten omheen het hoofdstedelijk gebied? Als compensatie voor het territorialiteitsbeginsel konden de minderheden, zoals reeds aangestipt, taalrechten opeisen; de aard ervan werd echter van een aantal criteria afhankelijk gemaakt. Zo kon in gemeenten waar 20 % van de kiezers daartoe een aanvraag deden de gemeenteraad besluiten de aan het publiek gerichte mededelingen en berichten tweetalig bekend te maken. De procedure diende wel te worden herhaald bij de installatie van een nieuwe gemeenteraad, dus elke zes jaar (art. 4). Uit de talentellingen van 1910 en 1920 bleek dat in Ganshoren, Evere, Sint-Agatha-Berchem en Linkebeek de Franstalige minderheid in aantal was om dit te kunnen opeisen.

Bleek uit de talentellingsresultaten bovendien dat een taalminderheid nu de meerderheid van de bevolking vormde, dan kon bij akkoord van de gemeenteraad het taalstatuut van de gemeente aan de nieuwe situatie worden aangepast (art. 3). Deze criteria vormden een innovatie in de taalwetgeving. De toekomst zou echter leren dat ze tot manipulaties aanleiding gaven en de taalstrijd lieten ontstaan.

Niet enkel artikel 2 had betrekking op de Brusselse agglomeratie.

Artikel 5 bepaalde dat ambtenaren die met het publiek in aanraking kwamen de taal van het ambtsgebied zouden kennen.

Artikel 6 voorzag dat o.a. de kandidaat-ambtenaren voor de Brusselse gemeenten een Nederlands of Frans taalexamen moesten afleggen. Vanaf het niveau afdelingschef werd een grondige kennis van het Nederlands en het Frans geëist. Onder Franstalige druk werden echter tal van achterpoortjes ingebouwd zodat de rechten en bevorderingskansen van de in dienst zijnde ambtenaren ongeschonden bleven.

Artikel 7 stelde o.a. dat de voertaal van de woonplaats van de geadministreerde zou worden gebruikt voor contacten die de overheidsdiensten met hen kon hebben. Enkele maatregelen zorgden er echter voor dat ook anderstaligen aan hun trekken kwamen.

Art. 8 regelde de voertaal van de akten. Voor de centrale besturen was de taal van de aanvrager doorslaggevend, terwijl de lagere besturen opnieuw rekening hielden met de bestuurstaal van de woonplaats van de aanvrager. Iedere burger kon echter steeds, en hier opnieuw het achterpoortje, op kosten van de administratie, een voor echt verklaarde vertaling krijgen. In Brussel zag het er naar uit dat de Brusselse Vlamingen het wel eens moeilijk zouden krijgen met dit artikel en dat een sterke dosis Vlaams bewustzijn zou nodig zijn om een Nederlandse vertaling te bekomen.

Sieben

Van de nieuwe wet op bestuurszaken werd in Vlaanderen veel verwacht en naarmate 1 januari 1922 naderde, klonk steeds luider de roep naar de noodzakelijke uitvoeringsbesluiten.

Namens de regering sommeerde sinds 1921 de Brabantse provinciegouverneur de Brusselse gemeenten, vermeld in artikel 2, de voertaal van hun administratie te bepalen. De leden van de 'Konferentie van de Brusselse burgemeesters' namen een gezamelijk standpunt in en opteerden voor het Frans als voertaal. Een aantal gemeenteraden stemden echter ook een aantal maatregelen ten gunste van het Nederlands o.a. voor wat het taalgebruik betrof bij de opstelling van de akten en bij de briefwisseling met particulieren en Vlaamse gemeenten. Hierbij ging Sint-Pieters-Jette het verst. De diverse beslissingen vormden een waardemeter voor de Vlaamse aanwezigheid en macht in de gemeenteraden.

Wat met de gemeenten die niet bij de 'Konferentie van Brusselse burgemeesters' waren aangesloten? Sint-Pieters-Woluwe koos zowel Nederlands en Frans als bestuurstaal. Van zijn kant werd Sint-Stevens-Woluwe een in het Nederlands bestuurde gemeente[9]. De Brusselse agglomeratie vertoonde in taalopzicht dus duidelijk geen homogeen blok.

De regering vaardigde begin 1922 het Koninklijk Besluit uit en bepaalde dat de voertaal van de inwendige administratie van alle Staatsdiensten, de centrale administratie uitgezonderd, en de ondergeschikte besturen die in de agglomeratie gelegen waren het Frans zou zijn. Ook de dienstbetrekkingen met de Brusselse gemeenten, behoudens Sint-Stevens-Woluwe, moest in deze taal gebeuren. Het taalgebruik met Sint-Pieters-Woluwe was vrij[10].

Het principe van de *'soupape de sûreté'* werd slechts eenmaal toegepast, nl. in 1923 wanneer Ganshoren aan de lijst Brusselse gemeenten van art. 2 werd toegevoegd, De gemeenteraad koos het Nederlands en het Frans als bestuurstalen. Aan het Nederlands werd echter wel de voorkeur gegeven. Uit niets kon worden afgeleid waarop de regeringsbeslissing steunde[11].

Wat de toepassing van de wet betreft kan dit het best worden geïllustreerd met het feit dat eind 1929 de duizendste omzendbrief verscheen om de wet te doen toepassen. Het geeft ook een idee van het enorme aantal taalklachten die men dagelijks in de pers kon aantreffen en waarvan slechts een aantal het parlementaire halfrond bereikten[12]. Die klachten kunnen in een aantal groepen worden verdeeld. Zo werd van Vlaamse zijde de benoemingspolitiek aangeklaagd die nog steeds de Franstaligen zou hebben bevoordeligd; het feit dat in het Vlaamse landsgedeelte en zeker in de Brusselse agglomeratie vele Nederlandsonkundige ambtenaren het publiek bedienden; dat er geen Vlaamse formulieren en akten werden afgeleverd; ergernis ook over het openlijk of onderduims verzet, waarvan de vertaling de bekendste uiting vormde. De voornaamste klacht in het Vlaamse kamp richtte zich op het gebrek aan sanctiemiddelen tegen de overtreders[13].

De manke naleving mag voor een groot deel worden toegeschreven aan

het feit dat voor de eerste maal in België een taalwet, ondanks alle achterpoortjes, de hegemonie van het Frans echt aantastte. De Franssprekenden zagen in dat dit hen arbeidsplaatsen zou kosten en de ambtenaren vreesden dat bevorderingen hen zouden ontglippen. Hun protest kristalliseerde zich in 1920, in volle parlementaire discussie, in de oprichting van een *'Association Wallonne du Personnel de l'État'*. Er werd gesteld dat men tegen 'la loi von Bissing' streed, waardoor de band werd gelegd met de taalpolitiek van de Duitse bezetter tijdens de Eerste Wereldoorlog. Een argument duidelijk gehanteerd om de taalwet in een verdacht daglicht te plaatsen[14]. Als reactie verzamelden de Vlaamse ambtenaren zich omstreeks hetzelfde ogenblik in het 'Verbond van het Vlaamsch Personeel der Openbare Besturen' VVPOB[15].

Op het einde van de jaren twintig geraakte de taalkwestie, na enkele Vlaams-nationalistische electorale zeges, in een stroomversnelling. De regering besloot in 1929 het probleem in al zijn aspecten op te lossen. Er moesten wetten komen die het taalvraagstuk in de besturen, rechtzaken, het leger en het onderwijs voor eens en altijd zouden regelen. Snel bleek dat het een aanslepende zaak zou worden met als hoofdoorzaak: de strijd tussen voor- en tegenstanders van het territorialiteitsbeginsel. Er ontstond ook een controverse over het parallelisme, moet namelijk op Vlamingen en Walen een zelfde taalstelsel van toepassing zijn. Van meetaf was het duidelijk dat de klemtoon van het debat zou worden gelegd op het taalgebruik in de Staatsdiensten en op het vraagstuk van de controle en de sancties. De overige problemen, o.a. de kwestie Brussel, hadden minder aandacht.

Uiteindelijk kwam een Vlaams-Waals bondgenootschap tot stand op basis van dit territorialiteitsbeginsel en het parallelisme. De nieuwe wettekst werd op 28 juni 1932 goedgekeurd[16]. De rechten van de taalminderheden werden hierin tot een minimum herleid.

Wie de taalwetten van 1921 en 1932 naast elkaar legt, denkt spoedig dat inzake Brussel ogenschijnlijk weinig veranderde. Art. 2 bepaalde opnieuw dat de Brusselse gemeenten vrijelijk hun bestuurstaal konden bepalen. De hogere besturen zouden hiermee moeten rekening houden bij de briefwisseling.

Bij nader toezien blijkt echter dat tussen beide teksten toch wezenlijke verschillen bestaan. Onder Vlaamse druk werden nu toch enkele successen ten gunste van het Nederlands geboekt. Zo kwam er een einde aan de faciliteiten voor de andere landstaal. In plaats daarvan werd het tweetalig karakter van de Brusselse agglomeratie benadrukt. De gemeenten werden nu verplicht te antwoorden in de taal gebruikt door particulieren en gemeentebesturen. Belangrijk was ook de bepaling dat elkeen alle administratieve documenten in de taal van zijn keuze kon krijgen.

Moeilijker lag de kwestie van de bestuurstaal der ondergeschikte besturen. Aan Vlaamse zijde wenste men, gelet op de talloze taalklachten, dat ze niet meer zouden gebonden worden aan de administra-

tieve taal van de gemeente op wiens grondgebied zij zich bevonden. Hier kwam niets van in huis. Toch werd bekomen dat rekening zou worden gehouden met lokale toestanden en met respect van de beide talen. Inzake Brussel hadden de Franstaligen duidelijk toegevingen gedaan. Zelf hadden zij op het verlanglijstje de opname van een aantal Vlaamse gemeenten bij de agglomeratie. De resultaten van de talentelling en de verstedelijkingsraad vormden net als in 1921 de voornaamste criteria.

In Vlaamse kringen rees hiertegen protest. Vreemd genoeg legden de Franstalige politici zich zonder al te veel protest hierbij neer en stemden zelfs in met de verwijdering van Sint-Stevens-Woluwe uit de lijst van Brusselse gemeenten. De *'soupape de sûreté'* stierf een stille dood[17].

Even belangrijk waren de nieuwe toelatingsvoorwaarden voor de aanwerving van nieuw personeel bij de Brusselse gemeentebesturen. De talrijke achterpoortjes uit de wet van 1921 werden afgeschaft of beperkt. Een examen in de taal naar keuze, aangevuld met een proef over de elementaire kennis van de tweede landstaal vormde de basis. Vanaf de graad van directeur werd een grondige kennis van de tweede landstaal geëist (art. 9 uit het K.B. van 6 jan. 1933).

In beide taalkampen werd met scepticisme naar de resultaten van de nieuwe wet uitgekeken. In Vlaamse kringen wachtte men af. Het ontbreken van doeltreffende sancties tegen overtreders was daar de reden voor. In de voorziene 'Kommissie van Taaltoezicht' hadden zij geen vertrouwen omdat deze enkel adviserende bevoegdheden had. Ook de Franssprekenden waren niet onverdeeld gelukkig. Tal van hen zagen in de nieuwe taalwet het begin van een Vlaams offensief tegen de hoofdstad. Het grootste ongenoegen was er omdat in de wet geen van de eigen eisen terug waren te vinden, zoals de splitsing van het kiesarrondissement Brussel, de opname van meer Vlaamse randgemeenten onder de Brusselse paraplu, de algehele vrijheid van de gemeentebesturen op taalgebied en tot slot de eentaligheid van de ambtenaren[18].

Het in praktijk brengen van de taalwet van 1932 gebeurde net als in 1921. De Brusselse gemeenten kozen opnieuw het Frans als bestuurstaal. De nodige Koninklijke Besluiten werden uitgevaardigd[19]. Net als na 1921 bleken uitvoering en naleving van de wet ook nu weer een lang durende en moeilijke zaak te zijn. Het overgrote deel van de klachten kwam eens te meer uit Vlaamse hoek. De Kommissie van Taaltoezicht bleek onvoldoende gewapend[20]. Ook in het andere taalkamp groeide het ongenoegen. Een aantal pogingen om de wet te wijzigen mislukten[21].

Tot besluit kan worden gesteld dat de taalwetten op bestuurszaken uit het interbellum in Vlaams opzicht een vooruitgang betekenden. In 1921 werd de ruwbouw gelegd, elf jaar later werd begonnen met de afwerking. Telkenmale was het een zoeken naar een evenwicht tussen de beide taalgroepen, proces dat ook na de tweede wereldoorlog nog zou worden verdergezet.

Iets gelijkaardigs kan ook worden gezegd van de bepalingen met betrekking tot de Brusselse agglomeratie. De Brusselse kwestie bleek

echter, zowel in 1921 als in 1932, niet de hoofdzorg van de politici. De matige belangstelling van Vlaamse zijde voor het probleem en de politieke macht van de Franstalige Brusselse politici zorgden er voor dat in 1921 Brussel een taalstatuut kreeg toegewezen waarin het Frans een dominante rol kon spelen. De wet van 1932 die zich uitte in een streven naar meer tweetaligheid, bracht hierin later verandering. Toch bleef, niettegenstaande dit Vlaams succes, de discrepantie tussen theorie en praktijk zeer groot: het Frans bleef dominant en de Vlamingen konden enkel mistoestanden aanklagen.

In francofone Brusselse kringen bestond een annexionistisch streven om steeds meer gemeenten onder de noemer 'Brusselse agglomeratie' te kunnen plaatsen. Dit streven werd gevoed door het uitzwermen van de bevolking over een steeds groter grondgebied. Dit verstedelingsproces ging met verfransing gepaard en zou het probleem van het Vlaamse randgebied steeds meer in de politieke actualiteit gaan duwen, dit des te meer naarmate men in Vlaamse kringen het gevaar van dergelijke expansie begon in te zien.

2. Lager onderwijs

Tot 1914 waren de inrichtende machten van het gemeentelijk en het ondersteunde vrij Lager Onderwijs praktisch vrij de voertaal van het onderricht te bepalen. Die zelfde vrijheid kregen zij ook op het vlak van de modaliteiten voor het aanleren van een tweede taal[22]. De in 1914 door het Parlement aangenomen nieuwe organieke wet op het Lager Onderwijs bracht daarin grote verandering. Artikel 20 stelde dat de moedertaal van de meerderheid der kinderen de voertaal van het onderwijs in de klas zou bepalen. Het Vlaams voorstel dat de regel 'streektaal = onderwijstaal' wenste te introduceren, vond evenwel geen parlementaire meerderheid. De nieuwe regeling liet de Franstalige lagere klassen en scholen die in tal van Vlaamse steden en gemeenten bestonden ongemoeid[23].

Voor de taalgrensgemeenten en de gemeenten van de Brusselse agglomeratie werden, gelet op de taalgemengde bevolking aldaar, aan de regel 'moedertaal = onderwijstaal' een aantal bepalingen toegevoegd om ook hier art. 20 te laten fungeren[24]. De praktijk in het Brusselse toonde echter het tegendeel aan.

In de eerste plaats waren er de tegenstanders van de regel 'moedertaal = onderwijstaal'. Deze groep was in Brussel sterk vertegenwoordigd en zeer invloedrijk. Bij hen stond 'de vrijheid van den huisvader' voorop[25]. In Brussel en de meeste voorsteden werd dit beginsel sinds 1910 de officiële taalpolitiek voor het gemeentelijk onderwijs. Het gevolg was dat nauwelijks na enkele jaren bijna alle Vlaamse klassen verdwenen waren[26]. Een opmerkelijk verschijnsel wanneer uit de talenstelling van 1910 nog bleek dat 30 % van de Brusselse bevolking verklaarde enkel Nederlands te kennen. Deze contradictie kan enkel worden uitgelegd door de

verfransingsdrang die zich sinds decennia bij de Vlaamse Brusselaars manifesteerde.

Het verfransingsproces zorgde ook nog voor een ander verschijnsel. Naarmate het onderwijs veralgemeend werd, zeker na de instelling van de schoolplicht in 1914 begon de keuze van de voertaal een steeds belangrijker rol te spelen in de concurrentiestrijd tussen het gemeentelijk en het vrij onderwijs. Elk onderwijsnet trachtte met een garantie op uitstekend Franstalig onderricht aan klantenbinding te doen[27]. Naarmate de verfransing zich als een olievlek verspreidde zag men in de lagere scholen van de hoofdstad en de voorsteden een groeiend aantal leerlingen uit steeds verder afgelegen gemeenten. Eerste peilingen laten vermoeden dat de meerderheid van de kinderen afkomstig waren van uitgeweken stadsbewoners doch vanaf de jaren dertig viel in de Brusselse Franstalige klassen ook een toename van Vlaamse kinderen uit de randgemeenten te noteren. De verfransingsdruk bepaalde in de meeste gevallen de keuze van deze ouders[28].

Gelet op de toenemende inwijking trachtten steeds meer gemeentebesturen door een aantal maatregelen deze kinderen in de eigen scholen te houden. Er werden nieuwe scholen opgericht en betere faciliteiten aangeboden. Zo zag men de eerste Franse klassen verschijnen of werd een grotere aandacht aan de studie van het Frans besteed. In een tweede fase ging deze evolutie ten koste van het Nederlandstalige onderwijs. De Vlaamse klassen verdwenen, verwerden tot tweetalige of huldigden een transmutatiesysteem. Het vrij onderwijs vertoonde een gelijkaardige evolutie. De schoolconcurrentie kon het proces zelfs versnellen[29].

De uitvoering van art. 20 lag in handen van de inrichtende machten. Inzake het gemeentelijk onderwijs bleek reeds dat de meeste Brusselse gemeentebesturen de regel 'moedertaal = onderwijstaal' naast zich neerlegden. Verzoeken tot het inrichten van Vlaamse klassen vonden geen gehoor of werden op grond van financiële redenen afgewimpeld. Het was bovendien twijfelachtig of genoeg ouders de Vlaamse oproepen zouden steunen[30]. En wat dan te zeggen van het onderwijzerskorps? De meeste hoofdonderwijzers en leraren bleken nog de hardnekkigste verdedigers van de 'vrijheid van de huisvader' te zijn. Bezorgdheid om de werkgelegenheid maar ook het feit dat zowel in het gemeentelijk als het vrij onderwijs elke nieuwe leerling als een overwining op de rivaal werd beschouwd, kunnen deze houding verklaren[31]. Zelfs het ministerie zette zich nauwelijks in voor de toepassing van artikel 20. De inspectie kneep de ogen dicht voor de mistoestanden. Onwetendheid kon niet als excuus worden ingeroepen daar elk jaar n.a.v. de begroting de Brusselse onderwijstoestanden in het Parlement aan bod kwamen[32].

Hoe gevoelig art. 20 lag bleek duidelijk toen de socialist Camille Huysmans tussen 1925 en 1927 het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen beheerde. Hij voerde een uitputtingsslag met de Brusselse gemeentebesturen, draaide de subsidiekraan dicht en wist te bereiken dat het Brussels stadsbestuur het formulier voor de huisvader zodanig

aanpaste dat nu niet meer naar de gewenste onderwijstaal werd geïnformeerd maar wel naar de moedertaal van het kind. Er kwamen zelf enkele Vlaamse klassen. Een kabinetscrisis kwam echter roet in het eten gooien. De nieuwe minister, de liberaal Vauthier, nota bene de Brusselse stadssecretaris, staakte de strijd. Het optreden van Camille Huysmans had duidelijk gemaakt dat voor de uitvoering van art. 20 een nauwgezette inspectie, gepaste sancties en een standvastig minister onontbeerlijke elementen waren[33].

De reden waarom art. 20 op zoveel onwil botste, vond zijn oorsprong in de Eerste Wereldoorlog. In het kader van de *Flamenpolitik* trof de bezetter uitvoeringsbesluiten en stuurde naar de Brusselse scholen commissies, bestaande uit activisten. Het verzet van de inrichtende machten was unaniem[34]. Onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog verklaarde de Belgische overheid deze beslissingen als ongrondwettelijk. De Brusselse gemeenten zagen hierin een justificatie van hun onderwijsbeleid[35]. Een ander probleem vormden de Brusselse kindertuinen. Het Frans was er de voertaal en vermits art. 20 geen vat had op deze instellingen fungeerden zij als springplank naar het Franstalig lager onderwijs. Tot slot bestonden omtrent art. 20 belangrijke lacunes. De kwestie van de taalkennis van het leraarskorps en de leeftijd waarop de studies van de tweede taal diende aan te vangen, kunnen als de belangrijkste worden aangestipt.

Zoals aangestipt kwam bij het eind van de jaren '20 de taalwetgeving in een stroomversnelling. In het Vlaamse kamp werd het belang van een doorgedreven vernederlandsing van het onderwijs voor het toekomstige Vlaanderen maar al te goed ingezien en zij verdedigden met klem de introductie van de regel 'streektaal is voertaal'. Francofonen en Walen begrepen dat dit de afbraak van de hegemonie van het Frans in België zou versnellen. Het probleem van de Franstalige minderheid in Vlaanderen werd door hen opnieuw te berde gebracht[36]. Een nieuwe tekst werd in juli 1932 goedgekeurd en sloeg zowel op het gemeentelijk als het vrij onderwijs. Het territorialiteitsbeginsel vormde het basisbeginsel.

Ter wille van de taalminderheden konden de inrichtende machten bijzondere klassen inrichten: de transmutatieklassen. Het principe was dat het onderwijs in de streektaal er dermate moest onderwezen worden opdat de leerlingen met vrucht in deze taal verder konden studeren (art. 2 en 4). Inzake de Brusselse agglomeratie veranderde er niet veel. Gelet op de taalgemengde samenstelling van de bevolking bleef de regel 'moedertaal = onderwijstaal' in voege.

Tijdens de besprekingen in het Parlement hadden de Vlaamse politici aangedrongen op afdoende maatregelen tegen de mistoestanden die in het Brusselse onderwijs nu reeds jaren tot uiting kwamen, vooral sancties- en controlemiddelen waren nodig. Zij kregen gedeeltelijk hun zin.

In de eerste plaats kwam er een regeling voor het aanleren van de tweede landstaal. Op verzoek van de inrichtende schoolmachten en

indien de noodzaak werd aangetoond, kon de minister een speciale regeling toestaan. De tweede landstaal zou dan i.p.v. in het derde jaar, reeds vanaf het eerste studiejaar worden aangeleerd en eventueel mogen gepaard gaan met herhalingslessen zonder dat deze meer dan een derde van de volledige wekelijkse uurrooster zouden uitmaken. Door de introductie van dit punt zouden de in pedagogisch opzicht verwerpelijk geachte tweetalige klassen verdwijnen (art. 6)[37]. Een verbetering vormde het invoeren van de bepaling dat enkel leraars met een Nederlandstalig diploma in Vlaamse klassen les konden geven (art. 26). Franstalige gediplomeerden die in een Vlaamse klas les wensten te geven, of ook omgekeerd, moesten een bekwaamheidsexamen afleggen (Koninklijk Besluit 25 okt. 1933). Met het oog op de controle werden voor het gehele land taalinspecteurs voorzien (art. 27). Hun aantal was echter nooit in evenredigheid met de omvang van hun taak[38]. Het intrekken van subsidies werd als sanctiemiddel in de wet ingeschreven (art. 28).

Voor wat de naleving van de regel 'moedertaal = onderwijstaal' betreft, werd een nogal omslachtige en dubieuze formule voorgesteld (art. 7). Deze zou, gelet op de eerder geschetste onderwijssituatie, de huisvader zeker niet verontrusten[39].

Kortom, waar de taalwet op het Lager Onderwijs in Vlaams opzicht vooruitgang boekte, bleek men voor Brussel nog over geen sluitend geheel te beschikken. Dit werd duidelijk na 1932 want de klachten over mistoestanden hielden aan. De Brusselse gemeentebesturen bleven halstarrig hun onderwijspolitiek voortzetten en de liberale ministers van Kunsten en Wetenschappen, die als het ware dit ministerie monopoliseerden, lieten dit oogluikend toe. Na 1936, toen de liberaal Julius Hoste jr. het ministerie beheerde en als Vlaamse Brusselaar vertrouwd was met de situatie, trad een lichte verbetering in. I.p.v. een frontale aanval, waarmee Huysmans het aangepakt had, hanteerde hij de subsidiekraan[40]. Ondertussen ontstonden in het Vlaamse randgebied meer en meer Franse scholen. Met het transmutatiestelsel werd in vele gevallen een loopje genomen, veroorzaakt door een gebrekkige uitbouw van het Nederlandstalig voortgezet onderwijs[41].

Net als voor de taalwet op het bestuur bleef de discrepantie tussen wet en uitvoering in het taalgebruik in onderwijszaken binnen de Brusselse agglomeratie zeer groot. Het Frans bleef dominant, situatie die werd aangemoedigd of in stand gehouden door de belangrijkste verantwoordelijken voor de uitvoering van de taalwetten van 1914 en 1932. De Franstaligen hielden vast aan het principe van de vrijheid van de huisvader, dit in weerwil van de wetgever die 'moedertaal = onderwijstaal' voorop stelde. Van Nederlandstalige zijde kon niets worden ingebracht tegen deze onwil. Op de Brusselse Vlamingen kon men evenmin steunen want velen ondergingen maar al te graag deze verfransingsdruk.

Noten

1 L. Dosfel, *De Belgische wetten op het gebruik der Nederlandsche taal voor het volk toegelicht* (Brugge, 1910), pp. 189-215.
2 W. Van den Steene, 'Taalwetgeving-bestuurszaken', *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, dl. 2 (Tielt, 1975), p. 1611.
3 A.W. Willemsen, *Twintig eeuwen Vlaanderen dl. 4. De Vlaamse beweging I* (Hasselt, 1975), pp. 214-15.
4 L. Sieben, 'De Vlaamse beweging en de strijd om Brussel na de eerste wereldoorlog (1918-1926)' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Vrije Universiteit Brussel, 1984), pp. 347-417.
5 Dit was niet naar de zin van de Waalsgezinden, omdat door de concentratie van Vlaamse gastarbeiders in tal van Waalse gemeenten de taalhomogeniteit van Wallonië zou kunnen worden aangetast. Zij namen het niet dat de taalwet ook in Wallonië van toepassing zou zijn.
6 De Vlaamse katholieke voorman Frans Van Cauwelaert noemde in volle parlementaire discussie de afbakening van de Brusselse agglomeratie 'une question secondaire'. (Parlementaire Handelingen Senaat, 29 april 1921, p. 416).
7 Tijdens de debatten verklaarde de liberale senator Goblet d'Alviella onder meer het volgende: *'On ne connaît, du reste pas les limites qu'atteindra dans l'avenir l'agglomération bruxelloise, et il est bon de laisser la porte ouverte'* (Parlementaire Handelingen Senaat, 29 april 1921, p. 416).

8 L. Sieben, 'De Vlaamse beweging', pp. 348-58,
9 Katholieke Vlaamsche Landsbond, 13de Congres, Brussel, 6-7 aug. 1932.
10 *Belgisch Staatsblad*, 29 jan. 1922, pp. 943-45.
11 Volgens *Het Laatste Nieuws* waren tijdens de behandeling van de taalwet in het Parlement 'Waalsche renteniers en ambtenaars' uit deze gemeente bezig met een machtsgreep naar de gemeentelijke macht.
Het Laatste Nieuws, 5 aug. 1921, p. 2; Idem, 30 aug. 1921, p. 2.
12 Het Vlaamse ongenoegen kan het best worden geïllustreerd met een oproep die in het najaar van 1919 in *De Standaard* verscheen. Dit katholieke dagblad zou het beste 'kluchtspel belonen dat de titel 1002, 1002, 1002' moest dragen. Het was een reactie op het verschijnen van de duizend en tweede omzendbrief om de taalwet te laten toepassen.
De Standaard, 5 nov. 1929, p. 1.
13 Zie het 'Maandblad van het Verbond van het Vlaamsch Personeel der Openbare Besturen', het ledenblad van het VVPOB, voor de betrokken periode.
14 Zie 'Le Bloc Wallon', het ledenblad van de Waalse ambtenarenorganisatie.
15 De doelstelling van het VVPOB luidde onder meer als volgt: 'Er is alleen kwestie van het Vlaamsch personeel bijeen te brengen, en de Vlaamsche belangen te verdedigen. Die groepeering blijkt hoogst noodig, nu we zien hoe de Waalsche ambtenaren zich reeds hebben vereenigd en ijveren om hun voorrechten te bestendigen en zelfs nog uit te breiden ten nadeele hunner Vlaamsche kollega's. De Vlamingen dulden niet langer dat hun kaas van het brood wordt gehaald'.
16 W. Van den Steene, Taalwetgeving-bestuurszaken, pp. 1612-615.
17 Parlementaire Handelingen Kamer, 3 febr. 1932, pp. 616-25; 4 febr. 1932, pp. 660-64.
18 Ligue contre le flamandisation de Bruxelles, jan. 1933, p. 10.
19 Koninklijke Besluiten 11 en 20 jan. 1933, 28 febr. 1933 en 12 maart 1933.
20 *Brusselsche Tijdingen*, 1 maart 1938, p. 7.
21 Een francofone strijdorganisatie kwam na de goedkeuring van de taalwet in de Brusselse agglomeratie tot stand, nl. de 'Ligue contre la flamandisation de Bruxelles'. Via een actieve propaganda trachtte deze vereniging de publieke opinie en de politici voor het Brusselse taalvraagstuk te mobiliseren.
22 L. Dosfel, *De Belgische wetten*, pp. 216-37.
23 W. Debrock, 'Taalwetgeving-onderwijs', *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, dl. 2 (Tielt, 1975), p. 1634.
24 'Tot het enigszins verzacht toepassen van bovengemelden regel kan, volgens de behoeften der scholen, machtiging worden verleend te Brussel en in de voorsteden van Brussel, alsmede in de gemeenten op de taalgrens. Die verzachte toepassing mag niet ten gevolge hebben, dat het grondig aanleren van de moedertaal geschaadt wordt. De ministerieele besluiten tot machtiging worden in het Staatsblad bekend gemaakt.
'Het gezinshoofd verklaart welke de moedertaal of de gebruikelijke taal is. Acht het hoofd der school dat het kind niet bekwaam is om de lessen in de door het gezinshoofd aangewezen taal met vrucht bij te wonen, dan kan het gezinshoofd in beroep komen bij het schooltoezicht. Elk jaar brengt het schooltoezicht een bijzonder verslag uit over de toepassing van bovenstaande bepalingen'. (art. 2).
25 Het betroffen organisaties zoals de 'Amitiés Française', de 'ligue Nationale pour la Défense de la Langue Française, enz. (L. Sieben, De Vlaamse beweging, pp. 334-39).
26 H. Van Velthoven, 'Taal- en onderwijspolitiek te Brussel (1878-1914)', *Taal en Sociale Integratie* 4 (1981), pp. 261-383.

27 Niet toevallig zouden zowel in het gemeentelijk als in het vrij onderwijs van Brussel-stad, Elsene, St.-Gillis en St.-Joost er bijna of geen Vlaamse klassen ter beschikking zijn.

28 Niettemin blijken ook tal van andere factoren een rol te hebben gespeeld. We citeren alleen de aantrekkingskracht van de voor- en naschoolse opvangfaciliteiten die het hoofdstedelijk onderwijs bood aan werkende ouders (op basis van ongeordend archief Stadsarchief Brussel - Instruction Publique).

29 *De Standaard* kloeg in 1929 het schepencollege van het Vlaamse Machelen (Br.) aan omdat het, terwille van de inwijkelingen, tweetalige aanplakbrieven liet verspreiden waarin het de bewoners er toe aanzette de kinderen in de gemeenteschool te laten lopen.
De Standaard, 15 sept. 1929, p. 1; 18 sept. 1929, p. 2.

30 Tot 1925 vroeg het Brusselse stadsbestuur de ouders niet naar de moedertaal, maar wel naar de taal waarin zij de opvoeding van hun kind wensten (Bulletin communale Bruxelles, 1 mars 1926, pp. 250-302).

31 In Brussel zag het lerarenkorps zich gedekt en aangemoedigd door de achtereenvolgende liberale schepenen van Onderwijs. Zo verklaarde in 1938 schepene Robert Catteau het volgende op een vergadering van schoolhoofden (2 april 1938): *'Les droits individuels doivent être respectés à Bruxelles. Avec la Constitution nous devons dire que le choix est libre pour chacun. Il ne suffit pas de le dire: il faut agir'.* (Stadsarchief Brussel, Archief Instruction Publique, doos 4).

32 Bijv.: Parlementaire Handelingen Kamer, 4 juni 1920, pp. 1358-387.

33 L. Sieben, *De Vlaamse beweging*, pp. 434-53.

34 R. De Cneudt, *De vervlaamsching van het Lager Onderwijs* (Brussel, 1918), 276 pp.

35 Bulletin communal Bruxelles, 12 jan. 1925, pp. 50-3.

36 Een veelgehoord argument ten gunste van de taalfaciliteiten voor de Franssprekenden in Vlaanderen luidde: *'Or les minorités flamandes dans plusieurs communes importantes de l'agglomération de Bruxelles, ne sont pas supérieures aux minorités françaises de grandes villes de Flandre'. Pour l'Unité*, mai-juin 1931, p. 4.

37 Camille Huysmans beschreef deze meertalige klassen als volgt: *'C'est l'école, méli-mélo, c'est l'école ou les systèmes ne sont pas logiques, ou l'on trouvera trop d'heures consacrées à la seconde langue pour les enfants d'expression française, et le contraire pour les enfants d'expression flamande'.* (Parlementaire Handelingen Kamer, 4 mei 1932, p. 1703).

38 *Brusselsche Tijdingen*, 1 april 1938, p. 4.

39 Tijdens de eerste maand van het schooljaar kon een taalinspecteur klacht indienen tegen de taalverklaring van een huisvader. Een jury bestaande uit twee inspecteurs en een onderwijzer van de betrokken school zouden zich dan over het probleem buigen. Tegen de uitspraak kon nadien hetzij door de huisvader in kwestie of door de inrichtende macht van de school, maar vreemd genoeg niet door de taalinspecteur, beroep worden aangetekend bij de minister van Kunsten en Wetenschappen.

40 Zie 'Mededeelingen van het Ministerie van Openbaar Onderwijs' van 1936 en 1937 waarin alle nuttige informatie (o.a. omzendbrieven) kunnen worden geraadpleegd.

41 Nederlandstalig beroeps- en technisch onderwijs was volgens een enquête van het 'Vlaamsch Verbond voor Brussel' praktisch onbestaande in de Brusselse agglomeratie. (*Brusselsche Tijdingen*, 1 febr. 1939, pp. 1-3).

Rudy Dierickx

De Eerste Kommissie voor Taaltoezicht en de Brusselse onderwijsproblematiek onder Duitse bezetting (mei 1940 - december 1941)[1]

Tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog is er heel wat te doen geweest rond de zogenaamde Kommissie voor Taaltoezicht (voortaan: KvT) die, zo wordt althans beweerd, er zou voor gezorgd hebben dat duizenden kinderen in het Brusselse werden overgeplaatst van Franstalige naar Vlaamse klassen. Het spreekt vanzelf dat dit feit bij vele Brusselaars, Nederlands- en Franstaligen, veel wrevel veroorzaakte. Sindsdien werden de activiteiten van de Kommissie door de Vlamingen geloofd, door de Franstaligen gelaakt. Over een ding waren beide groepen het echter roerend eens: aan het feit dat duizenden kinderen, al dan niet met toestemming van hun ouders, naar een anderstalige klas werden overgeplaatst, twijfelde niemand. De Franstaligen schreeuwden het na de oorlog van de daken en eisten nu eindelijk eens en voorgoed de instelling van de *liberté du père de famille*. De Vlamingen van hun kant lieten al evenmin na aan deze feiten de nodige ruchtbaarheid te geven. Vanuit een bepaalde Vlaamsnationalistische hoek stelde men het doortastend optreden van de KvT onder Duitse bezetting steeds scherp tegenover het flauwe optreden van de KvT onder Belgisch bestuur, met alle nadelige gevolgen hieraan verbonden voor de Vlamingen.

Uit de volgende paragrafen zal echter blijken dat de historische waarheid heel wat genuanceerder is. Wensen worden niet zelden voor werkelijkheid gehouden en zoals helaas zo dikwijls, nemen niet weinigen datgene uit de geschiedenis wat bruikbaar is voor de eigen enge en eigentijdse politieke aspiraties. Dit artikel is dan ook in de eerste plaats een zoektocht en een poging om de reële feiten te achterhalen en deze in een juist perspectief te plaatsen.

Ten einde een aantal misverstanden te voorkomen moeten we allereerst wijzen op volgende punten:

1. De KvT is absoluut geen Duitse instelling geweest,en dit in tegenstelling tot wat veelvuldig gesuggereerd werd door de Franstalige media. De KvT onder Duitse bezetting is wel degelijk een voortzetting van de Kommissie die werd opgericht op 28 juni 1932 als onderdeel van de taalwet op de

administratie. Zoals we zullen zien zal het karakter van deze Kommissie zelfs maar in zeer beperkte mate verschillen van deze in de periode 1932-1940.
2. Tijdens de bezetting zijn er twee Kommissies geweest: de eerste opgericht op 28 augustus 1940, de tweede op 5 december 1941. Daarbij was F. Grammens van de eerst Kommissie enkel lid, terwijl hij van de tweede Kommissie wel degelijk voorzitter was. Deze feiten zijn belangrijker dan men oppervlakkig zou veronderstellen voornamelijk in het perspectief van de naoorlogse mythevorming rond de KvT.
3. Ons onderzoek loopt slechts over de periode mei 1940 tot december 1941, met ander woorden, we behandelen de eerste KvT en daarbij beperken we ons nog tot de onderwijs-problematiek te Brussel. Vermelden we echter dat de KvT actief geweest is in gans Vlaanderen en ook tal van klachten onderzocht heeft die betrekking hadden op diverse administraties (gemeentebesturen, ministeries, parastatale instellingen, NMBS, etc.). Het onderwijs, als hoeksteen van de verfransing, kreeg echter zowel van de KvT als naderhand in de media de meeste aandacht. We hebben ons voor deze bijdrage dan ook op deze materie toegespitst.

In een eerste hoofdstuk behandelen we de problematiek rond de oprichting van de KvT In het tweede hoofdstuk hebben we het over de werkzaamheden van de Kommissie die zullen leiden tot de uiteindelijke bekendmaking van de schokkende resultaten. Het verzet tegen deze resultaten behandelen we in hoofdstuk drie, terwijl uiteindelijk in hoofdstuk vier de langzame afbouw van de eerste KvT besproken wordt.

1. De oprichting van de KvT tijdens de bezetting

1.1. De KvT in de periode 1932-1940

Direct na de Eerste Wereldoorlog beloofde Koning Albert bij zijn terugkeer te Brussel de gelijkheid van beide landstalen: 'in rechte en in feit'. België zou aldus voor het eerst sinds de onafhankelijkheid niet meer opgevat worden als een Franstalige staat, met enige toegevingen aan de taaleisen van de meerderheid van de bevolking, doch het Frans en het Nederlands zouden voortaan op gelijke voet worden behandeld. Men kan twee belangrijke oorzaken zien voor deze radicale ommekeer.

Ten eerste was er het democratiseringsproces met als culminatiepunt de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht. Men wist dat dit automatisch zou uitmonden in een grotere Vlaamse deelname aan het bestuur.Ten tweede was er de houding van de duizenden Vlaamse soldaten aan het front tijdens de vier jaar durende loopgravenoorlog. De taaltoestanden aan het front waren te schrijnend geweest om zonder politieke gevolgen te blijven. Wou men het ongenoegen indijken onder de duizenden Vlaamse soldaten die geleden en gestreden hadden voor België

dan kon een soort van morele *Wiedergutmachung* niet uitblijven. Het Belgische establishment zag geen andere uitweg meer: er zouden zowel toegevingen komen op het sociaal-economische vlak als op taalgebied.

Dit zal evenwel niet van een leien dakje lopen. Het Franstalig establishment profiteerde als gevolg van de nasleep van het aktivisme van een Belgisch-patriottische rechts-nationalistische overwinningsroes en kon aldus gedurende de jaren 1920 de Vlaamse eisen steeds naar de achtergrond schuiven. Een Vlaamse reactie kon dan ook niet uitblijven en die kwam er toen in 1928 bij een tussentijdse verkiezing te Antwerpen de Vlaamse, nog gevangen genomen aktivist, A. Borms verkozen werd. Het Franstalig establishment begreep de betekenis van deze verkiezing zeer goed. Daarop volgde nog de stijging van het stemmenaantal van de Vlaamsnationalisten in 1929. Zo werd het voor iedereen duidelijk dat er iets moest gebeuren. Tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog zullen de opeenvolgende kabinetten alle in min of meerdere mate met het Vlaamse probleem worden geconfronteerd. Omdat Wallonië absoluut niet wenste te laten tornen aan zijn Franse ééntaligheid lieten de Walen uiteindelijk de Franssprekende minderheid in Vlaanderen vallen en kon het met Vlaanderen tot een compromis komen over de ééntaligheid in de gewesten en een tweetalige administratie te Brussel. Het zou evenwel nog tot de jaren 1960 duren eer men tot een definitieve vastlegging kwam van de taalgrens. Deze kon voorlopig nog steeds aangepast worden via de tienjaarlijkse talentellingen. De Brusselse agglomeratie bleef op die manier verder uitbreiden.

Achtereenvolgens ontstonden volgende belangrijke wetten: op 5 april 1930 werd de wet bekrachtigd betreffende de vernederlandsing van de R.U.G.; op 28 juni 1932 werd de wet op het taalgebruik in de administratie van kracht; op 14 juli 1932 de wet betreffende het taalgebruik in het lager en middelbaar onderwijs; op 15 juni 1935 de wet op het taalgebruik in gerechtszaken en uiteindelijk kwam er in 1938 nog een wet die bepaalde dat soldaten in hun eigen taal moesten worden opgeleid.

Voor ons onderzoek naar de activiteiten van de KvT waren vooral de wetten van 1932 van uitzonderlijk belang, meer bepaald de wet op de administratie en de wet betreffende het onderwijs. Bij deze wetten werd België, uitgezonderd de Brusselse agglomeratie, verdeeld in een ééntalig Nederlandstalig en een ééntalig Franstalig gebied. Het karakter van België werd aldus definitief omgebogen van een unitaire naar een tweeledige staat. In beide taalwetten werd uitgegaan van het principe: 'streektaal is voertaal'.

Bekijken we allereerst de taalwetten op het lager en middelbaar onderwijs. Deze bepaalden dat al naargelang de streek in het Nederlands of Frans moest worden onderwezen. Er waren echter uitzonderingen toegelaten. Kinderen b.v. van wie de moedertaal niet die van de streek was, kregen het recht onderwijs in hun moedertaal te ontvangen indien de gemeente dit 'nodig en/of gepast' achtte. Vanaf het tweede jaar moesten de kinderen die in anderstalige klassen zaten de taal van de streek leren

opdat ze in staat zouden zijn de lessen in het 3de of 4de jaar verder te volgen in de taal van de streek: dit waren de zogenaamde transmutatieklassen waarbij er officieel naar gestreefd werd anderstalige kinderen aan het taalregime van de school aan te passen en meteen hun integratie in de culturele gemeenschap van de streek te bevorderen; praktisch evenwel werden deze klassen geïsoleerde eilandjes van verfransing die juist tot gevolg hadden dat een elitaire groep in Vlaanderen zijn kinderen verder in het Frans kon blijven onderwijzen en i.p.v. integratie creëerde men een afdoende afscherming tegenover de volksere en dus Vlaamse klassen.

Ook in het middelbaar onderwijs werden deze zgn. transmutatieklassen opgericht hoewel principieel alle kinderen reeds voldoende het Nederlands moesten beheersen nadat ze van de lagere school af waren. Toch mochten er ook daar nog afdelingen opgericht worden waarin het onderwijs niet werd gegeven in de taal van de streek. Weliswaar werd de oprichting van deze klassen onderworpen aan een aantal specifieke voorwaarden: het moest gaan over toen reeds ingeschreven leerlingen; over leerlingen uit het lager onderwijs die geen voldoende kennis bezaten van de streektaal om hierin middelbaar onderwijs te volgen en tot slot om leerlingen van Belgische nationaliteit wier moedertaal niet de taal van de streek was en die hun lagere of middelbare studies gedaan hadden in een instelling welke niet onderworpen was aan de taal van de streek. De koning kon gedeeltelijk of geleidelijk van jaar tot jaar deze klassen opheffen. In de praktijk had deze regeling evenwel tot gevolg dat het mogelijk was, voor ouders die dat absoluut wensten, hun kinderen in Vlaanderen een volledige leergang in het Frans te laten volgen. Hoewel dit theoretisch ook in omgekeerde richting zou kunnen, kwam het natuurlijk nooit voor dat Vlaamse ouders hun kinderen in Wallonië in een Nederlandstalige transmutatieklas plaatsen. Die waren er gewoonweg niet.

In het lager onderwijs mocht reeds vanaf het derde jaar een cursus in de tweede taal ingericht worden. In het middelbaar onderwijs moest er tenminste 4 uur les gegeven worden in de tweede taal. Naargelang de situatie kon de minister wel toelating geven diepgaander onderwijs in het Nederlands of Frans te verstrekken. Een belangrijke maatregel voor Brussel en voor ons onderzoek van de KvT was dat het onderwijs moest gegeven worden in de 'gebruikelijke' taal van het kind; in de Nederlandstalige instellingen was het onderwijs van het Frans verplicht, in de Franstalige instellingen het onderwijs van het Nederlands zonder echter dat men de voorrang aan de moedertaal als onderwijstaal mocht ontnemen. Bij twijfel over de juistheid van de verklaringen van de huisvader zou een jury bestaande uit het schoolhoofd of zijn afgevaardigde en twee leden van het lerarenkorps, respectievelijk de leraar van de moedertaal en de leraar van de tweede taal, beslissen. Zowel de ouders als de inspecteur konden beroep aantekenen. De minister kreeg het laatste woord[2].

Een stelsel van taaltoezicht werd toen eveneens ingevoerd. Die

Kommissie voor Taaltoezicht zou bestaan uit zes leden, benoemd door de koning voor een periode van 4 jaar en gekozen onder de leden van de Vlaamse en Franse Koninklijke Academie voor Taal en Letterkunde, evenveel Franstaligen als Nederlandstaligen. De Kommissie zou voorgezeten worden door de minister van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid of door zijn afgevaardigde. De regering moest het advies van de Kommissie inwinnen in alle aangelegenheden betreffende de toepassing van de wet. De Kommissie zou de betrokken ministeries op de hoogte stellen van binnengekomen klachten en ze zou het betrokken ministerie aanwijzigingen geven welke ze nuttig achtte ten einde de vermelde problemen op te lossen. De regering zou aan de Kommissie het gevolg dat ze gegeven had aan de klachten laten weten. Elk jaar zou de Minister van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid uitvoerig verslag uitbrengen over de activiteiten van de Kommissie[3]. En dit was inderdaad een merkwaardig feit: de wetgevende macht voorzag zelf maatregelen om een door haar getroffen maatregel te verzekeren. Het was immers reeds van bij het ontstaan van de wet duidelijk dat de toepassing ervan voor moeilijkheden zou zorgen. De regering zat immers met een Franstalig of verfranst ambtenarenkorps dat nu in feite verplicht werd een wet toe te passen die duidelijk inging tegen de eigen belangen.

De instelling van de KvT was het gevolg van de vroegere frustrerende ervaringen met taalwetten die de Vlamingen hadden opgelopen. Moesten de Vlamingen immers niet voor elke taalwet twee keer strijden: 'één keer om ze te bekomen, een tweede keer (of verscheidene tweede keren) om ze te laten toepassen?'[4], wat door het instellen van de KvT nu impliciet door de wetgever werd toegegeven. Frans Van Cauwelaert, die in het parlement optrad als verslaggever van de wet en een grote rol gespeeld had bij de verdediging van de taalwetgeving in België, verklaarde: 'voortaan niet zonder meer op de goede wil van de Regering te vertrouwen'. Die goede wil diende immers: 'gesteund te worden om in volle mate doeltreffend te zijn: hij moest gecontroleerd worden, wil de Regering het vertrouwen van de openbare mening in onze Vlaamse zowel als in onze Waalse provincies behouden'. Die controle moest dan ook worden uitgeoefend door een organisme dat in zijn oorsprong onafhankelijk was van de uitvoerende macht en aansprakelijk was tegenover de Kamers zelf[5].

Bekijken we evenwel het werkelijke karakter van deze Kommissie, dan zien we dat ze in feite niets meer was dan een adviserend lichaam, zonder enig initiatiefrecht, laat staan het recht om eventuele gerechtsvervolgingen in te zetten. Door het uitvoerend bestuur benoemd, mocht de Kommissie immers alleen 'ter voorlichting' van de regering worden gebruikt. Zij kon ten hoogste een oordeel uitspreken over zaken die haar door de regering of een eventuele particulier werden gevraagd.

Tweemaal trachtte de KvT een verruiming van haar bevoegdheden te verkrijgen, doch dit werd tweemaal door de ministerraad, onder verwijzing naar de wettekst en naar de verklaringen van minister Renkin, geweigerd[6]. Het voornaamste bezwaar geopperd door de kommissieleden,

betrof het feit dat haar het recht werd ontzegd om zelf wetsovertredingen vast te stellen of te signaleren. Zij diende steeds te wachten tot er een klacht binnenkwam. Zodra die er was, moest een zeer omslachtige procedure gevolgd worden. Werd bijvoorbeeld door iemand geklaagd over een wetsovertreding door het bestuur van een bepaalde gemeente, dan diende de voorzitter van de KvT zich eerst in verbinding te stellen met de minister van Binnenlandse Zaken die dan aan de gouverneur van de provincie schreef. Deze vroeg op zijn beurt weer inlichtingen aan de betrokken gemeente. Langs die weg moest het antwoord dan weer bij de voorzitter van de Kommissie komen die het uiteindelijk meedeelde aan de leden. Werden aanvullende inlichtingen wenselijk geacht, dan begon de mallemolen opnieuw. Zo verliepen er soms maanden alvorens een kwestie op de agenda van de maandelijkse vergaderingen kwam.

Waagde één van de kommissieleden het om zelf wat meer over een bepaalde zaak te vernemen, dan kreeg deze onmiddellijk het verwijt dat hij zijn bevoegdheden te buiten ging. Daarom drong de Vlaamse groep van de KvT erop aan haar het vermogen te verlenen zelf een eigen onderzoek in te stellen, waarbij alles zou vermeden worden om dit als een overheidsdaad te beschouwen. In de betrokken departementen of diensten zou men immers de daartoe aangewezen hoofdambtenaren aanspreken. Doch ook dit werd strijdig geacht met de wet. De leden van de Kommissie deden dan in feite ook niets anders dan papieren ontvangen; ze hadden aan te nemen wat daarin werd beweerd en maakten nadien hun conclusies over aan de ministerraad. De Kommissie was dus niet in staat doelmatig te werken en gaf niet de resultaten die de wetgever in het vooruitzicht had gesteld. Daarbij kwam nog dat de voorzitter van de KvT de minister van Binnenlandse Zaken of zijn plaatsvervanger was. In feite kwam dat er op neer dat in veel gevallen de minister zowel rechter als partij was. Het was dan ook praktisch onmogelijk om tekortkomingen of overtredingen van de uitvoerende macht te sanctioneren. De adviezen door de KvT verstrekt, werden gewoon genegeerd[7]. Het spreekt dan ook vanzelf dat de ontnuchtering en ontgoocheling over deze Kommissie bij vele Vlamingen niet lang op zich liet wachten. Naar aanleiding van de 11 juli viering in 1935, merkte *De Standaard* bitter op: 'De door de taalwet van 1932 opgerichte permanente KvT is machteloos gebleken. Hoe flagrant de wetten ook werden overtreden, nooit werden schoolsubsidies ingetrokken'[8].

De pers vervulde in deze periode in verband met de taalproblematiek een belangrijke signaalfunctie. Bijna dagelijks publiceerde men klachten over de taalstatistieken in de hoofdbesturen van de staat, de samenstelling van het hoofdbestuur van de NMBS, de tienduizenden ééntalige Walen die te Brussel posten kwamen bezetten in rijksbesturen waar het Nederlands geweerd werd, de kreupele Nederlandse teksten, de wanverhouding tussen Walen en Vlamingen bij het departement van Koloniën, de taalwettenmiserie bij de Nationale Patroonskas voor Betaald Verlof te Antwerpen enz.[9].

Tegen deze wettenverkrachting werd door de Vlamingen wel geprotesteerd doch evenwel zonder veel resultaat. Op 8 maart 1933 werd het Vlaams Verbond voor Brussel opgericht met als doelstelling: 'alle Vlaamse verenigingen van Groot-Brussel buiten en boven de politiek te groeperen om het Vlaamse leven in de hoofdstad te vrijwaren en te bevorderen'[10]. Deze vereniging was aldus een samensmelting van tal van culturele, politieke, sociale, toneel- en regionale verenigingen. Het was het secretariaat van deze vereniging dat als eerste opdracht had de klachten te verzenden aan de openbare overheden en aan de K.V.P. Zij zullen ook de betoging van 31 maart 1935 'voor het Vlaamse recht en de naleving der taalwetten' organiseren[11]. Hun hoofdbekommernis was echter het onderwijs te Brussel. Vanaf 1934 bracht de vereniging elk jaar uitvoerig verslag uit over de toestanden op dit vlak. Van bij het ontstaan van het maandblad Brusselsche Tijdingen in maart 1938 kon men maandelijks de situatie op de voet volgen. Reeds een jaar na het ontstaan van de vereniging kon worden vastgesteld dat de wetten in het onderwijs te Brussel zeker niet werden nageleefd. Het toezicht door het ministerie van Onderwijs zelf stelde tal van overtredingen vast, doch de minister nam geen enkele sanctie. Meer nog: 'Op enkele uitzonderingen na, lieten de gemeente- en schooloverheden aan de staatsinspectie weten, dat zij geenszins bereid waren zich te schikken naar de voorschriften van de wet'[12]. Die overheden meenden trouwens dat alleen 'de wil van de huisvader' beslissend was en geen enkele wet kon daar verandering in brengen. De toenmalige minister van Onderwijs verklaarde trouwens dat de wet te strak en te verstrekkend was en daarom onmogelijk kon nageleefd worden. Op deze verklaringen beriepen de schooloverheden zich vervolgens[13].

Na het invoeren van de wet ging trouwens het aantal Vlaamse klassen gestaag naar omlaag terwijl juist het tegenovergestelde zou moeten gebeurd zijn. In de daarop volgende schooljaren werd verder gehandeld 'alsof er geen onderwijswet bestond'[14].

Het waren echter niet de schoolhoofden en/of directe hogere overheden die verantwoordelijk waren voor de ontstane situatie. In feite was de schooltoestand in de eerste plaats een uitvloeisel van de reële superioriteit die het Frans genoot in België en dit zowel binnen de staatsadministratie als binnen de Belgische financiële en economische wereld. Zowel Vlamingen als Franstaligen beschouwden de taalwetten op het onderwijs als 'dwangwetten omdat ze hem of zijn kinderen enerzijds wilden verplichten tot Vlaams blijven, maar anderzijds niet de mogelijkheid scheppen om hem als Vlaming dezelfde toekomstmogelijkheden te geven als aan zijn medeburgers die een Franstalige opvoeding genoten hebben'[15]. Het waren aldus in de eerste plaats de Vlaamse ouders die hun kinderen de beledigingen en vernederingen, die ze zelf hadden ondergaan, wilden besparen en het daarom absoluut op prijs stelden hun kinderen in het Frans onderwijs te laten volgen. De Vlaamse ouders lagen dus aan de basis van de taalwettenovertredingen. Zij waren het die de valse taalverklaringen invulden. En het spreekt vanzelf dat het Frans-

talig establishment hen daarbij geen strobreed in de weg wenste te leggen.

Ook op administratief gebied bleef de wet grotendeels dode letter. Brussel en de provinciale Raad van Brabant verkozen, ondanks de aanmaning van de wetgever om de beide talen op gelijke voet te behandelen, toch het Frans te gebruiken als interne diensttaal. De talentellingen werden tot referendums verheven in plaats van een gewone vaststelling te zijn van een werkelijke toestand. Daardoor vormde Brussel een constante bedreiging voor Vlaams-Brabant. Het 'billijk evenwicht' in de centrale besturen viel steeds nadelig uit voor de Vlamingen. De Vlamingen kregen steeds de taak van de taaladjunct op zich terwijl de Waalse hogere ambtenaren systematisch weigerden Nederlands te leren. De ééntaligheid van plaatselijke en gewestelijke diensten in Vlaanderen werd slechts zeer langzaam of helemaal niet toegepast. Men ging zeer makkelijk in op verzoeken van particulieren om hun dossier in het Frans te behandelen, enz...

Goedmenende Vlaamse politici die gehoopt hadden dat door de taalwetten een zekere pacificatie tussen de taalgemeenschappen zou bereikt worden, konden nadien niet anders dan ontgoocheld terugblikken op deze periode. Zo verklaarde L. Craeybeckx, die de bewuste wetten zelf goedkeurde, dat men van Vlaamse zijde gehoopt had dat dit regime van tweetaligheid op een faire manier zou worden toegepast: 'Wij vertrouwden erin dat mensen die wij veel respect toedragen zoals Adolphe Max, Paul Hymans, Carton de Wiart, Emile Vandervelde, het beneden zich zouden hebben geacht deze verbintenis, in goede trouw tussen de twee volksgemeenschappen aangegaan, tot dode letter te maken. In de tijd die daarop gevolgd is, moeten wij wel erkennen dat wij dat goed vertrouwen ten onrechte hebben gekoesterd en dat wij grof bedrogen zijn geworden'[16].

Het is nu juist tegen de achtergrond van de niet-naleving van de taalwetten dat we de acties van F. Grammens vanaf 1937 moeten situeren. Deze had een aantal jaren machteloos en passief de taalwettenverkrachting bekeken en was langzaam tot de vaststelling gekomen dat hij geen geloof meer kon hebben in de wettelijk voorziene taalcontrole[17]

In april 1936 was onder druk van de Taalgrensactie een parlementaire taalgrenskommissie samengesteld, doch ook deze kommissie bleef zonder praktisch resultaat. F. Grammens stelde dan al zijn hoop op zijn vriend August De Schrijver die minister van Binnenlandse Zaken geworden was en die beter dan wie ook op de hoogte was van de overtredingen van de wetten van 1932. A. De Schrijver had immers samen met F. Grammens ter plaatse aan onderzoek gedaan[18].

Reeds op 9 juni 1932 had A. De Schrijver gevraagd de schoolinspecteurs in de taalgrensstreek eveneens aan de taalwet te onderwerpen; het gebeurde immers dat Vlaamse scholen in zuiver Vlaamse gemeenten van de taalgrens werden geïnspecteerd door opzieners die het Nederlands onvoldoende machtig waren[19]. A. De Schrijver was daarnaast herhaalde malen geïnterpelleerd in verband met de toepassing van de taalwet onder

meer door de VNV-senator Van Dieren in de senaatszitting van 22 december 1936 en door de volksvertegenwoordigers Van Cauwelaert, d'Haese en Balthazar in de Kamer op 27 april 1937. Daarbij verklaarde De Schrijver dat hij tot zijn spijt moest toegeven dat zowel in de ministriële departementen als in de grote parastatalen zoals de NMBS de toestand nog niet in orde was, doch dat het gewenste evenwicht slechts geleidelijk kon bereikt worden[20]. Toen echter De Schrijver onmachtig bleek, en ook andere parlementaire initiatieven van L. Vindevogel en P. Finné schipbreuk leden, was voor F. Grammens de maat vol. In zijn mémoires schreef hij: 'Meteen betekende dit een werkelijk keerpunt in mijn leven en in heel de taalgrensactie want ik wist dat we hierdoor een jarenlange heldhaftige strijd tegemoet gingen, en dat zwaarwichtige gevolgen, ongunstig voor mezelf, doch gunstig voor de Vlaamse ontvoogding, niet zouden uitblijven'[21].

1.2. De oprichting van de KvT tijdens de bezetting [22]

Voordat Pierlot, de toenmalige eerste minister in 1940 het land verliet had hij er nog eens opgewezen dat er op taalgebied absoluut niets mocht veranderen[23]. Een instructie die duidelijk geïnspireerd was door het Duitse optreden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Nochtans zullen ook nu weer, reeds van bij het begin van de bezetting, de secretarissen-generaal geconfronteerd worden met de taalkwestie. Op 25 mei 1940 deed Vossen, secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, reeds een oproep om de taalwetten 'nu meer dan ooit' na te leven[24]. In de loop van de daarop volgende dagen en weken werden diverse secretarissen-generaal benaderd door verschillende 'persoonlijkheden' die aandrongen op de strikte toepassing van de taalwetten[25].

Het was duidelijk dat de secretarissen-generaal van diverse zijden onder druk werden gezet. De Duitse bezetter stond van bij aanvang een zeer strikte toepassing der taalwetten voor en in een gezamelijke nota hadden F. Petri, Kulturreferent, historicus en taalkundige, en W. Reese, historicus, voorgesteld de KvT herop te richten[26]. Dit moest volgens hen zeer snel gebeuren en wel om diverse redenen: ten eerste bleken de verslagen van de vorige KvT, waaruit het niet toepassen van de wet zeer duidelijk zou gebleken zijn, midden mei verbrand vlak voor de vlucht van de Belgische regering. De *Verwaltung* vreesde dan ook voor onrust onder de Vlaamse bevolking als dit feit bekend zou worden[27]. Tweede reden was dat er vele nieuwe ambten moesten ingevuld worden, wat als een ideale gelegenheid gezien werd om het kader met Vlamingen op te vullen zonder dat er bijkomende moeilijkheden rezen. Dat de Duitsers niet bij de pakken bleven zitten bleek uit het feit dat ze het plan opvatten om Henz, een pedagoog en taalkundige, aan te stellen ten einde een taalonderzoek te leiden te Brussel en langsheen de taalgrens. Toen F. Grammens van dit onderzoek gehoord had, wist hij Reeder, de *Militärverwaltungschef* ervan te overtuigen om hem toe te laten de professor te verge-

zellen ten einde deze 'geen nutteloos en meer objectief werk te zien verrichten', zoals F. Grammens het uitdrukte[28]. Zo begon F. Grammens dus aan een onderzoek over de toepassing van de taalwetten samen met de Duitse professor Henz en dit reeds in juni 1940. Het ging hier voornamelijk om schoolbezoeken in Ronse, Edingen, Mark, Lettelingen, Spierre, Moeskroen, Komen en Jette.

Van deze bezoeken publiceerde F. Grammens uitgebreide verslagen in diverse kranten[29]. In deze artikels kloeg hij uiteraard de verschillende wantoestanden aan en meteen gaf hij een actieplan op over hoe er nu in het vervolg moest gehandeld worden: alle Vlaamssprekende kinderen moesten uiteraard in Vlaamse klassen worden ondergebracht; de schoolhoofden en opzieners moesten worden verantwoordelijk gesteld voor misbruiken, de oneerlijke concurrentie tussen vrije en officiële scholen diende te worden uitgeschakeld; maatregelen moesten getroffen worden tegen het overlopen van leerlingen naar een anderstalig gebied; taalkundig onbevoegde leerkrachten en opzieners dienden te worden overgeplaatst naar andere scholen en kantons; voor gebieden waar de volkstelling klaarblijkelijk niet beantwoordde aan de feitelijke toestand diende deze herzien en uiteraard moest dan naar de verbeterde uitslagen gehandeld worden. Tot slot diende, los van de bevoegde diensten op het Ministerie, met volmacht en de nodige spoed te worden opgetreden ten einde zo snel mogelijk de toestand te kunnen saneren. Meteen had F. Grammens zijn actieprogramma opgesteld. Tot concrete resultaten leidde dit echter nog niet. Ondertussen bereikte de Vlaamse agitatie in de pers een eerste hoogtepunt. Vooral de mistoestanden in Brussel, waarbij deze stad werd omschreven als 'het kerkhof van Vlaanderen' werden sterk in de verf gezet[30]. Daarbij werd een niet aflatende propaganda gevoerd voor de Vlaamse scholen in de hoofdstad. Voorlopig liet de bezetter begaan.

Tenslotte zal het Reeder zijn die Vossen in een schrijven van eind juli de opdracht gaf werk te maken van de instelling van de KvT[31]. Reeder stelde voor de Kommissie te beperken tot 3 personen. Als leden werden E. Gaillard, kabinetschef van de provinciegouverneur van Brabant en Strauwens, hoofdinspecteur bij het ministerie van Openbaar Onderwijs, voorgesteld; F. Grammens zou fungeren als voorzitter. Voor de secretarissen-generaal was het voorstel voor de oprichting van een KvT goed verdedigbaar. De kandidatuur van F. Grammens als voorzitter kon echter enkel maar ongenoegen opwekken[32]. De secretarissen-generaal stelden dan ook alles in het werk om F. Grammens van het voorzitterschap af te houden. Als alternatief opteerden ze voor een hoge Vlaamse persoonlijkheid uit de rechtswereld[33]. Ook Heymans, gouverneur van de NMBS en Clottens, onderdirecteur bij het Ministerie van Landbouw werden naar voor geschoven[34]. De Duitsers van hun kant kwamen met de Vlaams nationalist Borginon op de proppen. Doch ook deze figuur beviel de sekretarissen-generaal niet. In hun ogen was hij ongetwijfeld veel te Vlaamsgezind. Uiteindelijk stelde Vossen professor H. De Vleeschauwer voor. F. Grammens zou nog wel als lid kunnen fungeren en indien hij

dat weigerde zou men alsnog Strauwen voorstellen[35]. Achter de schermen bleef men echter verder werken om ook F. Grammens als lid te weren, doch zonder resultaat. Op een bepaald ogenblik zouden de Duitsers zelfs gedreigd hebben met een *Zivilverwaltung* indien de KvT met F. Grammens er niet snel zou komen[36]. F. Grammens werd daarop ontboden op het ministerie van Binnenlandse Zaken en werd er verzocht om lid te worden van de Kommissie[37].

F. Grammens ging daarop te rade bij zijn Vlaamse vrienden en toen deze zich akkoord hadden verklaard met zijn lidmaatschap was er ook voor F. Grammens geen enkele belemmering meer om het lidmaatschap te aanvaarden[38]. Toen F. Grammens echter hoorde dat hij als voorzitter gewraakt werd en dus louter als lid zou kunnen fungeren was hij ten zeerste gegriefd. Aanvankelijk weigerde hij elke verdere medewerking. Doch H. De Vleeschauwer stelde hem gerust. Op een informele samenkomst gaf hij F. Grammens de verzekering dat hij het werk van de KvT aan hem zou overlaten en dat F. Grammens aldus rustig zijn gang zou kunnen gaan binnen de Kommissie. Daarnaast zou H. De Vleeschauwer binnen korte tijd benoemd worden tot directeur generaal bij het ministerie van Openbaar Onderwijs[39], waarna F. Grammens alsnog de funktie van voorzitter zou kunnen opnemen. F. Grammens aanvaardde onder die voorwaarden het lidmaatschap van de KvT. Hij was er dus van overtuigd dat het een voorlopige maatregel was. Petri had F. Grammens trouwens eveneens de op til zijnde benoeming van H. De Vleeschauwer aangekondigd[40]. E. Gaillard leverde voor de secretarissen-generaal geen enkel probleem op, doch E. Gaillard zelf was allerminst gelukkig met zijn nieuwe positie; zeker nadat hij gehoord had dat hij naast F. Grammens moest werken. H. De Vleeschauwer beschouwde zijn benoeming als een overgangsmaatregel die snel ten einde zou zijn.

Besluitend kunnen we zeggen dat de KvT in een zeer dubbelzinnige situatie tot stand kwam. De secretarissen-generaal konden niet verhinderen dat er een KvT werd opgericht, doch slaagden er voorlopig in F. Grammens van het voorzitterschap af te houden. De Duitsers verkregen hun KvT, met F. Grammens als lid en leverden aldus een bewijs van goodwill t.o.v. de Vlaamse zaak. Ondertussen speelden ze zowel tegenover de secretarissen-generaal als t.o.v. F. Grammens dubbel spel. Door F. Grammens niet op te eisen als voorzitter, stelden ze het voor alsof ze aan de secretarissen-generaal een toegeving deden. Anderzijds overtuigden ze F. Grammens van het voorlopig karakter van de maatregel waardoor ook hij kon instemmen zonder al te veel gezichtsverlies. Het was m.a.w. een compromis dat zonder enige moeite de naam 'Belgisch' kon worden opgeplakt.

Officieel gebeurde de instelling van de KvT op 28 augustus 1940. Gelijkertijd werden de leden benoemd. Het besluit verscheen op 30 augustus in het Staatsblad. Welke bepalingen werden er nu in opgenomen? De Kommissie werd ermee belast te waken over de toepassing van de wetten op het gebruik van de talen in de administratie, het gerecht en het onder-

wijs. Ze zou bestaan uit een tweetalige voorzitter en twee leden, één Nederlandstalige, één Franstalige. Het secretariaat zou worden waargenomen door een griffier gekozen door de Kommissie zelf. De Kommissie behandelde de klachten welke haar in verband met de toepassing van de talen werden aanhangig gemaakt, alsmede de inbreuken op taalwetten welke ter kennis van haar leden kwamen. Zij was met dat doel gemachtigd: 1. om inbreuken op de taalwetgeving vast te stellen; 2. om rapport aan de hoofden van de bevoegde besturen te vragen; 3. om kennis te krijgen, al of niet ter plaatse, van de administratieve dossiers; 4. om de lokalen of burelen van de Rijksbesturen, de Provinciën, de Gemeenten en de ondergeschikte besturen als ook de geconcedeerde of geconcessionneerde openbare diensten te bezoeken; 5. om, na overleg, al dan niet voltallig ter plaatse te gaan of aan derde personen opdracht te geven tot het instellen van de noodzakelijk bevonden onderzoeken; 6. om de bij de zaak betrokken ambtenaren, beambten en bedienden te ondervragen; 7. om de getuigen en de aanklagers op te roepen en te horen.

Het gemotiveerd advies van de Kommissie, zonodig met bijvoeging van aanbevelingen, zowel wat de disciplinaire vorderingen als wat de andere aan te nemen oplossingen betrof, moest aan het hoofd van het departement worden gericht. Het advies van de Kommissie zou vervolgens het hoofd van het departement tot leidraad strekken. Om alle vertraging in de uitvoering te voorkomen moest het hoofd van het departement binnen de maand de getroffen maatregelen bekend maken. Indien het hoofd van het departement zich om één of andere reden niet met het advies van de Kommissie kon verenigen, was hij ertoe gehouden de redenen daarvan in een behoorlijk gemotiveerd rapport, aan de Kommissie bekend te maken[41].

Vergelijken we nu deze maatregelen met de wet van 1932, dan merken we enerzijds een groot verschil op, doch anderzijds ook een grote gelijkenis. Het grote verschilpunt is de onderzoeksmogelijkheid van de KvT. De Kommissie kon nu zelf onderzoeken instellen en leiden, zich ter plaatse gaan vergewissen van de toestand, personen ondervragen, stukken opvragen enz. Op dit vlak heeft de KvT dus ongetwijfeld een verruimde bevoegdheid gekregen. Daartegenover staat echter dat de nieuwe Kommissie ook nu geen enkele mogelijkheid heeft om haar maatregelen in de praktijk om te zetten. De Kommissie moet immers steeds een beroep doen op het hoofd van het departement. De werkelijke beslissingsmacht bleef dus in handen van de secretarissen-generaal. Deze laatsten hebben hier dus een punt van belang gescoord. Er werden weliswaar een aantal bepalingen ingevoerd zoals bijvoorbeeld het 'advies' van de KvT dat een leidraad moest betekenen voor het hoofd van het departement. Een leidraad is echter geen bevel. Fundamenteel bleef de macht van de secretarissen-generaal onaangetast. De KvT bleef aldus in wezen een adviesorgaan zoals het reeds was bij de wet van 1932, weliswaar met grotere onderzoeksfaciliteiten.

Over het algemeen werd de instelling van de KvT met gematigd enthousiasme begroet. In *Volk en Staat* kreeg F. Grammens de raad 'eens en voorgoed' de bezem erin te zetten[42]. Het *Algemeen Nieuws* had aanvankelijk slechts weinig geestdrift getoond voor de KvT. Er waren immers al zoveel Kommissies geweest. Doch deze stelde nu al haar hoop op het nieuwe regime om de ganse zaak tot een goed einde te brengen. Verax omschreef in het *Algemeen Nieuws* de atmosfeer immers als 'zeer gunstig'[43]. De *Brüsseler Zeitung* zag de oprichting van de KvT in de eerste plaats als een middel om rust en orde in het land te herstellen en het was dus van het grootste belang dat de wetten correct werden uitgevoerd[44].

Langs Franstalige zijde bracht de Luikse regionale krant *La Legia* enkel het bericht van oprichting[45]. Hetzelfde ongeveer deed de rexistische *Le Pays Réel,* weliswaar onder de kop: *'Grammens, l'inculpe deverra juge'* [46]. Opvallend is wel de reactie in *Le Soir,* waar R. De Becker de Kommissie zag als een element om tot een goede verstandverhouding te komen tussen de twee bevolkingsgroepen[47]. Iedereen moest hoe dan ook de eigenlijke werkzaamheden van de KvT afwachten. Pas dan zou men kunnen zeggen of de Kommissie effectief zou kunnen fungeren als een element van pacificatie.

1.3. De verschillende actoren in de KvT

Volgens het nieuwe oprichtingsbesluit was de KvT samengesteld uit drie leden. Er zou een Vlaams en een Waals lid zijn en een zgn. 'neutrale' tweetalige voorzitter. Door de Vlaams-Waalse dualiteit was het van bij aanvang duidelijk dat de KvT geen eensgezind orgaan kon zijn of worden. De belangen liepen te ver uit elkaar en toen bleek dat de Duitsers erop stonden om juist F. Grammens als Vlaams lid te benoemen was het direct duidelijk dat de KvT in de eerste plaats zou gaan optreden als instrument om een aantal Vlaamse eisen af te dwingen waarbij de strikte toepassing van de taalwet uiteraard centraal stond.

Waarom drongen de Duitsers nu juist zo sterk aan op de kandidatuur van F. Grammens? Allereerst kaderde dit binnen het gegeven dat voor alles voorrang moest worden verleend aan de Vlamingen. Potentieel waren zij immers bondgenoten in het toekomstige Germaanse rijk. De Franstaligen die sowieso sterk cultureel en politiek aanleunden bij Frankrijk waren in ieder geval minder te vertrouwen. Als een akte van goodwill moest dus allereerst F. Grammens benoemd worden ten einde de Vlamingen ervan te overtuigen dat het nu menens was met de toepassing van de taalwetten. Op die manier hoopten de Duitsers het onvoorwaardelijke Vlaamse vertrouwen te winnen. F. Grammens stond immers garant voor compromisloze, keiharde Vlaamse strijd. Door zijn optreden vóór de Tweede Wereldoorlog, had hij zich de sympathie weten te verwerven van duizenden Vlamingen en had hij zich niet minder de haat op de hals gehaald van het officiële, Franstalige België.

Doch er was natuurlijk nog meer. Voor het uitbreken van de Tweede

Wereldoorlog had F. Grammens een aantal daden gesteld waarmee hij zich bewust of onbewust in het pro-Duitse kamp geplaatst had. Bij de laatste wetgevende verkiezingen had hij zich, weliswaar als 'onafhankelijke', laten verkiezen op de VNV-lijst te Antwerpen. Het VNV was echter in die periode reeds duidelijk geëvolueerd in pro-autoritaire richting en vertoonde in haar gedachtengoed diverse elementen die perfekt aansloten bij het Duitse Nazisme. Als volksvertegenwoordiger diende hij bovendien twee fel omstreden wetsontwerpen in. Allereerst was er zijn wetsvoorstel 'tot hulp en ter verdediging van de neutraliteit' van januari-februari 1940, m.a.w. vlak voor de vijandelijkheden. Volgens F. Grammens was onze verdediging immers louter gericht tegen Duitsland en was de zuidergrens met Frankrijk als het ware een open grens. Verder verweet F. Grammens de regering van eenzijdige anti-Duitse propaganda. Het spreekt vanzelf dat deze debatten aan de Duitsers niet ongemerkt waren voorbijgegaan. Daarnaast diende hij in februari 1940 nog eens een wetsvoorstel in ten gunste van dienstweigeraars en gewetensbezwaarden. Voor zover wij weten is het de enige keer dat F. Grammens voor gewetensbezwaarden in de bres sprong. Wij kunnen inderdaad niet anders dan vraagtekens plaatsen omtrent de ware bedoelingen van F. Grammens met het indienen van dit wetsvoorstel dat trouwens in de Kamer niet eens in druk werd toegelaten. Terwijl zowat gans Europa in een pre-oorlogse sfeer zat en er overal gemobiliseerd werd, moest ook dit wetsvoorstel louter beschouwd worden ofwel als een enorme psychologische fout of als een pro-Duitse daad. Dan waren er ook nog diverse kontakten die Grammens onderhouden had en dit zowel met een zekere Vrijdaghs, die later een Duitse spion bleek te zijn als met de Nederlandse NSB-leider Mussert.

Het waren even zovele elementen waardoor F. Grammens het volste vertrouwen genoot van de Duitse bezetter. Deze was effectief zeer goed op de hoogte van zijn activiteiten. Doch niet alleen via officiële kanalen, maar ook via informele contacten was F. Grammens tamelijk goed bekend bij de Duitse overheid in België. Voor de oorlog in 1936 had hij immers kennis gemaakt met F. Petri, een historicus die een doctoraat gemaakt had over de taalgrens en in verband daarmee in België contact gezocht had met de leider van de toenmalige Taalgrensaktie, F. Grammens. Daardoor waren informele, vriendschappelijke relaties ontstaan tussen F. Grammens en iemand die eerst het Nederlands Instituut aan de universiteit van Köln leidde en toen de oorlog in het Westen uitbrak, aangesteld werd als *Kulturreferent* in België en daarmee een hoge post bekleedde in de Duitse bezettingsadministratie.

Het blijft een open vraag of F. Grammens al dan niet op de hoogte was van het begin van de vijandelijkheden. Hoe dan ook, toen deze uitbraken, vertoefde F. Grammens in Nederland en ontsnapte daarmee waarschijnlijk aan de dood in Abbeville. Want dat staat wel vast: F. Grammens wist zeker van het bestaan af van lijsten van verdachte personen die zouden worden opgepakt bij het eventuele uitbreken van

een oorlog. F. Grammens had namelijk reeds enige tijd voor de oorlog Minister Janson hierover geïnterpelleerd. Janson had natuurlijk het bestaan van dergelijke lijsten geloochend. Doch F. Grammens wist blijkbaar beter en was op tijd verdwenen. Interessant is ook het feit dat F. Grammens, zo gauw de Duitsers in Brussel waren, al het mogelijke deed om zo snel mogelijk terug te keren naar België. Tekenend is ook dat hij niet terugkeerde naar zijn woonplaats in Ronse, maar wel dat hij zich direct ging vestigen te Brussel. Hij wou dus duidelijk daar zijn waar de beslissingen over de toekomst van België zouden vallen.

Daarbij vragen we ons dan natuurlijk af welke toekomst F. Grammens voor België zag en voorstond. Zowel voor als na de Tweede Wereldoorlog definieerde F. Grammens zich als een voorstander van de correcte naleving van diverse taalwetten. Bij het begin van de oorlog en toen de oorlog en het daarop volgende repressieklimaat voorbij was, verdedigde F. Grammens echter de Groot-Nederlandse idee. Bij het begin van de oorlog heeft F. Grammens ons inziens gedacht dat de Duitsers van plan waren of tenminste zouden toestaan dat Vlaanderen en/of België met Nederland één staat zouden vormen. Daarvoor vonden we namelijk diverse aanwijzingen. Op 25 mei 1940 sprak hij in een interview met het *Algemeen Handelsblad* zijn vreugde uit over het feit dat bij zijn terugkeer naar België de grens als het ware weg was en voegde hij eraan toe: 'U kunt zich wel voorstellen welk een plezier ik, Grammens, daaraan beleefde'[48]. Een paar weken later gaat hij in *Volk en Staat* verder uitweiden over zijn droom: 'Ik kan u verzekeren dat verscheidene vooraanstaande personen in Nederland, die vroeger er nooit zouden aan gedacht hebben ook maar een woord te reppen over de Nederlandse eenheidsstaat, er thans openlijk voor uitkomen dat van deze gelegenheid moet worden gebruikt om de eenheid van Rijksnederland met Vlaanderen en de Westhoek tot stand te brengen; in dit opzicht is alles wat in de Nederlandse pers, radio en film verschijnt betreffende Vlaanderen en de Westhoek van groot belang. Daardoor immers worden de geesten van de brede lagen van het Nederlandse volk ten deze gunstig beïnvloed. Het staat vast dat 't allen kante in de goede zin geijverd wordt en we ongetwijfeld met vereende krachten deze droom zullen verwezenlijken. Wat mij betreft, ik werk hieraan in elk geval met de daad mee'[49].

F. Grammens moedigde in hetzelfde interview de Vlaamse pers aan om voor de Groot-Nederlandse idee te ijveren. Deze oproep werd voornamelijk door *Volk en Staat* van harte opgevolgd, zelfs in die mate dat het bij de Duitsers in het verkeerde keelgat schoot. De censuur zal snel optreden tegen alle artikels waarin de 'Dietse' idee werd verheerlijkt. Het werd een van de enige punten waardoor *Volk en Staat* een conflict kreeg met de Duitse censor[50]. En meteen was ook voor F. Grammens de grens gelegd die niet mocht overschreden worden. Vanaf de jaren 1960 evenwel zal F. Grammens in tal van interviews terugkomen op de idee van Groot-Nederland[51]. Voorlopig echter moest hij zwijgen. Hij had met de Duitsers zijn eerste ontgoocheling, van wat een lange reeks zou worden, opge-

lopen die hem snel tot het inzicht zal brengen dat het waarschijnlijk het beste en veiligste was verder te ijveren voor de strikte toepassing van de Belgische taalwetten en verder op politiek vlak zijn mond te houden. Zoals we later zullen zien zou de toepassing van de Belgische taalwetten immers al genoeg energie vergen. F. Grammens heeft dus blijkbaar voor zichzelf snel de conclusie getrokken dat, gezien de bezetter noch wou weten van een Groot-Nederlandse staat, noch andere oplossingen formuleerde i.v.m. de Belgische toekomst, het eigenlijk best was om gewoon binnen het Belgische kader te blijven ageren voor de Vlaamse zaak.

Het zijn nu juist deze snelle veranderingen in zijn zienswijze die het zo moeilijk maken om de figuur F. Grammens precies te omschrijven. Hier speelde F. Grammens eigenzinnige karakter natuurlijk een doorslaggevende rol. Hij schuwde trouwens geen initiatieven om de Duitse bezetter tegen zich in het harnas te jagen. Zo beschikken we over een aantal merkwaardige brieven van F. Grammens aan Reeder waarin deze zich allereerst opstelt als Belgicist en vervolgens zijn onvrede uit over een aantal door de Duitsers genomen maatregelen. In een eerste brief deelt hij Reeder mee gekant te zijn tegen om het even welke wijziging aan het vigerende taalstatuut van het land. Er mocht volgens hem geen taalcontrole worden ingesteld door de *Militärverwaltung*. De secretarissen-generaal moesten er volgens hem enkel voor zorgen dat de taalcontrole versterkt en effectief uitgevoerd werd[52].

Een tweede maal kwam hij tussen nadat de streek Eupen, Malmédy en Montzen bij Duitsland werd ingelijfd. De aanhechting van Eupen wilde F. Grammens nog door de vingers zien, gezien de Belgische regering zelf reeds getracht had een koop te sluiten met de Duitsers met deze streek als inzet. Voor Montzen lagen de zaken echter volledig anders. Het station van Montzen was volgens F. Grammens immers van het grootste belang voor Antwerpen en hij hoopte dan ook op de teruggave van deze streek. Hij verzekerde de Duitsers daarbij dat met alle middelen zou gezorgd worden om dit uiterste hoekje van Vlaanderen voor de Nederlandse stam te bewaren[53].

F. Grammens protesteerde eveneens tegen het gebruik van ééntalige Duitse of tweetalige Duits-Franse mededelingen in Vlaanderen en Brussel[54]. Hij ging er zelfs toe over om de bewuste teksten te overplakken met kleine briefjes waarop te lezen stond: 'niet bestemd voor Nederlandstaligen'. Een actie die bij de Duitsers heel wat wrevel opwekte[55].

In een andere brief ten slotte pleitte hij voor het laten terugkeren van de gevluchte Belgische politici. Deze zouden zich wel moeten onthouden van alle politieke activiteiten. De uitschakeling van de partijen zou immers volgens F. Grammens nuttig zijn voor de Vlaamse zaak[56].

Het blijft zeer moeilijk in de huidige stand van het onderzoek een definitief oordeel over F. Grammens te vellen. Vast staat dat hij aanvankelijk zeer opgetogen was over de Duitse bezetting. Uiteraard niet om de bezetting op zich, maar in de eerste plaats omdat hij van de bezetting hoopte te kunnen profiteren om zijn Vlaamse ideaal concreet uit te werken.

Want voor alles blijft F. Grammens de Vlaams-nationalist, voor wie het doel de middelen heiligde. Hij zal echter snel inzien dat ook van Duitse kant niet veel te verwachten was. Wij kunnen ons inderdaad moeilijk voorstellen dat F. Grammens niet op de hoogte zou geweest zijn van de censuurmaatregel tegen de propaganda voor de Groot-Nederlandse staat. Zoals we later zullen zien, zal hij nog heel wat meer klappen moeten inkasseren van zodra hij met de werkzaamheden van de KvT startte. Hij zal echter ondanks alles blijven ijveren voor de Vlaamse zaak en dit op de eerste plaats in het Brusselse onderwijs. Maar daarover later meer.

Het tweede lid van de KvT was E. Gaillard, een katholiek die zowel voor, tijdens als na de oorlog fungeerde als kabinetchef van de provinciegouverneur van Brabant, baron Houtart. Tijdens de vijandelijkheden was E. Gaillard in het zog van de regering gevlucht en toen hij na de demobilisatie terug het land in kwam, vernam hij zijn aanstelling als lid van de KvT. Vooral toen hij hoorde dat hij hierin naast F. Grammens zou zetelen was zijn oorspronkelijk *'étonnement'* omgeslagen in *'stupéfaction'*. Hij diende dan ook zijn ontslag in. Dit motiveerde hij met behulp van de volgende redenen. Ten eerste twijfelde hij aan de legaliteit van de KvT die in de ogen van de bevolking zeker als een Duitse organisatie zou overkomen, wat inging tegen zijn Belgische gevoelens. Ten tweede vond hij dat hij t.o.v. F. Grammens, die toch een beroepspoliticus was, als gewoon lid geen gewicht in de schaal kon werpen en ten derde was E. Gaillard gewoon verbolgen over het feit dat men hem zomaar benoemd had zonder voorafgaandelijk zijn toestemming te vragen. Vossen, de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, liet zich evenwel niet vermurwen en bleef op zijn standpunt dat Gaillard de meest geschikte persoon was om als Waals lid in de KvT te zetelen. E. Gaillard was immers in 1932 door de regering aangeduid geweest om een controle te doen i.v.m. de talentelling van 1930 in de Waalse gemeenten van Vlaamse arrondissementen van de provincie. Ten tweede was hij een tweetalige Waal én als funktionaris én als geaggregeerde voor het middelbaar onderwijs waardoor hij een algemene kijk had zowel op de administratie als op het onderwijs. Ten derde wilde Vossen ten allen prijze de aanwezigheid van een Wallingantische anti-Belg in de Kommissie vermijden en tot slot moest E. Gaillard in het algemeen belang een tegenwicht vormen voor F. Grammens. E. Gaillard moest dus wel aanvaarden en zal met tegenzin in de KvT zetelen tot de eerste gelegenheid zich voordeed om ontslag te nemen. Van de tweede KvT opgericht in december 1941 was E. Gaillard inderdaad geen lid meer[57].

Tot slot is er de benoeming van H. De Vleeschauwer als voorzitter van de KvT. Gezien deze na de Tweede Wereldoorlog vluchtte naar Zuid-Afrika, waar hij tot aan zijn dood verbleef, hebben we over deze figuur veel minder gegevens. Wel staat vast dat hij allereerst extreem Duits en extreem nieuwe orde-gezind was. Hoewel ook hij wel sympathie voelde voor de Vlaamse zaak, nam hij op dit vlak heel wat minder extreme standpunten in. Op een 11 juli-herdenking te Gentbrugge in 1940 hekelde

hij in de eerste plaats de partijpolitiek, het kapitalisme, de verplichte syndicaten, de vrijmetselarij en stelde hij nadien de voorgaande regering verantwoordelijk voor de Vlamingenjacht die na 10 mei was uitgebroken[58]. H. De Vleeschauwer was ongetwijfeld niet echt geïnteresseerd in het voorzitterschap van de KvT. Voor hem waren vele andere figuren voorgesteld geweest. Deze waren echter of niet aanvaardbaar voor de secretarissen-generaal of werden afgewezen door de Duitsers. H. De Vleeschauwer was uiteindelijk op de post gekomen op voorspraak van Vossen en in afwachting van een andere benoeming. Zoals blijkt uit de verslagen heeft hij zich nooit veel met de KvT beziggehouden en verdween ook hij bij de oprichting van de tweede Kommissie. In 1941 werd hij benoemd tot directeur-generaal van het hoger en het middelbaar onderwijs en was hij als adjunct toegevoegd aan het kabinet van Nijns. Hij zal echter door Nijns en zijn getrouwen op vele punten buiten spel gezet worden. Zijn verhouding met F.Grammens was alles behalve harmonieus: ze kenden elkaar niet en daarnaast was Grammens verbolgen over het feit dat hij zelf geen voorzitter was. F. Grammens verweet H. De Vleeschauwer eveneens zijn extreme Duitsgezindheid. Er waren ook constant wrijvingen over de werking van de KvT en dergelijke. Het was dus duidelijk dat we hier te maken hadden met een zeer 'onevenwichtig' trio. Twee personen waren lid tegen hun zin, de derde was verbolgen geen voorzitter te zijn. F. Grammens wou de zaak ernstig en snel ten gronde aanpakken; voor de andere twee was die haast er absoluut niet bij. Reken daarbij nog het opvliegende karakter van F.Grammens, zijn eigengereid optreden en zijn onverschrokken temperament en iedereen kon op voorhand weten dat met deze leden geen echte samenwerking mogelijk was.

Langs Belgische officiële kant waren natuurlijk de secretarissen-generaal de belangrijkste figuren[59]. Het ligt niet in onze bedoeling alle secretarissen-generaal afzonderlijk te bespreken. Wel wensen we een aantal algemene opmerkingen te maken. Zoals bekend bekleden de secretarissen-generaal de voornaamste post in het ministerie na de minister zelf en vervangen ze deze bij zijn afwezigheid. Het zijn dus ambtenaren, ze zijn uiteraard niet verkozen en het blijft de minister die de politieke verantwoordelijkheid draagt voor hun beslissingen. Tijdens de bezetting kwamen ze op het voorste plan te staan en werden politiek afhankelijk van de willekeur van de bezetter met wiens bevelen ze in grote mate rekening moesten houden. In de opeenvolgende bezettingsjaren verliezen dan ook vele secretarissen-generaal hun functie. Ze werden vervangen door figuren die ofwel nieuwe orde-gezind ofwel heel wat meegaander waren. Vossen bijv., de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken werd reeds op 28 februari 1941 uit zijn ambt ontslagen en vervangen door Bajard, nadien door Libbrechts en tenslotte door de Vlaams-nationalist Romsée. Dit is voor ons onderzoek zeer belangrijk. Zoals we reeds opmerkten had de KvT geen enkele bevoegdheid om zelf maatregelen te nemen. Dat moest door de respectievelijke secretarissen-

generaal gedaan worden. De persoon van de secretaris-generaal is aldus van ontzettend groot belang. Van hem zal immers afhangen of een advies van de KvT al of niet zal worden opgevolgd. Het was logisch dat een Vlaams-nationalist zoals G. Romsée eerder bereid was de adviezen van de KvT op te volgen dan een notoir franskiljon als de secretaris voor Openbaar Onderwijs, Nijns. Het blijft trouwens een merkwaardige zaak dat Nijns, fel tegenstander van de Vlamingen en aartsvijand van F. Grammens en de KvT, er zal in slagen om de ganse oorlogsperiode op zijn post te blijven. Weliswaar zal hij vanaf eind 1941 adjunct H. De Vleeschauwer naast zich moeten dulden, doch of deze voldoende weerwerk kon leveren valt te betwijfelen. Zoals de leden van de KvT geen eensgezing trio vormden, zo waren de secretarissen-generaal dat uiteraard evenmin en naarmate de oorlog vorderde en diverse andere secretarissen werden benoemd, werd de cohesie van het college er niet beter op. Voor ons onderzoek is het enkel van belang te wijzen op de aard van de diverse persoonlijkheden. In het algemeen en in principe was het ganse college bereid met de wensen en verlangens van de KvT rekening te houden, de praktische invulling hing echter in grote mate af van de verschillende individuele secretarissen-generaal. Het optreden van Nijns zal daarvoor exemplarisch worden.

Ten slotte was er ook nog de bezetter zelf. Van Petri, de *Kulturreferent,* weten we dat de Vlaamse zaak hem zeer nauw aan het hart lag. Zowel van W. Reese als van Reeder kunnen we hetzelfde vermoeden[60]. Reese heeft wegens zijn vroegtijdig overlijden slechts een geringe rol gespeeld. Reeder daarentegen had als *Militärverwaltungschef* evenwel een blijvende invloed. Alles moet natuurlijk worden gerelativeerd, daar de aanwezige Duitsers hier te lande bevelen kregen en uitvoerden van Hitler, en gezien het stilzwijgen van deze over de toekomst van België, konden zijn ondergeschikten zich natuurlijk evenmin uitspreken voor deze of gene oplossing. Dat kan een verklaring vormen voor de dubbelzinnige houding van het Duitse bezettingsbestuur. In navolging van hun Fûhrer konden ze niets anders dan zich op de vlakte houden. Doch ook hier weer spelen persoonlijke interessen en gevoeligheden een belangrijke rol. Zo is het bijvoorbeeld opvallend dat, in de overvloed aan materiaal dat we vonden in verband met de KvT, de naam van von Falkenhausen niet voorkomt. Blijkbaar heeft hij zich met de ganse kwestie op geen enkel moment ingelaten. In zijn memoires verklaarde hij immers dat voor hem alle Belgen gelijk waren en dat hij geen rekening wenste te houden met het verschil Vlaming-Waal. Zelf was hij trouwens een bewonderaar van de Franse taal en cultuur.

2. De KvT in de aanval

2.1. Algemeen

Reeds op 3 september 1940 begonnen de eigenlijke vergaderingen van de KvT. Na onderling overleg geraakten de les over het principe dat het Vlaams lid zich zou onthouden van onderzoeken in onbetwist Franstalig gebied van het land, terwijl anderzijds het Franstalig lid zich zou onthouden van onderzoek in het onbetwist Nederlandssprekend gedeelte[61]. Deze bepalingen waren F. Grammens als het ware op het lijfs over het principe dat het Vlaams lid zich zou onthouden van onderzoeken in onbetwist Franstalig gebied van het land, terwijl anderzijds het Franstalig lid zich zou onthouden van onderzoek in het onbetwist Nederlandssprekend gedeelte[62]. Deze bepalingen waren F. Grammens als het ware op het lijf geschreven. Hij had natuurlijk niet de ambitie in Wallonië te gaan controleren. Alles was er Frans en het zou hem waarschijnlijk veel moeite gekost hebben ook maar één overtreding te vinden. Anders was het echter gesteld in Vlaanderen waar er nog diverse polen van verfransing te vinden waren om nog maar te zwijgen over Brussel waar taalwetten-overtreding eerder regel dan uitzondering was. F. Grammens kreeg nu dus 'carte blanche' om aan zijn onderzoek te beginnen en zou niet gehinderd worden door het Waalse lid E. Gaillard. Daarnaast slaagde hij er nog in zijn oude strijdmakker van de taalgrensactie, Franssens, voor te dragen als griffier en meteen was het duidelijk dat F. Grammens een zware stempel op de werking van de Kommissie zou drukken. Deze werd in de toekomst versterkt door de talrijke afwezigheden van H. De Vleeschauwer, die zich duidelijk van de hele zaak niet veel aantrok. Tijdens die wekelijkse vergaderingen werd er allereerst verslag uitgebracht over de diverse inspecties, vervolgens werd de werkwijze besproken en stippelde men toekomstige akties uit. Al snel werd ook gedacht aan personeelsuitbreiding om de goede werking van het secretariaat te verzekeren[63].

Opmerkelijk is dat F. Grammens niet wou ingaan op het verzoek van E. Gaillard het personeel van de KvT gelijkmatig te verdelen tussen Vlamingen en Walen, noch wenste F. Grammens de interne dienstnota's in beide talen op te stellen. Voor F. Grammens had de KvT immers als voornaamste opdracht tegemoet te komen aan de Vlaamse grieven waardoor de belangrijkste activiteit van de KvT zich in Vlaanderen situeerde. Daarom was het volgens hem onmogelijk om alles tweetalig te maken of om evenveel Vlaams als Waals personeel te engageren[64]. Vervolgens ging F. Grammens aan het werk.

Prioritair zal hij het onderwijs te Brussel behandelen. Van de wet 'Vlaamse kinderen in Vlaamse klassen' kwam daar immers weinig of niets terecht. Integendeel, sinds het in voege treden van de wet in 1932 was het aantal Nederlandstalige klassen in de agglomeratie nog gedaald. F. Grammens wist maar al te goed dat de verfransing voornamelijk via

het onderwijs plaatsvond en het was dan ook evident dat hij dat onderwijs in de eerste plaats wou aanpakken.

Allereerst besloot de KvT secretaris-generaal van Onderwijs, Nijns te verzoeken een omzendschrijven te sturen aan de schoolhoofden met betrekking tot de toepassing van de taalwet. Ook zou getracht worden een vergadering te organiseren met de betrokken schoolopzieners en voor Brussel met de schoolhoofden ten einde een uiteenzetting te geven over de verplichtingen voortvloeiend uit de taalwet. Op die manier hoopte men later tot betere schikkingen te kunnen komen[65]. Nijns stemde met deze eisen in. Daarbij stelde hij echter als voorwaarde dat voor Brussel en voor de taalkundig gemengde gemeenten langsheen de taalgrens slechts de kinderen tot en met het 4de studiejaar in taalkundig passende klassen geplaatst zouden worden. Vanaf het 5de jaar zouden enkel kinderen uit een eentalige gemeente in de taalkundig juiste klas worden geplaatst. Vanaf het eerste moment dus moest F. Grammens compromissen sluiten. Voor deze toegeving verkreeg hij enkel de belofte dat vanaf het vijfde jaar de lessen Nederlands afzonderlijk zouden gegeven worden aan minder en aan ver gevorderden[66]. Als reden voor de niet toepassing van de wet door het departement van Onderwijs werden pedagogische motieven aangebracht. Men vond het immers niet mogelijk kinderen die reeds zovele jaren in het Frans opgevoed waren nu plots te doen overschakelen naar anderstalige klassen. Daarbij verwees men naar de wet van 1932 waarbij het principe van de geleidelijkheid was aanvaard. Daarbij werd dan wel vergeten dat deze wet reeds van kracht was van 1932 waardoor dus juist in 1940 geen enkel Vlaams kind nog in een Franse klas had mogen zitten. Het duurde nog tot 13 oktober alvorens het Departement het akkoord bekrachtigde dat de controle toeliet in de eerste vier jaar[67].

In dit verband willen we nog even wijzen op de zeer belangrijke rol die de pers gespeeld heeft in deze periode i.v.m. Brussel in het algemeen en i.v.m. de onderwijsproblematiek in het bijzonder. Gezien het hier om een gecensureerde pers ging kan duidelijk en beter dan in andere omstandigheden afgelezen worden welke politiek door de machthebbers werd beoogd en welk doel er werd nagestreefd. De pers heeft gedurende deze periode niet nagelaten de taaltoestanden in het algemeen en zeker te Brussel aan de kaak te stellen. Voor Brussel en meer bepaald voor het onderwijs heeft daarbij het blad *Brusselsche Tijdingen* van het Vlaams Verbond voor Brussel een doorslaggevende rol gespeeld. Maand na maand werd de toestand te Brussel op de voet gevolgd[68]. Hoewel het blad zelf slechts op een gering aantal verspreid werd, kenden de artikels en ideeën die aan de orde kwamen een veel grotere verspreiding omdat ze, soms zelfs letterlijk, werden overgenomen door de andere Vlaamse persorganen. *Brusselsche Tijdingen* bereikte dan ook omzeggens het ganse Vlaamse land. Alle kranten hebben zich inderdaad met de Brusselse problematiek bezig gehouden. We merken slechts een verschil in frequentie. Zo ging er bijna geen dag voorbij of de Vlaamsnationalisti-

sche *De Dag* ging in op een van de vele taalwantoestanden[69]. Aan de andere kant was een blad als *Vooruit* veel gematigder. Deze krant publiceerde slechts op wat we 'de grote momenten' zouden noemen, m.a.w. op die ogenblikken dat de Vlaamse zaak echt in de belangstelling stond. Elk incidentje vermelden was er echter in *Vooruit* niet bij[70].
In het algemeen kan men stellen dat er bij de Vlamingen en dus ook bij de bezettende overheid een onuitgesproken hoop was om Brussel opnieuw te 'veroveren' voor de Vlaamse gemeenschap. In die discussie over de toekomst van Brussel kan men dan twee strekkingen onderscheiden. Enerzijds was er de groep die opkwam voor een radicale vervlaamsing van Brussel waarbij een Vlaamsnationalist zou moeten fungeren als burgemeester, anderzijds waren er dezen die Brussel eerder zagen als een bindteken tussen de twee volksgemeenschappen. Zij stelden voor van Brussel voorlopig een regeringsterritorium te maken met aan het hoofd een burgemeester-ambtenaar. Dit moest dan zelfs geen Vlaamsnationalist zijn, men nam genoegen met een echte Vlaming[71].

2.2. Voorbereidende activiteiten tot de oplossing van de problemen in het onderwijs

Op 17 en 18 september 1940 gingen er twee vergaderingen door o.l.v. Roels, de inspecteur-generaal voor het Vlaamse landsgedeelte. Hierbij waren alle directeurs van de lagere scholen van de Brusselse agglomeratie, de voornaamste inspecteurs en uiteraard F. Grammens zelf aanwezig. De toehoorders kregen er te horen dat er voortaan zeer streng zou worden opgetreden tegen iedereen die de wet niet toepaste en dit *'dans toute sa rigeur'*. De werkwijze van de KvT werd er toegelicht: zoals afgesproken met het departement zou slechts gecontroleerd worden tot en met het 4de studiejaar; er zouden controles uitgevoerd worden door individuele leden van de KvT of door derden. Deze kregen het recht om alle documenten betreffende de taalcontrole aan de gemeentelijke administratie te vragen. Geen enkele toegeving zou gedaan worden aan jonge onderwijzers die het Nederlands diploma niet behaald hadden. De subsidies zouden ingetrokken worden van die gemeenteoverheden die verder in gebreke bleven. Bij de rangschikking zou men zich slechts baseren op de gebruikelijke of op de moedertaal van de kinderen. De schoolhoofden moesten zonder scrupules de juistheid van de taalverklaringen controleren, waarbij ze zich vooral moesten laten leiden door de taal die bij de kinderen thuis gesproken werd. Zij mochten aldus de gebruikelijke taalverklaringen niet zomaar aanvaarden. In het Vlaamse en Waalse gedeelte van het land mocht de studie van de tweede taal slechts beginnen vanaf het 5de studiejaar, in de Brusselse agglomeratie zou de tweede taal vanaf het 3de jaar mogen onderwezen worden, ten minste 3, maximum 6 uur. De schoolhoofden werden verplicht het taalregime te wijzigen van die kinderen die aangetroffen werden in een taalkundig verkeerde klas waarbij ook pedagogische redenen werden aangehaald. Vlaamse en

Waalse kinderen van de periferie die school liepen in de stad moesten respectievelijk in een Nederlandstalige en Franstalige klas worden ingeschreven. Tweetalige klassen mochten slechts uitzonderlijk en met toestemming van het departement bestaan. Er mochten, zoals reeds vermeld, zwakkere en sterkere cursussen in de tweede taal gegeven worden. Wie zich niet aan deze richtlijnen hield, kon zware sancties verwachten[72].

Tijdens deze vergadering spraken de schoolhoofden hun vrees uit voor het overlopen van de kinderen naar vrije scholen. Inderdaad, de KvT was slechts bevoegd voor gesubsidieerde instellingen. Het vrije katholieke onderwijs ontsnapte dus voor een gedeelte aan de controle van de Kommissie en dus aan de taalwetgeving. De inspecteurs waren verplicht toe te geven dat ze wettelijk gezien machteloos stonden. Er werden slechts een aantal vage maatregelen in het vooruitzicht gesteld indien de situatie zich veelvuldig zou voor doen.

Gelijkaardige vergaderingen werden nadien georganiseerd voor het personeel[73]. De directies van de tweetalige scholen te Brussel werden verplicht aparte Vlaamse en Franse vergaderingen te organiseren en verder trachtte de KvT druk uit te oefenen op de schoolinspecties opdat de leraars zouden verplicht worden de vergaderingen bij te wonen volgens de gebruikte taal in de klas[74]. De schooldirecties dienden alle gegevens omtrent het taalgebruik van hun leerlingen te verzamelen en deze dan over te maken aan de inspecteurs die ze verder onderzochten. Voor Brussel echter werd dit werk gedaan door de inspecteurs-generaal samen met de kantonnale opzieners. Deze laatste maakte dan voorstellen op voor reorganisatie die, nadat ze door het departement werden goedgekeurd, overgemaakt werden aan de betrokken schoolhoofden. Het sprak vanzelf dat voor Brussel er niet veel zou veranderen door deze officiële controles. Deze liepen gelijktijdig met de controles van de KvT en de resultaten zullen, zoals we zo dadelijk zullen zien, zeer sterk uiteenlopen.

F. Grammens kon natuurlijk alle inspecties niet zelf doen, zeker niet in een kleine tijdspanne. Hij wou echter snel handelen. Elke dag uitstel was voor hem immers een dag meer verfransing voor duizenden kinderen. De KvT besloot dan ook een beroep te doen op een aantal tijdelijke inspecteurs[75]. In de pers verschenen advertenties ten einde de kandidaten te recruteren. Daarbij dacht men aan gepensioneerde hoofdopzieners en opzieners, kandidaat opzieners van het lager onderwijs, gepensioneerde leraars van het normaal onderwijs, licentiaten in opvoedkunde en leraars van het normaal onderwijs zonder benoeming. Er zouden uiteraard vergoedingen worden uitbetaald. Ook hechtte men veel belang aan de woonplaats van de kandidaten. Het liefst had men nl. Brusselaars gehad, gezien deze én vertrouwd waren met de Brusselse schooltoestanden én met de volkstaal[76]. Toch kende de oproep blijkbaar niet veel succes daar hij een aantal keer herhaald moest worden[77]. Typerend is ook dat F. Grammens de oproep enkel in Vlaamse kranten liet verschijnen. Uiteindelijk kreeg de Kommissie de kandidatuur van 1 gepensioneerde

inspecteur, 1 inspectrice van het technisch onderwijs, 5 leraars filologie en literatuur van middelbare scholen en enkele kandidaten zonder specifieke opleiding[78]. Uit deze kandidaten werden 13 paren gevormd. Elk paar bestond uit een effectieve inspecteur die dan steeds bijgestaan werd door een adjunct die tijdens de inspectie de inspecteurs diende te helpen en daarnaast als taak had het verslag mee op te stellen[79].

Ze begonnen te werken op 11 november en slaagden erin om voor 24 december zowat alle Brusselse scholen aan een onderzoek te onderwerpen. Welke de precieze beweegredenen van deze kandidaten waren om zich aan te melden voor deze taak is moeilijk te omschrijven. Wel kan in het algemeen gesteld worden dat voor de doorsnee inspecteur er een aantal Vlaamsnationale motieven waren en dat bij sommigen ook een nieuwe-orde gezindheid aanwezig was. Nader onderzoek zal echter meer duidelijkheid over deze kwestie moeten brengen[80]. De departementen van Onderwijs en Binnenlandse Zaken waren echter over deze aanstellingen absoluut niet opgetogen en zullen dan ook boycotten waar mogelijk, met name bij de uitbetaling van de vergoedingen.

Wat werd er nu precies van de nieuw aangeworven inspekteurs verwacht[81] ?

1. Allereerst moesten ze een schifting tussen Vlaams- en Franssprekende kinderen uitvoeren in de bewaarscholen en in de 1ste en de 2de graad. In de 3de en 4de graad diende eveneens een schifting gedaan ten einde de kinderen in te delen in min of meer gevorderden in de kennis van het Nederlands en het onderwijs aan deze kennis aan te passen, alsmede om kinderen uit Vlaamse gemeenten uit Franse klassen te verwijderen en omgekeerd. Het gedeelte van het onderzoek voor de 3de en de 4de graad werd echter voor later voorbehouden. Men begon aldus aan de basis, wat uiteraard de meest logische oplossing was.
2. Vervolgens moest de mogelijkheid onderzocht worden voor de oprichting van Vlaamse klassen of uitzonderlijk versmelting met andere. Ook moest toegezien worden op de mogelijkheid Vlaamse leerkrachten te plaatsen en Vlaamsonkundig personeel te verplaatsen.
3. Ze moesten onderzoeken wat er ontbrak aan Vlaams didactisch materiaal en aan Vlaamse schoolboeken zowel bij het personeel als bij de kinderen.
4. Tot slot diende men in de Vlaamse scholen en klassen na te gaan of er geen kinderen van Waalse ouders wederrechtelijk aanwezig waren en of er geen wetenschappelijke vakken werden onderwezen in het Frans door leerkrachten die Vlaamsonkundig waren.

Voor de vaststelling van de taal dienden vooraf de officiële verklaringen van de ouders te worden gerangschikt. Daarna dienden volgende richtlijnen gevolgd:

1. Kinderen van in Wallonië geboren ouders dienden principieel als Franssprekend te worden aanzien en moesten, behoudens ernstig tegenbewijs, als dusdanig worden gerangschikt.
2. Kinderen van in Vlaanderen geboren ouders dienden dan alweer prin-

cipieel als Vlaamssprekend te worden aanzien ook weer behoudens tegenbewijs.
3. Kinderen van gemengde afkomst moesten aan een streng onderzoek worden onderworpen. Met gemengde afkomst werd bedoeld, kinderen uit een gemengd Vlaams-Waals huwelijk.
4. Kinderen van vreemde ouders dienden indien van Germaanse afkomst, principieel Vlaamssprekend, indien van Latijnse afkomst, principieel Franssprekend te worden gerangschikt; dit behoudens tegenbewijs.
5. Uitzonderlijke gevallen dienden aan een ernstiger onderzoek onderworpen te worden.

Ook herinnerde men nog eens aan de omzendbrief van 15 oktober 1940 van Nyns waarin deze stelde dat 'Schooloverheden, die een kind gedurende één of meer jaren, hetzij wederrechterlijk hetzij bij gebrek aan geschikte klassen, geplaatst hebben in klassen van één taalstelsel, waarin het niet behoort, zullen zich niet mogen beroepen op zijn voldoende kennis van deze taal, om het nog langer aan dit regiem te onderwerpen'. De vrijheid van keuze voor de huisvader wiens kinderen een gelijke kennis bezaten van de beide landstalen, werd beperkt tot het moment dat zij in de school aankwamen, dus eerste bewaarklas of eerste studiejaar. De vrijheid mocht niet meer bestaan voor leerlingen die gedurende één of meerdere jaren Franse lessen hadden gevolgd[82].

Voornaamste punt uit deze onderrichtingen is dat F. Grammens geen waarde toekende aan de taalverklaringen van de ouders en dat de kinderen principieel gerangschikt werden volgens afkomst, meer bepaald volgens gebiedsafkomst, gekoppeld aan het rasprincipe. Het Germaanse Nederlandstalige Vlaanderen wordt tegenover het Latijnse Franstalige Wallonië gesteld. De zo geprezen 'vrijheid van de huisvader' werd radicaal aan de kant geschoven. Het spreekt vanzelf dat later rond deze bepaling heel wat moeilijkheden rezen. F. Grammens zal ze nadien ten opzichte van Nyns en de Duitsers afzwakken en zeggen dat het hier louter ging om een leidraad. Doch dat het wel degelijk zijn bedoeling was de kinderen naar afkomst te rangschikken, bewijst hij in zijn boek waarin hij stelde: 'Jammer genoeg mocht de Taalkommissie in de Brusselse agglomeratie en de gemengde taalgrensgemeenten, inzake onderwijs, de leerlingen niet overplaatsen op grond van hun afkomst, maar slechts volgens de taal die ze spraken, zoals bij de wet voorzien. En toch waren de uitslagen gunstig, al hadden ze 15 % hoger gelegen indien de afkomst bepalend was geweest'[83]. Anderzijds verklaarde het ministerie: 'De moedertaal is de taal waarin het kind zijn eerste opleiding genoten heeft'[84]. Het waren dus duidelijk twee totaal tegenovergestelde visies die snel met elkaar in botsing zullen komen.

Hoe moesten de toezicht(st)ers nu praktisch te werk gaan?
Allereerst werd hen opgedragen zich 'beleefd' bij de schoolbesturen aan te bieden en hun volmacht te tonen. Het werd hen verboden enig politiek

of wijsgerig kenteken te dragen. Vervolgens konden ze vragen te worden begeleid naar de te onderzoeken klas. In die klas werden dan de officiële door de ouders ingevulde vragenlijsten gevraagd en die moesten onmiddellijk geklasseerd worden volgens de afkomst van de ouders. Er mochten geen merktekens of namen op aangebracht worden. 'Het bestuur en de leerkracht moeten achteraan in de klas plaats nemen en zich volstrekt onthouden van elke ongevraagde tussenkomst. Hen dient daar correct doch kordaat op gewezen'. Vervolgens moest de toezicht(st)er zich 'gemoedelijk' eerst tot de ganse klas richten, dan tot elk kind afzonderlijk. Ze praatten dan over slapen, eten, werken, broers, zusjes, bloemen, enz. en vergewisten zich op deze wijze van de moedertaal of gebruikelijke taal. Er kon een tegenproef in het Frans gedaan worden indien zou blijken dat twijfel gewettigd was. De adjunct-toezichter vulde ondertussen de verslagen in. Na het onderzoek werden het akkoord of de opmerkingen van de schooloverheden gevraagd, wat echter niet mocht uitlopen op een discussie. Ondertussen kon ook de werkelijke kennis van het Nederlands van het betrokken personeel worden vastgesteld. Na het onderzoek in alle klassen van een school diende dan de samenstelling gevraagd van alle klassen (aantal leerlingen) en van het personeel (diploma in taalopzicht), ten einde algemene voorstellen tot omvorming van de school in te dienen. Kwam tijdens het onderzoek een stadsopziener, een schepen of een voorzitter van het schoolkomitee opdagen dan moesten ook deze achteraan in de klas blijven. Kwam echter een staatsopziener dan moest men deze rustig laten betijen. De opziener moest zich ter zijner beschikking stellen indien deze staatsopziener zelf een onderzoek wenste te doen. De toezichters ontvingen allen een volmacht opgesteld in beide landstalen. Zij ontvingen tijdig een programma van de werkzaamheden voor de week. Hieraan mochten geen wijzigingen aangebracht worden, ook niet wanneer een gedeelte van het programma op de vastgestelde datum niet kon worden afgewerkt. Zodra een school was afgewerkt moest het verslag ervan in dubbel worden ingezonden. De donderdagnamiddag werd er steeds een samenkomst gehouden. Verder werd er enkel op zaterdagnamiddag en zondag niet gewerkt. Tot slot moesten de toezicht(st)ers de scholen bekend maken waar zij eventueel vroeger werkzaam geweest waren. Deze zouden dan niet op het programma van hun onderzoeken voorkomen. Met deze instructies op zak begonnen de inspecteurs aan hun werk.

2.3. Het onderzoek van de KvT in het Brussels onderwijs en de daarbij aan sluitende maatregelen

Op amper twee maand was men erin geslaagd om 37 530 leerlingen te onderzoeken die in Franstalige klassen zaten. Daarvan bleken er 15 778 of 42 % Nederlandstalig te zijn. Daarnaast bevonden zich reeds 8 667 leerlingen in een Nederlandstalige klas. Naast die 324 reeds bestaande klassen moest er overgegaan worden tot de oprichting van 643 nieuwe

klassen waardoor het totale aantal Nederlandstalige klassen op 967 of 53 % zou komen. Naast de overheveling van 15 778 leerlingen van een Franse naar een Nederlandstalige klas moest overgegaan worden tot de benoeming van 265 nieuwe leerkrachten met Nederlandstalig diploma. Slechts 18 % van het onderwijzend personeel bleek immers een Nederlandstalig diploma te bezitten. Eind december werden deze resultaten overgemaakt aan het ministerie van Onderwijs, wat daar natuurlijk een enorme schok veroorzaakte. Doch ook het onderzoek zelf was niet altijd van een leien dakje gelopen, doch daarover later meer.

Op 27 december besloot de KvT tot volgende maatregelen.
1. De schiftingstabellen voor de lagere scholen van de Brusselse agglomeratie zouden met alle nuttige gegevens aan het ministerie van Openbaar Onderwijs worden overgemaakt zodat alles kant en klaar was voor het ministerieel toezicht en voor de stads- en schoolbesturen.
2. De uitvoering van de bij de schiftingstabellen voorziene besluiten, diende te geschieden op de dag dat in de scholen in kwestie de lessen werden hervat, praktisch was dit op 13 januari 1941. Er diende aldus onverwijld te worden begonnen met de voorbereiding ervan.
3. Bij eventueel gebrek aan lokalen om de voorgestelde nieuwe klassen te vormen, dienden in elk geval de geschifte Vlaams- en Franssprekende leerlingen in afzonderlijke klassen te worden ondergebracht.
4. In geen enkele onderwijsinstelling mochten in de loop van het schooljaar leerlingen aanvaard worden die om taalredenen veranderden van school . Ze dienden op staande voet te worden teruggestuurd en de benadeelde stads- of schoolbesturen dienden tegen dergelijke praktijken dadelijk beroep aan te tekenen bij het Ministerie en bij de KvT die dan zouden ingrijpen.
5. Vlaamse leerlingen afkomstig uit Vlaamse gemeenten moesten de 3de en de 4de Franse graden verlaten tenzij school- of gemeentebesturen voor deze leerlingen Vlaamse klassen zouden inrichten. Ook daar waar Vlaamse klassen opgericht of toegevoegd werden, verplichtte men de voor enkele weken reeds naar andere scholen gestuurde Vlaamse leerlingen terug te keren, tenzij de ouders van de betrokkenen met de vroegere schikking akkoord gingen.
6. Zo spoedig mogelijk dienden Franstalig leergerief en schoolboeken vervangen door Nederlandstalig. Het Franstalige mocht enkel nog in gebruik blijven in zoverre het bij het onderwijs onmisbaar was.
7. Bij het inrichten of omvormen van de klassen mocht het bij de lagere en middelbare graad te benoemen personeel, gebeurlijk vervangen worden door nederlandskennend van de 3de en 4de graad, wanneer hierdoor tenminste geen schade werd berokkend aan de in beide graden verplichte Nederlandse leergangen.
8. Om enerzijds geen splitsing in Vlaamse en Franse klassen door te drijven in de 5de en de 6de graad, en anderzijds om het Nederlands onderricht aan de Vlaamssprekende leerlingen van die graden intensief

te verstrekken, was het nodig vanaf het hervatten van de lessen op 13 januari, in die graden en aan die leerlingen het maximum uren Nederlands onderricht op te leggen; dus één uur Nederlands taalonderricht per dag en een halve dag (zeker 2 uur) herhalingslessen in het Nederlands per week.
9. In geen enkel geval en onder geen voorwendsel mocht tweedetaalonderricht worden verstrekt aan leerlingen in de kindertuin of de bewaarschool. Geen toelating mocht worden verleend om in de lagere graad meer dan 3 uur per week onderricht van de tweede taal te verstrekken. Ook in de middelbare diende meer dan 3 uur onderricht van de tweede taal tegengegaan. Deze maatregelen dienden wederkerig toegepast zowel in de Franse als in de Vlaamse klassen.
10. Gezien de korte tijdspanne waarover gemeente- en schoolbesturen beschikten en ten einde het ontbrekende personeel aan te werven of het taalkundig onbevoegde geheel of gedeeltelijk te vervangen, moest door het ministerie dadelijk een oproep gericht worden tot het onderwijzend personeel zonder betrekking, beschikkend over het Nederlandse diploma met gepaste tweede taalvermelding of met het vereiste bijdiploma. De namenlijst van die nieuwe leerkrachten moest dan ter beschikking gehouden worden van de betrokken gemeente- en schoolbesturen, die bij de oprichting of hervorming van klassen hieruit dadelijk personeel konden kiezen. Uit deze personeelslijst moesten ook leerkrachten aangeworven worden om als taalleraars op te treden in die 3de en 4de graden waar het personeel niet gemachtigd was het verplicht Nederlandse onderricht te verstrekken. In de 4de graad immers mocht speciaal personeel voorzien worden. Als speciale taalleraar voor de 3de en de 4de graden konden eventueel ook regenten Germaanse talen of letterkunde nuttig geplaatst worden.
11. Gezien in menig geval onderwijzend personeel met een Frans diploma onder voorbehoud werd toegelaten in Vlaamse klassen te onderwijzen, zonder het bijkomend vereist diploma, en dit onderwijs niet alle waarborgen bood in taalopzicht, en gezien ook menig ander lid van het onderwijzend personeel er veel nut zou uithalen, moesten door het ministerie de nodige leergangen worden ingericht voor Nederlandse spraakleer en uitspraak op de vrije namiddagen[85] of binnen de vakantietijd. Het onderwijs van voormelde leerkrachten werd onder bijzondere controle geplaatst en taalkundig onbevoegden moesten geweerd worden.
12. Het benoemde onderwijzend personeel, gediplomeerd na het schooljaar 1932-33, dat voor het schooljaar 1942-43 niet beschikte over het nodige bijdiploma inzake taalbevoegdheid, zou van dan af niet meer geduld worden in klassen waar het wettelijk niet thuishoorde.
13. Alle voorgaande besluiten die ook passend waren voor de tweetalige gemeenten van de taalgrens, moesten ook ten gunste van deze gemeenten ten uitvoer gebracht worden.
14. Alle vroegere machtigingen of toelatingen die indruisten tegen één of meer der voorgaande punten werden ingetrokken. Nog dezelfde dag

deelde de KvT deze besluiten aan het Ministerie mee. Ze waren klaar om aan de inspectie en aan de stads- en schoolbesturen te worden overgemaakt. Zo dacht men[87].

In een brief van H. De Vleeschauwer dd. 30 december 1940 aan de secretaris-generaal van Onderwijs bleek duidelijk dat hij zich toen reeds, dus amper een paar dagen na de bekendmaking van de resultaten, verdedigend opstelde. Hij ging in tegen de reeds geuite bezwaren tegen de benoemde inspecteurs alsook tegen het pedagogische bezwaar de wet in het 3de en 4de studiejaar ten uitvoer te leggen . Daarbij verwees H. De Vleeschauwer uiteraard naar het compromis-karakter van de overeenkomst die was bereikt bij de aanvang van de activiteiten van de KvT, waarbij deze van haar recht afzag om in de hoogste graden op te treden, hoewel haar dit wettelijk was toegestaan. H. De Vleeschauwer vond het dan ook tergend dat één partij het compromis zou verloochenen. Ook werd van de schoolbeheren nu verwacht dat ze hun aandeel in het compromis zouden uitvoeren, zoniet zou het bewijs worden geleverd 'dat er in België geen eerlijkheid kan bestaan'. De Centrale Raad van het Katholiek Onderwijs had ook opgeworpen dat de controle in de vier eerste jaren onwettig was, gezien in 1932 het principe van de progressiviteit was aanvaard. Dit kon door H. De Vleeschauwer niet ontkend worden, alleen stelde hij vast dat in dat geval reeds alles volledig conform de wet diende geweest te zijn in het lager onderwijs daar er precies 8 jaren waren verlopen sinds de in voege treding van de wet. De voorzitter van de Kommissie riep het 'algemeen belang' van de natie in en stelde dat het nu niet ging om een taalregeling doch om 'rechtsherstel tegenover de Vlaamse bevolking'[88]. Verder had H. De Vleeschauwer aandacht voor de leraars die hun baan verloren als resultaat van de actie van de KvT; hij stelde voor dat er via een stelsel van opgelegde prioriteit zo snel mogelijk een gepaste werkkring voor deze zou gevonden worden. Hij vroeg het departement maatregelen te nemen, niet alleen voor het departement zelf maar ook voor de gemeentebesturen en schoolbesturen die zouden moeten verplicht worden deze voorrangsregeling in acht te nemen. (Zie ook tabellen 1, 2 en 3 in de bijlagen).

3. De aanval op de KvT

3.1. De eerste tekenen van het verzet tegen de taalinspektie

Het grote verzet zal echter pas losbarsten nadat de resultaten van de KvT bekend geworden waren. Toch werden ook tijdens de onderzoeken zelf reeds tal van middelen gezocht om de taalinspectie te boycotten. Deze verzetsuitingen gingen voornamelijk uit van de schooldirecties en leraars. Zij wisten maar al te goed dat hun klassen vol Vlaamse kinderen zaten. Wilden ze echter hun baan en positie behouden, dan was het noodzake-

lijk dat zoveel mogelijk leerlingen in de Franstalige klassen bleven zitten. Voor deze 'opvoeders' was het pedagogische aspect van de zaak van weinig belang. Vooral de eigen materiële belangen telden. De vertegenwoordigers van de KvT werden op veel plaatsen dan ook zeer beledigend ontvangen door schoolbestuur en personeel. Tijdens de onderzoeken zelf kwam het regelmatig tot openbare inmenging van de leraars wat uiteraard niet zonder invloed was op de houding van de kinderen die door de ganse situatie er toe aangezet werden zich eveneens onbeschoft te gedragen tegen de inspecteurs van de KvT[89]. Daarnaast duldden sommige besturen zelfs nog openbare inmenging van de ouders waardoor het resultaat er natuurlijk niet op verbeterde. Een eerste manier om echt te knoeien waren de taalverklaringen van de ouders. Een groot aantal schoolbesturen overhandigde deze formulieren aan de ouders vooraf gedeeltelijk ingevuld langs de Franse zijde of langs die zijde afgestempeld. Sommige van deze besturen gaven zekere directieven aan de kinderen ter valse voorlichting van de ouders of verklaarden dat elk kind dat als Vlaamssprekend werd aangegeven naar een andere school moest.

Uit de houding van ontelbare kinderen en uit een massa klachten, binnengekomen op de griffie van de KvT, bleek dat vele leerlingen aangezet werden tot stilzwijgen of tot het vertellen van leugens. Op vragen in het Nederlands gesteld, werden de lippen samengeperst; of de vragen werden beantwoord door een ja-knikken of neen-schudden. In het nauw gedreven loerde het kind angstig naar de leerkracht of het riep reeds op voorhand uit: *Je ne comprends pas le flamand.* Vooral bij kinderen tussen 7 à 9 jaar bleek deze houding veel voor te komen[90]. Sommige leerlingen begonnen zelfs zonder dat hen iets expliciet gevraagd was te vertellen dat het Vlaams dat ze spraken op school geleerd was en niet thuis. Toen de inspecteur dan even aandrongen, kwam al gauw de bekentenis dat ze dit verklaard hadden op aanwijzing van een bepaalde lerares. Toen deze gevraagd werd of ze een Vlaamse klas zou willen leiden, antwoordde ze dat wel te zullen doen doch alleen maar om te beletten dat een Vlaamse onderwijzeres haar plaats zou innemen. Brussel was volgens haar 'gans Frans' en ze droeg zo opvallend mogelijk een haantje, een symbool dat volgens haar louter *une affaire personelle* was[91].

Een opmerkelijk geval is ook dat van de bestuurster van de H. Vincentiusschool. Zij verzette zich tegen het onderzoek en riep daarbij uitdrukkelijk de instructies in van L. Van Eynde, vicaris-generaal te Mechelen[92]. Deze had voornamelijk een bezwaar gemaakt tegen de inspectie in de tweede graad[93]. De vicaris-generaal ging ervan uit dat deze leerlingen namelijk reeds genoeg Frans kenden. In zijn instructies werd bepaald dat slechts in de eerste graad en in de kindertuinen het pedagogisch principe, men gaat van het bekende naar het onbekende, moest toegepast worden. Daarbij moesten de ouders de verzekering krijgen dat de tweede taal goed zou aangeleerd worden. Bij echt tweetalige kinderen konden eventuele moeilijkheden aan de inspectie voorgelegd worden. De vicaris-generaal gaf evenwel 'formeel verbod' aan de niet-gesubsidieerde

inrichtingen om kinderen op te nemen die wegens de taalkwestie een vrije of gemeentelijke gesubsidieerde school hadden verlaten. Daarbij stelde hij uitdrukkelijk: 'We kunnen niet aanvaarden dat er van de vrijheid van onderwijs misbruik zou worden gemaakt, om een bestaande Belgische wet te helpen saboteren'[94], waarmee hij dan toch enigszins aan de eisen van de KvT tegemoet kwam. Het blijft evenwel de vraag of deze directieven in de praktijk ook effectief werden gevolgd, daar anderzijds de katholieke schooldirecties verplicht werden alles op zijn beloop te laten tot 30 januari 1941. Dan zou een vergadering plaatsgrijpen waar de situatie zou besproken worden[95].

Dat de vrees voor overloop van het bestuur en personeel van de stadsscholen niet irreëel was bleek bijvoorbeeld uit een geval in Bosvoorde. Daar bleken tal van kinderen naar een andere school te zijn gestuurd ten einde te ontsnappen aan de Vlaamse klassen. De KvT vroeg natuurlijk alle namen van de kinderen die weggegaan waren en de school waar ze nu gingen. Het geval bleef waarschijnlijk nochtans zonder verder gevolg[96].

Sommige gemeentebesturen gingen zich nu intensief met de zaak bezighouden. Een aantal gemeentebesturen weigerde de inspectie gewoonweg toe te laten in de tweede graad[97]. In Etterbeek en Oudergem werden volgens de KvT vragenlijsten rondgedeeld die, alhoewel niet onwettelijk, toch van aard waren om de ouders te beïnvloeden ten voordele van het Frans[98]. Het gemeentebestuur van Etterbeek gaf daarnaast nog een circulaire uit op 20 januari 1941 voor de schoolbesturen, waarin bewezen werd dat op taalgebied alles in orde was en alles moest blijven zoals het was[99]. Ten einde de Franstalige schoolbevolking op peil te houden, deelde schepen van onderwijs van Anderlecht, Drappier, op 21 oktober 1940 aan de schoolhoofden van de lagere en kleuterscholen mede dat ze Franstalige kinderen mochten inschrijven van naburige gemeenten. De Vlaamse kinderen moesten het onderwijs maar volgen in hun eigen gemeente. Uiteraard vroeg de KvT direct de opschorting van deze maatregel gezien het hier ging om een gunstmaatregel t.o.v. een bepaald gedeelte van de bevolking, doch nog meer omdat daardoor de taalwet omzeild werd. Alle kinderen uit het Vlaamse landsgedeelte moesten immers Nederlandstalig onderwijs volgen[100].

Dezelfde Drappier richtte ook een schrijven aan Nijns waarin hij zich bekloeg over het feit dat het onderwijzend personeel niet was in kennis gesteld van de rapporten opgesteld door de commissieleden die handelden over hen zelf, noch van de rapporten die handelden over de kinderen. Daarnaast zouden er slechts simpele Nederlandstalige vragen gesteld zijn zodat zelfs de Waalse leerlingen met gemak de gestelde vragen konden beantwoorden, gezien het feit dat de studie van het Nederlands reeds aanving in het eerste leerjaar. De Kommissie zou geen rekening gehouden hebben met de gebruikelijke taal van het kind, doch slechts met de afkomst van de ouders en afwezige kinderen werden zonder meer op de Nederlandse lijst geplaatst. Nochtans beweerde Drappier alle onderrichtingen in dit verband streng te hebben

opgevolgd. Vele ouders hadden reeds bij hem geprotesteerd tegen de overplaatsingen naar Nederlandstalige klassen. Veel van deze ouders beweerden immers dat de gesproken taal thuis het Frans was en dat men aldus niet alleen inging tegen de geest van de wet, maar zich daarnaast ook schuldig maakte aan een *monstruosité pédagogique*. Drappier viel vervolgens de bevoegdheid van de Kommissie in deze kwestie aan. De KvT had er volgens hem enkel voor te zorgen dat de wet werd toegepast en adviezen te geven aan het betrokken ministerie. Drappier erkende slechts de secretarissen-generaal als autoriteit. Hij stelde het voor alsof de KvT met de herklassering van de kinderen de wet veranderde. Indien het ministerie het eens bleek te zijn met de KvT, dan vroeg Drappier uitleg aan de secretaris-generaal over de manier waarop art. 7 van de wet van 14 juli 1932 dan wel werd toegepast. Dit artikel bepaalde dat bij twijfel over de juistheid van de verklaring van de huisvader er binnen de eerste maand van het schooljaar een jury moest samengesteld worden bestaande uit twee leden van de inspectie en het schoolhoofd of een leraar door het schoolhoofd gekozen[101].

Ten slotte was van bij aanvang van de werkzaamheden van de Kommissie ook duidelijk geworden dat het departement van Onderwijs alles in het werk zou stellen om deze te dwarsbomen. Op 12 november 1940 was de eerste termijn van een maand verstreken waarna volgens de KvT ofwel de adviezen van de Kommissie moesten worden uitgevoerd ofwel er een weigering moest toegekomen zijn met een daarbij horende uitgebreide verantwoording. Geen enkele sanctie was echter doorgevoerd en de secretaris-generaal had geen enkel antwoord gegeven[102]. Een week later trachtte de Kommissie hoogmoedig de uitvoering van haar besluiten van de secretarissen-generaal af te dwingen, uiteraard zonder resultaat[103]. Vooral de sancties geëist tegen de schoolbesturen van de Brusselse agglomeratie bleven uit. Waar men in Vlaanderen nog enigszins aan de eisen van de Kommissie wou tegemoet komen, wou men in Brussel geen duimbreed toegeven. Het departement ging zich nu nl. ook verzetten tegen de splitsing van Vlaamse en Franse leerlingen in het derde en vierde studiejaar. Het departement wou m.a.w. zijn deel van het overeengekomen compromis niet uitvoeren. De zogenaamde 'oppercontrole' van de KvT werd niet aanvaard en het departement eiste nu een tegencontrole.

Verder liet men, duidelijk opzettelijk, belangrijke brieven en documenten door de KvT verstuurd 'verloren' gaan. Gemeentebesturen en schepenen van onderwijs die openbaar verklaarden en rondschreven dat ze de wet niet zouden toepassen en alles ongewijzigd moest blijven, liet men rustig betijen. Het departement stuurde Vlaamse leerlingen naar ver afgelegen scholen omdat men te 'weinig' leerlingen kon ontdekken om ook maar 1 Vlaamse klas op te richten[104]. De door de Kommissie als nederlandsonkundig bevonden opzieners werden niet overgeplaatst[105]. Zo trachtte men op alle manieren het werk van de Kommissie te boycotten. Voorlopig bleef het echter bij een stille ondergrondse boycot. Echt hevig en openbaar wordt de tegenstand tegen de Kommissie pas

nadat F. Grammens zijn maatregelen en resultaten in het Brussels onderwijs bekend maakte.

3.2. Reacties in de publieke opinie en het verweer van de KvT

Tijdens heel deze periode heeft de Vlaamse pers zeker haar best gedaan het werk van de KvT zoveel mogelijk te ondersteunen. In alle artikels valt daarbij het enorme vertrouwen op dat de persmensen hadden in de toekomst en de duidelijk bereidheid om zich in te schakelen in de nieuwe orde. Titels als *Het Donkere Verleden* en *Nieuwe wegen* of dergelijke zijn dan ook courant[106]. Daarbij verwees men uiteraard naar misbruiken in het verleden in verband met de toepassing van de taalwetgeving en naar de 'nieuwe tijd' waarin alles voor de Vlamingen zoveel beter zou worden. De pers ging dan ook tekeer tegen alle verantwoordelijken van deze wantoestanden: de inspecteurs die weigeren op te treden tegen de taalwettenverkrachting in het Brussels onderwijs; het ministerie van Onderwijs dat omschreven werd als een franskiljonse burcht, met als voornaamste handlanger het gemeentebestuur van Brussel, de ouders en de schooloverheden die eveneens in niet geringe mate verantwoordelijk waren voor de cultuurverandering van duizenden kinderen. Opvallend waren ook de regelmatige aanvallen tegen het vrij onderwijs dat in de taalwetgeving vrijuit ging en waar de verfransing dus gewoon doorging. Vermelden we nog dat een aantal kranten ook opkwamen voor een nieuw type school: er zou slechts één schoolnet mogen overblijven. Zo zou een soort van volksschool ontstaan die zich aan de noden van de "nieuwe" tijd zou kunnen aanpassen[107].

Daarnaast begonnen nu ook de ouders zich stilaan te roeren. De meeste ouders wensten immers absoluut niet dat hun kind werd overgeplaatst naar een Vlaamse klas. Overplaatsing stond voor hen immers gelijk aan een vermindering van toekomstkansen voor hun kinderen en dat wilden ze uiteraard ten allen prijze vermijden. Verder begint men in deze periode het Vlaams ook meer en meer te identificeren met de collaboratie. Frans spreken stond voor velen gelijk aan patriottisme waardoor de afkeer voor alles wat Vlaams was, nog verergerd werd. En het Nederlands stond hoe dan ook al laag in aanzien.

Ook de Duitse ouders reageerden. Vele leden van het Duitse personeel verbleven met hun gezin in de hoofdstad. Het spreekt vanzelf dat hun kinderen hier ook school liepen. Typerend is nu dat de meeste van deze kinderen naar Franstalige scholen gingen en dit alles ondanks de rethoriek over de Vlaams-Duitse stamverbondenheid. Als het erop aan kwam echter kozen de hier aanwezige Duitsers gewoon voor de groep met het meeste prestige zowel op economisch als op cultureel vlak en dat waren zeker niet de Vlamingen. Maar zo had F. Grammens het uiteraard niet begrepen. Duitse kinderen waren immers van Franse naar Vlaamse klassen overgeplaatst geworden. F. Grammens steunde zich hierbij op de

wet van 1932 die geen rechten toekende aan vreemde inwijkelingen. De vreemde kinderen moesten school lopen in de taal van de streek. Voor Brussel stelde F. Grammens in zijn onderrichtingen dat kinderen van Germaanse oorsprong naar Vlaamse klassen moesten gaan, kinderen van Romaanse oorsprong naar Franse klassen. Dus plaatsten F. Grammens en zijn opzieners alle Duitse kinderen in Vlaamse klassen, wat door de Duitse ouders niet werd aanvaard[108].

Tot slot kwam er nu ook het eerste officiële protest van het ministerie van Onderwijs. Op 10 januari 1941 formuleerde het ministerie volgende bezwaren tegen de taalschifting. Het verweet de medewerkers gebrek aan pedagogische ondervinding. De aanwerving zou éénzijdig geweest zijn daar er bijna geen Waalse staatsopzieners werden aangesteld. Vervolgens werd bezwaar aangetekend tegen de zinsnede: 'kinderen van in Vlaanderen geboren ouders dienen principieel als Vlaamssprekend aangezien en behoudens ernstig tegenbewijs (onkunde der Vlaamse taal voor gewone omgang) als dusdanig gerangschikt'. Deze zinsnede bestempelde het ministerie als onwettelijk. Ook stelde men dat de uitslagen van de KvT aanzienlijk verschilden van deze van de officiële inspectie en tot slot werd opgeworpen dat het departement zelf, evenals de betrokken stadsbesturen en schoolkomitees bezwaren geopperd hadden tegen de splitsing in de 3de en de 4de studiejaren[109].

Daarnaast waren er ook nog een aantal minder belangrijke opmerkingen. Zo zouden er te veel klassen opgericht worden met vier afdelingen als het derde en het vierde studiejaar bij de schifting betrokken werden. Sommige kinderen uit eenzelfde gezin zouden in een verschillende klas zijn terechtgekomen; afwezige kinderen zouden zonder onderzoek naar Vlaamse klassen zijn overgeplaatst en tenslotte volstond het volgens het ministerie met een ja of neen te antwoorden om het kind te rangschikken.

De Centrale Raad van het Katholiek Onderwijs stelde van zijn kant dat het toch ongehoord was dat leraars slachtoffer werden van hun eigen moeite die ze zich getroost hadden om de leerlingen toch maar wat Nederlands te leren. Volgens de Centrale Raad was het juist door deze kennis van het Nederlands geweest dat verschillende leerlingen in staat geweest waren op de door de KvT gestelde vragen te antwoorden.

De KvT werd door het ministerie aldus in het defensief gedrongen. In een uitvoerig rapport zal de Kommissie echter reageren tegen de aantijgingen van het departement. Allereerst werden de pedagogische bezwaren van tafel geveegd. De aangeworven medewerkers hadden immers als opleiding licentiaat, regent(es) of onderwijzer en beschikten aldus allen over enige pedagogische ondervinding. Trouwens dit argument was voor de KvT niet eens doorslaggevend geweest. Het ging in de eerste plaats om het Vlaams rechtsherstel. Terecht laakte de KvT de hypocrisie van het ministerie. Was er nagedacht over het pedagogisch aspect op het moment dat duizenden Vlaamse kinderen in Franstalige klassen geplaatst werden? Was het pedagogisch argument ter sprake gekomen bij de aanstelling van honderden Frans-

gediplomeerde en Vlaamsonkundige onderwijzers en inspecteurs? De pedagogische kennis van de officiële inspectie had er niet toe geleid de toepassing van de taalwetten, gegrondvest op een pedagogisch beginsel van eerste rang 'moedertaal - voertaal', ook maar gedeeltelijk bevredigend te doen toepassen. En nu de KvT daarmee begon zouden er plots pedagogische bezwaren zijn. Aldus de Kommissie.

Wat betreft de eenzijdige aanwerving van nederlandstalige opzieners zei de Kommissie het volgende. Allereerst werd de oproep verspreid via *Belgapress* en kwam zo zowel in de Vlaamse als Franstalige pers en werd medegedeeld via de radio. Volgens de KvT was men steeds bereid geweest Franssprekende kandidaten aan te werven. Aan het departement was zelfs een lijst gevraagd van eventueel in aanmerking komende toezichters. Aan alle 38 personen door het ministerie opgegeven werd een persoonlijke uitnodiging gezonden. Doch slechts één wenste mee te werken. Door E. Gaillard waren stappen ondernomen bij de verschillende normaalscholen ten einde nog enige kandidaten te recruteren, doch tevergeefs. Voornamelijk de geëiste kennis van de tweede taal bleek een onoverkomelijke hinderpaal. De Vlaamse toezichters waren op hun kennis van het Frans getest door E. Gaillard. Daarbij bleek dat het grootste deel deze taal beheerste, zelfs op onberispelijke wijze. Ook dit stond natuurlijk in schril contrast met de werkwijze van het ministerie zelf dat nooit eenzelfde bezorgdheid aan de dag gelegd had betreffende de talenkennis van de officiële toezichters te Brussel en op de taalgrens. Over het persoonlijk optreden van de tijdelijke toezichters was daarenboven geen enkele klacht ontvangen. Daarentegen moest de KvT zelf 7 zware en 29 lichtere sancties eisen wegens ongepast optreden van schoolinspecties, directies of onderwijzend personeel.

Het volgende punt betrof de afkomstbepaling in de instrukties van de KvT. Kinderen van de in Vlaanderen geboren ouders zouden automatisch gerangschikt worden bij Nederlandssprekenden. De KvT verweerde zich door te stellen dat deze bepaling uiteraard ook omgekeerd van toepassing was. Kinderen van in Wallonië geboren ouders zouden dus automatisch in Franssprekende klassen gezet worden. Toen in september 1940 het ontwerp van de vragenlijst aan het departement werd voorgelegd had niemand geprotesteerd, hoewel daar duidelijk naar de geboorteplaats van vader en moeder werd gevraagd. Bij gelijke kennis van de twee talen kon de vader alleen maar kiezen in het eerste jaar van de bewaarschool of lagere school. Kinderen echter die wederrechtelijk in een taalkundig verkeerde klas terecht gekomen waren om welke reden dan ook mochten zich nadien niet beroepen op de kennis van die taal om in die andere taal verder onderwijs te blijven volgen.

De afstamming van de ouders was voor de KvT op die manier een zeer kostbaar hulpmiddel om de taal van het kind te bepalen. Het was echter zeker geen criterium zoals het departement beweerde. Volgens de KvT hadden de onderzoekers van de Kommissie kinderen van in Vlaanderen geboren ouders die echter doorgaans Frans spraken in geen geval naar

Vlaamse klassen overgeplaatst. Dergelijke gevallen werden ofwel onmiddellijk als Franssprekenden gerangschikt ofwel als twijfelachtig. Het klopte dus geenszins dat alle tweetaligen als Nederlandssprekend zouden gerangschikt zijn.

Ten bewijze gaf de KvT volgende tabel met de onderverdeling in Nederlands- en Franssprekenden van de ééntalige en tweetalige leerlingen (zie blz. 83).

Alleen het feit al dat op 12 531 leerlingen, 4 765 of 38 % met Franse moedertaal werden bevonden, sloeg volgens de KvT de bewering van het departement de bodem in. Daarbij had men in de eerste plaats gezocht naar de taal die gesproken werd in de huiselijke kring

Het verschil tussen de bevindingen van de KvT en deze van de officiële inspectie was volgens de Kommissie te wijten aan het feit dat het onderzoek van de officiële inspectie onvolledig was. Slechts 157 van de ca. 390 bestaande scholen waren onderzocht. Het was de officiële toezichters immers materieel onmogelijk om in minder tijd hetzelfde werk te verzetten als de toezichters van de Kommissie die driemaal zo talrijk waren en zonder enige andere opdracht. Men beperkte zich in vele gevallen tot nazicht van de door de ouders ingevulde vragenlijst zonder ondervraging of controle van de leerlingen. Was er wel tot ondervraging overgegaan dan werd in geen geval gezocht naar de werkelijke moedertaal van het kind. Kinderen vanaf het 3de studiejaar die reeds voldoende kennis van het Frans verworven hadden om de lessen verder te volgen werden totaal ongemoeid gelaten. Trouwens, vroeg de KvT zich af, welk resultaat kon verwacht worden van toezichters die gedurende hun volledige loopbaan de wetsontduiking in de Brusselse scholen niet enkel hadden geduld doch ook gewild?

Ook de bezwaren geopperd tegen de splitsing in het derde en vierde studiejaar werden door de KvT van tafel geveegd. Volgens de KvT konden leerlingen die reeds drie of vier jaar in een taalkundig verkeerde klas waren ondergebracht zeer goed naar hun moedertaal overschakelen daar de natuurlijke ondergrond van deze taal in deze korte tijdspanne nog niet was uitgewist. Bewees men de kinderen geen ontzaglijke dienst door hun verdere ontwikkeling in overeenstemming te brengen met de natuurlijke ondergrond van hun Vlaams-psychologische geaardheid? Natuurlijk was het welslagen afhankelijk van de goede wil en de bekwaamheid van het schoolpersoneel. Trouwens was het niet potsierlijk, vroeg de KvT zich af, dat plots dit argument werd gebruikt nadat men jarenlang gezwegen had over de vele duizenden Vlaamse kinderen die in Franse klassen werden ondergebracht. Zowel in Moeskroen, Ronse als Brussel was men in een aantal scholen overgegaan tot de splitsing in deze jaren en volgens de Kommissie was dit gebeurd met zeer bevredigende resultaten. Volgens de KvT was er in vele van deze scholen slechts verzet gerezen nadat dit van hogerhand was georganiseerd.

Gemeenten	*Eéntaligen*			*Tweetaligen*		
	Totaal	*Ned. spr.*	*Frans spr.*	*Totaal*	*Ned. spr.*	*Frans spr.*
Laken Neder-Over-Heembeek Haren	1189	403	786	1353	899	454
Brussel Sint-Gillis	1752 1338	808 458	944 880	1831 2465	1209 1676	622 789
Schaarbeek	2346	1020	1326	1845	1057	788
Etterbeek St.-Joost-Ten-Node St.-Lambr.-Woluwe St.-Pieters-Woluwe	2496	687	1809	1260	732	528
Elsene Vorst	4066	1173	2893	1402	839	563
Oudergem Ukkel Watermaal-Bosvoorde	2982	867	2115	983	550	433
Anderlecht	1510	425	1085	867	503	364
St.-Pieters-Jette Koekelberg St.-Jans-Molenbeek	1794	733	1061	525	301	224
Totalen: %:	19473 100%	6574 34%	12899 66%	12531 100%	7766 62%	4765 38%

Verder wees de KvT er op dat het onderzoek had uitgewezen dat er niet veel klassen met vier afdelingen tot stand moesten komen. Dat kinderen uit eenzelfde gezin in taalkundig verschillende klassen waren gekomen, werd verklaard door het feit dat een van de kinderen bij de grootouders of familie werd opgevoed of door het feit dat bij ongeveer dezelfde kennis van de beide talen verschillende opzieners soms verschillend oordelen. Hieraan zou verholpen worden door deze leerlingen als twijfelachtige gevallen te behandelen. Afwezige leerlingen werden volgens de KvT voor 90 % als Franssprekend geklasseerd. Dit was gebeurd volgens de ingediende verklaringen van de ouders of volgens het advies van de schooloverheid. En tot slot had het volgens de KvT absoluut niet volstaan om louter ja of neen te antwoorden. Steeds waren verscheidene vragen gesteld, maar natuurlijk was een langdurige ondervraging niet voor elk kind noodzakelijk geweest[110].

3.3. De reactie van de bezetter en van de secretarissen-generaal

Begin januari meldde Reeder in zijn *Tätigkeitsberichte* dat de arbeid van de KvT vorderde doch dat de overplaatsing van de kinderen werd tegengewerkt[111]. Op 8 januari noteerde Petri dat er nog steeds niets ondernomen was om de kinderen in geschikte klassen te zetten en dit ondanks het feit dat op 13 januari de scholen heropenden. H. De Vleeschauwer en F. Grammens waren er ondertussen van overtuigd dat in het geval van Brussel er sterke weerstand geboden zou worden vanuit het ministerie om de kinderen over te plaatsen. Ze aarzelden dan ook niet de hulp van de bezetter in te roepen om tot een gezonde toestand te komen. Zowel Petri als Reese dachten trouwens dat het ministerie weliswaar zou talmen doch de overplaatsing onder druk toch zou doorvoeren. Waarmee ze dus een enorme beoordelingsfout maakten. Ze dachten trouwens dat het hart van de weerstand niet zozeer bij het departement van Onderwijs lag maar wel bij de stad Brussel zelf en meer bepaald bij de schepen van onderwijs Catteau die reeds jaren bekend stond als exponent van de verfransing van Brussel[112]. Grammens en H. De Vleeschauwer kregen dan ook de verzekering dat hun besluiten effectief zouden worden uitgevoerd. Eveneens moesten de verschillende ministeries zich volgens de bezetter houden aan de termijn van 30 dagen waarbinnen een antwoord op de voorstellen van de KvT moest gegeven worden. Het werd echter ook reeds duidelijk dat de Duitsers niet van plan waren zich te verzetten tegen een eventuele geëiste tegencontrole[113]. Ook de bezetter zou zwichten voor een francofoon offensief.

Officieel zag alles er begin januari 1941 nochtans tamelijk gunstig uit. Nijns riep op 10 januari 1941, drie dagen voor de opening der scholen, de schoolhoofden op het nodige te doen ten einde de kinderen in de eerste en tweede graad volgens hun moedertaal te rangschikken. Vele

schoolhoofden hadden hem reeds gevraagd de schifting te beperken tot de eerste graad gezien de kinderen in de tweede graad reeds voldoende Frans kenden om de lessen te volgen, doch daar wenste Nijns, officieel althans, niet op in te gaan. Verder drong Nijns aan op het versterkt Nederlands onderricht zoals in september/oktober was afgesproken en vroeg hij aan schoolhoofden en inspecteur om voor 1 maart verslag uit te brengen van de toestand[114].

De Kommissie van haar kant zond op 17 januari een omzendbrief aan alle schoolbesturen waarin zij de kinderen aanduidde die in de drie eerste studiejaren in Vlaamse klassen dienden ondergebracht. Daarnaast wees zij ook nog eens op de overeenkomst met het ministerie aangaande de versterking van het Nederlands onderwijs in de hogere Franse klassen. Volgens de KvT moest dit één uur per dag zijn met daarbij nog een halve dag per week herhalingslessen in het Nederlands[115].

De illusie dat de maatregelen zouden uitgevoerd worden was er dus nog aanwezig. Dat zou een week later volledig veranderen. Op 23 januari 1941 greep er een vergadering plaats met Petri, Reese, Buez, directeur-generaal van het Lager Onderwijs, Roels, directeur bij het ministerie van Openbaar Onderwijs, De Schepper, inspecteur-generaal bij het ministerie van Openbaar Onderwijs, Nijns en F. Grammens. Op deze vergadering deelde Nijns aan de Duitsers mee dat de inspecties te veel eenzijdig Vlaams geweest waren. Hij wees op de vele klachten die ingediend waren doch moest toegeven dat de paar steekproeven die het ministerie ondernomen had in geen geval met het onderzoek van de KvT konden worden vergeleken. Nijns bekloeg er zich over dat de richtlijnen die F. Grammens had meegedeeld aan de inspecteurs te ruim geïnterpreteerd waren alsmede dat hij deze richtlijnen en de namen van de inspecteurs pas na het afsluiten van het onderzoek in zijn bezit had gekregen. F. Grammens beweerde echter reeds in een schrijven van 8 november 1940 deze informatie gegeven te hebben, doch dit schrijven was verdwenen. Het was trouwens het derde schrijven van de KvT dat verdween en de *Militärverwaltung* verklaarde dat er ook van hen brieven die het ministerie blijkbaar vervelend vond, zo maar verdwenen.

Petri en Reese hadden op deze vergadering eens te meer de valse indruk dat er bij het ministerie een bereidheid aanwezig was om de wet toe te passen. Toen het ministerie echter een tegenonderzoek voorstelde, kwamen de Duitsers in nauwe schoenen te staan en wisten ze blijkbaar niet zo direct hoe te reageren. Uiteindelijk werd een compromisvoorstel geformuleerd, waardoor een gelijkmatige doorvoering van de overplaatsingen van de kinderen gelijktijdig met een tegenonderzoek in het vooruitzicht gesteld werd. Nijns verzette zich tot het laatste moment tegen dit compromis doch Roels bracht hem er toe met dit voorstel in te stemmen. Petri vermeldde in zijn verslag niet hoe Grammens op dit voorstel reageerde, maar vond wel dat een gesprek tussen het ministerie en de KvT nodig was. Reese en Petri legden er nog eens de nadruk op dat het absoluut noodzakelijk was de wetgeving van 1932 te eerbiedigen[116].

Twee dagen later, op 25 januari 1941, vond er opnieuw een bespreking plaats, waarbij de modaliteiten ter sprake kwamen waaronder de resultaten van de Kommissie zouden doorgevoerd worden maar eveneens onder welke omstandigheden het tegenonderzoek zou plaatsgrijpen. Aanwezig waren Roels voor het ministerie, H. De Vleeschauwer voor de KvT en Petri en Reese voor de *Verwaltung*. Daar kwam men overeen dat de doorvoering van de overplaatsingen kantonsgewijze zou geschieden, te beginnen met het kanton waar er het geringste verschil was tussen de onderzoeksresultaten van de KvT en deze van het ministerie. Nadien zou er dan een inspectie plaatsgrijpen door een gemengde commissie. Als na de twee eerste kantons zou blijken dat er een foutenmarge was van minder dan 25 % dan moesten de resultaten van de KvT aanstonds aangenomen worden. Bleek er echter een grotere foutenmarge dan diende het onderzoek volledig opnieuw te gebeuren. Nijns protesteerde heftig tegen een directe aanvaarding van de resultaten van de KvT, omdat dit volgens hem inging tegen de vroegere overeenkomst tussen hem en de *Militärverwaltung*. Hierdoor bleek dan wel dat er tussen Nijns en de bezetter nog andere contacten waren geweest. De Duitsers trachtten opnieuw tot een compromis te komen en dit in de beste Belgische traditie. Alleen Roels bleek nu volgens Petri en Reese alles in het werk te stellen om tot een oplossing te komen. Hij vermeldde dat er in een vergadering met schoolhoofden en inspecteurs door Nijns op gewezen was dat, na de uitvoering van de maatregelen per district, alles in het werk moest gesteld worden om de wet te eerbiedigen. Ook de vroeger reeds geformuleerde fouten van de KvT kwamen nog eens ter sprake. Voor deze uitzonderingen liet de *Militärverwaltung* dan wel een extra controle toe, doch wees er nogmaals op over de strikte toepassing van de wet te waken.

In heel de zaak kwam de gespletenheid binnen de KvT zelf ook aan het licht. Terwijl enerzijds H. De Vleeschauwer in feite reeds had ingestemd met een tegencontrole, was F. Grammens absoluut niet van plan deze te aanvaarden. Op 25 januari had hij namens de KvT aan het departement van Onderwijs laten weten dat zij de opperste en laatste controle uitvoerden en dat volgens hem de secretarissen-generaal verplicht waren de besluiten in hun geheel uit te voeren. Voor de KvT had de ganse discussie rond het splitsen van de klassen van het 3de en 4de studiejaar trouwens maar één doel en dat was: 'de onwettelijke en ongezonde taaltoestanden in het onderwijs, door uw departement sedert jaren gewild en geduld, zolang en zoveel mogelijk te bestendigen'[117]. Roels bracht dit schrijven eveneens ter sprake op deze bewuste vergadering. De secretarissen-generaal verzochten als gevolg van dit schrijven de Duitsers om druk uit te oefenen op F. Grammens en/of H. De Vleeschauwer. Daar men nu bezig was met de overplaatsing van de kinderen, had men het al moeilijk genoeg zodanig dat het werk nog niet verzwaard moest worden met het stellen van allerlei eisen, die over een interpretatie van het Besluit van 28 augustus gingen[118].

Waarschijnlijk onder druk van F. Grammens zal H. De Vleeschauwer

op 30 januari 1941 zich dan toch distanciëren van het tegenonderzoek en dit nadat in de Brusselse agglomeratie een campagne was losgebroken om ouders en kinderen te bewerken en tot zwijgen aan te zetten. Sommige gemeentebestudag legden'. Om die reden zag H. De Vleeschauwer af van het akkoord en handhaafde hij het beginsel van uitvoering van de besluiten van de KvT. En schreef H. De Vleeschauwer enigszins patetisch :ormaal gezien niet mocht in rekening gebracht worden. Dat dit wel degelijk gebeurde bewijzen deze cijfedoeling obstructie te plegen[119]. Daarnaast werd openlijk met een schoolstaking gedreigd. H. De Vleeschauwer verweet het ministerie aan deze campagne 'ten minste onrechtstreekse schuld' te hebben, al was het maar door de 'absolute passiviteit die zij tegenover de besluiten van de Commissie aan de dag legden'. Om die reden zag H. De Vleeschauwer af van het akkoord en handhaafde hij het beginsel van uitvoering van de besluiten van de KvT. En schreef H. De Vleeschauwer enigszins patetisch: 'Ik kan niet inzien waarom ik in deze mijn eigen handelswijze niet zou reguleren op die van de tegenpartij die blijkbaar niet begaan is met de zedelijke solidariteit en de toekomst van het land. Mijn opvatting van de vaderlandsliefde die ongetwijfeld heel wat hoger staat en heel wat beter overeenkomt met de hogere belangen van het land dan die van de tegenpartij, gebiedt mij het opzeggen van een akkoord dat buiten mijn wil en mijn wens door de feiten is achterhaald'[120].

Een dag later schreef ook F. Grammens een scherpe brief aan Nijns waarin hij stelde dat als gevolg van de omzendbrief van 28 januari de maat vol was. Eind januari 1941 was het voor de leden van de KvT duidelijk dat hun opvattingen door de officiële instanties niet zouden gevolg worden. Nijns gooide nog wat olie op het vuur door een rondschrijven aan de schoolbesturen waarin hij stelde dat de omzendbrief van 17 januari van de KvT aan de schoolbesturen een gewone mededeling was van de uitslag van het onderzoek van de KvT en dus geen richtlijnen bevatte die ook effectief moesten worden uitgevoerd[121]. Hoewel ook de Kommissie aan Nijns had medegedeeld dat het hier in de eerste plaats om inlichtingen voor de schoolhoofden ging, had de KvT toch niet de conclusie getrokken dat er aan deze 'inlichtingen' geen gevolg moest worden gegeven[122]. Het gevolg was natuurlijk dat de schoolbesturen in feite aangemoedigd werden om toch maar niet over te gaan tot overplaatsing van de vele kinderen. Daarbij kwam ook nog dat Nijns het versterkt onderwijs in de 3de en 4de graad op de helling zette en daarmee dus in feite het afgesloten compromis met de KvT verbrak[123].

'In die omstandigheden' schreef F. Grammens 'ben ik het aan mijn faam en volk verschuldigd uw verder doorgedreven nationalisatiepolitiek, op kinderen waarover u niet mocht te beschikken hebben, onverbiddelijk te bekampen'[124]. Voor F. Grammens was het duidelijk te veel geweest. De KvT verzocht dan ook de alinea betreffende de 3de en de 4de graad van het lager onderwijs d.m.v. een nieuwe omzendschrijven in te trekken, zoniet achtte de Kommissie zich evenmin gebonden door haar aandeel

in het akkoord, noch door andere toegevingen[125].

Daarop verplaatste Nijns echter de discussie volledig naar het punt van de bevoegdheid van de Kommissie. Hij wees erop, en werd daarin gesteund door het Comité der secretarissen-generaal, dat de Kommissie raadgevend was en geen enkele beslissingsmacht bezat. De eindbeslissing hoorde aan de secretarissen-generaal. Ook kon het verstrijken van de termijn van 30 dagen waarbinnen geantwoord moest worden op de aanbevelingen van de KvT, niet tot gevolg hebben dat de verantwoordelijke secretaris-generaal zijn recht op beslissing zou verliezen. Volgens Nijns kon de KvT in dergelijk geval 'enkel vaststellen, zonder meer, dat de procedure bepaald bij het besluit niet gevolgd werd'[126].
In een tweede schrijven ging hij nogmaals op de kwestie in en stelde dat het de secretarissen-generaal niet geoorloofd was voorstellen uit te voeren: 'die niet met de wet zouden stroken of waarvan de gegrondheid hun geen vertrouwen zou schenken'. Dit was volgens Nijns nu juist wat gebeurd was in de Brusselse scholen. Dit onderzoek was volgens hem uitgevoerd op een verkeerde basis en hij herhaalde al de reeds gekende tegenargumenten: de kinderen werden gerangschikt op basis van afkomst, de medewerkers werden eenzijdig gekozen, het onderzoek was niet ernstig geschied, er werd geen acht geslagen op het financiële aspect van de zaak en op de praktische moeilijkheden die ontstonden bij het onmiddellijk vernieuwen van een deel van het personeel. Op grond van deze overwegingen besloot Nijns door te gaan met een tegenonderzoek: 'omdat ik oprecht verlang werkelijk betrouwbare gegevens te bekomen, die door niemand kunnen aangevochten worden en die onmiddellijk tot integrale uitvoering kunnen leiden'.

De campagne in de Brusselse scholen bleek voor Nijns onbekend te zijn, wel wist hij dat er een zeker 'ontroering' heerste in deze kringen en dat zeer veel gezinshoofden opkwamen tegen de mogelijke uitvoering van de beslissingen van de Kommissie, waarbij ze trouwens louter gebruik maakten van hun wettelijk recht. Voor Nijns waren de gezinshoofden volledig fout indien ze de kinderen aanzetten tot zwijgen daar het juist in het belang van de gezinshoofden was om de kinderen vrij te laten spreken in een enquête die hun rechten zou waarborgen. Indien de kinderen opzettelijk afwezig werden gehouden dan voorzag de wet verschillende sancties. Nijns ging door met het tegenonderzoek met of zonder de hulp van de KvT. Het werk van de Kommissie werd volgens Nijns niet verworpen doch juist als basis genomen voor een laatste controle. Hij verwierp dan ook alle beschuldigingen door H. De Vleeschauwer geuit aan het adres van het departement en ging in de tegenaanval door de KvT juist te verwijten dat door het onverwacht en onbesuisd optreden van de afgevaardigden van de Kommissie de zaak nog niet van de baan was. Hij speelde m.a.w. de beschuldiging van de KvT gewoon terug[127].

F. Grammens wist nu duidelijk dat het ministerie de kinderen niet zou overplaatsen en twijfelde geen ogenblik aan de resultaten die de tegen-

inspectie zou opleveren. Speerpunt van zijn protest werd het door Nijns aangekondigd tegenonderzoek. Dit idee was, zoals reeds vermeld, door Nijns naar voor gebracht en had zelfs de goedkeuring van de KvT, of dan toch van H. De Vleeschauwer, gekregen doch enkel op voorwaarde dat de conclusies van de onderzoeken door de Kommissie direct zouden worden uitgevoerd zowel door het departement van Onderwijs als door de lagere instanties in alle scholen van de Brusselse agglomeratie. Tegelijkertijd wenste de Kommissie echter ook een nieuwe inspectie door te voeren van de tweetalige leerlingen die hun studies verder gezet hadden in de Franse klassen. Gaillard zal zich echter van deze laatste beslissing distantiëren terwijl hij in het algemeen ook meer en meer afstand neemt van de Kommissie[128]. Doch Nijns bleek ook niet van plan om tijdens het tegenonderzoek de kinderen kantonsgewijs over te plaatsen[129].

De conflicten werden eind januari- begin februari vervolgens op de spits gedreven door de mediacampagne van F. Grammens. Het publiek was tot hier toe onwetend gebleven over alle ontwikkelingen binnen de KvT. F. Grammens verklaarde de pers voorlopig afzijdig te hebben gehouden ten einde geen opstootjes te verwekken. Het was inderdaad reeds hard genoeg geweest zonder dat er extra publiciteit aan de zaak moest gegeven worden. Voortaan zou het dus 'hard tegen hard' gaan[130]. Op maandag 20 en een week later op 27 januari was hij te horen via de toenmalige Zender Brussel. De eerste toespraak behandelde meer algemeen het werk van de KvT, waarbij niet ontkend werd dat men op tal van moeilijkheden gestoten was, doch de strijd werd nu gevoerd in 'onvergelijkelijk gunstiger voorwaarden'. Grammens zag de toekomst zeer rooskleurig in, want zijn 'oorlogsstrategie' stond borg voor de eindzege. Uiteraard werd nog eens gewezen op alle mistoestanden langsheen de taalgrens en te Brussel doch hij was ervan overtuigd dat het hele werk 'niet in kartons' opgeborgen zou blijven[131]. In de tweede rede ging hij dieper in op de praktisch bereikte resultaten en verweet de openbare machten van 'bedrog, laksheid en weerbarstigheid'. Daarmee verwees hij zowel naar het Ministerie van Openbaar Onderwijs, de officiële inspectie, de gemeentebesturen en de meeste schoolhoofden. Voor F. Grammens was er echter voor elk volk een tijd van komen en gaan. Voor het Vlaamse volk was de tijd van komen aangebroken[132]. Het blijft een open vraag of Grammens zijn eigen woorden geloofde.

Het effect van F. Grammens' radiorede werd in grote mate versterkt door de ruime verspreiding van deze rede via de pers. F. Grammens had inderdaad niet nagelaten een aparte persconferentie te organiseren op 1 februari 1941. Daar beweerde hij wel te spreken in persoonlijke naam en dus niet voor alle leden van de Kommissie. Deze persconferentie gaf aanleiding tot een vloed van artikels zowel in de Vlaamse als in de Franstalige pers alsook in de *Brüsseler Zeitung* [133]. De toon van deze artikels was natuurlijk sterk verschillend. In de Franstalige pers werden in het algemeen de resultaten van het onderzoek gegeven zonder meer. In de Nederlandstalige pers en in de *Brüsseler Zeitung* gaven deze resultaten

echter aanleiding tot heel wat combattieve commentaren.

Al deze persbijdragen werden de *Militärverwaltung* uiteindelijk te veel en begin februari werd de pers verboden nog verder op de kwestie in te gaan[134]. Ook dit feit moet een enorme klap geweest zijn voor F. Grammens' vertrouwen in het Duitse 'broedervolk'. Na de oorlog verklaarde Nijns nog dat hij in deze periode regelmatig bij Thedieck geroepen was die hem verklaard had: *'des personalités et même une délégation d'un groupement de mouvement flamand avaient demandé à l'autorité de vous interdire l'exercice de vos fonctions'*[135]. Nijns zou dan de Duitsers zijn versie van de toestand gegeven hebben en Nijns zelf verklaarde dat het na deze uitleg geweest was dat de Duitsers overgegaan waren tot de censuurmaatregel[136]. Nijns zelf lag dus aan de basis van de Duitse censuur wat toch wel een eigenaardig licht werpt op deze 'Belgisch-gezinde' ambtenaar. Terzelfdertijd zou F. Grammens bij Reeder ontboden zijn. Daar werd hem verzocht het op til staande 'pact' Reeder-Nijns betreffende de taalschifting in de Brusselse scholen te erkennen[137]. De Duitsers kozen in het conflict dus duidelijk partij voor Nijns en F. Grammens moest inbinden.

Na het instellen van de censuur werd het inderdaad stil in de pers rond de KvT en voornamelijk rond de onderwijsperikelen. Informatie die nog verscheen werd verpakt in een fictief verhaal dat echter op treffende wijze de verfransing te Brussel illustreerde[138] maar op die manier toch de censor kon verschalken, ofwel betrof het artikels waarin een opvallend verzoenende toon aanwezig was[139].

4. De tegeninspectie en de afbouw van de KvT

1. De totstandkoming van de tegeninspectie

Als reactie op dit mediaoffensief werd in Brussel nu een actie voorbereid die werkelijk *de maison à maison* ging. De ouders zelf waren natuurlijk allerminst geneigd om hun kinderen plots te laten overschakelen naar de minderwaardig geachte Vlaamse klassen. Sociale opgang betekende nog steeds Franstaligheid, meer zelfs, Franstaligheid betekende voor deze sociale groepen, in deze specifieke historische omstandigheden, patriottisme. De hogere franskiljonse bourgeoisie had van deze kant dan ook niet de minste tegenstand te verwachten. De leraars van hun kant waren allerminst bezorgd over de pedagogische gevolgen van hun verfransingsonderwijs. Zij dachten aan een staking want voor hen stonden er directe materiële belangen op het spel. Met hun Franstalige diploma's kon hun werkzekerheid immers onmogelijk gegarandeerd worden indien de besluiten van de Kommissie zouden uitgevoerd worden.

In deze werden ze echter direct gesteund door hun directe en indirecte oversten: de schooldirecties, de schepen van onderwijs en uiteindelijk het ministerie. Allen waren ze het erover eens dat de instructies van de Kommissie niet mochten uitgevoerd worden. Voor het behoud van de

eigen machtspositie mocht er aan de toestand absoluut niets veranderen. Opmerkelijk was dat deze positie door de kleinburgerij absoluut niet werd aangevallen. Integendeel zelfs. Het doel van deze Vlaamse klein-burgers was allerminst een alternatieve machtspositie op te bouwen. Men streefde er enkel naar zich aan de huidige machthebbers te confirmeren. Als gevolg van dit sociologisch mechanisme ging men dus eerder de machtspositie van een potentiële vijand versterken in plaats van er tegen in opstand te komen. Men liet zich dus goedwillig verfransen in plaats van de eigen culturele identiteit te verdedigen. De culturele identiteit had voor deze groep trouwens maar een secundair belang. Allereerst werd gestreefd naar materieel belang. Moest de culturele identeit daarvoor wijken, dan was dat voor deze groep misschien een spijtige zaak, maar toch noodzakelijk.

In deze sfeer van algemene onrust moest de bezetter dus absoluut een initiatief nemen. Het doel van de *Militärverwaltung* was immers allereerst het bewaren van de *'Rühe und Ordnung'* en daarvoor moest al het andere wijken.

H. De Vleeschauwer en Roels werden bij Reese geroepen. Samen stelden ze een compromis op dat teruggreep naar het voorstel dat reeds geformuleerd was op 25 januari doch nu op een paar punten gewijzigd was: men bleef er bij dat het ministerie van Onderwijs de besluiten van de KvT zou uitvoeren à rato van één schoolkanton per week. Er zou begonnen worden met deze waar er een klein verschil was tussen de cijfers van de KvT en deze van het departement. Van dinsdag tot zaterdag-middag zou er in elk kanton een controle worden uitgevoerd door 4 groepen inspecteurs. En dit was nieuw: deze zouden zowel aangesteld worden door de KvT als door het departement. Indien in de eerste twee kantons slechts een foutenmarge van 25 % werd geconstateerd zou de controle van de KvT worden geaccepteerd; indien er echter een grotere foutenmarge dan 25 % werd vastgesteld, dan zou de inspectie opnieuw moeten beginnen. Was er bij de twee eerste kantons, een kanton waar er 25 % fouten bereikt werd, en een ander kanton waar dit niet het geval was, dan zou het resultaat van het derde kanton bepalend zijn. Deze bepaling was ook vroeger reeds naar voor geschoven. F. Grammens was met dit compromis echter totaal niet ingenomen omdat hierdoor het werk van de KvT in diskrediet werd gebracht[140].

Ondertussen duurden ook de discussies verder rond het al of niet versterkt Nederlands onderricht in de derde en vierde graad[141], rond het probleem van de verplichting tot antwoorden door het Ministerie binnen de dertig dagen nadat de KvT een suggestie gedaan had[142]. Ook bleef de bevoegdheid van de tijdelijke inspecteurs ter discussie staan[143].

Op verzoek van Roels kregen een aantal inspecteurs de opdracht om na te gaan of er effectief een campagne op touw gezet was tegen de voorstellen van de KvT. Deze inspecteurs stelden echter verslagen op waaruit bleek dat ze eerder de werkwijze van de Kommissie haden onderzocht. Zo meldde de eerste inspectrice, een zekere Mevr. Kemps, aan Roels dat

zij zelf drie à vierhonderd leerlingen onderzocht had en daarbij had vastgesteld dat de vergissingen zeer talrijk waren. De schoolhoofden hadden haar eerst voorgelicht en daarbij was gebleken dat vele kinderen naar Vlaamse klassen moesten overgaan hoewel ze tijdens het onderzoek afwezig geweest waren, hoewel het om rasechte Walen ging of om kinderen van Italiaanse, Spaanse of Roemeense nationaliteit. Ook achterlijke kinderen uit de kleuterschool die zelfs nog niet konden spreken of kinderen die weliswaar min of meer Vlaams kenden doch die taal zeker niet gebruikten, waren, althans volgens die schoolbesturen, in Vlaamse klassen gezet. Volgens de inspectrice waren die vergissingen ontstaan omdat het onderzoek eenzijdig en oppervlakkig geweest was, de kinderen zouden nooit in het Frans ondervaagd geweest zijn en verder kwam ook het argument dat wie louter ja of neen kon antwoorden op een eenvoudige vraag onmiddellijk als Vlaming geklasseerd werd. Ook zou de Kommissie geoordeeld hebben dat wanneer een der ouders in het Vlaamse landsgedeelte geboren was, de kinderen ontegensprekelijk Vlamingen waren.

Volgens de hoofdinspecteur Jansens was er geen sprake geweest van een georganiseerde campagne, wat niet wilde zeggen dat schoolhoofden, de gewone inspectie en de ouders onaangenaam verrast geweest waren. Een staking hing er volgens hem evenwel niet in de lucht, al was de situatie ten zeerste gespannen. Ouders die het konden betalen dreigden ermee hun kinderen door een privé-leraar te laten opvoeden[144]. Een aantal Waalse ouders hielden hun kinderen gewoon thuis en de inspectrice Kemps wist te vertellen dat de weerstand in feite perfect te voorzien geweest was want iedereen wist toch 'dat de Brusselse bevolking, de volksklasse vooral, erg met het Frans ingenomen is', wat natuurlijk niet betekende dat ze ook Franstalig was. Volgens haar was het dan ook 'onwettelijk en onredelijk' de voorstellen van de KvT zonder wijzigingen door te voeren[145].

Op 6 februari ging er nog eens een vergadering door met Petri, Reese en De Vleeschauwer. Op deze vergadering gaf De Vleeschauwer toe dat de resultaten onmogelijk konden doorgevoerd worden en dit omdat ze een hinderpaal vormden voor de zo noodzakelijke *'Ruhe und Ordnung'*. H. De Vleeschauwer wou absoluut niet verantwoordelijk geacht worden voor het verstoren van de orde. Er werd teruggegrepen naar de kantonsgewijze uitvoering van de resultaten en naar de door het ministerie geëiste tegencontrole. H. De Vleeschauwer beschouwde dit niet als een toegeving: hij wenste enkel te wachten op een gunstiger tijdstip om de zaak door te voeren. Een groot probleem was echter hoe F. Grammens te overtuigen van deze strategische terugtocht[146]. Dit gebeurde op een vergadering op 13 februari waar naast F. Grammens en H. De Vleeschauwer ook Borms, Van Overstraeten, Franssens en Tollenaere aanwezig waren. Meer dan ooit kwam hier de onenigheid tussen radicale nieuwe orde-gezinden en de radicale Vlaamsgezinden tot uiting. F. Grammens en Borms wensten geen enkele toegeving te doen en stonden

op een radicale doorvoering van de resultaten van de Kommissie. H. De Vleeschauwer en Tollenaere bepleitten echter alle conflicten te vermijden. Vier uur hadden ze nodig om F. Grammens te overtuigen van deze strategische stap achteruit. Het nieuwe onderzoek zou dus erkend worden .

Op 15 februari 1941 werd dit standpunt medegedeeld op een nieuwe vergadering waarop H. De Vleeschauwer, Thedieck, Reese, Petri, Nijns en Roels aanwezig waren. Doch in feite kwam de Kommissie met haar toegeving reeds te laat. De *Kriegsverwaltung* had namelijk samen met het ministerie en dus met uitsluiting van de KvT, reeds besloten tot een tegenonderzoek over te gaan, dat zou plaatsgrijpen zonder inspecteurs van de KvT. De inspectie zou uitgevoerd worden door officiële inspecteurs die nooit hun functie te Brussel hadden uitgeoefend. Zoals reeds vroeger afgesproken, moesten hun namen en instructies wel vooraf aan de *Kriegsverwaltung* worden medegedeeld. De *Militärverwaltung* wees erop dat de inspecteurs een strikte discipline dienden in acht te nemen en ze werden persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor de juistheid van hun resultaten. De Duitsers bezweken dus voor de Franstaligen op het departement van Onderwijs. Het was voor de KvT een opdoffer van formaat, wat trouwens door F. Grammens goed begrepen werd. Waarschijnlijk om de zure pil te vergulden, trad de *Militärverwaltung* op dezelfde vergadering het standpunt van de KvT bij, wat betreft de uitvoering van haar besluiten na 30 dagen. Mogelijke weigering van uitvoering van de beslissingen van de KvT kon enkel gebaseerd zijn op legale of juridische argumenten en indien er niet geantwoord werd, verklaarde het ministerie zich automatisch akkoord met de conclusies van de Kommissie. Daarnaast wierp de *Militärverwaltung* zich op als scheidsrechter tussen de verschillende Ministeries en de KvT, want dit zou volgens Thedieck de *'öffentlichen Sicherheit und Ruhe'* dienen. In verband met de taalgrensgemeenten moesten de besluiten eveneens doorgevoerd worden[147].

Toch liet F. Grammens op 17 januari 1941 nog een compromis aan Nijns toekomen. Daarin verklaarde de KvT zich bereid samen met tweetalige staatstopzichters enkele steekproeven te doen, doch slechts na de volledige tenuitvoerlegging door het departement en onderhorige verantwoordelijke besturen in de scholen van de Brusselse agglomeratie van alle door de KvT ingediende verslagen en besluiten. De te onderzoeken scholen zouden aangeduid worden door het lot. De KvT stond er evenwel op dat in dezelfde scholen, waar tot een steekproef in de nieuwe of aangevulde Nederlandse klassen werd overgegaan, ook een tegenonderzoek zou geschieden bij de tweetalige leerlingen die in de Franstalige klassen waren gebleven[148]. Aan dit voorstel heeft Nijns waarschijnlijk zeer veel genoegen beleefd. Het had uiteraard geen schijn van kans meer gezien Nijns van de Duitsers reeds veel meer verkregen had. Voor F. Grammens, die nu duidelijk inzag dat de Duitsers niet de Vlaamse maar wel de franskiljonse kaart speelden, betekende dit feit het begin van het einde van de KvT. De normale werkzaamheden van de Kommissie hadden in feite opgehouden te bestaan.

'Ook nadien geen vergaderingen meer, doch stilaan ontbonden'[149], was de laconieke kommentaar die F. Grammens op het laatste gewone verslag van de vergaderingen van de KvT aanbracht. Meer dan wie ook moet hij beseft hebben dat hij mislukt was.

Al dan niet toevallig, werd hij in die periode door ziekte gekweld. Op 28 februari 1941 liet hij de leidende Vlamingen naar zijn appartement te Brussel roepen: A. Borms, J. Van Overstraeten, R. Tollenaere, ter vervanging van De Clercq, J. Franssens die optrad als vertegenwoordiger van de Raad der Daad en De Vleeschauwer[150]. Grammens zag de situatie niet meer zitten en stelde voor de eerste maal ontslag voor. Dit werd echter na langdurige bespreking door de aanwezigen op die vergadering eenparig verworpen[151].

4.2. De activiteiten en resultaten van de tegeninspectie

Door het ministerie werden 17 groepen van 2 officiële inspecteurs ingesteld: de helft van deze inspecteurs waren gekozen door Nijns, de andere helft werden dan toch gekozen door De Vleeschauwer. Zo hadden de Duitsers hun vorige afspraak toch opnieuw gewijzigd ten gunste van de KvT. Nijns wilde evenwel F. Grammens er absoluut buiten houden[152]. Verder weigerde H. De Vleeschauwer elke medewerking aan dit onderzoek. Toen de namen van deze inspecteurs bekend waren, richtte J. Uyttenhoeven van de groep Arbeidsorde-Volksopvoeding een oproep aan alle inspecteurs opdat deze zich niet zouden ''medeplichtig maken aan de geestelijke moord, die sinds honderd jaren op ons Vlaamse volk gepleegd wordt en door het ministerie van Onderwijs zo graag bevorderd''[153] Het zal duidelijk worden dat hij met zijn oproep niet veel succes zal oogsten.

Op 27 februari 1941 werd door Reeder de officiële goedkeuring verleend om met deze inspectie te beginnen[154]. Als eerste kwamen de scholen van Anderlecht aan de beurt, omdat daar het kleinste verschil aan het licht gekomen was tussen de resultaten van de KvT en deze van de officiële inspectie. Op 22 februari waren de schoolbesturen reeds van dit voornemen op de hoogte gesteld. In dit schrijven van Nijns werden ze verzocht met welwillendheid aan het onderzoek mee te werken. Ook het personeel zou een klein taalonderzoek dienen te ondergaan[155]. Het sprak vanzelf dat het tegenonderzoek zou plaatsgrijpen in alle schoolkantons van de Brusselse agglomeratie.

De opzieners kregen als eerste opdracht die leerlingen te onderzoeken die verschillend geklasseerd waren door de KvT enerzijds en de staatsinspectie met de schoolbesturen anderzijds. Ook de leerlingen waarvan de ouders klacht hadden ingediend naar aanleiding van de klassering van de inspectie moesten worden gecontroleerd. Tot slot diende ook de kennis van het Nederlands te worden nagegaan van de bewaarschoolonderwijzeressen, van de titularissen van de klassen van het 1ste tot en met het 4de leerjaar en van alle schoolhoofden, ook van deze die zelf geen les gaven.

Het doel van het onderzoek was enerzijds de ware moedertaal van de kinderen te leren kennen, anderzijds de bevoegdheid van het personeel vast te stellen om les te geven in het Nederlands of eventueel het Nederlands te onderwijzen als tweede taal.

Het onderzoek moet beslissend zijn en diende beschouwd te worden als dit ingesteld krachtens art. 7 van de wet van 14 juli 1932. Later zal over deze bepaling nog veel discussie ontstaan. Ook de werkwijze die moest gevolgd worden, werd zeer nauw omschreven. De richtlijnen die in dit verband werden gegeven leken trouwens zeer sterk op deze die door de KvT zelf waren verstrekt aan hun tijdelijke inspecteurs. Belangrijk verschil was echter wel dat met de afkomst van de ouders geen rekening mocht gehouden worden. Slechts voor de kinderen uit de tweede graad werd gesteld dat het eventueel zijn nut kon hebben hun afkomst na te gaan hoewel er duidelijk op gewezen werd dat zulks niet meer dan een aanduiding mocht zijn. Alleen bij werkelijke twijfel mocht de keuze van het gezinshoofd gevolgd worden. De inspecteurs werden opgeroepen volledige objectiviteit in acht te nemen en ze werden solidair verantwoordelijk geacht voor het ernstig karakter van het onderzoek[156]. Interessant is wel dat onder Duitse druk een aantal wijzigingen in deze onderrichtingen werden aangebracht. Zo kwam ondermeer de bepaling dat er geen rekening mocht gehouden worden met op school verworven kennis van het Frans er onder Duitse druk[157].

Zoals reeds vermeld werden de eerste inspecties uitgevoerd in Anderlecht. Daar werden door de KvT in de lagere school 743 leerlingen als Nederlandstalig bevonden. De opzieners kwamen tot respectievelijk 263 in de lagere en 42 leerlingen in de bewaarschool wat dus een verschil betekende van 65%. Roels gaf dan ook het bevel verder te gaan met het onderzoek[158].

Bekijken we nu eerst even de globale resultaten van het onderzoek en vergelijken we deze met de resultaten van de KvT. (zie bijlagen, Tabel 5).

Op een totale schoolbevolking van 35 687 eenheden in de eerste 2 graden en 13 988 kinderen in de kleuterklassen werden door de KvT respectievelijk 10 140 en 2 787 leerlingen als Nederlandstalig gerangschikt. Bij de tegeninspectie echter, die dus enkel doorgevoerd werd bij de als Nederlandssprekend gerangschikte leerlingen bleven er van die 10 140 maar 5 177 als Nederlandstalig over en in de bewaarklas verminderde het aantal Nederlandstalige kleuters van 2 787 naar 1 521. De rest van de kinderen werden dus allen Franstalig bevonden. Het verschil met de resultaten van de KvT was dus opmerkelijk.

De resultaten van de individuele inspectiegroepen zijn evenwel nog interessanter[159]. Hier kunnen namelijk een aantal belangwekkende zaken worden vastgesteld: zo zijn er werkelijk ernstige onderlinge verschillen op te merken. Zo bereikt groep 3 in de bewaarklassen 77% Nederlandssprekenden terwijl groep 12 maar 7% Nederlandssprekenden vond. Een verschil van maar eventjes 70 %. In de ander graden werden er gelij-

kaardige verschillen geconstateerd. In de eerste graad bereikte groep 7 80 % Nederlandstaligen terwijl groep 15 er 20 % vond wat alweer een verschil van 60 % betekent. In het 3de en 4de studiejaar bereikte groep 1 79 % Nederlandssprekenden terwijl groep 17 het slechts tot 30 % bracht, dus 49 % verschil. In het algemeen bleek er een verschil van 55 % op te treden tussen het bereikte aantal Nederlandstaligen van groep 1 dat 77 % bedroeg en van groep 12 dat 22 % bedroeg.

Het territoriale aspect kon onmogelijk een verklaring bieden voor deze verschillen, daar de meeste scholen slechts een boogscheut van elkaar verwijderd lagen. De verschillen werden dan ook alleen mogelijk geacht door de volstrekt verschillende werkmethodes van de opzieners en de onbevoegdheid en/of vooringenomenheid van een groot aantal onder hen. Zo ontstonden trouwens geschillen tussen de scholen onderling omdat de ene school zich benadeeld voelde ten overstaan van een andere uit dezelfde buurt wegens het te groot aantal bevonden Nederlandstaligen en alle consequenties daarvan op gebied van personeelsbezetting[160]. Typerend was ook dat het aantal Nederlandssprekenden verminderde naarmate de leerlingen langer op school zaten. Enkele voorbeelden:

groep	% in bewaarklas	% in 1ste graad	% in 2de graad
3	77	57	41
6	69	61	44
8	71	56	55
10	80	45	46

Dit was uiteraard slechts toe te schrijven aan het effectieve succes van de verfransingspolitiek waardoor de kinderen langzaam maar zeker Franstalig werden. Nochtans hadden de inspecteurs met dit element geen rekening mogen houden daar de kennis van de taal op school geleerd normaal gezien niet mocht in rekening gebracht worden. Dat dit wel degelijk gebeurde bewijzen deze cijfers. Daarnaast was er nog het feit dat in de hogere klassen de sabotagerichtlijnen van ouders en onderwijzend personeel beter werden uitgevoerd. De leerlingen hadden een beter begrip over wat er op het spel stond en waren beter getraind in het liegen dan hun jongere kameraadjes die dikwijls snel door de mand vielen. De jonge kinderen begrepen ongetwijfeld weinig of niets van de draagwijdte van het onderzoek dat ze ondergingen. Ze waren eveneens meer geneigd de waarheid te vertellen dan de oudere kinderen.

Op één inspectiegroep na werden alle 'achterlijke' kinderen gerangschikt bij de Nederlandstaligen. Ook dit wekt weer geen verwondering, vermits het juist het Franstalig onderwijs was dat ervoor zorgde dat minder begaafde leerlingen met het Nederlands als moedertaal fataal in de klas van de 'achterlijken' terecht kwamen.

Ook bleek dat de resultaten stegen van 35,42 % en 30 % tot 52,05 en 53,91 % Nederlandstalige leerlingen vanaf het ogenblik dat F. Grammens, bij wijze van steekproef, persoonlijk controle ging uitoefenen op de officiële inspectie. F. Grammens beweerde ook dat de officiële in-

spectie. F. Grammens beweerde ook dat de officiële inspectie eveneens betere resultaten bereikte vanaf het ogenblik dat ze beter ingewerkt geraakte[161].

Belangrijker werd nu echter de vraag of het ministerie deze nochtans zeer afgezwakte resultaten ook effectief zou uitvoeren. Gedurende de onderzoeken in maart was reeds gebleken dat vele ouders nu ook protest aantekenden tegen de resultaten van de officiële inspectie. Ondanks het feit dat het ministerie zelf had beslist dat dit het laatste onderzoek zou zijn, toonden de hogere autoriteiten zich weer zeer inschikkelijk ten overstaan van de nu binnengekomen klachten. Er werd toegestaan dat indien er een klacht was, er een jury zou worden samengesteld zoals voorzien bij art. 7 van de wet van 1932. Op die manier zou nog eens tijd kunnen gewonnen worden en door dat onderzoek zouden ongetwijfeld nog eens een groot gedeelte van de kinderen alsnog Franstalig bevonden worden. Roels legde aan Reese dit voorstel voor[162]. Doch dit nieuwe vertragingsmanœuver was voor de Duitsers blijkbaar te veel. Volgens hen moest alles blijven zoals het voordien afgesproken was[163].

Ondertussen was ook F. Grammens weer op onderzoek uitgetrokken. Daarbij had hij regelmatig contact met de inspecteurs van het ministerie. Deze gaven tegenover F. Grammens toe dat sommige kinderen duidelijk bewerkt waren, dat het onderzoek gemakkelijker verliep als het schoolhoofd afwezig was, dat er in vele scholen twee soorten leerlingen waren: de knappe en de minder knappe. Bij deze laatste categorie zaten dan meestal al de Nederlandstaligen. Toen er in een bepaalde school discussie was over een kind dat slordig gekleed was, verwees de direkteur het zonder aarzelen naar de Vlaamse afdeling. Bepaalde leden van het onderwijzend personeel waren er van overtuigd dat het Brussels dialect geen Nederlands dialect was, enzovoort.

Met een aantal inspecteurs kwam het echter ook tot conflicten: deze gingen dan voornamelijk over het feit dat de inspecteurs rekening hielden met het Frans dat op school geleerd was en dus niet de echte moedertaal lieten primeren; daarnaast waren er problemen rond kinderen van Duitse ouders die, alle Germaanse verbondenheid ten spijt, toch opteerden voor het Franstalig onderwijs[164].

Na de onderzoeken hadden in de maand mei de discussies plaats rond de uitvoering van de resultaten van de door de officiële inspectie ingestelde onderzoeken. Op 6 mei lieten de Brusselse schepen voor onderwijs, R. Catteau en de secretaris van het college van burgemeester en schepenen, J. Putseys aan de schoolhoofden weten dat de kinderen ten laatste op 16 juni moesten overgeplaatst zijn, *'sauf pour les élèves dont les parents ont introduit un recours contre la décision des membres de l'inspection de l'Etat'* [165].

Men stuurde dus aan op een nieuw onderzoek. De ouders moesten ertoe aangezet worden om klacht in te dienen. Op die manier kon weer tijd gewonnen worden. En dit dus ondanks de afspraak van Nijns met de bezetter dat deze inspectie de laatste geweest was en ondanks het feit

dat de hoofdinspecteur Strauven de Duitsers de verzekering gegeven had dat de kinderen deze keer effectief zouden overgeplaats worden[166]. De ouders werden op 29 mei verwittigd van de op til zijnde overplaatsing. Bij dit bericht liet het stadsbestuur niet na de ouders erop te wijzen dat deze overplaatsing er enkel kwam op bevel van het ministerie. Gezien de omstandigheden was dit bericht in feite louter stemmingmakerij[167].

De bezetter, bij monde van Reeder, somde eind mei nog eens de principes op die aan de basis lagen van de Duitse schoolpolitiek. Daarin werd er eens te meer op gewezen dat de cultuur-politieke opgave van de *Verwaltung* erop gericht was de volkse en taalverwante Vlamingen te ondersteunen. Doch daarnaast werd in dit 'Bericht' een zeer grote nadruk gelegd op de uitbouw van het Duitse schoolwezen en onderricht. In ons bronnenmateriaal konden we zien hoe de Duitse scholen in alle aspecten gevolgd werden en hoe er doelbewust gewerkt werd om een Duits schoolnet uit te bouwen. Daarnaast trachtte men in alle scholen het Duits onderricht te bevorderen en eveneens de Duitsvijandige invloeden tegen te gaan. Ons onderwijssysteem stond volgens de bezetter nog te veel onder Franse invloed en droeg de kentekens van het liberalisme en het parlementarisme[168].

In het *Jahresbericht* van de *Gruppe Kultur* werd op 4 juni eveneens de passiviteit aangeklaagd van het ministerie van Openbaar Onderwijs en werd op het belang gewezen van de KvT voor de Duitse Verwaltung: *'Die Schaffung des Sprachcontrolkommission besass von beginn grundsätzliche Bedeutung für die Methoden der Kulturpolitik der Militärverwaltung. Sie ging von bestehenden Einrichtungen aus, gab ihnen jedoch nur eine sachliche und personelle Neuformung erst ihnen wahren Sinn und ihre praktische Arbeitsmöglichkeit. Sie hielt gleichzeitig am dem Prinzip fest, unter möglichsten Vermeidung unmittelbarer Eingriffe von deutscher Seite die einheimischen Kräfte für die Aufgabe einer volks- und kulturpolitischen Ordnung einzusetzen'* [169]. Van al deze principes kwam echter niet veel terecht.

H. De Vleeschauwer bracht de bezetter op de hoogte dat alles gebleven was zoals voorheen en dat aldus alle Vlaamse kinderen nog steeds in Franse klassen zaten. F. Grammens was overgegaan tot een kleine steekproef en kwam tot volgende resultaten. In de gemeentelijke meisjesschool, Rogierstraat, en in de staatsmiddelbare meisjesschool, beide te Schaarbeek waren geen onderrichtingen ontvangen. Er was geen Vlaamse klas gevormd in de gemeentelijke jongensschool, St.-Pietersteenweg te Etterbeek noch in de gemeentelijke jongens- en meisjesschool, Zuidlaan te Brussel. In deze scholen bevonden er zich respectievelijk 39, 20 en 28 leerlingen die dienden overgeplaatst te worden. Doch er bleken van elke leerling klachten binnengekomen te zijn zodat niet tot overplaatsing was overgegaan. In de gemeentelijke bewaarschool in de Onze-Lieve-Vrouw-van-Gratiestraat te Brussel was er gedurende twee dagen een Vlaamse klas gevormd. Van de 46 leerlingen waren er evenwel 45 klachten gekomen zodat de klas afgeschaft was.

In de gemeentelijke meisjesschool op het Graanmarktplein te Brussel bestond er reeds vroeger een Vlaamse klas doch van de 36 leerlingen die

nu ook naar deze klas moesten overgeplaatst worden, waren er 32 klachten gekomen zodat er uiteindelijk slechts 4 leerlingen overgingen. Tot slot bleek in de gemeentelijke meisjesschool in de Hoogstraat te Brussel eveneens geen Vlaamse klas te zijn gevormd, gezien er van de 92 leerlingen 91 klachten binnengekomen waren. De Vlaamse klas die er bestond van vroeger was een klas voor abnormale leerlingen[170].
F. Grammens had ondertussen nog eens gepoogd ontslag te nemen en de ganse KvT op te doeken. Gezien de andere twee leden hiervan echter niet op de hoogte gebracht werden, kon F. Grammens dit ontslag moeilijk volhouden. We kunnen het dan ook eerder zien als een pressiemiddel om toch maar iets gedaan te krijgen. Vanaf dit ogenblik worden de discussies er immers niet makkelijker op. Deze rond het doorvoeren van de overheveling werden immers verweven met de discussies rond de omvorming van het statuut van de Kommissie. Iedereen werd wel stilaan overtuigd dat het zo niet verder kon.

Gedurende de maand juni begon trouwens ook de pers zich weer te roeren rond de onderwijskwestie[171]. Ook voor de bezetter werd het ondertussen allemaal te veel. Op 3 juli riep de *Militärverwaltung* Nijns, Buez en Roels bij zich. Langs Duitse zijde waren Löffler en Reese aanwezig. Nijns, Buez noch Roels ontkenden hier dat in de meeste kantons van de Brusselse agglomeratie effectief niet werd overgegaan tot overplaatsing. Behalve in Anderlecht, Molenbeek en een deel van Schaarbeek waren de kinderen nergens verplicht in Vlaamse klassen gezet. Nijns verweerde zich door te stellen dat hij wel degelijk deze opdracht gegeven had en hij verweet Catteau nu deze richtlijnen niet te hebben opgevolgd. De Duitsers lieten de heren van het ministerie weten dat het hun zwaar zou aangerekend worden indien door passieve weerstand de omschakeling van de kinderen niet zou plaatsgrijpen. Nijns stelde zich nu als de gehoorzame ambtenaar op en gaf de Duitsers alle garanties: de omschakeling zou plaatsvinden[172].

Het eerste wat hij echter deed was zijn fout trachten te verdoezelen door zijn ondergeschikte Catteau de schuld te geven. Een dag later kreeg Catteau een geïrriteerd schrijven van een 'verbolgen' Nijns. Hij verweet Catteau een geïmproviseerde en onvolledige telefonische interpretatie te hebben doorgegeven aan F. Grammens. Hij had wel vermeld dat zijn administratie van oordeel was dat deze overplaatsingen aanstonds moesten gebeuren. Hij had dan ook aan de schoolhoofden en gemeentebesturen zelfs een circulaire laten geworden waarin ze werden aangemaand de beslissingen van de inspectie aanstonds uit te voeren[173].

Het was duidelijk dat Nijns zijn mondeling gedane verklaringen nu wilde afzwakken. Hoe dan ook, op dezelfde datum stuurde hij effectief een bevel aan schoolhoofden en gemeentebesturen waarbij deze verplicht werden de overplaatsing van de kinderen te realiseren en dit ten laatste op 7 juli 1941: 'of er protesten door de gezinshoofden werden ingediend of niet'. Hij zou pas later beslissen wat er met deze protesten diende te gebeuren. Met andere woorden: hij wenste te wachten op betere tijden

om de jury opnieuw van stal te halen. 'Eerst op 7 juli 1941 en dan nog onder dwangbevel der bezettende overheid, werden de schoolbesturen door de heer Nijns verplicht de 6 698 Vlaamse kinderen naar Vlaamse klassen over te plaatsen', leest men in het verslag[174]. Dit getal kwam dus overeen met de resultaten die Nijns zelf geboekt had met zijn tegeninspectie. Er moesten 306 nieuwe Vlaamse klassen worden opgericht. Op 8 juli zou reeds begonnen worden met een inspectie en een dag later diende het ministerie in het bezit te zijn van alle gegevens betreffende de toestand in de school voor en na 7 juli. Blijkbaar was het deze keer menens. Strenge en onmiddellijke sancties werden namelijk in het vooruitzicht gesteld[175]. Daarna voerde Nijns zeer nauwgezet de beslissingen uit die getroffen waren op die bewuste vergadering van 3 juli 1941. Hij voelde zich duidelijk in het nauw gedreven en diende nu nauwgezet te handelen. Op 14 augustus kon hij de *Verwaltung* meedelen dat alle instructies uitgevoerd waren in alle scholen[176].

Eind juni schakelde F. Grammens nog eens de pers in om bijdragen te leveren tegen de schrijnende toestanden in het Brussels onderwijs. Hij vroeg hen echter zijn persoon buiten beschouwing te laten, want zo stelde hij: 'ik kan toch niet verantwoordelijk gesteld worden voor de onmacht waartegen ik sedert februari onafgebroken in het harnas sta'[177]. De pers liet eens te meer niet op zich wachten. De Vlaamse kranten lieten duidelijk hun verbittering horen over de geringe resultaten. De Franstalige pers en de Brüsseler Zeitung brachten enkel het bericht van de overplaatsing[178]. Zelfs in de buitenlandse pers verschenen er nu berichten over het werk in de Brusselse scholen[179].
Op 11 juli, dus precies op de afgesproken datum kon Buez de bezetter melden dat de instructies plus minus uitgevoerd waren. Van 31 scholen verspreid over de Brusselse agglomeratie ontbraken nochtans de gegevens[180].

4.3. Verdere afbouw van de activiteiten van de KvT

Doch daarmee was de kous nog niet af. Het was ondenkbaar te denken dat de Franstaligen zouden kapituleren. In feite wachtten ze gewoon het geschikte ogenblik af om weer toe te slaan en ondertussen leek hun voornaamste tactiek erin te bestaan gewoon alles zo lang mogelijk uit te stellen of met allerlei spitsvondigheden voor de dag te komen, waarvan het uiteindelijk doel was om zo weinig mogelijk kinderen over te plaatsen. Ondertussen kalfde de KvT verder af en liet F. Grammens enigszins begaan daar hij zich voornamelijk toespitste op de discussies rond de omvorming van de KvT

Op 19 juli liet Nijns aan de *Militärverwaltung* weten dat hij een rondschrijven gericht had aan de hoofdopzieners van de Brusselse agglomeratie en van de betrokken gebieden langsheen de taalgrens ten einde de kinderen die na de zomervakantie zouden worden ingeschreven in de taalafdeling te plaatsen die overeenstemde met hun moedertaal of gebrui-

kelijke taal. Ten einde het werk vlotter te laten verlopen zou hij trouwens een aantal gepensioneerde opzieners aan de gewone inspectie voegen. Dezen zouden met de gewone inspectie en de schoolhoofden steeds fungeren als de jury voorzien bij art. 7. Nijns wenste ook de schoolhoofden in dit werk te betrekken. Dit om de klachten te ontzenuwen en om het onderzoek te bespoedigen. Het document met deze richtlijnen bevatte 2 delen : een deel betrof de procedure te volgen bij de behandeling van de protesten en een tweede deel gaf de schikkingen die getroffen moesten worden bij de inschrijving van nieuwe leerlingen.

Ten einde efficiënt op te treden, en gezien het groot aantal protesten, stelde Nijns volgende procedure in om klachten te behandelen :

1. Van in het begin van de maand augustus zou elk schoolhoofd samen met zijn kantonnaal opziener, de ingediende protestbrieven zorgvuldig onderzoeken om slechts deze te behouden welke wezenlijk twijfelachtige gevallen betroffen. Aldus kon veel nutteloos werk worden vermeden.
2. Daarna zouden maatregelen getroffen worden door het departement om onmiddellijk de overgebleven gevallen te doen onderzoeken door de jury voorzien bij art. 7 van de wet van 14 juli 1932, zodat de schifting van de leerlingen volgens hun moedertaal of gebruikelijke taal nog voor het heropenen der scholen geëindigd zou zijn.
3. Indien opgeroepen kinderen zich zonder geldige reden niet aanboden voor het onderzoek, werd ervan uitgegaan dat de ouders hun protest introkken.

Nijns omschreef het als een beroepsplicht voor de schoolhoofden om op de dag, aangeduid voor het onderzoek van de kinderen van hun school, aan de uitnodiging van de opziener gevolg te geven. Voor het voorafgaandelijk onderzoek van de protestbrieven hadden de opzieners steeds het recht medewerking te eisen van de onderwijzers van de betrokken kinderen. Een medewerking die onder geen enkel voorwendsel mocht geweigerd worden.

Voor de nieuwe leerlingen die na de zomervakantie zouden worden ingeschreven liet Nijns er dit maal geen twijfel over bestaan dat ze in de afdeling dienden te worden ingeschreven die overeenkwam met hun moedertaal of gebruikelijke taal. Vooral voor de nieuwe leerlingen in de bewaarschool en in het eerste leerjaar werd het nodig geacht de verklaring van het gezinshoofd nauwgezet te onderzoeken. Dit onderzoek mocht niet zonder meer aan de rijksinspectie worden overgelaten. Het was de taak van het schoolhoofd. Ten bewijze dat deze zijn taak vervulde moest hij voortaan de verklaring ondertekenen. Waar het gezinshoofd een onechte verklaring aflegde, zou een tactvol doch plichtsbewust optreden van het schoolhoofd moeten volstaan om deze verklaring te wijzigen. Nijns legde er nog eens de nadruk op dat de persoonlijke voorkeur van de ouders met de aanduiding van de moedertaal niets te maken had, tenzij in de vrij zeldzame gevallen dat kinderen van die leeftijd reeds als volmaakte tweetaligen mochten worden beschouwd. Hij liet er deze keer ook geen verwarring over bestaan dat protesten van de ouders niet voorgewend

mochten worden om de indeling, die gebeurd was volgens objectieve vaststellingen, tot na een eventueel onderzoek door de jury te verschuiven. Het was slechts wanneer er werkelijk twijfel bestond omtrent de juistheid van de verklaring en dus niet alleen op grond van een meningsverschil tussen gezinshoofd en schoolhoofd, dat men zijn toevlucht moest nemen tot een onderzoek door de jury. De jury die in de maand augustus de protesten zou onderzoeken, kreeg dan ook als bijkomende taak om na te gaan of de schoolhoofden hun plichten op dit stuk stipt vervulden en ze werden verplicht Nijns de tekortkomingen te doen kennen.

Tot slot merkte de secretaris-generaal op dat de taalverklaring het kind gedurende gans zijn schoolleven zou vergezellen en de taal zou bepalen waarin het onderwezen werd. Deze fiche of een eensluidend afschrift moest bij verandering van school het nieuwe schoolhoofd worden ter beschikking gesteld. Desnoods diende men beroep te doen op de inspectie om door haar tussenkomst dit stuk te bekomen[181]. Waar Nijns enerzijds met deze instructies de indruk gaf een gebaar van goede wil te stellen was het anderzijds toch ook zo dat de rol van de schoolhoofden nu ontzettend belangrijk werd. Schoolhoofden die reeds ettelijke jaren de wet op alle mogelijke wijzen overtreden hadden, moesten nu plots optreden als de grote behoeders van de wettelijkheid. We hebben dan ook de indruk dat het er Nijns eerder om te doen was de verantwoordelijkheid op de individuele schoolhoofden af te schuiven. Indien er moeilijkheden met de bezetter zouden ontstaan dan kon steeds naar deze instructies verwezen worden.

Dat van bepaalde directies inderdaad niets moest worden verwacht kunnen we nog even illustreren aan de hand van de klachten van de ouders wiens kinderen in de Vlaamse afdeling zaten van het meisjesatheneum te Etterbeek. Aan Vlaamse leerlingen werden veel zwaardere eisen gesteld bij toegangsexamens . De Vlaamse klassen die achtereenvolgens in de hal, op zolder of onder de trappen waren ondergebracht, moesten het tijdens de winter meestal zonder verwarming stellen. De Vlaamse afdeling was met twee maanden vertraging gestart en toch eiste de directrice dat hetzelfde programma werd afgewerkt. De leerlingen kregen ook steeds lagere cijfers. Zo trachtte de bestuurster de inspectie ervan te overtuigen dat de afdeling niet levensvatbaar was. Ze sprak tegen de leerlingen louter Frans. De leerlingen werden op de speelplaats uitgescholden voor *boches*, enzovoort. H. De Vleeschauwer bracht op 2 april 1941 hierover verslag uit aan Nijns. Elke maand informeerde hij vervolgens naar het gevolg dat hieraan gegeven werd. Pas op 25 oktober richtte Nijns een schrijven aan de *Militärverwaltung* waarin hij zich akkoord verklaarde met de conclusies van H. De Vleeschauwer. Het duurde echter nog een half jaar, alvorens Nijns aan de bestuurster liet weten dat de Vlaamse afdeling voortdurend onder controle zou gehouden worden en dat haar houding ten opzichte van de Vlaamse leerlingen absoluut moest veranderen[182]. Er kan dan ook moeilijk gesproken worden van een doortastend optreden

van de heer Nijns.

In zijn strijd tegen Nijns kreeg F. Grammens naast steun van de pers ook nog de steun van het VNV. Eind juli werd door J. Dedullen, de secretaris van het VNV, een nota opgesteld over de werking en de geest van het departement van Onderwijs ten behoeve van Löffler. Daarin werd Nijns afgeschilderd als liberaal (een scheldwoord in die periode), werktuig van de loge, anti-Vlaams en totaal anti-nieuwe orde gezind. Onder zijn invloed zou het departement zich zodanig gedragen dat bij het schoolpersoneel de idee leefde dat 'verzet tegen de bevelen van het Departement, door het Departement, als titels tot aanstelling of bevordering worden beschouwd'. Volgens deze nota werden Vlaamsnationale leraars uit onwil niet geïnspecteerd of slecht beoordeeld, waardoor ze bij benoemingen uit de boot vielen.

Het departement zorgde er voor dat op Vlaams gebied een politiek gevoerd wordt die eruit bestond 'afgedwongen maatregelen te laten verzanden door een systematische tolerantie van niet uitvoering'. 'Het is een feit dat de secretaris-generaal dat weet, doch stilzwijgend dekt, dat in de Brusselse agglomeratie en ook in tal van andere scholen, die voor een groot deel onder liberale direktie staan, alle pogingen tot het scheppen van een behoorlijke rechtstoestand achteraf te niet te doen en dat geen enkele maatregel, noch naar de letter, noch naar de geest uitgevoerd wordt'. Nijns zou zich politieke imperatieven laten voorschrijven in samenwerking met sommige Brusselse milieus, bestaande uit liberale anti-volkse elementen, waarvan hij het uitvoerend werktuig was. 'De tot principe verheven straffeloosheid der overtreding, zelfs de aanschrijving tot overtreding als nationale verdienste, maken het vanzelfsprekend dat er geen enkel middel bestaat om tegen de stroom in te roeien'. Zolang Nijns als hoofd aan het departement stond, werd het vruchteloos en nutteloos gevonden iets af te dwingen gezien Nijns voor de orde van het land niet kan instaan 'omdat hij die orde niet wil en het verzet tegen die orde incarneert'[183].

Eind december werd er nog een ander rapport opgesteld over het departement door Van Mieghem, een nationaal-socialistische inspecteur-generaal. Ook deze drong aan op het onmiddellijk ontslag van Nijns, Buez en Roels, gezien verandering met deze heren onmogelijk werd geacht. Slechts bij het verdwijnen van dezen zou ook de weerstand bij kantonale en hoofdinspecteurs tegen de nieuwe opvattingen spoedig verdwijnen. Dezen moesten immers eerst voelen dat de steun uit Brussel verdween. 'Nieuw leven kan niet door wandelende lijken aangeblazen worden; alleen bewust, kunnende en durvende krachten zijn in staat het volksonderwijs nieuwe banen te doen opgaan' schreef Van Mieghem[184]. Aldus het rapport.

In de periode augustus-december werd voornamelijk nog gediscussieerd over de vraag wat er gedaan moest worden met de kinderen die door de staatsinspectie en door de Kommissie verschillend beoordeeld waren. De kinderen die afwezig geweest waren kregen gewoon een nieuw onderzoek. Voor de andere zou echter ook een nieuw onderzoek komen. De bezetter meende er goed aan te doen dit onderzoek te laten doorgaan door één inspecteur aangeduid door het ministerie en één inspecteur aangeduid door de KvT[185]. Dit voorstel werd door Nijns echter verworpen. Hij bleef er bij dat de schoolbesturen zelf het best geplaatst waren de betreffende inspecties te doen, gezien zij de kinderen het best kenden en dus meer vakkundig konden oordelen[186]. Nijns zou echter toegeven, hoewel hij zich bleef verzetten tegen de delibererende rol die de Duitsers hem hadden toebedeeld. Inderdaad, indien de ouders klacht zouden indienen moest, volgens de bezetter, Nijns zelf de knoop doorhakken. Hij trachtte deze rol verder door te schuiven naar de jury van het bekende artikel 7 van de wet van 1932.

Ondertussen werden de ouders aangezet om verder klachten in te dienen. J. Paquot, waarnemend burgemeester van Elsene had zelfs de ouders van dit recht op de hoogte gesteld en had hen gevraagd hem persoonlijk te verwittigen van hun protest[187]. Begin september waren de klachten over de overplaatsingen dan ook reeds 'als een lawine' aangezwollen[188]. Volgens het ministerie maakten al deze mensen gewoon aanspraak op het wettelijke voorziene onderzoek door de jury voorzien in art. 7[189]. Het was echter duidelijk dat op die manier nog eens tientallen Vlaamse kinderen in Franse klassen zouden terechtkomen.

H. De Vleeschauwer was ondertussen wel aangesteld als adjunct bij Nijns, doch hij werd daar op alle manieren tegengewerkt. Nijns en zijn groep getrouwen zorgden ervoor dat H. De Vleeschauwer geïsoleerd kwam te staan en aldus constant voor voldongen feiten werd gesteld[190]. Hij slaagde er dan ook praktisch niet in enig weerwerk te bieden. Toen het ministerie besloot de kinderen te onderzoeken waarvan de ouders klacht haden ingediend werd dit feit dan ook zowel door H. De Vleeschauwer als door de *Militärverwaltung* aanvaard[191].
Het zoveelste onderzoek kon dus beginnen. Ook dit onderzoek liep nogmaals uit op interpretatieprocedures. Hoeveel kinderen er uiteindelijk overgeplaatst werden, valt niet met zekerheid te zeggen. Volgens *Brusselsche Tijdingen* bedroeg het aantal ten hoogste de helft van de 6 698 Vlaamse kinderen aangewezen door de tegeninspectie[192].

Gedurende deze laatste periode bleef F. Grammens opvallend afwezig in de verschillende discussies. Hij stak wel al zijn energie in een poging om voor de KvT een beter statuut te verkrijgen. Dit gebeurde op 24 december 1941. F. Grammens werd voorzitter van deze nieuw Kommissie, wat meteen een totaal nieuwe periode voor de KvT inluidde.

5. Besluit

Als onderdeel van een nieuwe *Flamenpolitik* werd de reeds bestaande KvT door de bezetter omgevormd en geactiveerd. Belangrijk blijft wel dat zowel voor als tijdens de Tweede Wereldoorlog de KvT een adviesorgaan gebleven is zonder effectieve beslissingsmacht. De aanwezigheid van Flor Grammens in de Kommissie werd daarbij van Vlaamse zijde absoluut noodzakelijk geacht. Hij was immers het boegbeeld van de Vlaamse strijd en zijn aanwezigheid stond derhalve garant voor een efficiënt en doortastend optreden in Vlaamse zin. Voor de bezetter betekende hij een garantie. Naar de Vlamingen toe lieten ze zien dat ze het goed meenden met het Germaanse broedervolk.

F. Grammens stootte echter op een aantal moeilijkheden die hij zelf niet voorzien had. In de eerste plaats waren er duidelijk grenzen aan de Duitse Vlaamsgezindheid. Hoewel een aantal personen van de hier aanwezige bezettingsmacht zonder enige twijfel sterk Vlaamsgezind waren, was hun macht toch aan sterke beperkingen onderworpen. De toekomst van België werd immers niet ontworpen in Brussel, maar wel degelijk in Berlijn. Nu had Hitler wel andere katten te geselen dan het voor hem min of meer onbelangrijke België. De voornaamste hinderpalen waren voor hem Frankrijk en Groot-Brittanië en het Belgische, laat staan het Vlaamse probleem, speelde hierin een zeer ondergeschikte rol. Verder dan de algemene stelling 'de Vlamingen te bevoordelen waar het kan' is Hitler niet gegaan. Het bezettingsbestuur bleef aldus al evenzeer in het ongewisse over de toekomst van het land.

Ten tweede moet het ganse gebeuren gesitueerd worden tegen de achtergrond van de strijd van de nazi-partij tegen de militaire autoriteiten. België kende uitzonderlijk, op een paar maanden na, gedurende de ganse bezettingsperiode een militair bestuur. Het partijbestuur trachtte echter op alle mogelijke manieren deze situatie te ondermijnen ten einde zelf de lakens te kunnen uitdelen. Het was voor de *Militärverwaltung* dan ook een absolute noodzaak Hitler een bewijs van goed bestuur te kunnen voorleggen. Oproer, stakingen, relletjes en dergelijke moesten dan ook met alle mogelijke middelen vermeden worden. Rust en orde moest er heersen. Als dat ten koste moest gaan van de Vlaamse eisen, dan was dat een spijtige doch onontbeerlijke realiteit. Uit ons verhaal blijkt duidelijk dat op cruciale momenten de Duitsers uiteindelijk de francofone kaart speelden. De Vlamingen moesten ofwel volledig het onderspit delven ofwel zeer zware toegevingen doen.

Tot slot vergiste F. Grammens, en met hem vele andere Vlamingen, zich in de aard van het regime. Ondanks alle retoriek over 'volk', 'ras' en dergelijke kwam ook dit regime allereerst ten goede aan een zeer beperkte groep van industriële magnaten die met de steun van het regime een fabuleuze oorlogseconomie wisten uit te bouwen en daarmee enorme winsten wisten binnen te rijven. Ook België moest in de eerste plaats worden ingeschakeld in deze Duitse oorlogseconomie. Gezien de Belgi-

sche economie voor een groot deel in Franstalige handen was, slaagde deze francofone bourgoisie er blijkbaar ook tijdens de bezetting in om haar culturele suprematie te bewaren. De bezetter identificeerde zich nogal duidelijk met die francofone macht wat onder meer resulteerde in het sturen van de Duitse kinderen naar Franstalige scholen. Van de scholen van het Vlaamse 'broedervolk' bleef men liever ver verwijderd. Deze achtergrond zal zwaar wegen op de slagkracht van de KvT in het algemeen en op die van F. Grammens in het bijzonder.

Welke waren nu de reële resultaten van de KvT te Brussel op onderwijsvlak? In feite waren deze zeer pover. Waar F. Grammens er in Vlaanderen op diverse plaatsen nog in slaagde om een en ander gedaan te krijgen, waren de francofonen niet van plan om ook maar een duimbreed toe te geven in het Franstalige bastion Brussel. Van de 15 778 leerlingen die F. Grammens tijdens zijn eerste onderzoek als Nederlandstalig rangschikte, bleven er na een tegencontrole, uitgevoerd door het ministerie van Openbaar Onderwijs en met de steun van de Duitse bezetter, nog maar 6 698 leerlingen over. Doch ook deze werden niet overgeplaatst. De schoolbesturen, leraars, schepenen van onderwijs en het ministerie zelf stelden alles in het werk om de ouders tot protest aan te zetten.
Slechts na Duitse druk zal overgegaan worden tot de overplaatsing van een aantal honderden leerlingen. Het aantal Nederlandstalige klassen, leraars en leerlingen steeg dus gestadig, doch absoluut niet in de mate dat F. Grammens zich had voorgesteld. Daarbij moet er nog rekening mee gehouden worden dat er maar gecontroleerd was in de kleuterschool en in de eerste vier leerjaren en dat het niet-gesubsidieerd vrij katholiek onderwijs volledig buiten de bevoegdheid van de KvT viel. Het aantal Nederlandstalige leerlingen was in feite dus veel hoger.

Voor de Franstaligen was de campagne tegen de KvT ongetwijfeld een succes. Het blijft een opmerkelijke zaak dat op een aantal cruciale momenten uit deze geschiedenis de Duitsers onvoorwaardelijk de Franstalige zijde gekozen hebben. Nijns, de aartsvijand van F. Grammens en van de Vlaams-Nationalisten, bleef als een van de weinige secretarissen-generaal gedurende de ganse oorlogsperiode op zijn post, weliswaar aangevuld door de Vlaamse adjunct H. De Vleeschauwer, doch of deze veel weerwerk kon of wou bieden valt ten zeerste te betwijfelen. In feite werden alleen die kinderen overgeplaatst van ouders die om een of andere reden niet wilden protesteren. Wie absoluut wou kon verder ongestoord Franstalig onderwijs volgen.

Hoe komt het nu dat na de oorlog zo weinig van dit alles is doorgesijpeld? Enerzijds hadden de Franstaligen er alle belang bij te zwijgen. In de naoorlogse repressiesfeer kon men op die manier de Vlaamse collaboratie beter en meer dan ooit in de verf zetten. Het kon immers moeilijk dat men F. Grammens trachtte te laten veroordelen en tegelijkertijd op de proppen zou moeten komen met verhalen die het succes van F. Grammens duidelijk moesten in vraag stellen. Er werd dus wijselijk gezwegen. In het algemeen had men er trouwens alle belang bij de mythe dat de

Duitsers en Vlamingen op alle vlakken zouden bevoordeeld hebben te doen verstevigen. Het kon immers de haat van de Franstaligen tegen alles wat Vlaams was maar aanwakkeren. Anderzijds zweeg F. Grammens van zijn kant echter ook. Hoe kon hij immers zijn verdere medewerking aan de KvT verklaren als het reeds in januari 1941 zeer duidelijk is, dat de Duitsers hem absoluut niet zullen volgen? Ten einde zijn Vlaamsgezind imago te behouden en te verstevigen had ook hij er belang bij de zogenaamde resultaten van de KvT zwaar in de verf te zetten en ongetwijfeld te overdrijven. De historische waarheid moest wijken voor het goedpraten van de eigen collaboratie. Hierin stond F. Grammens uiteraard niet alleen. Zoveel andere Vlaamsgezinde leiders wisten ook reeds lang dat er van de bezetter voor Vlaanderen niet veel te verwachten viel. De begonnen collaboratie bleek men echter zeer moeilijk te kunnen stoppen. Voor de Franstaligen was na de oorlog het optreden van de KvT tijdens de bezetting het gedroomde argument om meer dan ooit op te komen voor de *'liberté du père de famille'*. Een vrijheid die er bleef uit bestaan de Brusselse Vlaming te verfransen. Begin jaren 1970 zal het FDF erin slagen deze 'vrijheid' definitief te herwinnen.

De voortdurende bevoegdheidsconflicten met de secretarissen-generaal mondden uiteindelijk uit in een herziening van het statuut van de KvT. Veel kon F. Grammens er echter niet uithalen. De Belgische secretarissen-generaal bleven dwarsliggen en van Duitse zijde kon hij al evenmin op veel steun rekenen. De Duitsers waren het te doortastend optreden van F. Grammens beu en zorgden er dan ook voor dat F. Grammens, alhoewel nu in de functie van voorzitter, verder zou inbinden. De tweede KvT bleef in grote mate wat de vorige Kommissies reeds geweest waren: een adviesorgaan volledig onderworpen aan de willekeur en de goodwill van de minister of, zoals tijdens deze periode, van de secretarissen-generaal. Pas wanneer dezen de adviezen van de KvT gunstig gezind waren zou er effectief vooruitgang worden geboekt.

Tabel 1 : De taalschifting in de gemeentelijke bewaarscholen en lagere scholen (lagere en middelbare graden)

	1	2	3	4	5	6
Laken	79	1 862	1 028	775	59	15
Neder-Over-Heembeek	7	128	80	48	–	2
Haren	5	69	37	31	1	8
Brussel	201	4 496	2 393	1 987	116	3
St-Gillis	64	1 911	703	1 153	55	4
Schaarbeek	143	3 703	1 658	1 900	145	10
Etterbeek	37	955	308	631	16	5
St-Joost-Ten-Node	25	534	204	324	6	–
St-Lambrechts-Woluwe	8	146	64	82	–	5
St-Pieters-Woluwe	12	307	101	203	3	10
Elsene	67	1 956	597	1 348	11	–
Vorst	56	1 597	673	900	24	6
Oudergem	21	561	231	312	18	5
Ukkel	44	1 279	599	673	7	12
Watermaal-Bosvoorde	21	459	145	296	18	6
Anderlecht	82	2 275	795	1 450	30	42
St-Pieters-Jette	25	661	282	307	72	17
Koekelberg	10	248	101	142	5	7
St-Jans-Molenbeek	30	745	337	381	27	18
Totaal	937	23 892	10 336	12 943	613	175
%			43.3%	54.2%	26%	

	7	8	9	10	11	12	13	14
	4 569	1 363	95	34	1	89	7	–
	39	119	6	2	–	9	1	–
	164	210	10	1	–	13	–	–
	43	2 436	100	85	–	204	23	–
	135	838	29	43	1	67	12	–
	197	1 855	72	78	12	139	21	–
	83	391	18	26	3	37	4	–
	–	204	11	12	–	25	7	–
	141	205	9	4	5	8	1	–
	226	327	14	9	11	11	1	1
	–	597	28	57	–	67	24	–
	141	814	32	34	5	57	11	–
	106	337	14	14	3	23	7	–
	308	907	37	27	3	51	18	–
	133	278	11	14	8	19	2	–
	1 188	1 983	70	56	19	102	9	–
	499	781	30	14	13	28	4	–
	239	340	11	5	4	13	1	–
	592	929	33	18	5	43	7	–
	4 569	14 905	594 53%	533 47%	93 8.5%	1 005 91.5%	160	1

0: gemeenten van de Brusselse agglomeratie
1: aantal onderzochte klassen
2: ingeschreven leerlingen
3: Nederlandstalig bevonden na onderzoek
4: Franstalig bevonden na onderzoek
5: twijfelachtig bevonden of afwezig bij onderzoek
6: aantal bestaande Nederlandse klassen
7: aantal leerlingen in deze Ned. klassen
8: totaal der Nederlandse leerlingen
9: voorgestelde Nederlandse klassen
10: voorgestelde Franse klassen
11: bevonden personeel met Ned. diploma
12: bevonden personeel met Frans diploma
13: te benoemen personeel met Ned. diploma
14: te benoemen personeel met Frans diploma

Tabel 2: Taalschifting in de gesubsidieerde bewaarscholen en lagere scholen (lagere en middelbare graden)

	1	2	3	4	5	6	
Laken	28	764	270	476	18	23	
Neder-Over-Heembeek	6	131	92	37	2	6	
Brussel	63	1 937	998	880	59	11	
St-Gillis	20	644	297	343	4	–	
Schaarbeek	51	1 508	670	809	29	14	
Etterbeek	28	919	420	492	7	4	
St-Joost-Ten-Node	11	322	120	202	–	–	
St-Lambrechts-Woluwe	21	701	233	464	4	7	
St-Pieters-Woluwe	3	119	32	86	1	4	
Elsene	60	1 931	629	1 255	47	–	
Vorst	21	633	258	374	1	4	
Oudergem	22	583	143	431	9	9	
Ukkel	35	937	351	559	27	13	
Watermaal-Bosvoorde	19	617	218	398	1	2	
Anderlecht	30	827	311	510	6	17	
St-Pieters-Jette	14	376	127	236	13	12	
Koekelberg	4	141	50	91	–	6	
St-Jans-Molenbeek	22	548	223	283	42	17	
Totaal	458	13 638	5 442	7 926	270	149	
%			40%	58%	2%		

	7	8	9	10	11	12	13	14
	609	879	37	22	34	18	6	–
	199	291	9	2	8	4	–	–
	202	1 200	48	36	20	52	14	–
	–	297	12	11	2	16	6	1
	419	1 089	39	30	19	43	7	–
	114	534	20	19	6	26	11	–
	–	120	5	7	2	9	1	–
	141	374	16	18	9	18	5	1
	148	180	7	3	6	1	3	–
	–	629	28	48	4	21	8	–
	93	351	14	16	4	21	8	–
	228	371	15	19	10	20	3	–
	321	672	26	23	23	22	6	1
	52	270	11	14	13	6	4	–
	557	868	31	21	23	22	6	–
	368	495	18	11	9	13	3	–
	180	230	9	3	4	2	3	–
	467	690	28	13	19	16	2	1
	4 098	9 540	373 54%	316 46%	215 37%	362 63%	105	4

0: gemeenten van de Brusselse agglomeratie
1: aantal onderzochte klassen
2: ingeschreven leerlingen
3: Nederlandstalig bevonden na onderzoek
4: Franstalig bevonden na onderzoek
5: twijfelachtig bevonden of afwezig bij onderzoek
6: aantal bestaande Nederlandse klassen
7: aantal leerlingen in deze Ned. klassen
8: totaal der Nederlandse leerlingen
9: voorgestelde Nederlandse klassen
10: voorgestelde Franse klassen
11: bevonden personeel met Ned. diploma
12: bevonden personeel met Frans diploma
13: te benoemen personeel met Ned. diploma
14: te benoemen personeel met Frans diploma

Tabel 3: Taalschifting in de gemeentelijke en gesubsidieerde bewaarscholen en lagere scholen (lagere en middelbare graden)

	1	2	3	4	5	6	
Laken	107	2 626	1 298	1 251	77	38	
Neder-Over-Heembeek	13	259	172	85	2	8	
Haren	5	69	37	31	1	8	
Brussel	264	6 433	3 391	2 867	175	14	
St-Gillis	84	2 555	1 000	1 496	59	4	
Schaarbeek	194	5 211	2 328	2 709	174	24	
Etterbeek	65	1 874	728	1 123	23	9	
St-Joost-Ten-Node	36	856	324	526	6	-	
St-Lambrechts-Woluwe	29	847	297	546	4	12	
St-Pieters-Woluwe	15	426	133	289	4	14	
Elsene	127	3 887	1 226	2 603	58	-	
Vorst	77	2 230	931	1 274	25	10	
Oudergem	43	1 144	374	743	27	14	
Ukkel	79	2 216	950	1 232	34	25	
Watermaal-Bosvoorde	40	1 076	363	694	19	8	
Anderlecht	112	3 102	1 106	1 960	36	59	
St-Pieters-Jette	39	1 037	409	543	85	29	
Koekelberg	14	389	151	233	5	13	
St-Jans-Molenbeek	52	1 293	560	664	69	35	
Totaal	1 395	37 530	15 778	20 869	883	324	
%			42%	55.6%	2.4%		

	7	8	9	10	11	12	13	14
	944	2 242	96	56	35	107	13	–
	238	410	15	4	8	13	1	–
	164	201	10	1	–	13	–	–
	245	3 636	148	121	20	256	37	–
	135	1 135	41	54	3	83	18	1
	616	2 944	111	108	31	182	28	–
	197	925	38	45	9	63	15	–
	–	324	16	19	2	34	8	–
	282	579	25	22	14	26	6	1
	374	507	21	12	17	12	4	1
	–	1 226	56	105	4	120	41	–
	234	1 165	46	50	9	78	19	–
	334	708	29	33	13	43	10	–
	629	1 579	63	50	26	73	24	1
	185	548	22	28	21	25	6	–
	1 745	2 851	101	77	42	124	15	–
	867	1 276	48	25	22	41	7	–
	419	570	20	8	8	15	4	–
	1 059	1 619	61	31	24	59	9	1
	8 667	24 445	967 53%	849 47%	308 18%	1 367 82%	265	5

0: gemeenten van de Brusselse agglomeratie
1: aantal onderzochte klassen
2: ingeschreven leerlingen
3: Nederlandstalig bevonden na onderzoek
4: Franstalig bevonden na onderzoek
5: twijfelachtig bevonden of afwezig bij onderzoek
6: aantal bestaande Nederlandse klassen
7: aantal leerlingen in deze Ned. klassen
8: totaal der Nederlandse leerlingen
9: voorgestelde Nederlandse klassen
10: voorgestelde Franse klassen
11: bevonden personeel met Ned. diploma
12: bevonden personeel met Frans diploma
13: te benoemen personeel met Ned. diploma
14: te benoemen personeel met Frans diploma

Tabel 5: Taalonderzoek door afgevaardigde opzieners lager onderwijs

	Totale bevolking			Bevolking 1ste tot en met 4de jaar		
	Vl.	Fr.	Tot.	Vl.	Fr.	Tot.
Kanton Anderlecht						
lagere scholen	3 436	4 383	7 819	2 178	2 382	4 560
bewaarscholen	911	691	1 602			
Kanton St.-Jans-Molenbeek						
lagere scholen	4 262	3 751	8 013	2 428	2 139	4 567
bewaarscholen	1 042	686	1 725			
Kanton Brussel-Noord						
lagere scholen	2 663	4 007	6 670	1 526	2 024	3 550
bewaarscholen	689	784	1 473			
Kanton Brussel Zuid (St.-Gillis niet inbegrepen)						
lagere scholen	350	8 926	9 276	290	4 561	4 851
bewaarscholen	143	1 901	2 044			
Gemeente St.-Gillis						
lagere scholen	64	3 505	3 569	64	1 947	2 011
bewaarscholen	34	598	632			
Kanton Schaarbeek						
lagere scholen	727	7 170	7 897	520	3 221	3 741
bewaarscholen	171	1 337	1 508			
Kanton St.-Joost-ten-Node						
lagere scholen	1 335	5 569	6 904	939	2 974	3 913
bewaarscholen	424	1 210	1 634			
Kanton Watermaal-Bosvoorde						
lagere scholen	1 582	5 705	7 287	996	2 460	3 445
bewaarscholen	414	1 252	1 666			
Kanton Elsene						
lagere scholen	311	8 188	8 499	190	4 858	5 048
bewaarscholen	46	1 655	1 701			
lagere scholen	14 730	51 204	65 934	9 121	26 566	35 697
Totaal						
bewaarscholen	3 874	10 114	13 989			
	18 694	61 318	79 922			

(1) Het geldt hier leerlingen die zich vóór het bezoek van de E.v.T. reeds in Vlaamse taalafdelingen bevonden en door de Kommissie nog eens als Vlaamssprekend werden gerangschikt.

	Leerl. door de comm. voor taaltoezicht als Vlaamssprekend geklasseerd (afwezigen meegerekend)	Leerl. door de comm. voor taaltoezicht als Vlaamssprekend geklasseerd (afwezigen niet meegerekend)	Leerl. door de afgevaardigde opzieners als Vlaamsspr. geklasseerd	Leerl. door de afgevaardigde opzieners als Fransspr. geklasseerd	Afwezig de dag van het onderzoek	Leerl. die het voorwerp uitmaakten van een overbodig onderzoek (1)
	807	743	263	480	64	73
	151	118	42	76	32	11
	898	822	256	566	76	20
	193	149	35	114	44	44
	1 017	928	432	495	89	-
	422	315	215	100	107	45
	2 437	2 054	1 099	965	373	-
	945	696	389	307	252	-
	817	656	311	345	161	-
	176	105	55	50	71	-
	1 794	1 514	867	647	280	-
	494	360	222	138	134	-
	1 104	921	582	339	183	-
	355	245	153	92	110	-
	1 118	995	559	437	122	-
	414	300	191	109	114	-
	1 793	1 496	808	689	297	-
	683	499	219	280	184	-
	11 785	10 140	5 177	4 963	1 645	93
	3 835	2 787	1 521	1 266	1 049	100
	15 621	12 927	6 698	6 229	2 694	193

Noten

1 Met dank aan prof. E. Witte voor het nalezen en corrigeren van deze tekst. De door haar gemaakte opmerkingen hebben zeker bijgedragen tot een betere leesbaarheid en overzichtelijkheid van dit artikel. Eveneens onze dank aan A. de Jonghe die ons uiterst bereidwillig al zijn persoonlijke informatie ter beschikking stelde.
Deze bijdrage is een gedeeltelijke herwerking van onze licentiaatsverhandeling: R. Dierickx, *'De Kommissie voor Taaltoezicht onder Duitse bezetting (1940-1941)'* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Brussel, VUB, 1987, 270 pp. + 130 pp. bijlage).
Ons voornaamste bronnenmateriaal bevond zich in het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te Brussel. Daar bevindt zich namelijk het archief van de Kommissie zelf, volledig op micro-film. In totaal 2597 documenten. We zullen deze aanduiden onder de code: Doc. KvT en vervolgens het nummer van het document. JB 18 is de code waaronder de processtukken van F. Grammens kunnen gevonden worden, eveneens in het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te Brussel. De notulen van de vergadering van het Komitee van de secretarissen-generaal en *Tätigkeitsberichte* van Reeder en verschillende kranten uit de betreffende periode consulteerden we eveneens op het reeds vermelde Centrum.
ADJ verwijst naar notities en documentatie van de heer A. De Jonghe waarover we mochten beschikken. Daarnaast is er het Fonds Marbourg dat zich bevindt in de *Archives Nationales de Paris*. Dit fonds bevatte over ons onderwerp een massa informatie. We duiden het hier aan onder de kode ANP MAR AJ 40. AJ 40 is de algemene referentie. Nummering die daarna volgt is de specifieke referentie.
Verder zijn er nog een aantal documenten die zich bevinden in het Stadsarchief te Brussel en in het Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven te Antwerpen, achtereenvolgens aangeduid met SAB en AMVC.

2 Pasonomie, 1932, nr. 307, pp. 238-40.
3 Pasonomie, 1932, nr. 263, pp. 172-73.
4 S. De Vos, G. Dumon, M. Suykens & M. Vansteenvoort, *Zwart en geel en een beetje rood* (Leuven, 1979), p. 25.
5 R. Renard, 'De Vaste Commissie voor Taaltoezicht. Opzet, werkwijze en resultaten' *Ons Erfdeel,* 3/29, p. 348.
6 Deze en volgende gegevens werden ontleend aan een memorandum van de KvT. Vlaamse groep, gestuurd aan de bestuurder en de leden van de Koninklijke Vlaamse Academie te Gent. AMVC-Antwerpen. Vaste Kommissie voor Taaltoezicht. V3386545.
7 L. Lindemans, R. Renard, J. Vandevelde & R. Vandezande, *De taalwetgeving in België* (Leuven, 1981), p. 16.
8 De Standaard, pp. 338-39.
9 Brusselsche Tijdingen, nr. 1, 1 maart 1938, p. 7.
10 *Ibidem*, p. 3
11 *Ibidem*, p. 4.
12 AMVC-Antwerpen V 34578 Vlaams Komitee voor Brussel. Verslag van de onderwijskommissie voor het Vlaams Verbond voor Brussel over de toepassing van de wet van 14 juli 1932 in de scholen van het Brusselse (Brussel, 20 aug. 1934), p. 1.
13 AMVC Antwerpen. V34578 Vlaams Komitee voor Brussel, p. 2. op cit. blz. 2.
14 AMVC Antwerpen V 34578 Vlaams Komitee voor Brussel. Verslag van de onderwijscommissie van het Vlaams Verbond voor Brussel over de toepassing van de wet van 14 juli 1932 in de scholen van het Brusselsche (Brussel, 5 april 1935), p. 4.
15 H. Aelvoet, *Honderdvijfentwintig jaar verfransing in het arrondissement Brussel (1830-1955)* (Brussel, 1957), p. 88.
16 L. Craeybeckx, In een voorwoord van een boekje van D. Wilmars, *Diagnose Brussel* (Antwerpen, 1971), p. 9.
17 F. Grammens, *Veertig jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp* (Antwerpen, 1959) p. 69.
18 Dat F. Grammens ook sterk persoonlijk bevriend was met A. De Schrijver bewijst al het feit dat A. De Schrijver getuige was bij F. Grammens' huwelijk.
19 T. Luykx, De rol van A.E. De Schrijver in de Belgische politiek tot en met de tweede wereldoorlog. *Veertig jaar Belgische Politiek. Liber Amicorum. August De Schrijver* (Antwerpen, 1968), pp. 134-35.
20 *Ibidem*, p. 166.
21 F. Grammens, Veertig jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp, p. 71.
22 Hier willen we in de eerste plaats verwijzen naar A. De Jonghe, 'Het Duitse standpunt en Brussel, 1940-1944', *Taal en Sociale Integratie,* 4 (Brussel, 1981), pp. 405-47.
23 ADJ Doc. Brief van Pierlot aan Delmer.
24 Verslagen Secretarissen-generaal, 25 mei 1940.
25 *Ibidem*, 14 juni 1940; 20 juni 1940; 26 juni 1940.
26 ADJ Doc. Handakten Petri.
27 Het was Vossen die de Duitsers zelf op de hoogte gesteld had van de verbranding van het archief van de KvT JB 18, Doc. Pro Justitia. Getuigenis van Vossen op 26 okt. 1945. De documentatie was vernietigd door de heer Vandermolen, bureelhoofd bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken. ADJ. Doc. Verklaring van de Heer Lahaye André, inspecteur bij de Staatsveiligheid, 23 okt. 1945 voor de Krijgsauditeur bij de Krijgsraad te Brussel.
28 ADJ Doc. Brief van Grammens aan Reeder op 3 juli 1940.
29 Het Volk, 24 juli 1940, p. 4. Ronse. De verkrachting der taalwetten in de scholen. Algemeen Nieuws, 28 juli 1940. F. Grammens. Hier wordt een volk vermoord. Volk en Staat, 28 juli 1940 en De Dag, 29 juli 1940. Wat een onderzoek in de grensge-

meenten uitwees! Algemeen Nieuws, 29 juli 1940, pp. 1, 3. F. Grammens. Hier wordt een volk vermoord! De Dag, 30 juli 1940, p. 6. F. Grammens. Wat een onderzoek in de grensgemeenten uitwees. Deel II.

30 Algemeen Nieuws, 8 aug. 1940, p. 1. Verax. Vlaamse Hervorming.

31 ANP MAR AJ 40-15. Doc. Brief Reeder aan Vossen, 23 juli 1940.

32 Notulen secretarissen-generaal van 25 juli 1940.

33 ADJ Doc. Commission de contrôle linguistique.

34 Notulen vergadering secretarissen-generaal van 26 juli 1940.

35 Notulen vergadering secretarissen-generaal van 19 aug. 1940.

36 JB 18. Doc. Uiteenzetting der zaak. Vossen en Nijns getuigden over deze zaak.

37 ADJ Doc. Oprichting van de taalkommissie. De punten op de i's

38 ADJ Doc. Afschrift Verklaring. Doc opgesteld door E. Amter, hoofdsecretaris van het Davidsfonds, J. Clottens, oud voorzitter van het Vlaams Verbond voor Brussel, J. Van Overstraeten, algemeen ondervoorzitter van de Vlaamse Toeristenbond: deze verklaarden op 9 juni 1949 in aug. 1940 een onderhoud gehad te hebben met F. Grammens in aanwezigheid van afgevaardigden van het Vlaamse Kruis, de Vlaamse Oud-Strijders, de Oud-Hoogstudentenbond en het Algemeen Nederlands Verbond in een zitting van het toenmalig Verbond van Vlaamse Cultuurverenigingen.

39 JB 18 Doc. Uiteenzetting der zaak. ADJ Doc. Oprichting van de taalcommissie. Puntjes op de i's.

40 ADJ Doc. Oprichting van de Taalcommissie. Puntjes op de i's.

41 Belgisch Staatsblad, 30 aug. 1940, nr. 85.

42 Volk en Staat, 31 aug. 1940, Vlaanderen wacht en het ijzer gloeit.

43 Algemeen Nieuws, 13 sept. 1940, pp. 1-3. De commissie met den bezem.

44 Brüsseler Zeitung, 30 aug. 1940, p. 1. Verwirklichung der Sprachenrechte in Belgien.

45 La Legia, 1-2 sept. 1940, p. 1. La question de langues en Belgique.

46 Le Pays Réel, 25 sept. 1940, p. 5. Guido Reinhert. Grammens l'inculpé deverra juge.

47 Le Soir, 5 sept. 1940, p. 1. De Becker Raymond. La Commission de contrôle linguistique.

48 Algemeen Handelsblad, 25 mei 1940. Een bezoek aan Vlaanderen.

49 Volk en Staat, 18 juni 1940. De toestand in Nederland. Een interview met de heer Grammens.

50 Zie hiervoor: E. De Bens *De Belgische dagblad pers onder Duitse censuur (1940-1944)* (Antwerpen, 1973), 564 pp.

51 Een aantal artikels die we toevallig vonden waarin F. Grammens de Groot-Nederlandse idee of de culturele en economische integratie van Vlaanderen met Nederland verdedigt:
De Standaard, 4-5 dec. 1971: Het is verdomd een lastig leven geweest.Humo, 6 jan. 1972. Flor, het gramme schildertje.Nieuwe Gazet, 13 april 1974. Gesprek met Flor Grammens. Het Pennoen, dec-jan. 1975, nr. 5. J. Olsen, Flor Grammens een jaar ouder dan de eeuw.

52 ADJ Doc. Afschrift van de brief Grammens aan Reeder, 5 juli 1940.

53 ADJ Doc. Brief van Grammens aan Reeder, 20 juni 1940.

54 ADJ Doc. Brief van Grammens aan Reeder, 28 juli 1940.

55 Voor een uitgebreider verslag van deze acties zie onze licentiaatsverhandeling, pp. 28-44.

56 ADJ Doc. Afschrift van een brief van Grammens aan Reeder, 10 aug. 1940.

57 ADJ Doc. Note pour Monsieur le Gouverneur. Veel informatie uit deze paragraaf komt uit deze nota zonder datum, zonder ondertekening. Praktisch zeker opgesteld door Gaillard zelf na WOII.

58 Algemeen Nieuws, 21 juli 1940, pp. 1-3. Een belangrijke rede van Prof. Dr. De Vleeschauwer.
59 Voor een uitgebreid verslag over de activiteiten van de secretarissen-generaal zie M. Van Den Wijngaert, Het bestuur van de secretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting, 1940-1944 (Leuven, 1972), 347 pp.
60 Getuigenissen van Petri tijdens de televisieserie De Nieuwe Orde; persoonlijke nota's van Reeder en Reese in de persoonlijke documentatie van de heer De Jonghe.
61 Doc. KvT nrs. 1862, 124-125.
62 Doc. KvT nr. 130.
63 *Idem*, nr. 165.
64 *Idem*, nr. 124-125.
65 *Idem*, nr. 128-129.
66 ADJ. Doc. Nota van Roels of De Schepper.
67 Alle nummers van Brusselsche Tijdingen vanaf 1 juni 1940 - 1 jan. 1941.
68 De Dag, 3 sept. 1940, p. 5. Climax. Vlaamse overwegingen ; *Idem*, 10 sept. 1940, p. 2. Climax. Telling of instelling?; *Idem*, 20 sept. 1940, p. 4. Climax. Wie zet er de bezem in; *Idem*, 11 okt. 1940, p. 5. Climax. Orde i.p.v. wanorde; *Idem*, 13 okt. 1940, p. 13. Hoe lang zal 't Vlaamse volk nog gesard worden ?; *Idem*, 24 okt. 1940, p. 4. Werk voor Grammens. Verscheen eveneens op 27 okt. 1940; *Idem*, 3 dec. 1940, p. 5. Climax. De maat is vol; *Idem*, 4 dec. 1940, p. 2. Climax. Wie is er nooit tevreden?; *Idem*, 8 jan. 1941, p. 5. Brussel, de steen des aanstoots.
69 Vooruit, 28 aug. 1940, p. 2. Het franskiljonisme bij de Brusselse gemeentebesturen.
70 Zie onze verhandeling pp. 100-102. Daarnaast ook nog: Brusselse Tijdingen, juli 1941, pp. 1-5. De Brusselse straatpolitiek. *Idem*, juli 1941, pp. 5-7. Brussel Vlaamse stad. *Idem*, aug. 1941, pp. 1-3. Vlaming, Waal... of Brusselaar?. *Idem*, nov. 1941, pp. 1-4. M.J. Liesenborghs, Brussel, haard van verwording of factor van evenwicht. Algemeen Nieuws, 8-9 juni 1941, pp. 1-3. Verax. Het enige middel om tot een vergelijk inzake Brussel te komen. *Idem*, 21 juni 1941, pp. 1-3. Verax. De noodzakelijkheid van een realistische Vlaamse herstelpolitiek.
71 SAB. Instruction Publique, deuxième série, nr. 57.
72 Doc. KvT nr. 154.
73 *Idem*, nrs. 155, 703.
74 *Idem*, nr. 133.
75 *Idem*, nr. 648.
76 De Dag, 11 okt. 1940, p. 7. *Idem*, 26 okt. 1940, en herhaald een dag later. Het Volk, 12 okt. 1940, p. 5. Algemeen Nieuws, 27-28 okt. 1940. Volk en Staat, 11 okt. 1940, p. 4, nog eens herhaald op 25 okt. 1940. Vooruit, 12 okt. 1940, p. 2. De KvT doet beroep op gepensioneerde opzieners.
77 Een element dat later door het ministerie van Openbaar Onderwijs zal gebruikt worden om de geldigheid van de inspecties in vraag te stellen.
78 Doc. KvT nr. 145.
79 Grammens in TV-uitzending Panorama op 11 juli 1985. Bij deze kwestie is wel enige verwarring of het nu gaat om de tijdelijke inspecteurs van de eerste kommissie of om de 48 vaste inspecteurs van de tweede kommissie.
80 JB 18. Doc. Verslag der zitting van 5 nov. 1940.
81 Doc. KvT nr. 798.
82 F. Grammens, *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, p. 212.
83 ADJ Doc. Nota Roels of De Schepper.
84 Doc. KvT nr. 2417.
85 *Idem*, nr. 24

86 *Idem*, nr. 2419.
87 *Idem*, nrs. 171-172.
88 *Idem*, nrs. 2402- 2409.
89 *Idem*, nr. 84.
90 *Idem*, nr. 2439.
91 *Idem*, nr. 2393.
92 *Idem*, nr. 692.
93 *Idem*, nr. 2437.
94 Deze brief staat afgedrukt in F. Grammens, *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, p. 208.
95 Doc. KvT nr. 177.
96 *Idem*, nr. 846.
97 *Idem*, nr. 159.
98 *Idem*, nr. 2437.
99 *Idem*, nr. 177.
100 F. Grammens, *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, p. 206.
JB 18. Grammens bracht dit feit ook naar voor in een nota inzake de klacht van Lemaire opgesteld na de oorlog terwijl F. Grammens in de gevangenis zat, 13 febr. 1946.
101 Doc. KvT nrs. 141- 142, 650, 2391-2392.
102 *Idem*, nr. 147.
103 *Idem*, nr. 151.
104 *Idem*, nr. 2436.
105 *Idem*, nr. 144.
106 Brusselsche Tijdingen, juni, juli, aug. 1940, pp. 6-7; sept. 1940, pp. 3-4.
107 Het Laatste Nieuws, 4 sept. 1940, p. 1. J. Sacre, De rechten van onze taal. Plichten van de ouders bij de aanvang van het schooljaar. Algemeen Nieuws, 18 sept. 1940. De taalwetten gelden voor iedereen. *Idem*, 3 okt. 1940. Vrije Brusselsche Scholen. Het Laatste Nieuws, 10 okt. 1940, p. 3. De taaltoestanden in het onderwijs. Een schreeuwende overtreding in het Brusselsche. De Dag, 25 okt. 1940, p. 2. Climax. Misstanden en misverstanden. *Idem*, 16 okt. 1940, p. 5. Climax. Vooruit of achteruit. *Idem*, 15 dec. 1940, p. 6. Climax. School, volk en toekomst. Brusselsche Tijdingen, nr. 33, jan. 1941, pp. 1-2. Onze ouderbonden.
108 F. Grammens, *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, p. 206.
JB 18. Grammens brengt dit feit ook naar voor in een nota inzake de klacht van Lemaire : opgesteld na de oorlog terwijl F. Grammens in de gevangenis zat, 13 febr. 1946.
109 Doc. KvT nr. 174.
110 *Idem* nrs. 2428-2434.
111 Tätigkeitsberichte nr. 12, 3 jan. 1941, p. 39.
112 ADJ Doc. Handakten Petri, 8 jan. 1941.
113 *Idem*, 21 jan. 1941.
114 Doc. KvT nr. 2441.
115 *Idem*, nr. 2442.
116 ADJ Doc. Handakten Petri, 27 jan. 1941.
117 Doc. KvT nrs. 791- 792.
118 ADJ Doc. Handakten Petri, 27 jan. 1941.
119 Doc. KvT nr. 2440.
120 ADJ Doc. Schrijven van De Vleeschauwer aan Nijns, 30 jan. 1941.
121 Doc. KvT nr. 787.
122 ADJ Doc. Brief van Franssens en F. Grammens aan de secretaris-generaal van het ministerie van Openbaar Onderwijs, 22 jan. 1941.

123 Doc. KvT nr. 2443.
124 ADJ Doc. Brief van Grammens aan Nijns, 31 jan. 1941.
125 ADJ Doc. Brief van Grammens en Franssens aan Nijns, 6 febr. 1941.
126 ADJ Doc. Brief van Nijns aan De Vleeschauwer, 31 jan. 1941.
127 JB 18. Doc. Brief Nijns aan De Vleeschauwer, 4 febr. 1941.
128 Doc. KvT nrs. 175, 177-178.
129 *Idem*, nr. 174.
130 *Idem*, nr. 2445.
131 *Idem*, nrs. 1885-1886.
132 *Idem*, nrs. 1887-1888.
133 Zo verschenen volgende artikels: Volk en Staat, 26-27 jan. 1941 : Grammens aan het woord: In dit artikel wordt nog eens een kleine samenvatting gegeven van wat de week daarvoor verteld was en wordt aangespoord om te luisteren naar het tweede deel.
Vooruit, 29 jan. 1941: De werkzaamheden van de KvT, p. 3 en 31 jan. 1941: Het onderwijs in de Brusselse agglomeratie. Verwarde toestanden, p. 3. Het betreft hier tweemaal de letterlijke overname van de radiotoespraak.De Dag, 29 jan. 1941: De KvT aan 't werk. Een radiorede van de heer Grammens. De gezondmaking van het onderwijs te Brussel en omgeving: In een artikel worden hier de 2 radioreden geheel afgedrukt.Het Nieuws van de Dag, 31 jan. 1941, geeft een kortere inhoud van deze radioboodschap. Brusselsche Tijdingen, nr. 34, febr. 1941. Wat de Kommissie voor Taaltoezicht heeft bereikt.Brüsseler Zeitung, 26 jan. 1941, p. 6 Tätigkeit der Sprachkontrolkommission; 29 jan. 1941, p. 5. Die Anwendung der Sprachgesetze: Deze 2 artikels brengen respektievelijk verslag uit over de eerste en de tweede radiorede. Op 2 febr. 1941 verschijnt op p. 5. A. Haase. Noch immer unrecht an Flandern. Dit artikel geeft een meer algemene kijk op het probleem en geeft nog eens verslag over de activiteiten van de KvT. Verslag van de radioredes ook in: Vooruit, 29 jan. 1941, p. 1. Hoe de taalwet op het onderwijs wordt nageleefd te Brussel. La Légia, 30 jan. 1941, p. 3. Le travail de la commission pour le contrôle linguistique. VOS, 2 febr. 1941. De heer Grammens schetst in radio toespraken, het werk der Kommissie voor Taaltoezicht. Het Nieuws van de Dag, 7 febr. 1941. Bekomen uitslagen in het onderwijs. Algemeen Nieuws, 26-27 jan. 1941, p. 1. Wat de Kommissie voor Taaltoezicht heeft bereikt. Een radiorede van de heer Grammens. Het Laatste Nieuws, 2 febr. 1941. De Maeght J. Taalmisstanden in het onderwijs. De Dag, 2 febr., p. 8. T. Het Brusselsch schoolvraagstuk. Algemeen Nieuws, 2-3 febr. 1941, p. 3. De Kommissie voor Taaltoezicht en wat door haar reeds werd bereikt. Volk en Staat, 2-3 febr. 1941, pp. 1-13. Het ministerie van Openbaar Onderwijs weigert over te gaan tot de toepassing van de taalwet. Vooruit, 4 febr. 1941, p. 3. Een persontvangst door de Kommissie voor taaltoezicht. Het Nieuws van de Dag, 5 febr. 1941. De werkzaamheden der Kommissie voor Taaltoezicht. De Dag, 30 jan. 1941, p. 2. Climax. Het is nog niet te laat. *Idem*, 1 febr. 1941, p. 16. Climax. Hardop! De trompe steekt. Algemeen Nieuws, 2-3 febr. 1941, pp. 1-2. 1. ADH Brussel de steen des aanstoots. Bij de onthullingen van de heer Grammens.*Idem*, 4-5 febr. 1941, pp. 1-2. Onderwijstoestanden in het Brusselse. Volk en Staat, 5 febr. 1941, p. 5. Flor Grammens en de toepassing van de taalwetten in de Brusselse scholen.
134 ADJ Doc. Jahresbericht Reeder juni '40 - juni '41.
135 JB 18. Doc. Uiteenzetting der zaak.
136 ADJ Doc. Getuigenis Nijns.
137 ADJ Doc. Besluiten voor Flor Grammens.
138 De Dag, 12 febr. 1941, p. 11 Rogier. Fonske. *Idem*, 12 febr. 1941, p. 11. Schoolbezoek

aan de taalgrens. Vooruit, 14 febr. 1941, p. 3. Rogier. Rond de taalschifting in de scholen van de Brusselse agglomeratie en de taalgrens. Algemeen Nieuws, 15 febr. 1941, p. 3. Rogier. Momentopnamen van een schoolbezoek ergens aan de taalgrens.

139 Het Laatste Nieuws, 6 febr. 1941, p. 7. J. De Maeght, De taalmissstanden in het onderwijs. Vastberadenheid vereist om ze te verhelpen. *Idem*, 13 febr. 1941, p. 4. J. De Maeght, De taaltoestanden in het onderwijs. *Idem*, 28 febr. 1941, p. 1. J. De Maeght, De taalmisstanden in het onderwijs.

140 Doc. KvT nrs. 2436, 2438, 179-182.

141 *Idem*, nr. 820.

142 *Idem*, nr. 819. ADJ. Doc. Nijns aan de voorzitter van de KvT, 11 febr. 1941.

143 ADJ Doc. Nijns aan de voorzitter van de KvT, 12 febr. 1942.

144 JB 18. Doc. Brief van Janssens aan Roels, 13 febr. 1941.

145 JB 18. Doc. Brief van Kemps aan Roels, 10 febr. 1941.

146 ADJ. Doc. Handakten Petri, 7 febr. 1941.

147 Doc. KvT nrs. 183-184. ADJ. Doc. Handakten Petri, 26 febr. 1941.

148 Doc. KvT nr. 765.

149 *Idem*, nr. 185.

150 ADJ Doc. Burgerlijke vordering.

151 JB 18. Doc. Brief Lemaire aan Romsée, 10 april 1943.

152 ADJ Doc. Getuige Nijns.

153 ADJ Doc. Brief Arbeidsorde, 3 maart 1941.

154 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van Reeder aan Nijns, 27 febr. 1941.

155 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van Nijns aan de schoolhoofden van Anderlecht.

156 ANP MAR AJ 4023. Doc. ministerie van Openbaar Onderwijs. Directie van het Lager Onderwijs, 1ste sectie nr. PG 508. Taalonderzoek in de lagere scholen en bewaarscholen van de Brusselse agglomeratie en van de gemengde gemeenten op de taalgrens.

157 ANP MAR AJ 4023. Doc. Staatliche Untersuchung der Sprachcontrollkommission in Brüsseler Schulen. Besprechung mit Gen. Dir. Roels am 26.2.41.

158 ANP MAR AJ 4023. Doc. Nota van Löffler aan Thedieck, Petri en Reese, 17 maart 1941.

159 Wegens plaatsgebrek kunnen we deze hier onmogelijk opgeven. We verwijzen naar bijlage 2 van onze verhandeling.

160 ANP MAR AJ 4023. Doc. Bemerkingen bij de kantons Brussel Noord, Brussel Zuid A en Zuid B.

161 Doc. KvT nr. 2536.

162 JB 18. Doc. Nota voor de heer Reese, Kreigsverwaltungsrat, 20 maart 1941.

163 ADJ Doc. Brief van de Militärverwaltungschef aan Roels, 28 maart 1941.

164 Doc. KvT nr. 2562.

165 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van 6 mei 1941 en van 10 juni 1941 van R. Catteau en J. Putzeys aan de schoolhoofden.

166 ANP MAR AJ 4023. Doc. Schull 112. Nota opgesteld door Löffler die ter kennis gesteld werd aan Reese en Thedieck, 5 juli 1941.

167 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van de stad Brussel aan de ouders (tweetalig opgesteld). Doc. KvT nr. 2538.

168 ANP MAR AJ 4037. Doc. Beitrag zum Jahresbericht der Militärverwaltung van 24 mei 1941.

169 ANP MAR AJ 4015. Doc. Jahresbericht der Gruppe Kultur, 4 juni 1941.

170 ANP MAR AJ 4023. Doc. Vaststellingen van onderzoekingen gedaan door Grammens gedurende de laatste dagen van juni.

171 Brusselsche Tijdingen nr. 38, juni 1941, pp. 4-5. Bij onze ouderbonden. Vooruit, 6 juni 1941, p. 2. R.D. De taalkwestie in de grensstreek. Volk en Staat, 13 juni 1941, p. 3. Brusselse normaalscholen. Algemeen Nieuws, 26 juni, p. 2. Steeds sabotage van de taalwetten te Brussel. Het Laatste Nieuws, 28 juni 1941, p. 4. Geen Vlaamse klassen in de oefenschool der Brusselse normaalschool. Algemeen Nieuws, 28 juni 1941, p. 2. Vlaams vrij normaal onderwijs te Brussel: een lofwaardig initiatief.
172 ANP MAR AJ 4023. Doc. Schul 112. Nota opgesteld door Löffler die deze ook ter kennis gesteld had van Reese en Thedieck, 5 juli 1941.
173 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van Nijns aan Catteau, 4 juli 1941.
174 JB 18. Doc. Uiteenzetting der zaak.
175 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van Nijns aan de gemeentebesturen en schoolhoofden, 4 juli 1941. Dit schrijven werd onmiddellijk doorgegeven aan Löffler.
176 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van Nijns aan Löffler, 14 aug. 1941.
177 JB 18. Doc. Brief Grammens aan de hoofdredacteuren, 28 juni 1941.
178 De Dag, 2 juli 1941, p. 2. Climax. Geen Beulemansscholen meer! *Idem*, 5 juli 1941, p. 3.T. In het Brussels lager onderwijs.Volk en Staat, 8 juli 1941, p. 2. Wordt er eindelijk te Brussel opgetreden? Het Laatste Nieuws, 8 juli 1941, pp. 1-2. D. Joris, Een schooljaar loopt ten einde.Algemeen Nieuws, 9 juli 1941. Verax. Zal er eindelijk worden ingegrepen? De Dag, 9 juli 1941. T. De schoolstrijd te Brussel.Volk en Staat, 9 juli 1941? pp. 1-2. A.M. Een 11 juli geschenk. ANP MAR AJ 4023. Doc. Tagesbericht Flämische Presse von Mittwoch, dem 9. juli 1941.
Le Pays Réel, 15 juli 1941, p. 2. L'application des lois linquistiques.Brüsseler Zeitung, 27 juli 1941, p. 5. Mehr flämische Schulklassen. Algemeen Nieuws, 28 juli 1941, p. 2. Het Vlaams Verbond voor Brussel en de onderwijstoestanden in de Brusselse agglomeratie. Volk en Staat, 31 juli 1941, p. 3. De taaltoestanden in de Brusselse scholen.Algemeen Nieuws, 31 juli 1941, p. 2. De taaltoestanden in de Brusselse scholen.
179 Kölnische Zeitung, 21 juli 1941. Die Sprachverhältnisse in den Brüsseler Volkschulen. Deutsche Zeitung in Norwegen. Berücksichtigung des Flamenstums.
180 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief van Buez aan Löffler.
181 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief Nijns aan de Militärverwaltungschef, 19 juli 1941.
182 ANP MAR AJ 4023. Doc. Dossier betreffende de Vlaamse afdeling verbonden aan de Atheneum afdeling van de Rijksmiddelbare meisjesschool te Etterbeek.
183 ANP MAR AJ 4021. Doc. Nota betreffende secretaris-generaal Nijns. Minister van Openbaar Onderwijs en de geest van het departement.
184 ANP MAR AJ 4021. Doc. Nota van Van Mieghem aan Löffler, 18 dec. 1941.
185 JB 18. Doc. Brief Dr. von Craushaar aan het Ministerie van Openbaar Onderwijs, 4 aug. 1945.
186 ANP MAR AJ 4023. Brief Nijns aan Löffler, 8 aug. 1941.
187 ANP MAR AJ 4023. Doc. Sonderführer Verhees aan Gruppe 'Kult' Ref. Schule, 11 aug. 1941. Het gemeentebestuur van Elsene aan de heer De Ridder, 28 juli 1941.
188 JB 18. Doc. Brief van Petri aan Nijns, 2 sept. 1941.
189 ANP MAR AJ 4023. Doc. Verslag vergadering 4 sept. 1941.
190 ANP MAR AJ 4023. Doc. Brief De Vleeschauwer aan Nijns, 7 sept. 1941.
191 ANP MAR AJ 4023. Doc. Nota van Löffler 30 sept. 1941.
192 Brusselsche Tijdingen, nr. 42, okt. 1941, pp. 1-5. Een eerste balans.

Benny Martin

De behandeling van het probleem Brussel door het Centrum-Harmel

Inleiding

Ondanks de tendens naar federalisme in Wallonië tijdens de eerste naoorlogse jaren en de verschillende houding van Vlaanderen en Wallonië ten aanzien van de koningskwestie werd het communautaire probleem pas scherp gesteld na de grote staking van 1960-1961. Het was de rooms-rode regering Lefèvre-Spaak (25 april 1961 - 19 mei 1965) die de taalproblematiek weer uit de koelkast haalde. Op initiatief van minister van Nationale Opvoeding en Cultuur V. Larock (PSB) en adjunct voor Nationale Opvoeding en Cultuur R. Van Elslande (CVP)[1], werden een aantal wetsontwerpen uitgedokterd die resulteerden in drie taalwetten. De eerste wet-Gilson legde ter voorbereiding van de culturele autonomie, de taalgrens vast (8 november 1962). In een tweede wet-Gilson werd, na een storm van protest, een regeringscrisis en het uiteindelijke 'conclaaf' op het kasteel Hertoginnedal, de taalregeling van de Brusselse agglomeratie en het gebruik van talen in de administratie vastgelegd (2 augustus 1963). Een derde wet-Larock-Van Elslande regelde terzelfdertijd het gebruik van talen in het onderwijs (30 juli 1963).

De ontwerpen waarop bovenstaande wetten gebaseerd werden, pretendeerden te steunen op de besluiten van het zogenaamde Centrum Harmel, officieel het 'Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land'. Nagaan wat dit Centrum was, met welk doel het werd opgericht, hoe het functioneerde, welke besluiten het nam inzake Brussel, hoe het onthaald werd en hypothesen formuleren inzake de impact ervan op het compromis van Hertoginnedal vormt de opzet van dit overzicht.

Ten slotte wensen we er de aandacht op te vestigen dat de verslagen der vergaderingen van het onderzoekscentrum niet ter inzage zijn wat uiteraard het onderzoek fel bemoeilijkte. De documenten beperken zich immers tot een verzameling van grieven en voorstellen geformuleerd door een breed gamma van personen en verenigingen. Enkel de besluiten van

het Centrum worden voorafgegaan door een bondig overzicht van zijn werkzaamheden. Dat de communautaire problematiek wat op de achtergrond was verzeild, impliceert bovendien een schaarsheid aan bronnen. Dit alles verantwoordt grotendeels ook de geringe bekendheid van dit Centrum dat toch een grote impact had op politiek België.

1. De oprichting van het Centrum-Harmel

Op 21 mei 1946, toen België nog volop de wederopbouw voltooide, diende de jonge Luikse volksvertegenwoordiger Pierre Harmel een wetsvoorstel inhoudende oprichting van een centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke en rechtskundige vraagstukken in de Vlaamse en Waalse gewesten'[2]. Uiteraard rijzen hierbij de vragen wie Pierre Harmel was en wat hem bezielde om in een periode waarin de politieke elite alle aandacht schonk aan de restauratiepolitiek en waarin de communautaire problemen toch grotendeels naar de achtergrond waren verschoven, vooral door het monddood maken van de Vlaamse Beweging via de repressie[3], een dergelijk voorstel in te dienen.

Pierre Harmel werd op 16 maart 1911 te Ukkel geboren. Als doctor in de rechten werd hij in 1942 professor aan de Luikse universiteit. In februari 1946 begon hij een rijkgevulde politieke loopbaan. Eerst werd hij PSC-volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Luik, later minister in talrijke regeringen[4]. Aan de basis van deze politieke carrière ligt Harmels ondervoorzitterschap van *La Relève,* een binnen de PSC werkende politieke groepering (*'groupe de réflexion politique'*) die vooral het unitaire en niet-confessionele karakter van de partij voorstonden. De *Relève*-leden waren grotendeels jonge intellectuelen uit de hogere klassen[5]. Zij wensten niet langer vertegenwoordigers te zijn van de standen en ze voelden zich dus sterk genoeg om hun ideeën zonder de medewerking van de hoge clerus uit te voeren[6]. Daar slaagden zij vrij goed in want *La Relève* mocht zich beroemen op heel wat invloed binnen de PSC. Deze machtsbasis puurde zij vooral uit de aanwezigheid van haar leden in het Parlement, in de partijcomités, in ministeriële kabinetten, uit de medewerking aan verscheidene werkgroepen en studiecommissies,... enz[7].

Het was in *Relève*-kringen dat de idee een studiecentrum op te richten om de communautaire problemen te kanaliseren en uiteindelijk op te lossen een oorsprong kende. Op het eerste *Relève*-congres, dat op 3 januari 1945 te Brussel gehouden werd, stelde de Luikse advocaat P. Herbiet een rapport voor van de hand van de zieke Pierre Harmel, getiteld: *'Flandre-Wallonie et la décentralisation politique'* [8]. Daarin werd de oprichting gevraagd van een Centrum waarin buiten de partijen om enkele gezaghebbende Franstaligen over de oplossing van de demografische, economische, culturele en morele problemen van Wallonië zouden discussiëren. En alhoewel het rapport erkende dat indien Wallonië in gevaar was, dat gans België het landsgedeelte moest uit de nood helpen, zag het blijkbaar in

de praktijk niet in dat ook Vlaanderen hierbij moest betrokken worden. Immers *'la Flandre dispose aujourd'hui de tous les moyens de développement dans la Nation Belge des légitimes aspirations de toutes ses couches sociales...'* [9]. De economische situatie zag er inderdaad wel iets rooskleuriger uit in Vlaanderen dan in Wallonië waar de verouderde industrie zeker geen basis was om een stevige toekomst[10] op te bouwen en ook op demografisch vlak was Wallonië de mindere van Vlaanderen. Dat was vooral pijnlijk daar na verloop van tijd de Franstaligen in het Parlement in de minderheid zouden zijn. Het zullen Vlamingen zijn die in de toekomst over het lot van Wallonië beslissen, stelde Harmel[11]. Tevens waarschuwde hij dat *'les minorités qui semblent les plus attachées en Wallonie à son indépendance d'avec la Flandre et au rattachement à la France sont précisément celles qui veulent se libérer des contraintes morales qu'impose l'existence en Belgique d'une culture traditionellement chrétienne'* [12]. De bedoelde 'minderheden' waren uiteraard de medewerkers en aanhangers van het *Congrès National Wallon* (CNW), dat op 20 oktober 1945, dus amper drie maanden voor de *Relève*-bijeenkomst waar Harmels rapport werd voorgesteld, te Luik plaatsgreep. Op dat congres, waar wel enkele katholieke politici ten individuele titel aanwezig waren doch geen enkele christendemocratische instelling als dusdanig vertegenwoordigd was, laaiden de passies hoog op. Bij een 'sentimentele' stemming die, zoals vooraf was overeengekomen, het congres niet zou binden, sprak een meerderheid zich uit voor de eenmaking van Wallonië met Frankrijk. De 'realistische' stemming die nadien gehouden werd bracht de drang naar autonomie tot uiting[13].

Uiteraard vreesde de unitaire PSC, die in een autonoom Wallonië slechts een minderheidspartij zou zijn terwijl ze met de steun van de Vlaamse vleugel tot de sterkste partij van het land behoorde[14], een dergelijke omwenteling. Bovendien was uit electorale overwegingen een zeker engagement ten overstaan van de Waalse problemen geen overbodige luxe nu de Waalse problemen de politieke opinie beroerden. Dat alles bracht Harmel er toe zijn voorstel tot oprichting van een studiecentrum op het bovenvermelde *Relève*-congres naar voor te schuiven. Hij bleef daarmee de traditie trouw dat alle kiese problemen in België worden onderzocht door een commissie waarin alle strekkingen van de opinie vertegenwoordigd zijn[15].

Aan het voorstel werd binnen de CVP-PSC danig gesleuteld. Toen in mei 1946 de intussen volksvertegenwoordiger geworden Harmel zijn voorstel in de Kamer indiende was het onderzoeksgebied van het op te richten Centrum, meer dan waarschijnlijk onder druk van de CVP, al uitgebreid tot de Vlaamse en Waalse gewesten. Daardoor werd het ook mogelijk dat naast de Franstalige christen-democraten Harmel, Duvieusart en Lefèvre ook de Vlaamse CVP-ers Vanden Daele en Verbist en zelfs de Duitstalige Kofferschläger het wetsvoorstel tekenden[16]. Alvorens in publieke zitting te worden behandeld werd het voorstel besproken en na enkele kleine aanpassingen ook goedgekeurd door de kamercommissie die onder voorzitterschap stond van de katholiek Van Cauwelaert[17]. De

besprekingen in de Kamer verliepen vlot. Op 10 december 1947 werd het wetsvoorstel er goedgekeurd met 175 voor, één tegen en drie onthoudingen. De meeste partijen steunden het voorstel dus. In een periode van wederopbouw waren ze maar al te blij de netelige communautaire problemen voor zich uit te kunnen schuiven. Daarenboven zal men binnen de Vlaamse beweging wel tevreden zijn geweest dat er weer een communautair debat op gang kwam na de impasse waarin zij verzeild was geraakt na de Tweede Wereldoorlog. Enkel aan Franstalige kant was er enige wrevel merkbaar. Vooral binnen het CNW bleek men zich bewust te zijn van de bedoeling die aan de basis lag van de oprichting van het Centrum, namelijk de federalistische stroming waarin Wallonië was terecht gekomen in te dijken. Er werd gesteld dat de Waalse problemen reeds voldoende gekend waren en dat een dergelijk Centrum enkel de oplossing ervan uitstelde[19]. Toch slaagde het CNW er niet in eensgezind naar buiten te treden. De PSB-er Van Belle noemde het onderzoekscentrum een *'entreprise de pompes-funèbres'* voor de Waalse problemen[20]. Hij stemde dan ook als enige tegen. Zijn partijgenoot en eveneens CNW-lid Grégoire uitte wel enige kritiek maar stemde toch voor. De Franstalige liberalen R. Lefèvre, Masquelier en Rey, allen nauw verbonden met de Waalse congressen, spraken ook hun vrees uit voor de 'encommisionering' van de Waalse problemen en ze besloten zich bij de stemming te onthouden. De Franstalige communisten tenslotte sloten zich bij deze zienswijze aan maar stemden toch voor, zij het zonder veel enthousiasme[21]. Was het onverschilligheid of was het de partijdiscipline die sterker was dan de Waalse gevoelens? Feit is dat de Waalse *'réveille'* toen reeds over haar hoogtepunt heen was[22].

Daags na de goedkeuring in de Kamer werd het wetsvoorstel overgedragen aan de Senaat waar het op zijn beurt doorverwezen werd naar de Commissie van Binnenlandse Zaken[23]. Onveranderd werd het op 22 april 1948 ter discussie gelegd in de Senaat. Zeven dagen later werd het praktisch zonder debat unaniem aangenomen[24]. Dat het voorstel bijna niet werd besproken en dat het samen met twee andere voorstellen (met betrekking tot de internationale douanekantoren en de fondsen voor de meestbegaafden) werd goedgekeurd, wijst toch op het betrekkelijke belang dat de Senaat er aan hechtte. Op 4 Juni 1948 werd de wet gepubliceerd in het Staatsblad[25].

Samenvattend kan men stellen dat als barrière tegen het opkomend wallingantisme er binnen de CVP-PSC besloten werd om een studiecentrum op te richten dat de communautaire problematiek zou onderzoeken. Het wetsvoorstel werd ingediend door Pierre Harmel en alhoewel vooral het CNW zich sceptisch opstelde ten overstaan van het Centrum, dat al snel de naam van zijn initiatiefnemer kreeg, werd het met quasi unanimiteit door het Parlement goedgekeurd.

2. Vorming en werking van het Centrum

Officieel werd het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken in de Vlaamse en Waalse gewesten zoals eerder werd vermeld op 4 juni 1948 opgericht. Daar haar omslachtige taak op twee jaar diende afgerond te worden, lag het voor de hand dat er zo snel mogelijk een aanvang moest gemaakt worden met de werkzaamheden. Uiteraard moesten daarvoor eerst de commissieleden worden aangeduid[26].

Om de vorming van het onderzoekscentrum zo snel mogelijk te voltooien stelde Piet Vermeylen, minister van Binnenlandse Zaken, in een brief aan de Kamer voor om eerst de parlementaire leden te kiezen volgens de regels voor de samenstelling van de parlementaire commissies en rekening houdend met de taalrollen. Daarna zouden de achttien door het Parlement verkozen leden de vierentwintig extra-parlementaire leden en de beide ondervoorzitters aanduiden[27]. Het duurde echter nog tot 10 juni 1949 voor de definitieve ledenlijst door het Staatsbad werd gepubliceerd[28]. Het Centrum Harmel bestond dus toen reeds iets meer dan een jaar zonder te functioneren. Nochtans had de Senaat reeds twee weken na het schrijven van minister Vermeylen zijn parlementaire leden aangeduid. Er hoefde zelfs niet gestemd te worden daar er slechts negen kandidaten naar voor waren geschoven[29]. Op de benoeming van de extra-parlementairen door de Senaat diende echter langer gewacht te worden. Pas op 3 maart 1949 had er in de Senaat een geheime stemming plaats die moest beslissen welke 12 niet-parlementairen in het Centrum zouden zetelen. De stemming gaf de volgende uitslag[30]: Goris, 132 stemmen; Depresseux, 130; Gourdet, 130; de Lichtervelde, 127; Vranckx, 127; Hambye, 122; Bekaert, 116; Van de Veegaete, 116; Bondas, 108; Dehousse, 84; Michielsen, 79; Schreurs, 66; Bronne, 29. De overige kandidaten hadden drie, twee of één stem verkregen.

De eerste elf leden bereikten het vereiste quorum en werden zodoende geldig aangeduid. De Franstalige liberaal en secretaris van het CNW, Fernand Schreurs daarentegen voldeed niet aan deze vereiste zodat er een ballotage tussen hem en Carlo Bronne[31], zijn naaste volger bij de stemming, nodig was. Vooraleer deze kon plaatsgrijpen trok Bronne zich echter terug, aangezien hij als raadsheer bij het Hof van Beroep te Luik meende niet te kunnen zetelen in het Centrum[32]. De ballotage, die op 13 april 1949 plaats vond, ging dan tussen F. Schreurs en ex-minister van Financiën A.E. Janssen (CVP). Deze laatste volgde samen met Peeters op Bronne bij de stemming. Aangezien Janssen de oudste was werd alleen zijn kandidatuur weerhouden. Uiteindelijk werd Schreurs met 68 stemmen tegen slechts 51 voor Janssen het twaalfde extra-parlementair lid aangeduid door de Senaat[33].

Op 3 maart 1949 duidde de Kamer van Volksvertegenwoordigers negen van haar leden aan evenals twaalf extra-parlementairen. Er waren slechts 21 kandidaten voorgedragen, zodat er geen stemming plaats vond[34].

De ondervoorzitters werden door de Kamer en de Senaat respectievelijk op 13 april en op 5 mei 1949 aangeduid. In beide gevallen diende een stemming de uitslag te bepalen. In de Kamer bekwam men de volgende uitslag[35]: Harmel, 86 stemmen; Rey, 56; Demoitelle, 2; Demuyter, 1; Vanden Daele, 1. De uitslag in de Senaat luidde[36]: Hoste, 86 stemmen; Rey, 27; Van Buggenhout, 1. Harmel en Hoste werden dus tot ondervoorzitters van het Centrum verkozen. Bij de verschijning van de ledenlijst in het Staatsblad bleek dat de socialist en oud-minister E. Soudan tot voorzitter werd benoemd[37].

Het lang uitblijven van de definitieve ledenlijst kan op een zekere onverschilligheid wijzen. Dichter bij de waarheid lijkt het ons dat, gezien de stembeurten in de Kamer en de Senaat, meningsverschillen tussen de partijen aan de basis lagen van het op de lange baan schuiven van de samenstelling der commissie. Daar de aanduiding achter de politieke schermen gebeurde is het echter moeilijk te achterhalen hoe het compromis tot stand kwam. Opvallend is dat er aan Waalse kant veel CNW-activisten het Centrum werden binnengeloodst. De CVP-PSC, beducht voor een al te sterke federalistische stroming binnen het Centrum Harmel, trachtte dit zoveel mogelijk te vermijden. Zo meldde *De Standaard* in februari 1949 een niet nader gespecifieerd voorstel om Soudan tot voorzitter van het Centrum te benoemen met De Bruyne (CVP) en Rey (Franstalig liberaal) als ondervoorzitters. De CVP eiste echter, nog steeds volgens *De Standaard,* analoog met de wettekst, een niet-politicus als voorzitter. Als ondervoorzitters zouden dan een socialist en een katholiek worden aangeduid als vertegenwoordigers van de toenmalige regeringspartijen[38]. Jean Rey was als vurig verdediger van het federalisme duidelijk persona non grata voor de christendemocraten. Daarenboven was zijn onthouding bij de stemming ter oprichting van het onderzoekscentrum uiteraard hooi op de vork van zijn politieke tegenstanders. Dat alles maakte dat Jean Rey zelfs geen lid werd van de commissie. Dat dit geen alleenstaand geval was bewijst de commentaar die de *Nouvelle Revue Wallonne,* spreekbuis van het CNW, gaf op de uitrangering van J. Rey: *'...La manoeuvre qui n'avait pu aboutir contre F. Schreurs triomphait et l'un des meilleurs défenseurs de la Wallonnie (...) se trouvait écarté de l'étude des remèdes à apporter à nos griefs'* [39]. Met de manœuvres tegen Schreurs wordt waarschijnlijk de eerdervermelde ballotage bedoeld. Het is enerzijds wel zo dat met de ballotage niet werd afgeweken van de gebruikelijke kiesprocedure. Anderzijds worden er over de samenstelling van dergelijke commissies meestal afspraken gemaakt tussen de partijen onderling. Dat Schreurs niet in eerste instantie het vereiste quorum bereikte kan wijzen op het niet naleven van afspraken. Opvallend is in ieder geval dat Carlo Bronne zijn kandidatuur introk toen bleek dat hij bij de ballotage werd uitgespeeld tegen Fernand Schreurs.

Uiteindelijk zag de definitieve ledenlijst er als volgt uit[40]:

Tabel 1: Centrum Harmel

Voorzitter:	E. Soudan;		BSP;	minister van Staat, professor aan de VUB
Ondervoorzitters:	P. Harmel;		PSC;	Volksvertegenwoordiger
	J. Hoste;		LP;	Senator
Culturele afdeling:		1	2	
L. Roppe	CVP	25	1	Volksvertegenwoordiger. Ontslaggever op 1 december 1950.
F. Robijns	CVP	17	12	Senator. Benoemd op 5 februari 1952 als vervanger van Roppe.
E. Spanoghe	CVP	63	57	Professor aan de RUG.
J. Gourdet	PSC	57	28	Notaris.
P. Kofferschläger	PSC	57	43	Volksvertegenwoordiger.
G. Van de Veegaete	BSP	27	13	Algemeen directeur van het ministerie van Openbaar Onderwijs. Ontslaggever op 2 februari 1952.
H. Rassart	PSB	57	29	Volksvertegenwoordiger. CNW.
E. Yernaux	PSB	57	78	Senator. CNW.
L. Michielsen	KPB	57	10	Leraar Atheneum.
J. Hoste*	LP	67	72	Voorzitter. Senator.
V. Sabbe	LP	57	26	Advocaat.
Demografische afdeling:				
R. Goris	CVP	28	10	Beheerder.
M. Van de Kerkhove	CVP	28	11	Advocaat.
M. Delforge	PSC	28	21	Directeur *Vers l'Avenir*
C. du Bus de Warnaffe*	PSC	42	28	Voorzitter. Volksvertegenwoordiger.
J. Hambye	PSC	28	16	Advocaat.
O. Debunne	BSP	28	6	Secretaris van het Emile Vandervelde Instituut.
G. Schmook	BSP	28	11	Directeur van de Stadsbibliotheek Antwerpen.
H. Martel	PSB	28	3	Volksvertegenwoordiger.
B. Van Hoorick	KPB	28	1	Volksvertegenwoordiger.
A. Lilar	LP	26	0	Senator.

Economische afdeling:				
L. Bekaert	CVP	24	1	Industrieel. Ontslaggever op 8 december 1950.
J. De Spot	CVP	34	4	Vervangt Bekaert op 8 december 1950.
A. De Boodt	CVP	60	24	Senator.
R. Vandeputte	CVP	60	45	Gouverneur NMKN.
Ph. Van Isacker	CVP	28	21	Oud-minister. Overleden op 8 februari 1951.
H. Delport	CVP	36	9	Senator. Benoemd op 13 november 1950.
P. Harmel	PSC	74	37	Voorzitter. Volksvertegenwoordiger.
J. Bondas	PSB	60	78	Ex-secretaris-generaal ABVV. CNW.
H. Desruelles	PSB	60	13	Advocaat.
R. Noël	PCB	60	14	Schepen van de stad Bergen. CNW.
R. Lefebvre	PL	60	25	Volksvertegenwoordiger. CNW.
Politieke afdeling:				
E. Debruyne	CVP	78	4	Senator.
G. Vanden Daele	CVP	22	11	Volksvertegenwoordiger. Ontslaggever op 14 februari 1951.
R. Van Elslande	CVP	44	40	Vervangt Vandendaele op 5 februari 1952.
L. de Lichtervelde	PSC	78	39	Eresecretaris van de ministerraad.
F. Depresseux	PSC	78	57	Advocaat.
P. Nothomb	PSC	78	4	Senator.
H. Fayat*	BSP	78	3	Volksvertegenwoordiger.
E. Soudan	BSP	92	46	Voorzitter. Minister van Staat. Hoogleraar VUB.
H. Vos	BSP	39	20	Senator. Overleden in mei 1952.
A. Vranckx	BSP	78	69	Raadsheer Raad van State.
J. Allard	PSB	78	103	Senator. CNW.
F. Dehousse	PSB	78	4	Professor aan de *Université de Liège*. CNW.
H. Glineur	PCB	78	4	Senator. CNW.
F. Schreurs	PL	86	126	Advocaat. CNW.

Het onderzoekscentrum bestond dus in totaal uit 23 Nederlands- en 22 Franstaligen. Opvallend en voor ons onderzoek belangrijk is dat er slechts drie Brusselaars in het Centrum werden opgenomen, namelijk du Bus de Warnaffe en Hoste als voorzitters van respectievelijk de demografische en culturele afdeling en Fayat die in de politieke afdeling zetelde. Daar du Bus de Warnaffe in de voor de hoofdstedelijke taalproblematiek weinig belangrijke demografische afdeling zetelde en Fayat slechts drie

van de 78 vergaderingen waarop hij werd uitgenodigd bijwoonde[41], kunnen we besluiten dat de Brusselse inbreng vrij miniem was[42]. Wel sterk vertegenwoordigd was het CNW: onder de 22 Franstalige leden waren er maar liefst 9 CNW-leden, waaronder hun secretaris-generaal Fernand Schreurs. Bovendien zaten er in de toch wel belangrijkste politieke afdeling vier CNW'ers op acht Franstaligen. Dankzij de unitaire partijstructuur die alle partijen toen nog aankleefden, slaagden de katholieken er in daar een dam tegen op te werpen. Door een grote inbreng van PSC'ers werd immers de sterke federalistische stroming min of meer geneutraliseerd. Deze toevloed van Franstalige katholieken was enkel mogelijk dankzij de inkrimping van de CVP-invloed. Dat wordt duidelijk wanneer we de resultaten van de parlementsverkiezingen van 17 februari 1946, waar de samenstelling van de Harmelcommissie op gebaseerd is, vergelijken met de zetelverdeling in het studiecentrum:

Politieke samenstelling van het Centrum[43]:

	Cult.afd.	Dem. afd.	Econ. afd.	Pol. afd.	Totaal
CVP	2	2	4	4	12
PSC	2	3	2	3	10
BSP	1	2	0	4	7
PSB	2	1	2	2	7
KPB	1	1	0	0	2
PCB	0	0	1	1	2
LP	2	1	0	0	3
PL	0	0	1	1	2

Uitslagen van de parlementsverkiezingen van 17 februari 1946[44]:

		Zetels	Vlaanderen	Wallonië	Brussel
CVP-PSC	42,53%	92	58	23	11
Liberalen	8,92%	17	8	5	4
BSP-PSB	31,56%	69	27	32	10
KPB-PCB	12,68%	23	3	15	5

Een eenvoudig rekensommetje maakt duidelijk dat de CVP twee à drie zetels inboet ten voordele van de PSC. Beide vleugels van de katholieke partij hebben samen wel de grootste invloed in de culturele, demografische en economische afdeling. In de politieke afdeling moesten ze de duimen leggen voor de socialistische fractie[45]. Laatstgenoemde partij was na de CVP-PSC het sterkst vertegenwoordigd. Daarna volgden nog de liberalen en de communisten met respectievelijk vijf en vier afgevaardigden. Ook hier blijkt duidelijk dat de verhoudingen zoals ze in het Parlement bestonden niet weerspiegeld werden in de commissie. De communisten telden immers in het parlement zes zetels meer dan de liberalen. Waarom de Liberale Partij dan meer vertegenwoordigers mocht

afvaardigen in het Harmelcentrum valt moeilijk te achterhalen. Beide partijen stonden immers vrij onverschillig ten opzichte van de oprichting van het Centrum. Het is echter ook zo dat de liberaal Fernand Schreurs slechts via een achterpoortje het Centrum kon worden ingeloodst. Anderzijds valt op dat de liberalen zich op de vergaderingen ontpopten tot een der – zoniet de – meest actieve fracties, terwijl de communistische afgevaardigden nauwelijks kwamen opdagen[46]. Bij de overige fracties lag de aanwezigheidsgraad echter evenmin denderend hoog: de katholieke en socialistische afgevaardigden woonden respectievelijk 55 en 60 % van de vergaderingen bij. Deze weinig actieve houding van de leden lokte trouwens veel negatieve kritiek uit. Opvallend is dat de Franstaligen aan veel meer vergaderingen deelnamen dan de Nederlandstaligen. De Franstaligen namen welgeteld aan 820 van de 1 222 vergaderingen waarop ze werden uitgenodigd deel; de Nederlandstaligen daagden slechts 530 keer op waar ze 1 154 maal werden geïnviteerd. De Waalse leden van het Centrum slaagden er dus in hun eerdervermelde minderheidspositie om te buigen door meer op de uitnodigingen van de commissie in te gaan. Anderzijds dient ook vermeld dat de opsplitsing per afdeling voor hen gunstig uitviel[47]. Toch kan het niet verwonderlijk zijn dat in deze periode de Franstaligen op taalproblematisch vlak actiever waren dan de Vlamingen. Dat de Vlaamse beweging zich in een impasse bevond had ze te wijten aan de collaboratie van het Vlaams nationalisme met de Duitse bezetter. Ook situeerde het linkse verzet zich vooral in Wallonië en dat versterkte de gedachtengang van een zekere Waalse antiklerikale en linkse elite dat zij zich in hun opmars versperd zagen door de conservatief-katholieke meerderheid in Vlaanderen. Daarenboven kwamen de symptomen van een Waalse malaise – op demografisch en economisch vlak – aan het licht en dat onder meer dankzij het onderzoek van het Harmelcentrum[48]. Vandaar dus de grotere Waalse geëngageerdheid.

Ter afronding van dit overzicht van de samenstelling dient nog vermeld te worden dat de beide taalgroepen elk een permanent secretaris te hunner beschikking kregen. De keuze viel op George Vrancken, secretaris van het *Comité Liégeois d'Action Wallonne,* enerzijds en Jean Van Bilsen (CVP) anderzijds. Deze laatste nam echter ontslag op 7 november 1950 toen hij benoemd werd tot adjunct-kabinetschef van Pierre Harmel, minister van Openbaar Onderwijs. Hij werd opgevolgd door Michel Neirynck[49]. Naar analogie met de wet werd er ook een Bestuursraad ingericht die verantwoordelijk was voor de uitvoering der opdrachten welke aan het Centrum werden toevertrouwd. Oorspronkelijk zetelden in deze raad enkel de voorzitter, de beide ondervoorzitters en de voorzitters der vier afdelingen. Daar de voorzitter en de ondervoorzitters elk een afdeling voorzaten bleef de Bestuursraad beperkt tot vier leden; namelijk E. Soudan (BSP), P. Harmel (PSC), J. Hoste (LP) en C. du Bus de Warnaffe (PSC). Hiertegen kwam echter al snel verzet omdat noch de Waalse linkerzijde noch de Vlaamse rechterzijde vertegenwoordigd was

in de raad. Om dit euvel te verhelpen werden F. Schreurs (PL) en G. Vandendaele (CVP) op 26 juni 1950 in de Bestuursraad opgenomen, zij het met slechts een raadgevende bevoegdheid en dat om de wettekst te eerbiedigen. In mei 1952 werd G. Vandendaele vervangen door E. Spanoghe, eveneens christen-democraat[50].

Na een volledig jaar inactiviteit vergaderde het Centrum voor het eerst op 8 juni 1949. Om zijn taak tot een goed einde te brengen werd besloten om eerst de grieven te inventariseren. Nadat men eventueel ter plekke op onderzoek ging – om bijvoorbeeld het taalkarakter van een bepaalde streek te bepalen – werden de grieven en voorstellen die het Centrum bereikten in de afzonderlijke afdelingen besproken. Indien nodig werden bepaalde 'specialisten' uitgenodigd om toelichtingen te verschaffen. De akkoorden die in de vier onderafdelingen werden bereikt, werden tenslotte voorgelegd aan de Algemene Vergadering, die in totaal vijftien keer bijeen kwam, en waar elk lid van het Centrum op werd uitgenodigd. De moties die daar werden goedgekeurd, verschenen uiteindelijk in de eindbesluiten van het Centrum Harmel. Tussendoor werd er tevens drie maal verslag uitgebracht bij het Parlement. Dat deze omslachtige taak nooit op een jaar zou voltooid geraken – de duur van het Centrum was immers twee jaar, te beginnen op 4 juni 1948, terwijl er pas voor het eerst vergaderd werd op 8 juni 1949 – werd al vlug duidelijk, temeer daar de koningskwestie alle aandacht van de politieke elite naar zich toe trok. De Bestuursraad nam daarom het initiatief een verlenging van twee jaar te vragen. Het was de minister van Binnenlandse Zaken, M. Brasseur (PSC), die, ingaande op het verzoek van het Centrum, op 24 januari 1951 een ontwerp tot verlenging van de bestaansduur van het Centrum met twee jaar neerlegde. Tevens werd voorgesteld de naam van het Centrum te veranderen in 'Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land', daar er problemen waren gerezen in verband met de Duitstalige Oostkantons. Een onderzoekscommissie van het Harmelcentrum mocht van minister De Vleeschauwer geen reis naar de Oostkantons ondernemen daar dit niet te verenigen was met de aan het Centrum opgedragen wettelijke bevoegdheid. Om aan deze lacune in de wettekst paal en perk te stellen werd er dus een voorstel tot naamsverandering van het Centrum ingediend. Op 14 juli 1951 werd het voorstel met 187 voorstemmen en zeven onthoudingen goedgekeurd[51]. Eveneens zonder veel problemen verliep de bespreking in de Senaat, die plaatsgreep op 3 juli 1951: 142 van de 143 senatoren stemden voor[52]. Daar de bestaansduur van het Centrum bij de verschijning van de wet in het Staatsblad op 3 augustus 1951 reeds overschreden was, werd bepaald dat ze met terugwerkende kracht van 15 juni 1950 tot 15 juni 1952 zou lopen[53]. In die tijdsspanne slaagden de culturele, de economische en de demografische afdeling er in hun werkzaamheden af te ronden. De politieke afdeling echter, waar de problemen veel delicater waren, slaagde daar niet in. Het was dan ook op hun voorstel

dat de minister van Binnenlandse Zaken Ludovic Moyersoen (CVP) wederom een verlenging van de bestaansduur van het Harmelcentrum aanvroeg. Ook dat werd zonder veel moeilijkheden toegestaan: de Senaat keurde de verlenging goed op 2 juli 1953 met 139 stemmen voor en elf tegen[54], de Kamer deed hetzelfde op 5 november 1953 met 192 stemmen voor en één tegen[55]. Zo werd de einddatum van het Centrum vastgesteld op 31 december 1953[56]. Maar ook dat bleek onvoldoende want de politieke afdeling vergaderde voor het laatst op 29 juni 1954[57], toen ze dus reeds officieel een half jaar had opgehouden te bestaan. Een derde verlenging werd blijkbaar niet aangevraagd. Klaarblijkelijk werd dat niet nodig geacht.

Bijna twee jaar na de officiële ontbinding van het Centrum Harmel werd in het Paleis der Academiën te Brussel een plechtige sluitingsvergadering georganiseerd waar naast een toespraak van de minister van Binnenlandse Zaken P. Vermeylen (BSP) de vier voorzitters van de afdelingen of hun plaatsvervangers de eindbesluiten kwamen samenvatten[58]. Daarna duurde het nog tot 24 april 1958 vooraleer de eindbesluiten van het Centrum Harmel gepubliceerd werden[59]. Waaraan dit uitstel te wijten was, is evenmin echt duidelijk. Maurice-Pierre Herremans, auteur van het artikel over het Harmelcentrum in de *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* schuift de schuld in de schoenen van de regering-Van Acker die zou geweigerd hebben een nieuwe verlenging van het Centrum toe te staan[60]. Deze stelling lijkt op het eerste gezicht weinig waarschijnlijk. Het Centrum Harmel hield immers officieel op te bestaan op 31 december 1953 toen de homogene CVP-regering onder leiding van J. van Houtte nog stevig in het zadel zat. Aangezien de politieke afdeling geen verlenging van haar bestaansduur meer had aangevraagd op het einde van 1953 omdat haar werkzaamheden bijna beëindigd waren, kon de regering die dus onmogelijk weigeren. Anderzijds is het ook zo dat onderzoekscentra vaak retro-actief verlengd worden. Toen ze voor het laatst vergaderde was de rood-blauwe regering-Van Acker IV reeds aan de macht[61]. Het zou dus best kunnen dat het Centrum een nieuwe verlenging zou gekregen hebben indien de CVP nog in de regering zat, temeer daar de socialistische partij, uitgaande van de proletarische eenheid en solidariteit, lange tijd vermeden heeft aan de communautaire problemen een prioritair belang toe te kennen[62]. Het is echter ook best mogelijk dat de eindbesluiten van het Centrum, dat gedurende zijn hele bestaansduur nauwelijks bekendheid verworven had, enigszins uit het oog verloren werden in een tijd waarin de politieke elite alle aandacht richtte op de schoolstrijd. Ondanks het feit dat het Centrum Harmel traag uit de startblokken kwam en in een voor de communautaire problemen nadelig politieke klimaat werkte, slaagde het er toch in op vijf jaar tijd haar omslachtige taak af te ronden, zij het dankzij twee verlengingen van haar bestaansduur. De politieke desinteresse zorgde er klaarblijkelijk wel voor dat het eindrapport pas in 1958, dus vijf jaar na de officiële ontbinding van het Centrum, gepubliceerd werd.

3. Het Centrum-Harmel en het probleem Brussel

De demografische afdeling die voor wat de Brusselse communautaire kwestie betreft zonder meer de minst belangrijke afdeling was, hield in totaal twaalf vergaderingen. Om de werkzaamheden tot een goed einde te brengen werden negen 'personaliteiten' uitgenodigd, namelijk[63]: Charpentier, ingenieur, hoofd van de studiedienst bij het CEW; Demeyere, ingenieur, hoofd van de technische dienst van de stad Kortrijk; Dufrasne, directeur-generaal van het NIS; Fallon, afgevaardigde van de Bond der Grote Gezinnen van België; Latin, secretaris-generaal van de Centrale der Metaalbewerkers van België; Mertens, professor aan de KUL; Renier, aggregaat-leraar van het hoger onderwijs; Rijckmans, afgevaardigde van de Bond van Grote Gezinnen van België en Troclet, senator, oud-minister.

'Daar deze afdeling niet de neteligste problemen te verwerken had, werd in een vredevolle en rustige sfeer het onderzoek afgehandeld', verklaarde M. Vandekerckhove op de sluitingsvergadering van het Harmelcentrum[64]. Ondanks het zogenaamde 'vermijden van conflictstof'[65] en ondanks het feit dat de voorzitter van deze afdeling, C. du Bus de Warnaffe, een Brusselaar was, werd er toch een bepaald aggressief standpunt ingenomen wat de hoofdstedelijke problematiek betreft. Er werd immers vastgesteld dat zonder de permanente toevoer van Vlamingen en Walen, de Brusselse bevolking in een angstwekkend tempo zou verschrompelen. Maar anderzijds verloren de beide landsgedeelten bestendig actieve elementen en werden zij aldus door de Brusselse opslorping uitgehold. De demografische afdeling besloot dat daar een halt aan diende toegeroepen te worden via een doorgedreven decentralisatie in de publieke en in de privé-sector[66]. Dit voorstel tot decentralisatie werd evenwel niet uitgewerkt, waarschijnlijk om niet in het vaarwater van de economische afdeling terecht te komen. Ook omdat de houding van laatstgenoemde afdeling inzake decentralisatie onontbeerlijk is om eerdervermeld standpunt te verklaren zullen wij ons hier van enige commentaar onthouden.

De economische afdeling baseerde haar werkzaamheden grotendeels op de algemene verslagen ingediend door de *Conseil Economique Wallon* (CEW) en het Vlaams Economisch Verbond (VEV). Op haar 43 gehouden vergaderingen werden 65 niet tot het Centrum behorende 'personaliteiten' uitgenodigd waaronder dus naast vertegenwoordigers van het VEV en de CEW, afgevaardigden van banken, ministeries, vakbonden, parastatalen,...[67] Ook hier was er van enige vertegenwoordiging uit de hoofdstad geen sprake.

In deze afdeling bekommerde men zich, voor wat Brussel betreft, uitsluitend over het reeds in de demografische afdeling aangehaalde probleem van de decentralisatie. Het was vooral de CEW die aandrong op een verrregaande decentralisatie. Daar vele Waalse produktiecentra hun bestuurszetel in Brussel hadden, was de zakenbeweging in Wallonië

grotendeels in handen van personen die dit landsgedeelte niet bewoonden. De CEW vreesde dan ook dat de welvaart van Wallonië niet hun voornaamste zorg was en dat deze bedrijfsleiders zich bijgevolg niet zouden aangetrokken voelen nieuwe kapitalen in Wallonië te beleggen indien dit niet strookte met hun onmiddellijke belangen[68]. Daarom eiste de CEW dat de naamloze vennootschappen zouden verplicht worden hun zetel te vestigen op de plaats van het voornaamste bedrijf. Voorts werd er een decentralisatie gevraagd van alle administraties die zonder schade uit Brussel kunnen worden overgeheveld naar de gewesten. Tenslotte zouden gewestelijke vraagstukken gewestelijk worden behandeld: elk gewest[69] diende een organisme te krijgen gelast met het coördineren van de regionale vraagstukken, het uitvoeren der plannen, het verzamelen van kapitalen, enzovoort[70]. Aan Waalse kant wenste men dus een duidelijke ontvetting van de hoofdstad, een ontvetting die in feite ook Vlaanderen zou ten goede komen want in het verfranste Brussel viel er voor de Vlaamse werknemer toch maar weinig te rapen. Toch toonde het VEV zich geen voorstander van een verregaande decentralisatie al was zij evenals de CEW de mening toegedaan dat de centralisatie nadelige gevolgen had voor de provincies. Het VEV meende dat in een klein land als België de centralisatie van de leidende organen in de hoofdstad als de meest rationele oplossing moest worden beschouwd. Daarenboven verzekerde een dergelijke centralisatie de noodzakelijke eenheid in de leiding en garandeerde zij vlugge contacten. Een effectieve decentralisatie zou volgens het VEV toch de oprichting van een soort superorgaan te Brussel impliceren. Het cruciale punt was echter of de beide landsdelen in de leidende organen en uitvoeringsdiensten vertegenwoordigd waren, overeenkomstig hun bevolkingscijfer en hun economisch potentieel[71]. En daar sloeg het VEV duidelijk de nagel op de kop. De Walen waren er zich, mede door de rapporten van de demografische afdeling, immers van bewust dat zij op nationaal niveau in een minderheidspositie zouden gedrongen worden daar de nataliteit in Vlaanderen hoger en de mortaliteit er lager lag dan in Wallonië[72]. Daarenboven ging de economische toestand er in Vlaanderen ook steeds beter uitzien dan in Wallonië. Door een vertegenwoordiging in de centrale organen te eisen die conform was met het bevolkingscijfer en het economisch potentieel kon men in Vlaanderen reeds dromen van een gedeeltelijke 'herovering' van de hoofdstad. In dit verband spraken de VEV-eisen boekdelen[73]:

'1. Wat de leiding betreft: hier komt het er op aan dat Vlaanderen niet langer door zogenaamde geografische Vlamingen of gefranciseerde Brusselaars in de bestuursraden en beheerorganen zou vertegenwoordigd zijn, maar ook door stambewuste Vlamingen, die de polsslag van het Vlaamse bedrijfsleven aanvoelen en een open oog hebben voor de Vlaamse economische noden en belangen. Wat nu geenszins het geval is in tal van kabinetten, officiële en parastatale instellingen.
2. Wat het kaderpersoneel en de uitvoeringsorganen betreft: ook hier

dient dezelfde maatstaf in acht genomen en dienen ook Vlaamse ambtenaren in 's lands administratie onze Vlaamse zakenlui te woord te kunnen staan op alle trappen van de hiërarchie. Een herstel van het evenwicht der taalrollen mag niet langer uitblijven.'

Ondanks de hierboven geschetste meningsverschillen raakten de standpunten van het VEV en de CEW elkaar wel wat betrof het wetsvoorstel-Philippart. In zijn voorstel wees Philippart er op dat het Waalse vraagstuk vooral van economische aard was. Als grote zondebok wees hij Brussel aan dat zich profijten toeëigende van activiteiten die in de provincie werden uitgeoefend en dat dankzij de situering van de maatschappelijke zetel der ondernemingen in de hoofdstad. Op sociaal gebied was het fout dat de administratie en bij gelegenheid de directie ver weg bleven van bedienden en arbeiders, voor wie zij onbereikbaar waren. Om dit alles tegen te gaan stelde Philippart voor om de maatschappelijke zetel van een bedrijf verplicht te binden aan de plaats waar de voornaamste activiteit van de bedrijfstak gevestigd was[74]. Mits een paar kleine wijzigingen verleende het VEV zijn goedkeuring aan het voorstel[75], waarschijnlijk omdat de hier voorgestelde decentralisatie veel verder ging dan diegene die de CEW wenste. Dankzij deze 'toegeving' kon het volgende ontwerp-besluit aan de Algemene Vergadering worden overgemaakt[76]: 'De economische afdeling van het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land, na een uiteenzetting te hebben gehoord van de heer Philippart, volksvertegenwoordiger, betreffende zijn wetsvoorstel dat aan de vennootschappen de verplichting oplegt hun maatschappelijke zetel te hebben op de plaats van de feitelijke uitbating der onderneming,

- verklaart zich akkoord met het principe van dit wetsvoorstel;
- meent dat dit voorstel van aard is om de strekking tot overdreven centralisatie van alle economische activiteiten in de hoofdstad van het land te keer te gaan;
- is nochtans van oordeel dat de praktische resultaten die het wetsvoorstel toelaat te bekomen op het gebied van de economische decentralisatie eerder beperkt zullen zijn;
- keurt niettemin de leidende gedachte van het wetsvoorstel goed, omdat zij bijdraagt tot het behoud van een ruimer economisch leven in de verschillende gewesten van het land.

De Algemene Vergadering betuigde haar akkoord over het voorstel en nam met algemeenheid van stemmen min één onthouding de tekst van de resolutie aan[77]. Deze de facto weinig zeggende resolutie was het enige wat de economische afdeling bijdroeg ter oplossing van het probleem Brussel. Ter afronding kan nog gemeld worden dat het voorstel nooit kracht van wet kreeg daar het de vrijheid van de bedrijven te zeer in de weg stond.

In de culturele afdeling, die 41 vergaderingen hield, stond in verband met het hoofdstedelijk probleem één punt centraal, namelijk het onder-

wijs. Van de 40 'personaliteiten' die werden uitgenodigd om aan de werkzaamheden deel te nemen waren er dan ook 31 bij uit de onderwijswereld[78]. Nog voor men de feitelijke werkzaamheden aanvatte, kwam men overeen om de volgende principes als basis te nemen[79]:
'Er zijn in België twee cultuurgemeenschappen: de Waalse en de Vlaamse gemeenschap. De eerste heeft het Frans als voertaal, de tweede het Nederlands. Deze twee gemeenschappen moeten homogeen zijn: in geen geval kan de Staat de vorming en het behoud van taalminderheden in de ene of de andere gemeenschap aanmoedigen. Er bestaat geen Brusselse cultuurgemeenschap. Er bestaat wel een gebied Brussel, gemeen goed van de twee cultuurgemeenschappen, waarin Vlamingen en Walen hun eigen karakteristieken moeten kunnen behouden.'

Aangezien deze basisprincipes met eenparigheid van stemmen werden aangenomen, zag het er naar uit dat de culturele afdeling vrij snel haar werkzaamheden zou kunnen beëindigen. Niets was echter minder waar. Vooreerst was er immers het onder-aanbod van Nederlandstalig onderwijs in de hoofdstad. Vansiliette, directeur van het Lager Onderwijs bij het ministerie van Openbaar Onderwijs, merkte in dat verband op dat er in het gedeelte van de agglomeratie ten Westen van het kanaal, omvattend de gemeenten Anderlecht, Molenbeek, Koekelberg, Jette, Laken en Neder-Over-Heembeek, ruimschoots voldoende Vlaamse secties bestonden, zowel gemeentelijke als vrije, om aan ouders met Vlaamse voertaal die deze gemeenten bewoonden voldoening te schenken. Hetzelfde kon gezegd worden van de gemeenten Oudergem, Bosvoorde, Sint-Lambrechts en Sint-Pieters-Woluwe, Ukkel, Haren en de wijk Helmet te Schaarbeek. Het centrale gedeelte van de hoofdstad was echter minder goed uitgerust. In Elsene, Etterbeek en Sint-Joost-ten-Node waren er geen Vlaamse scholen of secties. In Sint-Gillis werd er pas in 1950 een Vlaamse sectie opgericht en Brussel-stad telde slechts drie lagere en een bewaarklas (Karel Buls met zijn twee Vlaamse klassen niet meegerekend). Schaarbeek, uitgezonderd Helmet, had slechts een Nederlandstalige bewaarklas en drie lagere klassen[80]. In direct verband hiermee stond uiteraard het aantal scholieren die hoofdstedelijke Vlaamse lagere scholen bezochten. Procentueel zag de toestand er als volgt uit[81]:

1940-'41:	11,81 %	1945-'46:	7,85 %
1942-'43:	12,33 %	1946-'47:	6,71 %
1943-'44:	12,85 %	1947-'48:	5,35 %
1944-'45:	7,18 %	1948-'49	5,04 %

Tijdens de bezettingsjaren besloten talrijke ouders, of werden zij gedwongen, hetzij om geen last te hebben met de bezetters, hetzij om redenen van opportuniteit, hun kinderen naar de Vlaamse klassen te sturen[82]. Na de Tweede Wereldoorlog negeerden de Vlaamse ouders steeds vaker de taalwet van 14 juli 1932 waarin stond dat 'in de instellingen die zich binnen de Brusselse agglomeratie bevinden of in de twee-

talige gemeenten van de taalgrens is de taal van onderwijs de moedertaal of de gewone taal van de leerlingen'. De reden waarom deze taalwet omzeild werd was veelzijdig. Eerst en vooral was er het feit dat in de hoofdstad het Franstalig element in alle uitingen van het cultureel, economisch en administratief leven sterk overheerste. Daarnaast was er ook de anti-Vlaamse atmosfeer die Brussel uitstraalde. Ook taalsnobisme kan niet uitgesloten worden. Specifiek op het vlak van onderwijs mag ook niet uit het oog verloren worden dat de Nederlandstalige klassen of scholen in de hoofdstad vaak armtierig aandeden naast de Franstalige secties die belangrijker waren en zodoende beter uitgerust. Staande voor deze feiten was het niet alleen uit voorkeur, of fantasie, of Fransdolheid dat de bewoners of inwijkelingen van de Brusselse agglomeratie eisten dat hun kinderen een overwegend Franstalig onderwijs genoten. Het was voor hen eveneens en misschien vooral een economische vereiste[83].

Om een dam op te werpen tegen de verdere verfransing van Vlaamse kinderen in de hoofdstad eisten de Vlaamse leden van het Centrum in de eerste plaats een strengere toepassing van de taalwetten van 1932. Dat zou moeten gebeuren via een strenge controle van de door de gezinshoofden afgelegde taalverklaringen door schoolhoofden, de gewone inspectie en de taalinspectie bij de aanvang van het schooljaar. Het was immers zo dat vele ouders foute verklaringen aflegden om bovenvermelde redenen. De schoolhoofden aanvaardden deze verklaringen dan uit vrees dat de leerlingen eenvoudigweg elders school zouden lopen waar ze wel in de Franse sectie werden opgenomen[84]. Om daar een stokje voor te steken werd er een schorsing en eventueel de intrekking der staatstoelagen geëist evenals disciplinaire maatregelen tegen schoolhoofden en leerkrachten die kinderen zouden toelaten in een klas waar het onderricht gegeven werd in een taal die deze kinderen niet behoorlijk verstonden. In de gemeenten waar de behoefte aan Vlaamse klassen werd vastgesteld, moesten de gemeenten verplicht worden tot de oprichting ervan op straf van de intrekking der staatstoelagen voor de gemeentescholen. Desnoods diende de Staat de Vlaamse scholen op te richten[85].

Het dient niet gezegd te worden dat vooral de Franstalige Brusselaars het met de hierboven vermelde eisen helemaal niet eens waren. De verplichting 'moedertaal is voertaal in het lager onderwijs' was volgens hen een inbreuk op het vrijkeuzerecht, dat niet kon toegepast worden zonder een soort politiestelsel waaraan de bevolking, welke taal ze ook sprak, het land had[86]. De Franstaligen vreesden uiteraard dat wanneer de Vlaamse eisen bekrachtigd zouden worden, een der doeltreffendste verfransingsmethodes zou verdwijnen met alle gevolgen vandien[87]. Naast dit aspect speelde echter ook nog het superioriteitsgevoel van de Franstaligen. De Brusselse federatie van *La Wallonie Libre* stelde het als volgt voor[88]: *'Donner dans l'enseignement destiné à nos enfants une même importance au Flamand et au Français en attribuant à ces deux langues un horaire sensiblement égal (...) constitue une mesure vexatoire qui nous est délibérément infligée dans un but politique que nous ne voulons pas évoquer...'*. Op dezelfde golflengte zat

Van Bilsen die met het volgende voorstel heel wat opzien baarde. Hij stelde een lager onderwijs voor in de moedertaal met eventueel in de latere graden een tweede, niet gespecifiëerde taal. Het middelbaar onderwijs zou een tweetalig karakter moeten hebben. Van Bilsen bedoelde hiermee echter niet dat Frans- en Nederlandstalige kinderen in dezelfde klassen zouden les volgen want dat zou pedagogisch niet verantwoord zijn. Leerlingen uit de lagere Vlaamse klassen zouden uitmonden in tweetalige middelbare klassen, waarin een grote minderheid der vakken zouden onderwezen worden in de tweede taal, het Frans dus. Op deze wijze bleven de Vlaamse kinderen behouden voor de Vlaamse culturele gemeenschap waaruit zij stammen, terwijl zij anderzijds voldoende de Franse taal, ook in haar vaktermen, leerden beheersen en voldoende uitzicht kregen op de Franse cultuur om als volwaardige tweetalige Brusselaars hun man te staan, aldus Van Bilsen. Het gevolg hiervan zou zijn dat de moeilijkheden met de controle op de taalverklaringen in aanzienlijke mate zouden verminderen aangezien de Vlaamse ouders niet meer zouden terugschrikken voor de Vlaamse school en derhalve niet meer massaal zouden trachten zich aan de taaldwang van de wet van 1932 te onttrekken. De leerlingen komende uit Franstalige lagere klassen zouden uitmonden in tweetalige middelbare scholen van de lagere graad. In deze scholen zou het onderwijs van de Nederlandse taal degelijk worden verzorgd, terwijl daarenboven een aantal vakken in het Nederlands zouden worden onderwezen. Dit aantal moest echter niet hetzelfde zijn als in tweetalige Vlaamse scholen. De behoeften lagen immers anders. De behoefte om Nederlands te leren is veel minder groot bij de Franstaligen in de Brusselse agglomeratie dan de behoefte om Frans te kennen bij de Nederlandssprekende hoofdstedelingen. In Nederlandstalige scholen zou ongeveer 45 % van de lessen in het Frans worden gegeven; in Franstalige scholen zou ongeveer tien à vijftien % van de lessen in het Nederlands worden onderwezen[89]. Dit voorstel, dat uiteraard verworpen werd, was een reactie op het ontwerp Schreurs-Spanoghe over het onderwijs in de hoofdstad dat gebaseerd was op de volgende principes. 'Terwijl de Waalse en de Vlaamse gemeenschap zich tegelijkertijd territoriaal en persoonlijk uiten, dat wil zeggen dat ze gemeenschappen van personen uitmaken die soms, terwille van hun hoogste ontwikkeling, zich moeten beroepen op een gedeelte van het grondgebied van de Staat, met uitsluiting van een ander deel ervan, is de Brusselse groep vooral een territoriaal verschijnsel. De Waalse en de Vlaamse gemeenschap moeten zich niet verzwakken om de Brusselse groep te voeden, tenzij waar dit niet anders kan'. Op onderwijsvlak werd hieruit afgeleid dat 'de Waalse en Vlaamse gemeenschap moeten de kinderen die respectievelijk in Wallonië en in Vlaanderen geboren zijn en naar Brussel zijn uitgeweken, kunnen behouden, evenals de kinderen die in Brussel van Waalse en Vlaamse ouders werden geboren. In de hoofdstad moet het personeel element het halen op het territoriaal element. Het cultureel stelsel van de Brusselaar moet dus logischerwijze:

a) Frans zijn wanneer het kind in Wallonië werd geboren of te Brussel uit in Wallonië geboren ouders;
b) Vlaams zijn wanneer het kind in Vlaanderen werd geboren of te Brussel uit in Vlaanderen geboren ouders.
Indien het kind te Brussel geboren is uit ouders die ofwel te Brussel geboren zijn ofwel in twee verschillende gewesten van het land, dan moet het gezinshoofd het culturele regime van het kind bepalen. Deze formule die het territoriaal en het personeel element verbindt en verzoent, wordt uitsluitend voorbehouden voor de Brusselse agglomeratie'[90]. Uiteraard past dit ontwerp bij de basisprincipes waarop de werkzaamheden van deze afdeling gebaseerd werden. Het kon dan ook op enige bijval rekenen in de culturele afdeling[91]. De Algemene Vergadering heeft het vraagstuk echter niet beslecht daar het voorstel niet door de meerderheid der leden werd aanvaard[92]. De taaldwang, die voor de Vlamingen een bittere noodzaak was om Vlaamse kinderen voor verfransing te behoeden, bleek voor vele Franstaligen een te hoge drempel. Naast het feit dat de Franstalige scholen uit de hoofdstad veel leerlingen zouden verliezen, werd er immers ook ruimte geschapen voor een nieuwe Vlaamse 'machtsbasis' in de hoofdstad. De bovenvermelde eisen impliceerden immers eerst en vooral de oprichting van Vlaamse scholen in Brussel die werkgelegenheid verschaffen aan Vlaamse leerkrachten. In deze scholen zouden jonge Vlaamse Brusselaars worden gevormd die na verloop van tijd hun rechten zouden opeisen in verband met het taalgebruik in de hoofdstedelijke administraties en dergelijke. Daarenboven was de taaldwang toch wel een moreel moeilijk verteerbare brok in de ogen van velen[93]. Om diezelfde reden rezen er ook problemen rond de tweede, derde en vierde taal op school. Onder meer professor Jonckheere sprak zich uit voor de verplichte kennis van de tweede landstaal, vooral in de hoofdstad[94]. Daar ook dit voorstel op het principe van de taaldwang steunde, werd het vooral op aandrang van Franstalige commissieleden verworpen[95].

Uiteindelijk werd er in verband met het onderwijs in de hoofdstad besloten dat elke verplichte tweetaligheid te veroordelen was, dat het wenselijk ware het onderwijs in de moedertaal te intensifiëren en dat alle Belgen de vrije keuze moest toegekend worden van de tweede, de derde en de vierde taal[96].

Vrijwel algemeen aanvaard werden ook de volgende besluiten[97]: 'Wegens de huidige Belgische centralisatie blijven de twee gemeenschappen onderworpen aan een regime van symmetrie, dat geen rekenschap met de eigen kenmerken en behoeften houdt. Welnu, hetgeen goed is voor de ene is dit niet noodzakelijk voor de andere. Beide hebben daarom recht op een regime dat hun personaliteit eerbiedigt en hun geeft juist datgene wat zij verlangen. Wat meer speciaal de Waalse gemeenschap betreft, deze heeft het recht zich te bevrijden van de voogdij, welke de Brusselse agglomeratie op haar laat wegen. Zo de Brusselse agglomeratie in grote mate Franstalig is, dan geven de herkomst van een groot

aantal Franstalige inwoners, en hun tweetaligheid evenals de aanwezigheid van een belangrijke minderheid met Nederlandse voertaal, de hoofdstad een hybridisch karakter dat haar niet in staat stelt een leidende rol te vervullen bij de ontwikkeling van de Franse cultuur in Wallonië. Door de mogelijkheden welke zij biedt, trekt de Brusselse agglomeratie vele waardevolle elementen uit de Waalse provincies aan, waardoor de grote Waalse centra armer worden en belet nog meer dan een rol van tweede of zelfs derde plan te vervullen in het intellectuele leven van het land. De aanwezigheid te Brussel van een meerderheid van Franssprekenden en de tendens om de Nederlandssprekenden zo snel mogelijk op te slorpen in een hybridische tweetaligheid of zelfs Franse eentaligheid, hebben aan de andere kant voor gevolg dat de hoofdstad thans niet in staat is om een leidende rol te spelen bij de ontwikkeling van de Nederlandse cultuur in Vlaanderen.'

Ondanks de mooi uitgestippelde basisprincipes en ondanks het ontbreken van een degelijke Brusselse vertegenwoordiging[98] is het duidelijk dat deze afdeling het probleem Brussel slechts moeizaam verteerde. Dat Brussel geen aparte culturele entiteit vormde bleek voor iedereen duidelijk doch vooral op het vlak van het onderwijs werd er bitter weinig beslist. Vlaanderen en Wallonië waren het duidelijk niet eens over het profiel van het hoofdstedelijk onderwijs. De taaldwang was duidelijk de grote struikelblok. Laten we tenslotte opmerken dat ook hier een negatieve houding van vooral Wallonië ten overstaan van de hoofdstad naar voor komt, een houding die zoals reeds eerder vermeld vooral te wijten was aan de dreigende minorisatie van Wallonië en de daarmee gepaard gaande afgunst ten opzichte van de centralisatie die België kenmerkte en nog steeds kenmerkt.

De politieke afdeling was zonder twijfel de belangrijkste afdeling van het Centrum Harmel. Heel wat conflictgeladen materies zoals de vastlegging van de taalgrens, de Vlaamse en Waalse grieven op bestuurlijk vlak, de centralisatie, de structuurhervormingen,...enzovoort werden in de schoot van deze afdeling besproken en niet zelden werden er zelfs oplossingen en/of heelmiddelen voor gevonden. Gezien het grote aantal te bespreken vraagstukken diende deze afdeling tot 29 juni 1954 62 zittingen te houden. Onder de uitgenodigde 'personaliteiten' bevonden zich vertegenwoordigers van het Verbond van het Vlaams Personeel der Openbare Diensten (VVPOD), van de *Association Wallonne du Personnel des Services Publics* (AWPSP), verscheidene provinciegouverneurs, parlementsleden, professoren,...

Zoals reeds bij de oprichting van het Centrum werd besloten, begon de politieke afdeling haar werkzaamheden met de inventarisatie van de grieven. In totaal werden 109 documenten die samen 734 bladzijden telden aan de sectie voorgelegd. Uit deze grieven kon reeds worden uitgemaakt dat de centralisatie door bijna iedereeen als overdreven bestempeld en dus veroordeeld werd. Daaruit kon reeds worden afgeleid dat het wenselijk ware de lokale autoriteiten grotere beslissingsmacht te geven

om aldus het bestuur dichter bij de onderhorigen te brengen. Eveneens werd duidelijk dat structuurhervormingen door velen gewenst werden[99]. Om de besprekingen van de werkzaamheden overzichtelijk te houden, achten we het wenselijk dit deel in onderafdelingen op te splitsen.

a) De Waalse en Vlaamse bestuurlijke grieven

Net zoals in de economische en de demografische afdeling bleek ook hier duidelijk dat de werkgelegenheid een der voornaamste drijfveren achter de eisen van zowel Walen als Vlamingen was. Met het duidelijke angstbeeld van de minorisatie voor ogen eisten de Walen eerst en vooral een uitgebreide decentralisatie, met andere woorden de overheveling van zoveel mogelijk officiële administraties van Brussel naar de provincie[100]. Op deze manier zouden de Waalse ambtenaren beschermd blijven tegen een door hen gevreesde toevloed van Vlamingen in 's lands administraties. Dat deze toevloed er zou komen was niet denkbeeldig. Tot dan toe kaapten de Franstaligen immers het grootste aantal jobs weg bij de rijksadministraties[101]:

	Nederlandse Taalrol	Franse Taalrol
1 januari 1948	37,8 %	62,2 %
1 januari 1949	39,1 %	60,9 %
1 januari 1950	40,1 %	59,9 %

Doch de Vlaamse taalrol breidde langzaam maar zeker uit – zoals bovenstaande tabel illustreert – en aangezien het aandeel van de Vlamingen in de Belgische bevoking dat van de Walen in steeds grotere mate oversteeg, zou deze tendens zich nog wel een tijdlang doorzetten. Het was dan ook niet te verwonderen dat aan Vlaamse kant de voorstellen tot decentralisatie niet echt met open armen ontvangen werden[102]. Zoals reeds eerder werd aangetoond speelden daarbij ook nog andere elementen een rol. Toch werd de deconcentratie-idee door de Vlaamse afgevaardigden niet meteen verworpen daar ze immers enkele ontegensprekelijke voordelen inhield. Naast het deels 'buitenspel' zetten van het probleemgebied Brussel zou de decentralisatie eveneens 'een ontlasting van talrijke tijdrovende taken voor de hogere overheid impliceren evenals een versterking van het verantwoordelijkheidsgevoel bij de ambtenaren daar zij zelf tal van beslissingen moeten nemen; een versterking van het vertrouwen bij de bevolking (ver afgelegen administraties wekken wantrouwen); mogelijke besparingen; grotere snelheid bij het afhandelen van bestuurszaken; tegemoetkomingen aan de plaatselijke en gewestelijke eisen zonder voor de bestuurseenheid gevaar op te leveren...'[103]. Het laatste punt van deze opsomming verwijst duidelijk naar de angst van de CVP-PSC om een eerste stap in de richting van de federalisatie te zetten, wat de facto zou gebeuren wanneer Vlaanderen en Wallonië eigen administraties ter hunner beschikking zouden krijgen.

Desalniettemin werd de decentralisatie in de eindbesluiten opgenomen[104]. Enerzijds bleken de nadelen niet op te wegen tegen de voordelen (CVP-PSC-afgevaardigden hadden immers reeds in de economische afdeling de werkgelegenheid in eigen streek verdedigd) en anderzijds waren de katholieken toch in de minderheid in de politieke afdeling.

Vrij vlot werd ook een akkoord bereikt over het taalstelsel van het bestuur en het administratief personeel in de hoofdstad. Als uitgangspunt werd de tweetaligheid van Brussel vooropgesteld[105]. Toch kwam er onenigheid over de praktische uitwerking van deze tweetaligheid. De ingezonden documenten stelden immers enerzijds de tweetaligheid der ambtenaren voor en anderzijds de tweetaligheid der diensten. Het eerstvermelde voorstel, naar voor geschoven door de katholieke volksvertegenwoordiger Renaat Van Elslande, kon op de steun rekenen van de Vlamingen in het Centrum. Een tweetalig personeelskader zou een betere dienstverlening in de taal van de particulier garanderen; alle moeilijkheden inzake dosage en taalevenwicht zouden van de baan zijn; er zou een einde worden gemaakt aan de oneindige reeks vertalingen; aan het nemen van beslissingen op zicht van résumés in de andere taal of van vertaalde stukken zou een einde gemaakt worden en tenslotte zou het een culturele aanwinst betekenen voor beide taalgemeenschappen binnen de Brusselse agglomeratie. Eens te meer speelde ook hier de werkgelegenheid een niet te onderschatten rol. Nederlandstaligen die in Brussel werkten of woonden hadden over het algemeen een grondige kennis van het Frans. In de grotendeels verfranste hoofdstad hadden ze die immers veel meer nodig dan de Franstaligen het Nederlands. Inzake tweetaligheid namen de Vlamingen dus reeds een bevoorrechte positie in. Anderzijds vreesden de Vlamingen een gescheiden lokettensysteem zoals dat door de AWPSP werd voorgesteld. Daarbij legde de AWPSP de nadruk op het feit dat te Brussel meer dan 70 % van de rekeningen bij de Postcheck Franstalig waren; dat 95 % van de telefonische verbindingen in het Frans werden gevraagd; dat 97,5 % van de douaneverklaringen in het stapelhuis van Brussel Franstalig waren en dat hetzelfde zich voordeed bij de belastingen, de erfenissen enzovoort. Een lokettensysteem waarbij eentalig Franse naast eentalig Nederlandse loketten zouden functioneren, zou, nog steeds volgens het AWPSP, een beter evenwicht garanderen[106]. Het spreekt voor zich dat gezien het overgrote deel van de Brusselse bevolking, met inbegrip van vele Vlamingen[107], het Frans gebruikten bij hun relaties met de administratie, er veel meer Franstalige dan Nederlandstalige loketten zouden geëist worden wat zou leiden naar een betere dienstverlening voor Franstaligen en meer discriminatie voor Nederlandstaligen. Op basis hiervan werd dus elk akkoord uitgesloten. Dankzij onderlinge toegevingen, kwam men tenslotte tot een akkoord en de socialist Vranckx legde dit in een ontwerp-besluit vast[108]. Nadat de Waalse leden hadden laten verduidelijken dat de kennis van de tweede taal, vereist bij zekere hogere ambtenaren, niet mocht verward worden met de grondige kennis, werd dit goedgekeurd, achtereenvolgens door de poli-

tieke afdeling en de Algemene Vergadering, onder volgende vorm[109]:

1. Het administratief personeel

a) De kandidaten voor een ambt of een betrekking in de gemeentebesturen van de Brusselse agglomeratie moeten een toelatingsexamen afleggen in een taal die zij verkiezen.

b) In elk gemeentebestuur worden twee personeelsrollen aangelegd: op de ene staan de Nederlandstalige agenten; op de andere de Franstaligen. Het aantal ambtenaren zal in beide rollen van die aard zijn, dat de taalwetten nauwgezet onderhouden worden en meer speciaal dat de zaken ingeleid en volledig afgehandeld kunnen worden in eenzelfde taal.

c) Het administratief personeel wordt op de taalrol ingeschreven volgens de taal van het afgelegd toelatingsexamen. De personeelsleden, die in dienst waren voor 28 juni 1932, hebben de keuze tussen de twee taalrollen, op voorwaarde dat zij de taal van de rol, door hen verkozen, grondig kennen.

d) Betreffende alle zaken die hun statuut betreffen, wenden de agenten zich tot hun bestuur in de taal van de personeelsrol waarop zij zijn ingeschreven. Het bestuur heeft dezelfde verplichting. Elke handeling gesteld in strijd met deze verplichting moet als ongedaan worden beschouwd.

e) Elke personeelsrol bevat een zeker aantal agenten die van een voldoende kennis van de tweede taal hebben laten blijken voor een door de minister van Binnenlandse Zaken aangeduide paritaire jury. Aleen deze personeelsleden kunnen benoemd worden tot enig gelijkwaardig of hoger ambt aan dat van directeur in de hoofdbesturen van de Staat. Alleen deze personeelsleden mogen een ambt uitoefenen waardoor zij omgang hebben met het publiek. Een Koninklijk Besluit, genomen na raadpleging der gemeentebesturen, zal vaststellen welke ambten en betrekkingen de titularis ervan in betrekking met het publiek stellen.

2. Het taalstelsel van het bestuur

a) De gemeenteraden der gemeenten van de Brusselse agglomeratie hebben op grond van artikel 2 §1 van de wet van 28 juni 1932 de taalregeling bepaald die wordt toegepast in hun binnendiensten alsmede voor de briefwisseling met de andere gemeenten der Brusselse agglomeratie of met de centrale departementen der openbare besturen en overheden die aan de wet onderworpen zijn. De regeling, door deze beslissing ingevoerd, wordt behouden voor zover dit verenigbaar is met de verplichtingen die volgen. Zij zal slechts door een wet kunnen gewijzigd worden. Mits gelijkaardig voorbehoud, zal hetzelfde gebeuren met de taalregeling die thans van kracht is in de gemeenten Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem[110].

b) Bijzondere verplichtingen:

De briefwisseling met de gemeenten Ganshoren, Evere en Sint-Agatha-Berchem geschiedt in de Nederlandse taal.

Wanneer de briefwisseling met de centrale departementen der

openbare besturen en overheden, die aan de wet onderworpen zijn, uitsluitend besturen en overheden betreft die bij toepassing van de wet een der twee landstalen gebruiken, geschiedt deze briefwisseling in dezelfde taal; dit is ook het geval wanneer de briefwisseling uitsluitend in verband staat met particulieren, zelfs indien zij een andere gemeente bewonen, zo deze zich in een der twee landstalen tot het gemeentebestuur hebben gewend of het gebruik van een der twee talen hebben gevraagd.
Voor hun briefwisseling met de plaatselijke of gewestelijke administratieve diensten van de Staat en van de aan de Staat ondergeschikte openbare besturen en overheden gebruiken zij het Frans of het Nederlands in de gevallen bedoeld onder het derde punt.
De gemeentebesturen wenden zich tot de particulieren in die van beide landstalen waarvan deze zich hebben bediend of het gebruik hebben gevraagd; de behandeling dezer zaken geschiedt in dezelfde taal.
De berichten en mededelingen, gericht tot het publiek, dienen in beide landstalen gesteld.
De akten en getuigschriften moeten gesteld in de taal door de belanghebbende opgegeven.
De formulieren en drukwerken bestemd voor het publiek worden in beide landstalen gesteld.
De dienstorders en onderrichtingen die het personeel aanbelangen worden in beide landstalen gesteld.

c) De regeling geldend voor de gemeentelijke administratie van de Brusselse agglomeratie is eveneens toepasselijk op alle besturen en diensten, die rechtstreeks of onrechtstreeks onderworpen zijn.

3. Toezicht

De Koning zal een inspectie inrichten, samengesteld uit een gelijk aantal leden behorend tot de twee taalrollen, die haar toezicht ter plaatse uitoefent, en waakt op de nauwkeurige toepassing van de wettelijke beschikkingen en speciaal op het voorhanden zijn van alle nodige stukken die in beide landstalen dienen opgesteld alsmede op de indeling en aanwerving van het personeel, wiens taalkennis de toepassing der taalwetgeving moet mogelijk maken. Desnoods kan de minister van Binnenlandse Zaken – na twee achtereenvolgende waarschuwingen en op persoonlijke kosten van de gemeentelijke overheden – een of meer speciale commissarissen belasten om ter plaatse de nodige maatregelen te treffen die de naleving van de taalwetgeving mogelijk maken.
Het bovenstaand akkoord is duidelijk gebaseerd op de taalwet van 1932. Wat dat betreft haalden de Vlamingen een slag thuis: op vele punten wensten zij immers niet meer dan een doelmatiger toepassing van deze wet. Echt nieuw is de opsplitsing in taalrollen en de bijzondere regeling met Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem. Wat de taalrollen betreft valt op dat er geen gelijkheid van beide rollen werd bekomen: '...Het

aantal ambtenaren zal (...) van die aard zijn (...) dat de zaken (...) volledig afgehandeld kunnen worden in eenzelfde taal...'[111]. Dat de expliciete gelijkheid niet werd voorgesteld was dan meer dan waarschijnlijk een toegeving aan de Franstaligen die zelf een gedeeltelijke tweetaligheid hadden aanvaard.
Al bij al is het akkoord een duidelijk compromis, die, gezien het toch wel delicate karakter van deze materie, een succes kan genoemd worden.

b) De structuurhervormingen

De structuurhervormingen waren zonder meer een der neteligste vraagstukken die het Centrum te verwerken kreeg. Verwonderlijk kan dit niet zijn aangezien het Centrum in eerste instantie werd opgericht uit vrees voor de te felle federalistische stroming die in de eerste naoorlogse jaren in Wallonië furore maakte. Het kan evenmin verbazing wekken dat vooral het CNW deze idee ook via het Harmelcentrum trachtte door te drukken, wat, om voor de hand liggende redenen, tot verhitte discussies leidde. Doch niet alleen het CNW was voorstander van verregaande structuurhervormingen. Ook uit andere milieus werden voorstellen geformuleerd zoals hieronder zal blijken.

Vooreerst was er het voorstel Nothomb-Philippart (PSC) dat naast de versteviging van de provinciale machten ook de Senaat op provinciale basis wou samenstellen. De uiteindelijke bedoeling was ten minste in één Kamer pariteit tussen Vlamingen en Walen tot stand te brengen zodat met name Wallonië haar minderheidspositie niet hoefde te vrezen en dat, zoals Philippart het verwoordde, 'federalisme overbodig zou worden'[112]. Welke plaats Brussel in dit geheel zou innemen was niet erg duidelijk. Feit is dat Nothomb en Philippart van de hoofdstad een aparte provincie wensten te maken. Ook was er sprake van de uitbreiding van Brussel met Dilbeek, Wemmel, Strombeek-Bever, Vilvoorde, Diegem, Sint-Stevens-Woluwe, Wezembeek-Oppem, Tervuren, Waterloo, Linkebeek en Halle. Bij de voorstelling van het ontwerp werd er zelfs toegevoegd dat sommigen (wie werd niet gespecifieerd) zelfs Eppegem, Zemst en Mechelen bij de hoofdstad wilden rekenen zodat deze een soort metropool werd naar het voorbeeld van Parijs[113]. Gezien het standpunt dat het Centrum al eerder had ingenomen ten opzichte van Brussel lag het voor de hand dat dit voorstel zou verworpen worden.

Naast dit uitgesproken antifederalistische voorstel formuleerde de Vlaamse katholiek Renaat Van Elslande een ontwerp dat blijkbaar meer tot doel had een compromis uit de brand te slepen. Het 'cultuurfederalisme', zoals Van Elslande het noemde, voorzag in het delegeren van de culturele aangelegenheden naar Vlaanderen en naar Wallonië. Er kon geen sprake zijn van een federalisme met drie want een Brusselse cultuur als zodanig bestond eenvoudigweg niet. De Vlaamse en de Waalse 'cultuurkamer' zullen dus beide de hoofdstad als actieveld hebben. De kwestie der rijkstoelagen zou zo geregeld worden dat Wallonië en Vlaan-

deren over eenzelfde bedrag zouden beschikken terwijl een derde post voor de Brusselse agglomeratie bedoeld was[114]. Daar Van Elslandes voorstel echter voor de unitaristen te ver ging en voor de federalisten niet ver genoeg werd het eveneens afgevoerd. Toch werden een paar van zijn ideeën in de eindresolutie opgenomen.

Er werd reeds veelvuldig melding gemaakt van de ideeën van het CNW die België in een federale staat wilden omvormen. Enkel in een dergelijk gestructureerde staat zou Wallonië zich ten volle kunnen ontplooien zonder overvleugeld te worden door een Vlaamse meerderheid die haar wetten zou opleggen. In dat kader werden in het Harmelcentrum grondwetsherzieningen voorgesteld door onder meer Grégoire, Merlot en Van Belle, allen actief in het CNW. Zij stelden dus voor om België om te vormen tot een confederatie van gewestelijke staten, Vlaanderen en Wallonië, met een federale stad, Brussel. De hoofdstad zal de culturele en bestuurlijke zelfstandigheid genieten. De andere haar aanbelangende vraagstukken zullen door de federale overheid worden behandeld. Voorts zouden haar inwoners individueel de Vlaamse of Waalse subnationaliteit dienen te kiezen. Opvallend in het voorstel-Grégoire was dat het federale gewest – de negentien Brusselse gemeenten – kon uitgebreid worden indien er in de aangrenzende gebieden door middel van een referendum, aangevraagd door minstens dertig procent van de gemeentelijke kiezers, kon aangetoond worden dat een meerderheid de aansluiting bij de hoofdstad voorstond[115]. Dit referendum moest wel gehouden worden binnen het jaar na de inwerkingtreding van de voorgestelde grondwet[116]. Het eigenaardige aan deze passus is dat reeds eerder werd overeengekomen – met instemming van de CNW-leden – dat de hoofdstad in geen geval mocht uitbreiden. Wat men hieruit kan afleiden, is de tanende invloed van het CNW.

Het meest opmerkelijke voorstel in dit kader kwam echter van de Vlaams-Waalse commissie, verwoord door Fernand Schreurs, secretarisgeneraal van het CNW, en Walter Couvreur, die mee aan de basis lag van de Christelijke Vlaamse Volksunie, de voorloper van de huidige Volksunie. Het voorstel zag er als volgt uit[117]:

(1) België is een bondsstaat, die twee gewestelijke staten, Vlaanderen en Wallonië omvat. Brussel, hoofdstad van België, vormt het bondsgebied, welk grenzen door een gemengde Vlaams-Waalse commissie zullen worden afgebakend (...)
(2) (...) De grenzen van de gemeenten in het bondsgebied kunnen slechts worden veranderd door een federale wet en na gelijkluidend advies der beide gewestelijke raden (...)
(3) Behoudens beroep, in de vorm en op de wijze bij de federale wet aan te geven, worden de ingezetenen van het bondsgebied (Brussel) als volgt in Vlamingen en Walen ingedeeld:
a) Vlamingen zijn alle ingezetenen geboren in Vlaanderen of op het bondsgebied uit een Vlaamse vader geboren;

b) Walen zijn alle ingezetenen geboren in Wallonië of op het bondsgebied uit een Waalse vader geboren;
c) de ingezetenen, die aan deze vereisten niet voldoen, dienen uiterlijk een jaar na het van kracht worden van deze toescheidingsovereenkomst tussen de Vlaamse en de Waalse nationaliteit te opteren (...)
(7) In de bondsstaat wordt de wetgevende macht gezamenlijk door de Koning en de bondsraad, in de gewestelijke staten door de gouverneur-generaal en de gewestelijke raad uitgeoefend.
(8) De uitvoerende macht berust in de bondsstaat bij de koning, in de gewestelijke staten en het bondsgebied bij de gouverneur-generaal respectievelijk de stadsgouverneur.
(10) De Waalse en Vlaamse gewestelijke raad bestaan uit elk 140 leden (...) waarvan 125 door de inwoners van de gewestelijke staat worden verkozen en vijftien door de Walen respectievelijk Vlamingen van het bondsgebied (...)
(15) Het bondsgebied wordt bestuurd door een stadsraad, voorgezeten door de stadsgouverneur en paritair samengesteld uit twintig Vlaamse en twintig Waalse leden, gekozen door de ingezetenen van het bondsgebied en op het ogenblik der verkiezing sedert vijf jaar op het bondsgebied metterwoon gevestigd. Aan de stadsraad, die de macht en de bevoegdheid van een provincieraad heeft, wordt de regeling van de huishouding van het bondsgebied overgelaten. Zo heeft de stadsraad verordenende bevoegdheid op de hiernavolgende gebieden: openbare werken, weg- en waterwerken, gas en electriciteit, vervoermiddelen, volksgezondheid en openbare onderstand, brandweer, territoriale politie en handhaving van de openbare orde. Verder beraadslaagt en beslist de stadsraad, volgens regels te stellen bij federale wet, over plaatselijke aanvullingen op de bondswetgeving. De stadsraad benoemt uit zijn midden een paritair samengesteld college van zes gedeputeerden die de stadsgouverneur bij de leiding van het dagelijks bestuur bijstaan.
(16) De hoogste bestuursambtenaar in het bondsgebied is de stadsgouverneur, die de Koning vertegenwoordigt en belast is met de tenuitvoerbrenging van alle wetten en maatregelen van bestuur in het bondsgebied. De stadsgouverneur is de niet stemgerechtigde voorzitter van de stadsraad en van de gemengde commissie van taaltoezicht. Hij benoemt de bestuursafgevaardigden in het bondsgebied. De stadsgouverneur, die beurtelings een Vlaming of een Waal is, wordt voor zes jaar benoemd door de koning uit een voordracht van drie afwisselend door de Vlaamse en de Waalse leden van de stadsraad buiten de raad aangewezen personen, die op het ogenblik van de benoeming sedert vijf jaar op het bondsgebied metterwoon zijn gevestigd.
(17) De gemeenteraden in het bondsgebied zijn met dezelfde macht bekleed als die van het Vlaamse of Waalse gewest behoudens de in artikel vijftien vermelde bevoegdheden, die aan de stadsraad worden overgedragen.

(18) De voor de gewesten geldende taalvoorschriften, zoals bedoeld in artikel dertig, zijn van overeenkomstige toepassing op de Vlamingen en Walen in het bondsgebied, zoals omschreven in artikel drie. Behoudens het in artikel 23 bepaalde, zijn de gewestelijke Vlaamse en Waalse wetten (...) eveneens bindend voor Vlamingen en Walen in het bondsgebied.
(19) Alle bestuursorganen van de gemeentelijke alsook van de territoriale openbare en daarmee gelijkgestelde in subartikel vijftien genoemde diensten in het bondsgebied worden paritair uit een gelijk aantal Vlaamse en Waalse leden samengesteld. In de uitvoerende organen van voornoemde bestuurslichamen stemt het aantal Vlaamse en Waalse ambtenaren en personeelsleden op elke trap der bestuurlijke hiërarchie met het aantal Vlaamse en Waalse ingezetenen der gemeente respectievelijk van het bondsgebied overeen. De diensten worden zoveel doenlijk in een Vlaamse en een Waalse afdeling gesplitst. Personeelsleden in contact met de bevolking dienen een genoegzame kennis van beide landstalen te bezitten.
(20) Nederlands en Frans zijn in het bondsgebied gelijkberechtigd zonder voorrang. Alle berichten en mededelingen, officiële verslagen, dienstberichten en dergelijke, bestemd voor intern en extern gebruik en uitgaande van de stadsraad, de gemeentebesturen, de openbare en daarmee gelijkgestelde bestuursorganen, dienen in elke landstaal afzonderlijk te worden opgemaakt.
(21) Het officieel en het bijzonder gesubsidieerd onderwijs wordt overeenkomstig de Vlaamse respectievelijk Waalse gewestelijke onderwijsnetten in elke gemeente in Nederlandstalige scholen voor Vlaamse en Franstalige scholen voor Waalse schoolplichtigen gegeven. Het aantal Nederlandse en Franse scholen stemt overeeen met de getalsterkte der Vlaamse respectievelijk Waalse schoolbevolking. Directie en leerkrachten dienen de nationaliteit der schoolplichtigen te bezitten en hun studiën in de voertaal der school te hebben volbracht. De gewestelijke staten zijn gevolmachtigd scholen te openen in het bondsgebied.
(22) Een gemengde commissie van taaltoezicht, bestaande uit een gelijk aantal Vlaamse en Waalse leden, benoemd door de Vlaamse en Waalse gewestelijke raden, is belast met het toezicht op de toepassing van de vorenstaande taalregeling. De commissie, die wordt voorgezeten door de stadsgouverneur, is bevoegd om alle beslissingen van de stadsraad, de gemeentebesturen, de openbare en daarmee gelijkgestelde bestuursorganen in het bondsgebied, die strijdig zijn met de voornoemde regeling, te vernietigen.
(23) De bondsraad heeft wetgevende bevoegdheid voor het bondsgebied in alle gevallen, waarin geen overeenkomst bestaat tussen de wetgeving van de Vlaamse en die van de Waalse gewestelijke staat. De bondsraad is verder bevoegd in alle aangelegenheden rakende het grondsgebied, waarin door de grondwet niet uitdrukkelijk is voorzien (...)
(30) Het Nederlands is de officiële taal in Vlaanderen, het Frans in Wallonië. Een gewestelijke wet regelt voor elke gewestelijke staat de

gebruiksgrenzen der officiële taal. Zonder afbreuk te doen aan het eentalig karakter der gewestelijke staten en met inachtneming van de gelijkwaardigheid van beide talen regelt een federale wet het taalgebruik in bondszaken en in het bondsgebied (...)
(32) Er bestaat een Hof van Verbreking dat te Brussel zetelt en een Vlaamse naast een Waalse afdeling omvat met rechtspraak over Vlamingen respectievelijk Walen in de gewestelijke staten en het bondsgebied (...)
(33) Het Hof van Beroep te Brussel omvat een Vlaamse en een Waalse afdeling (...)

Het meest opvallende aan dit zeer gedetailleerde voorstel was uiteraard het feit dat tussen Vlamingen en Walen uit verscheidene ideologische kampen[118] een akkoord bereikt werd inzake de grondwetsherziening. Desondanks werd het door het Harmelcentrum verworpen, meer dan waarschijnlijk onder druk van de unitaristische CVP-PSC. Daarenboven zochten de Vlaamse socialisten, evenals de Waalse vleugel van de katholieke partij, bescherming in de unitaire partijstructuren, zij het dan dat deze laatsten het veel minder uitgesproken deden, gezien de profederalistische ideeën van de PSB.

Uiteindelijk bleek dat geen enkel van bovenvermelde voorstellen kon rekenen op een grote meerderheid. Op voorstel van Bondas werd dan een soort subcommissie opgericht die uiteindelijk met acht stemmen voor, een tegen en een onthouding[119], een, gezien de voorstellen, weinig verregaande tekst aanvaardde. Deze resolutie voorzag in de vervanging van de huidige provincie Brabant door een provincie Brussel, een Vlaamse provincie van Noord-Brabant en een Waalse provincie van Zuid-Brabant. Tevens werd de oprichting van twee cultuurraden die ook Brussel als werkterrein zouden hebben en de oprichting van een Waalse, Vlaamse en Brusselse Raad van Advies met raadgevende bevoegdheid op economisch en sociaal gebied voorgesteld[120]. Het Centrum had haar primaire opdracht, namelijk de unitaire staat beschermen, met glans uitgevoerd.

c) De vastlegging van de taalgrens

Ondanks dit toch wel delicate onderwerp slaagden de leden van het Harmelcentrum er snel in een consensus te bereiken inzake de taalgrensproblematiek. Ook voor Brussel werd zonder al te veel moeilijkheden een oplossing gevonden die met algemeenheid van stemmen aanvaard werd.

Nochtans startten de besprekingen hieromtrent niet in de ideale omstandigheden. In de betreffende periode rezen er immers heel wat problemen met betrekking tot de talentelling van 1947[121]. Van Vlaamse zijde werd deze telling die voor de Vlamingen zeer nadelig was uitgevallen, fel betwist. Men was er immers van overtugd dat de bevolking, in het scherpe anti-Vlaamse klimaat dat de na-oorlogse periode

kenmerkte, eerder een voorkeur uitdrukte voor een bepaalde taal, ook al was het niet de hunne. Dit zou mogelijk zijn geweest door de dubbelzinnige vraagstelling op het telformulier, waarbij elke inwoner in gemengde gebieden een vrije interpretatie kon geven aan de taal die hij 'alleen of meestal sprak'[122]. Het hoeft niet gezegd dat de Waalse eis om de taalgrens te baseren op deze talentelling door de Vlamingen niet aanvaard werd[123]. Desalniettemin slaagde men er in het Centrum Harmel in het probleem op te lossen: aangezien de tienjaarlijkse tellingen wrevel en reacties veroorzaakten die schadelijk waren voor de goede verstandhouding tussen de twee taalgemeenschappen, werd het wijselijk geacht ze af te schaffen en een bestuurlijke taalgrens vast te leggen die definitief zou zijn en onttrokken aan elke strijd. Het Centrum steunde dus noch op de telling van 1947 die door de Vlamingen betwist werd, noch op deze van 1930 die voor de Walen geen waarde meer had. Het Centrum besloot zich te houden bij 'de feiten'[124]. Dat hield in dat Vlaamse en Waalse deskundigen de situatie ter plekke gingen onderzoeken. Voor wat Brussel betreft kwam men tot het besluit dat Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem bij de agglomeratie zouden gevoegd worden. Tegenover de Franstaligen die zich aldaar vestigden, kon immers gelden, dat zij het statuut op grond van de vroegere wetgeving verworven, konden behouden[125]. Volgens het Centrum mocht men hier geenszins verder gaan. 'Dat andere Vlaamse gemeenten van het arrondissement Brussel tweetalig zouden gemaakt worden kon niet aanvaard. Een tegengestelde beslissing nemen zou terzelfdertijd betekenen het bevorderen van een Brusselse centralisatie waarover Vlamingen en Walen klagen en het open houden van een wonde die door de Vlamingen bijzonder sterk wordt aangevoeld'[126].

Het reeds eerder naar boven gekomen negativisme kwam ook hier tot uiting en klaarblijkelijk met succes. De reeds eerder aangehaalde voorstellen om van Brussel een soort metropool te maken werden weggewuifd. Eensgezind werd de hoofdstad begrensd, wat een opzienbarend feit kon genoemd worden gezien de moeilijkheden die men er heden ten dage nog mee heeft. Toch bleek bovenstaande overeenkomst op een al te nauwe basis te rusten wat tot uiting zal komen in het volgende hoofdstuk.

d) Het wetsontwerp-Moyersoen

Hoewel er tijdens de werking van het Centrum nog andere wetsontwerpen en -voorstellen werden ingediend die betrekking hadden op de communautaire problematiek[127] wensen we toch even stil te staan bij het 'wetsontwerp houdende wijziging van de wet van 28 juni 1932 op het gebruik der talen in bestuurszaken', ingediend door minister van Binnenlandse Zaken Ludovic Moyersoen (CVP). Dit ontwerp, dat zonder meer als de voorloper van de taalwetten van begin jaren zestig kan beschouwd worden, is voor ons onderzoek bijzonder interessant daar er ook ten overstaan van het Harmelcentrum een zekere analogie bestond. Zowel het

wetsontwerp-Moyersoen als de taalwetten van 1962-1963 pretendeerden te steunen op de besluiten van het Centrum Harmel. Beide weken er op dezelfde cruciale punten van af. Een groot verschil was wel dat Moyersoens ontwerp nog door het Centrum zelf aan een onderzoek werd onderworpen, met nefaste gevolgen.

De interpellaties in het Parlement nopens het niet publiceren van de talentelling van 1947 hadden tot gevolg dat de katholiek Brasseur, toenmalig minister van Binnenlandse Zaken, een afvaardiging van het Centrum Harmel[128] uitnodigde ten einde hun raad in te winnen over de vastlegging van de taalgrens. Hem werd een kaart overhandigd waarop de taalgrens, zoals ze door het Centrum werd vastgelegd, stond aangeduid. Ook werd een tekst overgedragen waarin onder meer stond dat teneinde elke betwisting in de toekomst uit te schakelen, de taalgrens definitief zou vastgelegd moeten worden wat zou leiden tot de afschaffing van de talentellingen. Met de toevoeging van Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem zou Brussel definitief begrensd worden[129]. Brasseur beloofde de afgevaardigden van het Centrum op basis van hun documenten een wetsvoorstel uit te dokteren dat in eerste instantie de taalgrens zou vastleggen. Zo ver kwam het echter niet want in januari 1952 werd de regering-Pholien vervangen door de eveneens homogeen katholieke regering-van Houtte[130]. Brasseur werd vervangen door Ludovic Moyersoen die in maart 1952 op zijn beurt een afvaardiging van het Centrum Harmel ontving[131]. De minister gaf hen uitleg over de manier waarop hij het taalgrensprobleem wou oplossen. Hij onderscheidde in zijn bijna voltooide ontwerp twee delen: het ene betrekking hebbend op Brussel, het andere op de taalgrens. Wat Brussel betreft verduidelijkte Moyersoen dat de drie eerdervermelde gemeenten de hoofdstedelijke agglomeratie zouden vervoegen. Daarenboven zou een aantal gemeenten die zich aan de buitenrand van de hoofdstad bevonden een tijdelijk tweetalig regime verschaft worden. Dit zogenaamde faciliteitenregime voorzag in de uitbreiding van het onderwijs in de taal van de minderheid; de berichten en mededelingen tot het publiek werden in de beide landstalen gesteld; de besturen antwoordden aan de particulieren in de taal van deze laatsten; de personeelsleden die omgang hadden met het publiek moesten tweetalig zijn en aan iedere belanghebbende werd de mogelijkheid geboden ter plaatse een vertaling te bekomen van de akten en getuigschriften. Wat het taalgebruik in de Brusselse administraties betrof stelde de minister voor de in de centrale rijksbesturen vigerende regeling wat betreft de behandeling van de zaken in binnendienst en de administratieve briefwisseling gewoon over te nemen[132]. Op 27 mei 1952 diende Moyersoen het wetsontwerp in bij de Senaat[133]. Daar werd het eerst ter onderzoek overgemaakt aan de Commissie van Binnenlandse Zaken die het op haar beurt doorstuurde naar het Centrum Harmel omdat te veel punten gevoelig afweken van de besluiten van laatsgenoemd Centrum. Leden van het Harmelcentrum spraken er hun verwondering over uit dat hun advies weer gevraagd werd terwijl dit reeds officieel aan

twee ministers die mekaar opvolgden werd meegedeeld. Desalniettemin kwam men overeen dat Schreurs en Spanoghe opnieuw verslag zouden uitbrengen over het geheel der vraagstukken die verband hielden met de taalgrens en die reeds door het Centrum werden behandeld. Van hun kant zouden Allard en Van Elslande rapporteren over de punten die door de minister werden aangeraakt en die nog niet het voorwerp uitmaakten van een studie in de schoot van het Centrum[134]. Na acht vergaderingen werd, na een herhaling van de besluiten inzake de vastlegging van de taalgrens, volgend antwoord met eenparigheid van stemmen goedgekeurd[135]: 'Wanneer het Centrum zijn voorstellen betreffende de vastlegging van de taalgrens heeft uitgewerkt, werd het geleid door de wens bedaring te brengen in de betrekkingen tussen Walen en Vlamingen (...). In zijn huidige vorm is het voorstel opgemaakt door het Centrum, voorstel dat een geheel vormt, een uiting van goede wil en een loyale poging tot onderling begrijpen. Het is een transactie. Vlamingen en Walen hebben allen ten voordele van de inwendige vrede offers gebracht die rijpelijk werden overwogen en nauwkeurig afgemeten. Daaruit volgt dat elke wijziging die daaraan zou worden gebracht, het gevaar meebrengt dat alle elementen van het afgesproken akkoord opnieuw ter sprake zouden komen. Het voorstel in de Senaat neergelegd door de minister van Binnenlandse Zaken doet zich anders voor als dat van het Centrum. Het laat niet uitschijnen dat het zich tot doel heeft gesteld de taalgrens definitief vast te leggen, maar dat het eenvoudig de wet heeft willen wijzigen van 1932 op het gebruik van talen in bestuurszaken. Meer speciaal de Vlamingen in het Centrum betreuren dit, want zij hebben transacties over bepaalde punten enkel aanvaard omdat de Walen akkoord gingen met de vastlegging...' Ondanks deze toch wel fundamentele kritiek van het Harmelcentrum werd er aan het ontwerp praktisch niets veranderd. Na drie algemene discussieronden in de Senaat, waar de besluiten van het Centrum Harmel meer werden aangevallen dat het wetsontwerp[136], en nadat talrijke amendementen aan het voorstel werden toegevoegd[137], werd het ontwerp houdende wijziging van de wet van 28 juni 1932 op het gebruik van talen in bestuurszaken met 91 stemmen voor, 55 tegen en twee onthoudingen goedgekeurd[138]. Vervolgens werd het doorgestuurd naar de Kamer, waar het hele ontwerp op een nogal mysterieuze wijze 'verdween'. Moyersoen zelf schuift de schuld hiervan in de schoenen van de socialisten. Meer specifiek zijn opvolger als minister van Binnenlandse Zaken, Vermeylen, zou het probleem Brussel hebben laten rotten. 'De dag van de stemming in de Senaat brak echter een hevige campagne los te Brussel', verhaalt Moyersoen. 'De wet werd als taaldictatuur bestempeld. We stonden enkele maanden voor de algemene verkiezingen (...).

Van vele zijden werd aangeraden de bespreking in de Kamer uit te stellen tot na de verkiezingen, wat ook gebeurde. De verkiezingsstrijd was zeer hevig. Tegen de homogene CVP-regering werd vooral te Brussel scherp gereageerd. 'De CVP moet een les krijgen' zo luidde het (...). Die les kreeg de CVP. Ze kostte aan het land de schoolstrijd en tien jaar

vertraging voor het invoeren van de Vlaamse hervormingen (...). Een der eerste daden van de linkse regering was de publicatie van de betwiste talentelling van 1947 (...). Het uitstellen van een grondige hervorming, vooral te Brussel, en het uitblijven van een loyale toepassing van de bestaande wet brachten de gemoederen meer en meer in gisting. Na de schoolstrijd zou het vraagstuk meer acuut worden. Men had het laten rotten'[139] Karel De Wittes werk, 'Brussel, open stad', situeert zich dicht bij Moyersoens visie: 'Het ontwerp-Moyersoen is nooit wet geworden. Het werd in de Senaat goedgekeurd, maar botste in de Kamer op verzet van Vlaamse zijde, omdat het in vele punten te ver afweek van het Harmelcentrum. Dat kwam omdat de regering in de Senaat amendementen had aanvaard, komende van de socialist Vermeylen, die de zaak stilaan ongenietbaar maakten. De achterpoortjes die het na die amendering openliet voor de Franstaligen in de staatsdiensten, stonden te ver open. In de Kamercommissie wilde men daarom het ontwerp opnieuw wijzigen en toen dat te moeilijk bleek, geraakte het hele ontwerp in de schuif...'[140]. Het wetsontwerp-Moyersoen verdween daarmee van het politieke toneel. Er ging nog bijna een decennium voorbij alvorens de taalproblematiek weer op het politieke voorplan verscheen.

Het ligt niet in onze bedoeling om de besprekingen rond het wetsontwerp gedetailleerd te beschrijven. Voor ons onderzoek is het enkel van belang om de impact van het Harmelcentrum op dit ontwerp te ontleden. Moyersoen had zonder twijfel zijn inspiratie gehaald bij de besluiten van het onderzoekscentrum. Doch zoals reeds eerder vermeld werd, week het ontwerp er ook op cruciale punten van af waardoor een negatief advies van het Centrum onafwendbaar werd. Nu bleken er weinigen zich te storen aan dit advies. In eerste instantie had Moyersoen zelf zijn ontwerp niet voorgelegd aan het onderzoekscentrum. Dat gebeurde pas op aanvraag van de Commissie van Binnenlands Zaken. Ook bij de besprekingen in de Senaat zelf kwam de negatie van de commentaar gegeven door het Centrum Harmel tot uiting. Naast het feit dat het ontwerp daar werd goedgekeurd, werd bij de bespreking ook duidelijk dat zeker niet iedereeen het werk van het Harmelcentrum beschouwde als de te volgen richtlijnen ter oplossing van de taalproblematiek. Veeleer werden de besluiten weggehoond als het werk van politieke naïevelingen. De Luikse christen-democraat Hanquet verwoordde het als volgt: *'Je rends hommage à l'imagination des membres du Centre Harmel. Mais je ne pense pas que toutes ses productions soient d'égale qualité...'* [141]. Evenmin in haar voordeel sprak het optreden van de leden van het onderzoekscentrum die in de Senaat zetelden: Allard en Yernaux stemden immers tegen het ontwerp, Hoste voor[142].

De eensgezindheid die in gesloten groep tot stand kwam, bleek, eenmaal in het openbaar, snel verdwenen te zijn. De toegevingen die aan beide kanten gedaan werden om tot een compromis te komen, waren klaarblijkelijk te verregaand om zonder meer door de achterban aanvaard te worden. Zo ligt het bijvoorbeeld voor de hand dat de voorstellen in

verband met de tweetaligheid van de Brusselse administraties – die een rem zouden zetten op de werkgelegenheid voor Franstaligen in de hoofdstad – politieke schade zouden berokkenen aan de Franstalige politici die dit zouden goedkeuren zonder enige compensatie (= faciliteiten?). Dit alles laat uitschijnen dat het Centrum-Harmel inderdaad in een soort vacuüm werkte.

4. Reacties op het Centrum-Harmel

In de periode waarin het Centrum-Harmel ontstond en actief was, kwam een zekere verschuiving tot uiting op communautair vlak wat zonder twijfel de houding van Vlamingen en Walen op het onderzoekscentrum beïnvloedde. Net na de Tweede Wereldoorlog werd immers enerzijds de Vlaamse Beweging doelgericht geneutraliseerd door de repressie. Toen de CVP omstreeks 1950 weer de macht volledig naar zich toe trok[143], wijzigde het klimaat voor de Vlaamse beweging echter. Anderzijds kende de Waalse beweging de eerste jaren na de oorlog een hoogconjunctuur. Getuigen daarvan zijn onder meer de talrijk bijgewoonde Waalse congressen die nogal wat deining teweeg brachten op politiek vlak. Het wallingantisme raakte echter al snel over zijn hoogtepunt heen. Zo komen we in de eigenaardige situatie van een (weer) opkomende Vlaamse Beweging en een (tijdelijk) tanende Waalse Beweging, wat een veranderend standpunt ten opzichte van de taalproblematiek in het algemeen en uiteraard ook van het onderzoekscentrum impliceerde.

De Waalse beweging voelde zich terecht geviseerd toen het Harmelcentrum werd opgericht. Er werden immers geen doekjes omgewonden dat het Centrum tot doel had paal en perk te stellen aan het opkomend federalisme dat vooral in Wallonië gepropageerd werd. De bij het CNW actief zijnde François Van Belle stelde in dit verband nogal scherp dat *'le Centre Harmel est une entreprise générale de pompes funèbres pour les revendications wallones'* [144], een uitspraak die nog vaak werd teruggevonden in de – vooral Waalse – pers. Het scheelde dan ook weinig of de CNW-leden weigerden mee te werken aan dit onderzoekscentrum[145]. Toch veranderde deze negatieve houding vrij snel. Ondanks de zekere reserves die in acht genomen werden met betrekking tot het doel van het Centrum, werkten de CNW-leden volop mee. De angst om geïsoleerd te geraken speelde hierin waarschijnlijk een rol. Hun medewerking resulteerde al snel in een aantal compromissen zodat *La Nouvelle Revue Wallonne,* spreekbuis van de CNW, in 1951 al opmerkte dat gezien de goede sfeer die in het Centrum heerste er interessante akkoorden zouden kunnen tot stand komen die eindelijk een einde zouden stellen aan de Vlaams-Waalse tegenstellingen[146]. Deze akkoorden kwamen er ook en bij de voorstelling van het eindrapport schreef de *Nouvelle Revue Wallonne* dat *'la véritable entreprise de pompes funèbres, c'est celle de A. Van Acker, qui, en possession des conclusions du Centre depuis 1955, n'a rien fait pour les mettre dans la loi, malgré les promesses répétées,*

malgré les interventions pressantes du CNW et des autres organes du Mouvement Wallon' [147].

Wie deze andere organisaties zijn is niet zo eenvoudig te achterhalen. Het verbond van Waals overheidspersoneel, het AWPSP, bijvoorbeeld stak haar kritiek op het onderzoekscentrum zeker niet onder stoelen of banken. Bij de oprichting van het Centrum toonde het AWPSP dezelfde terughoudendheid als het CNW. Doch in tegenstelling tot deze laatste veranderde zij haar standpunt niet. Naarmate de werkzaamheden vorderden, en vooral toen het taalgebruik in de administratie ter discussie kwam, werd de kritiek scherper. Reeds in november 1950 werd een dagorder goedgekeurd dat brandhout maakte van het onderzoekscentrum. Vooral naar de linkse partijen, die verondersteld werden het federalisme te verdedigen, werd er flink uitgehaald: *'L'AWPSP affirme qu'au moment de la désigtion des membres du Centre Harmel les partis politiques de gauche, ancrés dans leur unitarisme, ont songé à leurs propres intérêts plutôt qu'à ceux de la Wallonie; l'AWPSP refuse en conséquence de se rallier aux projets de résolution d'un Centre qui avait été créé en ordre principal pour examiner les griefs wallons et qui, suivant l'habitude, est manœuvré pour servir principalement les intérêts flamands...'* [148]. Het AWPSP weigerde zelfs in te gaan op de uitnodiging van het Centrum om haar standpunten te kunnen uiteenzetten, hoewel de vrienden in het Centrum steeds op hun steun konden rekenen[149].

Dezelfde negatieve houding ten opzichte van het onderzoekscentrum vinden we terug bij de francofone Brusselaars. De reden waarom het Centrum werd opgericht, is voor hen duidelijk: *'le jeune enfant menacé se réfugie d'instinct derrière les jupes de sa mère, le Centre Harmel est cette institution qui remplit pour le gouvernement le rôle maternel...'* [150]. Sarcasme was niet uit de lucht: *'on vient de renouveler le mandat du Centre Harmel pour une période de deux ans. On a bien fait: il eût été perfide de laisser inutilisé le crédit budgétaire de 1 750 000,- francs qui lui ont été alloué pour l'année 1951...'* [151]. Het kan ook moeilijk anders. De standpunten die het Centrum innam met betrekking tot Brussel gingen allemaal in tegen de belangen van de Franstalige hoofdstedelingen: de beperking van het hoofdstedelijk gebied tot de negentien gemeenten; de invoering van de verplichte tweetaligheid der Brusselse administraties met een (beperkte) tweetaligheid van ambtenaren; de inkrimping van de *liberté du père de famille* op onderwijsvlak... Tot overmaat van ramp zetelde er geen enkele vertegenwoordiger van de francofone hoofdstedelingen in het Centrum met uitzondering dan van du Bus de Warnaffe die in de weinig invloedrijke demografische afdeling voorzitter was en daarenboven uit de unitaire PSC kwam. Het *Bloc de la Liberté,* een naar eigen zeggen pluralistische organisatie ter verdediging van de taalvrijheid, vroeg zich dan ook af of het Centrum soms op de maan geïnstalleerd was[152].

De kritiek die het AWPSP uitte, had ook grotendeels betrekking op de hoofdstad waar het Franstalig overheidspersoneel de meerderheid uitmaakte. Nu waren de besluiten van het Centrum inzake het taalgebruik in bestuurszaken te Brussel niet van die aard om bij het Waalse overheidspersoneel op gejuich te worden onthaald, integendeel. Het

negativisme van het AWPSP ten overstaan van het Harmelcentrum is dus volkomen begrijpelijk. Minder logisch was de houding van het CNW op de vergaderingen van het onderzoekscentrum. Zij werden immers bereid gevonden tot verregaande concessies met betrekking tot Brussel, wat door de meeste Waalse en zeker de francofone Brusselaars bijna als verraad werd afgeschilderd, terwijl haar grootste eis – federalisme – niet ingewilligd werd. Lag het aan haar tanende elan, of speelden andere factoren een rol? De waarheid valt moeilijk te achterhalen. Feit is dat het CNW vrijwel alleen stond wat schrijnend tot uiting kwam bij de besprekingen van het wetsontwerp-Moyersoen.

Wie het onderzoekscentrum ook verdedigden – althans bij de oprichting – waren uiteraard de initiatiefnemers, de CVP-PSC. Toch stak na verloop van tijd ook in het katholieke kamp enige kritiek de kop op. Eerst en vooral werd het absenteïsme en het traag op gang komen van de werkzaamheden van het Centrum gehekeld[153]. Bijzonder scherp was de reactie van het ACW: 'wat de Commissie-Harmel wel zou kunnen doen is: onderzoeken in welke zin de structuur van de Belgische staat zou moeten omgevormd worden opdat Vlamingen en Walen hun eigen zaken zouden kunnen beredderen zonder dat de Belgische staat er door in gevaar kan gebracht worden. Misschien is dit wel het enige probleem dat de commissie-Harmel met kans op slagen zou kunnen aanpakken. Helaas, het schijnt ook het enige te zijn waarmee ze zich niet heeft bezig gehouden...'[154]. Opmerkelijk is dat het ACW zich hier duidelijk uitspreekt voor een federalistische herindeling van België. Later werd het standpunt ten opzichte van het Harmelcentrum wat genuanceerder: 'na een eerste verslag van het Centrum Harmel, dat in brede kring ontgoocheling verwekt heeft, getuigt het tweede rapport van een ernstige vooruitgang'[155]. Wel bleef het ACW voorstander van een grotere autonomie van Vlaanderen en Wallonië[156]. Dit fenomeen mag echter geenszins overdreven worden. Aan Vlaamse kant slaagden de katholieken er immers in de plooien glad te strijken. Getuige daarvan is het manifest van het ACW waarin geëist werd dat het ontwerp-Moyersoen zo spoedig mogelijk tot wet zou gemaakt worden[157]. De Franstalige katholieken bleven daarentegen dwars liggen. *La Relève* zelf, de strekking die aan de basis lag van de oprichting van het Centrum, uitte scherpe kritiek op bepaalde standpunten van haar geesteskind. Zo werd, in navolging van de meeste Franstaligen die actief waren op communautair vlak, de definitieve vastlegging van de Brusselse grenzen betreurd[158]. Ook weigerde *La Relève* de negatie van de Brusselse cultuur te aanvaarden[159]. Aangezien de PSC en zelfs *La Relève* toch vertegenwoordigd waren in het Centrum – en dat in tegenstelling tot bijvoorbeeld het AWPSP en de francofone Brusselaars – lijkt deze kritiek nogal opportuun. Desalniettemin wijst ze op onenigheid binnen de katholieke familie op communautair vlak, wat trouwens tot uiting kwam bij de bespreking en de stemming van het ontwerp-Moyersoen[160].

De Brusselse Vlamingen waren wel te spreken over de besluiten van

het onderzoekscentrum: '...deze besluiten van het Centrum Harmel zijn zonder twijfel een uitstekende grondslag om te komen tot gezonder taalverhoudingen in ons land, vooral in de Brusselse agglomeratie en langs de taalgrens, en om zodoende op taal- en cultuurgebied betere verhoudingen te scheppen (...). Vooraleer de besluiten van het Centrum aanleiding zullen geven tot wetten, zal er nog veel water naar de zee vloeien en zullen er nog veel grieven moeten worden geuit, doch intussen is het reeds verheugend dat Walen en Vlamingen van alle partijen, deel uitmakend van het Centrum Harmel, bewezen hebben een open oog te hebben voor een redelijke oplossing van de taalmoeilijkheden in ons land. Dit is een eerste stap'[161]. Deze houding lag voor de hand. Het in bedwang houden van de olievlek, de tweetaligheid der administraties ,... om maar een paar voor de Vlaamse Brusselaars voordelige besluiten op te noemen, betekenden immers inderdaad een grote stap voorwaarts.

Tenslotte willen we nog onderlijnen dat bovenvermelde kritieken niet de indruk mogen wekken dat het Harmelcentrum een drukbesproken politiek item was, integendeel. De dagbladpers zweeg het Centrum als het ware dood. Ook de politieke partijen vonden op hun agenda klaarblijkelijk weinig plaats voor communautaire aangelegenheden. In deze optiek kan het dus weinig verwondering wekken dat de taalwetten die grotendeels op de besluiten van het Harmelcentrum gebaseerd werden pas zes jaar na de officiële ontbinding van de onderzoekscommissie werden doorgevoerd. Het dient wel gezegd dat de besluiten pas in 1958 werden gepubliceerd.

Besluit

Het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land werd op initiatief van de jonge Luikse christen-democraat Pierre Harmel opgericht met als voornaamste doel het in Wallonië hoogtij vierende federalisme – met soms separatistische neigingen – te neutraliseren. Het onderzoekscentrum slaagde daar wonderwel in wat grotendeels te wijten was aan de tanende macht van het CNW dat als enige uitgesproken wallingantische vereniging duidelijk vertegenwoordigd was in het Centrum Harmel.

Dit primaire doel buiten beschouwing gelaten is het uiteraard zo dat in een rustige sfeer een authentieke Vlaams-Waalse discussie plaatsgreep. Deze, bijna unieke, gebeurtenis was te danken aan het feit dat op het ogenblik dat het onderzoekscentrum effectief werkte, van juni 1949 tot juni 1954, de communautaire problematiek wat op de achtergrond was geraakt zodat de pers nauwelijks aandacht schonk aan het onderzoek dat desgevolgd ook de publieke opinie niet beroerde. Zo werd het mogelijk dat onder meer met betrekking tot de hoofdstad er besluiten uit de bus kwamen die ook vandaag nog voor heel wat opschudding zouden zorgen.

We denken hier aan de definitieve vastlegging van de hoofdstedelijke grens zonder rekening te houden met de talentelling van 1947; aan de opsplitsing van de provincie Brabant in de Vlaamse provincie Noord-Brabant, de Waalse provincie Zuid-Brabant en de tweetalige provincie Brussel, bestaande uit de negentien gemeenten die samen de hoofdstedelijke agglomeratie vormen,...

Aan deze bijna serene sfeer kwam echter abrupt een einde toen minister Moyersoen zijn ontwerp houdende de wijziging van het taalgebruik in bestuurszaken voorstelde. Enerzijds werden Moyersoens intenties om de in de centrale rijksbesturen vigerende regeling ook in de Brusselse administraties door te voeren, op een storm van protest onthaald in Waalse en Franstalige kringen. De vrees om de talrijke Franstalige ambtenaren die in de hoofdstedelijke administraties werkten, tegen het zere been te trappen was hen te groot. Anderzijds werd het ontwerp in Vlaamse kringen verworpen omdat het taalfaciliteiten voorzag in een aantal Vlaamse gemeenten die zich aan de buitenrand van de hoofdstad bevonden. Dit laatste lag ook aan de basis van een verwerping van het ontwerp door het Harmelcentrum. Uiteindelijk kwam het wetsontwerp, nadat het door de Senaat was goedgekeurd, in de 'schuif' terecht waar het al snel uit de belangstelling verdween.

Doch minder dan tien jaar later zou omzeggens hetzelfde ontwerp, om redenen waar we hier niet verder op ingaan aangezien het geen deel uitmaakt van ons onderzoek, wel worden goedgekeurd. Het Centrum Harmel werd zelfs als de grondlegger van de toenmalige taalwetten – die in twee blokken werden goedgekeurd – geprezen, en met recht. Toch kunnen we met bijna zekerheid stellen dat naar analogie met de situatie in begin jaren vijftig het Harmelcentrum – indien het nog actief zou zijn uiteraard – de taalwetten van 1962-1963 zou verwerpen. De struikelsteen zou wederom de taalfaciliteiten zijn.

Noten

1 R. Van Elslande werd op tien juli 1962 volwaardig minister met de titel 'minister van Cultuur, adjunct voor Nationale Opvoeding'. T. Luykx, *Politieke geschiedenis van België* (Amsterdam-Brussel, 1969), p. 558.
2 *Documenten Kamer van Volksvertegenwoordigers,* Buitengewone zitting, 1946, nr. 81.
3 Door het aanleunen bij de fascistische ideologie en de daarmee gepaard gaande collaboratie met de bezetter, was de Vlaamse Beweging na de oorlog politiek en moreel in diskrediet gekomen. E. Witte & A. Meynen, 'Het maatschappelijk-politieke leven in België 1945-1980', *Algemene geschiedenis der Nederlanden,* 15 (Bussum, 1982), p. 247.
4 P. Van Molle, *Het Belgisch Parlement 1894-1969* (Gent, 1969), p. 170.
5 'Le phénomène "Relève"', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 701 (1975), p. 2.
6 M. Van den Wijngaert, *Ontstaan en stichting van de CVP-PSC. De lange weg naar het kerstprogramma* (Brussel, 1976), p. 44.
7 'Le phénomène "Relève"', p. 2.
8 'Le premier congrès national de La Relève', *La Relève* (13 jan. 1946), pp. 4-5.
9 P. Harmel, 'Problème Flamand-Wallon', *La Relève* (27 januari 1946), pp. 4-5.
10 E. Witte & J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830* (Antwerpen, 1983), pp. 262-63.
11 Harmel, 'Problème Flamand-Wallon', pp. 4-5.
12 *Ibidem.*
13 J. Lothe, Le mouvement Wallon: divisions, fluctuations et prélude à la mutation, *La Wallonie. Le pays et les hommes, 2, de 1830 à nos jours* (1976), pp. 326-27.

14 Cfr. de regionale stemmenpercentages bij de parlementsverkiezingen van 1946 waar voor de Kamer de CVP 56,2 % van de stemmen haalde tegen 27,4 % voor de BSP terwijl in Wallonië de PSC slechts 26,4 % van de stemmen kreeg tegen 36,7 % voor de BSP. Witte & Craeybeckx, *Politieke geschiedenis,* pp. 269-70.
15 R. Senelle, *De grondwetsherziening 1976-1971* (1972), p. 5.
16 *Documenten Kamer,* Buitengewone zitting 1946, nr. 81.
17 *Ibidem,* Zitting 1947-1948, nr. 322.
18 *Handelingen Kamer van Volksvertegenwoordigers,* Zitting 1947-1948, 10 dec. 1947.
19 'Le Centre de recherche pour la solution des problèmes Wallons et Flamands', *Nouvelle Revue Wallonne,* 1 (okt. 1948), pp. 60-62.
20 *Handelingen Kamer,* Zitting 1947-1948, 26 nov. 1947.
21 *Ibidem.*
22 A.Schreurs, 'Le Congrès National Wallon', *L'histoire du mouvement Wallon,* p. 44.
23 *Documenten Senaat,* Zitting 1947-1948, nr. 43.
24 *Belgisch Staatsblad,* 4 juni 1948, pp. 4560-61.
25 Het Centrum kreeg twee jaar de tijd om 'de plaatselijke of gewestelijke eisen te verzamelen en te rangschikken, over te gaan tot alle nuttige onderzoeken over de omvang en het belang van de sociale, economische, culturele, morele, politieke en juridische crises of malaises waaronder een of meer streken van het land mochten lijden; verslag uit te brengen bij het Parlement en heelmiddelen voor te stellen die er toe kunnen bijdragen om aan elke streek van het land de grootste welvaart en bloei te verzekeren, in het kader van het nationaal welzijn'. Maandelijks moest verslag worden uitgebracht over de werkzaamheden en na een jaar moest bij de voorzitters van het Parlement de eerste algemene besluiten worden afgeleverd. Om deze opdracht tot een goed einde te kunnen brengen werd het Centrum in vier onderafdelingen verdeeld: een demografische, een economische, een culturele en een politieke afdeling. Om deze te bevolken dienden de Kamer en de Senaat elk 21 leden te benoemen, waaronder 9 gekozen in de schoot van iedere vergadering. De leiding zou in handen worden gegeven van een door de koning benoemde personaliteit behorende tot de Belgische wetenschappelijke instellingen, bijgestaan door twee ondervoorzitters waarvan de ene tot de Kamer en de andere door de Senaat moest worden aangeduid. Voorts zou binnen het Centrum zelf beslist worden wie aan het hoofd van de vier onderafdelingen zou komen te staan en dienden er twee secretarissen benoemd te worden. Deze secretarissen, een Frans- en een Nederlandstalige, waren evenwel niet stemgerechtigd. *Documenten Kamer,* 20 mei 1947, nr. 322.
27 *Handelingen Kamer,* Zitting 1947-1948, 8 juni 1948.
28 *Belgisch Staatsblad,* 10 juni 1949.
29 *Handelingen Senaat,* Zitting 1947-1948, 25 juni 1948.
30 *Handelingen Senaat,* Zitting 1948-1949, 3 maart 1949.
31 Carlo Bronne, schrijver en magistraat, werd waarschijnlijk als kandidaat-lid naar voor geschoven als ex-voorzitter van de Fédération des Associations Wallonnes de l'Arrondissement de Bruxelles.
32 *Handelingen Senaat,* Zitting 1948-1949, 15 maart 1949.
33 *Ibidem,* 13 april 1949.
34 *Handelingen Kamer,* Zitting 1948-1949, 3 maart 1949.
35 *Ibidem,* 13 april 1949.
36 *Handelingen Senaat,* Zitting 1948-1949, 5 mei 1949.
37 *Belgisch Staatsblad,* 10 juni 1949.
38 *De Standaard,* 19 febr. 1949, p. 2.
39 'La lutte continue', *Nouvelle Revue Wallonne,* I, nr. 4 (juli 1949), pp. 207-11.

40 * = Brusselaar
1 = Aantal uitnodigingen
2 = Aantal bijgewoonde vergaderingen.
De ledenlijst werd vervolledigd met het aantal uitnodigingen en aanwezigheden op de vergaderingen. Eveneens werden de veranderingen in het ledenbestand reeds opgenomen. Om verwarring te vermijden dient hier te worden aangestipt dat de leden uitnodigingen ontvingen voor de vergaderingen van de afdelingen waar ze in zetelden en voor de vergaderingen van de Algemene Raad. Daarenboven woonden sommige leden ook nog de vergaderingen van de andere afdelingen bij waar ze enkel een raadgevende stem hadden.
Belgisch Staatsblad, 10 juni 1949. Le Centre de recherche pour la solution des problèmes wallons et flamands, *Nouvelle Revue Wallonne,* I, nr. 4 (4 juli 1949), pp. 259-61. *Documenten van het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtkundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land,* nr. 324, aanwezigheidslijst.

41 Fayat zelf schreef in zijn memoires dat 'tot lid van dit Centrum en van zijn politieke afdeling benoemd, heb ik er evenwel niet actief aan deelgenomen omdat ik meende – niet helemaal ten onrechte en alhoewel ik aanvankelijk tijdens het Kamerdebat van 26 november 1947 het voorstel had gesteund – dat het rechtsherstel voor Vlaanderen niet in het chiaroscuro van dergelijke debatten verkregen kon worden'. H. Fayat, *In het teken van Artevelde* (Antwerpen, 1985), p. 52.

42 *Document,* nr. 324.

43 Le Centre de recherche, *Nouvelle Revue Wallonne,* I, nr. 4 (juli 1949), pp. 259-61.

44 Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 571.

45 Zelfs ondanks een hogere aanwezigheidsgraad voor de katholieken (50 % tegenover slechts 45 % voor de socialisten) bleven ze in de minderheid: op in totaal 301 vergaderingen waarop katholieke mandatarissen werden uitgenodigd daagden zij 153 keer op. De Socialisten waren 160 keer present op 348 uitnodigingen. Zie *Document,* nr. 324, aanwezigheidslijst.

46 Op 298 uitnodigingen gingen de Liberalen 249 keer in (83 %). De Communisten daarentegen kwamen op 223 vergaderingen 29 keer (13 %). Zie *Document,* nr. 324.

47 Daar er in de culturele en demografische afdeling, waar de Vlamingen in de meerderheid waren, minder vergaderd werd dan in de economische en politieke afdeling (respectievelijk 41, 12, 43 en 62 vergaderingen) waar Franstaligen zich in een meerderheidspositie bevonden, hadden deze laatsten dus relatief meer invloed op de beslissingen van het Centrum. *Document,* nr. 324.

48 Witte & Meynen, 'Het maatschappelijk-politieke leven', pp. 247-51. Cfr. onder meer *Document,* nr. 15, Verslag van de CEW.

49 *Eindverslag van het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land,* pp. 20-1.

50 *Ibidem,* p. 21.

51 Naast de Franstalige Liberaal Cooremans en Jaminet (PSC) onthielden zich vijf van de zeven KPB-kamerleden, namelijk Terfve, Timmermans, Borremans, Dejace en Glineur, die lid was van het Centrum. Zie *Documenten Kamer,* zitting 1950-1951.

52 *Documenten Senaat,* nr. 357, Zitting 1950-1951.

53 *Belgisch Staatsblad,* 3 aug. 1951.

54 De tegenstemmers waren respectievelijk de Vlaamse en Waalse Socialisten Doutrepont, Briot, Cornez, Delmotte, Harmegnies, Moulin, Spreutel, Troclet, Van Belle, Vandervelde en Van Laerhoven. Een motivatie werd niet gegeven. *Handelingen Senaat,* 2 juli 1953, Zitting 1952-1954.

55 De tegenstem, eveneens zonder motivatie, kwam van Parisis (PSC). *Handelingen Kamer,* 5 nov. 1953, Zitting 1953-1954.
56 *Belgisch Staatsblad,* 29 nov. 1953.
57 *Eindverslag van de politieke afdeling,* p. 2.
58 *Documenten* 318-323: sluitingsvergadering van het Centrum Harmel, 25 okt. 1955. Toespraken gehouden door Vermeylen, Harmel, Vandekerckhove, Vandeputte, Schreurs en Allard respectievelijk als minister van Binnenlandse Zaken, ondervoorzitter van het Centrum en in naam van de demografische, economische, culturele en politieke afdeling.
59 *Documenten Kamer,* nr. 940, Zitting 1957-1958.
60 M.P. Herremans, 'Le Centre Harmel', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 131 (1 dec. 1961), p. 10.
61 Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 577.
62 Witte & Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België,* p. 320.
63 *Eindverslag van de demografische afdeling,* p. 1.
64 *Document,* nr. 320, sluitingsvergadering, 25 okt. 1955. Tekst van de toespraak gehouden door M. Vandekerckhove in naam van de demografische afdeling.
65 *Ibidem.*
66 *Eindverslag van de demografische afdeling,* pp. 73-8.
67 *Eindverslag van de economische afdeling,* pp. 1-3.
68 *Document,* nr. 15: Verslag van de CEW.
69 Onder 'gewest' werd verstaan een economisch gewest zoals bijvoorbeeld het land van Luik.
70 *Document,* nr. 29: Exposé de M. Cornez, président du conseil d'administration, à la réunion du 11 février 1950 de la commission économique (CEW).
71 *Document,* nr. 22: Verslag van het VEV; desiderata van het Vlaamse bedrijfsleven (22 augustus 1950).
72 *Eindverslag van de demografische afdeling,* p. 78.
73 *Document,* nr. 22: Verslag van het VEV.
74 *Document,* nr. 179: Wetsvoorstel in aanvulling van art. 1 der samengevoegde wetten op de handelsvennootschappen door Philippart, volksvertegenwoordiger (3 dec. 1951).
75 In tegenstelling tot Philipparts voorstel verkoos het VEV dat aan de vennootschap de vrijheid werd gelaten de maatschappelijke zetel te vestigen in de provincie waar het hoofdbedrijf zich bevond. Ook wees het VEV op de noodzakelijkheid een sanctie bepalen. *Document,* nr. 181: Nota van het VEV in verband met het wetsvoorstel Philippart.
76 *Eindverslag van de economische afdeling,* p. 44.
77 *Ibidem.*
78 *Eindverslag van de culturele afdeling,* pp. 1-3.
79 *Ibidem,* pp. 5-6.
80 *Document,* nr. 153: Nota nopens de verspreiding van bewaarklassen en klassen voor lager onderwijs met het Vlaams als voertaal in de Brusselse agglomeratie door Vansiliette, directeur van het lager onderwijs bij het ministerie van Openbaar Onderwijs (5 mei 1951).
81 *Document,* nr. 10: Aantal scholieren in het eerste Vlaamse leerjaar in de Brusselse agglomeratie.
82 De aangroei tijdens de bezettingsjaren zou niet rechtstreeks te wijten zijn aan het optreden van de Taalcommissie ofte Grammenscommissie die Vlaamse kinderen verplichtte school te lopen in hun moedertaal. Die commissie had immers slechts

eenmaal, namelijk gedurende het schooljaar 1941-1942, de toestand in de voorbereidende afdelingen onderzocht. Ze had toen de overplaatsing geëist van 62 leerlingen uit de Franse naar de Vlaamse klassen. Vierentwintig onder hen verlieten onmiddellijk de school, 23 bleven in de Franse klas zitten en slechts 15 onder hen schikten zich naar de wil van de Taalcommissie zodat kan geconcludeerd worden dat zo'n gering cijfer van geen invloed kan geweest zijn. *Document,* nr. 18: De toepassing der wet van 14 juli 1932 in de middelbare onderwijsinstellingen en haar invloed op de taalkennis der leerlingen. Ook volgens R. Dierickx was de effectieve overplaatsing van Franse naar Vlaamse klassen te verwaarlozen. Het 'rust en orde'-principe van de bezetter primeerde boven alle principes. R. Dierickx, 'De commissie voor taaltoezicht onder Duitse bezeting (1940-1941)' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, 1987), p. 240.

83 *Document,* nr. 18: De toepassing van de wet van 14 juli 1932.

84 *Document,* nr. 10: Jaarverslag betreffende de door de taalinspectie gedane vaststellingen in strijd met de taalwet, in de door de Staat gesubsidieerde scholen onderworpen aan de wet tot regeling van het lager onderwijs, gedurende het schooljaar 1948-1949.

85 *Document,* nr. 231: Nota betreffende de taal van het onderwijs in de Brusselse agglomeratie door A. Vranckx, raadsheer van State (19 juni 1952).

86 *Document,* nr. 172: Tweede algemeen verslag aan de voorzitters der wetgevende kamers, 13 dec. 1951, Parlementaire documenten, nr. 97, 1951-1952, p. 26.

87 We denken hierbij onder meer aan de vermindering van het aantal leerlingen in de Franse scholen, aan het op lange termijn verdwijnen van Franstalige jobs in de hoofdstad ten voordele van Vlaamse werkgelegenheid,... Zie de VEV-eisen in de economische afdeling.

88 *Document,* nr. 26: Réponse à l'appel publié dans la presse.

89 *Document,* nr. 230: Opmerkingen betreffende de nota Schreurs-Spanoghe, ten persoonlijken titel gedaan door Van Bilsen (17 juni 1952).

90 *Document,* nr. 70: Aanvullende rapport van Schreurs-Spanoghe.

91 *Eindverslag van de culturele afdeling,* p. 7.

92 *Ibidem,* p. 48.

93 Cfr. onder meer *Document,* nr. 27: Journée consacrée à l'enseignement, organisée le 12 févr. à Bruxelles par le Congrès National Wallon.

94 *Document,* nr. 118: Mededeling van professor T. Jonckheere over het taalvraagstuk in het onderwijs.

95 *Eindverslag van de culturele afdeling,* pp. 20-22.

96 *Ibidem,* pp. 49-51.

97 *Ibidem.*

98 In de culturele afdeling zetelde slechts één Brusselaar, die anderzijds wel voorzitter was, namelijk de Vlaamse Liberaal J. Hoste.

99 *Eindverslag van de politieke afdeling,* pp. 1-3.

100 Cfr. onder meer *Document,* nr. 6: De Waalse grieven op bestuurlijk gebied. Nota ingediend door F. Schreurs.

101 *Document,* nr. 17: De achterstand en de minderwaardige behandeling der Vlamingen in de Belgische administraties. Door G. Van den Daele, p. 15.

102 *Eindverslag van de politieke afdeling,* pp. 20-33.

103 *Document,* nr. 98: Nota van gouverneur van Outryve d'Ydewalle over de bestuurlijke decentralisatie (3 nov. 1950).

104 *Document,* nr. 236: Ontwerp van nota betreffende het taalgebruik in bestuurszaken in de Brusselse agglomeratie door R. Van Elslande.

105 *Ibidem.*
106 *Eindverslag van de politieke afdeling,* p. 25.
107 Het anti-Vlaams klimaat dat in de na-oorlogse jaren heerste te Brussel evenals de sociale en economische druk maakte dat vele Vlamingen zich als Franstaligen gingen profileren. B. Martin & S. Parmentier, Identiteitskaarten: een middel tot verkapte talentelling? *Taalgebruik, talentellingen en identiteitskaarten in Brussel-hoofdstad* (Brussel, 1987), p. 70.
108 *Document,* nr. 242: Besluiten inzake de taalregeling in bestuurszaken in de Brusselse agglomeratie door A. Vranckx (8 sept. 1952).
109 De gemeenten Ganshoren, Sint-Agatha-Berchem en Evere zijn de laatste die bij de Brusselse agglomeratie werden gevoegd in 1954.
111 *Eindverslag van de politieke afdeling,* p. 50.
112 *Document,* nr. 285: Le Sénat interprovincial ou "géographique" door Philippart, volksvertegenwoordiger (1 okt. 1953).
113 *Document,* nr. 1: Note sur le renforcement des pouvoirs provinciaux et la constitution du Sénat sur la base provinciale.
114 *Eindverslag van de politieke afdeling,* pp. 105-9.
115 Hoe die meerderheid er moest uitzien werd niet gespecifieerd.
116 *Document,* nr. 257: Voorstel tot herziening van de Grondwet door H. Grégoire (17 febr. 1953).
117 Enkel de bepaling met betrekking tot Brussel werd weerhouden. *Document,* nr. 298: Ontwerp tot federalistische herinrichting uitgewerkt door een Vlaams-Waalse commissie en bekendgemaakt te Antwerpen op 4 okt. 1953 (17 dec. 1953).
118 Het CNW situeerde zich quasi uitsluitend in linkse kringen, wat moeilijk kan gezegd worden van de Christelijke Vlaamse Volksunie die zelfs omwille van hun amnestie-eisen aanschouwd werden als de reïncarnatie van het VNV. Witte & Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België,* pp. 368-369.
119 Nothomb (PSC) stemde tegen, Soudan (BSP), de voorzitter, onthield zich en Allard (PSB), Bondas (PSB), Depresseux (PSC), Sabbe (LP), Schreurs (PL), Van Elslande (CVP), Vranckx (BSP) en Yernaux (PSB) stemden voor. *Eindverslag van de politieke afdeling,* p. 117.
120 *Ibidem,* pp. 120-21.
121 Deze talentelling vormde een onderdeel van de tienjaarlijkse volkstelling die sedert 1866 landelijk georganiseerd werd (voordien werden proeftellingen gehouden te Brussel in 1842 en te Molenbeek in 1845) en vervolgens in 1880, 1890, 1900, 1910, 1930 en 1947 plaatsgreep. Het doel van deze tellingen was steeds om op wetenschappelijke wijze een juiste weergave te hebben van de kennis en het gebruik der nationale talen. Bij elke telling bleven echter, ondanks de talrijke voorzorgsmaatregelen, zware fouten opduiken. Dat maakte dat elke talentelling het voorwerp van hoogoplopende discussies werd. De sfeer rond de talentelling werd er dan ook niet beter op toen de taalwetten op bestuurszaken van 1921 en 1932 het taalstatuut van elke gemeente lieten afhangen van de resultaten van de talentelling. Dit hield in dat een Franssprekende minderheid die minstens 30 % van de bevolking in een Vlaamse gemeente uitmaakte, recht kreeg op taalfaciliteiten. Als de taalminderheid een absolute meerderheid werd, veranderde het taalstatuut. Een percentage van 20 % Franstaligen volstond om een Franstalige school in te richten. (Deze maatregelen golden uiteraard ook voor Nederlandstaligen in Waalse gemeenten). L.Sieben, De talentellingen. Een korte historische schets, *Taalgebruik, talentellingen en identiteitskaarten,* pp. 46-49.
122 Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 451.
123 De Vlamingen weigerden zelfs de telling ook maar te publiceren en dit vooral onder

druk van de CVP. De talentelling werd dan ook pas gepubliceerd op 10 juni 1954 toen de katholieken niet langer in de regering zaten. Er dient echter ook vermeld dat via een lek reeds in 1951 de telling van 1947 in tal van Waalse kranten verscheen. Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 451.

124 *Document,* nr. 238: Verslag van Schreurs en Spanoghe betreffende de vastlegging van de taalgrens (17 sept. 1952).

125 *Document,* nr. 134: Hoe zien wij de oplossing van het taalgrensconflict door J. Verroken, volksvertegenwoordiger.

126 *Document,* nr. 238: Verslag van Schreurs en Spanoghe.

127 We denken hierbij onder meer aan de wetsvoorstellen Philippart inzake de samenstelling der Senaat op provinciale basis; aan de wetsvoorstelen in verband met federalisme van onder andere Grégoire,...

128 De afvaardiging bestond uit Soudan, Schreurs en Vos. *Eindverslag van de politieke afdeling,* p. 66.

129 *Document,* nr. 165: Motie nr. 1 (12 juli 1951).

130 Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 556.

131 Samengesteld uit Soudan, du Bus de Warnaffe, Nothomb, Schreurs en Spanoghe. *Eindverslag van de politieke afdeling,* p. 66.

132 *Document,* nr. 233: Wetsontwerp houdende wijziging van de wet van 28 juni 1932 op het gebruik van talen in bestuurszaken door L. Moyersoen, minister van Binnenlandse Zaken.

133 *Documenten Senaat,* nr. 322, 27 mei 1952, Zitting 1951-1952.

134 *Eindverslag van de politieke afdeling,* pp. 67-71.

135 *Document,* nr. 255: Algemene vergadering, motie nr. 9. Antwoord tot de minister van Binnenlandse Zaken inzake het wetsontwerp dat de wet van 1932 wijzigt. De tekst werd aangenomen tijdens de zitting van 27 januari 1953 (12 febr. 1953).

136 *Handelingen Senaat,* 8 juli 1953, Zitting 1952-1953. *Ibidem,* 14 juli 1953.

137 *Documenten Senaat,* nr. 374, Amendement voorgedragen door Leynen, 12 juni 1952, Zitting 1951-1952. *Ibidem,* nr. 216, Amendementen voorgedragen door de regering, 16 maart 1953, Zitting 1952-1953. *Ibidem,* nr. 221, Amendement voorgedragen door de regering, 18 maart 1953. *Ibidem,* nr. 433, Amendement voorgedragen door Godin en Zurstrassen, 7 juli 1953,...

138 *Handelingen Senaat,* 16 juli 1953, Zitting 1952-1953.

139 L. Moyersoen, De evolutie der taalwetgeving sinds 1830, *Liber amicorum A. De Schrijver* (Gent, 1968), p. 587.

140 K. De Witte, Brussel open stad (Lier, 1967), p. 47. Deze visie van Karel De Witte (hoofd van de Brusselse redactie van de *Gazet van Antwerpen,* medestichter van de Vlaamse Journalistenclub, stichtend lid van het Vlaams Komitee voor Wemmel en bestuurslid van het Vlaams Komitee voor Brussel) kan tendentieus genoemd worden. Moyersoen had bijv. zijn ontwerp zelf al grondig doen afwijken van de besluiten van het Centrum Harmel.

141 *Handelingen Senaat,* 14 juli 1953, Zitting 1952-1953.

142 *Ibidem,* 16 juli 1953, Zitting 1952-1953.

143 Van 8 juni 1950 tot 12 april 1954 volgden drie homogene CVP-regeringen mekaar op: Luykx, Politieke geschiedenis, p. 556.

144 L'entreprise des pompes funèbres Harmel et Cie., *Le Gaulois,* 151 (25 juni 1949), p. 4.

145 Le Centre de recherche pour la solution des problèmes wallons et flamands, *Nouvelle Revue Wallonne,* 1, 4 (juli 1949) , pp. 259-61.

146 Au Centre de recherche, *Ibidem,* 3-4 (juli 1951), pp. 278-80.

147 Le rapport final du Centre Harmel, *Ibidem,* 2-3, 10 (april-sept. 1958), pp. 78-89.

148 Ordre du jour adopté le 28 novembre 1950 par l'assemblée extraordinaire de l'AWPSP, *Le Combat Wallon,* 33-34 (dec. 1950 - jan. 1951), pp. 1-5.
149 Rapport général 1951-1952, *Le Combat Wallon,* 52 (oktober 1952), pp. 1-6.
150 V. Laloux, 'Chez les C...harmélites', *Bloc de la liberté* (febr. 1953), p. 4.
151 'Le Centre Harmel et la farce de la frontière linguistique', *Le Gaulois,* 231 (28 juni 1951), p. 4.
152 Laloux, 'Chez les C...harmélites'.
153 Cfr. 'Commissie Harmel een mislukking', *Het Volk,* (20 okt. 1950), p. 2. 'De Commissie Harmel baart een muis', *De Standaard,* 18 okt. 1950, pp. 1-6.
154 'De Vlaamse Beweging in het sukkelstraatje', *De Gids op maatschappelijk gebied,* 11 (nov. 1950), pp. 1047-48.
155 'Voor een moderne Vlaamse Beweging', *Ibidem,* 3-4 (febr.-maart 1952), p. 182.
156 *Ibidem,* pp. 183-87.
157 'Vlaams Manifest van het ACW', *Ibidem,* 2 (febr. 1958), p. 118.
158 'Un mauvais amendement qui en appelle un bon', *La Relève,* 26 (28 juni 1952), p. 1.
159 'Petits côtés du projet Moyersoen et errements du Centre Harmel', *Ibidem,* 26 (27 juni 1953), pp. 1-2.
160 *Handelingen Senaat,* 16 juli 1953, Zitting 1952-1953.
161 'Vlaams-Waalse verhoudingen', *De Brusselse Post,* 7 (15 juli 1958), p. 1.

Bibliografie

a) Bronnen

Documenten van het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechstkundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land, 1 tot 325, Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 1949-1953, 10 delen.
Eindverslag van het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land, Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 1958.
Parlementaire handelingen Kamer-Senaat, 1946-1955.
Belgisch Staatsblad, 1946-1955.

b) Tijdschriften

Bloc de la liberté, Bulletin officiel du 'Bloc de la Liberté', 'Le Pays de Bruxelles', 'Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles'. Association sans caractère politique pour la défense de la liberté linguistique. Nov. 1945-jan. 1954.
De Brusselse Post, Maandblad voor Brusselse Vlamingen. Orgaan van het Comité ter bevordering van het Vlaams leven te Brussel. Dec. 1950-dec. 1958.
Bruxelles-Français. Organe mensuel de la fédération de 'La Wallonie Libre'. Okt. 1949-juni 1953.
Le Combat Wallon, Bulletin de l'Association Wallonne du Personnel des Services Publics. Sept. 1950-dec. 1955.
Le Gaulois, Hebdomadaire pour la défense de la Wallonie. Juli 1948-febr. 1953.
De Gids op maatschappelijk gebied, Tijdschrift voor sociale cultuur uitgegeven door het ACW. Okt. 1949-febr. 1958.
Nouvelle Revue Wallonne, Etudes et chroniques sur toutes les questions politiques, économiques, culturelles, administratives et sociales intéressant la Wallonie. Editions du Congrès National Wallon. Okt. 1948-sept. 1958.
La Relève, Bi-mensuel politique, économique et social. Mei 1945-okt. 1958.
De Volksunie, Maandblad, orgaan van de 'De Volksunie', 1958.
Dagbladen geraadpleegd voor de periode juni 1948 (oprichting van het Centrum); okt. 1950 (eerste algemeen verslag der werkzaamheden); dec. 1951-jan. 1952 (tweede algemeen verslag der werkzaamheden); dec. 1952 (derde algemeen verslag der werkzaamheden); okt. 1955 (officiële ontbinding van het Centrum) en april 1958 (publikatie van het eindverslag) *La Dernière Heure, Het Laatste Nieuws, La Libre Belgique, Le Peuple, Le Soir, De Standaard, Het Volk, De Volksgazet en La Wallonie.*

c) Literatuurlijst

H. Aelvoet, *125 Jaar verfransing in de agglomeratie en het arrondissement Brussel 1830-1955* (Brussel, 1957).
J. Beaufays, *Les parties catholiques en Belgique et aux Pays-Bas: 1918-1958* (Brussel, 1973).
M. Claeys-Van Haegendoren, 'Socialistische partij en Vlaamse Beweging', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1975), pp. 1441-455.
F. Coppieters, *Le problème linguistique en Belgique* (Brussel, 1967).
J. Debrouwere, 'Communistische partij en Vlaamse Beweging', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1973), pp. 319-24.
R. De Nolf, *Federalisme in België als grondwet* (Antwerpen, 1968).
K. De Witte, *Brussel, open stad* (Lier, 1967).
R. Dierickx, 'De commissie voor taaltoezicht onder Duitse bezetting (1940-1941)' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, 1987).
H.Fayat, *In het teken van Artevelde* (Antwerpen, 1985).
Idem, Het Brusselse probleem. Stand en uitbouw van de Vlaamse Beweging, deel 2 (1947).
G. Fonteyn, *De Walen, een onderhuidse beweging* (Tielt, 1979).
K. Hemmerechts & E. Van Cauwelaert, 'Brussel', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1973), pp. 241-59.
M.P. Herremans, *Het taalprobleem in België* (Brussel, 1967).
Idem, La question flamande (Brussel, 1948).
M. Lamberty, *De huidige verhoudingen in en om de Vlaamse Beweging en de taak van vandaag. Stand en uitbouw van de Vlaamse Beweging,* deel 2 (1947).
Idem, De Vlaamse Beweging nu (Antwerpen, 1948).
L. Lindemans, R. Renard & R. Van de Zande, *De taalwetgeving in België* (Leuven, 1981).
J. Lothe, Le mouvement Wallon: divisions, fluctuations et prélude à la mutation, *La Wallonie, le pays et les hommes,* deel 2 (Brussel, 1976).
T. Luykx, *Politieke geschiedenis van België* (Amsterdam-Brussel, 1978).
P. Martens, *De Zuidnederlandse taalgrens voor het Belgisch Parlement* (Ledeberg, 1962).
B. Martin & S. Parmentier, Identiteitskaarten: een middel tot een verkapte talentelling?, *Taalgebruik, talentellingen en identiteitskaarten in Brussel-hoofdstad* (Brussel, 1987).
R. Mols, *Bruxelles et les Bruxellois* (Leuven, 1981).
A. Monteyne & L. De Beul, *De ontwikkeling van de Brusselse olievlek 1947-1976* (Brussel, 1977).
L. Moyersoen, De evolutie van de taalwetgeving sinds 1830. *Liber amicorum A. De Schrijver* (Gent-Antwerpen, 1968), pp. 572-94.
F. Perin, *La Belgique au défi. Flamands et Wallons à la recherche d'un état* (Hoei, 1962).
M. Quevit, *Les causes du déclin wallon* (Brussel, 1978).

A. Roosens, *De Vlaamse kwestie* (Leuven, 1981).
M. Ruys, 'Het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke en rechtskundige problemen in de Vlaamse en Waalse gewesten', *Enclyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1973), pp. 289-90.
Idem, De Vlamingen, een volk in beweging, een natie in wording (Tielt, 1972).
F. Schreurs, *Les congrès du Rassemblement Wallon de 1830 à 1959* (1960).
L. Sieben, De talentellingen, een historische schets. *Taalgebruik, talentellingen en identiteitskaarten in Brussel-hoofdstad* (Brussel, 1987).
E. Van Cauwelaert, 'Brussel, de taalontwikkeling sinds 1945', *Enclyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1973), pp. 248-59.
M. Van Den Wijngaert, *Ontstaan en stichting van de CVP-PSC: de lange weg naar het kerstprogramma* (1976).
F. Van Der Elst, *De politieke partijen en de Vlaamse Beweging* (Brussel, 1957).
M. Van Haegendoren, *Van taalstrijd tot staatsvorming* (Leuven, 1983).
P. Van Molle, *Het Belgisch Parlement 1894-1969* (Ledeberg, 1969).
J. Verroken, *Hoe zien wij de oplossing van het taalgrenskonflikt* (Brussel, 1950).
Idem, Twintig jaar Vlaamse weerbaarheid. De Vlaamse CVP leidt de Vlaamse ontvoogdingsbeweging (Lier, 1965).
F. Wildiers, W. Van Den Steene & U. Debrock, 'Taalwetgeving', *Enclyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1973), pp. 1604-37.
L. Wils & J. De Deurwaerder, 'Katholieke Partij en Vlaamse Beweging', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1973), pp. 742-51.
E. Witte, *Bilingualism in Belgium. The case of Brussels* (Londen, 1986).
Idem, Het tweetalig Brussel als exponent van groeiende politieke spanningen.
E. Witte & J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830* (Antwerpen, 1983).
E. Witte & A. Meynen, 'Het maatschappelijk-politieke leven in België 1945-1980', *Algemene geschiedenis der Nederlanden,* 15 (Bussum, 1982), pp. 204-68.
E. Witte & A. Verhulst, 'Liberale Partij en Vlaamse Beweging', *Enclyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt-Amsterdam, 1973), pp. 857-72.

d) Artikels

H. Baeyens, 'De ontwikkeling van de Brusselse agglomeratie', *Neerlandia* (febr. 1962), pp. 23-8 ; (maart 1962), pp. 42-4.
Idem, 'Het probleem Brussel', *ERV-mededelingen,* 9 (1962), pp. 7-22.
M. Banen, 'De katholieke gemeenschap te Brussel in het licht van de communautaire spanningen (1960-1980)', *Taal en Sociale Integratie,* 8 (Brussel, 1986).
'Les congres wallons', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 22 (1959).
H. Fayat, 'Letter en geest van de taalwetgeving', *Tijdschrift voor bestuurswetenschappen* (nov. 1954), pp. 343-48.
P. Harmel, 'Au-delà du fédéralisme et de l'unitarisme, l'union des Belges', *Revue Générale Belge* (april 1962).

M.P. Herremans, 'Le Centre Harmel', *Courrier Hebdomadaire du CRISP, 131 (1961).*
Idem, 'Le fait Bruxellois', *ibid.*, 224-227 (1963).
Le phénomène 'Relève', *ibid.*, 701 (1975).
H. Picard, 'De talentelling in en rond Brussel', *De Vlaamse Gids,* 1 (jan. 1955), pp. 5-22.
R. Van Alboom, 'Aspecten van de Waalse beweging te Brussel', *Taal en Sociale Integratie,* 6 (Brussel, 1982).
H. Van Velthoven, 'De taalwetgeving en het probleem Brussel', *ibid.*, 4 (Brussel, 1981).

Machteld De Metsenaere

De talentelling van 1947

1. Inleiding

Het belang van een onderzoek naar de telling van 1947 voor een verder begrip van de Hertoginnedalakkoorden ligt voor de hand: de Vlaamse onvrede met de tellingsresultaten zorgde immers voor een eerste naoorlogse mobilisatie van de Vlaamse Beweging en leidde tot de eis van de vastlegging van de taalgrens en de begrenzing van de Brusselse agglomeratie, nadat – ten gevolge van de publikatie van de resultaten – de agglomeratie met drie gemeenten werd uitgebreid. Als zodoende vormden de tellingsperikelen de directe aanloop tot Hertoginnedal. Nochtans geldt de hier geviseerde periode als de 'magere' periode van de Vlaamse Beweging, die gebukt ging onder de repressie en slechts schuchter en sporadisch aan nieuwe activiteiten en organisaties begon[1]. Het politieke leven werd na de Tweede Wereldoorlog trouwens eerst beheerst door andere conflicten, de koningskwestie en de schoolstrijd. Ondanks de heropbouw en een in een sociaal pact bezegelde sociale consensus, zorgden deze voor politieke instabiliteit. Zowel ondanks als dankzij deze conflicten en in de schaduw van deze passies begon het Vlaams verenigingsleven aan een stille opbloei. De hele controverse rond de telling van 1947 zal stilaan vanaf '50 en zeker na '58 een motorfunctie vervullen in de mobilisatie van de Vlaamse opinie en zal er vanaf '60 mede voor zorgen dat de binnenlandse politiek bijna volledig in het teken van het communautaire werd geplaatst[2].

Binnen het ruimtebestek van dit artikel was het onbegonnen werk om op alle elementen van deze problematiek in te gaan. We werden trouwens nog al te zeer geconfronteerd met allerlei lacunes in het onderzoek, zodat een grondige analyse van al deze items nog verschillende intensieve onderzoeksmaanden impliceert.

Wat volgt is dus eerder een status quaestionis, waarbij onze aandacht vooral uitging naar de beginperiode 1947 - 1954, naar de telling zelf, naar haar resultaten en gevolgen en naar elementen om de latere politieke radicalisatie te verklaren. We maakten daartoe dankbaar gebruik van het

archief van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht, bewaard op het 'Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden' van de VUB, en van de talrijke seminariewerken, die in de voorbije jaren door de licentiestudenten geschiedenis werden geproduceerd onder leiding van Prof. E. Witte.

2. Totstandkoming, belang en resultaten van de talentelling

De periode waarin de telling werd voorbereid was er één van betrekkelijke rust op het taalfront. (Het waarom van deze kalmte komt verder aan de orde). Zonder veel problemen werd het ontwerp tot het organiseren van een telling – het plan bestond al sinds 1945, maar werd weer opgevist in 1947 – goedgekeurd door het parlement en via het Regentbesluit van 22 november 1947 afgekondigd.

Als verklaring voor de relatieve spoed waarmee de telling diende doorgevoerd, werd gewezen op het gemis aan statistische informatie over de economische en demografische situatie van België, maar ook op het feit dat de taalwetten van 1932 dienden opgevolgd[3].

Vooraleer het plan tot telling het parlement bereikte, werd het in betrekkelijke stilte voorbereid door de Hoge Raad voor de Statistiek, in samenspraak met de Vaste Commissie voor Taaltoezicht, een paritair en sanctieloos orgaan van zes leden (drie Vlamingen en drie Walen), opgericht in 1932 om de toepassing van de taalwetgeving te controleren. Deze commissie werd opnieuw geïnstalleerd in 1946 en trad in werking in april 1947[4].

Zich terdege bewust van de mogelijke afloop en de eventuele complicaties brachten Clottens, Bouweraerts en in mindere mate Fayat, later opgevolgd door van Eeghem, systematisch de Vlaamse angsten en grieven naar voren. Allen waren daartoe goed geplaatst: ze waren alledrie actief in het Brusselse, Bouweraerts via de Katholieke Vlaamse Landsbond, Clottens via het Vlaams Comité voor Brussel, VTB-VAB en het Davidsfonds, dat via een tellingscommissie de verrichtingen op de voet volgde. Het socialistisch kamerlid Fayat maakte eveneens deel uit van het Vlaams Comité voor Brussel[5]. Zij ageerden echter opvallend kalm en behoedzaam.

Ofschoon zij vaak standpunten innamen, die tegengesteld waren aan deze van de Waalse groep, bereikten beide groepen vaak een consensus en was van polarisatie zeker geen sprake, althans niet in het begin. Ondanks alle kalmte, waarmee deze voorbereidingen gepaard gingen, werd echter door alle betrokken partijen wel degelijk het belang en de mogelijke gevolgen van deze telling ingezien. De telling was immers gekoppeld aan de taalwetten van 1932. Deze bepaalden wel dat de streektaal de voertaal werd, maar lieten het bestuurlijk statuut van de taalgrensgemeenten afhangen van de tellingsresultaten. Concreet betekende dit dat in taalgrensgemeenten, waar 30 % Franstaligen werden geteld, berichten in beide talen dienden opgesteld, ambtenaren tweetalig dienen

te zijn en het individu de taal van de akten kon kiezen.

Gemeenten met een Franstalige meerderheid werden verplicht tot Frans taalgebruik voor interne communicatie, briefwisseling en berichten aan het publiek[6]. In de Brusselse agglomeratie bleef de tweetaligheid naar buiten toe behouden, kon de taal van de binnendienst vrij gekozen worden en dienden akten in de taal van de belanghebbende opgesteld. Het tellingsresultaat genereerde ook gevolgen op onderwijsvlak: een resultaat van 20 % Franstaligen liet gemeente- en schoolbesturen immers toe Frans taalonderricht te organiseren vanaf de tweede graad[7].

Gezien deze koppeling van de telling aan de taalwetten al aanleiding had gegeven tot problemen[8], inclusief vermoedens van fraude en vervalsing, lag het voor de hand dat de Vlaamse leden van de Vaste Commissie de nodige alertheid aan de dag legden bij de voorbereiding van de telling. Zo ging aan de uiteindelijke keuze van de te stellen taalvragen[9] een intense discussie vooraf. De Vlaamse leden van de Vaste Commissie traden het standpunt bij van het Nationaal Instituut voor de Statistiek: zij oordeelden eveneens dat de tweede taalvraag diende gespecifieerd te worden als 'meest gebruikte taal in privé-kring'. Bij een vage vraagstelling vreesden ze terecht een referendumafloop, aangezien de tijdsgeest en de sociale druk er zouden kunnen voor zorgen dat de antwoorden eerder de taalaspiraties van de bevolking weergaven dan een objectieve en wetenschappelijke momentopname van de linguïstische realiteit. De Waalse groep daarentegen wenste uiteraard de vragen, gesteld in 1930, te behouden (dus de meest gesproken taal zonder specifiëring). Meer specifiëring zou volgens hen verwarring zaaien en een aanval op de taalvrijheid betekenen. Zij gaven grif toe het referendumkarakter van de talentelling te willen behouden, zodat Nederlandstaligen konden opteren voor het Frans. Het personaliteitsbeginsel diende op het territorialiteitsprincipe te domineren[10].

De Franstalige stelling dat het niet-beantwoorden van de taalvraag ongestraft moest kunnen gebeuren, lokte hevig protest uit van de Vlaamse groep[11]. Minister van Binnenlandse Zaken Vermeylen steunde in zijn advies aan de – Franstalige katholieke – minister van Economische Zaken Duvieusart wél het standpunt van de Vlaamse groep (namelijk sancties tegen het niet-beantwoorden van de taalvraag én een specificatie van de taalvraag[12]), maar Duvieusart volgde het advies van de Waalse groep. Hij beperkte zich tot de in 1930 gestelde vragen ('1. Spreekt U Nederlands, Frans, Duits? 2. Indien U meerdere talen kent: welke taal gebruikt U het meest?') met als argumentatie dat de taalwet van 1932 dit zo vereiste. Om een taal te spreken was het voldoende een zodanige talenkennis te hebben dat men zich kon doen begrijpen *dans les actes ordinaires de la vie* [13]. Ofschoon de vorige tellingen al voldoende bewezen hadden dat dergelijke vraagstelling alle ruimte creëerde voor manipulatie en interpretatie, was het protest van Vermeylen zeer lauw. Evenmin wenste Vermeylen een wetsontwerp neer te leggen dat in sancties voorzag tegen personen, die weigerden de taalvraag te beantwoorden, aangezien

le dépôt de semblable projet ne ferait qu'engendrer des polémiques et des discussions passionnées, qu'il est préférable d'éviter [14]. Deze uitspraak typeert de hele houding van minister Vermeylen in de periode die aan de telling voorafging; ze hypothekeerde de krachtige stellingnamen van de Vlaamse groep in de Vaste Commissie en stond eveneens model voor de afwachtende houding van de Vlaamse parlementsleden tijdens de bespreking van het tellingsontwerp in Kamer en Senaat. Tegenover de zeer aggresieve taal van een aantal Franstalige kamerleden, beperkte H. Fayat zijn interventie tot het benadrukken van de noodzaak de telling als een objectieve telling te zien en niet als een referendum.

Dat de Vlaamse parlementsleden bewust verkozen een confrontatie te vermijden, illustreren de woorden van de Vlaamse katholieke senator Jespers, uitgesproken tijdens het ontwerp-debat in de Senaat: 'We wensen niet de strijdbijl op te graven die hier door sommige Waalse collega's wordt gezwaaid'[15]. De argumenten van de Vlaamse groep van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht werden derhalve niet vertolkt in het parlement. De talentelling mocht blijkbaar geen politieke item worden...

Het is dan ook niet te verwonderen dat de Vlaamse groep van de Vaste Commissie ook op andere punten geheel of gedeeltelijk bakzeil haalde. Zo wensten ze het 'plat-Dutch', het dialect van de Voerstreek, vermeld te zien op de telbulletins naast het Nederlands en het Vlaams. De Waalse groep daarentegen wou het onderbrengen bij de Duitse taal. Vermeylen hakte de knoop door: hij adviseerde het 'plat-Dutch' niet te vermelden en de keuze aan de ondervraagden over te laten[16]. Ook de taalvraag met betrekking tot de kinderen, jonger dan twee jaar, zorgde voor discussie: de Vlaamse groep wenste de taal van de moeder of van het gezin ingevuld te zien (zij vreesden immers de aanwezigheid van té veel Vlaamse kinderen in Franstalige Brusselse kinderkribben). De Waalse groep opteerde voor de opvoedingstaal, ingevuld door vader of voogd. Vermeylen hakte de knoop op typische wijze door en besloot tot de vraag 'In welke taal leert het kind zich uitdrukken?'[17]. De Vlaamse groep werd dan wél bijgetreden door de Waalse collega's in de stelling dat vreemdelingen niet zouden mogen meegerekend worden in gemeenten waar de taalwetten dienden toegepast te worden[18]. De tellingsrealiteit zou later echter anders uitwijzen ...[19].

Andere maatregelen, genomen om een 'objectieve' telling te garanderen, getuigden dan weer van de vrij serene sfeer en de compromisbereidheid aan beide kanten. Vooreerst werd besloten twee telformulieren te laten invullen, een gezinskaart én een individuele telkaart, die de taalvragen zou bevatten en individueel diende ondertekend te worden.
Er werden eveneens maatregelen getroffen om de rol van de tellingsagent te beperken. In het verleden zorgden de tellingsagenten immers voor veel ophef van Vlaamse kant door hun manipulerend optreden. Zij zouden slechts de formulieren van analfabeten mogen invullen, zouden niet mogen optreden als controleurs van taalverklaringen, geen invloed mogen uitoefenen noch appreciaties over de antwoorden geven.

Geen schrapping of wijziging van de taalverklaring zou kunnen geschieden zonder toestemming van de ondertekenaar, de teller en de eventuele getuigen. Personen vanaf vijftien jaar dienden daarenboven zelf hun bulletins in te vullen en te ondertekenen. Men voorzag eveneens in de oprichting van lokale controlecommissies, die uit de greep van de gemeentebesturen dienden gehouden, en die onder de uiteindelijke controle van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht zouden ressorteren. Deze lokale commissies werden onder het voorzitterschap geplaatst van een tweetalig staatsambtenaar en werden verder samengesteld uit twee leden, die de vertegenwoordigers dienden te zijn van de twee belangrijkste taalgroepen in de gemeeente. Hun aanduiding diende te geschieden door de minister van Economische Zaken, die daartoe een keuze maakte uit een lijst van kandidaten, voorgesteld door de twee groepen van de Vaste Commissie. De gemeentebesturen hielden wel een voet tussen de deur doordat de secretaris-zonder-stemrecht door de burgemeester zou worden aangeduid.

Na een gemotiveerd besluit, genomen bij meerderheid van stemmen, kon wel beroep aangetekend worden bij de Vaste Commissie, die haar advies voor besluit zou doorsturen aan de minister van Economische Zaken.

De opdracht van deze lokale commissies bestond uit het onderzoeken van klachten, ingediend door particulieren, gemeentebesturen en culturele organismen, of van twijfelgevallen, voorgelegd door de tellers, de gemeentebesturen of de controleurs van het Ministerie. Alle bulletins, waaraan wijzigingen waren aangebracht, dienden dus door de lokale commissies onderzocht, tenzij de ondervraagde een foutieve taalverklaring aflegde uit vrije wil... Zodoende werd ook op deze wijze het referendumkarakter van de telling beschermd![20] Deze plaatselijke commissies zouden opgericht worden in alle gemeenten waar in 1930 minstens 20 % anderstaligen werden geteld én in de gemeenten waar de telling van 1947 20 % andertaligen zou recenseren[21].

Het archief van de Vaste Commissie bevat heel wat informatie over de klachten die door deze commissies werden onderzocht en werpt een licht op de onregelmatigheden, die zich ook nu voordeden. Tegelijk laat deze informatie ons toe de effectiviteit van de genomen maatregelen te toetsen. In een eerste fase had het merendeel der klachten betrekking op taalgrensgemeenten als Ronse, Moeskroen, de Voergemeenten. Toen de resultaten voor het Brusselse randgebied begonnen bekend te raken (vanaf 1948) verplaatsten de Vlaamse leden van de Vaste Commissie hun aandacht meer naar het Brusselse en begonnen ze ook deze resultaten te wraken. Alle klachten en eventueel beroep tegen de besluiten van de lokale commissies gingen uit van het Davidsfonds. Als enige Vlaamse culturele organisatie, die de telling op de voet volgde, zorgde zij voor goed gestoffeerde dossiers en organiseerde zij haar acties vanuit haar Nationaal Secretariaat.

Het merendeel van deze klachten werd door de lokale commissies geminimaliseerd, niet ontvankelijk of ongegrond verklaard, wat het

Davidsfonds de lokale commissies als 'karikaturen' deed afschilderen. Deze klachten hadden meestal betrekking op valse verklaringen, intimidaties tegenover Vlamingen, op vooraf in het Frans ingevulde formulieren én op de talrijke, door tellingsagenten ingevulde bulletins. (Dit laatste zou het geval geweest zijn met 30 % van de formulieren in Linkebeek en 15 % van de bulletins in Drogenbos ...)[22].

De klacht, ingediend over Sint-Gillis, is typerend voor de wijze van manipulatie en voor de behandeling van een klacht: het Davidsfonds kloeg het feit aan dat in Sint-Gillis 200 formulieren werden verspreid, die vooraf voorzien werden van een Franstalige gemeentestempel langs de Franstalige zijde. De lokale commissie vond de klacht wel gegrond, maar onnodig, aangezien 'niemand hierover klaagde'. Tegen deze laconieke verklaring tekende het Davidsfonds uiteraard beroep aan en argumenteerde dit beroep door te stellen dat hun klacht volstond en dat het aanbrengen van de stempel een overtreding van het Regentbesluit betekende[23].

De adviezen die de Vaste Commissie verleende naar aanleiding van de ingediende klachten, sleepten niet alleen lang aan, maar werden ook steeds groep tegen groep genomen met een steeds bitsiger wordende toon en een groeiende polarisatie tussen de Vlaamse en de Waalse leden. Vlamingen en Walen distancieerden zich steeds openlijker van elkaar. De Vlaamse leden beschuldigden de lokale commissies van onzorgvuldigheid en minorisatie van hun Vlaamse leden[24].

Het merendeel der dossiers belandde dan ook zonder een akkoord van de Vaste Commissie bij Vermeylen, die ze doorstuurde naar Duvieusart[25]. Begin 1949 leek een patstelling bereikt omtrent een aantal gemeenten waar zich problemen zouden voorgedaan hebben.

Duvieusart verleende zijn akkoord aan een voorstel van Vermeylen om de tellingsresultaten van de gemeenten met minstens 20 % anderstaligen aan de Vaste Commissie voor te leggen alvorens te publiceren[26]. De inhoud van dit rapport en de taalgevolgen op bestuurlijk vlak bezorgden de Vlaamse leden een koude douche en brachten de polemiek in de Vaste Commissie in een stroomversnelling. Immers, in de gehele agglomeratie, inclusief de drie later aangehechte gemeenten, zouden 70 % meestal Franstaligen geteld zijn, dus 14 % meer dan in 1930. Slechts Evere bleef met 48 % Franstaligen onder de 50 %-grens. In alle andere gemeenten, ook in Sint-Agatha-Berchem en Ganshoren, werd een Franstalige meerderheid genoteerd. Dit betekende een enorm verschil met 1930, toen Evere net onder de 30 %-grens bleef en slechts negen gemeenten de 50 %-grens overschreden.

In sommige gemeenten was het percentage Franstaligen er met meer dan 20 % op vooruit gegaan. Dit was niet enkel het geval in Vorst, Sint-Lambrechts-Woluwe, Ukkel en Watermaal-Bosvoorde, maar eveneens in het nog niet aangehechte Ganshoren. Het gevaar voor een aanhechting van Sint-Agatha-Berchem en Ganshoren was dus reëel, te meer daar deze gemeenten, samen met Evere, al een soort van faciliteitengemeenten

waren geworden na de telling van 1932[27].

In de Brusselse rand restte er evenmin enige reden tot optimisme: terwijl in 1930 geen van de zes latere faciliteitengemeenten de 30 %-grens overschreed, bleef er in 1947 enkel nog Sint-Genesius-Rode onder. De vijf overige gemeenten totaliseerden 30 % of meer Franstaligen, maar bleven wel onder de 50 % grens. Ook hier was de toename van het percentage Franstaligen sensationeel en waren de mogelijke bestuurlijke gevolgen duidelijk: Drogenbos, Linkebeek, Wemmel en Kraainem konden in een tweetalig stelsel belanden met faciliteiten voor Franstaligen (zie tabel).

Blijkbaar betekende de kennisname van deze voor de Vlamingen nefaste resultaten de start van het offensief dat de Vlaamse leden van de Vaste Commissie begin 1949 inzetten. Ze formuleerden steeds scherpere rapporten, waarin ze niet alleen weigerden de resultaten te aanvaarden, maar ook de telling als zodanig onder vuur namen: de hoge aangroei van Franstaligen vonden ze abnormaal en statistisch ongerijmd en in deze gemeenten waren te veel bulletins door tellingsagenten ingevuld. Zij deden in maart 1949 dan ook een oproep aan het Nationaal Instituut voor de Statistiek en aan de regering om de resultaten niet bekend te maken aan de betrokken gemeentebesturen, aangezien deze al begonnen met het wijzigen van hun linguïstisch regime of vragen in die zin hadden ingediend (Ganshoren had blijkbaar al een vraag tot aanhechting bij de Brusselse agglomeratie ingediend)[28].

Voor het eerst werd ook een scherpe uitval gedaan naar de minister van Economische Zaken en naar het NIS en dook eveneens de eerste eis op voor een wetenschappelijke vastlegging van de taalgrens. Uiteraard werd dit laatste onmiddellijk door de Waalse leden van de hand gewezen[29].

Een poging van Duvieusart om in oktober 1949 zand op het vuur te strooien liep op niets uit: hij erkende dat het wetenschappelijk karakter van de telling werd bedreigd, verwees naar de Harmelcommissie voor analoge besluiten en wenste de Vaste Commissie de bevoegdheid te geven om de tellingsresultaten zelf op onregelmatigheden te controleren[30]. Dit voorstel werd door de Vlaamse leden echter afgewezen. Zij legden de verantwoordelijkheid voor het mislukken van de telling bij de regering en het NIS en bij de Waalse leden van de Vaste Commissie, ze hekelden de niet-vervolging van overtreders door het parket en schoven een eventuele controle van de telling door naar het parlement[31]. In 1950, op het ogenblik dat het dossier van de Vaste Commissie over de talentelling eindigde, was duidelijk een patstelling bereikt.

3. Elementen om de radicalisatie te verklaren (1949 - 1954)

Proberen we deze evolutie in standpunten te evalueren in het licht van de algemene politieke ontwikkelingen en trachten we te verklaren waarom de Vlaamse kalmte vanaf 1949-50 uitliep in protest en polarisatie.

De periode voor 1949-50 kunnen we best typeren als 'de stilte voor de

storm'periode, waarin de cultuurfondsen, vooral het Davidsfonds, het vuur rond de telling smeulende hielden, hierin 'geholpen' door Franstalige organisaties als het *Bloc de la liberté linguïstique*. Ze slaagden er evenwel niet in van de telling een politieke item te maken[32]. Hiertoe kunnen een aantal plausibele verklaringen aangedragen worden. De zich langzaam herorganiserende Vlaamse Beweging werd wellicht wat verrast door de snelheid waarmee tot een telling werd besloten. Zelfs in de Vaste Commissie werd pas laat gestart met de discussie rond de telling, die in december moest plaatsvinden.

De Vlaamse Beweging werd er bovendien mee geconfronteerd op een moment dat ze zich nog volop van de repressie aan het herstellen was via de recente oprichting van organisaties en het opstarten van vergaderingen. We denken hierbij aan de oprichting van het Vermeylenfonds eind 1945, het herbeginnen van de congressen van het Davidsfonds, de stichting van een 'Comité tot bevordering van het Vlaams leven te Brussel' in 1946[33]. Deze vereniging, waartoe trouwens ook Clottens en Fayat behoorden, legde zich in een eerste fase bovendien eerder toe op de onderwijsproblematiek[34].

Het waren vooral de fondsen die er in deze periode voor zorgden de discussie rond de telling te voeren en die probeerden tot Vlaamse blokvorming te komen. De oprichting van het eerdergenoemde 'Vlaams Komitee voor Brussel' was daar trouwens een voorbeeld van. Ook de open brieven, die de drie fondsen samen in december 1949 richtten aan de Vlamingen in het Brusselse en in de taalgrensgemeenten naar aanleiding van de nakende telling, getuigen van dezelfde eenheidsgeest. Voor 1949 bleven aanvallen op het houden van een telling als zodanig nog uit; er werd wel geprotesteerd tegen een koppeling aan de taalwetten. Voorstellen om via objectieve, wetenschappelijke normen te tellen, zagen het licht[35].

Het Algemeen Vlaams Congres bracht in december 1949 afgevaardigden van de drie fondsen tot een consensus over het referendumkarakter van de telling en tot het verklaren van de verwachte negatieve resultaten. De ondertussen geradicaliseerde houding van de Vlaamse leden van de Vaste Commissie werd er als het ware verwoord door het katholieke kamerlid Vanden Daele, die er een pleidooi hield voor de vastlegging van de taalgrens op wetenschappelijke wijze, voor het geen gevolg geven aan de resultaten en voor betere criteria bij een volgende telling. (De eis voor afschaffing werd toen nog niet gesteld)[36].

Ondanks de latente interesse van deze organisaties en hun pogingen als Vlaams front te ageren, drong het talentellingsprobleem niet door tot het politieke vlak. De politieke eenheid in de socialistisch-katholieke regering Spaak-Eyskens (regerend van 20 maart 1947 tot 27 juni 1949) diende bewaard te blijven. De houding van de socialistische minister Vermeylen in 1947, 1948 en 1949 en de defensieve kalmte van de Vlaamse parlementsleden tijdens de bespreking van de telling in 1947 waren hier een illustratie van. Dat de druk van Waalse socialistische en liberale zijde

groot was, bleek eveneens uit die tellingsbespreking in het parlement. Mede onder impuls van het Waals Congres van 1945, dat zich voor federalisme uitsprak, werden Vlaamse socialisten – en Waalse katholieken – duidelijk in het defensief gedrongen. Het conflict dat in die periode alle aandacht opeiste, de koningskwestie, zorgde immers wel voor een polarisatie langs communautaire lijnen, maar hypothekeerde tegelijk de eensgezindheid in het Vlaamse kamp[37]. Daar zorgde de noodzakelijke levensbeschouwelijke frontvorming over de communautaire grenzen heen voor.

Vanaf 1950 zullen de acties van de fondsen ondermijnd worden door de schoolstrijd. Tijdens de daaropvolgende homogene CVP-regeringen (1950-54) zal de talentelling wel een politieke item worden, een element van een bredere polarisatie naar aanleiding van andere conflicten, in wiens schaduw de talentellingspolarisatie zich zal ontwikkelen[38]. Vanaf 1950 verplaatste de discussie rond de talentelling zich duidelijk buiten de gesloten deuren van de Vaste Commissie. Een afvaardiging van het Algemeen Vlaams Comité, bestaande uit de drie fondsen, protesteerde in maart 1950 tegen de publikatie bij premier Eyskens[39]. Met de parlementaire interpellaties van de Waalse liberalen en socialisten werd de telling tot een conflict tussen de regering (de katholieke regering-Pholien) en de oppositie gepromoveerd. De liberaal Catteau beschuldigde de regering van uitstel van publikatie, verwierp de Vlaamse eisen tot vastlegging van de taalgrens via wetenschappelijke criteria en verzette zich tegen het onderzoeken van de tellingsresultaten door een parlementaire commissie. De socialist Yernaux verwoordde de polarisatie door te stellen dat 'de katholieken te gehaast waren om met de steun van de incivieken de volstrekte meerderheid te behalen'. Van Vlaamse kant werd dit door katholieken en liberalen beantwoord met het eisen van een parlementair onderzoek naar de betwiste resultaten en met de vraag naar een wetenschappelijk vastgelegd statuut voor Brussel en taalgrens[40]. De polemiek, die door deze interpellaties werd ingezet in de katholieke en liberale pers, werd nog aangezwengeld toen een aantal Waalse kranten in januari 1951 de officieuze resultaten publiceerden[41]. In diezelfde periode verscheen eveneens de studie van Lindemans[42], die ook druk besproken werd in de Vlaamse pers en vooral bij de katholieken grote impact had.

Vooral via de katholieke partij werden de Vlaamse standpunten nu vertolkt. Waar voordien een compromis werd nagestreefd, werd voor de CVP na 1950 een publikatie van de resultaten ongewenst. Wellicht onder druk van haar Vlaams electoraat en haar culturele drukkingsgroepen evolueerde de CVP naar een hardere opstelling. Deze liet haar tegelijk toe de talentelling te hanteren als een element van levensbeschouwelijke recuperatie en mobilisatie in Vlaanderen. (In deze optiek kan ook de verruimingsgedachte van de CVP in 1948 naar het Vlaams-Nationalisme toe geïnterpreteerd worden). Tegelijk probeerden ze via uitstel van publikatie een breuk met de Waalse katholieken te vermijden, die geneigd waren zich bij de andere Walen aan te sluiten.

De Franstalige socialisten en liberalen vonden elkaar in hun eis voor

onmiddellijke publikatie en eventuele vastlegging van de taalgrens via een referendum. Als leden van de oppositie schaarden de Vlaamse socialisten zich na 1949 wel achter de Waalse eis tot publikatie, maar deelden ze met de Vlaamse liberalen de opvatting dat een wetenschappelijke commissie diende te beslissen over de vastlegging van de taalgrens. Deze toenadering tussen Vlaamse vrijzinnigen werd waarschijnlijk in de hand gewerkt door de levensbeschouwelijke conflicten, koningskwestie en schoolstrijd. Daarin waren ze elkaars bondgenoten en deelden ze een minorisatievrees in een katholiek Vlaanderen. De stellingnamen van het Vermeylenfonds vonden dus blijkbaar weinig respons bij de socialistische partij, haar pers en haar achterban[43].

Wanneer de katholieken in 1954 hun meerderheid verloren, liepen deze breuk in het Vlaamse front én Waalse druk tenslotte uit op de publikatie van de resultaten door minister Vermeylen (10 juni 1954, tijdens de BSP-liberale regering Van Acker). Tegelijk diende hij echter een wetsontwerp in (wet van 2 juli 1954), waarbij Sint-Agatha-Berchem, Evere en Ganshoren bij de Brusselse agglomeratie werden gevoegd. Aan alle gemeenten met 30 % Franstaligen werd een uitwendige tweetaligheid opgelegd. Drogenbos, Linkebeek, Wemmel en Kraainem zagen hun Nederlands taalstelsel ingeruild voor een tweetalig statuut. Noch met de Vlaamse eis om slechts rekening te houden met de resultaten van 1930, noch met de Franstalige eis om de faciliteiten uit te breiden tot Sint-Genesius-Rode en Wezembeek-Oppem en de agglomeratie uit te breiden, werd rekening gehouden.[44].

Ofschoon Vermeylen wel degelijk de fraude en vervalsingen onderkende, baseerde hij zich op de tellingsresultaten en op de aanbevelingen van het Harmel-centrum, dat ook geopteerd had tot aanhechting van de drie gemeenten[45]. De talentelling zelf werd niet afgeschaft. Daarvoor zullen we moeten wachten tot in 1961 (24 juli 1961), nadat meer succesrijke en eensgezinde Vlaamse acties, vooral vanaf 1958, de Vlaamse opinie mobiliseerden en de afschaffing van de telling eisten[46].

Noot bij Tabel op blz. 185

* Voor een goed begrip van deze cijfers dient de gehanteerde categorisering van deze telling verduidelijkt: het totaal aantal inwoners werd ondervraagd over het spreken van één of meerdere talen. Dit resulteerde in acht categoriëen: enkel Franstalig, enkel

Tabel

Resultaten der talentelling van 1930 en 1947*

	% *meestal Franstaligen*	
	1930	*1947*
a) Anderlecht	40.2	53.9
Oudergem	47.6	67.5
Sint-Agatha-Berchem	*45.3*	*54.3*
Brussel	56.5	71.9
Elsene	76.4	87.4
Etterbeek	61.8	78.4
Evere	*29.4*	*48.5*
Vorst	55.4	78.6
Ganshoren	*34.2*	*54.4*
Jette	43.5	56.5
Koekelberg	39.4	58.1
Sint-Jans-Molenbeek	46.9	51.8
Sint-Gillis	68.8	81.9
Sint-Joost	73.8	74.0
Schaarbeek	63.5	74.7
Sint-Lambrechts-Woluwe	48.8	70.7
Sint-Pieters-Woluwe	53.7	66.7
Ukkel	47.9	73.0
Watermaal-Bosvoorde	52.5	74.3
gemiddelde	56.5	70.6
	(16 gemeenten)	(19 gemeenten)

b) Zes latere faciliteitengemeenten	*1930*	*1947*
Wemmel	13.7	31.5
Kraainem	28.2	46.7
Wezembeek-Oppem	14.0	30.0
Sint-Genesius-Rode	15.7	*25.2*
Linkebeek	24.8	36.4
Drogenbos	22.6	43.3

Nederlandstalig, enkel Duitstalig, Nederlands- én Franstalig, Frans- én Duitstalig, Nederlands- én Duitstalig, Nederlands- Frans en Duitstalig, geen der drie talen. De groep meertaligen werd dan gevraagd zich te rangschikken bij: meest Franstalig, of: meest Nederlandstalig, of: meest Duitstalig, of: geen antwoord. Vervolgens werd aan alle inwoners, behalve diegene die geen der drie talen spraken, gevraagd of ze: 'uitsluitend of meestal Franstalig' waren, 'uitsluitend of meestal Nederlandstalig', 'uitsluitend of meestal Duitstalig' waren of, geen antwoord konden geven. Bovenstaande tabel refereert dus duidelijk naar de laatste taalvraag.

Noten

1 H.J. Elias & A. W. Willemsen, 'Beknopte geschiedenis van de Vlaamse Beweging', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* 1 (Tielt, 1973), pp. 17-47.

2 E. Witte m.m.v. A. Meynen, 'Het maatschappelijk – politieke leven in België 1945-1980', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden,* 15 (Bussum, 1982), pp. 204-68.

3 Kamer van Volksvertegenwoordigers, Memorie van toelichting van het wetsontwerp waarbij de uitvoering in 1947 van een algemene volkstelling alsmede van een nijverheids- en handelstelling wordt voorgeschreven, 13 juli 1947, *Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling op 31 december 1947,* I (Brussel, 1949), Bijlage I, p. 55. Kamer van Volksvertegenwoordigers, verslag namens de Commissie voor de Economische zaken en de Middenstand, 17 juli 1947, *Ibidem,* bijlage II, p. 56. Senaat, verslag uit naam van de Commissie van Economische zaken, 5 nov. 1947, *Ibidem,* bijlage III, p. 57. Kamer van Volksvertegenwoordigers, Algemene bespreking van het wetsontwerp, zitting van dinsdag, 14 okt. 1947, *Ibidem,* bijlage IV, pp. 58-9. Senaat, Algemene bespreking van het wetsontwerp, zitting van 13 november 1947, *Ibidem,* bijlage IV, pp. 60-5. Wet van 22 nov. 1947 waarbij de uitvoering in 1947 van een algemene volkstelling alsmede van een nijverheids- en handelstelling wordt voorgeschreven, *Ibidem,* bijlage VI, p. 65.

4 H. Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden* (Leuven, 1961), p. 108

5 Albert Bouweraerts (1880-1964): katholiek senator voor Brabant tussen 1949 en 1954, voorzitter van de Katholieke Vlaamse Landsbond, die in het Brusselse actief was. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 1, p. 223. Jozef Clottens (1881-1959): actief in het Vlaams Comité voor Brussel (1946), betrokken bij de uitgave van *De Brusselse Post* (vanaf 1950) en de opening van het Egmonthuis (1947). Lid van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht sinds 1936. Secretaris van de Katholieke Vlaamse Landsbond, lid van het hoofdbestuur van het Davidsfonds en voorzitter van de Vlaamse Automobilistenbond. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 1, pp. 304-5. Tijdens de bespreking van de telling in de Commissie voor Taaltoezicht fungeerde hij als spreekbuis van de Vlaamse groep. Hendrik Fayat (geboren 1908): socialistisch kamerlid van 1946 tot 1971, minister van 1957 tot 1958 en van 1961 tot 1966, staatssecretaris in 1972 en 1973. Tevens voorzitter van het Vlaams Pleitgenootschap van 1952 tot 1954, voorzitter van de August Vermeylenkring sinds 1954 en mede-oprichter van de Rode Leeuwen (1968). Werd in febr. 1946 benoemd als lid van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht, maar diende drie dagen later ontslag te nemen wegens toename van parlementaire activiteiten en zendingen naar het buitenland, *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 1, pp. 498-99. H. Fayat, 'Herinneringen aan Willem Van Eeghem en aan het Koninklijk Atheneum te Brussel', *Nieuw tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel*, 3 (1988), p. 173. Willem van Eeghem (1888): leraar Nederlands aan het Koninklijk Atheneum van Brussel (leraar van H. Fayat). Werd in januari 1949 tot opvolger van H. Fayat benoemd in de Vaste Commissie voor Taaltoezicht. Bleef dit tot in 1958. *Ibidem*, pp. 167-79.

6 Reeds vanaf 1921 werd verwezen naar de tellingsresultaten, maar zou de gemeente nog vrij de taal voor de binnendiensten kiezen.

7 Algemene volks, nijverheids- en handelstelling, p. 154 (wet van 28 juni 1932) en pp. 157-8 (wet van 14 juli 1932). W. Van den Steene, 'Taalwetgeving Bestuurszaken', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2, pp. 1609-19.

8 Ofschoon een stricte interpretatie van de taalwetten slechts faciliteiten mogelijk maakt langsheen de taalgrens – zodra 30 % van de bewoners tot een andere taalgroep behoorde –, werden rond Brussel faciliteiten ingevoerd op basis van de 30 %-grens in Evere, Ganshoren, en Sint-Agatha-Berchem. K. De Witte, 'Randgemeenten', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2, pp. 1286-99.

9 'Welke talen kent U?' en 'Welke taal spreekt U meestal/uitsluitend?'

10 Procès-verbal de la séance du 26 sept. 1947; Conclusions du groupe flamand (29 sept. 1947); Conclusions du groupe wallon (3 oct. 1947); Addenda aux conclusions du groupe Wallon du 3 oct. 1947; Procès-verbal de la séance du 7 oct. 1947. *Commission Permanente de Contrôle Linguistique (CPCL)*, Recensement, n° 2034, VUB-Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden (BRUT).

11 Procès-verbal de la séance du 7 oct. 1947; Complément à l'addenda aux conclusions du groupe wallon du 3 oct. 1947 (8 okt. 1947); Note des membres flamands, 9 oct. 1947; Note concernant l'article 34 du projet d'arrêt relatif au recensement, getekend J. Clottens, sd, CPCL, Recensement, n° 2034, VUB-BRUT.

12 Brief van minister Vermeylen aan minister Duvieusart van 4 nov. 1947; *Ibidem*: hierin adviseert Vermeylen wel dat de tellingsagent dient te specifiëren – althans wanneer om uitleg gevraagd wordt – dat de geviseerde taal de taal gebruikt in privé-kring betreft en niet de taal, gebruikt voor beroepsredenen, aangezien de taalwet van 1932 het taalgebruik in privé-kring bedoelde.

13 Brieven van minister Vermeylen aan minister Duvieusart, 20.11.1947, 24.10.1947, 4.11.1947; brief van minister Duvieusart aan minister Vermeylen, 31.10.1947, *Ibidem*.

14 Brief van minister Vermeylen aan minister Duvieusart, 24.10.1947, *Ibidem*.

15 Algemene bespreking van het wetsontwerp waarbij de uitvoering in 1947 van een volkstelling alsmede van een nijverheids- en handelstelling wordt voorgeschreven, Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergadering van 14.10.1947, *Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling*, bijlage IV, pp. 57 - 9. Algemene bespreking, Senaat, zitting van 13.11.1947, *Ibidem*, bijlage V, pp. 60 - 4.

16 Conclusions du groupe flamand, 29.9.1947; Addenda aux conclusions du groupe wallon, 3.10.1947; Procès-verbal de la séance du 7.10.1947; Notes des membres flamands, 9.10.1947; Note relative au Plat-Dutch, getekend J. Clottens, 9.10.1947; brieven van Vermeylen aan Duvieusart, 20.10.1947 en 4.11.1947; Brief van Duvieusart aan Vermeylen; 31.10.1947, CPCL, Recensement n° 2034, VUB-BRUT.

17 Conclusions du groupe wallon, 3.10.1947; Notes des membres flamands, 9.10.1947; Brief van Vermeylen aan Duvieusart, 20.10.1947; Brief van Duvieusart aan Vermeylen, 31.10.1947, *Ibidem*.

18 Conclusions du groupe flamand, 29.9.1947; Addenda aux conclusions du groupe wallon, 3.10.1947; Procès-verbal de la séance du 7.10.1947, *Ibidem*.

19 In 1950 dienden de Vlaamse leden te constateren dat de gemeente Wemmel zijn eentalig Vlaams statuut zou gewijzigd zien in een tweetalig regime met Vlaamse prioriteit, omdat de 109 in de gemeente wonende vreemdelingen werden meegerekend, Avis des membres flamands. Résultat du recensement à Wemmel et à Strombeek-Bever, 10.3.1950, *Ibidem*.

20 Procès-verbal de la séance du 26.9.1947, et du 7.10.1947; Conclusions du groupe flamand, 29.9.1947; Addenda aux conclusions du groupe Wallon, 3.10.1947; Complément à l'addenda aux conclusions du groupe wallon de 3.10.1947 (8.10.1947); Note des membres flamands, 9.10.1947; Note concernant l'article 34 du projet d'arrêt relatif au recensement, sd, getekend door J. Clottens;
Brieven van minister Vermeylen aan minister Duvieusart, 24.10.1947 en 7.12.1947; Brief van minister Duvieusart aan minister Vermeylen, 14.11.1947 en 10.1.1948; Ontwerp van Besluit van de Regent tot inrichting van plaatselijke taaltellingscommissies gevoegd bij de brief van minister Duvieusart aan minister Vermeylen, 31.10.1947. *Ibidem*.

21 Voor Brabant resulteerde dit in drie lokale commissies. De eerste commissie bestreek de gemeenten Anderlecht, Oudergem, Brussel, Etterbeek, Vorst, Elsene, Jette, Koekelberg en - vanaf 1949 - ook Sint-Genesius-Rode. De tweede commissie onderzocht de klachten in Molenbeek, Schaarbeek, Sint-Joost-ten-Node, Sint-Gillis, Watermaal-Bosvoorde, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe en Ukkel. Evere, Ganshoren, Sint-Agatha-Berchem, Drogenbos, Linkebeek en de taalgrensgemeenten ressorteerden onder de derde commissie. Lijst van gemeenten met lokale commissies, gevoegd bij de brief van minister Duvieusart aan minister Vermeylen, 31.12.1947. *Ibidem*. Omtrent de te stellen vragen en de maatregelen om de nauwkeurigheid van de telling te waarborgen, zie ook: Het verslag aan de hoge Raad van de statistiek, ingediend door Dhr. Basijn, *Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling*, bijlage VIII, pp. 70 - 3. Besluit van de Regent waarbij een volkstelling wordt voorgeschreven, *Ibidem*, bijlage XII, pp. 78 - 81. Onderrichtingen aan de provinciegouverneurs, arrondissementscommissarissen en gemeentebesturen, *Ibidem*, bijlage XIII, pp. 82 - 8. Onderrichtingen aan de tellers, *Ibidem* bijlage XIV, p. 89. Besluit van de Regent tot inrichting van de plaatselijke taaltellingcommissies, 24.12.1947, *Ibidem*, bijlage XLVI, p. 142.

22 Zie de uitgebreide briefwisseling van het Davidsfonds, de lokale commissies en de verslagen omtrent Moeskroen, Ronse en de Voerstreek; Brief Davidsfonds aan lokale commissie van Sint-Maartens-Voeren, 20.3.1948; Brief Davidsfonds aan lokale

commissie van Ronse, 30.3.1948; Verslag van de commissie van Ronse, 9.10.1948; Beroep van het Davidsfonds tegen de besluiten van de lokale commissies van Ronse, Moeskroen, Moelingen, 's-Gravenvoeren, Remersdaal, 23.10.1948, CPCL, Recensement n° 2034.

23 Dossier 'Saint-Gilles Bruxelles' met onderwerp van klacht, advies lokale commissie en beroep van het Davidsfonds, *Ibidem.*

24 Groupe Wallon de la Commission de Contrôle Linguistique, brief van 6.11.1948, onderwerp: Moeskroen; *Idem* brief van 6.11.1948 met onderwerp, Sint- Gillis; Nota van de Vlaamse leden, 20.11.1948; Nota van de Waalse leden, 8.12.1948, omtrent het beroep, aangetekend door het Davidsfonds, tegen de resultaten in de gemeenten Sint-Gillis, Remersdaal, Moeskroen, Moelingen, 's-Gravenvoeren. *Ibidem.*

25 Brief (très urgent) van minister Vermeylen aan minister Duvieusart waarin hij de patstelling in de Vaste Commissie onderlijnde omtrent vijf gemeenten (Sint-Gillis, Moelingen, 's-Gravenvoeren, Remersdaal en Moeskroen) en het dossier aan Duvieusart doorstuurde voor besluit, 27.12.1948. *Ibidem.*

26 Brief Duvieusart aan Vermeylen, 13.1.1949. *Ibidem.*

27 K. De Witte, 'Randgemeenten', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* 2, pp. 1286 - 88.

28 Note concernant le recensement linguistique (sd); Note des membres flamands, 3.3.1949 (gericht tegen een eventuele aanhechting van Ganshoren); Avis des membres flamands, 9.3.1949; Point de vue du groupe flamand, 10.3.1949; Note du groupe wallon concernant les résultats du recensement linguistique dans 70 communes de la frontière linguistique et des environs de l'agglomération bruxelloise, 16.03.1949; Réponse du groupe Wallon à la note du 10.3.1949 du groupe flamand, 24.3.1949, *Ibidem.*

29 Note des membres flamands, 7.4.1949; Conclusions des membres flamands, 7.4.1949; Réponse du groupe wallon à la note du groupe flamand du 7.4.1949 et à la note du 25.4.1949 de M. le président de la CPCL (27.4.1949); Avis des membres flamands, 10.5.1949 (over mededelingen van CPCL omtrent de documenten van 8.4.1949 en 22.4.1949 van het NIS); Note du groupe wallon, 25.5.1949; Note des membres flamands, 11.6.1949; Réponse des membres wallons, 15.6.1949; *Ibidem.*

30 Zie ook: brieven van Duvieusart aan de minister van Binnenlandse Zaken, 27.7.1949 en 21.10.1949. *Ibidem.*

31 Note des membres flamands, 2.12.1949. *Ibidem.*

32 Zie bijvoorbeeld de parlementaire vraag Allard over de circulaire van de drie cultuurfondsen en het antwoord van Duvieusart: question n°8 (26.12.1947) en question n° 10 (6.1.1947), Bulletin n°8, Questions et réponses, 27.1.1948. *Ibidem.* N. Broucke, 'De taalwetgeving in toepassing op Brussel en de totstandkoming van de talentelling in 1947' (onuitgegeven seminariewerk geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel, 1985), pp. 17 - 21.

33 Todts, *Hoop en wanhoop,* pp. 84, 96 - 108, 133. Elias & Willemsen, 'Beknopte geschiedenis', pp. 17 - 47. Verslag over de enquête van het Vermeylenfonds, *Stand en uitbouw van de Vlaamse Beweging* (Brussel, 1947), pp. 5 - 48.

34 Zie *De Brusselse Post* vanaf 1950, orgaan van het Vlaams Komitee: pas vanaf 1953 verschenen artikels omtrent de tellingsproblematiek met een hoge frequentie.

35 H. Joppen, 'De talentelling van 1947 en de weerslag op de publieke opinie en op het taalregime van de Brusselse randgemeenten' (onuitgegeven seminariewerk geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel, 1985).

36 Vereniging der Vlaamse Studenten, *Handelingen van het Algemeen Vlaams Congres, Brussel, 17 - 18 december 1949.* (Brussel, sd), pp. 175 - 88.

37 Dat de Koningskwestie ook binnen de Vaste Commissie haar invloed liet gelden, mag

blijken uit volgende tekst, geschreven door de Vlaamse leden: *'Nos collègues wallons font remarquer à propos du referendum que c'est le moyen le plus efficace pour connaître la volonté du peuple (...).* Sans intention particulière nous devons cependant souligner que ceci nous surprend quelque peu de la part de représentants de la partie da la population belge qui s'est opposée le plus opiniâtrement à l'emploi de ce moyen pour essayer d'obtenir la solution d'un problème actuel et très spécifiquement national ... solution qui, dans ce cas, a été proposée comme une solution de fortune'. Conclusions des membres flamands, 7.4.1949, CPCL, Recensement, n° 2034. Zie ook: E. Deslé, 'De Waalse Beweging te Brussel, 1945 - 1950' (onuitgegeven seminariewerk geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel, 1985).

38 Joppen, 'De talentelling van 1947', p. 12.

39 Todts, *Hoop en wanhoop,* pp. 208 - 9.

40 Interpellatie Catteau, *Parlementaire handelingen Senaat,* vergadering van 5.12.1950, Bulletin n° 6, pp. 101 - 12.

41 Joppen, 'De talentelling van 1947', pp. 17 - 8.

42 L. Lindemans, *Proeve van een objectieve talentelling in het Brusselse* (Antwerpen, 1951).

43 Joppen, 'De talentelling van 1947', pp. 12 - 21.

44 Todts, *Hoop en wanhoop,* pp. 206 - 12.

45 Zie het artikel van B. Martin, 'De behandeling van het probleem Brussel door het Centrum Harmel', eveneens in deze bundel opgenomen.

46 L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het "Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens" voor de marsen op Brussel, (1959-1963)', *Taal en Sociale Integratie,* 8 (1986), pp. 85 - 183. R. Dierickx, 'De acties van de Vlaamse gemeentebesturen en burgemeesters tegen de talentelling (onuitgegeven seminariewerk geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel, 1986).

Roel De Groof

De rol van de drie Fondsen als Vlaamse drukkingsgroepen in het taalpolitiek besluitvormingsproces rond Brussel (1958-1963)

1. Inleiding

1.1. Vraagstelling

Bij de analyse van de werking en van de evolutie van het politieke systeem in België stelt men onvermijdelijk naast de politieke partijen het optreden vast van pressie- of drukkingsgroepen. Hier willen wij onderzoeken in welke mate de drie Vlaamse cultuurfondsen, met name het katholieke Davidsfonds, het vrijzinnige Willemsfonds (van liberale strekking) en dito Vermeylenfonds (van socialistische strekking), een bijdrage hebben geleverd tot de heropleving van de Vlaamse beweging na 1945 en meer bepaald hun rol nagaan als Vlaamse drukkingsgroepen op taalpolitiek vlak, rond Brussel, in de periode 1958-1963[1]. L. Haagdorens reconstrueerde en analyseerde reeds de rol van het 'Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens' (VABT) in de mobilisatie voor de marsen op Brussel in de periode 1958-1963[2]. Hierdoor werd dus reeds de focus gericht op het optreden van het VABT als Vlaamse drukkingsgroep in het complexe besluitvormingsproces, dat resulteerde in de taalwetgeving van de regering Lefèvre-Spaak. Daardoor werd de bijdrage van het VABT tot de relance van de Vlaamse beweging en tot het herstel van de 'Vlaamse macht' ook in het licht gesteld. Gezien bijna alle Vlaamse cultuur- en strijdverenigingen bij het VABT betrokken waren, is het de vraag in welke mate de drie Vlaamse cultuurfondsen participeerden aan de Vlaamse strijd in genoemde periode en of deze participatie gebeurde door autonome, afzonderlijke actie of door onderlinge samenwerking.

De intensiteit van de Vlaamse actie van de drie Fondsen hangt in eerste instantie af van een aantal interne variabelen, zoals structuur, regionale en plaatselijke uitbouw, ledental en actiemiddelen. De bedrijvigheid, die zij als drukkingsgroepen aan de dag legden, kan ook niet los gezien worden van een aantal tradities, die inzake programma en actiemiddelen, inzake autonoom optreden, parallel actievoeren, of samenwerking van de Fondsen onderling of met andere Vlaamse cultuur- en strijdverenigingen

ontwikkeld werden. De graad van betrokkenheid van het Davidsfonds bij het VABT was bijvoorbeeld groter dan die van het Willemsfonds en van het Vermeylenfonds. We zullen dan ook kort het profiel van de drie Fondsen schetsen, qua organisatie en traditie als drukkingsgroepen.

De Vlaamse actie, die de drie Fondsen in de periode 1958-1963 voerden, moet ook gesitueerd worden in het verlengde van de werkzaamheden, die zij sinds de bevrijding ontplooiden, en van de standpunten, die zij in dezelfde tijdspanne formuleerden. Door hun Vlaamse aktie droegen de Fondsen sinds 1945 immers bij tot het sensibiliseren van de Vlaamse opinie en tot de voorlichting van hun eigen leden over de vraagstukken, die zich op taalpolitiek en communautair vlak aandienden. Aldus duidden ze niet alleen de stand aan van de niet-politieke Vlaamse beweging, maar bevorderden ze ook de uitbouw van nieuwe perspectieven en werkingsvelden van de Vlaamse beweging. De principiële eensgezindheid tussen de drie Fondsen over de opportuniteit van gezamenlijke acties, om te reageren tegen wantoestanden en tegen overtredingen van de bestaande taalwetgeving, bleek uit de oprichting van het Algemeen Vlaams Comité (AVC, 1949). Deze bereidheid en die aanzet tot samenwerking werden echter aldra doorkruist door de levensbeschouwelijke tegenstellingen, die naar aanleiding van de koningskwestie en tijdens de schoolstrijd oplaaiden. Desondanks zou de tendens tot samenwerking, overleg en coördinatie zich doorzetten en via de fase van het VABT leiden tot de oprichting van het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen (OVV, 1965).

Om de rol van de drie Fondsen als Vlaamse drukkingsgroepen in de Vlaamse beweging sinds 1945 en in de periode 1958-1963 te reconstrueren, hebben we in de eerste plaats de interne bronnen geraadpleegd. Voor het Davidsfonds betreft het hier het ledenblad *De Belleman,* het kaderblad *Leiding,* alsook de congres- en jaarverslagen. De consultatie van het archief van het Davidsfonds te Leuven werd ons nog niet toegestaan. Het Willemsfonds beschikte pas vanaf 1965 (tot 1973) met *De Schakel* over een eigen ledenblad. Sinds 1905 bestonden er echter banden met *De Vlaamse Gids,* dat ontstaan was als opvolger van het *Tijdschrift van het Willemsfonds* en dat onder meer belangrijke toespraken van algemeen voorzitter H. Van Werveke afdrukte. *Het Volksbelang,* spreekbuis van het Liberaal Vlaams Verbond (LVV), en het Vlaams-liberale dagblad *Het Laatste Nieuws* brachten verslag uit over de Vlaamse actie van het Willemsfonds. A. Maertens, directeur-generaal van dit dagblad en ondervoorzitter van het LVV, zetelde ook in het algemeen bestuur van het Willemsfonds en vervulde in dit verband een belangrijke rol. Onder impuls van algemeen secretaris M. Bots gaf het aanverwante Julius Vuylstekefonds vanaf 1953 bovendien jaarlijks een brochure uit, gewijd aan actuele Vlaamse of vrijzinnige thema's, die gratis aan alle Willemsfondsers werd bezorgd. Op het Liberale Archief te Gent konden we het archief van het Willemsfonds raadplegen. Voor de periode vanaf 1945 leverden het fonds Van Werveke, de briefwisseling en de verslagen van het algemeen bestuur, van het dage-

lijks bestuur, de jaarverslagen van de algemene secretaris, de congresverslagen en de thematische dossiers een schat van informatie op, waardoor we ook ingelicht worden over de onderlinge consultatie tussen de drie Fondsen. De toespraken van de algemene voorzitter en de morele verslagen van de algemene secretaris op de jaarlijkse algemene vergadering zijn belangrijke bronnen over de interne werking en de gevoerde actie van het Willemsfonds[3]. Het Vermeylenfonds gaf sedert 1953 een *Mededelingenblad* uit, dat echter niet alleen slechts sporadisch verscheen, maar waarvan men nergens over een volledige collectie beschikt.Het archief van het Vermeylenfonds werd pas vanaf 1965 systematisch bewaard. Voor wat de periode vóór 1965 betreft, schijnt veel archiefmateriaal zich nog bij voormalige actoren te bevinden. De huidige nationale voorzitter, R. Laridon, heeft zich wel ingespannen om deze leemte in de mate van het mogelijke te vullen door de uitgave van een publicatie over de geschiedenis en de betekenis van het Vermeylenfonds, waarin ook bewaard archiefmateriaal werd opgenomen[4].

Voor de uiteindelijke synthese van de uit voornoemd bronnenmateriaal gepuurde gegevens deden we een beroep op algemene literatuur over de taalkwestie in de naoorlogse periode en op literatuur, waarin het fenomeen van de Vlaamse cultuur- en strijdverenigingen behandeld wordt. W. Debrock, C. De Ridder en M.P. Herremans schetsten reeds de rol en de onderlinge verhoudingen van de drie Fondsen als drukkingsgroepen. D. Sabbe, L. Wils, W. Prevenier, A. Verhulst, M. Bots, R. Laridon en E. Witte gingen dieper in op het ontstaan en de historiek van de drie Fondsen. Bots, Verhulst en Prevenier waren overigens achtereenvolgens algemeen secretaris van het Willemsfonds, terwijl Verhulst vanaf 1965 algemeen voorzitter werd. Het betreft hier dus zowel vooraanstaande en leidinggevende actoren als gepriviligieerde getuigen[5].

1.2. De interne organisatie van de drie Fondsen

De drie Fondsen gelijken op elkaar wat hun structuur betreft, maar verschillen sterk op het vlak van het ledental en het aantal afdelingen. In die zin stak het Davidsfonds in de bestudeerde periode boven de beide vrijzinnige fondsen uit. Van 1959 tot 1963 brokkelde het ledental nochtans af van 72 116 tot 63 948 leden, terwijl er in 1955 nog 76 315 konden geteld worden. Het aantal afdelingen schommelde tussen 669 in 1959 en 664 in 1964, met een uitschieter van 671 afdelingen in 1960. De lokale afdelingen van het Davidsfonds waren gegroepeerd in regionale gewestbonden, die op hun beurt overkoepeld werden door vijf provinciale gouwbonden[6].

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog (1940) telde het Willemsfonds 4 750 leden. In 1945 bereikte het een hoogtepunt met 6 679 leden. Daarna daalde dit aantal tot 5 369 in 1950 en stabiliseerde het zich rond 6 000 in 1960. Het aantal afdelingen bedroeg 78 in 1950, maar daalde vervolgens tot 70 in 1963. De oudste afdelingen van het Willemfonds

waren gevestigd in de grote steden: Gent (1868), Antwerpen (1872), Brugge en Brussel (1872). De provinciale verbonden zouden pas onder invloed van het K.B. van 1 januari 1967, tot subsidiëring van de activiteiten van nationale en provinciale organisaties ten bate van de Nederlandstalige volksontwikkeling, geïnstitutionaliseerd worden en een meer permanent karakter krijgen. Voor die datum waren de provinciale verbonden spontaan en onregelmatig gegroeid uit een behoefte tot samenwerking en coördinatie van lokale afdelingen. Behalve het provinciaal verbond van West-Vlaanderen kwamen ze pas na de Tweede Wereldoorlog van de grond: Brabant (1947), Limburg (1954), Oost-Vlaanderen (1964) en Antwerpen (1965)[7].

In 1971 telde het Vermeylenfonds ongeveer 6 000 leden, hoewel het er in de jaren 1958-1963 wel minder zullen geweest zijn. Precieze cijfers zijn echter niet beschikbaar. Wat de interne structuur betreft, onderscheidde het Vermeylenfonds zich lange tijd van beide andere Fondsen. De leden waren rechtstreeks aangesloten bij het nationale hoofdbestuur. Hoewel in de statuten bepaald was dat het hoofdbestuur overal in België plaatselijke en gewestelijke afdelingen zou kunnen oprichten, voerde het Vermeylenfonds hoofdzakelijk een centrale actie. Deze was op een intellectueel publiek gericht en bestond in het organiseren van colloquia en studiedagen, en in het uitgeven van brochures over actuele Vlaamse en culturele problemen. Hoewel er aanvankelijk geen lokale afdelingen bestonden, waren in verschillende steden (Kortrijk, Oostende, Hasselt, ...) A. Vermeylenkringen werkzaam, die opgericht werden in navolging van de gelijknamige Brusselse zusterorganisatie. Deze Vermeylenkringen waren autonoom in hun werking en financiering, maar als organisaties aangesloten bij het Vermeylenfonds. De Brusselse Vermeylenkring werd op 3 november 1954 opgericht onder het voorzitterschap van de socialistische volksvertegenwoordiger en latere minister van Buitenlandse Handel H. Fayat. Zijn werking zou aanzienlijk bijdragen tot het versterken van de Nederlandstalige aanwezigheid in de hoofdstad[8].

Zoals gezegd gelijken de drie Fondsen op elkaar wat de centrale beheersorganen en de interne besluitvorming betreft. Doorgaans wordt een algemeen of hoofdbestuur verkozen door een algemene vergadering en duidt dan op haar beurt de leden aan van een dagelijks bestuur. Dit is het uitvoerend orgaan en bestaat uit een algemene voorzitter, ondervoorzitters, een algemene secretaris en penningmeester en een aantal andere bestuursleden, die de afdelingen of overkoepelende verbonden vertegenwoordigen. De centrale beleidsorganen zijn gemachtigd om het beleid van de vereniging in het verlengde van de statuten en eventuele congresbesluiten verder uit te dokteren en uit te voeren. De inspraak van de leden en de afdelingen, die nodig is opdat de cultuurfondsen zich als opinie-of drukkingsgroepen kunnen blijven beroepen op een bepaalde representativiteit, wordt gekanaliseerd via de algemene vergadering en het congres en via hun afgevaardigden in de centrale organen[9].

Het dagelijks bestuur van het Davidsfonds werd bovendien geadviseerd

door een commissie voor de 'Vlaams-actieve werkzaamheid'. E. Amter, die als hoofdsecretaris (1924-1964) een sleutelpositie bekleedde, zag het Davidsfonds vooral als een instantie voor cultuurdistributie en als flamingantisch strijdapparaat, gericht op een intense deelname aan de 'niet-partijpolitieke' Vlaamse beweging en op de sensibilisatie van de Vlaamse bevolking. Door zijn toedoen stelde het Davidsfonds zich onder voorzitterschap van Kan. Prof. A. Boon (1925-1938) 'buiten en boven alle politiek' op. Door zich te distantiëren van het Katholiek Vlaams Verbond en door te benadrukken dat het Davidsfonds alleen op cultureel vlak werkzaam was, nodigde men Vlaams-nationalisten uit om naast vlaamsgezinde katholieken werkzaam te zijn in de afdelingen en in de besturen. Aldus werd het Davidsfonds een ontmoetingsplaats voor zowel gematigde als radicale katholieken en Vlamingen. Amter ontpopte zich als stuwende kracht in de leiding van het Davidsfonds en was zeer bedreven in het opstellen van moties en harde verklaringen, maar minder geslaagd als onderhandelaar of gesprekspartner, doordat hij als aanhanger van de 'moraal der overtuiging' geen compromissen wilde kennen. Mgr. Prof. A. Janssen was van 1938 tot 1966 algemeen voorzitter van het Davidsfonds. Als hoogleraar in de moraaltheologie, de zedenkunde, het natuurrecht en de plichtenleer van het zakenleven belichaamde hij de bezonnenheid en de gematigdheid binnen het hoofdbestuur. Door zijn moreel gezag en prestige kon hij meermaals de standpunten en congresbesluiten van het Davidsfonds kracht bij zetten[10].

Het Willemsfonds onderging in de periode van 1951 tot 1965 drie opeenvolgende bestuurswijzigingen. Desondanks werd de continuïteit gehandhaafd. De leden van het dagelijks bestuur waren praktisch allen oudstudenten van algemeen voorzitter Prof. H. Van Werveke (1951-1961) en vormden een hechte ploeg van vrienden. Het gezag en de jarenlange bestuurservaring van Van Werveke – hij was algemeen ondervoorzitter van 1938 tot 1951 – hadden hem een onfeilbare feeling gegeven voor de 'geest' van het Willemsfonds. In alle omstandigheden wist Van Werveke het standpunt van het bestuur te vertolken met een zodanige trefzekerheid, zodat hierover nooit enige discussie ontstond. Hij legde er zich op toe om de continuïteit van de leiding van het Willemsfonds te verzekeren, door regelmatig nieuwe mensen in het dagelijks bestuur te brengen en door de afdelingen er dichterbij te betrekken. Toen Van Werveke in 1961 effectief ontslag nam en ere-voorzitter werd, volgden Prof. P. Lambrechts en later Prof. A. Verhulst (in 1964) hem op. Deze laatste had M. Bots in 1957 als algemeen secretaris vervangen. Prof. A. Devreker – een vooraanstaand econoom – was sinds 1960 penningmeester en zou, samen met Prof. Bots, vanaf 1964 als ondervoorzitter fungeren[11].

De stichtingsvergadering van 25 november 1945 van het Vermeylenfonds duidde een hoofdbestuur aan, dat vooral uit socialisten, maar ook uit liberalen, zoals K. Jonckheere, en enkele katholieken, waaronder J. Boon, bestond. O. Deswaef trok zijn kandidatuur als secretaris van het hoofdbestuur onverwacht in, naar hij zei omdat Vermeylen niet zozeer

zou herdacht worden als actief socialist, maar als voortrekker van het Vlaams bewustzijn. Zijns inziens leek het Vermeylenfonds bovendien qua samenstelling en activiteitenprogramma teveel op de 'Vereniging van Vlaamse Letterkundigen'. F. Alofs, penningmeester, werd dan als waarnemend secretaris eind 1947 opgevolgd door A. Aernouts. A. Mussche bleef tot 1965 aan als voorzitter van het Vermeylenfonds. Als letterkundige, als rijksinspecteur Germaanse talen bij het normaalonderwijs, en als voorzitter van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen nam Mussche een gezaghebbende plaats in in het Vlaamse culturele leven. Zoals bij Vermeylen waren ook bij Mussche een vlaamsgezinde, een socialistische en een internationalistische overtuiging met elkaar verbonden. In 1965 zette zich een interne crisis door in het Vermeylenfonds ten gevolge van het onbegrip in de BSP tegenover de doelstellingen van de vereniging, het vasthouden aan haar eigen autonomie en aan de eigen standpunten, alsook ten gevolge van de financiële problemen. Begin 1966 zou het hoofdbestuur ontslag nemen en zou Mussche door A. Gerlo als voorzitter opgevolgd worden[12].

Uit dit kort overzicht van de interne organisatie van de drie Fondsen blijkt dat het Davidsfonds ongeveer tien keer meer leden en afdelingen telde, overkoepeld door gewest- en gouwbonden, terwijl het kleinere aantal leden en afdelingen van het Willemsfonds slechts recentelijk gebundeld waren in provinciale verbonden. Het Vermeylenfonds voerde, als jongste onder de drie en mede omwille van haar aanvankelijke doelstelling om vlaamsgezinden van verschillende overtuiging te overkoepelen, hoofdzakelijk nog een centrale actie in de periode 1945-1963.

1.3. De traditie van de drie Fondsen als Vlaamse drukkingsgroepen

De drie cultuurfondsen zijn gegroeid uit de Vlaamse beweging en hebben zich steeds principieel en metterdaad geëngageerd in de ontvoogdingsstrijd van het Vlaamse volk. Doorgaans streven zij een tweevoudig doel na: enerzijds een specifieke taak van volksopvoeding, volwassenenvorming of cultuurverspreiding ten dienste van de Nederlandse taal, en anderzijds de verdediging en de bevordering van de Vlaamse belangen. Als Vlaamse drukkingsgroepen verstrekken ze informatie en spitsen ze zich toe op sensibilisatie en actie. Ze lichten hun leden en de Vlaamse opinie in over de vraagstukken die op taalpolitiek en communautair vlak aan de orde zijn, voeren campagnes langs pers, radio en televisie, stellen moties, memoranda, ontwerpen en verklaringen op, organiseren manifestaties, congressen, studiedagen, en voeren gesprekken met politieke mandatarissen en beleidsverantwoordelijken. Globaal gezien pogen de cultuurfondsen hierdoor de toepassing van de bestaande taalwetten van de overheid af te dwingen of de verbetering ervan te bekomen. Vandaag kan gesteld worden dat zij mede de wegbereiders zijn geweest voor politieke verwezenlijkingen, zowel op het vlak van de taalwetten, de parlementaire zetelaanpassing, de vernederlandsing van het onderwijs en van

het bedrijfsleven in Vlaanderen als op het vlak van de culturele autonomie en de staatshervorming in federalistische zin[13]. De drie Fondsen hebben deze traditie van Vlaamse actie en pressie uiteraard geleidelijk aan ontwikkeld. De periode 1945-1965 vormt zeker en vast in deze optiek ook een scharnierperiode, gezien de groeiende tendens tot samenwerking en overleg[14]. Een kort overzicht vanaf hun ontstaan laat zien hoe de levensbeschouwelijke tegenstellingen deze tendens steeds hebben doorkruist.

Het Willemsfonds werd op 23 februari 1851 te Gent opgericht. De stichters zagen in de versterking van de positie van het Nederlands een voorwaarde voor de versteviging van de Belgische staat. Zij stelden zich nochtans niet onvoorwaardelijk op als loyale onderdanen en waren overtuigde tegenstanders van de opvatting dat de Belgische staat gegrondvest moest zijn op de overheersende positie van het Frans. Het Willemsfonds streefde dan ook constant naar de volledige gelijkberechtiging van beide landstalen. Aanvankelijk droeg het Willemsfonds de stempel van het unionisme, tot het onder impuls van Julius Vuylsteke vanaf 1862 steeds meer in liberaal-vrijzinnige richting evolueerde. Na de schoolstrijd (1879-1884) zette de liberale en antiklerikale tendens zich sterk door. Het Willemsfonds bleef in hoofdzaak op een liberaal publiek aangewezen zonder zich echter eenduidig met de liberale partij te identificeren. Ondanks het persoonlijk engagement van vooraanstaande Willemsfondsers in de sterk verfranste liberale partij, bleef het Vlaamse liberalisme lange tijd zo goed als machteloos. De keuze tussen Vlaamse en vrijzinnige (liberale) solidariteit maakte het niet eenvoudiger. Desalniettemin heeft het Willemsfonds steeds een belangrijke rol gespeeld als drukkingsgroep. Na de Eerste Wereldoorlog schaarde het zich onder meer naast het Davidsfonds achter het Vlaamse 'minimum-programma'[15].

De stichting van het Davidsfonds greep plaats op 15 januari 1875 tegen de achtergrond van de ideologische polarisatie binnen de Vlaamse beweging, aan de vooravond van de eerste schooloorlog. Vanuit het Leuvense studentengenootschap *Met Tijd en Vlijt* rees de wil om een katholieke tegenhanger van het Willemsfonds op te richten, dat al te zeer geacht werd in een liberaal en gelaïciseerd vaarwater terechtgekomen te zijn. Uit het ultramontaans aandeel in deze stichting zal het engagement van de Vlaamse geestelijkheid overblijven. Onder het blazoen van *Godsdienst, Taal en Vaderland* profileerde het Davidsfonds zich als Vlaams-katholieke drukkingsgroep tegenover de katholieke partij en het episcopaat. Ondanks de groeiende vervlechting tussen de katholieke vleugel van de Vlaamse beweging en de christen-democratie, bleef het kleinburgerlijk karakter ervan bewaard tot na de Eerste Wereldoorlog. De doorbraak als 'volksvereniging' zou pas in het interbellum gerealiseerd worden. Het Davidsfonds droeg ertoe bij om het 'minimum-programma' van F. Van Cauwelaert in de katholieke partij door te drukken. L. Wils wees erop dat het Davidsfonds zich, na de bisschoppelijke veroordeling van het Vlaams-nationalisme (1925), bleef openstellen voor Vlaamse katholieken en Vlaams-nationalisten, voor mini- en maximalisten. Als belichaming

van een 'cultureel Vlaams-nationalisme' werd het een toevluchtsoord voor die vlaamsgezinden, die het politiek Vlaams-nationalisme niet openlijk konden steunen en die schrijlings stonden op de grens tussen de katholieke en de Vlaams-nationalistische partijen.

Door de intense werking, die het ontplooide in de taalgrensstreek en te Brussel, droeg het bij tot de verwezenlijking van elementen uit het Vlaamse minimumprogramma in de taalwetgeving van 1932. Hierbij werd gestreefd naar de erkenning van de eentaligheid van Vlaanderen[16].

Het initiatief tot de oprichting van het Vermeylenfonds was zeer goed aangepast aan het politiek-maatschappelijk klimaat na de bevrijding. Ten eerste werd de Vlaamse kwestie uit de politieke sfeer gehaald door de aandacht te concentreren op het culturele vlak. De initiatiefnemers, waaronder de socialistisch gezinden en de vrijzinnigen de toon aan gaven, hadden geen banden gehad met het pro-Duitse Vlaanderen, maar wel met het verzet. De persoonlijkheden, die bij de oprichting betrokken waren of die er hun steun aan verleenden, waren geen politici, maar haast uitsluitend actief in literaire en artistieke kringen of in het onderwijs en de academische wereld[17]. Naast het bevorderen van de kunstgeschiedenis zou het Vermeylenfonds het werk en de rol van Vermeylen voorhouden als vernieuwer van de Vlaamse gedachte en als Europees intellectueel. Hiermee wilde men een keerpunt aanduiden in de Vlaamse beweging, met name de verheffing ervan tot Europees niveau en de klemtoon, in de strijd van het Vlaamse volk voor eigen aard en zelfstandigheid, op het streven naar vrijheid en maatschappelijke rechtvaardigheid. In die optiek streefde men er aanvankelijk naar om van het Vermeylenfonds een overkoepelend orgaan te maken, waar vlaamsgezinden van verschillende overtuiging elkaar zouden ontmoeten en zouden samenwerken in dienst van de opbouw van de Vlaamse cultuur. Voorzitter Mussche benadrukte dan ook steeds dat Vermeylen een bindteken in Vlaanderen was geweest[18].

Binnen het voorlopig comité, dat de oprichting van het Vermeylenfonds voorbereidde, had O. Deswaef erop gedrukt dat het niet de bedoeling was om er een afdeling van te maken van het Vandervelde-Instituut of van de BSP[19]. Het belang van de oprichting van het Vermeylenfonds voor de naoorlogse evolutie van de Vlaamse beweging ligt dan ook in het feit dat buiten de partijpolitiek om een impuls werd gegeven aan de heropleving van het cultureel bewustzijn, en dat men de Vlaamse beweging uit de crisis wilde halen, waar zij na de bevrijding in was terechtgekomen, door het verzamelen van vlaamsgezinden, die niet waren getroffen door de collaboratie of door de identificatie met de bezetter. De andere culturele verenigingen konden zich aldus aan dit initiatief mee optrekken, hoewel het Vermeylenfonds er niet in geslaagd is alle vlaamsgezinden te overkoepelen. In november 1961 zou het hoofdbestuur beslissen om het om te vormen tot een socialistisch cultuurorganisme, dat zich echter autonoom zou blijven opstellen tegenover de BSP[20].

2. Pogingen tot samenwerking en overleg

De samenwerking tussen gelovigen en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging en de pogingen om deze te doen uitmonden in samenwerkings- of overlegstructuren werden sterk gehinderd door de traditionele levensbeschouwelijke tegenstellingen. Na de Tweede Wereldoorlog werden daarenboven de problemen rond collaboratie en repressie op deze verdeeldheid geënt.

Het Vermeylenfonds organiseerde in 1947 een studiedag over de stand en de uitbouw van de Vlaamse beweging en spande zich in om die te laten uitgroeien tot een manifestatie van Vlaamse eendracht. Na de betwiste talentelling van 1947 groeide hier een vrij losse en eerder persoonlijke samenwerking uit voort tussen E. Amter, H. Van Werveke en A. Mussche, personaliteiten die aan de leiding zouden staan van de drie Fondsen tot in het begin van de jaren zestig. Hun samenwerking was in hoofdzaak beperkt tot de actie tegen de publikatie van de resultaten van de betwiste talentelling en leidde tot de oprichting van het Algemeen Vlaams Comité (AVC). De werking van het AVC werd echter sterk gehinderd door de koningskwestie en vervolgens door de schoolstrijd, die de gelovige en vrijzinnige Vlamingen opnieuw sterk verdeelden en iedere poging tot samenwerking tot 1958 practisch bij voorbaat tot onmacht of mislukking doemden.

2.1. Een manifestatie van Vlaamse solidariteit onder auspiciën van het Vermeylenfonds (1947)

In de periode onmiddellijk na de bevrijding was de Vlaamse beweging, ten gevolge van het aanleunen van het Vlaams-nationalisme bij de fascistische ideologie en de collaboratie met de bezetter, in een ernstige crisis terechtgekomen. De restauratie- en epuratiepolitiek bood de gelegenheid aan heel wat vlaamsvijandige francofonen om ongenuanceerde anti-flamigantische houdingen aan te nemen en om de Vlaamse beweging in diskrediet te brengen. Terwijl de Vlaamse kwestie van de politieke agenda werd gevoerd en de vlaamsgezinden in de drie traditionele partijen van de macht verstoken bleven, werd de bestaande taalwetgeving op onbevredigende wijze toegepast, zette het verfransingsproces zich te Brussel onverminderd door en ging de epuratie gepaard met afzettingen en pogingen langs Franstalige zijde om het verloren terrein te heroveren in het leger, het gerecht en in bepaalde parastatale instellingen[21].

De Vlaamse cultuurverenigingen, die zich steeds tegen dergelijke toestanden hadden verzet, kwamen langzaam weer op gang en wraakten elke politiek die zou streven naar de herziening van de bestaande taalwetgeving. In deze rangen eiste men de strenge toepassing ervan en het onverbiddelijk bestrijden van overtredingen. Tevens werden de eentaligheid van Vlaanderen en van Wallonië en de gelijkheid van beide landstalen in het centrale bestuur en in de hoofdstad opnieuw vooroп-

gesteld als de grondslag voor de leefbaarheid van het Belgisch vaderland[22]. Uit de delicate positie van de Vlaamse beweging en de precaire positie van de verworvenheden op taalvlak groeide het besef dat eensgezindheid en samenwerking tussen vlaamsgezinden van verschillende overtuiging noodzakelijk waren voor het herleven van de Vlaamse beweging en het veilig stellen van de verworven rechten.

Als eerste opvallend initiatief organiseerde het Vermeylenfonds in 1947 een enquête en een studiedag over de stand en de uitbouw van de Vlaamse beweging. In een rondschrijven richtte het zich tot Vlaamse organisaties en personaliteiten uit het hele politieke en ideologische spectrum, ten einde hun opinie te vernemen over het Vlaamse probleem en de deelaspecten hiervan, zoals de toepassing van de taalwetgeving, de taaltoestanden in het openbare leven, de kwestie van de culturele autonomie en de houding tegenover de Waalse beweging. In de enquête en op de studievergadering ging de aandacht uiteraard ook uit naar de Brusselse taaltoestanden. Het Davidsfonds had op zijn eerste congres na de bevrijding (september 1946) reeds een sectie gewijd aan het probleem Brussel[23]. Volgens Van Werveke vormden de Brusselse taaltoestanden een gevaar voor België. Hij legde vooral de nadruk op de verbetering van de organisatie van het Nederlandstalig onderwijs te Brussel. Waar de Franstalige gemeentebesturen in gebreke bleven, diende de staat lagere scholen in te richten met het Nederlands als voertaal[24]. H. Fayat hield het inleidend referaat op de studiedag over het Brusselse probleem. Hij waarschuwde voor de aanhechting van Evere, Ganshoren en St.-Agatha-Berchem bij Brussel. Fayat legde eveneens de nadruk op de uitbouw van het Nederlandstalig onderwijs te Brussel, terwijl de culturele opvang van de stroom van Vlaamse inwijkelingen in de hoofdstad beter moest georganiseerd worden. Daarom dienden alle Vlamingen solidair te werken aan de uitbouw van het Vlaams verenigingsleven in de hoofdstad[25].

Naast de actie ter verbetering van de Brusselse taaltoestanden en ter versterking van de Vlaamse positie in de hoofdstad, was het van belang dat er overleg op gang kwam over de vormen van samenwerking, over een basisprogramma en over de actiemiddelen, die nodig waren om de Vlaamse beweging weer op gang te brengen. Zo gingen een aantal gesprekken tussen Amter en Van Werveke, toen nog ondervoorzitter van het Willemsfonds, vooraf aan de enquête en de studiedag van het Vermeylenfonds. Amter en Van Werveke legden dan ook op de studiedag (12 juli 1947) in het kader van een 'Manifestatie van Vlaamse solidariteit' een verklaring af namens hun verenigingen, waarin zij de noodzaak van eendrachtige samenwerking en doelstellingen op Vlaams vlak, boven de levensbeschouwelijke verschillen (maar met inachtname van dito reserves), krachtig onderstreepten. Mussche drukte de hoop uit dat het Vermeylenfonds steeds meer de plaats zou worden van een dergelijke samenwerking[26].

Prof. E. Blancquaert schetste in zijn verslag over de enquête van het Vermeylenfonds de noodzaak om een actieprogramma met precieze doelstellingen op te stellen, ten einde alle misverstand en dubbelzinnigheid te vermijden, en stelde dat de noodzaak van een 'groot centraal Vlaams actie-comité' overal werd aangevoeld, opdat de Vlaamse beweging weer van wal zou steken. Dit moest samengesteld worden uit vooraanstaande Vlamingen van alle gezindheden. Het zou subcomités instellen en coördineren, waken over de uitvoering van het actieprogramma en aldus de morele en geestelijke leiding van de gehele Vlaamse beweging op zich nemen. Blancquaert viseerde hiermee een heuse overleg- en samenwerkingsstructuur, zoals deze in feite pas met het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen in 1965 zou gerealiseerd worden. Hij voorzag immers ook een bestendig secretariaat, dat het centraal Vlaams actie-comité zou bijstaan, en suggereerde dat men een beroep moest doen op vertegenwoordigers van het Willemsfonds en het Davidsfonds, van pers, kunst, wetenschap, economie en politiek om een gemeenschappelijk Vlaams basisprogramma uit te werken. Deze prominenten zouden dan uiteindelijk moeten overgaan tot de stichting van een 'Vlaams Verbond van België'[27]. Kortom, binnen de naoorlogse Vlaamse beweging voelde men de opportuniteit van een overkoepelende overleg- en samenwerkingsstructuur, gegrondvest op een duidelijk overeen te komen Vlaams minimumprogramma, opnieuw zeer sterk aan.

2.2. De oprichting en teloorgang van het Algemeen Vlaams Comité (1949-1958)

Op initiatief van het Vermeylenfonds kwamen de afgevaardigden van de drie Fondsen op 29 januari 1949 opnieuw bijeen om een beginselverklaring en een actie-programma op te stellen, waarin de voornaamste principes en de doelstellingen werden opgesomd als basis voor een 'algemene Vlaamse samenwerking'. Het Algemeen Vlaams Comité (AVC) zou werken voor het welzijn en de ontplooiing van het Vlaamse volk, bevestigde het beginsel van een verdraagzame, sociale democratie, verwierp totalitaire staatsopvattingen alsook de vijandigheid tegenover andere volkeren en culturen, stond loyaal tegenover het Belgische vaderland, verzette zich niet tegen een onderzoek van Waalse grieven, maar stond op het standpunt dat Vlaams-België eentalig is, en weigerde afstand te doen van verworven rechten[28]. De eerste daad van het AVC was de publikatie van een motie, waarin de drie Fondsen weigerden de in het vooruitzicht gestelde uitslagen van de talentelling van 1947 te aanvaarden, omwille van het feit dat valse verklaringen en openlijke sabotage van het wetenschappelijk karakter van de talentelling in de Brusselse agglomeratie en langs de taalgrens waren vastgesteld. In een 'Oproep tot alle Vlaamse parlementsleden' eiste men onder meer de definitieve vastlegging, op wetenschappelijke wijze, van de taalgrens en het saneren van de Brusselse toestanden. Dergelijke eisen werden herhaald in de motie,

die uitging van het Algemeen Vlaams Congres (17-18 december 1949), dat op initiatief van de Vereniging van Vlaamse Studenten was ingericht en door het AVC werd gesteund[29].

Op 2 maart 1950 werd een delegatie van het AVC, die onder meer bestond uit Amter, Mussche en Van Hauwaert (de algemene voorzitter van het Willemsfonds), door premier Eyskens ontvangen. Zij drongen er op aan dat de regering een ernstig onderzoek zou instellen over de talentelling van 1947, alvorens de uitslagen te publiceren. Tevens herhaalde het AVC de eis van een wetenschappelijk onderzoek naar de omgangstaal en over de reële taalverhoudingen in de Brusselse agglomeratie en langs de taalgrens, met het oog op de definitieve vastlegging ervan. In juli 1951 klaagde het AVC nog het feit aan dat sommige plaatselijke overheden eigenmachtig het taalregime van hun gemeente wijzigden[30]. Uiteindelijk liet P. Vermeylen, minister van Binnenlandse Zaken in de socialistisch-liberale regering-Van Acker-Lilar, de betwiste uitslagen op 10 juni 1954 publiceren. De wet van 2 juli 1954 verbond hier ook wettelijke gevolgen aan, waardoor onder meer de Vlaamse gemeenten Evere, Ganshoren en St.-Agatha-Berchem aan het taalregime van de Brusselse agglomeratie werden onderworpen. De polarisatie, die zich ten gevolge van de koningskwestie en de schoolkwestie ondertussen had doorgezet tussen vrijzinnigen en gelovigen, verhinderde op dat moment echter het gezamenlijke en krachtdadige optreden van de drie Fondsen. Het Willemsfonds en het Vermeylenfonds meenden meer impact te hebben op de linkse opinie door een gezamenlijke protestbrief te richten aan minister Vermeylen en daarnaast nog een eigen motie te publiceren (4 juli 1954)[31].

Het AVC oogstte veel weerklank met zijn moties, maar de politiek-maatschappelijke omstandigheden maakten het de initiatiefnemers zeker niet gemakkelijker. Aan de basis en in de afdelingen van de Fondsen bleek de argwaan soms taaier en wijzigde de mentaliteit zich ook langzamer dan aan de top. Zo werkte het Willemsfonds loyaal mee met de beide andere Fondsen en was het algemeen bestuur overtuigd van de wenselijkheid van gezamenlijke actie via het AVC in algemeen Vlaamse aangelegenheden. Een aantal afdelingen stonden echter zeer argwanend, terughoudend of zelfs totaal afwijzend tegenover manifestaties van Vlaamse actie in samenwerking met andere Vlaamse organisaties, waarmee de kloof door repressie, koningskwestie of schoolstrijd zeer groot bleef. De afdeling Vilvoorde had eind 1950 zelfs geëist dat het Willemsfonds zou afzien van verdere samenwerking met het Davidsfonds binnen het AVC, enerzijds omwille van de schoolkwestie en anderzijds omwille van de betrokkenheid van een aantal hoofdbestuursleden van het Davidsfonds bij het 'Comité voor Recht en Naastenliefde', dat de actie voor amnestie leidde. Het algemeen bestuur werd echter gesteund door een aantal prominente Willemsfondsers en afdelingen om de samenwerking met het AVC voort te zetten. Men verklaarde dat dit geen verbond was en alleen occasioneel optrad in algemeen Vlaamse kwesties, zodat de autonomie van het Willemsfonds bewaard bleef[32]. Het Willemsfonds trad ander-

zijds niet toe tot het 'Nationaal Guldensporencomité', dat mede door Amter was opgericht om de feestelijke herdenking van de Guldensporenslag in 1952 te coördineren. Langs vrijzinnige zijde hield men eraan dat dergelijke acties zouden gepatroneerd en geleid worden door de 'Drie Fondsen'. De voortvarende en gedreven aanpak van Amter leidde echter meermaals tot de toetreding van een groot aantal Vlaamse organisaties van doorgaans katholieke of zelfs 'extremistische' signatuur, die omwille van hun standpunten inzake culturele autonomie en federalisme de toetreding van het Willemsfonds en van het Vermeylenfonds in de weg stonden. Van Werveke en Mussche consulteerden elkaar trouwens in dergelijke gevallen om te vermijden dat het label van de 'Drie Fondsen' zou worden misbruikt[33].

Parallel met de occasionele samenwerking en met de Vlaamse actie van de drie Fondsen, werden de Vlaamse problemen in de loop van de jaren vijftig op de jaarlijkse algemene vergaderingen, congressen of studiedagen behandeld en in een ruimer perspectief gesteld. Sinds de bevrijding kwamen zowat alle vraagstukken aan bod, die verband hielden met de taalkwestie en met de Vlaams-Waalse verhoudingen in het algemeen. Naast de stand van de taalwetgeving, de taaltoestanden in de hoofdstad, langs de taalgrens, aan de kust, in Congo en in de kerken, naast de achterstelling van de Vlamingen in de administratie, in het gerecht, in het leger, naast de parlementaire zetelaanpassing en de toekomst van de Vlaamse beweging in het licht van de Europese integratie, werd de aandacht gevestigd op problemen als de socio-economische toestand van Vlaanderen, de werkverschaffing, de vernederlandsing van het bedrijfsleven. De drie Fondsen formuleerden congresbesluiten en moties om hun actie te oriënteren, om de publieke opinie te sensibiliseren en om bij de overheid tussen te komen. Indien er in toenemende mate een consensus groeide en gelijklopende standpunten werden ingenomen met betrekking tot deze problemen op Vlaams vlak, gold dit veel minder voor kwesties, die niet alleen taalpolitiek of communautair geladen waren, maar die ook geënt waren op de levensbeschouwelijke conflictzone, zoals de uitbouw van het Nederlandstalig hoger en universitair onderwijs (Brussel, Antwerpen), de culturele autonomie en het federalisme[34]. In die zin droegen deze drie grote Vlaamse cultuurverenigingen zeker bij tot de Vlaamse bewustwording en de heropleving van de Vlaamse beweging, ondanks het feit dat de aanzet tot overleg en samenwerking nog niet uitmondde in vastere structuren.

3. De drie Fondsen luiden de anti-talentellingsactie in

Vanaf 1958 kwam het vraagstuk van de Vlaams-Waalse verhoudingen steeds meer op het voorplan van het interne Belgische politieke leven. Na de ondertekening van het Schoolpact (20 november 1958) werden nieuwe perspectieven geopend voor de samenwerking tussen de drie Fondsen. Op

de Vlaamse Dag van de Wereldtentoonstelling (6 juli 1958) had A. Mussche een oproep gelanceerd om één groot Vlaams front te vormen en om de Manifestatie van Vlaamse solidariteit, die zich in 1947 had voorgedaan, te hernieuwen[35]. Op de algemene vergadering van het Willemsfonds (27 april 1958) had E. Janssens een strenge toepassing van de taalwet in bestuurszaken bepleit en gewezen op de taaltoestanden in de Brusselse agglomeratie en in de centrale diensten. Van Werveke wees erop dat de Vlaamse strijd niet was uitgestreden en dat een aanhoudende en hardnekkige actie nodig was om de Vlaamse verworvenheden te verstevigen. Op de vooravond van de verkiezingen van 1 juni 1958 eiste men dat de taalwetgeving in gepaste zin zou gewijzigd worden vooraleer de nieuwe regering een nieuwe volkstelling zou organiseren[36]. De regering Eyskens-Lilar (CVP-liberalen; 6 november 1958 - 27 maart 1961) zou voor de opdracht staan om op 1 januari 1960 de tienjaarlijkse volkstelling uit te voeren. Langs Vlaamse zijde vreesde men de gevolgen voor het taalregime van de gemeenten rond Brussel en langs de taalgrens, indien er opnieuw een talentelling zou ingericht worden. Door de inrichting van een nationaal congres te Brussel (14-16 juni 1958) vestigde het Willemsfonds de aandacht op de positie van de Vlamingen in de hoofdstad en op de band tussen Vlaanderen en Brussel.

Begin 1959 traden de drie Fondsen naar voor met een resolutie inzake de taalwet in bestuurszaken en met een memorandum in verband met de talentelling. Eind 1958 hadden geruchten de ronde gedaan dat de regering was gestart met de voorbereiding van de volkstelling van 1960 en dat hier andermaal een talentelling aan zou verbonden worden. Op 19 november 1958 legde Amter de ontwerptekst voor aan Van Werveke en Mussche. Naar analogie met de acties van het AVC zou de resolutie uitgaan van de drie Fondsen, terwijl een reeks andere Vlaamse cultuur- en strijdverenigingen zouden uitgenodigd worden om de resolutie bij te treden. De resolutie en het memorandum werden op 5 januari 1959 op het kabinet van premier Eyskens overhandigd en tijdens een audiëntie op 19 januari toegelicht. Nadat 47 Vlaamse verenigingen zich achter deze teksten hadden geschaard, ontstond een feitelijke organisatie, de 'Delegatie van Vlaamse Verenigingen', waarvan de leiding a priori berustte bij de drie Fondsen. E. Amter, R. De Buck en K. De Pauw vertegenwoordigden het Davidsfonds, het Vermeylenfonds en het Willemsfonds tijdens de audiëntie bij de eerste minister[37].

In de resolutie eisten de drie Fondsen de definitieve vastlegging van de taalgrens en de afbakening van de Brusselse agglomeratie, na bevoegd onderzoek volgens wetenschappelijke normen en met het oog op de verstandhouding tussen beide volksgemeenschappen. De Fondsen beriepen zich op de besluiten van het Centrum-Harmel en eisten dat het taalontwerp-Moyersoen uit 1953 opnieuw aan de wetgever zou worden voorgelegd, mits dit zou gewijzigd worden op het punt van de voorgestelde stelsels voor de taalgrens- en de Brusselse randgemeenten. In afwachting en als waarborg tegen een verdere afbrokkeling van het

Vlaamse grondgebied eisten de Fondsen dat er bij de volkstelling geen vraag meer zou gesteld worden omtrent de talenkennis en het talengebruik[38].

Na deze actie drongen sommige verenigingen binnen de Delegatie der Vlaamse Verenigingen aan op meer structuratie en permanentie. E. Amter (Davidsfonds), P. Daels (Vlaamse Volksbeweging), W. Martens (Vlaams Jeugdkomitee), A. Roossens en E. Van Cauwelaert (Vlaams Komitee voor Brussel) hadden het plan opgevat om een actiecomité op te richten en verzochten, namens de delegatie, het Willemsfonds en het Vermeylenfonds met dit voorstel in te stemmen en een vertegenwoordiger af te vaardigen. De delegatie zou verruimd en omgedoopt worden tot het 'Aktiekomitee tot behoud van de integriteit van het Nederlandstalig grondgebied en tot bescherming van de Vlamingen in de Brusselse agglomeratie', later 'Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens'[39]. Uit de studie van L. Haagdorens bleek reeds dat de actie van het VABT aanvankelijk gericht was tegen de talentelling, op de vastlegging van de taalgrens en op de afbakening van de Brusselse agglomeratie, maar dat de gehele taalwetgeving geleidelijk hierbij betrokken werd, terwijl de standpunten werden geradicaliseerd. Zo zou eind 1963 de eis van federalisme en van economische democratie worden gesteld. Als pressiegroep oefende het VABT vooral druk uit op de Vlaamse vleugel van de CVP door het inrichten van drie grote openbare manifestaties: een eerste mars op Brussel (22 oktober 1961), een tweede mars op Brussel (14 oktober 1962) en een betoging te Antwerpen (10 november 1963). De manifestaties van het VABT luidden het reveil in van de Vlaamse 'macht' en werkten door als pressiemiddel in de taalwetgeving van de CVP-BSP-regering Lefèvre-Spaak (25 april 1961 - 24 mei 1965)[40]. In dit licht beoogde men de deelname van de drie Fondsen om een moreel gewicht aan de acties en massamobilisaties van het VABT te geven en om de eenheid van de Vlamingen over de levensbeschouwelijke verdeeldheid heen te demonstreren. Uit de analyse van de opstelling en de betrokkenheid van de drie Fondsen bij het VABT blijkt dat de term eensgezind Vlaanderen en Vlaams front, zo dikwijls aangewend, slechts volgehouden ficties waren in dienst van ideeën, die overwegend door katholieke Vlamingen werden beleden[41].

De betrokkenheid van het Davidsfonds bij de oprichting en de werking van het VABT was vanzelfsprekend. Het merendeel van de Vlaamse verenigingen, die zich, mede onder de sterke impuls van Amter, hadden aangesloten bij de resolutie, waren van katholieke signatuur. Volgens Amter mocht het Davidsfonds zich niet beperken tot het innemen van principiële standpunten en platonische acties. Als 'strijdorganisatie' moest het optreden in de frontlinies van de Vlaamse strijd. De actie, die was ingezet door de Fondsen, had gevolgen, die bestendige actie noodzakelijk maakte. Amter drong bij Van Werveke en Mussche aan om zich bij het VABT aan te sluiten. Regelmatige bijeenkomsten met gevolmachtigde afgevaardigden en beslissingsbevoegdheid waren noodzakelijk voor een spoedige en doeltreffende actie. Elke toetredende vereniging zou zelf

grenzen kunnen stellen aan haar medewerking, opdat het actiecomité niet van haar oorspronkelijke doelstellingen zou afwijken en zodat elke vereniging maar gebonden zou zijn volgens haar eigen verantwoordelijkheid en inzicht. Het Davidsfonds had het mandaat van Amter in het VABT beperkt tot de doelstellingen, die overeen kwamen met de benaming van het VABT en met de standpunten, die het Davidsfonds in een brief aan premier Eyskens (14 november 1958) en in *De Standaard* (25 november 1958) had ingenomen. Amter hoopte aldus vertrouwen te kunnen wekken bij de beide andere Fondsen om hun toetreding te bewerken. Het was zijns inziens essentieel dat een kwalijke indruk op de publieke opinie, door de distantiëring van het Willemsfonds en het Vermeylenfonds, zou worden vermeden[42].

Het Vermeylenfonds trad toe tot het VABT, vaardigde R. De Buck af als vertegenwoordiger, maar distantieerde zich van de tweede mars op Brussel in 1962 en trok zich uiteindelijk terug in 1963. Ondanks herhaald aandringen van Amter, stelde het Willemsfonds zich begin 1959 terug zelfstandig op. Van Werveke liep hoegenaamd niet warm voor de oprichting van het VABT en betreurde dat de actie en het gezag van de drie Fondsen aldus in de schaduw werden gesteld, doordat ze de verdere acties niet langer uitdrukkelijk zouden patroneren en leiden. In de schoot van het Willemsfonds was men bekommerd om de handelingsvrijheid van de vereniging, die over voldoende ruimte en zelfstandigheid moest beschikken om als Vlaamse én vrijzinnige vereniging op te treden. De belangen van de vrijzinnige Vlamingen mochten op geen enkel moment ondergeschikt of verwaarloosd worden ten gunste van de actie rond de talentelling en de taalgrens. Het dagelijks bestuur van het Willemsfonds vreesde dat een drukkingsgroep zoals het VABT al gauw een eigen leven zou gaan leiden, het oorspronkelijk mandaat te buiten zou treden, terwijl de aangesloten verenigingen geleidelijk aan de controle zouden verliezen over het actiecomité, maar er toch door gebonden zouden zijn. Het Willemsfonds wenste haar Vlaamse actie te voeren op een Belgische grondslag en had zich sedert de bevrijding meermaals van federalisme en structuurhervormingen gedistantieerd. In 1959 aanvaardde Van Werveke voorzichtig de idee van culturele autonomie, mits de strikte eerbiediging van de vrijzinnige belangen in Vlaanderen, maar deze idee was nog volop aan het rijpen in vrijzinnige rangen. Gezien het merendeel van de bij het VABT betrokken verenigingen van katholieke of rechtse signatuur waren of vooruitstrevende standpunten inzake federalisme en culturele autonomie innamen, wilde het Willemsfonds voorkomen door het VABT in die richting te worden meegesleept. Het algemeen bestuur en Van Werveke gaven echter meermaals de verzekering dat het Willemsfonds op het vlak van de talentelling, de taalgrens en Brussel op hetzelfde standpunt zou blijven staan, dat gezamenlijk was ingenomen door de drie Fondsen en verklaarde zich occasioneel solidair met het VABT, zolang dit aan de gestelde voorwaarden voldeed. Verder zou het Willemsfonds

pogen om haar positie in eigen rangen te versterken en druk uitoefenen op politieke personen en instanties (liberale partij, PVV, LVV én BSP), die het Willemsfonds nastonden, opdat zij dit standpunt zouden aannemen en helpen zegevieren[43]. Wel vaardigde het Willemsfonds een observator af om occasioneel aan de vergaderingen van het VABT deel te nemen. Een bijkomende, prozaïsche reden voor de afstandelijke opstelling van het Willemsfonds was wellicht ook de gezondheidstoestand van Van Werveke, die wegens hartklachten opzag tegen verplaatsingen en zelfs al uitkeek naar zijn opvolging door RUG-rector Prof. P. Lambrechts. Gezien A. Maertens, die als gezaghebbend lid van het algemeen bestuur evenzeer wist en aanvoelde in welke mate het Willemsfonds kon gebonden worden, niet beschikbaar was, vaardigde Van Werveke de directeur van de Taal- en Handelsleergangen van het Willemsfonds te Brussel, K. De Pauw, af, maar dan uitdrukkelijk als observator. Dit typeert trouwens de grote behoedzaamheid van Van Werveke in vergelijking met de gedreven en soms voortvarende Amter[44].

4. De actieve participatie van het Davidsfonds in het VABT: van taalstrijd tot culturele autonomie en federalisme (1959-1963)

Van bij de oprichting van het VABT, begin 1959, nam het Davidsfonds op actieve wijze deel aan de werkzaamheden rond de anti-talentellingsactie en ter voorbereiding van de marsen op Brussel (1961, 1962). Het Davidsfonds wraakte de talentelling als een anti-sociaal verschijnsel en kwam op voor werkverschaffing in Vlaanderen. In 1961 pleitte het Davidsfonds voor de aanpassing van de culturele en economische instellingen aan de dualiteit van het land. Na de goedkeuring van het eerste taalontwerp-Gilson, betreffende de vastlegging van de Vlaams-Waalse taalgrens, spitste het Davidsfonds zich in 1962, conform aan de tactiek van het VABT, toe op het probleem Brussel. Toen de gewestbond Menen-Moeskroen op het congres te Brussel (16 september 1962) zich tegen deze tactiek verzette, stelde Amter de vertrouwenskwestie over zijn dubbele functie als hoofdsecretaris van het Davidsfonds en als voorzitter van het VABT. Het Davidsfonds bleef tot eind 1963 behoren tot de kern van radicale Vlaamse cultuur- en strijdverenigingen binnen het VABT, terwijl de tendens ten gunste van culturele autonomie en federalisme zich onstuitbaar doorzette.

4.1. Tegen de talentelling als anti-sociaal verschijnsel

Het Davidsfonds spande zich in om zijn leden te sensibiliseren voor de acties van het VABT en voor de Vlaamse problemen. De jaarlijkse congressen van het Davidsfonds, die de reeks van flamingantische zomermanifestaties (11-julifeesten, IJzerbedevaart, Vlaams Nationaal Zang-

feest) in de maand september bekroonden, waren telkens een geschikt platform om de eindfaze van de massamobilisaties voor de marsen op Brussel in te luiden. Het hoofdbestuur spoorde de afdelingen aan om voortdurend en zonder de minste terughouding mee te werken aan de uitbouw van plaatselijke actie-comités, terwijl ze de gemeentebesturen dienden te sensibiliseren[45].

Het Davidsfondscongres van 13 september 1959 te Leuven stond in het teken van de 'Geen Talentellings-dag' van het VABT, die op 29 november 1959 zou doorgaan. Twee sectievergaderingen werden ingericht onder het motto 'Talentelling? Neen! Werkverschaffing? Ja!'. Davidsfondsvoorzitter Mgr. A. Janssen verklaarde de bereidheid van de vereniging om optimaal aan de strijd van het VABT deel te nemen en riep de Vlaamskatholieke politici op om zich achter het VABT-programma te scharen[46]. Vooraleer het congres de actieve participatie van het Davidsfonds in het VABT eenparig goedkeurde, lichtte Dr. F. Bové, voorzitter van het Verbond van Vlaams Overheidspersoneel, in zijn referaat dit programma toe. Hij drong aan op effectieve sancties om de praktische toepassing van de wetten betreffende het taalgebruik in het openbare leven te verbeteren. Bové kwam ook op voor faciliteiten voor het Nederlandstalig onderwijs te Brussel, voor de gelijkberechtiging van de Vlamingen in de centrale diensten, in de openbare besturen van de Brusselse agglomeratie en in de parastatale instellingen. De Kultuurraad voor Vlaanderen moest uitgerust worden met klachtrecht bij de Raad van State en bij de strafrechtbanken. In afwachting hiervan riep hij de afdelingen op om waakzaamheidscomités op te richten in de Brusselse randgemeenten en langs de taalgrens[47]. Prof. Dr. R. Vandeputte, economist en voorzitter van de NMKN, leidde de sectie over 'Werkverschaffing in Vlaanderen' in. Hij pleitte voor de economische en industriële expansie in Vlaanderen. Dr. L. Roppe, gouverneur van Limburg en hoofdbestuurslid, trad hem later bij inzake de noodzaak van een intensieve tewerkstellings- en industrialisatiepolitiek. De overheid diende 'werk in eigen streek' te bevorderen door infrastructurele voorzieningen en fiscale faciliteiten om nieuwe industriële en commerciële vestigingen aan te trekken[48].

Het hoofdbestuur stuurde op 26 november 1959 nog een motie naar de pers om de leden en de afdelingen op te roepen om, in een geest van volstrekte solidariteit met het VABT, deel te nemen aan de 'Geen Talentellings-dag'. Op de kaderdag (6 december 1959), die door het VABT werd ingericht om het succes van deze actie te bekronen, sprak Amter de boodschap van het Davidsfonds uit, parallel met die van het Willemsfonds en het Vermeylenfonds. Amter benadrukte de overeenkomst tussen de congresbesluiten van het Davidsfonds en het actieprogramma van het VABT. Compromissen moesten voortaan worden afgewezen. Hij schaarde zich achter VABT-voorzitter E. Van Cauwelaert ('Geen talentelling of boycot'), die in zijn slotwoord had gesteld dat de toepassing van de Vijf-puntenresolutie van de Vlaamse Verenigingen primeerde op het voortbestaan van de regering[49].

Eind december 1959 kondigde premier Eyskens het uitstel van de talentelling aan tot eind 1960. Dit betekende echter nog geen afstel en het VABT besloot op 19 januari 1960 om de inrichting van een nationale betoging te Brussel in petto te houden als drukkingsmiddel op de regering. Het CVP-congres, dat op 5 en 6 maart 1960 te Charleroi doorging en uitliep op een compromisprogramma inzake de Vlaams-Waalse verhoudingen, verwekte echter onzekerheid over de opportuniteit van de betoging. Ondanks enkele winstpunten sloot het Davidsfonds zich bij het VABT aan om dit compromis te verwerpen, omwille van de faciliteiten die in 8 Vlaamse randgemeenten werden voorzien en de mogelijkheid om in Leuven Franstalig onderwijs op de lagere niveaus in te richten. Afdelingen uit de Vlaamse randgemeenten verwierpen de faciliteiten en verzetten zich tegen de verfransing, het 'franskiljonse taalimperialisme' en de 'Vlaamse-grond-en-mensen-etende-moloch' (Brussel), terwijl de 'zielenroof' en de 'Brusselse roofbouw' eveneens werden gewraakt[50].

Na de wijziging van de regering-Eyskens (2 september 1960) werd het congres van het Davidsfonds ingericht op 11 september 1960 te St.-Truiden, uitgekozen omwille van het 85-jarig bestaan van de afdeling, die tevens een sterke voorpost was in de nabijheid van de taalgrens. Het thema 'Talentelling, anti-sociaal verschijnsel' werd ingeleid door VABT-voorzitter E. Van Cauwelaert. Deze nam trouwens in oktober 1960 ontslag en werd in zijn functie binnen het VABT opgevolgd door Amter. Volgens de congresbesluiten primeerden de afschaffing van de talentelling, de eentaligheid van de Vlaamse randgemeenten en bepaalde structuurhervormingen, op de crisis rond Congo en op de economische en financiële problemen. Ze werden aan de bevoegde ministers en aan de parlementsleden gestuurd. De regering, partijen en politici werden gewaarschuwd ten val te worden gebracht of te worden gebrandmerkt, indien de talentelling zou plaatsgrijpen of faciliteiten zouden worden toegekend. E. Van Cauwelaert noemde de talentelling een 'ziekelijk en antisociaal verschijnsel', terwijl de eerbied voor de integriteit van beide volksgemeenschappen een *conditio sine qua non* was voor het bestaan van België[51]. De Vlaamse, katholieke kranten prezen de 'klare taal' van het congres. *De Volksmacht* en *Het Volk* brachten hulde namens de christelijke arbeidersbeweging en wezen op het belang van het congres voor de komende politieke beslissingen. *La Libre Belgique* stelde echter dat het Davidsfonds op het politieke pad was beland[52]. In oktober 1960 riep het hoofdbestuur de afdelingen op om de Vlaamse gemeentebesturen aan te sporen om de tweetalige volkstellingsformulieren terug te sturen en om deze verkapte talentelling te boycotten. Nadat de regering de volkstelling tot 1962 uitstelde, werkte het Davidsfonds mee aan de 'dag van de randgemeenten' (11 december 1960), waarmee het jaar werd afgesloten[53]. De betoging te Brussel was na de regeringsverklaring van 27 september 1959 afgelast, maar zou na de staking tegen de Eenheidswet (winter 1960-1961) en na de vorming van de CVP-BSP-regering-Lefèvre-Spaak (25 april 1961) worden afgekondigd. De actie tegen de talentelling en de staking

tegen de Eenheidswet hadden de Vlaams-Waalse tegenstellingen ondertussen aangewakkerd. Het was dan ook niet verwonderlijk dat het Davidsfonds zich aan de vooravond van de eerste mars op Brussel (22 oktober 1961) zou uitspreken voor de aanpassing van de culturele en economische instellingen aan de dualiteit van het land.

4.2. De vertrouwenskwestie op het Davidsfondscongres van 1962: Brussel of Taalgrens?

Na de verkiezingen van 26 maart 1961 richtte het hoofdbestuur van het Davidsfonds meerdere protesttelegrammen aan formateur Lefèvre[54]. Hoewel de contactcommissie van de CVP een pakket Vlaamse eisen had kunnen doen opnemen in het regeerakkoord van de nieuwe BSP-CVP-regering, kondigde het VABT op 4 mei 1961 de eerste mars op Brussel (22 oktober 1961) af. Een maand voor de mars vestigde het Davidsfondscongres te Leuven (10 september 1961) de aandacht op de noodzaak om de culturele en economische instellingen aan te passen aan de dualiteit van het land. Met het oog op het welslagen van de eerste mars riepen Mgr. Janssen en Dr. Paul Daels op tot eendracht in Vlaamse rangen en tot massale deelname aan de betoging. Terwijl dit congres in het teken stond van de voorlichting over de mogelijke gevolgen van het federalisme op cultureel en economisch vlak, vestigden Janssen en Daels de aandacht weer op de concrete doelstellingen van het VABT[55].

Het succes van de eerste mars overtrof de verwachtingen van het VABT. De Vlaamse, katholieke kranten en *De Belleman* namen de raming van 100 000 man over en benadrukten zowel de representativiteit ervan als de Vlaamse eendracht, die tot uiting was gekomen. Het hoofdbestuur noemde de mars ook een triomf van het Davidsfonds, gezien de massale deelname[56]. Nadat het tweede wetsontwerp-Gilson betreffende het taalgebruik in bestuurszaken (en het statuut van Brussel) was neergelegd, kondigde het VABT op 3 april 1962 een tweede mars op Brussel af. Amter riep het Davidsfonds op tot een nieuwe opmars, ditmaal met 250 000 man, om de franskiljonse tegenmobilisatie te drukken en om de definitieve en beslissende doorslag te geven in de oplossing van de taalproblemen[57]. Op 15 februari 1962 keurde de Kamer het eerste wetsontwerp-Gilson, betreffende de vastlegging van de taalgrens, voor de eerste maal goed: het bepaalde dat de streek van Komen en Moeskroen zou worden overgeheveld van de provincie West-Vlaanderen naar Henegouwen; dat de gemeenten van het Landense zouden worden aangehecht door de provincie Brabant in plaats van door Limburg; dat de Voerstreek zou worden overgeheveld van de provincie Luik naar Limburg; en dat het aantal taalgrensgemeenten met faciliteiten zou worden uitgebreid van 18 tot 25. Het VABT had kritiek op de uitbreiding van de faciliteiten en beschouwde de overheveling van Komen en Moeskroen naar Henegouwen weliswaar als een groot offer, maar spitste de actie er nooit op toe[58]. Het VABT werd ertoe gebracht zich hierbij neer te leggen om zich

ten volle op de acties rond de volgende wetsontwerpen toe te leggen. Het hoofdbestuur van het Davidsfonds volgde deze tactiek, maar werd al gauw de tegenstand gewaar van de gewestbond Menen-Moeskroen.

Conform aan de tactiek van het VABT, spitste het Davidsfonds zijn actie dus eveneens steeds meer toe op het probleem van Brussel en randgemeenten – het werd hierbij uiteraard gesteund door de betroffen gewestbond en afdelingen –, terwijl de taalgrensafdelingen van de streek van Menen en Moeskroen op de tocht kwamen te staan. Het hoofdbestuur gaf extra financiële steun aan de gewestbond Brussel (3 301 leden in 1961; 3 333 in 1962), die zich in het bijzonder inspande voor het Nederlandstalig onderwijs en een Vlaams parochieleven in de hoofdstad, terwijl afdelingen uit de randgemeenten ijverden om de faciliteiten voor Franstalige minderheden af te weren[59].

De gewestbond Menen-Moeskroen had reeds herhaalde malen aangedrongen op directe acties in de betroffen taalgrensstreek. Het Davidsfondscongres van 16 september 1962 greep echter demonstratief te Brussel plaats[60]. Amter neutraliseerde de eisen van de betroffen gewestbond door de algemene vergadering te vragen om te beslissen over het lidmaatschap van het Davidsfonds in het VABT, en dus in feite over de opties van zowel het Davidsfonds en het VABT ten aanzien van Brussel, alsmede over zijn dubbele functie in dat verband. Volgens Amter was het essentieel dat de onderwijsfaciliteiten en de transmutatieklassen in Vlaanderen en in de Vlaamse randgemeenten rond Brussel zouden worden afgeschaft en dat de Brusselse agglomeratie zou worden ingedijkt. Doordat de vertrouwenskwestie was gesteld, werden de eisen van de gewestbond Menen-Moeskroen in de inopportuniteit gedrongen. De afgevaardigden van de gewestbond Brussel en van de afdelingen rond Brussel steunden Amter uiteraard, terwijl E. Van Cauwelaert en A. Roossens eveneens hun steun betuigden namens het Vlaams Komitee voor Brussel en het VABT. Met 23 stemmen voor en 160 tegen werd de eis van de gewestbond Menen-Moeskroen verworpen[61]. Het congres keurde het beleid van het hoofdbestuur ten aanzien van Brussel dus goed, zodat het engagement van het Davidsfonds ten aanzien van het VABT en de tweede mars werd veilig gesteld. Volgens de Vlaams-katholieke pers was het Davidsfonds er aldus in geslaagd om als drukkingsgroep een realistisch radicalisme af te stemmen op de imperatieven van de parlementaire tactiek. Na de tweede mars sloten de kranten van De Standaardgroep zich aan bij het beeld dat door Amter werd opgehangen van de mars als zijnde een mokerslag en een doorbraak van de Vlaamse eendracht[62]. Na het politiek conclaaf en het compromis van Hertoginnedal (5 juli 1963) over het tweede en het derde taalontwerp Gilson, nam het radicalisme binnen het VABT én het Davidsfonds sterk toe, terwijl de beide vrijzinnige Fondsen zich reeds uitdrukkelijk hadden gedistantieerd van de tweede mars, werden de actievormen van en de toenemende radicalisering binnen het VABT steeds meer in vraag gesteld.

4.3. De radicalisering van het Davidsfonds: federalisme en structuurhervormingen

Nadat de Vlaamse vleugel van de CVP het compromis inzake Brussel verwierp, dat door de kabinetsraad op 6 juni 1963 was goedgekeurd, bood Lefèvre op 2 juli het ontslag van zijn regering aan. Na de weigering van de koning om dit te aanvaarden, trokken de mandatarissen van de CVP en de BSP zich terug in een politiek conclaaf te Hertoginnedal. Hier werkten zij een nieuwe compromisoplossing uit voor de zes Vlaamse randgemeenten. Het VABT noemde dit compromis onaanvaardbaar, omdat deze uiteindelijk toch administratief van het Vlaamse land werden afgescheiden. Ze werden niet bij Brussel aangehecht, maar in een afzonderlijk administratief arrondissement ondergebracht, met een eigen arrondissementscommissaris en een vice-gouverneur van Brabant voor het toezicht op de taalwetten. De wet op het gebruik der talen in bestuurszaken werd op 12 juli 1963 in de Kamer goedgekeurd[63].

Ondanks een reeks winstpunten betekende het compromis van Hertoginnedal een psychologische nederlaag voor Vlaanderen, die de radicalisering in het VABT verder op de spits dreef. Op 8 augustus 1963 werd een derde mars op Brussel afgekondigd voor 17 oktober. De Vlaamse, katholieke kranten keerden zich echter af van het VABT, omwille van de ongenuanceerde kritiek op de Vlaamse CVP, terwijl de verdeeldheid binnen het VABT ook toenam. Onder invloed van de VVB verklaarde het VABT in de toekomst te zullen ijveren voor de definitieve oplossing van de communautaire problemen in de zin van structuurhervormingen op federale basis. Dit leidde tot de aflasting van de derde mars, terwijl het VABT in de plaats daarvan een nationale betoging te Antwerpen inrichtte (10 november 1963). Verschillende organisaties trokken zich echter uit het VABT terug, zoals het Vermeylenfonds, de Oudledenbond van het Liberaal Vlaams Studentenverbond, het Verbond van Vlaams Verzet, etc., terwijl het Willemsfonds zijn observator terugtrok. Gezien de ernstige moeilijkheden binnen het VABT, ging de aandacht van de publieke opinie vooral uit naar de houding die het Davidsfonds zou aannemen ten aanzien van de optie om te betogen voor een breder objectief[64]. Het hoofdbestuur zou immers ondubbelzinnig moeten stelling nemen ten aanzien van federalisme en structuurhervormingen.

Op het congres van 1962 had Amter reeds benadrukt dat het hoofdbestuur zijn opstelling ten aanzien van het federalisme zou herzien en hierover zou stelling nemen, indien de taalontwerpen inzake Brussel en randgemeenten onvoldoende aan de gestelde eisen zouden voldoen[65]. Het congres van 1961, dat in het teken stond van de aanpassing van de culturele en economische instellingen aan de dualiteit van het land, had ondertussen al wel het startsein gegeven voor de voorlichting binnen het Davidsfonds over federalisme, terwijl de kwestie van culturele autonomie reeds in 1953, met een referaat van R. Van Elslande, aan bod was gekomen. Op het congres van 1961 was echter gebleken dat er binnen het

Davidsfonds nog steeds geen consensus over het federalisme als begrip of als tactiek bestond, terwijl het als politiek probleem ook nog niet rijp werd geacht[66]. Het Davidsfonds had zich dan ook niet aangesloten bij een aantal maximalistische Vlaamse verenigingen, die zich op 12 februari 1961 in een Proclamatie hadden uitgesproken voor federalisme. Sindsdien had het hoofdbestuur dus geweigerd stelling te nemen pro of contra federalisme.

Het hoofdbestuur van het Davidsfonds opteerde eens te meer voor een voorzichtige tactiek om de verruiming van de objectieven van het VABT in eigen midden aan te brengen. Na de scherpe kritiek van Prof. Fransen op de IJzerbedevaart, kregen VABT-secretaris Roossens en VVB-voorzitter Coppieters de gelegenheid om zich uit te spreken voor federalisme op het Davidsfondscongres van 8 september 1963. Roossens, die de sectie over de toekomst van de taalwetgeving inleidde, wees op de noodzaak om de tactiek en de doelstellingen van de Vlaamse beweging te verruimen tot federalisme en structuurhervormingen. Die koerswijziging was zijns inziens de enige weg om een reële politieke democratie te scheppen, die niet langer meer in het kader van de unitaire staat kon gerealiseerd worden. Roossens twijfelde aan de oprechtheid om de nieuwe taalwetten toe te passen, terwijl ze geen essentiële vooruitgang inhielden, maar integendeel de sabotage van de vroegere taalwetten legaliseerden. De regeling inzake de Vlaamse randgemeenten en de onwil om een rijksgebied Brussel op te richten, wogen zwaar door in deze evaluatie. Roossens riep het Davidsfonds op om duidelijk positie te kiezen[67].

Roossens werd fel toegejuicht en er werd een algemene instemming vastgesteld over zijn pleidooi voor federalisme en structuurhervormingen. Vanuit de basis werd erop gewezen dat het Davidsfonds het federalisme actief moest voorbereiden. In de zes Vlaamse randgemeenten zou ondertussen lijdzaam verzet tegen de taalwetten moeten georganiseerd worden. Men putte de legitimatie van deze opties trouwens uit het moraaltheologisch werk van Mgr. Janssen over 'Het Staatsgezag. Gehoorzaamheid – Verzet. Revolutie', dat als keurboek aan de leden was aangeboden[68]. Vervolgens beaamde voorzitter Janssen dat de taalwetten geen voldoening schonken zonder echter te getuigen van een catastrofale nederlaag. De taalwetten moesten intensief geëxploiteerd en gecontroleerd worden. Hij kondigde aan dat het hoofdbestuur zich eerstdaags zou beraden over de nieuwe opties. In het licht van de verdere Vlaamse strijd en van de in het vooruitzicht gestelde grondwetsherziening moest het Davidsfonds principiële stellingen en een doctrine formuleren, gericht op grondige politieke en sociaal-economische structuurhervormingen, 'teneinde het Vlaamse volk de hefbomen in handen te geven voor zijn eigen culturele, sociale en economische ontwikkeling'[69]. Drs. M. Coppieters riep in zijn feestrede tenslotte op tot de vorming van een groot Vlaams democratisch front en tot deelname aan de derde mars. De inzet van de derde mars ('voor een federaal België in een federaal Europa') behelsde de oprichting van een rijksgebied Brussel, culturele autonomie, decentralisatie van de

rijksadministratie, ruime bevoegdheden voor beide volksgemeenschappen inzake volksgezondheid, binnenlandse zaken, rechterlijke inrichting, regionaal-economisch beleid, met inbegrip van vertegenwoordigende organen met beslissingsmacht[70].

Het daverend applaus van de congressisten, waarop Roossens en Coppieters werden onthaald, werd door de pers als een positiebepaling van het Davidsfonds geïnterpreteerd. Er ontstond heftige beroering, terwijl sommige Vlaams-katholieke kranten het recht betwisten van het Davidsfonds om stelling te nemen ten gunste van federalisme. De kritiek spaarde het hoofdbestuur niet. *Het Belang van Limburg* waarschuwde voor een ontsporing van het Davidsfonds en voor de 'politieke kernsplitsing', die het gevolg zou zijn van federalisme. Dit werd gelijkgesteld met separatisme. De leiding van het Davidsfonds had de plicht om een einde te stellen aan de 'paleisrevolutie' van een extremistische kern. Men achtte Amter, die verweten werd het Davidsfonds veertig jaar lang op autocratische wijze te hebben geleid, samen met Roossens en Coppieters verantwoordelijk voor het forceren van de federalistische koers[71].

Het Volk wees op de inopportuniteit van het federalisme, dat een splijtzwam zou vormen voor de Vlaamse eendracht. De CVP-BSP-machtsformatie moest daarentegen aangewend worden als hefboom om de numerieke machtspositie van Vlaanderen door te drukken[72]. CVP-volksvertegenwoordiger L. Kiebooms wees het Davidsfonds en Roossens eveneens terecht omwille van de ongenuanceerde kritiek, die de VU ten goede kwam[73]. Voor M. Ruys diende federalisme slechts als een ultiem objectief naar voor geschoven te worden[74]. Kortom, de katholieke pers waarschuwde het Davidsfonds voor 'politieke avonturen' en stelde vragen over de dubbele functie van Amter.

In een repliek op de aanvallen op het Davidsfonds publiceerde Mgr. Janssen op 16 september een verklaring in de pers waarin hij beklemtoonde dat Roossens en Coppieters slechts in persoonlijke naam hadden gesproken en dat het hoofdbestuur nooit stelling had genomen ten aanzien van federalisme. Janssen trachtte met het gezag van zijn soutane de gemoederen te kalmeren en wees op zijn eigen 'bezadigde' toespraak, waarin hij de aanwinsten van de nieuwe taalwetten had aangewezen, en herinnerde zelfs aan de apolitieke opzet van het Davidsfonds[75]. Hierna spitste de kritiek zich toe op Roossens en Coppieters. Beiden zouden misbruik hebben gemaakt van de geboden gastvrijheid om tweedracht te zaaien ten voordele van de VU[76]. Roossens repliceerde echter dat het hoofdbestuur van het Davidsfonds, zoals gebruikelijk, de tekst van zijn referaat op voorhand had goedgekeurd, dat hiervan een synthese naar de afdelingen was gestuurd, dat het hoofdbestuur zelf had aangedrongen om de bepaling betreffende de structuurhervormingen in de congresresoluties op te nemen, die bovendien eenparig werden goedgekeurd[77]. De andere jonge radicale leiders traden hem bij. W. Martens verweet Kiebooms het 'unionistisch federalisme', dat het VABT voorstond, met inbegrip van een sterk centraal gezag voor de behartiging van de gemeen-

schappelijke belangen van beide volksgemeenschappen, over de kam van het separatisme te scheren[78]. S. Verrept verdedigde het recht van het Davidsfonds om voorlichting over het zelfbeschikkingsrecht van het Vlaamse volk te bieden[79]. De reeks reacties werd tenslotte afgesloten door L. Robbroeckx, hoofdbestuurslid en voorzitter van de sectie over de taalwetgeving op het Davidsfondscongres. Dat het hoofdbestuur officieel geen standpunt innam om principiële redenen, betekende nog niet dat het Davidsfonds zich monddood liet maken[80].

Het lijdt geen twijfel dat Amter, die op 31 december 1963 op pensioen zou gaan, er sterk toe heeft bijgedragen om op het congres een platform te bieden aan de woordvoerders van een nieuwe generatie van jonge leiders en van de radicale vleugel in de vernieuwde en verruimde Vlaamse beweging. Bovendien had de radicalisering van het Davidsfonds zich geleidelijk aan voltrokken, sinds het congres van 1961, en parallel met de radicalisering en de verzelfstandiging van het VABT. Amter zelf beschouwde het Davidsfondscongres van 1963 zonder meer als het belangrijkste uit zijn gehele loopbaan en als een keerpunt in de opmars van het Vlaamse volk naar soevereiniteit en zelfbeschikking. De nieuwe koers was reeds voorbereid door voorgaande congressen en het Davidsfonds moest voortaan ook verder voorlichting bieden over 'principieel-politieke stromingen'. Met 'Voor Godsdienst, Volk (in plaats van Taal), Vaderland' opteerde het Davidsfonds definitief voor bredere objectieven, dan diegene die uit het louter taalflamigantisme voortsproten, en dus ook voor federalisme als ideale uitkomst voor de 'alzijdige ontwikkeling van het Vlaamse volk en de bevordering van de Vlaamse belangen'[81].

Na het Davidsfondscongres werd het politiek programma van de derde mars op de algemene vergadering van het VABT (12 september 1963) toegelicht en aan de pers voorgesteld. Het VABT had echter aan kracht ingeboet. De Vlaamse, katholieke kranten bleven kritisch staan tegenover de opportuniteit van een derde mars op Brussel en wezen het federalistisch motto af. Op 19 september werd deze dan ook afgelast en vervangen door een nationale betoging te Antwerpen. De beslissing om de derde mars af te lasten werd mede genomen omwille van de politieke druk, die op het hoofdbestuur van het Davidsfonds werd uitgeoefend, en omwille van de spanningen, die in de schoot van de harde kern van het VABT waren ontstaan, na de beroering rond het Davidsfondscongres[82]. Op 21 september verzocht Amter op een kaderdag van het VABT om zijn functie als voorzitter niet meer actief uit te oefenen. Het hoofdbestuur van het Davidsfonds gaf hem de opdracht om bij het VABT te pogen om de betoging te verdagen en om het federalistische karakter ervan te verwijderen. Amter weigerde deze opdracht uit te voeren, gezien de pers toch was ingelicht ondanks het strikt vertrouwelijk karakter ervan. In overleg met het VABT besloot Amter de zaak weer aan het hoofdbestuur van het Davidsfonds voor de leggen. Dit vaardigde op 29 september een manifest uit, waarin het lidmaatschap van het Davidsfonds in het VABT werd bevestigd. Het hoofdbestuur bleef het VABT zien als het meest

geschikte actie-orgaan voor Vlaamse drukking en verklaarde zich akkoord met het programma van het VABT. Het stond de leden verder vrij om het standpunt van het VABT te verdedigen of niet en om aan de betoging deel te nemen, terwijl de interne verdraagzaamheid als beleidslijn werd onderstreept[83].

Deze verklaring werd door het VABT zo geïnterpreteerd dat het hoofdbestuur geen verantwoordelijkheid wou dragen voor de inrichting van een federalistische betoging, maar evenmin bezwaar had tegen een actieve medewerking van haar leden en afdelingen[84]. Hierna kon Amter het voorzitterschap van het VABT dan ook weer actief opnemen. Na een buitengewone vergadering van het hoofdbestuur met een afvaardiging van het VABT op 12 oktober 1963 werd het lidmaatschap van het Davidsfonds nogmaals bevestigd. De Davidsfondsers dienden naar eigen inzicht de algehele ontvoogding van de Vlaamse mens en gemeenschap na te streven. Diegenen die zich bij het politiek programma van het VABT konden aansluiten, werden opgeroepen om hun volle medewerking aan de betoging te Antwerpen te verlenen[85]. Na de betoging (150 000 man volgens het VABT; 25 000 à 30 000 volgens de rijkswacht en de Vlaamse, katholieke kranten) situeerde Amter in zijn laatste jaarverslag de 'machtige bijdrage' van het Davidsfonds aan het welslagen van de betoging in het verlengde van het jongste congres. Zijns inziens leed het geen twijfel dat het Davidsfondscongres van 1963 de nieuwe 'marsrichting' van de Vlaamse strijd mee had ingeluid, en dat het bewijs was geleverd van een brede stroming binnen de Vlaamse opinie, ten gunste van een diepgaande hervorming van de Belgische staatsstructuren[86]. Na de betoging te Antwerpen doofde de mobilisatie voor het VABT uit. In december 1963 verzette het Davidsfonds zich tegen een fusie van het VABT met de VVB. Naast de interne verdeeldheid verloor het VABT haar meest actieve leiders. Amter werd begin 1964 als hoofdsecretaris van het Davidsfonds opgevolgd door Clem De Ridder. Na de feitelijke ondergang van het VABT in 1964 lag de weg open voor een initiatief vanwege het Willemsfonds om een nieuwe impuls te geven aan het overleg tussen de drie Fondsen en om een vastere vorm te geven aan hun onderlinge samenwerking. Deze gesprekken zouden in 1965 leiden tot de oprichting van het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen.

5. De vrijzinnige Fondsen: tussen taalstrijd en culturele autonomie (1958-1963)

We hebben reeds bij de oprichting van het VABT in 1959 gezien dat de betrokkenheid van de beide vrijzinnige cultuurverenigingen, het Willemsfonds en het Vermeylenfonds, veel kleiner was dan die van het Davidsfonds. Het Willemsfonds vaardigde alleen occasioneel een observator af, om zijn zelfstandig gevoerde Vlaamse actie af te stemmen op die van het VABT, waar het de strijd tegen de talentelling en voor de vast-

legging van de taalgrens en de afgrenzing van de Brusselse agglomeratie betrof. Het Vermeylenfonds bleef tot 28 augustus 1963 lid van het VABT, maar distantieerde zich ten aanzien van de tweede mars op Brussel (oktober 1962). In feite zagen beide vrijzinnige Fondsen in een door de drie Fondsen geleide en gepatroneerde Vlaamse actie een garantie tegen de verzelfstandiging van een drukkingsgroep zoals het VABT, die van bij haar oprichting de verbreding van de objectieven, in de zin van federalisme en culturele autonomie, potentieel in zich droeg. In afwachting dat de idee van een cultuurpact in de vrijzinnige Fondsen ontstond en rijpte, dienden zij naast de algemene Vlaamse belangen ook de belangen van de vrijzinnige minderheid in Vlaanderen te behartigen.

5.1. Eensgezind met de principiële doelstellingen, argwanend tegenover de actievormen van het VABT

In oktober 1959 werden het Willemsfonds en het Vermeylenfonds verzocht deel te nemen aan de 'Geen Talentellings-dag' (29 november 1959) en aan de kaderdag van 6 december 1959. Het was de bedoeling dat de voorzitters van de drie Fondsen het woord zouden voeren op deze vergadering, om aldus de actie van het VABT door hun eendrachtig optreden te ondersteunen[87]. Wegens gezondheidsredenen kon Van Werveke hier moeilijk op ingaan. In de schoot van het dagelijks bestuur bleef de vraag over de deelname van het Willemsfonds aan de anti-talentellingsactie van het VABT op dat moment nog gesteld. Op 11 oktober pleitte A. Maertens voor realisme : hij was niet tegen een talentelling, mits er voorafgaandelijk strikte maatregelen en waarborgen werden getroffen tegen de nefaste gevolgen ervan, maar was er wel tegen, indien er geen voorafgaandelijke voorwaarden werden voorzien. F. Smits, de voorzitter van de afdeling Antwerpen (op dat moment nog met een sterke socialistische signatuur) deelde mee dat deze de deelname aan een voorlichtingsvergadering over de talentelling in samenwerking met het Davidsfonds had afgewezen. Van Werveke wilde echter voor alles de indruk vermijden van onenigheid in de Vlaamse gelederen. Daarom werd een motie goedgekeurd, die als boodschap op de kaderdag van het VABT op 6 december werd voorgelezen[88]. Bij dezelfde gelegenheid bevestigde Mussche in zijn boodschap de solidariteit van het Vermeylenfonds met het VABT. Het Vermeylenfonds zou zich aansluiten bij de boycot van de talentelling, indien de regering-Eyskens na het uitstel ervan toch zou overgaan tot de uitvoering ervan. Mussche herinnerde aan de Manifestatie van Vlaamse solidariteit in 1947 en op de Vlaamse Dag van de Wereldtentoonstelling en herhaalde zijn oproep om één groot Vlaams front te vormen[89].

In de loop van 1960 kwam de kwestie van de verhouding van het Willemsfonds tegenover het VABT weer aan bod. Op de algemene vergadering van 24 april 1960 herinnerde algemeen secretaris Verhulst aan de motie (20 maart 1960) van het algemeen bestuur, waarin het Willems-

fonds zich met klem tegen de talentelling uitsprak en aandrong op een definitieve regeling van de taalkwestie[90]. Op 25 juni werd K. De Pauw als waarnemer naar een kaderdag van het VABT gestuurd ter voorbereiding van de 11-julimanifestaties. Zowel Van Werveke en Maertens waren ondertussen gewonnen voor het absoluut afwijzen van de talentelling (zelfs geen voorwaardelijke, wetenschappelijke talentelling meer)[91]. De Pauw ondertekende echter een gemeenschappelijke verklaring waarin gedreigd werd met de eventuele boycot van de ganse volkstelling. Van Werveke meende echter dat het Willemsfonds zich om formele redenen (eed van trouw van ambtenaren aan de grondwet en wetten van het Belgische volk) niet eens kon verklaren met een dergelijk actiemiddel en intervenieerde in die zin bij het VABT, dat de betroffen zinsnede herriep[92].

Nadat Amter het voorzitterschap van het VABT had overgenomen, kondigde het VABT de algehele boycot van de volkstelling aan om te protesteren tegen de tweetalige formulieren, die de regering te dien einde begin oktober had laten verspreiden. Van Werveke greep deze gelegenheid aan om de puntjes op de i's te zetten en om de verhouding van het Willemsfonds tegenover het VABT in herinnering te brengen. Terwijl Amter had aangedrongen opdat het Willemsfonds volledig binnen het VABT zou participeren, wenste Van Werveke de actie zelfstandig te voeren. Het Willemsfonds zou occasioneel een waarnemer blijven afvaardigen om parallelle acties zo doeltreffend mogelijk te maken[93]. Op de algemene vergadering van 30 april 1961 lichtte Verhulst de opstelling van het Willemsfonds in het licht van de eerste mars op Brussel, in dezelfde zin toe[94]. Aldus bleek dat in de schoot van het Willemsfonds verzet rees tegen bepaalde actievormen van het VABT, terwijl het aantreden van Amter als VABT-voorzitter niets veranderde aan de afstandelijkheid tegenover het VABT, ondanks de principiële eensgezindheid.

Na de verkiezingen van 26 maart 1961 publiceerde het Vermeylenfonds zijn standpunt in de pers inzake de taalkwestie. Het bevestigde zijn lidmaatschap van het VABT en nam parallelle standpunten in tegen de talentelling, voor de vastlegging van de taalgrens en voor een wettelijk gesanctioneerde tweetaligheid in de Brusselse agglomeratie, tegen de uitbreiding hiervan of de invoering van faciliteiten. Bovendien verweet het bepaalde Brusselse BSP-mandatarissen, zoals P. Vermeylen, hun laksheid in deze aangelegenheden[95]. In het verlengde van dit standpunt nam het Vermeylenfonds dan ook deel aan de eerste mars op Brussel. Het algemeen bestuur van het Willemsfonds had beslist dat dit er als zodanig niet aan zou deelnemen, maar liet (via een omzendbrief van 5 oktober 1961) de afdelingen en de leden vrij. Zij werden wel gewezen op hun verantwoordelijkheid bij een eventuele deelname, in verband met een mogelijk misbruik van de betoging in federalistische zin. Een aantal afdelingen hadden zich tegen iedere vorm van deelname verzet. In tegenstelling met wat gold voor een principïle stellingname wilde het algemeen bestuur echter geen bindende richtlijnen geven aan de afdelingen inzake concrete manifestaties in samenwerking met andere Vlaamse groepe-

ringen. Een vrij grote groep Willemsfondsers, vooral uit het Brusselse, nam aldus deel aan de eerste mars op Brussel. In de lente van 1962 erkende Verhulst ook volmondig het succes van de eerste mars en het gunstig resultaat ervan, namelijk de beslissing van de regering-Lefèvre-Spaak eind 1961 om aan de talentelling te verzaken. Hierin zag hij ook het resultaat van de jarenlange ijver van het Willemsfonds, dat zelfstandig drukking had uitgeoefend[96]. De principiële eensgezindheid van de drie Fondsen met betrekking tot de actuele strijd voor de Vlaamse taalbelangen was ondertussen nog tot uiting gekomen op een vergadering van het Gentse *'t Zal wel gaan* en het Liberaal Vlaams Studentenverbond (7 november 1961). Amter, Mussche en Van Werveke kwamen er namens de Fondsen de actuele Vlaamse problemen toelichten[97]. In de loop van 1962 zou de argwaan tegenover het VABT echter sterk toenemen langs de zijde van de vrijzinnige Fondsen, gezien het VABT steeds meer een zelfstandige drukkingsgroep werd en gezien de groeiende impact van de maximalistische lidverenigingen.

5.2. Een 'opstand der gematigden' binnen het VABT?

We wezen er reeds op dat het Davidsfondscongres van 1961 in het teken stond van de aanpassing van de economische en culturele instellingen aan de dualiteit van het land. In de ogen van de vrijzinnige opinie in Vlaanderen had het Davidsfonds de meest radicale Vlaamse verenigingen binnen het VABT vervoegd. Langs vrijzinnige zijde bleef de tijd echter evenmin stilstaan en deed er zich een weliswaar behoedzame wijziging voor in de geesten ten gunste van culturele autonomie. Het Vermeylenfonds had ondertussen een beslissende stap in zijn bestaan gezet: op 25 november 1961 werd het officieel omgevormd tot een autonoom socialistisch cultureel organisme. Dit werd door de publieke opinie overigens als de formele bevestiging van een bestaande toestand ervaren[98] . Vanaf nu kon het Vermeylenfonds ook formeel optreden als de vertegenwoordiger van de socialistische Vlaamse gedachte en meer effectief inwerken als drukkingsgroep op de socialistische beweging. Tevens wilde het als bindteken tussen de brede stroom van vlaamsgezindheid, die zich rond de actie van het VABT kristalliseerde, en de socialistische beweging, een rem zetten op de *appeasement*-politiek in het Belgisch socialisme ten voordele van de renardisten[99]. In die zin speelde het Vermeylenfonds trouwens kort daarop een belangrijke rol in de totstandkoming van het 'Manifest van Vlaamse socialisten'. Mussche was de voorzitter van het initiatiefcomité dat dit manifest opstelde en op 21 december 1961 openbaar maakte met het oog op een grootse campagne voor ondertekening. Het was de bedoeling de Vlaamse socialisten, en vooral de leiding van de BSP, aan te sporen mee de leiding op zich te nemen van de Vlaamse strijd voor gelijkberechtiging en culturele autonomie[100].

Het zou echter duren tot 1963 vooraleer de idee van culturele autonomie in vrijzinnige kringen was doorgedrongen en vooraleer de idee van een overeenkomst op cultureel vlak, naar het voorbeeld van het Schoolpact, zou groeien om de vrees voor de miskenning van de vrijzinnige belangen te doen afnemen. Ondertussen rees ook in de schoot van het Vermeylenfonds steeds meer verzet tegen de actievormen van het VABT. Nadat het VABT de tweede mars op Brussel had aangekondigd om druk uit te oefenen op de parlementaire bespreking van het tweede wetsontwerp-Gilson, consulteerde Mussche de hoofdbestuursleden via een omzendbrief (21 mei 1962). Het middel van de tweede mars werd als inopportuun van de hand gewezen. R. Herreman was ten stelligste gekant tegen elke solidariteitsverklaring van het Vermeylenfonds met de inrichters van de mars, omdat hun opzet hem niet zuiver leek. Volgens anderen viel er van een tweede mars praktisch gezien niets te verwachten[101]. Op 28 mei 1962 stelde Mussche Amter op de hoogte van de beslissing, met de verzekering dat het Vermeylenfonds akkoord bleef gaan met de doelstellingen, zoals deze van meet af aan door het VABT werden vooropgesteld[102].

Het Willemsfonds nam dezelfde houding aan tegenover de tweede mars als tegenover de eerste: instemming met de principiële doelstellingen van het VABT zonder er lid van te zijn; geen deelname van het Willemsfonds als zodanig, maar vrijheid voor leden en afdelingen om aan de mars deel te nemen, indien de doelstellingen overeenkwamen met de principiële standpunten van het Willemsfonds. Nu werden de afdelingen er wel op gewezen dat er rekening moest worden gehouden met het klimaat in eigen rangen (gematigde of hevige vlaamsgezindheid) en dat ze er zorg voor moesten dragen dat het Willemsfonds niet de enige vrijzinnige vereniging zou zijn, die zijn medewerking verleende aan gezamenlijke Vlaamse manifestaties. Overleg met verenigingen als het Vermeylenfonds, of zelfs PVV en BSP, op lokaal niveau was dan ook aangewezen[103].

Begin oktober grepen er echter incidenten plaats tussen het dagblad *Vooruit* en de leiding van beide vrijzinnige Fondsen. *Vooruit* beweerde dat beide Fondsen zouden deelnemen aan de mars en tot de organisatoren behoorden. Heel wat van hun leden zouden hier echter niet mee ingenomen zijn. *Vooruit* sprak zelfs over 'misbruik van vertrouwen' van de zijde van beider bestuur, gezien er onder de betogers heel wat nationalisten, 'om niet te zeggen fascisten', mee zouden opstappen, en maande de twee Fondsen aan tot voorzichtigheid[104]. Mussche trad krachtdadig op tegen deze 'journalistieke lichtzinnigheid', bevestigde de principiële eensgezindheid en het lidmaatschap van het Vermeylenfonds van het VABT, maar ontkende de deelname aan de tweede mars[105].

Namens Prof. Lamberts, voorzitter van het Willemsfonds, liet Verhulst de pers weten welke de verhouding van het Willemsfonds tegenover de marsen en het VABT steeds was geweest[106]. Op 28 oktober 1962 kwam de verhouding van het Willemsfonds tegenover het VABT op een vergadering van het algemeen bestuur nogmaals ter sprake. Na afloop werd een motie uitgevaardigd, waarin het zich uitsprak tegen federalisme, maar

ook tegen tweedracht in de Vlaamse gelederen. Hieraan was een bewogen discussie voorafgegaan. Maertens stuurde aan op de bevestiging van de bestaande opstelling; E. Loockx, secretaris van de afdeling Brussel, vond iedere samenwerking met het VABT nutteloos, daar dit naar zijn oordeel door 'Volksuniemensen' beheerst werd; een ander lid pleitte tenslotte toch voor een krachtdadiger optreden. Verhulst sprak over een 'opstand der gematigden' en was voorstander van een gesprek tussen de drie Fondsen en het VABT. Hij kreeg de toestemming om dit probleem allereerst met Mussche te gaan bespreken. Van Werveke meende daarentegen dat een 'opstand der gematigden' onmogelijk was: het VABT zou hoe dan ook binnen afzienbare tijd verdwijnen, zodat de drie Fondsen vanzelf opnieuw een grotere rol zouden gaan spelen[107]. Op 31 oktober richtte het Willemsfonds zich dan tot de pers, tot het VABT (Amter) en tot de parlements-en kabinetsleden om de verhouding tegenover het VABT in het reine te brengen, en om tegelijkertijd verzet aan te tekenen tegen de in de wetsontwerpen voorziene inlijving van de zes Vlaamse randgemeenten bij de Brusselse agglomeratie[108]. Aldus kwam naar aanleiding van de tweede mars reeds duidelijk een verzwakking van de 'Vlaamse eendracht' aan het licht. Toen het VABT in 1963 toch nog besloot om een derde mars op Brussel in te richten, was het hek helemaal van de dam.

5.3. De feitelijke ondergang van het VABT en de oprichting van het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen

Op de algemene vergadering van het Willemsfonds (22 april 1963) meldde Verhulst dat de Vlaamse problematiek door het optreden van het VABT een louter politieke aangelegenheid was geworden. Uit de contacten met Mussche was gebleken dat het te laat was om nog acties te ondernemen van de zijde van de zogenaamde gematigde vlaamsgezinden. Het VABT had zich meester gemaakt van de Vlaamse problematiek, zodat het optreden van de drie Fondsen op de achtergrond was geraakt. Een tijdelijk verschijnsel, maar met vervelende gevolgen. Verhulst spaarde het VABT niet van kritiek: het werd geleid door een klein aantal personen, maximalisten, met een theoretisch door mandaat beperkte verantwoordelijkheid, die voortdurend optraden met moties en manifestaties, en dit in naam van alle Vlaamse cultuurverenigingen, die alle inspraak en invloed feitelijk verloren[109]. Verhulst en Mussche waren overeengekomen dat beide Fondsen moesten pogen om hun invloed in eigen kring te versterken in afwachting van het onvermijdelijke mislukken en uiteenvallen van het VABT of de afzondering van de 'extremistische' drukkingsgroepen. Van een 'opstand der gematigden' was dan ook geen sprake meer. Het Willemsfonds en het Vermeylenfonds zagen de oplossing van de kwestie der Vlaamse randgemeenten en het conclaaf van Hertoginnedal dan ook met vrees en machteloosheid tegemoet[110]. Het Vermeylenfonds sprak zich op 20 juni 1963 nog uit tegen de inlijving van de zes Vlaamse randgemeenten bij de Brusselse agglomeratie. Op

28 augustus trok het Vermeylenfonds zich volledig uit het VABT terug[111].

Ondanks een parallelle bekommernis om de afbakening van de Brusselse agglomeratie en om het lot der Vlaamse randgemeenten, bleek dat de samenwerking van beide vrijzinnige Fondsen met Vlaamse verenigingen van katholieke strekking problematisch bleef. Het Willemsfonds en het Vermeylenfonds gaven de voorkeur aan een samenwerkingsverband, dat met het oog op een eendrachtige Vlaamse actie, zou geleid en gepatroneerd worden door de drie Fondsen. In de afgelopen jaren was hun principiële eensgezindheid met het VABT op geregelde tijdstippen benadrukt geworden en werd een parallelle strijd geleverd voor de afschaffing van de talentelling, voor de vastlegging van de taalgrens en voor de indijking van de Brusselse agglomeratie. Beide Fondsen waren niet minder tegen het invoeren van faciliteiten in de Vlaamse randgemeenten of tegen de inlijving van deze laatste in de Brusselse agglomeratie.

Niet alleen de actievormen, die door het VABT werden aangewend, maar ook de toenemende radicalisering in federalistische zin van het VABT werd met argwaan gadegeslagen. Het Willemsfonds had zich sedert 1945 verscheidene malen uitdrukkelijk afgezet tegen de federalistische stroming en tevens zijn ongerustheid laten blijken over de miskenning van de vrijzinnige belangen in het licht van de groeiende tendens naar culturele autonomie[112]. Hoewel het principe van de culturele autonomie ook langs vrijzinnige zijde begon ingang te vinden, legden het Willemsfonds en het Vermeylenfonds, die naast de algemene Vlaamse belangen ook de vrijzinnige deelbelangen dienden te behartigen, de nadruk op de noodzaak van structurele waarborgen tegen de minorisatie van de vrijzinnige Vlamingen in een cultureel-autonoom wordend Vlaanderen. In dit verband lanceerde J. Kuypers op de besloten studiedag van het Vermeylenfonds (30 maart 1963) over Vlaamse socialisten en culturele autonomie, de idee van een 'overeenkomst tot institutionalisering van de verdraagzaamheid' op cultureel vlak[113]. Hieruit zou in 1965 de idee van een 'cultuurpact' ontstaan[114]. Kortom, de zelfstandige opstelling van het Willemsfonds en de geleidelijke distantiëring van het Vermeylenfonds ten opzichte van het VABT in de periode 1958-1963, waren dus duidelijk niet alleen ingegeven door een toenemende verwerping van bepaalde actievormen en van de verzelfstandiging van deze drukkingsgroep, maar ook door de sterk doorwegende bekommernis om de toekomst van de vrijzinnigheid in een cultureel-autonoom wordend Vlaanderen te vrijwaren.

In beide Fondsen wachtte men dan ook op de feitelijke ondergang van het VABT in de loop van 1964 om de samenwerking tussen de drie Fondsen een nieuwe impuls en een vastere vorm te geven. Het Willemsfonds ondernam een poging om het vacuüm op te vullen dat geleidelijk aan was ontstaan in het Vlaamse eenheidsfront. Men oordeelde dat de drie cultuurfondsen best opnieuw gezamenlijk zouden optreden om de niet-politieke Vlaamse beweging te leiden, op het ogenblik dat beslissende

besprekingen in verband met de grondwetsherziening onder de politieke partijen op gang kwamen. Na de goedkeuring van de taalwetten van Hertoginnedal was de aandacht immers verplaatst van de Vlaamse taalstrijd naar de meer institutionele problemen, waarop langs Franstalige kant ook steeds sterker werd aangedrongen[115]. Naast het afleggen van een aantal gemeenschappelijke verklaringen voerden de drie Fondsen in de tweede helft van 1965 onderling en met andere Vlaamse verenigingen overleg om van hun samenwerking de basis te maken van geregeld overleg tussen alle representatieve Vlaamse strijd- en cultuurverenigingen. In november 1965 gingen deze dan met de drie Fondsen over tot de oprichting van het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen. De koers van het OVV, dat niet alleen permanent, maar ook representatief wilde zijn, zou worden bepaald door de regel van de eensgezindheid.

Tot 1972 zou het voorzitterschap van het OVV beurtelings waargenomen worden door de voorzitters van de drie Fondsen. Bij de oprichting werd Prof. Verhulst, die ondertussen voorzitter van het Willemsfonds was geworden, aangeduid als eerste voorzitter. In de periode die daarop volgde, sloten een vijftigtal Vlaamse verenigingen zich bij het OVV aan. Van toen af vertolkte het OVV de niet-partij-politieke Vlaamse opinie, onder meer betreffende de universiteitsproblemen, Brussel, taalgrens, grondwetsherziening, culturele autonomie en staatshervorming[116]. Deze tendens tot institutionalisering van de samenwerking tussen de drie Fondsen en tussen Vlaamse verenigingen van uiteenlopende ideologische strekkingen was alleen maar mogelijk door het rijpen van de gedachte van een cultuurpact, waardoor de terughouding tussen gelovigen en vrijzinnigen werd geneutraliseerd.

6. Conclusie

De periode 1958-1963 luidde de heropleving en de doorbraak in van de Vlaamse beweging, komende vanuit de crisis waarin ze na de bevrijding was terechtgekomen. Meer dan een decennium voor de totstandkoming van het VABT hadden de drie Fondsen reeds een poging ondernomen om een occasionele samenwerkings- en overlegstructuur, boven de levensbeschouwelijke grenzen heen, tot stand te brengen met het oog op de verdediging van de Vlaamse taal- en cultuurbelangen. Het Davidsfonds en het Willemsfonds vroegen sinds 1946 herhaaldelijk aandacht voor het probleem Brussel. Zij zagen in de oplossing van de Brusselse taaltoestanden een cruciale voorwaarde voor de verstandhouding van beide volksgemeenschappen binnen het Belgisch staatsverband. In het kader van de 'Manifestatie van Vlaamse solidariteit', die in 1947 op initiatief van het Vermeylenfonds tot stand kwam, pleitten de drie Fondsen dan ook voor de verbetering van het Nederlandstalig onderwijs te Brussel en voor de uitbouw van het Vlaams verenigingsleven, om de stroom van Vlaamse inwijkelingen in de hoofdstad op te vangen en om de systemati-

sche verfransing van deze groepen tegen te gaan.

Door de nasleep van de collaboratie (repressie, amnestie), door de koningskwestie en tijdens de schoolstrijd bleken de levensbeschouwelijke tegenstellingen, in het kader van de diagonale machtsopbouw van de Belgische samenleving, veel krachtiger te zijn dan de schuchtere wil tot toenadering en occasionele samenwerking op basis van een flamingantisch minimumprogramma, dat onder meer was toegespitst op de versterking van de Vlaamse positie te Brussel. De actie van de drie Fondsen onder de vorm van het AVC kon het flamingantisme wel enigszins zuiveren van het odium van de collaboratie van het Vlaams-nationalisme met de bezetter en van het aanleunen hiervan bij de fascistische ideologie, dankzij de morele integriteit van de leidende cultuurflaminganten in deze rangen. Dit deed zich dan ook nog slechts in zekere mate in het Vlaamse land voor, terwijl de positieve effecten van het opgestarte AVC niet konden opwegen tegen de transcommunautaire mobilisatie in functie van de levensbeschouwelijke belangen tijdens de schoolstrijd. Het is dan ook geen wonder dat de drie Fondsen de draad van onderlinge concertatie en gecoördineerde Vlaamse actie pas na de ondertekening van het Schoolpact in 1958 terug opnamen.

Toen zij het memorandum tegen de talentelling en de Delegatie van Vlaamse Verenigingen eind 1958, begin 1959 patroneerden en aanvoerden, waren de objectieven hoofdzakelijk van taalpolitieke aard (afschaffing van de talentelling, homogeniteit van het Vlaamse taalgebied, vastlegging van de taalgrens, afgrenzing van de Brusselse agglomeratie). Ondanks de zelfstandige opstelling van het Willemsfonds en de geleidelijke distantiëring van het Vermeylenfonds ten opzichte van het VABT, betuigden zij op geregelde tijdstippen hun principiële eensgezindheid en bevestigden zij hun parallelle zienswijze met betrekking tot de Brusselse taaltoestanden. Complementair aan de eis van de afgrenzing van de Brusselse agglomeratie verzetten de Fondsen zich tegen het inlijven van Vlaamse randgemeenten of tegen de invoering van faciliteiten in deze gemeenten. De Vlaamse actie van de Fondsen concentreerde zich aldus op het verzekeren van de territoriale integriteit en van de taalkundige homogeniteit van Vlaanderen. Het streven naar de gelijkberechtiging van de Vlamingen te Brussel kwam ook demonstratief tot uiting door de congressen, die het Willemsfonds (in 1958) en het Davidsfonds (in 1962) in de hoofdstad inrichtten.

Indien de ondertekening van het Schoolpact wel sedert kort structurele waarborgen bood voor de vrijzinnige minderheid in Vlaanderen op onderwijsvlak, en daardoor een gezamenlijke actie van de drie Fondsen opnieuw mogelijk maakte – gezien zij alle drie ook onderscheiden levensbeschouwelijke deelbelangen dienden te behartigen – dan was de tijd voor de volledige participatie van de vrijzinnige Fondsen in een breder (haast homogeen-katholiek) samenwerkingsverband, zoals het VABT, nog niet gekomen. In de schoot van het Willemsfonds was de herinnering aan de schoolstrijd nog zeer levendig, zodat de groeiende

tendens naar culturele autonomie niet zonder een gevoel van onbehagen werd geconstateerd. Ondertussen bleef het Willemsfonds zijn traditionele gehechtheid aan de bestaande staatsstructuur bevestigen, zodat de radicalisering van het VABT in maximalistische en federalistische zin onvermijdelijk werd afgekeurd.

Het Vermeylenfonds was als jongste van de drie Fondsen tegen de achtergrond van de naoorlogse niet-politieke Vlaamse beweging, door een authentieke en welgemeende opzet om alle vlaamsgezinden te overkoepelen, al wel opgevallen, maar kon nog nauwelijks staat maken op een waarachtige traditie of een decisief gezag in eigen rangen. Deze waren aanvankelijk trouwens niet duidelijk aangegeven, gezien de optie voor de verdediging van de vlaamsgezinde, socialistische gedachte en deelbelangen pas eind 1961 formeel werd bekrachtigd. Kort nadien distantieerde het Vermeylenfonds zich trouwens als dusdanig van de tweede mars en van het VABT, mede omwille van het 'kleinburgerlijk nationalisme', dat hier de stuwkracht van uitmaakte. Geconfronteerd met de verzelfstandiging van het VABT zagen de beide vrijzinnige Fondsen de oplossing van het probleem der zes Vlaamse randgemeenten op het conclaaf van Hertoginnedal machteloos en ongerust tegemoet.

Nadat het Vermeylenfonds resoluut een socialistische koers had bepaald, kwam de aandacht voor het probleem van de culturele autonomie ook op opvallende wijze tot uiting. Onder impuls van J. Kuypers, die de idee van een 'overeenkomst tot institutionalisering van de verdraagzaamheid' lanceerde, zouden beide vrijzinnige Fondsen steeds meer aansturen op het afsluiten van een dergelijke overeenkomst om de belangen van de vrijzinnige minderheid in Vlaanderen veilig te stellen. De ontwikkeling van de idee van een 'cultuurpact' zou een belangrijke stimulans vormen voor de samenwerking tussen de drie Fondsen, die na de ondergang van het VABT opnieuw op gang kwam en die door de oprichting van het OVV in 1965 definitief een vaste vorm aannam.

De actieve participatie en de voorhoederol, die het Davidsfonds, zowel organisatorisch als ideologisch gezien, heeft ontplooid binnen het VABT, kon het vertrouwen van beide vrijzinnige Fondsen niet blijvend afdwingen. Ondanks de principiële eensgezindheid tussen de drie Fondsen over de doelstellingen van het VABT inzake Brussel, rezen er sterke bezwaren over bepaalde actievormen en over de groeiende federalistische inslag en objectieven van het VABT. Zijn gedrevenheid om van het Davidsfonds een flamingantisch strijdapparaat te maken en zijn bewustzijn van de Vlaamse, katholieke macht inspireerden Amter niet tot een gelijkaardige behoedzaamheid, in functie van korte-termijnaspiraties of 'minorisatievrees'. De gehele organisatie van het Davidsfonds, gaande van het aanzienlijk ledental via de kaders tot de jaarlijkse congressen, die mede als ideologisch platform voor het VABT fungeerden, werden optimaal in functie gesteld van het VABT. Na de afschaffing van de talentelling (wet van 24 juli 1961) en na de overheveling van Komen en Moeskroen naar Henegouwen spitste het hoofdbestuur

van het Davidsfonds zich toe op de strijd voor de afgrenzing van de Brusselse agglomeratie en tegen de inlijving van de zes Vlaamse randgemeenten.

Na het conclaaf van Hertoginnedal zette de radicalisering van het VABT zich ook door in de schoot van het Davidsfonds. De radicalisering van het Davidsfonds in federalistische zin was het resultaat van de grote betrokkenheid bij het VABT en van de intensieve sensibilisering en mobilisatie voor de marsen op Brussel. De nieuwe marsrichting van het VABT was trouwens al voorbereid en aangekondigd op het Davidsfondscongres van 1961, dat in het teken stond van de aanpassing van de culturele en economische instellingen aan de dualiteit van het land. Toen het compromis van Hertoginnedal rond Brussel in de zomer van 1963 als een psychologische nederlaag werd ervaren – ook door vele gematigde vlaamsgezinden in het Davidsfonds – mondde de ontgoocheling van de maximalisten én de minimalisten blijkbaar unaniem uit in de federalistische stroming.

Noten

1 Dit artikel vormt een herwerkte versie van het seminariewerk dat we hebben opgesteld in het kader van 'Oefeningen in de historische kritiek toegepast op een tijdperk of op een gebied van de geschiedenis: Hedendaagse periode', onder leiding van prof. Dr. Els Witte, die in het academiejaar 1985-1986 in het teken stonden van de analyse van het besluitvormingsproces inzake de taalwetgeving met betrekking tot Brussel (1959-1963). R. De Groof, De rol van het Davidsfonds in de mobilisatie van het VABT voor de marsen op Brussel (1959-1963). We konden ook voortbouwen op het seminariewerk van K. Broucke, Het Willemsfonds en het A. Vermeylenfonds en hun rol als drukkingsgroep in het besluitvormingsproces inzake de taalwetgeving met betrekking tot Brussel (1959-1963).

2 L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het 'Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens' voor de marsen op Brussel (1959-1963)', *Taal en Sociale Integratie,* 8 (1986), pp. 85-183.

3 Onze dank gaat naar prof. Dr. W. Prevenier, die ons de toelating verleende om het archief van het Willemsfonds uit deze periode te consulteren, en naar prof. Dr. em. M. Bots, voorzitter Liberaal Archief, en naar L. Pareyn, archivaris Liberaal Archief, die bij de consultatie zeer behulpzaam zijn geweest.

4 R. Laridon (ed.), *Geschiedenis en Betekenis van het A. Vermeylenfonds* (Oostende, 1985). We danken R. Laridon, die ons eveneens zeer behulpzaam inzage verleende in het archief van het Vermeylenfonds.

5 Voor de algemene literatuur verwijzen we naar G. Provoost & W. Van Den Steene, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging, bibliografie 1945-1970* (Brussel, 1972). Over de Fondsen: W. De Brock, 'Les organisations culturelles flamandes - leur organisation et leur influence', *Socialisme,* XXVII, 160-161 (augustus-oktober 1980), pp. 365-71; C. De Ridder, 'Kulturele verenigingen als Vlaamse drukkingsgroepen', *Huldeboek André Demedts* (Kortrijk, 1977), pp. 193-97; M.P. Herremans 'Les Fondations culturelles flamandes', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* nr. 342 (25 november 1966); M.P. Herremans, 'Esquisse d'une étude sur les groupes de pression linguistique à Bruxelles', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* nr. 52 (12 februari 1960); D. Sabbe, *Van Willemsfonds*

tot Davidsfonds (Leuven, 1975); L. Wils, *Honderd Jaar Vlaamse Beweging, deel 1: Geschiedenis van het Davidsfonds tot 1914, deel 2: Geschiedenis van het Davidsfonds, 1914-1936* (Leuven, 1977 en 1985); B. Raskin, C. De Ridder, 'Davidsfonds', J. Deleu e.a., *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt/Utrecht, 1973), p. 375; M. Bots, 'Willemsfonds', J. Deleu e.a., *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt/Utrecht, 1975), pp. 2081-5; M. Bots, 'Vijfentwintig jaren interne werking', *Gedenkboek 125 jaar Willemsfonds, 1851-1976* (Gent, 1976), pp. 87-98; W. Prevenier, 'Het Willemsfonds, 1851-1976', *Spiegel Historiael*, XI, Nr. 4 (april 1976), pp. 216-23; W. Prevenier, 'De vrijzinnige problematiek in het Willemsfonds tussen 1951-1976', *Gedenkboek 125 jaar Willemsfonds*, pp. 33-64; A. Verhulst, 'Het Willemsfonds en vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging (1951-1976)', *Gedenkboek 125 jaar Willemsfonds*, pp. 7-32; E. Witte, 'Het Brussels flamingantisme ten tijde van de oprichting van de Willemsfondsafdeling (1873)', E. Witte, R. Butzler, A. Verhulst, *100 jaar Willemsfonds Brussel* (s.l., 1973), pp. 3-14; E. Witte, 'De stichting van het Vermeylenfonds in 1945 tegen de achtergrond van de naoorlogse Vlaamse Beweging', R. Laridon (ed.), *Geschiedenis en Betekenis van het A. Vermeylenfonds*, pp. 108-12. Zie ook: K. Brysbaert, *Van Vlaams en Katholiek naar Maatschappijkritisch. De Geschiedenis van het Jong-Davidsfonds (1952-1973)* (Leuven, 1989); T. Laridon, 'Een onderzoek naar de plaats van het Vermeylenfonds in Vlaanderen, 1945-1985: een inhoudsanalyse van de mededelingenbladen' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, 1987).

6 Herremans, 'Fondations culturelles', pp. 9-10.

7 Bots, 'Willemsfonds', p. 2083; Prevenier, 'Het Willemsfonds', p. 218; *Eeuwfeest van het Willemsfonds, 1851-1951* (Gent, 1951), p. 6; Bots, 'Vijfentwintig jaren interne werking', pp. 101-9.

8 A. Gerlo, 'Vermeylenfonds', J. Deleu, *Encyclopedie*, pp. 1785-7; H. Fayat, 'Vermeylenkring', J. Deleu, *Encyclopedie*, p. 1787; *August Vermeylenkring, 1954-1964. 10 Jaar Socialistisch Kultuurleven te Brussel* (Antwerpen, s.d.).

9 Over de kritiek van het optreden van de Fondsen als drukkingsgroepen, zie: De Ridder, 'Kulturele verenigingen', pp. 194-6.

10 C. De Ridder, 'Amter, Eduard', J. Deleu, *Encyclopedie*, p. 99; Wils, *Honderd jaar, Deel 2*, pp. 247-53; J. Aerts, 'Janssen, A.', J. Deleu, *Encyclopedie*, p. 713.

11 Bots, 'Vijfentwintig jaren', pp. 87-91.

12 Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, pp. 8-17, pp. 49-50; R. Vervliet, 'Mussche, Achilles', J. Deleu, *Encyclopedie*, pp. 989-90.

13 De Ridder, 'Kulturele verenigingen', pp. 193-4.

14 Prevenier, 'Het Willemsfonds', p. 221, wijst op de 'integratie-tendens', die zich sinds de oprichting van het Algemeen Vlaams Comité voordeed, en die vertrekkend van het 'Drie-Fondsen overleg' werd doorgetrokken naar het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen in 1965.

15 Bots, 'Willemsfonds', pp. 2081-5; W. Prevenier, 'Het Willemsfonds', pp. 217-20.

16 B. Raskin, C. De Ridder, 'Davidsfonds', p. 375; Wils, *Honderd Jaar, deel 2*p.253, p. 258.

17 Witte, 'Stichting van het Vermeylenfonds', pp. 110-2; Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, pp. 8-14.

18 Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, p. 16.

19 Archief A. Vermeylenfonds, Brief van O. Deswaef aan A. Mussche, 9 april 1945 (geciteerd in: Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, p. 9).

20 Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, pp. 41-5.

21 E. Witte, 'Tussen Restauratie en Vernieuwing. Een introductie op de Belgische politieke evolutie tussen 1944 en 1950', E. Witte, J.C. Burgelman, P. Stouthuysen (eds.), *Tussen Restauratie en Vernieuwing. Aspecten van de Belgische naoorlogse politiek (1944-1950)*

(Brussel, 1989), pp. 42-6.

22 *Eeuwfeest Willemsfonds*, pp. 38-9.

23 'Korte Kroniek van het Davidsfonds', in *De Belleman*, XVII,2 (mei 1948), p. 38.

24 Blancquaert (E.), *Stand en uitbouw van de Vlaamse Beweging, nr. 1, Verslag over de enquête van het Vermeylenfonds* (Brussel, 1947), pp. 20-1.

25 H. Fayat, 'Het Brusselse probleem', *Stand en uitbouw van de Vlaamse Beweging, nr. 2, De studievergadering op 12 juli 1947* (s.l., 1947), pp. 51-8.

26 'Manifestatie van Vlaamse solidariteit', *Stand en uitbouw, nr. 2, De studievergadering*, pp. 77-83.

27 Uit de enquête bleek dat het Willemsfonds aandrong op de coördinatie van de Vlaamse actie en op de oprichting van een 'Verbond der Vlaamse Verenigingen' of een 'Bestendig Centrum'. P. Doussy bepleitte dit eveneens, namens de Vereniging van Vlaamse Studenten. A. Mussche concludeerde hieruit dat de studievergadering aan het Vermeylenfonds de opdracht gaf om een 'algemene Vlaamse commissie' op te richten met vertegenwoordigers van alle politieke en ideologische richtingen, met het oog op de coördinatie van voorstellen, van subcommissies voor de studie van de taalproblematiek, en van de op te richten waakzaamheidscomités voor de controle van de toepassing van de taalwetten. Het initiatief van het Vermeylenfonds tot de oprichting van het AVC moet dan ook in het verlengde gezien worden van de studievergadering van 12 juli 1947. E. Blancquaert, *Stand en uitbouw, nr. 1, Verslag*, p. 35; *Stand en uitbouw, nr. 2, De studievergadering*, p. 72; E. Blancquaert, *Stand en uitbouw van de Vlaamse Beweging, nr. 3, De Vlaamse Beweging weer van wal* (s.l., 1948), pp. 22-3.

28 G. Durnez, 'Algemeen Vlaams Comité', J. Deleu, *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, p. 79; R. Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, pp. 29-30; A. Verhulst, *Het Willemsfonds en vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging*, p. 8.

29 G. Durnez, 'Algemeen Vlaams Comité', p. 79; *Handelingen van het Algemeen Vlaams Congres, Brussel, 17-18 december 1949* (s.l., 1949); 'Een Algemeen Vlaams Comité', *De Belleman*, XXIX (1 februari 1950), pp. 43-5.

30 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds (Fonds Van Werveke), 1.1.6., Doos 1, Map 1 (1947-1951), Brief van H. Van Werveke aan voorzitter (Mussche?), 15 juni 1951 (met de tekst van de ontwerp-motie); *Eeuwfeest van het Willemsfonds*, pp. 47-9; H. Todts, *Hoop en Wanhoop der Vlaamsgezinden. Kroniek van de Vlaamse Beweging, 1944-1954* (Leuven, 1961), pp. 208-9.

31 Verhulst, *Het Willemsfonds en vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging*, p. 9; Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.3., Kaft Algemeen Bestuur, 1954: Brief van H. Van Werveke en A. Mussche aan de minister van Binnenlandse Zaken, juni 1954.

32 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.1. Briefwisseling Hoofdbestuur. Uitgaande Stukken (1950-1951), Brieven van O. Van Hauwaert aan J. Hoste, J. Van Kessel, E. De Veen, F. Smits, V. Sabbe, 5 en 7 december 1950. Brief van O. Van Hauwaert en A. Hegmans aan het bestuur van de afdeling Vilvoorde, 15 januari 1951.; 1.1.2. Briefwisseling Hoofdbestuur. Binnenkomende Stukken (1950-1951), Antwoorden van de door Van Hauwaert aangeschreven personaliteiten; *Eeuwfeest Willemsfonds*, p. 44, p. 58.

33 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.2. Briefwisseling Hoofdbestuur. Binnenkomende Stukken (1952), Brieven van E. Amter (7 maart, 7 april 1952), van J. Hoste (17 en 22 maart 1952) aan Van Werveke over het Nationaal Guldensporencomité, waar E. Amter voorzitter van was; 1.1.1. Briefwisseling Hoofdbestuur. Uitgaande Stukken (1951-1956). Brieven van H. Van Werveke en M. Bots aan A. Mussche, E. Amter (2 april 1952), Brief van Van Werveke aan J. Hoste, 20 maart 1952.

34 Zie de congres- en jaarverslagen van het Davidsfonds uit de periode 1950-1958 en

het ledenblad *De Belleman*, en voor het Willemsfonds *Gedenkboek 125 Jaar Willemsfonds*. We beperken ons tot deze globale verwijzingen, gezien de uitgebreidheid van de referenties.

35 Voor de tekst van de rede van A. Mussche, uitgesproken op 6 juli 1958 op de Vlaamse Dag van de Wereldtentoonstelling: Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, pp. 36-8.

36 'De werking van het Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 3 mei 1958, p. 2; 'Nationaal Congres van het Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 31 mei 1958, p. 4; A. Verhulst, 'Een Jaar Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 21 juni 1958, p. 2.

37 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.3. Losse stukken. Kaft Algemeen Bestuur 1958, Brieven van E. Amter aan H. Van Werveke en A. Mussche (19 november, 2 december, 12 december 1958), Antwoorden van Van Werveke aan Amter (27 november, 12 december 1958).

38 'De Vlaamse Cultuurverenigingen tegen nieuwe talentelling', *Het Volksbelang*, 10 januari 1959, p. 2; *De Belleman*, XXVIII, 1 (winter 1958-1959), pp. 14-5.

39 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6. Map (1951-1961), Brief van E. Amter, P. Daels, W. Martens, A. Roossens, E. Van Cauwelaert, 18 februari 1959.

40 L. Haagdorens, 'Het Vlaams Aktiekomitee', pp. 85-6.

41 H. Todts, *Hoop en wanhoop der vlaamsgezinden. Kroniek van de Vlaamse Beweging, 1954-1965* (Leuven, 1976), p. 87 typeert de stimulerende rol van de vrijzinnige verenigingen (ten opzichte van het VABT) als 'kwasi nul': 'Zij liepen slechts mee. Hun invloed op de vrijzinnige politieke wereld in Vlaanderen bleef beperkt. (...) De term eensgezind Vlaanderen en Vlaams front, zo dikwijls aangewend, waren daarom slechts volgehouden fikties in dienst van ideeën, die overwegend door katholieke Vlamingen werden beleden'. Haagdorens, 'Het Vlaams Aktiekomitee', pp. 105-6, neemt deze vaststelling over. Uit onze analyse zal blijken dat de afstandelijke opstelling van het Willemsfonds en de geleidelijke distantiëring van het Vermeylenfonds niet oppervlakkig mogen geëvalueerd worden.

42 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6. / 6, Briefwisseling 1959, Brief van Amter aan Van Werveke, 3 maart 1959.

43 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6., Doos 5, Brief van Van Werveke aan Amter, 28 februari 1959; 1.2., Doos 3, Verslag Dagelijks Bestuur, 27 februari 1959; 'Taaltoestanden in het Brusselse en de centrale Diensten nog steeds onbevredigend, verklaart Prof. H. Van Werveke op de algemene vergadering van het Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 2 mei 1959, p. 2.; A. Verhulst, 'De werking van het Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 23 mei 1959, p. 2.; H. Van Werveke, *Het Willemsfonds en de Vlaamse Beweging* (Gent, 1959).

44 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6., Doos 5, Map (1951-1961), Brieven van Van Werveke aan A. Maertens, 2, 11 en 29 januari 1959; Brief A. Maertens aan Van Werveke, 17 februari 1959.

45 *De Belleman*, XXVIII, 3 (zomer 1959), p. 72; XXVIII, 4 (herfst 1959), p. 115.

46 A. Janssen, 'Welkomstrede', in *Verslag over het algemeen kongres van het Davidsfonds, gehouden te Leuven op 13 september 1959* (Leuven, 1959), pp. 77-87.

47 'Referaat van Dr. F. Bové', *Verslag algemeen kongres Davidsfonds 1959*, pp. 20-39.

48 'Referaat van Prof. Dr. R. Vandeputte', *Verslag algemeen kongres Davidsfonds 1959*, pp. 53-64; L. Roppe, 'Voor meer welvaart in Vlaanderen', *De Belleman*, XXIX, 2 (lente 1960), pp. 25-7. Zie ook F. Van Mechelen, *De ontwikkeling van de volkskracht in Vlaanderen* (Leuven, 1957).

49 *Verslag over het dienstjaar 1959 van het Davidsfonds* (Leuven, 1960), pp. 127-9; *De Belleman*, XXIX, 1 (winter 1959 1960), p. 5; *Leiding*, XXXI, 10, (december 1959).

50 *De Belleman*, XXIX, 2 (lente 1960), p. 48; XXIX, 3 (zomer 1960), p. 51.

51 'Referaat van E. Van Cauwelaert', *Verslag over het algemeen kongres van het Davidsfonds, gehouden te St.-Truiden op 11 september 1960* (Leuven, 1960), pp. 23-33; 'Kongresbesluiten', *De Belleman*, XXIX, 4 (herfst 1960), p. 87.
52 *Het Volk*, 12 september 1960, p. 1; *Gazet van Antwerpen*, 12 september 1960, p. 8; 13 september 1960, p. 2; *Het Belang van Limburg*, 12 september 1960, p. 1; *De Standaard*, 12 september 1960, p. 1.
53 'Ook geen verkapte talentelling', *Leiding*, XXXII, 8-9, p. 189; *De Belleman*, XXX, 1 (winter 1960-1961), p. 23; *Verslag over het dienstjaar 1960 van het Davidsfonds* (Leuven, 1961), p. 133.
54 *Leiding*, XXXIII, 3-4, p. 99.
55 'Oproep van Dr. P. Daels tot de mars op Brussel', *Verslag over het algemeen kongres van het Davidsfonds, gehouden te Leuven op 10 september 1961* (Leuven, 1961), pp. 65-9.
56 *De Belleman*, XXX, 4 (herfst 1961), p. 103; E. Amter, 'Na de mars, de opmars!', *De Belleman*, XXXI, 1 (winter 1961-1962), pp. 1-3.
57 *Ibidem*.
58 Haagdorens, 'Het Vlaams Aktiekomitee', p. 138.
59 *Verslag van het dienstjaar 1962 van het Davidsfonds* (Leuven, 1963), p. 153.
60 Het hoofdbestuur had dit reeds op 4 december 1960 beslist. *Leiding*, december 1960, pp. 196-7.
61 'Referaat van E. Amter', in *Verslag over het algemeen kongres van het Davidsfonds, gehouden te Brussel op 16 september 1962* (Leuven, 1962), pp. 77-104; 'Bespreking', *Ibidem*, pp. 104-17.
62 'Het Davidsfonds blijft een organisatie van daad en strijd', *Het Volk*, 17 september 1962, p. 2; 'Davidsfondskongres solidair met VABT. Eendracht is hun hoogste doel', *Gazet van Antwerpen*, 17 september 1962, p. 1; H. Todts, 'Over drukkingsgroepen en de Mars op Brussel', *Gazet van Antwerpen*, 21 september 1962, p. 2; 'Davidsfondskongres te Brussel. Gespannen debat in de derde sektie. Om taktische redenen achter het Aktiekomitee. Algemeen sekretaris Amter stelt de vertrouwenskwestie', *De Standaard*, 17 september 1962, p. 1.
63 Th. Luykx, *Politieke Geschiedenis van België van 1789 tot heden* (Amsterdam/Brussel, 1973), pp. 486-9.
64 Haagdorens, 'Het Vlaams Aktiekomitee', p. 164.
65 'Referaat van E. Amter', *Verslag over het algemeen kongres*, p. 88.
66 'Bespreking', *Verslag over het algemeen kongres van het Davidsfonds, gehouden te Leuven op 10 september 1961* (Leuven, 1961), pp. 29-30, pp. 38-44.
67 'Referaat van Dr. A. Roossens', in *Verslag van het algemeen kongres van het Davidsfonds, gehouden te Leuven op 8 september 1963*, pp. 127-41.
68 A. Janssen, *Het Staatsgezag. Gehoorzaamheid - Verzet - Revolutie* (Leuven, 1963). Dit keurboek van het Davidsfonds werd gedrukt op 6 000 exemplaren. A. Janssen, 'Taalwetten en gewetensplicht', *De Belleman*, XXXII, 2 (lente, 1963) en *De Brusselse Post*, 15 juli 1963, p. 5.
69 'Welkomstwoord door Mgr. Prof. A. Janssen, algemeen voorzitter', *Verslag van het algemeen kongres 1963*, pp. 173-8.
70 'Feestrede door Drs. M. Coppieters', *Verslag van het algemeen kongres 1963*, pp. 193-205.
71 'Het Davidsfonds dreigt te ontsporen', *Het Belang van Limburg*, 10 september 1963, p. 1; 'Improvisatie en lichtzinnigheid', *Het Belang van Limburg*, 11 september 1963, p. 2.
72 'Welk spel spelen sommige Vlaamse extremisten?', *Het Volk*, 9 september 1963, p. 1; Schildwacht, 'Eendracht, eerste Vlaamse plicht', *Het Volk*, 10 september 1963, p. 1; Schildwacht, 'Grauwe theorie!', *Het Volk*, 13 september 1963, p. 1.
73 L. Kiebooms, 'Kulturele en politieke aktie', *Gazet van Antwerpen*, 10 september 1963,

p. 2; L. Kiebooms, 'Taalwetten en drukkingsgroepen', *Gazet van Antwerpen*, 12 september 1963, p. 2.

74 M. Ruys, 'Ontijdig', *De Standaard*, 10 september 1963, p. 1.

75 *De Standaard*, 16 september 1963, p. 1.

76 L. Kiebooms, 'Naar meer klaarheid', *Gazet van Antwerpen*, 18 september 1963, p. 2.

77 A. Roossens, 'Naar meer klaarheid?', *Gazet van Antwerpen*, 20 september 1963, p. 2.

78 W. Martens, 'Al te gemakkelijk', *Gazet van Antwerpen*, 20 september 1963, p. 2.

79 S. Verrept, 'De grond van de zaak', *Gazet van Antwerpen*, 14 en 15 september 1963, p. 2.

80 L. Robbroeckx, 'Het Davidsfonds-kongres', *Gazet van Antwerpen*, 12 september 1963, p. 2.

81 E. Amter, 'Woord vooraf', *Verslag van het algemeen kongres 1963*, pp. 5-11; E. Amter, 'Uit de naweeën geboren', *De Belleman*, XXXII, 4 (herfst 1963), pp. 73-5; E. Amter, 'Na het kongres', *Leiding*, XXXV, 8-9, pp. 179-84.

82 'Geen derde mars op Brussel. Betoging te Antwerpen op 3 november', *Het Belang van Limburg*, 20 september 1963, p. 2.

83 Haagdorens, 'Het Vlaams Aktiekomitee', pp. 164-5; *Verslag van het dienstjaar 1963 van het Davidsfonds* (Leuven, 1964), pp. 77-88.

84 Haagdorens, 'Het Vlaams Aktiekomitee', p. 165; *De Standaard*, 1 oktober 1963, p. 10; 19 oktober 1963, p. 4.

85 *Verslag over het dienstjaar 1963*, pp. 77-83.

86 Zie voetnoot (81); *De Standaard*, 11 november 1963, p. 1.

87 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6. / 3, Brief E. Van Cauwelaert aan H. Van Werveke, 8 oktober 1959.

88 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.4.1. Verslag Algemeen Bestuur, 11 oktober 1959; 1.2., Doos 3, Verslag Dagelijks Bestuur, 12 november 1959; 1.1.6., Doos 6, Briefwisseling 1959, Motie Algemeen Bestuur, 11 oktober 1959; Verhulst, 'Het Willemsfonds en vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging', p. 11.

89 Archief A. Vermeylenfonds, Handschrift van A. Mussche, s.d.

90 A. Verhulst, 'De werking van het Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 7 mei 1960, p. 2.

91 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6. / 3 (VABT), Brief van E. Van Cauwelaert aan Van Werveke, 14 juni 1960; Brief van Van Werveke aan Maertens, 15 juni 1960; Brief van Maertens aan Van Werveke, 17 juni 1960; Brief van Van Werveke aan K. De Pauw; Brief van De Pauw aan Van Werveke, 20 juni 1960.

92 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6. / 3 (VABT), Brief van De Pauw aan Van Werveke, 25 juni 1960; Brief van Van Werveke aan De Pauw, 27 juni 1960; Brief van De Pauw aan Van Werveke, 28 en 29 juni 1960; Brief van Van Werveke aan Van Cauwelaert; Brief van A. Roossens aan Van Werveke, 1 juli 1960.

93 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6., Map 3, Brief van Van Werveke aan Amter, 9 november 1960.

94 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.3., Doos 2, Map Jaarverslagen 1954-1964, Jaarverslag van de secretaris 1960-1961.

95 Archief A. Vermeylenfonds, Handschrift A. Mussche, s.d.; *De Standaard*, 12 april 1961.

96 Verhulst, 'Het Willemsfonds en vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging', p. 13.; A. Verhulst, 'De werking van het Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 19 mei 1962, p. 2. Via het J. Vuylstekefonds werd volgende brochure verspreid: H. Van Werveke, *Het Willemsfonds en de Vlaamse problemen die aan de orde zijn* (Gent, 1961).

97 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.6. / 11, Brief van R. Vankeirsbilck aan Van Werveke, 22 september 1961. Amter, Mussche en Van Werveke zouden er spreken over 'Hedendaagse Vlaamse Problemen'.

98 *Mededelingenblad van het Vermeylenfonds*, oktober 1962, p. 2.
99 Brief van A.J. Aernouts aan A. Mussche, 20 november 1961, geciteerd in Laridon, *Geschiedenis en Betekenis*, pp. 43-4.
100 Laridon, *Geschiedenis en Betekenis, p. 45.* Het *'Manifest van Vlaamse socialisten'* werd gepubliceerd *in Links*, 23 december 1961.
101 Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven, V/46635/D, gestencilde brief, 21 mei 1962; Archief A. Vermeylenfonds, Brief R. Herreman aan Mussche, 22 mei 1962.
102 Archief A. Vermeylenfonds, Brief van A. Mussche aan Amter, 28 mei 1962; Brief van E. Amter aan Mussche, 14 juni 1962.
103 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.7. Omzendbrieven Algemeen Bestuur, 1955-1964, Omzendbrief van 28 juni 1962, Nr. III / 5.
104 *Vooruit*, 1 oktober 1962.
105 *Vooruit*, 2 oktober 1962; Archief A. Vermeylenfonds, Brief van A. Mussche aan de redactie van *Vooruit*, s.d.; *Mededelingen van het A. Vermeylenfonds*, oktober 1962.
106 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.3., Briefwisseling Hoofdbestuur, Losse Stukken (1960-1964), Brief van A. Verhulst aan de redacties van *Vooruit, Het Laatste Nieuws, De Nieuwe Gazet, De Standaard, Het Volk*, 9 oktober 1962.
107 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.4.1., Verslagen Algemeen Bestuur, 1957-1962, Verslag Algemeen Bestuur, 28 oktober 1962 (tekst motie van 28 oktober 1962).
108 Liberaal Archief, Archief Willemsfonds, 1.1.3., Briefwisseling Hoofdbestuur, Losse Stukken (1960-1964), Brief van A. Verhulst aan redacties van kranten en kabinetten, 31 oktober 1962.
109 A. Verhulst, 'De werking van het Willemsfonds', *Het Volksbelang*, 1 juni 1963, p. 2; Verhulst, 'Het Willemsfonds en vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging', pp. 14-6.
110 *Idem.*
111 Haagdorens, 'Het Vlaams Aktiekomitee', p. 163; *Vooruit*, 20 juni 1963.
112 Prevenier, De vrijzinnige problematiek', pp. 33-5, pp. 36-8.
113 *Vlaamse socialisten over culturele autonomie* (Gent, 1963), p. 22.
114 Prevenier, 'De vrijzinnige problematiek', p. 43.
115 Verhulst, 'Het Willemsfonds en vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging', pp. 16-7.
116 C. De Ridder, 'Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen', J. Deleu, *Encyclopedie*, pp. 1163-4.

Filip Michielsen

De Volksunie en het probleem Brussel (1959-1963)

In deze studie behandelen we de standpunten en de acties van de Volksunie met betrekking tot het probleem Brussel voor de periode 1959-1963. Na een korte historische schets zullen we dus pogen in te gaan op de rol die De Volksunie in de toenmalige taalstrijd speelde. Aangezien De Volksunie zich tot doel gesteld had een motorfunctie te gaan innemen in de Vlaamse Beweging, zijn haar acties van toen niet los te zien van deze van het Vlaams Actiekomitee voor Brussel en Taalgrens (VABT), een strijdvereniging die toen heel wat invloed had. In het eerste deel zal daarom de wisselwerking tussen Volksunie en VABT geschetst worden voor de genoemde periode. Hierbij zal ook gepoogd worden de vervlechting die er tussen VU en VABT bestond aan te geven. Aangezien De Volksunie een belangrijke plaats opeiste binnen de Vlaamse Beweging is het ook nuttig om de Volksunie te situeren tussen de ideologische stromingen die er destijds in de Vlaamse Beweging bestonden. Deze materie vormt het onderwerp van het tweede deel. Het komt er daarbij op aan te onderzoeken hoe het katholieke, het progressieve en het rechts-conservatieve Vlaanderen over de Volksunie dacht en vice versa, welke mogelijkheden deze kleine partij – die zich echter toen in een expansieve fase bevond – bezat om haar stem te laten horen, om politieke wijzigingen te bereiken ten gunste van de Vlamingen...

Als voornaamste bron hebben we bewust gekozen voor het partijblad *De Volksunie*, omdat het een echt partijorgaan was en veel informatie bevatte over VU-standpunten, bewegingsleven en acties. Dit blad werd dan ook volledig doorgenomen voor de periode 1959-1963. Daarnaast werd gebruik gemaakt van een aantal publikaties van partijbezieler Frans Van der Elst[1]. Goede informatie vindt men in de licentiaatsverhandeling van L. Bosman, waar de beginperiode van de VU bestudeerd werd[2]. De auteur kon daarbij gebruik maken van interne partijdocumenten. Daarnaast kan men beroep doen op de uitstekende publikaties van het *'Centre de Recherche et d'Information Socio-Politique'* (CRISP), die regelmatig verschijnen in de Courrier Hebdomadaire du CRISP[3]. Ten slotte

mag niet nagelaten worden de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* te raadplegen. Tot zover de bronnen die rechtstreeks op de VU betrekking hadden. Voor het algemeen kader en de VABT-standpunten maakten we gebruik van de studie van Lize Haagdorens[4] over de genoemde beweging. Ook *De Brusselse Post,* orgaan van het Vlaams Komitee voor Brussel werd geraadpleegd. Voor het onderzoek naar de VU-VABT relaties bleken enkele interviews met topmensen van de VU noodzakelijk. Ik maak hier dan ook van de gelegenheid gebruik om de heren Vic Anciaux (volksvertegenwoordiger), Daniël Deconinck (oud-volksvertegenwoordiger) en Frans Van der Elst (oud-partijvoorzitter en minister van State) te danken voor hun medewerking.

Een algemeen overzicht van de desbetreffende periode werd gevonden in de *'Algemene Geschiedenis der Nederlanden'* en in de *'Politieke Geschiedenis van België* [5]'. Om de standpunten van het katholieke Vlaanderen ten overstaan van de VU te kennen raadpleegden we de werken van J.Verroken, H.Todts, K.De Witte[6]. De bladen *De Standaard, Het Volk, De Linie, De Gazet van Antwerpen* en *De Maand* werden nagekeken voor de hoofdmomenten. Enkele gegevens over de ideologische strekking die zich rechts van de Volksunie bevond werden ontleend aan de studie van H. Vanderhaegen[7] en de CRISP-publikaties. Daarnaast werd *'t Pallieterke* geraadpleegd voor de hoofdmomenten. De standpunten van het progressieve Vlaanderen ten overstaan van de VU werden gehaald uit de maandbladen *Links* en *Het Pennoen.* Daarnaast werd gebruik gemaakt van de bundel die verscheen ter ere van het vijfentwintigjarig bestaan van het tijdschrift *Links* [8].

1. Inleiding

Na een aantal mislukte pogingen tot het oprichten van een Vlaamsnationale partij, werd op 21 november 1954 te Brussel de vzw 'Volksunie' gesticht[9]. In haar oprichtingsstatuten sprak de Volksunie (VU) zich uit voor federalisme, omdat zij van mening was dat er in het traditionele, unitaire België niets te bereiken viel voor de Vlamingen. De partij hechtte eveneens een groot belang aan het afschaffen van de repressie en het bewerkstelligen van amnestiemaatregelen voor Vlamingen die in min of meerdere mate gecollaboreerd hadden. De VU ijverde daarnaast voor het invoeren van werk in eigen streek ten bate van de Vlaamse arbeiders[10].

De VU had het zeer moeilijk in haar beginperiode. In de eerste plaats was er het ontgoochelende resultaat dat de partij onder de benaming van 'Christelijk Vlaamse Volksunie' behaald had bij de verkiezingen van 1954. Een zeer belangrijke factor in dit verband was de 'verruimingspolitiek' van de CVP geweest. Met deze politiek had de CVP gepoogd om zoveel mogelijk de door de repressie getroffen Vlamingen te recupereren en dit was precies het kiespubliek waar de Volksunie op aasde[11]. Er waren ook problemen van meer interne aard. Zo verliet de officiële

stichter van de VU, Prof. Walter Couvreur, de partij in 1955 na strubbelingen over het al dan niet oprichten van een eigen dagblad. Later kwam het tot een verzoening: vanaf 1957 ging Couvreur terug deelnemen aan het hoofdbestuur van de partij[12]. De verkiezingen van 1958 dienden zich niet gunstig aan voor de VU. De partij ondervond vooral hinder van de kerkelijke oproepen tot eendracht rondom de CVP en haar strijdpunt schoolbeleid[13].

Een belangrijke reden waarom de Volksunie het slecht deed in deze periode was het 'zwarte' imago dat de partij had. Vooral in het begin steunde de partij immers op slachtoffers van de repressie als kaders en militanten en indien mogelijk ook als kiezerspubliek. Bij een aantal militanten waren bovendien een aantal 'Grootnederlandse' of 'Dietse' waarden, zoals deze onder meer door het VNV verkondigd waren geweest, nog aanwezig[14].

De leiding van de VU bestond officieel uit mensen zonder collaboratieverleden, maar achter de schermen ageerden een aantal figuren die de VU van het VNV overgeërfd had. Van meet af aan bestond er daarmee een rechtervleugel binnen de VU, de zogenaamde 'Vlaams Nationale Vleugel', die zo dicht mogelijk bij de vooroorlogse lijn van het Vlaamsnationalisme wou aansluiten. Deze stroming trad geleidelijk uit de coulissen naarmate de repressie meer en meer voltooid verleden tijd begon te worden, waardoor men opnieuw zijn burgerrechten verkreeg. Vanaf 1961 begon dit duidelijk tot uiting te komen; bovendien diende de VU niet langer meer zijn democratisch karakter te verdedigen, zodat die rechterzijde zich niet langer meer diende te verstoppen[15]. Deze rechterzijde, waar onder meer T. Van Overstraeten, Leo Wouters en Rudi van der Paal toe behoorden, liet vooral van zich horen tijdens de kwestie met de 'Vlaamse Demokraten' in 1965, waarover later meer.

Het luwen van de schoolstrijd na 1958, de strijd rond de zetelaanpassing, de talentelling, de economische regionalisering en de opkomst van het linkse wallingantisme onder leiding van André Renard, brachten een gunstige kentering teweeg voor de Volksunie. Een eerste bewijs voor de opgang van de partij werd geleverd door de verkiezingen van 1961. In de Kamer kreeg partijvoorzitter F. Van der Elst er 4 collega's bij. Dit waren Reimond Matheyssens (volksvertegenwoordiger voor Antwerpen), Daniel Deconinck (voor Brussel-Halle-Vilvoorde), Leo Wouters (voor Gent-Eeklo) en Dr. van Leemputten (voor Aalst). De Volksunie deed nu ook haar intrede in de Senaat met Renaat Diependaele en Robert Roossens als verkozenen[16].

In de ogen van de Vlaamse CVP-gezinde pers, was de VU de grote overwinnaar van de verkiezingen. Zij had de CVP 'afgestraft' vanwege het gebrek aan een duidelijke Vlaamse politiek, vanwege haar te welwillend optreden tegenover de Walen. In *De Standaard* werd aan waarschuwende vinger opgestoken: als er geen radicale aanpak kwam van de Vlaamse problemen door de CVP, dan zou zij steeds verder door de VU aangevreten worden[17].

De periode van maart 1961 tot de verkiezingen van mei 1965 werd gedomineerd door de taalproblematiek. In deze periode kende de Volksunie een soort vooruitgang met hindernissen: alhoewel de partij – vooral naar 1965 toe – met een aantal interne tegenstellingen te kampen had, boekte zij een forse verkiezingsoverwinning in mei 1965[18]. De VU had namelijk gebruik kunnen maken van het gunstige politieke klimaat dat er toen in haar voordeel heerste: er was de Vlaamse wrok rond het 'verraad van Hertoginnedal', de sterker geworden federalistische stroming in Vlaanderen, enz...We komen hier nog op terug.

Ten slotte moeten we hier ook enige woorden wijden aan de belangrijkste mensen van De Volksunie in die dagen. Frans Van der Elst is ongetwijfeld de persoon die de VU geschraagd heeft van 1955 tot 1974. Niet alleen door zijn functie als partijvoorzitter, maar ook door zijn niet geringe parlementaire activiteit, was F. Van der Elst toen de meest gezaghebbende figuur in De Volksunie[19]. Na Frans Van der Elst was Wim Jorissen de belangrijkste figuur in de VU. Hij was medestichter van de partij en was betrokken bij diverse Vlaamse verenigingen – hij was onder andere medestichter van de Vlaamse Volksbeweging (VVB) in zijn eerste vorm (1953). Jorissen werd beschouwd als de "sterke man" van De Volksunie. Zijn artikels en edito's in het partijblad vielen op door hun radicalisme, wat een zeker contrast gaf met de echte of vermeende relatieve gematigdheid van een Frans Van der Elst of een Daniel Deconinck[20]. Op het Brusselse vlak was Daniel Deconinck de belangrijkste figuur. In 1961 deed hij zijn intrede in het Parlement als één der jongste volksvertegenwoordigers. Daarnaast bekleedde hij binnen de VU de functie van provinciale voorzitter voor Brabant. Zowel binnen als buiten het Parlement legde hij een geweldige activiteit aan de dag. Deconinck trad op als de theoreticus van een gematigd-progressief federalisme dat hij aanvaardbaar trachtte te maken in traditionele Vlaamse kringen. Vanuit hetzelfde standpunt zocht hij contact met mensen van de linkerzijde (*Het Pennoen, Links*) en met Waalse leiders. Binnen De Volksunie was hij dus een buitenbeentje: Frans Van der Elst bevestigde me dat de standpunten van Deconinck lang niet altijd de goedkeuring van de partijtop wegdroegen[21].

Nog twee Volksunie-figuren verdienen onze aandacht: Rudi van der Paal en Toon van Overstraeten. Rudi van der Paal hield zich als organisatieleider vooral bezig met de organisatie van betogingen en vergaderingen[22]. Toon van Overstraeten was propagandaleider en politiek directeur van *De Volksunie*. Onder diverse schuilnamen schreef hij regelmatig in het partijblad, waarvoor hij redactiesecretaris was van 1961 tot 1965[23].

Opvallend was het kleinburgerlijke karakter van de leiding van de VU. Het laatste schijnt een constante te zijn in de Vlaamse Beweging. Men trof er advocaten aan (bijv. Frans Van der Elst), middenstanders (Van der Paal, Rolus, Sels), intellectuelen (Wouters, Couvreur, Jorissen). Deze beroepsclassificatie komt overeen met deze van de leiders van de Frontpartij en van het VNV[24].

2. De Volksunie, het VABT en het probleem Brussel

2.1. De VU en het VABT: vervlechting van bij het begin

Vooraleer we ingaan op de banden die er tussen de VU en het VABT bestonden, dienen we de laatstgenoemde organisatie even in het kort voor te stellen. Het in maart 1959 opgerichte Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens of VABT, was een feitelijke organisatie zonder statuten. Het VABT was een samenwerkingsverband tussen een groot aantal Vlaamse verenigingen, waaronder de Vlaamse Volksbeweging (VVB), het Davidsfonds, het Vlaams Jeugdkomitee, enzoverder... Aan het hoofd van het VABT stond een uitvoerend comité, waarin afgevaardigden zetelden van een aantal deelnemende verenigingen. Dit waren onder meer: E. Van Cauwelaert, voorzitter (Vlaams Komitee voor Brussel); W. Martens, schatbewaarder (Vlaams Jeugdkomitee); A. Roossens, secretaris (Vlaams Komitee voor Brussel); P. Daels, verslaggever (VVB); E. Amter van het Davidsfonds (verving later E. Van Cauwelaert als voorzitter van het VABT) en S. Verrept van de VVB. Het VABT beschikte niet over vaste, uitgebouwde structuren. Wel bestonden er lokale actiecomités, maar die werden doorgaans beschouwd als tijdelijke groeperingen van verenigingen, als mobilisatoren voor grote manifestaties, zoals de marsen op Brussel. Tussen de manifestaties door hadden ze geen opdrachten en vielen vaak uiteen, zodat ze bij elke grote betoging heropgericht dienden te worden. Niettegenstaande haar losse structuur slaagde het VABT er in om grote aantallen Vlamingen te mobiliseren voor acties als de succesvolle marsen op Brussel in 1961 en 1962[25].

De invloedrijkste vereniging die deel uitmaakte van het VABT was de Vlaamse Volksbeweging of VVB. De VVB, die in haar definitieve vorm opgericht werd in 1956, had het pluralisme als een van de leidende principes. Bedoeling was om Vlamingen van uiteenlopende signatuur te verenigen, zonder dat er daarbij partijen aan te pas kwamen. Alhoewel pluralistisch van opzet was de VVB toch een pressiegroep met een in hoofdzaak katholieke aanhang. De VVB was niet alleen een taalbeweging; ook sociaal-economische problemen kregen er een ruime aandacht. Aanvankelijk had de VVB maar een beperkt ledenaantal (in 1959: 405). Begin jaren zestig zou de VVB echter fors vooruitgaan met als hoogtepunt het jaar 1963, toen de Volksbeweging op 11 000 leden kwam. Op dat moment nam ze een dominante positie in binnen het VABT. De VVB was in overleg en actie nauw verbonden met andere verenigingen en had daarom meer invloed dan haar beperkt ledenaantal deed vermoeden. Aangezien de Volksbeweging de politieke niet-partijgebonden actie primair stelde, ijverde ze voor een samenwerking door toetreding tot een gepast, vaak tijdelijk samenwerkingsorgaan, zoals het VABT[26].

Gevraagd naar de mogelijke relaties die er tussen het VABT en de VU bestonden in de periode 1959-1963, gaven Frans Van der Elst, Vic Anciaux en Daniël Deconinck[27] een gelijkstemmig antwoord: er zijn nooit

officiële relaties geweest tussen het VABT en de Volksunie. Dit wordt bevestigd door de studie die L. Haagdorens aan het VABT wijdde. De VU is alleszins nooit aangesloten geweest bij het VABT[28]. Het feit dat er tussen beide organisaties geen officiële relaties bestonden doet echter op geen enkele manier afbreuk aan de vaststelling dat er tussen het VABT en de VU nauwe banden bestonden, dat er met name sprake was van een zekere vervlechting. Deze betrekkingen waren uitsluitend van persoonlijke aard: het ging om mensen die mekaar kenden vanuit culturele verenigingen, studiegroepen of studentenorganisaties.

Indien we deze vervlechting willen aantonen, moeten we om te beginnen teruggaan naar de periode van het begin van de jaren vijftig, toen de Vlaamse Beweging aan een moeizame herstelfase begon. In deze herstelfase moet vooral de rol van de stichting Lodewijk de Raet benadrukt worden. Deze stichting, geleid door Maurits van Haegendoren, kenmerkte zich door een Vlaams-nationale, Europese en een Vlaams-sociale opstelling. Zo werd er binnen deze stichting een verband gelegd tussen de achteruitstelling van Vlaanderen op taal- en cultuurgebied en de achteruitstelling van Vlaanderen op economisch gebied. Er werd ook gepleit voor economische streekontwikkeling. Een aantal leidende figuren uit de Volksunie en de Vlaamse Volksbeweging deden hun eerste ervaringen op in deze instelling. Daarnaast is het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond (KVHV) van belang: deze organisatie, waaruit veel VU-leiders afkomstig zijn, formuleerde al in 1949 stellingnamen ten voordele van het federalisme[29]. Er moet ook rekening gehouden worden met het Vlaams Komitee voor Federalisme, organisatie voorgezeten door de socioloog Max Lamberty. Dit Komitee, waarvan Frans Van der Elst de verslaggever was, speelde een belangrijke rol in het totstandkomen van de Volksunie in haar eerste gedaante, namelijk de Christelijke Vlaamse Volksunie van 1954. In deze organisatie werden trouwens de grondslagen gelegd voor het federalistische gedachtengoed van de VU[30].

Dit federalisme, gekoppeld aan een Vlaams volksnationalisme, was een ideologische erfenis van het vooroorlogse Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Ook de stellingnamen tegen de verfransing van Vlaanderen in het algemeen, de permanente verfransing van de centrale administratie te Brussel en de structurele werkloosheid in Vlaanderen waren in feite de voortzetting van de strijdpunten van het vooroorlogse VNV[31].

Bij de Volksunie trof men dus mensen aan die reeds in een aantal Vlaamse organisaties gezeteld hadden of er nog in zetelden; zij waren daardoor van bij het begin bij het VABT betrokken. Dr. Vic Anciaux[32] is hiervan een goed voorbeeld: in zijn studentenperiode werd hij reeds lid van de Volksunie als gewoon militant. Daarnaast was hij actief in het KVHV en de KSA (katholieke studentenactie). Als vertegenwoordiger van beide studentenorganisaties ging hij naar bijeenkomsten van de Vlaamse Volksbeweging (VVB) en het Vlaams Komitee voor Federalisme. Via deze organisaties kwam hij in contact met Frans Van der Elst en Wim Jorissen, twee van de oprichters van de VU. In 1957 zou Anciaux

samen met onder meer Daniël Deconinck – toen actief in de Katholieke Universitaire Jeugd – en Wilfried Martens – actief in de KSA – het Vlaams Jeugdkomitee voor de Wereldtentoonstelling oprichten. Ten tijde van de Wereldtentoonstelling (1958) was Anciaux de voorzitter van dit Jeugdkomitee, dat van de expo '58 gebruik gemaakt had om te protesteren tegen de achteruitstelling van Vlaanderen[33]. Daarna werd Wifried Martens voorzitter. Nu is het bekend dat dit Jeugdkomitee mee aan de basis gelegen heeft van het VABT en hetzelfde kan gezegd worden van de VVB. Ook het KVHV en de KSA werden opgenomen in het VABT, aangezien beide studentenorganisaties reeds deel uitmaakten van het Jeugdkomitee[34].

Een gelijkaardig netwerk van relaties trof men ook aan bij bijvoorbeeld Wim Jorissen, medeoprichter van de VU, medeoprichter van de Vlaamse Volksbeweging in haar eerste vorm (1953). Wim Jorissen was daarnaast actief in het Algemeen Vlaams Oud-Hoogstudentenverbond (AVOHV), het Algemeen Nederlands Zangverbond (ANZ), de Lodewijk de Raetstichting en het Dosfelinstituut[35].

Daniël Deconinck trad toe tot de Volksunie in 1958 en was daarvoor actief geweest in de Katholieke Universitaire Jeugd en had meegewerkt aan de oprichting van het Vlaams Jeugdkomitee voor de Wereldtentoonstelling. Daarnaast werkte Deconinck actief mee aan het Vlaamsprogressieve blad *Het Pennoen* en hij zou later ook meegewerkt hebben aan het tijdschrift *Links* [36]. Daniël Deconinck verklaarde dat hij destijds regelmatige contacten had met onder andere: A. Roossens, secretaris van het Vlaams Komitee voor Brussel en één van de VABT-tenoren; met Staf Verrept, hoofdbestuurslid van de VVB, adjunct-secretaris van van het VABT en lid van het IJzerbedevaartkomitee; met De Meerleer van het Komitee voor Wemmel en het Komitee van de Randgemeenten; met Theeuwissen, die actief was te Wezembeek-Oppem en met Beke die actief was te Sint-Genesius-Rode. De twee laatsten droegen er volgens Deconinck sterk toe bij om in hun respectievelijke gemeenten tot een Vlaams front te komen[37]. Nauwe banden tussen het VABT en de VU waren er bijvoorbeeld ook via Toon van Overstraeten, de propagandaleider van de VU, die de zoon was van Jozef van Overstraeten, de voorzitter van de VTB-VAB. De Vlaamse Toeristenbond-Vlaamse Automobielbond was een van de grootste van de bij het VABT aangesloten verenigingen[38]. Via Leo Wouters, ondervoorzitter van de Volksunie van 1954 tot 1968 en bestuurslid van het Verbond van Vlaamse Academici (VVA), was er eveneens een band naar het VABT[39].

Uit het voorgaande kan men dus concluderen dat er van bij het begin nauwe relaties bestonden tussen het VABT en de VU, die echter alle van persoonlijke aard waren. Dat er geen officiële relaties bestonden tussen beide organisaties is te verklaren door het feit dat elk van hen een andere taak te vervullen had. Voor het Aktiekomitee ging het er om zoveel mogelijk Vlamingen, buiten alle partijpolitieke organisaties om, te verzamelen, terwijl de Volksunie een taak had in het Parlement.

Om haar werfkracht niet te schaden was het voor het VABT dus noodzakelijk om naar buitenuit niet als mantelorganisatie van de VU door te gaan. Volgens Frans Van der Elst[40] en Maurits van Haegendoren[41] was deze taakverdeling tussen het VABT, zijnde een onpartijdige drukkingsgroep en organisator van buitenparlementaire acties en de VU, zijnde een kleine, radicale pressiepartij in het Parlement, uiterst nuttig voor de Vlaamse Beweging. Op die manier kon er immers gelijktijdig gestreden worden op twee fronten.

Het VABT en de VU hadden dus elk hun eigen taak, maar beide organisaties waren sterk vervlochten als een gevolg van persoonlijke relaties tussen flaminganten die mekaar kenden vanuit diverse verenigingen en studiegroepen. In de volgende onderdelen zal deze vervlechting verder uitgediept worden. Daarbij zullen vragen moeten gesteld worden als: Hoe evolueerden de standpunten van de VU en het VABT ten overstaan van het probleem Brussel? Welke was de rol van de VU in de acties van het VABT? Welke strategieën en actiemiddelen gebruikte de VU?

2.2. Standpunten van de VU en het VABT

Alvorens de standpunten aan te geven die de Volksunie en het Aktiekomitee ten overstaan van het probleem Brussel innamen, moeten we hier in het kort even ingaan op de wortels van het probleem. Brussel, dat begin 19de eeuw een nog grotendeels Vlaamse stad was[42], zou een steeds voortschrijdend verfransingsproces doormaken. Brussel was een echte verfransingsmachine geworden en dit om verschillende redenen. Ten eerste: door haar rol als centrum – in de administratie en in de industrie werd het Frans als dé taal bij uitstek beschouwd. Ten tweede: het gebrek aan een Vlaamse stemgerechtigde middengroep te Brussel, waardoor er geen effectief verzet tegen de verfransing mogelijk was. Ten derde: het feit dat Brussel over geen groot industrieproletariaat beschikte. Van bij de aanvang van de taalwetgeving, eind 19de eeuw, kreeg Brussel een gemengd statuut. De 'tweetaligheid' die hiermee ingesteld werd, was niets anders dan een overgang naar het Frans. Rond Brussel kwamen er steeds meer gemeenten met 'gemengd' statuut: het 'olievlek'-fenomeen was daarmee in volle gang. Een volgende stap in het probleem Brussel werd gevormd door de taalwetten van 1932: hierbij werden de Franse en Vlaamse taalgemeenschappen afgebakend en als homogene gebieden beschouwd. Brussel kreeg een zogenaamd tweetalig karakter, maar voor overtredingen op deze tweetaligheid werden geen sancties voorzien. Deze 'tweetaligheid' vormde aldus een verdere stap in de evolutie naar het eentalig Franse Brussel. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou het Nederlands meer aandacht krijgen, onder meer door de activiteiten van de Grammens-Commissie. Dit werd spoedig terug ongedaan gemaakt: getuige hiervan de controversiële talentelling van 1947.

In de jaren vijftig begon de Vlaamse Beweging aan een zeker herstel, wat zich onder meer uitte in de activiteiten van het Vlaams Komitee voor

Brussel. De Vlaamsbewusten gingen eisen stellen: stopzetting van de verfransing van het Vlaams-Brabantse randgebied, effectieve tweetaligheid van de Brusselse gemeenten, uitbouw van het Nederlands onderwijs en oprichting van controle-organen. Als eerste stap in het mobilisatieproces van bewuste Vlamingen ten behoeve van het Brusselse eisenprogramma, moet het Harmel-Centrum vermeld worden. In dit centrum hadden Vlamingen en Franstaligen zich enigszins gevonden, er was steeds een vrij goede verstandhouding geweest. Bij de publikatie van de resultaten van dit Centrum in 1958, bleek alleszins dat er met de Vlaamse eisen rekening was gehouden[43]. Er was overeengekomen dat België uit twee gemeenschappen bestond met eigen taal en cultuur; dat Brussel een gebied was waarin beide cultuurgemeenschappen elkaar ontmoetten en waarin Vlamingen en Walen hun eigen taal moesten kunnen behouden en ontwikkelen. Verder zou Brussel beperkt moeten blijven tot de toenmalige 16 gemeenten. Het VABT zou zich herhaaldelijk op de conclusies van het Harmel-Centrum beroepen[44]. Voor de VU golden de besluiten van het Centrum als een strikt minimum.

Een logisch gevolg van deze stellingname was dat VU en VABT elke vorm van talentelling afwezen, omdat deze in strijd was met het principe van de homogeniteit en integriteit der beide taalgemeenschappen. Met de slechte ervaring van 1947 in het achterhoofd had men immers weinig redenen om te geloven dat de nieuwe talentelling op een meer objectieve manier zou plaatsvinden. Het gevaar was dus niet denkbeeldig dat de Franstaligen wederom de resultaten van een twijfelachtige enquête zouden gebruiken om het verfransingsproces – dit keer in Vlaams Brabant te kunnen voortzetten. De VU zou daarom alle steun verlenen aan de anti-talentellingsacties van het VABT[45].

Belangrijk voor het Volksunie-standpunt inzake het probleem Brussel en de taalgrens was haar congres van 13 november 1960. Op dat moment was de strijd om de definitieve afschaffing van de talentelling nog volop gaande. Op basis van de besluiten van dit zesde VU-congres kunnen we een vergelijking maken tussen de standpunten van de VU en het VABT terzake. De VU eiste dat men zich hield aan de besluiten van het Harmel-Centrum, dat de Brusselse agglomeratie beperkt zou worden tot 16 gemeenten, dat de transmutatieklassen zouden afgeschaft worden en dat de taalgrens zou vastgelegd worden op basis van objectieve factoren. Verder maakte alleen de beschikking over eigen staatsorganen, in een federaal kader, een afdoende sanctionering mogelijk op de taalwetgeving. Het VABT had tot dan toe geëist: afschaffing van de talentelling – een gelijklopende eis met de VU in de jaren 1959-1960 –, vastlegging van de taalgrens zonder meer en het zich houden aan de Harmelbesluiten. Verder was het VABT officieel noch voor noch tegen het federalisme[46]. De VU-eis voor federalisme niet meegerekend was er dus al in de periode 1959-1960 een zeker parallellisme te bemerken tussen de VU- en de VABT-standpunten inzake Brussel. Dit parallellisme kan verklaard worden door hetgeen we in het vorige onderdeel vaststelden, namelijk de

vervlechting tussen Volksunie en VABT, zodat er sprake kon zijn van een onderlinge ideologische beïnvloeding.

Deze overeenkomst van standpunten zou des te sterker worden naarmate de jaren verstreken: weliswaar had het VABT er zich van onthouden stelling te nemen ten overstaan van het federalisme, maar verschillende van haar leiders, namelijk A. Roossens, S. Verrept, W. Martens en P. Daels hingen het federalistische gedachtengoed reeds aan in de periode 1959-1960[47].

Iets later, begin 1961, zou onder impuls van de stakingen rond de Eenheidswet, de federalistische gedachte in een stroomversnelling geraken. De VU stelde vast dat er in Wallonië een meerderheid – de Waalse socialisten – voor het federalisme te vinden was, terwijl er aan Vlaamse kant ook een en ander begon te bewegen[48]. Zo spraken op 16 februari 1961 de meeste Vlaamse Cultuurverenigingen, waaronder het Algemeen Nederlands Zangverbond (ANZ), het IJzerbedevaartkomitee, de VTB-VAB, het Verbond der Vlaamse Oudstrijders, het VVA, het KVHV en de VVB, zich uit voor het federalisme[49]. Dat het VABT er zich lange tijd bleef van onthouden om haar standpunt hierover bekend te maken, doet mijns insziens dus weinig terzake, aangezien een belangrijk deel van de leiding van het VABT en een groot deel van de bij haar aangesloten verenigingen, reeds geruime tijd het federalisme aanhingen. Hierbij is er aan Vlaamse zijde ongetwijfeld een invloed geweest van de VU-militanten, die, zoals we eerder zagen bij een groot aantal Vlaamse verenigingen betrokken waren. Ook de ideologische invloed van het blad *Het Pennoen*, waaraan mensen als Deconinck, Roossens en Martens meewerkten, moet hierbij in rekening gebracht worden.

Hoe evolueerden de officiële standpunten van VU en VABT nu verder? Vlak na de verkiezingen van 26 maart 1961, die voor de Volksunie een groot succes waren, eiste de VU in verband met Brussel: afschaffing van de talentelling, vastlegging van de taalgrens en bewerkstelliging van een speciaal statuut voor Brussel. Tegelijk werd het wantrouwen uitgesproken tegenover de nieuwe regering Lefèvre-Spaak. De nieuwe regeringsverklaring, die geen duidelijkheid bracht over het feit of er al dan niet faciliteiten zouden komen voor de Franstaligen uit de randgemeenten, gaf geen voldoening aan de VU[50]. Het VABT was dezelfde mening toegedaan. Daarom kondigde het VABT hierbij zijn definitieve beslissing aan tot het inrichten van een nationale betoging te Brussel voor eind oktober 1961[51]. Toen in augustus bekend werd dat de Franstaligen plannen koesterden om scholen op te richten in de streek van Halle, reageerde de VU hiermee met een buitengewone vergadering, waarin de regeringspolitiek ten overstaan van het Franstalig onderwijs gehekeld werd. Tegelijk daarmee verscheen een eerste oproep tot deelname aan de eerste mars op Brussel[52], na het VABT dus. De eisen die door het VABT vlak na de eerste mars geformuleerd werden, vertoonden wederom de nodige parallellismen met die van de Volksunie. Zowel VABT als VU waren voor de afschaffing van alle faciliteiten, waarborgen voor een effectieve tweetalig-

heid, vastlegging van de taalgrens[53]. Het enige merkbare verschil tussen de eisen van het VABT en de Volksunie, betrof nog steeds het feit dat het VABT zich er van onthouden had een standpunt in te nemen ten overstaan van het federalisme, alhoewel de federalistische idee binnen het VABT meer en meer aan invloed won. Deze verhouding tussen de standpunten van beide organisaties zouden in grote lijnen ongewijzigd blijven tot het het 'verraad' van Hertoginnedal in 1963. Op haar buitengewoon congres van 17 december 1961, dat in het teken stond van de taalgrensproblematiek, Brussel en het federalisme, maakte de Volksunie onder andere volgende eisen bekend: – aanpassing van de bestuurlijke grenzen aan de taalgrens zonder wettelijke faciliteiten en zonder een tweede onderwijsnet in de andere taal dan de streektaal. Ook werd de oprichting van een administratief, electoraal en rechterlijk arrondissement Brussel voor de 19 gemeenten geëist[54].

Zoals we eerder reeds zagen, was het VABT eveneens gekant tegen faciliteiten, voor de vastlegging van de taalgrens, voor de gelijkheid van beide landstalen te Brussel en tegen elke vorm van Franstalig onderwijs in Vlaanderen. Op basis van deze punten zou het verzet losbreken tegen de taalontwerpen van Gilson[55]. Begin januari 1962 stelde minister Gilson het ontwerp voor dat handelde over Brussel en de randgemeenten. De Volksunie reageerde hierop met de slogan 'desnoods opnieuw naar Brussel'[56]. Het Aktiekomitee dreigde eveneens met een tweede mars indien de integriteit van de randgemeenten niet gegarandeerd werd en indien de afschaffing van de faciliteiten niet verworven werd[57]. Begin juni werd in *De Volksunie* een motie van het VU-hoofdbestuur bekend gemaakt. Het was gericht aan minister Gilson met de titel 'Halt aan de roof'[58]. In de motie werd gesteld dat de drie wetsontwerpen op drie essentiële punten onaanvaardbaar waren voor Vlaanderen. De drie wetsontwerpen tot wijzigiging van de vooroorlogse taalwetgeving streefden volgens de VU alle eenzelfde doel na, namelijk het verschaffen van een wettelijk statuut aan Franssprekende minderheden in het Vlaamse land. Door het feit dat de nieuwe taalwet geen rekening hield met de taalhomogeniteit – nochtans een basisprincipe van de vooroorlogse taalwetgeving – werd de sociale taalgrens in de hand gewerkt en het Franse taalimperialisme aangemoedigd volgens het hoofdbestuur van de VU. Op basis van deze argumenten wees de VU de invoering van faciliteiten en de oprichting van Franstalige 'kaste-scholen' af.

In hetzelfde nummer van *De Volksunie* werd de tweede mars aangekondigd voor 21 oktober 1962. Dit is belangrijk, aangezien de aankondiging van de VU twee dagen eerder[59] kwam als de officiële aankondiging van de tweede mars door de organisator ervan, het VABT. Dit bewees eens te meer de nauwe betrokkenheid tussen de VU en het VABT, aangezien het VABT op 2 juni nog aan het vergaderen was over de motie waarmee de eisen met betrekking tot de taalontwerpen en de datum waarop de tweede mars zou plaatsvinden zouden bekend gemaakt worden[60]. Opvallend is ook dat er in dat VABT-memorandum twee eisen waren bijgekomen:

'zetelaanpassing' en 'vernederlandsing van het bedrijfsleven'. Dit waren namelijk twee eisen die de Volksunie reeds geruime tijd verdedigd had[61]. Uit dit alles mogen we echter niet afleiden dat het om ideologisch éénrichtingsverkeer -van de Volksunie naar het VABT- ging. Dat het omgekeerde ook gebeurde zullen we verder nog aantonen. Deze stellingnamen van het VABT zouden uitmonden in de organisatie van de tweede mars op Brussel, waaraan de Volksunie wederom deelnam.

Deze mars had tot een concreet resultaat geleid, namelijk de goedkeuring van het eerste taalontwerp betreffende de vastlegging van de taalgrens. Dit ontwerp werd in de Kamer goedgekeurd op 31 oktober 1962. Bij de stemming hadden de volksvertegenwoordigers van de Volksunie zich onthouden. Partijvoorzitter Frans Van der Elst rechtvaardigde de eindstemming alsvolgt: 'akkoord met het principe der taalgrensafbakening, niet akkoord met de huidige afbakening die eenzijdig ten nadele van Vlaanderen geschiedt[62]'.

Op 4 november vond het achtste congres van de VU plaats. De VU herhaalde haar vroegere eis tot het houden van een referendum over het federalisme en benadrukte haar afwijzing van het faciliteitenstelsel. Wat Brussel en Brabant betrof stond de VU de oprichting voor van een provincie Vlaams Brabant en een rijksarrondissement Brussel-stad. Dit kan men als een bewijs beschouwen voor het feit dat er ook een invloed was van het VABT op de VU, want met deze stellingname nam de VU twee oude eisen van het VABT over[63]. Naast de hogervermelde eisen, concretiseerde de VU verder haar voorstellen met betrekking tot het probleem Brussel. Zo stelde de VU de omvorming van de Vaste Commissie Voor Taaltoezicht voor, tot een dienst met ruim onderzoeksrecht[64] in dienst van het Rekenhof. Verder, de oprichting van een bijzonder rechtscollege voor taaltoezicht om op bindende wijze taalconflicten te beslechten. Ten slotte: de oprichting van Waalse en Vlaamse consultatieve lichamen voor het geheel der vraagstukken die de twee taalgemeenschappen aanbelangen op te lossen[65].

Een volgende fase in de onderlinge evolutie van de VU- en VABT-standpunten werd ingeluid door het echec van Hertoginnedal. Begin 1963 werd er in de CVP-BSP contactcommissie vergaderd om over het tweede taalontwerp tot een akkoord te komen. Dit mislukte[66]. In ieder geval dreigde de VU reeds einde maart met een derde mars. Met deze dreiging was de VU het VABT drie maanden voor[67]. Op 6 juni werd het regeringscompromis voorgesteld, welke voorzag in de splitsing van het arrondissement Brussel in een ééntalig arrondissement Halle-Vilvoorde en een strikt tweetalig arrondissement Brussel-hoofdstad, dat onder toezicht zou komen van een regeringscommissaris -het laatste kwam overeen met een eis van de VU en het VABT. Maar het genoemde tweetalige arrondissement zou naast de 19 Brusselse gemeenten de 6 Vlaamse randgemeenten omvatten. Dit was zonder meer onaanvaardbaar voor de VU, het VABT, de VTB-VAB, de jongsocialisten, *Links* en de cultuurverenigingen, die hier gezamenlijk tegen protesteerden in een motie. Immers, door de annexatie van

deze randgemeenten bij Brussel, ging de regering nog verder dan het reeds door vele Vlamingen verworpen faciliteitenstelsel[68].

Dit alles had tot gevolg dat er een Vlaams verzet op gang kwam. Anderzijds volgden er ook tegenbetogingen langs francofone zijde. De Vlaamse CVP-fractie liet daarom onder druk van de Vlaamse opinie de regering vallen, maar het ontslag van de regering werd niet aanvaard door de koning. Ondanks de verhitte sfeer werd toch getracht om alsnog tot een akkoord te komen. Dit mondde uit in het akkoord van Hertoginnedal, dat door de Vlaamsgezinde opinie als een nederlaag werd ervaren. Het akkoord werd afgewezen door het VABT en de VU, om de volgende redenen: weliswaar was de oprichting van een bestuurlijk ééntalig arrondissement Halle-Vilvoorde bewaard gebleven en werden de zes randgemeenten niet meer bij Brussel gevoegd, maar ze werden samengebracht tot een afzonderlijk arrondissement met een eigen regeringscommissaris en een nieuw te creëren vice-gouverneur van Brabant, die zou waken over de toepassing van de taalwetten. Belangrijk was dat er faciliteiten bleven bestaan in deze randgemeenten. Juist dit was onaanvaardbaar voor de VU, want dit zou tot gevolg hebben dat de randgemeenten volledig de weg van de verfransing zouden opgaan[69].

Een belangrijk gevolg van het door de VU genoemde 'verraad van Hertoginnedal' was dat het VABT resoluut de weg van het federalisme zou kiezen. Na dit regeringscompromis was het VABT er immers van overtuigd, dat een definitieve oplossing van de taalproblematiek enkel nog kon liggen in de fundamentele hervorming van de Staat. Deze stellingname zou uitmonden in de organisatie van de derde mars, die zou plaatsvinden op 10 november 1963 te Antwerpen, en die sterk federalistisch getint was[70]. Deze stellingname van het VABT is zeer belangrijk, want hiermee sloot het VABT zich – nu ook officieel – aan bij het oude standpunt van de VU.

Hoe is dit te verklaren? De federalistische tendensen, die reeds geruime tijd aan de basis van het VABT en ook bij enkele leiders van de bij het VABT aangesloten verenigingen bestonden, waren gevoelig versterkt geworden door de nederlaag van Hertoginnedal. Deze evolutie in federalistische zin is waarschijnlijk mee in de hand gewerkt door de VU-ideologie, die inhield dat binnen een unitaire staat en met unitaire partijen de Vlamingen nooit hun rechten zouden krijgen. In de ogen van veel Vlamingen was de genoemde stelling van de Volksunie door de opeenvolgende partijcongressen, compromissen en taalwetten de facto aangetoond geworden. Volgens ons inzicht was Hertoginnedal in deze context dan de druppel die de Vlaamse emmer deed overlopen en het vertrouwen in de unitaire staat gevoelig verminderde. Verder zijn we de mening toegedaan dat de omschakeling naar het federalisme zo snel kon gebeuren omdat het VABT reeds van bij haar oprichting federalistische kiemen in zich droeg. Door de hogergenoemde evolutie beschikte de Volksunie nu over een serieuze achterban en de partij zou mede daardoor haar kiespubliek verdubbelen in 1965[71].

Tot besluit van dit onderdeel is het nuttig eens alle standpunten van de VU tegenover Brussel op een rijtje te zetten. Met andere woorden: wat eiste deze partij met betrekking tot het probleem Brussel en welke oplossingen stelde ze voor?
De Volksunie eiste in de periode 1961-1963:

- Aanpassing van de bestuurlijke grenzen aan de taalgrens zonder faciliteiten
- Vervlaamsing van het bedrijfsleven in Vlaanderen en proportioneel ook te Brussel.
- Oriëntatie van de inwijkingsstroom van Vlaamse, respectievelijk Waalse bevolking naar Vlaanderen en Wallonië,om het Vlaamse karakter van Vlaams Brabant en het Waalse karakter van Waals Brabant te beveiligen[72]. In navolging van de Harmel-besluiten werd later ook de oprichting vaneen provincie Vlaams Brabant geëist[73].
- Het strafbaar maken van de Franstalige grondspeculatie[74].
- Oprichting van een administratief, electoraal en rechterlijk arrondissement Brussel, omvattende de 19 gemeenten van de hoofdstad[75]. Aanstelling van een regeringscommissaris om de taalwetten te doen naleven in dit op te richten rijksarrondissement[76].
  Toekenning te Brussel van 50% der ambten aan de houders van Vlaamse en 50% aan de houders van Franse diploma's.
  Tweetalig bevorderingskader met 50/50 aanwerving van Vlamingen en Walen en een beurtstelsel voor het inwendig taalgebruik.
- Tweetaligheid der ambtenaren in contact met het publiek, afdoende controle door publikatie van jaarboeken, jaarlijks verslag voor het Parlement en vorderingsrecht der beroepsverenigingen van ambtenaren voor de Raad van State[77].
- Omvorming van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht tot een dienst met ruim onderzoeksrecht, in de zin van het Rekenhof. Verder de oprichting van een bijzonder rechtscollege voor taaltoezicht om op bindende wijze taalconflicten te beslechten[78].
- Uitbreiding en afdoende spreiding van Nederlandstalig onderwijs te Brussel door oprichting van zelfstandige Vlaamse scholen.

Alleen het federalisme kan te Brussel de noodzakelijke sanering van de toestand verwezenlijken aldus de VU. Dit door de oprichting van paritaire bestuursorganen in de bondshoofdstad en parallelle gelijkwaardige kaders, aangepast aan de Vlaamse en de Waalse bevolking; door een afdoende organische aanwezigheid van de Vlaamse gemeenschap te Brussel, te verwezenlijken door de invoering van een Vlaamse subnationaliteit, waardoor het contact met de Vlaamse bevolking behouden blijft en elkeen ambtshalve verzekerd wordt van tegemoetkoming in eigen taal bij zijn contacten met de burgerlijke stand en bevolkingsdienst, met het gemeentelijk personeel, evenals inzake onderwijs en aanwerving[79]. Ten slotte stelde de VU

de oprichting voor van Vlaamse en Waalse consultatieve lichamen, om het geheel der vraagstukken die de twee gemeenschappen aanbelangen, op te lossen[80]. Globaal bekeken kan men dus stellen dat voor de VU het alternatief bij uitstek het tweeledige federalisme was, waarin het de plaats van Brussel trachtte te definiëren.

2.3. Activiteiten van de VU en het VABT in verband met het probleem Brussel

2.3.1. Structuur, aanhang en actiemiddelen van de VU

In de periode 1959-1963 was de Volksunie een partij in volle opbouw. Weliswaar beschikte de partij reeds over een zekere structuur, maar men kan niet zeggen dat deze structuur al sterk was in de genoemde periode[81]. Alhoewel haar aanhang gestaag groeide, was de VU in 1961 nog niet in staat om in elke gemeente een afdeling op te richten. De Volksunie zou dat pas realiseren na haar grote verkiezingsoverwinning van 1965.

De partijtop bestond uit de algemene voorzitter, het dagelijks bestuur en het hoofdbestuur. De voorzitter kon de provinciale en de arrondissementele voorzitters aanduiden, maar dan wel op voordracht van het hoofdbestuur, terwijl het dagelijks bestuur verantwoording verschuldigd was tegenover het hoofdbestuur. Het hoofdbestuur was het belangrijkste orgaan van de partij, aangezien het beraadslaagde over alle belangrijke aangelegenheden en de politieke lijn van de partij bepaalde. Het dagelijks bestuur diende in principe te worden samengesteld uit de vertegenwoordigers van de Vlaamse provincies plus de partijvoorzitter. De taak van het dagelijks bestuur was niet duidelijk afgebakend. Het was officieel gelast met de dagelijkse leiding van de partij en was bevoegd om in alle aangelegenheden beslissingen te nemen onder voorbehoud van verantwoording en goedkeuring van zijn beleid door het hoofdbestuur.

In 1961 bestond het hoofdbestuur van de VU uit: Frans van der Elst, voorzitter; Wim Jorissen, algemeen secretaris; D. Deconinck, R. Matheyssens en Leo Wouters. De afgevaardigden van de arrondissementen – ieder arrondissement had recht op twee afgevaardigden – zetelden ook in het hoofdbestuur. Daarnaast kwamen de provinciale voorzitters. Belangrijk was wel dat D. Deconinck, naast volksvertegenwoordiger, ook provinciale voorzitter van Brabant was. Nationaal gecoöpteerde leden waren prof. W. Couvreur, Dr. Ballet en Dr. Van Leemputten. Als vertegenwoordiger van de VMO zetelde Robert (Bob) Maes in het hoofdbestuur.

De afgevaardigden van de arrondissementen hadden tot taak de lokale afdelingen te overkoepelen en er voor te zorgen dat de arrondissementen op nationaal vlak aan bod kwamen. Per arrondissement bestond er een arrondissementsraad en een arrondissementsbestuur. De raad bestond uit afgevaardigden van de plaatselijke afdelingen en nevenorganisaties (zoals de VMO) en werd voorgezeten door een arrondissementsvoorzitter. Het arrondissementsbestuur werd gekozen uit de arrondissementsraad. De taken van de arrondissementsraad en het arrondissementsbestuur werden

niet omschreven. De provinciale voorzitters hadden de taak de acties en de eisen van de arrondissementen te coördineren en bij betwisting tussen twee arrondissementen de knoop door te hakken. De partij bezat toen dus een piramidale structuur en werd maar door een beperkt aantal mensen gedragen. Toch heeft volgens L. Bosman de praktijk uitgewezen dat de arrondissementen een vrij zelfstandige houding konden aannemen tegenover het hoofdbestuur. Zo heeft het hoofdbestuur zich een aantal keren moeten neerleggen bij beslissingen die op arrondissementeel niveau genomen waren.

In de loop van 1962 werden nieuwe statuten uitgewerkt die de VU een meer democratische structuur zouden geven. Vanaf nu zou het ook mogelijk worden voorstellen van het partijbestuur te amenderen op arrondissementeel of zelfs lokaal vlak[82]. Deze meer democratische partijwerking kwam voor het eerst tot uiting op het negende partijcongres van 14-15 december 1963, dat daarmee het eerste werkelijke participatiecongres van de Volksunie werd[83]. Wat de aanhang van de VU betreft kan men stellen dat de partij vooral steunde op Vlaams-christelijke burgerij (advokaten, leraars, dokters), middenstanders, boeren en getroffenen door de repressie. Het laatste was vooral het geval in de beginperiode van de VU.

Onder de militanten van de VU waren er zeer veel studenten. De verhouding tussen het aantal partijleden en kiezers scheen niet zoveel te verschillen van deze in de traditionele partijen. Daartegenover stond dat het aandeel van de partijmilitanten in de partijaanhang veel groter was dan in de traditionele partijen. Bovendien was elk VU-lid verknocht aan zijn partij. De VU bezat dus een erg strijdbare basis, wat van belang is om de hoge participatie van de VU aan de marsen op Brussel en andere acties te verklaren[84].

Het juiste ledenaantal van de VU van deze periode heb ik niet kunnen vaststellen. Er zijn wel een aantal aanwijzingen die tot de veronderstelling leiden dat het om een vijf- à tienduizend man ging. Een eerste aanwijzing over het ledenaantal van de VU verkrijgen we door na te gaan hoeveel mensen in die tijd op het partijblad geabonneerd waren. Het aantal abonnementen op *De Volksunie* bedroeg 5 000 in 1960 en 8 693 in 1961[85].

Daarnaast zou men het aantal VU-leden ook kunnen afleiden uit de opkomstcijfers van de VU-manifestaties als de Vlaamse federale landdagen en de door de VU georganiseerde betogingen. De door Daniël Deconinck georganiseerde landdagen brachten naar eigen zeggen gemiddeld zo'n 5000 man op de been en hetzelfde kan gezegd worden van een betoging die de VU te Gent organiseerde in 1963[86].

Wat de actiemiddelen en de activiteiten van de VU aangaat, kan men stellen dat de VU naast de traditionele meetings, pensenkermissen en kalkacties, ook een hele serie nieuwe technieken introduceerde, zoals de deur-aan-deur propaganda, autokaravanen en zogenaamde 'vliegende meetings' – bijeenkomsten die snel van de ene plaats naar de andere trokken. Dit was ook nodig in een tijd dat de VU nog als een 'zwartenpartij' werd gezien en haar betogingen, vooral in de beginperiode,

verboden werden of uiteengeslagen. De partij is ook gekend voor jaarlijks terugkerende manifestaties als de federale landdagen en de jaarlijkse volksvergadering, die steeds het Vlaams Nationaal Zangfeest vergezelde. Er dient ook opgemerkt dat de VU-militanten niet alleen binnen de VU zelf, maar ook in een groot aantal Vlaamse culturele organisaties, zoals we eerder reeds zagen, actief waren[87].

De Vlaamse Militanten Orde of VMO speelde tot 1963 een belangrijke rol bij de activiteiten van de VU als ordedienst (gëuniformeerde militie) en als propagandaploeg. Ze bestond vooral uit jongeren en werd tuchtvol geleid door Robert (Bob) Maes. Reeds vanaf het einde van de vijftiger jaren, begin jaren zestig was er een duidelijke spanning waarneembaar tussen bepaalde leiders van de VU en de leiding van de VMO[88]. Het feit dat de VMO begin jaren zestig meer en meer zelfstandig begon op te treden, vooral onder leiding van Wim Maes, geen familie overigens van stichter Robert Maes, was hier niet vreemd aan[89]. Het kwam er in feite op neer dat de VMO meer en meer op eigen houtje acties ging ondernemen, waarvoor de VU dan later verantwoordelijk werd gesteld. Frans Van der Elst stelde daarom de VMO voor de keuze in oktober 1963 : ofwel zou de VMO volledig deel worden van de VU en dan mocht zij niets meer ondernemen zonder voorafgaande toestemming van de partij, ofwel moest de VMO afhaken van de VU en voortaan alleen de verantwoordelijkheid dragen van haar verder optreden. Op 3 october 1963 verklaarden VMO en VU dat de VMO ophield een nevenorganisatie te zijn van de VU. De VU bleef de VMO wel dankbaar voor het werk dat de VMO verricht had als ordedienst en als propagandaverspreider[90]. De leiders van de Volksunie hechtten een groot belang aan hun persorgaan *De Volksunie*, dat sinds 1 januari 1961 een weekblad werd. Haar oplage evolueerde van 15 000 eenheden in 1959 naar 33 000 in 1961. Een groot deel van de oplage werd geleverd door abonnementen : 5 000 in 1960 en 8 693 in 1961.

In het begin wilde het blad enkel een integratiefunctie voor de VU vervullen. Het blad formuleerde de visie en de standpunten van de partij voor de leden om aldus de VU-ideologie over te dragen en het samenhorigheidsgevoel van de leden te vestigen en te versterken. *De Volksunie* werd dus geleid door VU-functionarissen en er werd ruime aandacht in besteed aan de werking van de lokale afdelingen, de activiteiten van de volksvertegenwoordigers van de partij, enz... In het blad trok men op agressieve wijze van leer tegen de traditionele Belgische politiek, die tot dat ogenblik nog niet veel had opgeleverd voor de Vlamingen. Daartegenover werd dan de VU voorgesteld als de onkreukbare partij van het Vlaamse belang. Verschillen van opvatting, noch de strijd tussen de tendensen in de partij, noch de kritiek op de partij of op de mandatarissen kregen een plaats in het partijblad. Met de omvorming tot weekblad in 1961, had men de beïnvloeding van een breder publiek dan de traditionele partijaanhang op het oog. Een meer uitgebreide waaier van politieke problemen werd dan ook bestreken. Hoewel het blad niet zoveel

aandacht besteedde aan informatieverstrekking, werd er volgens Dewachter meermaals informatie gebracht, vooral op economisch gebied, die elders niet gepubliceerd werd[91].

Het belang van dit blad als communicatiemiddel en propagandainstrument van de partij, is moeilijk te onderschatten. Het blad blijkt in de loop van de jaren vaak in korte tijd de mobilisatie van het kader en de militanten van de partij te hebben gerealiseerd. Dit is met name van belang om de massale deelname van de VU aan de landdagen, volksvergaderingen en marsen te verklaren. In dit blad werden soms al acht maanden op voorhand acties als de marsen op Brussel aangekondigd. Het blad vervulde als dusdanig een stimulerende factor voor de marsen, vooral ook vanwege de richtlijnen met het oog op de deelname aan de marsen die in het partijblad verschenen[92]. Naast *De Volksunie* kon de VU ook rekenen op het *'t Pallieterke,* dat zich eerder rechts van de VU opstelde en over het algemeen van mening was dat de VU enkel een rol als zweeppartij te vervullen had ten overstaan van de katholieke flaminganten binnen de CVP. Daarnaast was er *Het Pennoen,* waar een aantal leiders van het VABT, alsook D.Deconinck aan meewerkte en dat zich links van de VU opstelde[93].

De acties van de Volksunie werden onder andere gefinancierd door abonnementsgeld van de lezers van het partijblad. Daarom ook was het blad zo belangrijk: hoe meer abonnees, hoe meer geld. Daarnaast werd ook geld ingezameld via de verkoop van affiches en brochures. Er werd ook van tijd tot tijd een strijdfonds opgericht, bijvoorbeeld het 'Neen-Gilson strijdfonds' van 1962, waarop dan door iedereen kon gestort worden. Bedoeling was om met dit strijdfonds de acties tegen de taalontwerpen van minister Gilson van de regering-Lefèvre-Spaak te financieren[94].

2.3.2. Activiteiten van de VU en het VABT met betrekking tot het probleem Brussel

In 1958 was er al een opgemerkte actie geweest. De Vlaamse studenten van het Jeugdkomitee voor de wereldtentoonstelling, hadden toen met de steun van de VVB en het Vlaams Komitee voor Brussel, een Vlaamse dag op de Wereldexpo te Brussel georganiseerd. Hierbij hadden zij ook de aandacht gevestigd op de randgemeenten. Pas als de randgemeenten gevrijwaard bleven van verfransing, kon het Brusselse bolwerk zelf met een redelijke kans op succes aangevallen worden[95].

In 1959 stond de strijd rond de talentelling in het brandpunt van de belangstelling. De Vlaamse landdag van de VU, die op 19 juli zou plaatsvinden te Eizeringen, zou in het teken staan van de strijd tegen de talentelling. Op de IJzerbedevaart van dat jaar kwamen eveneens de Vlaamse eisen tegenover Brussel aan bod. Ondertussen was de actie tegen de talentelling goed op gang gekomen: het VABT had tijdens de zomermaanden steeds meer gemeentebesturen in haar actie kunnen betrekken[96]. Vanaf deze periode ging de Volksunie officieel het VABT steunen in haar acties

en ging er zelfs in grote mate aan participeren.

De herfstmaanden van 1959 stonden in het teken van de anti-talentellingsactie. Op haar congres van 22 november riep de partij haar militanten op om zo actief mogelijk deel te nemen aan de Vlaamse acties. De VU zou inderdaad participeren aan de succesvolle 'geen-talentellingsdagen', van 28 en 29 november, die door het VABT georganiseerd waren geworden. De VU had hierbij vooral lof voor het Vlaams Komitee voor Brussel, omdat dit Komitee, samen met de cultuurverenigingen, de strijd naar de randgemeenten had weten te verleggen. Daarmee werd de te voeren strategie tegenover Brussel vastgelegd voor de komende jaren. De Volksunie vond de strijd rond de talentelling van het grootste belang, omdat zij van mening was dat de Franstaligen de 'Wallobrux' zouden realiseren, zodat de Brusselaars niet meer tot een taaleiland zouden behoren. Zij zouden dan over een vaste basis beschikken om heel Vlaams Brabant te veroveren. De bedreiging reikte zelfs verder: 'verliezen wij de strijd om de talentelling, dan worden wij van een meerderheid geleidelijk een minderheid en dan zijn we de enige troef kwijt die we hebben', aldus Wim Jorissen[97].

De acties van het VABT hadden op 9 december 1959 hun eerste resultaat bereikt: na een interpellatie van de Vlaamse CVP-er Verroken, volgde er een vertrouwensstemming in de Kamer, waarbij de voltallige Vlaamse CVP-groep eiste dat de tellingsformule in de wet door een vast taalstatuut vervangen zou worden. Vlak na afloop van deze stemming en voordat de Kamer het besluit zou stemmen, had het VABT een motie gericht tot de Vlaamse volksvertegenwoordigers, waarin opgeroepen werd tot een Vlaamse frontvorming in het parlement[98]. De VU volgde het VABT in deze actie en riep op haar beurt op tot een Vlaamse frontvorming[99]. Een en ander had tot gevolg dat Eyskens op 22 december verklaarde dat er geen talentelling zou plaatsvinden zonder dat er vooraf een definitieve taalregeling zou zijn uitgewerkt. De VABT-acties hadden met het laatste dus een fors resultaat bereikt[100].

Het bekomen uitstel betekende echter nog geen afstel. De acties van het VABT en de VU tegen de talentelling werden dan ook voortgezet. In de loop van 1960 verdween de taalproblematiek wat op de achtergrond door de kwestie Congo, maar vanaf september ging de zaak terug aan het rollen. Volgens *De Volksunie* zou de nieuwe regering[101] het niet lang meer uithouden; het enige wat haar in leven hield was de schrik van CVP-ers en liberalen voor de verkiezingen[102].

Eind september was er dan de regeringsverklaring. Uit de vage verklaringen van eerste minister Eyskens leidde de VU af dat men gewoon de talentelling zou uitstellen tot na de verkiezingen om daarna de Franstaligen rustig hun slag te laten slaan. Deze handelwijze was volgens de VU zuiver ingegeven door CVP-electoralisme. In hetzelfde nummer sprak de VU zijn lof uit over de onafhankelijke houding van het VABT in haar strijd tegen de talentelling en meerbepaald over haar acties in verband met het terugsturen van de tweetalige volkstellingsformulieren. De

VABT-actie had voor resultaat dat op 11 november door de kabinetsraad besloten werd de algemene volkstelling uit te stellen tot 1962. De laatste poging om een talentelling uit te voeren was dus mislukt[103].

Op 13 november had het zesde VU congres plaats. Tijdens dat congres herbevestigde de VU haar steun aan het VABT en de daarbij aangesloten verenigingen en verklaarde dat zij zou participeren aan de VABT-actie van 11 december, de zogenaamde 'dag der randgemeenten', alsook aan de voorgenomen algemene betoging, die het VABT voor het voorjaar gepland had[104]. Deze eerste Vlaamse straatbetoging in het Brusselse sinds de oorlog werd door de VU een 'beslissende stap' genoemd. Het Brussels probleem moest namelijk van buitenuit aangepakt worden, door de randgemeenten veilig te stellen. Door een gordel van echte Vlaamse gemeenten rond zich te hebben, zou de druk op interne Brusselse toestanden groter worden[105].

Begin 1961 waren er twee belangrijke punten die de aandacht gaande hielden: aan de ene kant de stakingen rond de Eenheidswet en aan de andere kant de verkiezingsstrijd.

In de maanden die aan de verkiezingen voorafgingen voerde de VU een keiharde propagandaslag met de CVP en de andere unitaire partijen. Dankzij het inspelen op de Vlaamse frustraties en mede door haar medewerking aan de VABT-acties, werden de verkiezingen van 26 maart een groot succes voor de Volksunie[106]. De nieuwe regering kon noch het VABT, noch de VU veel vertrouwen inboezemen. Vanaf eind mei verschenen in *De Volksunie* berichten over pogingen van de Franstaligen om een tweede *Wallobrux* op te richten langs de lijn Halle-Alsemberg en dit via de oprichting van Franstalige scholen in dit gebied. Eind augustus kwam het hoofdbestuur van de VU in buitengewone vergadering bijeen en hekelde ten scherpste de regeringspolitiek terzake. Gelijk daarmee verscheen in het partijblad de eerste oproep tot deelname aan de eerste mars op Brussel, iets wat het VABT al was beginnen te doen vanaf mei[107].

Sinds augustus verschenen er vrijwel wekelijks oproepen, affiches en dergelijke in verband met deze mars. Het VABT van zijn kant was al sedert mei bezig met de inrichting van de eerste mars. Tussen mei 1961 en half oktober 1961 zou het VABT 750 plaatselijke actiecomités oprichten en talrijke volksvergaderingen houden[108]. Voortgaande op de interviews van V. Anciaux, Frans Van der Elst, D. Deconinck, de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* en de oproepen die in het partijblad verschenen, kunnen we stellen dat de VU militanten daar zeer actief aan meewerkten. Het is zelfs niet uitgesloten dat in sommige regionale comités de VU-militanten de meerderheid uitmaakten[109].

Hoe ging dat concreet in zijn werk? Aangezien de VU in de periode van 1961 tot 1965 nog niet volledig uitgebouwd was, kan men niet zeggen dat het ging om georganiseerde groepen van lokale VU-militanten die op bevel van hun afdeling meewerkten aan het oprichten van plaatselijke VABT-comités. Deze militanten zijn eerder te beschouwen als *opinion*

leaders, die via hun netwerk van relaties in de plaatselijke cultuurverenigingen er in slaagden om ieder rond zich een aantal overtuigde Vlamingen te organiseren. Vic Anciaux vertelde ons hoe dat in zijn werk ging voor de gemeente Machelen. V. Anciaux had hier tussen 1959 en 1960 een afdeling van de Volksunie opgericht. Vanuit de VVB kende hij P. Daels, die hem informatie bezorgde in verband met het organiseren van een plaatselijk actiecomité en propagandamateriaal. Anciaux belegde daarop informatievergaderingen voor de kultuurverenigingen van het Vilvoordse en raadde tevens het gemeentebestuur aan om deel te nemen aan de eerste mars. Volgens V.Anciaux heeft het gemeentebestuur van Machelen inderdaad deelgenomen aan deze mars. De VU beschouwde de betoging als een aanklacht tegen de regering, de Staat en de partijen die hun elementaire plicht niet deden tegenover de Vlaamse volksgemeenschap. Ook *'t Pallieterke* schreef in die zin. Zo bekeken was de betoging ook tegen de CVP gericht, die nochtans haar steun toegezegd had aan de betoging. Bovendien steunde de Vlaamse katholieke pers deze betoging[110]. De dieperliggende reden waarom de VU in grote mate participeerde aan de organisatie van de eerste mars en er massaal aan deelnam, ligt vermoedelijk in het feit dat een manifestatie van deze omvang de Volksunie een unieke kans bood om naar buiten te treden in een tijd dat zij door velen nog als een 'zwartenpartij' beschouwd werd[111]. De VU nam in zijn geheel deel aan de betoging, wat wel een bewijs is van de grote mobilisatiekracht van deze partij en haar partijorgaan. De officiële slogans waren voornamelijk 'tegen verfransing en broodroof', maar daarnaast hoorde men ook slogans als 'geen faciliteiten' en 'zelfbestuur'. Laatste was vooral het werk geweest van de militanten van de Volksunie. Deze eisen gaven kort daarop aanleiding tot meningsverschillen binnen het VABT; ze werden echter bijgelegd toen bleek dat de VU ter goeder trouw was geweest[112].

Einde 1961 en begin 1962, toen meer en meer nieuws naar buiten sijpelde over de regeringsontwerpen, bleek al gauw dat er nieuwe acties nodig zouden zijn. Toen minister Gilson zijn tweede taalontwerp, handelend over Brussel en de randgemeenten neerlegde, reageerde de VU hierop als volgt: 'desnoods opnieuw naar Brussel'. Begin februari werd dan in het partijblad het startsein gegeven voor de 'Neen-Gilson'-actie; een 'Neen-Gilson'-strijdfonds werd opgericht[113]. Deze acties zouden resulteren in de vierde landdag van de VU, die in feite een etappe was in de voorbereiding van de tweede mars. Reeds op 2 juni, dus vlak voor het VABT, had de VU de deelname aan de tweede mars aangekondigd[114].

In de maanden juli, augustus en september 1962 werden verdere voorbereidingen getroffen. De voorbereidingen van de VU en van het VABT waren gelijklopend: zo werd de propagandafilm, die men tijdens de eerste mars gemaakt had, zowel in lokale VU- en VMO-afdelingen als in de lokale VABT-komitees vertoond[115].

In de zomermaanden werd samen met het VABT een affiche slag

gevoerd en verschenen er regelmatig oproepen in het partijblad tot deelname aan de tweede mars. Een verdere belangrijke etappe in de voorbereiding van de tweede mars was de IJzerbedevaart, die dat jaar plaatsvond op 19 augustus en de bijbehorende strijdvergadering. De vrij indrukwekkende opkomst van deze IJzerbedevaart, was een teken aan de wand voor de opkomst van de tweede mars. Vanaf eind augustus werd gestart met een echte wervingscampagne. Elke afdeling van de VU moest het maximum aan deelnemers bijeenbrengen. De VU-militanten werden er tot het uiterste toe aangezet de affícheslag vol te houden[116]. In het VU-nummer dat aan de tweede mars voorafging, werden de slogans bekendgemaakt: 'tegen verfransing en broodroof', 'randgemeenten Vlaams' en 'zelfbestuur-geen toegevingen meer'. Deze laatste slogan was niet in overeenstemming met de VABT-slogans. De geschiedenis herhaalde zich. Het VABT had zich immers niet uitgesproken over het federalisme, alhoewel een belangrijk deel van haar leiding en haar aanhang dit idee niet slecht genegen was[117]. Niettegenstaande de ontbrekende Vlaamse eendracht – de Vlaamse CVP was bijvoorbeeld thuisgebleven omdat ze vreesde dat de tweede mars door de inbreng van de VU op een anti-CVP manifestatie zou uitdraaien – was deze tweede mars, die op 14 oktober plaatshad, een groot succes[118].

De tweede mars had door zijn massale opkomst waarschijnlijk de goedkeuring van het eerste taalontwerp betreffende de taalgrens in de hand gewerkt[119], maar begin 1963 zou al gauw blijken dat de behandeling van het tweede en het derde taalontwerp ten nadele van de Vlamingen zou uitvallen. Een en ander resulteerde wat de VU het 'verraad van Hertoginnedal' is gaan noemen. Dit leidde tot een laatste grote gezamenlijke actie van het VABT en de VU, namelijk de derde mars, die dit keer in het teken van het federalisme zou staan, aangezien het VABT alle vertrouwen in de taalwetten verloren had na het echec van Hertoginnedal[120]. Op de geschiedenissen rond Hertoginnedal en de oproer die er op volgde gaan we hier niet in, aangezien deze feiten al uitvoerig beschreven werden in de studie van Lize Haagdorens over het VABT.

De tiende november 1963 ging dan de derde mars door te Antwerpen. De slogan was 'met het Actiekomitee voor een hernieuwd Vlaams program: grondige sociale en federale hervormingen'. Men stelde geen vragen waarom deze betoging dit keer te Antwerpen moest plaatsvinden. Volgens L. Haagdorens had het VABT besloten de mars in Antwerpen te organiseren, omdat men in Antwerpen incidenten kon vermijden – wat de betoging in een gunstiger daglicht zou stellen – en er een hogere opkomst gewaarborgd was[121]. Frans Van der Elst verklaarde later dat deze door het VABT georganiseerde derde mars te laat kwam en dat men in feite naar Antwerpen gevlucht was. Volgens Frans Van der Elst had dit te maken met spanningen in de schoot van het Aktiekomitee: de socio-economische en federalistische hervormingseisen waren er namelijk nog niet voldoende doorgedrongen, met het gevolg dat een aantal vereni-

gingen afhaakten[122]. Ook binnen de Volksunie zou de programmaverbreding in de richting van economische democratie en structuurhervormingen voor spanningen zorgen[123]. Aan het einde van het eerste deel kunnen we dus concluderen dat er een zekere symbiose bestond tussen het VABT en de VU. Enerzijds kon het VABT rekenen op de militanten van de VU voor haar acties en anderzijds fungeerde het VABT als electoraal reservoir voor de Volksunie.

3. De Volksunie en de Vlaamse Beweging

3.1. De VU en het katholieke flamingantisme

Zoals we in de inleiding al opmerkten, had de VU het zeer moeilijk in haar beginperiode, aangezien zij als gedeklerikaliseerde partij op christelijke grondslag, moest optornen tegen de machtige CVP. Toch zou de VU vrij snel omhoogschieten in de jaren zestig en dit ten koste van de CVP. De taalstrijd, de strijd om de zetelaanpassing (waar de CVP-meerderheid faalde in de Senaat), economische regionalisering en de opkomst van het wallingantisme schiepen een politiek klimaat dat gunstig was voor de Volksunie. Daarmee lag de functie van de VU al vroeg vast. De VU wenste niet zomaar een zweeppartij te zijn, maar ze was het al louter doordat ze bestond. Volgens D. Deconinck was de VU al een feitelijke zweeppartij geworden vanaf het moment ze haar intrede deed in het Parlement. De functie van de VU als pressiepartij, hoofdzakelijk ten aanzien van de CVP, werd vooral duidelijk na haar verkiezingsoverwinning van 1961[124]. Het is maar vanaf dat moment dat de VU een gevaar begon in te houden voor de Vlaamse CVP. Aan de kant van de CVP dook voor het eerst de vrees op om in de toekomst steeds maar opnieuw aangevreten te worden door de VU[125]. In ieder geval zou de doorbraak van de VU, naast de acties van het VABT, de Vlaamse vleugel van de CVP nog meer verplichten om vooruitstrevende Vlaamse standpunten in te nemen[126].

Ideologisch gezien was er één groot verschil tussen de CVP en de VU: terwijl de CVP als unitaire partij bleef vasthouden aan de taalwetten, kon volgens de VU de oplossing van het communautair conflict enkel in een tweeledig federalisme liggen. Aangezien de VU een kleine partij was, was het logisch dat ze de strategie van een pressiepartij volgde. De VU had in het Parlement immers te weinig invloed om een betere taalwetgeving te bekomen of het federalisme af te dwingen. In het Parlement waren het vooral D. Deconinck en Frans Van der Elst die deze pressiefunctie waarmaakten door van problemen als de zetelaanpassing, de taalgrens, de vernederlandsing van het bedrijfsleven, strijdpunten te maken. Buiten het Parlement waren het vooral de pressiegroepen en het VABT in het bijzonder, die de strijd levendig hielden[127].

Meer concreet was de VU uiterst bedreven in het compromitteren van

Vlaamse CVP-ers. Deze tactiek werd veelvuldig toegepast op een Jan Verroken, een Jos de Saeger enz. Het partijblad vergeleek de standpunten en beloften van deze mandatarissen met de door de CVP bereikte resultaten: een balans die in de ogen van de VU altijd negatief uitviel. Deze tactiek heeft vermoedelijk heel wat CVP-stemmers tot het besef geholpen dat hun partij, gebonden als zij was aan haar Waalse vleugel, altijd toegevingen zou moeten doen wat de Vlaamse zaak betrof. Het is dan ook niet meer dan normaal dat de toenmalige voorzitter van de Vlaamse CVP, De Saeger, en de secretaris ervan, Verroken, niet te beste vrienden waren van de VU. Zo verklaarde De Saeger op de kaderdag van de Vlaamse CVP van 11 maart 1962 dat de Vlaamse CVP niet meer de massa van betogers zou leveren voor een 'manifestatie waarin de CVP-ers voor de zoveelste keer beledigd zouden worden'. Verroken zag in de compromitteringstechnieken van de VU – tijdens de propagandaperiode voor de tweede mars was gebleken dat de wervingscampagne vaak uitdraaide op anti-CVP manifestaties – zelfs de voornaamste reden om niet deel te nemen aan de tweede mars[128].

De vrees van sommige CVP-ers dat al deze marsen en acties uiteindelijk alleen de Volksunie electoraal ten goede zou komen[129] – de CVP kon immers nooit, gelet op haar Waalse vleugel ten volle de eisen van het Aktiekomitee verwezenlijken – was niet zonder grond. Volgens M.Van Haegendoren stond de CVP tegenover de VU in een moeilijke positie, omdat, gezien het grote aantal flaminganten in de CVP, de VU en de pressiegroepen een grote invloed uitoefenden op de basismilitanten van de CVP[130]. Met de taalstrijd in de periode 1959-1963 en vooral met de kwestie Hertoginnedal, waarbij de VU op handige wijze 'het verraad' van de Vlaamse CVP had uitgespeeld, kwam de partij op 12 zetels in de Kamer[131].

Binnen de Vlaamse CVP-gezinde pers waren het de *Gazet van Antwerpen* en *De Linie* die de meeste aandacht besteedden aan de VU. Bijzonder tekenend zijn de standpunten die deze bladen vlak voor de verkiezingen van maart 1961 innamen. Zo schreef *De Linie* 'De Volksunie kan scherper zijn dan de overige partijen, aangezien haar programma ervan uitgaat dat ze geen regeringsverantwoordelijkheid zal moeten dragen. De propaganda van de VU is er daarom op berekend diegenen aan te trekken die mistevreden zijn over de wijze waarop de CVP de Vlaamse belangen heeft behartigd... zullen de mensen die voor de VU stemmen in feite tegen de CVP stemmen'[132]. Een gelijkaardig standpunt kon men lezen in de *Gazet van Antwerpen*: 'Een stem voor de VU is een verloren stem en een onrechtstreekse stem aan de tegenstrevers' (de socialisten). Daarom was het volgens deze krant nog het beste om voor de CVP te stemmen, al konden er opwerpingen gemaakt worden tegen sommige van haar gedragingen in verband met Vlaamse kwesties[133]. Met andere woorden, een aantasting van de CVP moest ten allen prijze vermeden worden, aangezien dat de enige partij die bij machte was om iets te bereiken voor Vlaanderen zou verzwakken.

Vanaf het moment dat M. Grammens in de redactie van *De Linie* kwam (1962)[134] werd er een minder negatieve houding ten overstaan van de VU aangenomen. Grammens volgde met interesse de strijd die binnen de VU gevoerd werd tussen de oude garde en de nieuwe rond Deconinck, die pleitte voor economische democratie. Daarbij stond hij vooral positief tegenover laatste strekking[135]. Ook in de *Gazet van Antwerpen* werd de VU anders bekeken na de verkiezingen van 1961. In de *Gazet* van 1961 en 1962 werd onder meer aandacht besteed aan de congressen en de volksvergaderingen van de VU[136]. Over het Kamerdebat van 2 februari 1962, dat aan de taalwetten gewijd was, schreef de *Gazet* dat 'hier enkel de VU een duidelijk standpunt innam'[137]. Niettegenstaande deze feiten bleef men in de Vlaamse katholieke pers de CVP in grote mate trouw.

Men zou dit onderdeel dus kunnen besluiten met de stelling dat de relatie tussen VU en CVP in de periode 1959-1963 zeer bitsig was. De CVP had immers alles te vrezen van de druk die de VU op haar Vlaamse vleugel uitoefende. Dit zou vooral duidelijk worden na het compromis dat de CVP te Hertoginnedal sloot en dat door de VU als een verraad jegens het Vlaamse volk beschouwd werd[138]. De gespannen relatie tussen beide partijen was niet meer dan logisch, aangezien beide partijen op hetzelfde Vlaamse kiespubliek aasden. Het probleem van de VU als zweeppartij tegenover de BSP en de PVV stelde zich toen nog maar in zeer beperkte mate, aangezien in deze periode beide partijen toch 'niet deugden'. Daarom richtte de VU haar propaganda vooral tegen de CVP, omdat men besefte dat er enkel groei te verwachten was van die kant[139].

3.2. De tegenstellingen binnen de VU tussen 1963 en 1965 of de botsing van het progressieve flamingantisme met het doctrinaire flamingantisme

In de jaren 1962-1963 begon de VU met een programmaverbreding in de richting van de sociaal-economische democratie. Deze verruiming paste in de algemene strategie van de partij om zich meer en meer te organiseren tot een volkspartij. Deze evolutie had ongetwijfeld te maken met het feit dat er toen binnen de Vlaamse Beweging een stroming opkwam die gewonnen was voor een werkelijke sociaal-economische ontvoogding[140].

De sterke accentuering op de sociaal-economische democratie zou tot spanningen leiden binnen de Volksunie. Dit komt in feite overeen met de spanningen die zich destijds voordeden tussen de progressieve *(Het Pennoen, Links)* en de doctrinaire strekking (Brauns, Dillen) binnen de Vlaamse Beweging. De discussie deed zich dus niet alleen voor binnen de VU, maar ook binnen pressiegroepen als het VABT en de VVB. Dit zou vooral tot uiting komen na de nederlaag van Hertoginnedal, toen men het traditionele taalflamingantisme ging verlaten en men meer heil ging zien in een federalisme gekoppeld aan verregaande sociaal-economische structuurhervormingen[141].

Deze 'ruk naar links', die ook de VU zou beroeren, moet vooral op

naam geschreven worden van de groep rond het tijdschrift *Het Pennoen*, waarin mensen als A. Roossens, S. Verrept (VABT), W. Martens (VVB) en D. Deconinck (VU) publiceerden. Dit sedert 1950 opgerichte maandblad, zou vooral vanaf 1958 de uitdrukking worden van de progressieve richting binnen de Vlaamse Beweging. Qua ideologie knoopte deze groep rond *Het Pennoen* aan bij de tradities van het Daensisme en de democratische richting van de Frontpartij. M.P.Herremans schreef hierover: *Cette tendance progressiste perça définitivement lors de l'Exposition Universelle de 1958. 'Het Pennoen' était pratiquement alors le seul porte-parole de la vague progressiste montante dans le mouvement flamand. Les cercles qui soutenaient 'Het Pennoen' étaient aussi parmi les plus actifs dans l'organisation des marches flamandes sur Bruxelles en 1961 et 1962 et sur Anvers en 1963* [142]. De verantwoordelijken van dit maandblad hebben altijd contact gezocht met mensen van allerlei strekking, waaronder studentenorganisaties, groepen van protestanten en later ook arbeidersverenigingen. In die optiek werd er onder andere contact gezocht met het blad *Links* van M. Deneckere, de spreekbuis van de linkerzijde binnen de socialistische beweging. *Links* vertolkte consequent het standpunt dat het socialisme niet onverschillig mocht staan ten overstaan van de Vlaamse ontvoogdingsstrijd, die tevens een klassenstrijd is. De flaminganten dienden echter eveneens te erkennen dat het Vlaamse probleem slechts door de sociaal-economische hervorming van de maatschappij bewerkstelligd kon worden. *Het Pennoen* en *Links* refereerden trouwens vrij regelmatig naar elkaar[143].

Het Pennoen organiseerde tussen 1959 en 1964 jaarlijks congressen, die in het teken stonden van federalisme, economische democratie en vredesproblematiek. Het realiseerde ook contacten tussen Waalse en Vlaamse federalisten. Het pluralistische karakter van *Het Pennoen* kwam tot uiting in het feit dat hier mensen van allerlei strekking aan het woord gelaten werden. In de rubriek 'Open gesprek' troffen we interviews aan met A. Mussche (Vermeylenfonds), K.V. Cauwelaert (CVP), H. Vanderpoorten (LVV), R. de Smet (KPB), W. Jorissen (VU)...[144]. Alhoewel het maandblad heel wat punten gemeen had met de VU, zoals het tweeledig federalisme, de taalhomogeniteit en het geloof in de onmacht van de unitaire partijen, kan men niet zeggen dat het de VU door dik en dun steunde. De partij kon wel op enig krediet rekenen omdat ze de enige Vlaamse partij was die het programma van de VVB aanvaard had, maar de tendensenstrijd binnen de VU werd er op een kritische wijze in gevolgd[145]. Daniël Deconinck was degene die de Volksunie injecteerde met het sociaal-progressieve gedachtengoed dat we aantroffen bij bladen als *Het Pennoen* en *Links*. Volgens het tijschrift *Links* speelde *Het Pennoen* een doorslaggevende, kritische rol in katholieke en flamingantische middens. Voor *Links* was Deconinck het boegbeeld van de progressistische strekking in de partij. Op het congres van *Het Pennoen* van 4 maart 1962 had Deconinck onder meer voorgesteld: 'nationalisatie van de energiesector, controle op de holdings, economische democratie'[146]. Opvallend is dat men deze punten kan terugvinden in de besluiten van het VU-congres

van 14-15 december 1963. Op dit congres poneerde de VU immers dat een politieke en culturele ontvoogding onmogelijk was zonder een sociaal-economische hervorming. Op deze sociaal-progressieve accenten kwam kritiek los van de rechtse vleugel, die een afglijden naar de marxistische visie vreesde[147]. Deze tegenstellingen zouden aan het licht komen bij de affaire met de 'Vlaamse Demokraten'.

De naam 'Vlaamse Demokraten' werd aanvankelijk gegeven aan een informele groep die na de Vlaamse marsen een coalitie poogde aan te gaan met de Volksunie. De groep wou de vernieuwde sociaal-flamingantische geest doorzetten op het politieke vlak. Onder invloed van de gebeurtenissen rond Hertoginnedal, de grondwetsherziening en nadat men begrepen had dat de Vlaamse pressiegroepen stukgelopen waren op de onwil van de traditionele partijen, kwamen een aantal leiders van de VVB, het VABT en de VU tot de overtuiging dat er een breed Vlaams front moest komen. De Vlaamse Demokraten hoopten met deze strategie een twintigtal zetels in de wacht te slepen, om op die wijze een reële invloed in het Parlement te verwerven.

De poging tot coalitievorming begon in het licht van de toen aangekondigde staatshervorming. Ze startte, onder de benaming 'Breed Vlaams Front', met een memorandum dat in februari 1964 door Maurits Coppieters en Staf Verrept tot de VU werd gericht. De partij achtte het voorstel in eerste instantie onaanvaardbaar, maar het kwam toch tot onderhandelingen over een verkiezingsbondgenootschap. Voordat echter een akkoord bereikt werd, trok Coppieters zich terug en trad wat later tot de Volksunie toe. Deze houding van Coppieters was volgens Deconinck één van de redenen waarom de coalitievorming mislukte.

De tweede poging, waarop meer de naam van 'Vlaamse Demokraten' van toepassing is, werd ondernomen met het oog op de vorming van een Vlaams front in de provincie Brabant. Men werd daartoe aangemoedigd door de goede uitslag die Deconinck met zijn lijst 'Brusselse Belangen' (hij werd verkozen) bij de gemeenteraadsverkiezingen voor Brussel behaald had. Daarom vormden Roossens, Verrept, Bourgeois (tot einde 1963 CVP-secretaris voor Brussel) en D. Deconinck het 'Vlaams Eenheidsfront' in oktober 1964. Het memorandum van dit 'Eenheidsfront' droeg eveneens de handtekening van de leden van het VU-bestuur van het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde en sommige leden van het VU-bestuur van Leuven. Het in het manifest geformuleerde voorstel stuitte op hevig verzet van de extreem-rechtse, doctrinair-flamingantische strekking binnen de toenmalige Volksunie[148].

In de Volksunie waren er in feite drie strekkingen: 1) een kleine progressieve strekking rond de toen toch wel populaire Deconinck, 2) een burgerlijke strekking rond partijleider Frans Van der Elst die het midden hield tussen de twee uitersten en 3) een kleine fasciserende strekking, ook wel 'Vlaams Nationale Vleugel' genoemd en waarvan pater M. Brauns de meest spectaculaire figuur was[149].

Deze laatste strekking werd 'Vlaams Nationale Vleugel' genoemd,

omdat ze uit het VNV was overgeërfd. Haar ideologie was een klassiek rechts nationalisme, dat het eigen volk als een geheel en als iets enigs ziet. Deze vleugel wou de zuiver Vlaams-radicale pressiefunctie van de VU bewaren, tegen de programmaverbreding, zoals die op het congres van december 1963 tot uiting was gekomen, in. De kritiek van deze vleugel draaide om twee punten: de kritische houding die de VU tegenover de VMO was gaan innemen en vooral de meer linkse programmatische opstelling van de partij sedert december 1963. Tot deze vleugel behoorden onder andere K. Dillen, M. Brauns, L. Wouters, Bob Maes, R. Van der Paal. De belangrijkste figuren hiervan waren Marcel Brauns en Karel Dillen. Alhoewel Brauns nooit een formele functie binnen de VU heeft uitgeoefend, had hij toch een belangrijke invloed op de partij, aangezien hij de feitelijke leider was van de oppositie tegen de progressieve strekking van Deconinck binnen de partij. Brauns nam zich zelfs voor de hele VU-top te zuiveren van de 'crypto-communisten'. Hij was te beschouwen als de belichaming van de doctrinair-nationalistische strekking binnen de Vlaamse Beweging en hij was een zeer gerespecteerd figuur in extreem-rechtse kringen zoals VMO, Were Di en de overkoepelende Vlaams Nationale Raad. Bij de verkiezingen van 1965 was zijn rol echter zo goed als uitgespeeld: zijn 'saneringscampagne' vond toen nog maar steun bij een kleine minderheid binnen de partij. Toen de partij na 1965 terug in een meer progressieve zin begon te evolueren keerde hij zich van de VU af en stichtte het 'Braunsfonds', dat een antwoord moest worden op de drie reeds bestaande Vlaamse cultuurfondsen[150].

Karel Dillen zetelde in de partijraad van de VU. Hij was hoofdredacteur van het in 1956 opgerichte *Dietsland-Europa* en was tevens voorzitter van het begin jaren zestig opgerichte Were Di. In *Dietsland-Europa* verdedigde hij een integraal nationalisme en propageerde hij extreem-rechtse verschijnselen binnen de Vlaamse Beweging. Were Di was begin jaren zestig een kleine vereniging met een wankel bestaan en haar invloed op de VU mag dus zeker niet overdreven worden. Hetzelfde kan gezegd worden van de meer bekende Vlaamse Militanten Orde, die zelfs op haar hoogtepunt, in het midden van de jaren zestig, maar 320 leden telde. De VMO van de jaren vijftig en zestig was trouwens in de eerste plaats een plak- en knokploeg, die zeer weinig aandacht besteedde aan de formulering van een eigen ideologie[151]. Een belangrijke oorzaak voor deze scheuring tussen de Vlaamse Demokraten en de Volksunie was wellicht de onderlinge onenigheid over de plaatsverdeling op de kandidatenlijst voor de nationale verkiezingen van 1965[152].

In eerste instantie had het VU-bestuur van Brussel de coalitiepoging met de Vlaamse Demokraten goedgekeurd, maar de groep rond Brauns had hier scherp tegen gereageerd. Uiteindelijk stelde de VU een onderhandelingscommissie samen onder leiding van nieuwkomer Hugo Schiltz. Tijdens de onderhandelingen werd de VU vertegenwoordigd door H. Schiltz, V. Anciaux en D. Deconinck, terwijl A. Roossens, R. Bourgeois en S. Verrept in naam van de Vlaamse Demokraten onderhandelden.

De onderhandelingen sprongen af omdat de VU het niet eens was met de eis van de Vlaamse Demokraten om Verrept de eerste plaats op de senaatslijst te geven[153]. Het is mogelijk dat de druk van de groep rond Brauns hier een rol heeft in gespeeld; de groep had er namelijk mee gedreigd een scheurlijst in te dienen als het tot een akkoord met de Vlaamse Demokraten zou komen[154]. V. Anciaux geeft hiervoor een andere verklaring: volgens hem hebben de Vlaamse Demokraten de psychologische fout gemaakt door te snel te veel te willen eisen. Waren ze op een subtielere manier te werk gegaan en hadden ze oud-Davidsfondssecretaris E. Amter aanvaard als eerste op de senaatslijst, dan waren de onderhandelingen waarschijnlijk beter afgelopen. Frans Van der Elst zou er immers voor gezorgd hebben dat het vernieuwde ideeëngoed – weliswaar in afgezwakte zin – zo goed als aanvaard was geworden binnen de VU. De enige echte oppositie kwam van de groep rond Brauns, die heftig te keer ging tegen de progressieve strekking binnen de VU en de Vlaamse Demokraten[155]. In ieder geval sprongen de onderhandelingen af en koos Deconinck, hierin gevolgd door een deel van de VU van Brussel-Halle-Vilvoorde, definitief de zijde van de Vlaamse Demokraten, naar eigen zeggen omdat men binnen de Volksunie niet inzag dat een breed Vlaams front absoluut noodzakelijk was om iets te bereiken voor Vlaanderen[156]. Bij de verkiezingen van mei 1965 gingen de stemmen echter niet naar de Vlaamse Demokraten, maar naar de Volksunie, die haar vertegenwoordiging zag toenemen met zeven zetels in de Kamer en met vijf zetels in de senaat[157].

4. Besluit

Na de oorlog meenden de traditionele partijen dat het afgelopen was met het Vlaams-nationalisme als politieke macht. Daarom is de oprichting van de Volksunie in 1954 en haar uitbouw in de jaren zestig van grote psychologische betekenis geweest voor de Vlaamse Beweging. De vraag is nu in hoeverre de VU de Belgische politiek beïnvloed heeft na de Tweede Wereldoorlog.

Het is alleszins zo dat de VU van bij haar ontstaan een belangrijke prikkel was voor de Vlaamse Beweging. Als Vlaams-nationale partij had zij een dubbele taak. In de eerste plaats ging het om een ideologische strijd: de strijd tegen de unitaire staatsgedachte en de vertegenwoordigers ervan, zijnde de traditionele partijen en de Belgische unitaire instellingen. Een logisch uitvloeisel daarvan was dan de eis tot aanpassing van de staatsstructuur aan de volksdualiteit die er in België bestaat. De tweede taak van deze partij was haar rol als pressiegroep: zij moest de unitaire partijen verplichten hun passiviteit tegenover de Vlaamse problemen op te geven. Ideologisch gezien is de rol van de VU groot geweest. Zij is de partij geweest die van bij haar ontstaan af van de zogenaamde *faux-problèmes*, namelijk de voor Vlaanderen nadelige taalpolitiek,

de socio-economische achteruitstelling enz... strijdpunten gemaakt heeft[158].

Aangezien de CVP de grootste partij van Vlaanderen was, was het logisch dat de VU haar pressietaak vooral op deze partij zou uitvoeren. De CVP was immers de enige partij in het land die in staat was om op wettelijk vlak iets te forceren voor Vlaanderen. Concreet gezien had deze druk op de CVP twee belangrijke gevolgen: enerzijds de versnelde realisatie van een nieuwe taalwetgeving en anderzijds de verdere groei van de VU ten koste van de CVP.

Men kan een merkwaardig verband vaststellen tussen de groei van de VU in de jaren zestig aan de ene kant en de realisatie van een aantal taalwetten en de doorbraak van de federalistische gedachte aan de andere kant. De voornaamste betekenis van de Volksunie in dat opzicht is dus geweest dat zij de traditionele partijen ertoe verplichtte stelling te nemen tegenover het Vlaams-nationalisme en tegenover de *faux-problèmes*. De acties en de wetgevende initiatieven van de VU hebben dus stimulerend gewerkt op de Vlaamsgezinden in de andere partijen: het bestaan van de VU was voor de Vlaamsgezinden in de unitaire partijen een prikkel om Vlaamse standpunten in te nemen en Vlaamse programmapunten te verwezenlijken op straffe van stemmenverlies aan de VU[159].

Bij dit alles moet de nadruk gelegd worden op de wisselwerking tussen de VU als Vlaams-nationale partij en het VABT, als overkoepeling van de Vlaamse cultuurverenigingen. Zoals we in het eerste hoofdstuk aantoonden, bestond er een belangrijke vervlechting tussen beide organisaties. Via de cultuurverenigingen was er een permanent contact mogelijk tussen de VU militanten en de andere leden van deze verenigingen. Op die manier werd het maximalistische gedachtengoed van de Volksunie in ruimere kring verspreid, terwijl anderzijds ook ideeën van mensen uit werkgroepen of cultuurverenigingen binnensijpelden in de VU. Dat de VU en het VABT op elkaar aangewezen waren is duidelijk. Het VABT kon dankzij de Volksunie haar pressie op de unitaire partijen verhogen: enerzijds werd door de aanwezigheid van de VU in het Parlement een directe druk mogelijk op deze partijen en anderzijds kon het VABT de electorale dreiging van de VU uitspelen, wat de realisatie van de taalwetten waarschijnlijk versneld heeft. Het VABT kon ook in sterke mate op de militanten van de VU rekenen voor haar acties. De Volksunie heeft van haar kant een groot deel van haar groei te danken aan het VABT. Men zou kunnen zeggen dat het VABT een electoraal rekruteringsreservoir was voor de Volksunie. Bij de verkiezingen van 1961 en 1965 kon de VU uit dit reservoir van misnoegde Vlamingen putten om haar rangen te versterken. Dit werd vooral duidelijk na de nederlaag van Hertoginnedal, toen een groot deel van de aanhang en de leiding van het VABT het vertrouwen in de taalwetten en in de niet-partijpolitieke actie verloren en resoluut de weg van het federalisme insloegen. Deze nieuwe stroming voor het federalisme zou vooral opgevangen worden door de Volksunie[160].

Bijlage

Leiding van de Volksunie in 1961

Naam	Woonplaats	Functie
Dr H. Ballet	Antwerpen	nationaal
J. Belmans	Geel	arr. Turnhout
H. Bosmans	Ekeren	arr. Antwerpen
Bouckaert		arr. Roeselare
J. Carpentier		arr. Ieper
Cl. Colemont	Nieuwerkerken	arr. Hasselt-St.Truiden
G. Cosijns	Kwaremont	arr. Oudenaarde
W. Couvreur	Antwerpen	nationaal
J. De Bondt	Diksmuide	arr. Veurne-Oostende
D. Deconinck	Ukkel	volksvertegenwoordiger, voorzitter provincie Brabant
G. De Groote	Oostrozebeke	arr. Roeselare
De Moor	Merelbeke	arr. Gent-Eeklo
G. De Roo	Gent	provincievoorzitter
De Voldere	Westkerke	provincievoorzitter (West-Vlaanderen)
De Witte	Ronse	arr. Oudenaarde
R. Diependaele	Erwetegem	senator
Hendriks	Genk	arr. Tongeren-Maaseik
W. Jorissen	Anderlecht	secretaris-generaal
H. Lecompte	St. Idesbald	arr. Veurne-Oostende
R. (Bob) Maes	Zaventem	leider VMO
R. Matheyssens	Mortsel	volksvertegenwoordiger
G. Pauwels	Lombeke	arr. Dendermonde
Pelgrims	Leuven	arr. Leuven
Ir. Renard	Mechelen	arr. Mechelen
Rens	Leuven	arr. Leuven
R. Ward	Antwerpen	provincieraadslid
R. Roossens	Antwerpen	senator
L. Sels	Duffel	arr. Mechelen
J. Steegmans	Dilbeek	arr. Brussel-Halle-Vilvoorde
Van Boxelaere	Wichelen	arr. Dendermonde
Vanbruggen	Turnhout	arr. Turnhout
O. Van de Kerkhove	Aalter	arr. Gent-Eeklo
J. Van den Berghe	Aalst	arr. Aalst
F. van der Elst	Neder-over-Heembeek	partijvoorzitter en volksvertegenwoordiger
R. Van der Paal	Berchem	organisatieleider

Michielsen

G. Van In	Brugge	arr. Brugge
R. Van Leemputten	Velzeke	volksvertegenwoordiger
A. Van Malderen	Anderlecht	arr. Brussel-Halle-Vilvoorde
A. Van Maldergem	Kortrijk	arr. Kortrijk
T. Van Overstraeten	Erembodegem	propagandaleider
L. Verbeke	St. Niklaas	arr. St. Niklaas
Van Tulden	Brugge	arr. Brugge
L. Wauters	Gent	volksvertegenwoordiger
F. Wijmeersch		arr. St. Niklaas

Bron: CRISP n° 148, pp. 13-14; F. Van der Elst, Twintig jaar, p. 54.

Noten

1 F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie* (Brussel, 1974); Idem, 'Vlaamse Beweging en Vlaams-nationale partij', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (EVB) (Tielt, 1973-1975), p. 1032 en volg.; *Ibidem*, 'De Volksunie', p. 1951 en volg.

2 L. Bosman, 'De Volksunie: een partij-analyse (1954-1961)', onuitgegeven licentiaatsverhandeling, VUB, 1986.

3 *Courrier Hebdomadaire du CRISP*-nummers 148 en 169 (1961), nummers 336 en 345 (in jaargang 1966), alle handelend over de VU, en ten slotte nummer 331-332, over 'La presse periodique radicale flamande'.

4 L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het 'Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens' voor de marsen op Brussel (1959-1963)' , *Taal en Sociale Integratie*, 8 (Brussel, 1986).

5 E. Witte & A. Meynen, 'Het maatschappelijk-politieke leven in België 1945-1980', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (AGN), 15 (Haarlem, 1982); Th. Luyckx & M. Platel, *Politieke Geschiedenis van België*, 2, vijfde bijgewerkte uitgave (Antwerpen, 1985); E. Witte & J. Craeybeckx, *Politieke Geschiedenis van België* (Antwerpen, 1986).

6 J. Verroken, *Twintig jaar Vlaamse weerbaarheid* (Lier, 1965); H.Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden*, II (1967); K. De Witte, *Brussel Open Stad* (Lier, 1967).

7 H. Vanderhaegen, 'Extreem-rechts in België (1970-1980), case-study van de Vlaamse Militanten Orde' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel 1982); *CRISP* nr. 331-332 en nr. 675-676.

8 Zie onder meer de bijdrage hierin van J. Craeybeckx, 'Het flamingantisme van Marcel Deneckere', *Vooruitlopen op het Vlaamse socialisme. Vijfentwintig jaar LINKS* (Leuven, 1984), p. 81-103.

9 Aangezien de voorgeschiedenis die tot het ontstaan van de VU leidde reeds uitgebreid behandeld werd in de studie van L.Bosman, werd er hier niet dieper ingegaan op deze materie.

10 F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie*, p. 31-9; *Idem*, 'Vlaams-nationale partij en Vlaamse Beweging', p. 1032; 'De Volksunie', p. 1951.

11 L. Bosman, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, pp. 66-7; F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie*, pp. 8-30; *CRISP* n° 148, pp. 4-6.

12 L. Bosman, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, pp. 93-4.

13 F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie*, p. 39; F. Van der Elst in EVB, p. 1951 en p. 1032.

14 F. Van der Elst in EVB, p. 1951.

15 L. Bosman, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, pp. 69-73.

16 EVB, p. 1032; M-P. Herremans, 'La Volksunie', II, *CRISP* nr. 169, (1962), p. 17-9; *CRISP* nr. 148, p.3; *De Volksunie* van 1 april 1961, pp. 1,3,5.
17 *De Standaard,* 27, 28 maart 1961, p. 1; *Het Volk,* 27, 28 maart 1961 p. 1-2.
18 Zie noot 1.
19 *CRISP,* nr. 169, pp. 2-3; F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie,* pp. 7-16, pp. 26-30.
20 W. Van de Steene, 'Wim Jorissen', *EVB,* p. 727; *CRISP,* nr. 169 (1962), p. 7.
21 *CRISP,* nr. 169, pp. 3-4; *CRISP,* nr. 336 (1966), p. 10; J. Olsen, 'Daniel Deconinck', *EVB,* p. 383; telefoongesprek met Frans Van der Elst, 15 jan. 1988.
22 *CRISP,* nr. 169, pp. 3-4.
23 *Wie is wie in Vlaanderen* (Brussel 1980), p. 1071.
24 L. Bosman, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 73.
25 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 101-9.
26 *Doorbraak,* maandblad van de VVB, juni 1962, p. 1; L. Pittery-Van Son, 'Vlaamse Volksbeweging', *EVB,* pp. 1902-904; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 104-5.
27 Gesprek met Frans Van der Elst, oud voorzitter van de VU en Minister van State, 15 jan. 1988; interview met Daniël Deconinck, volksvertegenwoordiger van de VU voor Brussel-Halle-Vilvoorde tussen 1961-1965, 1 febr. 1988; interview met Vic Anciaux, kwam in 1961 bij het partijkader (partijraad van het arr. Brussel-Halle-Vilvoorde) en werd in 1965 volksvertegenwoordiger voor dat arrondissement.
28 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 102-3.
29 *CRISP* n° 148, pp. 4-5; H. Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden* (Leuven, 1961), I, pp. 253, 260.
30 *EVB,* p. 505; F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie,* pp. 8-31.
31 *CRISP,* n° 148, p. 7; E. Witte en J. Craeybeckx, *Politieke Geschiedenis van België,* p. 232.
32 Interview met Dr. Vic Anciaux, 3 febr. 1988; G. Van In, 'Vic Anciaux', *EVB,* p. 99.
33 K. De Witte, *Brussel open stad,* p. 50; *EVB* p. 99; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 101-2. Het Vlaams Jeugdkomitee voor de Wereldtentoonstelling overkoepelde verenigingen als de KSA, het KVHV, de Boerenjeugd en de Middenstandsjeugd...
34 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 101-2; zie ook vorige noot.
35 W. Van de Steene, 'Wim Jorissen', p. 707. Het AVOHV en het ANZ sloten zich bij het VABT aan in maart 1959 (toen het VABT officieel opgericht werd). Voor de volledige lijst van de bij het VABT aangesloten verenigingen, zie L. Haagdorens, pp. 101-2.
36 J. Olsen, 'Daniël Deconinck', p. 383; *CRISP* n° 169, pp. 3-4; *CRISP* n° 336, p. 10.
37 Interview met Daniël Deconinck 1 febr. 88; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 101-6; zie ook 'Vlaams Komitee voor Wemmel', *EVB.*
38 Voor meer details over de relaties tussen de VTB-VAB en het VABT raadplege men het seminariewerk van M. Limbourg over de VTB-VAB in de periode 1959-1963 (VUB, Centrum voor het Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden, Kaft seminariewerken in het kader van de cursus 'Oefeningen Historische Kritiek Hedendaagse Periode', 1ste lic. Geschiedenis 1986).
39 W. Van de Steene, 'Leo Wouters', *EVB,* p. 2093.
40 Gesprek met Frans van der Elst, 15 jan. 88; zie ook F. Van der Elst, 'De Volksunie', p. 1953.
41 M. Van Haegendoren, *Verweer en aanval* (Hasselt, 1964), p. 137.
42 H. Van Velthoven, 'De taalwetgeving en het probleem Brussel', *Taal en Sociale Integratie,* 4 (1981), pp. 448-51 en pp. 247-59; E. Witte, 'Bilingual Brussels as an Indication of Growing Political Tensions (1960-1985)' in: *The Interdisciplinary Study of Urban Bilinguism in Brussels* (Multilingual Matters n° 28), (Clevedon/Philadelphia 1987), pp. 47-75. Hierbij moet ook verwezen worden naar auteurs als K. De Witte, L. Linde-

mans, A. Aelvoet, zoals geciteerd door L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 86, 99.

43 E. Witte, 'Bilingual Brussels', p. 4-7.

44 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 94, 112.

45 *Ibidem*, p. 111-12; *De Volksunie* van febr. 1959, pp. 1-2; mei 1959 pp. 1-2 ; juli 1959, p. 1, dec. 1959. De activiteiten van de VU en het VABT in verband met het probleem Brussel komen uitgebreid aan bod in het onderdeel 1.3.

46 *De Volksunie* van 19 nov. 1960, pp. 7, 11; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 112-20.

47 Deze mensen waren o.a redactielid bij *Het Pennoen,* een Vlaams-progressief, federalistisch maandblad; zie L. Haagdo p. 106; *HET PENNOEN*, 1959-1960; E. Vandewalle, 'Het Pennoen', *EVB,* pp. 1191-92.

48 *De Volksunie* van 21 jan. 1961.

49 L. Haagdorens, p. 123.

50 *De Volksunie*, 1 april 1961, p. 1 en 14 april 1961.

51 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 129.

52 *De Volksunie*, 29 aug. 88, pp. 1-6.

53 VABT-memorandum van 22 okt. 1961, *HET VOLK*, 23 okt. 1961.

54 *De Volksunie*, 23 dec. 1961, 'Besluiten sectie taalgrens', p. 11 , 'Besluiten sectie Brussel', p. 10.

55 Het ging hier om het 'eerste taalontwerp' (over de vastlegging van de taalgrens), dat na verschillende wijzigingen door de Kamer geraakte op 31 okt. '62; het 'tweede taalontwerp', dat handelde over Brussel en de randgemeenten en na het Conclaaf van Hertoginnedal aanvaard werd op 2 aug. '63; een derde ontwerp regelde het taalgebruik in het onderwijs en werd op 30 juli' 63 aangenomen. Zie hierover L. Haagdorens, pp. 99-101 en *EVB* 'Taalwetten'.

56 *De Volksunie*, 20 jan. 1962.

57 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 138.

58 *De Volksunie*, 2 juni 1962, p. 1.

59 Dit kan men afleiden uit *CRISP* nr. 169, p. 8.

60 Dit valt af te leiden uit L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 141.

61 F. Van der Elst, 'De Volksunie', pp. 1951-52.

62 *De Standaard* en *Het Volk* van 1 nov. 1962; rede van F. Van der Elst in *De Volksunie*, 3 nov. 1962, p. 1.

63 Het oprichten van een provincie Vlaams Brabant en een rijksarrondissement Brussel-stad werd door het VABT reeds geëist in dec. 1961. Zie L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 137-8.

64 De Vaste Commissie voor Taaltoezicht, zoals die in 1933 opgericht werd, bleef werkzaam tot 1961. Ze kon alleen maar klachten onderzoeken en had geen controle- of initiatiefrecht (De Vaste Commissie, in haar heropgerichte versie van 1963, kon dat wel). Bovendien bezat de Vaste Commissie van 1933 niet de mogelijkheid op basis van eigen beslissingen op te treden bij de bevoegde rechtsinstanties om de nietigheid van alle wetsovertredingen te doen vaststellen, iets wat in 1963 wel voorzien was. Nochtans was de Commissie van 1963 ook beperkt qua bevoegdheden, omdat ze slechts adviezen kon geven wat de taalwetten betrof en bijgevolg de mogelijkheid bleef bestaan dat de uitvoerende macht zich niet schikte naar deze adviezen. Zie hierover R. Renard, 'Vaste Commissie voor Taaltoezicht', *EVB,* p. 1726-727.

65 *De Volksunie*, 10 nov. 1962.

66 L. Haagdorens, p. 154.

67 *De Volksunie*, 30 maart '63, pp. 1, 3; vergelijk met L. Haagdorens, p. 156.

68 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 156; *De Volksunie* 8 juni '63, p. 1.

69 De gebeurtenissen rond het Conclaaf van Hertoginnedal kan men volgen aan de

hand van L. Haagdorens, pp. 154-9; K. De Witte, *Brussel open stad;* Kranten *De Standaard, Het Volk, De Gazet Van Antwerpen* van de maanden juni en juli 1963. Voor de standpunten van de Volksunie terzake: *De Volksunie*, 8, 15, 29 juni, 6, 15, juli '63.

70 L. Haagdorens, p. 158-61.
71 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 174-5; interview met Dr. Vic Anciaux 3 febr. 88.
72 *De Volksunie* 23 dec. '61, p. 10.
73 *Idem*, 10 nov. '62
74 *Idem*, 7 juli '62, p. 8.
75 *Idem*, 23 dec. '61, p. 10.
76 *Idem*, 6 okt. '62, p. 16.
77 *Idem*, 23 dec. '61, p. 10.
78 *Idem*, 10 nov. '62.
79 *Idem*, 23 dec. '61, p. 10.
80 *Idem*, 10 nov. '62.
81 Interviews met V. Anciaux en D. Deconinck.
82 F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie; CRISP* n° 148, pp. 9-14. Voor de volledige samenstelling van het hoofdbestuur van de VU in 1961 zie BIJLAGE; Bosman, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 79-84.
83 F. Van der Elst, 'De Volksunie', p. 1953.
84 *CRISP* n° 148, p. 11.
85 W. Dewachter, 'WIJ', *EVB,* pp. 2064-65. 'WIJ' is de benaming die *De Volksunie* in 1966 kreeg.
86 Het betrof een betoging die in het teken van het federalisme stond en plaatsvond op 27 september 1963. In de pers werd gewag gemaakt van 2 000 à 5 000 betogers (Zie L. Haagdorens, pp. 167-68), terwijl 'De Volksunie' het hield op 10 000 betogers.
87 *CRISP* n° 169, p. 5-10; *De Volksunie* 1959-1963.
88 H. Vanderhaegen, 'Extreem rechts in België / case-study over de VMO', (VUB, 1982), p. 98.
89 E. Vandewalle, 'VMO', *EVB,* p. 1982.
90 F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie,* p. 3; *'t Pallieterke* van 7 nov. 1963, p. 2.
91 *CRISP* n° 169, pp. 5-10; Dewachter, 'WIJ', pp. 2O64-65.
92 W. Dewachter, 'WIJ', p. 2065; interview met V. Anciaux; *De Volksunie* 1959-1963, in algemene zin.
93 *CRISP* n° 331-332, 'la presse radicale flamande'; L. Bosman, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 93.
94 *De Volksunie* 1959-1963; zie bijv. *De Volksunie* van 3 febr. '62, p. 1, 5.
95 K. De Witte, *Brussel, open stad,* pp. 50-1.
96 *De Volksunie,* 18 juli '59, p. 1; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 113.
97 *De Volksunie,* 5 dec. 1959.
98 L. Haagdorens, p. 114.
99 *De Volksunie,* 19 dec. '59.
100 L. Haagdorens, p. 114; zie ook *De Standaard, Het Volk, De Gazet Van Antwerpen,* 1, 7 en 11 dec. 1959.
101 Het betrof de regering Eyskens-Lefèbvre (3 sept. 1960/ 26 maart 1961).
102 *De Volksunie,* 17 sept. 1960, p. 1.
103 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 120.
104 *De Volksunie,* 19 nov. 1960, p. 7, 11.
105 *De Volksunie,* 17 dec. 1960, p. 1.

106 Idem, 1 april 1961; *De Standaard, Het Volk, De Gazet Van Antwerpen,* 27 maart 1961.
107 *De Volksunie,* 28 aug. 1961, p. 1, 6; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 129.
108 *De Volksunie,* aug., sept. en okt. 1961; L. Haagdorens, p. 129 en volgende.
109 Interviews met V. Anciaux (3/2/88) en D. Deconinck (1/2/88); gesprek met Frans Van der Elst (15/1/88); *EVB,* p. 1904; *De Volksunie* van aug. tot okt. 1961.
110 *De Volksunie* van 21 okt. '61, p. 1; *'t Pallieterke,* 19 okt. '61; *Het Volk; De Standaard; De Gazet Van Antwerpen,* 20-23 okt. '61.
111 Interview met D. Deconinck.
112 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 130-133; *De Volksunie,* 28 okt. '61.
113 *De Volksunie,* 20 jan. '62, p. 1; *De Volksunie,* 3 febr. '62, p. 1, 5.
114 Zie noten 58-60.
115 Dit blijkt uit de rubriek 'Bewegingsleven' van *De Volksunie,* juli-okt. '62; zie ook L. Haagdorens, p. 141.
116 Zie o.a *De Volksunie,* 25 aug. '62, p. 1.
117 *De Volksunie,* 6 okt. '62, p. 10; zie ook onderdeel 1.2.
118 J. Verroken, *Twintig jaar Vlaamse weerbaarheid,* pp. 112-13; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 147-48; *De Standaard, Het Volk, De Gazet Van Antwerpen,* 15 okt.
119 L. Haagdorens, p. 149; de VU had zich bij de stemming onthouden.
120 *Ibidem,* p. 160.
121 *Ibidem,* p. 169.
122 F. Van der Elst, *Twintig jaar Volksunie,* p. 63.
123 *Idem,* 'De Volksunie', p. 1953.
124 Interviews met D. Deconinck en V. Anciaux; F. Van der Elst, 'De Volksunie', pp. 1951-53.
125 *De Gazet Van Antwerpen; De Standaard; Het Volk,* 27, 28 maart 1961.
126 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 127.
127 F. Van der Elst, 'De Volksunie', p. 1953.
128 L. Haagdorens, p. 140, 146; J. Verroken, *Twintig jaar Vlaamse weerbaarheid,* pp. 111-12.
129 *'t Pallieterke,* 26 okt. '61, p. 3.
130 M. Van Haegendoren, *Verweer en aanval,* p. 42.
131 L. Haagdorens, pp. 174-15; *De Volksunie,* juli, aug. 1963.
132 *De Linie,* 10 maart '61. Dit blad is van belang, omdat het niet alleen gelezen werd in CVP-middens, maar ook in de meer gematigde VU-middens (interview V. Anciaux).
133 *Gazet Van Antwerpen* 25, 26 maart '61, p. 2.
134 G. Durnez, 'De Linie', *EVB,* p. 881; de oplage varieerde van 10 000 (1960) tot 15 000 (1964, het jaar dat het blad zou opgedoekt worden). Het blad werd later vervangen door *De Vlaamse Linie.*
135 *De Linie,* 8 juni '62; 28 sept. '62, p. 1; 9 nov. '62, p. 1.
136 *Gazet Van Antwerpen,* 18 dec. '61, p. 7; 2 juli '62, p. 7; 16 dec. '63, p. 7.
137 *Gazet Van Antwerpen,* 2 febr. '62, p. 2.
138 M.P. Herremans, 'Le fait Bruxellois', *CRISP* n° 226-227, p. 13.
139 Interview met V. Anciaux, 3 febr. '88.
140 F. Van der Elst, 'De Volksunie', p. 1953.
141 L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 160-1; *Het Pennoen* van jan. 1963.
142 M.P. Herremans, 'La presse radicale flamande', *CRISP* n° 331-332, p. 7; *Het Pennoen* 1959-1963.
143 M. Deneckere, 'Links', *EVB,* pp. 881-82; J. Craeybeckx, 'Het flamingantisme van Marcel Deneckere' pp. 81-103; *Links* en *Het Pennoen,* 1959-1963, zie bijv LINKS, 25 juli '59, p. 3; *Het Pennoen* febr. '60, p. 1; *Links,* 17 maart '62, p. 3.

144 *CRISP* n° 331-332, pp. 25-6; E. Vandewalle, 'Het Pennoen', *EVB,* pp. 1191-92; *Het Pennoen,* 1959-1963.
145 *Het Pennoen,* okt. '60, p. 3; april 1961, p. 8; mei 1962, p. 1; dec. 1963, p. 1 en 8; jan. 1964, p. 1 en 3.
146 *Links,* 17 maart '62, p. 2.
147 F. Van der Elst, in *EVB,* p. 1953; *De Volksunie* 21 dec. '63, p. 7-9, 16.
148 D. Deconinck, 'Vlaamse Demokraten', *EVB,* p. 1880; *CRISP* n° 336, p. 10-11; Interview met D. Deconinck 1 febr. 1988.
149 Interviews met D. Deconinck en V. Anciaux; *Links* 12 okt. '63, p. 3; F. Van der Elst in *EVB,* p. 1953.
150 H. Vanderhaegen, 'Extreem rechts in België', p. 66; E. Vandewalle, 'Brauns', *EVB,* pp. 226-27; *CRISP* n° 331-332, pp. 19-20.
151 E. Vandewalle, 'Karel Dillen', *EVB,* p. 422; 'Were Di', p. 2017, 'VMO', p. 1892; H. Vanderhaegen, 'Extreem rechts in België', p. 102.
152 F. Van der Elst, *EVB,* p. 1953; interviews met D. Deconinck en V. Anciaux.
153 D. Deconinck, *EVB,* p. 188O; volgens V. Anciaux stond Deconinck tijdens de onderhandelingen eerder aan de kant van de Vlaamse Demokraten dan aan de kant van zijn partij.
154 *CRISP,* n° 336, p. 11.
155 Interview met Vic Anciaux.
156 F. Van der Elst, *EVB,* p. 1953; interview met D. Deconinck.
157 D. Deconinck, 'Vlaamse Demokraten', p. 1880; F. Van der Elst in *EVB,* p. 1953.
158 F. Van der Elst, 'Vlaamse Beweging en Vlaams-nationale partij', *EVB,* pp. 1036-38; Witte en Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België,* pp. 489-90.
159 F. Van der Elst in *EVB,* p. 1034.
160 *CRISP* n° 336, p. 10; L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 174-75.

Emmanuel Gerard

De Katholieken, de Vlaams-Waalse betrekkingen en het probleem Brussel (1944-1961)

Het opsteken van de communautaire storm tijdens de regering-Lefèvre heeft indertijd vele buitenlandse waarnemers verrast. Zij waren misleid door de relatieve rust op het communautaire front voordien. Inderdaad, de periode die ik in deze bijdrage zal belichten, en die begrensd wordt door de bevrijding in 1944 en de vorming van de regering-Lefèvre in 1961, is een tijdvak waarin het probleem van de Vlaams-Waalse betrekkingen, inclusief Brussel, verdrongen werd ten gevolge van de toenmalige politieke constellatie. Toch, en het is bijzonder boeiend dat te constateren, was de Vlaams-Waalse kwestie in haar volheid aanwezig en kon zij bijwijlen ook zeer heftig aan de oppervlakte komen, zoals ten tijde van de koningskwestie.

Deze bijdrage is in twee opzichten beperkt. Aangezien het onmogelijk is 'de katholieken' in hun veelzijdige uitdrukkingsvormen in dit korte bestek te belichten, beperk ik mij tot de Christelijke Volkspartij en tot twee andere niet onbelangrijke segmenten van het georganiseerde katholicisme, nl. de christelijke arbeidersbeweging en het Davidsfonds. Bovendien moet ik mij gezien de stand van het bronnenonderzoek bepalen tot een overzicht van vooral uiterlijke gegevens. Ik zal daarbij oog hebben voor de institutionele vertaling van de Vlaams-Waalse dualiteit in de CVP en in de christelijke arbeidersbeweging; voor de officiële standpunten zoals die op congressen en in manifesten werden verwoord; en voor de groeiende spanningen in de CVP in de periode 1958-1961[1].

1. Voorstelling van de actoren

1.1. De Christelijke Volkspartij (CVP)

De Christelijke Volkspartij (in het Frans: Parti Social Chrétien) werd opgericht in 1945 als erfgenaam van de vooroorlogse katholieke partij[2]. Zij was unitair in een tweevoudige betekenis. Ten eerste doordat zij geen

georganiseerde standen meer in haar schoot erkende. Daarmee voltrok zij een evolutie die voor de oorlog was ingezet. Zij was ook unitair in een tweede betekenis en in dat opzicht stond zij haaks op de ontwikkeling die in de jaren dertig op gang was gebracht. Het Blok der Katholieken van 1936 bestond uit twee afdelingen met een relatieve zelfstandigheid, nl.de Katholieke Vlaamse Volkspartij en de Parti Catholique Social. Zij hadden elk een voorzitter en een eigen parlementsfractie; een algemene voorzitter ontbrak. De CVP daarentegen was unitair Belgisch. Zij werd geleid door nationale bestuursorganen, één algemeen voorzitter, één nationaal comité, één partijraad en één congres. Er was nochtans een eigenaardigheid. Vlamingen en Walen waren paritair vertegenwoordigd in het nationaal comité, dat de spil van de partij was. De Vlamingen verloren hierdoor het voordeel van hun meerderheidspositie in de unitaire partij. De Vlaamse en Waalse 'vleugels' van het nationaal comité konden weliswaar apart vergaderen, maar zij hadden geen politieke wel een louter organisatorische taak[3]. Een feit met verstrekkende gevolgen was de opheffing van de Vlaamse parlementsfracties. 'De groepen der CVP, in 's lands openbare instellingen, zijn unitair ingericht (...). Elke verdeling in ondergroepen is niet toegelaten', aldus de statuten. De Vlaamse katholieke opinie verloor hierdoor een uitdrukkingsmiddel, waarover zij voor de oorlog wel had beschikt. De Katholieke Vlaamse Kamergroep, die in 1919 door Van Cauwelaert was opgericht, was immers gedurende het interbellum een belangrijk instrument van de Vlaamse ontvoogdingsstrijd geweest[4].

Het unitaire karakter, zowel in de ene als in de andere betekenis werd in de hand gewerkt door het klimaat van links-rechts polarisatie. De CVP werd gesticht in augustus 1945 ten tijde van de zgn. volksfrontregering, toen de katholieken in de oppositie zaten. Haar sociale filosofie, het personalisme, werd vooral opgevat als een antwoord op het communisme. In de volgende jaren duwde de koningskwestie interne meningsverschillen verder naar de achtergrond en werd alleen het confessioneel en koningsgezind etiket belangrijk. In dit perspectief moet de verruimingspolitiek van 1949 begrepen worden. Om te verhinderen dat een nieuwe Vlaams-nationale formatie de meerderheidsstrategie van de CVP in de koningskwestie zou doorkruisen, streefde P. W. Segers, voorzitter van de Vlaamse vleugel, toen naar een politieke verruiming. Drie gewezen topambtenaren uit de bezettingstijd werden, niet zonder tegenstand van de Walen en ook van vele Vlamingen, in de partij opgenomen. De verruiming leidde niet tot een noemenswaardige vervlaamsing van de CVP, doordat het motief niet op dat vlak te zoeken viel. Zij stichtte wel verwarring in Vlaams-nationale milieus, die pas in 1954 met de Christelijke Volksunie een afgevaardigde naar het parlement zouden sturen.

De CVP bleef de hele periode boven de 40 % van het kiezerscorps. Zij behaalde bij de eerste naoorlogse verkiezingen van 1946 42 % van de stemmen en werd de grootste partij (92 zetels op 202). Bij de verkiezingen van 1949 veroverde zij de absolute meerderheid in de Senaat en in 1950

ook in de Kamer, met 47 % van de stemmen (108 zetels op 212). Zij regeerde alleen tussen 1950 en 1954. Na het verlies van de meerderheid in beide Kamers, 1954, kwam zij opnieuw in de oppositie. In 1958 heroverde zij de meerderheid in de Senaat, maar niet in de Kamer. In 1961 tenslotte behaalde zij 41 % en 96 zetels en stond daarmee terug op de hoogte van 1946. Daarna begon de afname van de electorale effectieven. Was het nationaal comité paritair samengesteld, dan was het overwicht van de Vlamingen in de parlementsfracties daarentegen aanzienlijk. In 1946 telden zij 58 Kamerzetels, de Walen 23 en de Brusselaars 11. In 1961 bedroeg het aantal Kamerzetels respectievelijk 60, 26 en 10.

1.2 De christelijke arbeidersbeweging (ACW-MOC)

De christelijke arbeidersbeweging bestond uit een waaier van organisaties. Naast vrouwen-, mannen- en jeugdorganisaties, waren de voornaamste de vakbond (het ACV) en de mutualiteit (de LCM). De ledencijfers van het ACV, dat in deze periode een grote sprong voorwaarts maakte en de socialistische vakbond voorbijstak, geven een idee van de potentiële reikwijdte van de christelijke arbeidersbeweging. In 1946 telde de christelijke vakbond 402 536 en in 1961 771 576 aangeslotenen.

De coördinatie van al deze organisaties, zowel plaatselijk als nationaal, berustte bij het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW). Dit organisme onderging na de bevrijding een belangrijke gedaanteverandering. Het ACW hield op een politieke organisatie te zijn. De Vlamingen, aangevoerd door P. W. Segers, steunden voortaan de nieuwe CVP. Een belangrijke groep Walen daarentegen die in het verzet hadden gestaan, hadden geen vertrouwen in de Vlaamse leiders noch in de koningsgezinde CVP. Zij spraken hun voorkeur uit voor de *Union Démocratique Belge* (UDB), een travaillistische formatie links van de CVP. Dat was de belangrijkste oorzaak van de splitsing van het oorspronklijk unitaire ACW in twee afdelingen: het Vlaamse ACW en het Waalse *Mouvement Ouvrier Chrétien* (MOC). Pas na de mislukking van de UDB bij de parlementsverkiezingen van 1946 lag de weg open voor een nauwere samenwerking tussen Vlamingen en Walen, die in 1949 door een beperkte reorganisatie werd bezegeld[5].

Vanaf 1949 bevatte de twee-eenheid ACW-MOC zowel elementen van een federale als van een unitaire structuur, wat hun verhouding bijzonder ingewikkeld maakte. Enerzijds bleef het 'dubbel stelsel', ingevoerd na de bevrijding en gesymboliseerd door het dubbel voorzitterschap, gehandhaafd. In tegenstelling met de CVP bestond er geen algemeen voorzitter en geen algemeen secretaris, zodat de vleugels over een grote mate van autonomie beschikten. Anderzijds werden ACW en MOC vanaf 1949 geleid door nationale bestuursorganen, één nationaal bureau, één hoofdbestuur en één middenraad, die zelfs niet paritair waren samengesteld. Vlamingen en Walen konden wel apart vergaderen, maar hadden instemming nodig van de andere vleugel voor de publikatie van standpunten. Bovendien waren de twee belangrijkste steunpunten van de beweging, nl.

de vakbond en de mutualiteit, volkomen unitair.

Tussen ACW en MOC heerste er een latente spanning, die haar oorsprong vond in hun verschillende politieke opstelling. De steun van het ACW voor de CVP was genereus; met Segers, Deschuyffeleer en Bertrand leverde het ACW zelfs de voorzitter van de Vlaamse vleugel tussen 1947 en 1961. De MOC daarentegen stond bijzonder gereserveerd ten aanzien van de PSC, waarin zij slechts een marginale positie bekleedde. Het ressentiment van de oud-aanhangers van de UDB bleef hier lange tijd nawerken. Het ACW telde in 1946 en in 1961 resp. 25 op 63 en 26 op 65 'vrienden' in de Vlaamse CVP-Kamerfractie; de MOC daarentegen slechts 4 op 29 en 12 op 31[6]. Een ander aanvoelen van de Vlaams-Waalse problematiek kwam daar bovenop. De steun van het MOC en zijn leiders aan de Vlaamse Beweging bemoeilijkte de harmonieuze samenwerking, die reeds werd gehinderd door het Vlaamse overwicht op alle niveaus van de organisatie[7]. De Walen hadden echter weinig bewegingsruimte; financieel waren zij afhankelijk van de Vlamingen – dat gold vooral voor het MOC en voor het dagblad *La Cité* – waardoor de hoeken noodgedwongen werden afgerond.

1.3. Het Davidsfonds

Het Davidsfonds was zonder twijfel de belangrijkste culturele organisatie in Vlaanderen. Een Waalse tegenhanger bestond niet. Zijn actie situeerde zich vooral in de sfeer van voordrachten, toneel- en muziekfeesten, film- en later ook kleinkunstavonden, studiereizen, opstelwedstrijden, Guldensporenvieringen en de verspreiding van de Vlaamse literatuur en muziek via een eigen uitgeverij[8]. In dat opzicht kende het een wijde culturele uitstraling.

Het Davidsfonds was tijdens het interbellum een massa-organisatie geworden, die in zijn beste jaar, nl. 1932, 75 648 leden telde, verspreid over 421 afdelingen. De oorlog leidde tot een kunstmatige stijging, zodat de vereniging in 1944 een record aantal leden telde, nl. 97 807. Na een daling tot 73 389 in 1947 steeg het ledenaantal tot iets boven de 80 000 tussen 1950 en 1952. Maar dan begon een blijvende daling die het ledenaantal in 1961, op het einde van de hier besproken periode, terugbracht tot 66 612, verspreid over 667 afdelingen. De toestand werd toen door hoofdsecretaris E. Amter gekwalificeerd als 'niet schitterend'[9]. Dat fenomeen kende verschillende oorzaken, die hier niet ter zake doen, maar het is interessant aan te stippen dat het Davidsfonds er niet in slaagde zijn ledenaantal te consolideren in een periode van groeiende Vlaamse bewustwording.

Het Davidsfonds was katholiek, maar niet gebonden aan de hiërarchie, zoals het geval was met de organisaties van Katholieke Actie. Het Davidsfonds was evenmin politiek. Hoewel het de CVP als katholieke partij niet ongenegen was, had het geen georganiseerde contacten met de politieke wereld en probeerde het zich open te houden voor alle strekkingen binnen de katholieke Vlaamse Beweging. Symptomatisch was de houding van

het Davidsfonds inzake de IJzerbedevaart. In 1946 hield het zich neutraal in het conflict tussen het patriottische comité o.l.v. prof. Cardijn en het nationalistische o.l.v. Edward Clottens. In feite gaf het daardoor vooral morele steun aan de nationalisten[10].

2. Een unitaire kijk op de Vlaams-Waalse betrekkingen en het probleem Brussel[11]

2.1. 1944-1950: Belgicisme en herlevende Vlaamse Beweging

De jaren 1944-1950 vormden alles behalve een kalme periode, maar op het vlak van de Waals-Vlaamse betrekkingen scheen een impasse te zijn ingetreden. De Waalse Beweging, traditioneel verbonden met de linkse partijen, vertoonde na de oorlog een grote vitaliteit, maar kreeg geen institutionele vertaling. Daartegenover was er geen Vlaamse Beweging meer, de Vlaamse kwestie was door de collaboratie gecompromitteerd, en voor velen achterhaald. De CVP, die toch in Vlaanderen haar belangrijkste steunpunt had, werd opgericht in een geest van constructief Belgicisme, dat lange tijd zou overheersen.

In het eerste programma-ontwerp dat nog door het Blok der Katholieken, einde 1944, werd opgesteld, stond de bevordering van de nationale gemeenschapszin en de toewijding aan het vaderland vooraan. Met betrekking tot de cultuurgemeenschappen luidde het als volgt: 'Het huidig taalregime verzekert aan onze twee cultuurgemeenschappen de mogelijkheid vrije ontplooiing te geven aan hun rijk geestesbezit. Uit hun wederzijdse beïnvloeding kan een nieuw en vruchtbaar nationaal genie ontstaan; daarom is het wenselijk dat de vooraanstaande intellectuelen de beide landstalen machtig zijn. Door een gelijke welwillendheid tegenover de Vlamingen en de Walen, moet Brussel werkelijk de hoofdstad zijn van alle Belgen'[12]. Het contrast met de vooroorlogse tijd was groot. De Vlaamse en Waalse naties werden gereduceerd tot cultuurgemeenschappen; België was het echte vaderland.

Die lijn werd doorgetrokken in het Kerstprogramma, waarin het Belgische vaderland opnieuw centraal stond[13]. Het federalisme werd principieel veroordeeld – we schrijven 25 december 1945, dus enkele maanden na het Waalse congres. Daartegenover werd gepleit voor cultureel, sociaal-economisch en politiek regionalisme. Beide cultuurgemeenschappen moeten zich volledig kunnen ontplooien en op sociaal-economisch vlak moesten eigen accenten mogelijk zijn voor de verschillende landstreken. Op politiek vlak stelde het Kerstprogramma een tweevoudige oplossing voor. Het vroeg op het nationale plan, gelijkwaardige behandeling van Vlamingen en Walen in de centrale besturen en 'de aanpassing van het taalregime te Brussel aan de rol, die de hoofdstad daadwerkelijk moet vervullen tegenover de twee landstreken' (p. 138). Verder pleitte het voor deconcentratie (uitbreiding van de beslissings-

macht van de provinciale, gewestelijke en plaatselijke agenten van de centrale overheid) en decentralisatie (uitbreiding der bevoegdheden van de provincies vooral). Deconcentratie en decentralisatie, die gedurende twee decennia de sleutelwoorden van het CVP-programma zouden blijven, werden gekoppeld aan een herwaardering van de provincies, waarmee de CVP aansloot bij een oude katholieke traditie. 'De menigvuldigheid onzer provincies is te verkiezen boven het dualisme, waarin de botsingen steeds op dezelfde plaats gebeuren, wat tot een breuk zou kunnen leiden' (p. 139). In feite was dit een vorm van protest tegen Brussel.

In de verkiezingsliteratuur werd dat, na een uitval op de 'nieuwe incivieken' van het Waals congres: 'Onze houding is duidelijk: eens en voor altijd: België. Maar in het gemeenschappelijk vaderland willen wij Vlamingen en Walen gelijkberechtigd; geen van beide groepen moet over de andere baas spelen. Brussel is het bindteken tussen de twee en op bestuurlijk gebied moet elk gewest over zijn eigen belangen waken. Waar zijn de echte vaderlanders en de realisten'[14].

De constructief-Belgische opstelling van de CVP kwam stilaan in botsing met de herlevende Vlaamse Beweging, die traditioneel vooral in katholieke milieus wortelde. Die herleving manifesteerde zich na de parlementsverkiezingen van februari 1946 – die in zekere zin een normalisering van het Belgische politieke leven inluidden – en vooral na de vorming van de CVP-BSP-regering in het voorjaar van 1947. De defenestratie van de communisten kondigde de omslag van de internationale conjunctuur aan en schiep een klimaat dat minder ongustig was voor traditionele nationale waarden. De dynamitering van de IJzertoren in 1946, maar vooral de talentelling van 1947 gaven aan deze nieuwe Vlaamsgezinde opinie voedsel. Het Davidsfonds toonde zich bijzonder actief, zowel bij de voorbereiding als bij de klachtenformulering en voerde onmiddellijk actie tegen de resultaten van de talentelling. Belangrijk moment in dit proces was het herverschijnen van het dagblad *De Standaard*, waarmee de taalstrijd opnieuw werd ingezet. 'In 1947, aldus de kronikeur van de Vlaamse Beweging, is er onbetwistbaar een Vlaamsgezinde publieke opinie die zich niet langer in de hoek laat duwen'[15].

Zij maakte het mogelijk dat CVP-kamerlid Van den Daele zijn eenmansstrijd voerde voor de toepassing van de taalwetten[16]. Gerard Van den Daele was niet de eerste de beste. Hij was adjunct-secretaris van het ACW toen hij in augustus 1945 lid werd van het eerste nationaal comité van de CVP. Na zijn verkiezing als kamerlid voor Gent in februari 1946 legde hij zijn functie bij het ACW neer. Vanaf 1949 maakte hij deel uit van het nationaal bureau ACW-MOC, waar hij het regelmatig aan de stok kreeg met de 'vrienden van de MOC'. In 1949 werd hij bovendien hoofdbestuurslid van het Davidsfonds, functie waaruit hij ontslag nam toen hij in 1950 minister van Arbeid en Sociale Voorzorg werd in de homogene CVP-regering. Hoewel Van den Daele belangrijke functies bekleedde, toch was hij niet toonaangevend. Daarvoor was hij te impul-

sief en te principieel.

De nieuwe Vlaamsgezinde opinie kan treffend geïllustreerd worden met het Algemeen Vlaams Congres dat in december 1949 werd georganiseerd door de Vereniging der Vlaamse Studenten. Het congres kreeg de steun van het Vlaams Economisch Verbond en de drie cultuurfondsen, die sedert kort samenwerkten in het Algemeen Vlaams Comité. Een grote schare van sprekers uit alle milieus behandelde er vrijwel alle thema's die de volgende decennia zouden beheersen[17].

2.2. 1950-1958: geremd door de confessionele polarisatie

Het Algemeen Vlaams Congres sloot meteen ook een eerste periode af. Want zo de polarisering van het politieke leven, die de jaren vijftig beheerste, de Vlaams-Waalse tegenstelling bleef voeden, dan remde zij evenzeer de Vlaamse resp. de Waalse Beweging, door de kloof die werd geschapen tussen de leiders van de verschillende partijen. Het probleem van de Vlaams-Waalse betrekkingen werd nochtans in al zijn aspecten ontleed en bestudeerd. Dank zij het Harmel-Centrum, een initiatief van de CVP trouwens, werden de contouren getekend. De kwestie stond echter niet vooraan op de politieke agenda en werd evenmin door een brede beweging ondersteund. In dat verband is de verklaring van oud-premier Eyskens op een besloten vergadering op 14 oktober 1955 wel tekenend: 'Om de Vlaamse Beweging te stimuleren is een grote volksstroming noodzakelijk. Het verwekken van grote spanning rond redelijke Vlaamse eisen blijkt niet meer mogelijk te zijn. Er heerst een grote onverschilligheid ook bij de intellectuelen. De Vlaamse Beweging zal geen sterke vooruitgang meer kennen zolang ze geen brede stroming in de openbare opinie geworden is'[18]. Andere problemen stonden inderdaad op de voorgrond, ideologische verdeeldheid rond de schoolkwestie vooral, maar ook de Europese eenmaking, de militaire kwestie en het probleem van de economische expansie.

Overlopen we de verschillende aspecten van de Vlaams-Waalse problematiek, dan valt vooreerst het klassieke thema van de taalwetgeving op. Vooral aan Vlaamse kant regende het klachten over de toepassing van de taalwetten in de administratie en in het onderwijs, vooral in Brussel, waar de vooroorlogse wantoestanden door de collaboratie en de epuratie waren verslechterd[19]. Hieraan werden gekoppeld de hele problematiek van de talentelling, de afbakening van de taalgrens en van de Brusselse agglomeratie.

Daarnaast was er het thema van de zgn. structuurhervormingen. Dook het federalisme al vlug terug op, sterker in Wallonië dan in Vlaanderen, het bleef langer taboe in christelijk-sociale milieus[20]. De stelling ingenomen in het Kerstprogramma van 1945 bleef hier lange tijd bepalend, nl. afwijzing van het federalisme, wel deconcentratie en decentralisatie. Maar er waren in de CVP wel voorstanders van de culturele autonomie, gekoppeld aan de splitsing van het Ministerie van Openbaar Onderwijs.

Buiten de klassieke antithese tussen taalwetgeving of structuurhervormingen, groeide in deze periode een duidelijke belangstelling voor de sociale en economische problemen van de verschillende gemeenschappen en regio's. Deze bekommernis was dominant in de Waalse Beweging sinds de bevrijding, maar kwam vrij snel ook tot uiting in de Vlaamse Beweging. Steeds meer Vlamingen zagen in de klassieke taalstrijd de oude grieventrommel of in het federalisme de uiting van een onvruchtbaar nationalisme. Zij wezen op de dieperliggende oorzaken van de Vlaamse minderwaardigheid nl. de achterstand in economie en onderwijs. Twee slogans traden hierbij op de voorgrond: werk in eigen streek en vernederlandsing van het bedrijfsleven.

Tenslotte, maar daarom niet minder belangrijk, was er de bijzonder emotionele materie van repressie en epuratie, die zeer nauw verweven was met de kwestie van de Vlaams-Waalse betrekkingen. Immers, in Vlaanderen hadden velen de repressie aangevoeld als een anti-Vlaams, maar ook anti-katholiek maneuver. Verschillende wetgevende initiatieven van de CVP hadden dan ook, meer dan op de eigenlijke taalproblematiek, betrekking op de verzachting van repressie en epuratie, die tienduizenden gezinnen had getroffen.

Het probleem Brussel kreeg dus slechts een relatieve aandacht. De emotionele waarde van de randgemeenten zou pas blijken na 1958. Dan zouden ze volop als een symbolisch en mobiliserend element functioneren, zoals trouwens de aanpassing van de kamerzetels.

2.2.1. Onder de homogene CVP-regering

In 1950 kwam de CVP aan de macht en bracht Leopold III terug op de troon. Zij moest echter zwichten voor het straatgeweld. De polarisering rond de koningskwestie leidde tot een sterkere profilering zowel van de Vlaamse als van de Waalse Beweging en bracht het federalisme weer op de voorgrond, niet alleen in Wallonië maar ook in Vlaanderen. Onder meer het Davidsfonds vroeg grondige wijzigingen aan de staatsstructuur om de Vlaamse meerderheid niet schaakmat te zetten[21]. Twee van zijn leiders, nl. Edward Amter en Jozef Clottens, traden toe tot het Vlaams Comité voor Federalisme, dat in 1950 werd opgericht en een voorbode was van de Volksunie. Het is dit comité dat in 1952 samen met Waalse federalisten een manifest afkondigde.

Belangrijker nochtans waren de gevolgen in de CVP zelf. De ontgoocheling teweeggebracht door de nederlaag was groot en ze verwekte felle beroering in de partij[22]. Het buitengewoon partijcongres van september 1950, dat het verslag hoorde van een bijzondere onderzoekscommissie, kon de kritiek van vooral Vlaamse zijde niet tot zwijgen brengen. De unitaire partij werd als een duperie voor Vlaanderen beschouwd. 'Deze ontgoocheling, aldus Vermeire en Vanhove, zal eveneens voor de eerste maal in de partij een strekking naar meer autonomie van beide taalgemeenschappen uitlokken. Het betrof niet een strekking naar autonomie in het land, wel in de partij. De vraag was evenwel ondersteund door de

argumentatie dat een grotere onafhankelijkheid van beide vleugels in de partij, en in casu de Vlaamse vleugel, de aanzwellende stroom naar zelfbestuur in Vlaanderen zou kunnen indammen'[23].

Uit de vele kritieken plukken we die van Frans Maes, die in het tijdschrift van het Vlaamse ACW sarcastisch opmerkte: 'Toen de Walen met de idee van de geografische senaat voor de dag kwamen ging er onder de katholieke Vlamingen een huilconcert op als gold het hier een vernedering die Vlaanderen nooit zou dragen. Maar diezelfde katholieke Vlamingen bleven stekeblind waar zij hadden moeten zien dat hetzelfde systeem sinds jaar en dag werkt in de CVP waar de numerieke meerderheid der Vlamingen nog veel sterker is dan in het parlement. 74 op de 108 CVP-vertegenwoordigers zijn Vlamingen, maar de 34 Walen hebben evenveel ministers als de 74 Vlamingen. Dat is maar een enkel opvallend voorbeeld, maar in de organisatie van de partij kan men er zo tientallen vinden, het ene meer of minder belangrijk dan het andere'. En na gewezen te hebben op de nadelige gevolgen besloot hij: 'Het huidige systeem: gelijkheid van Walen en Vlamingen is onaanvaardbaar omdat het de grootste lasten geeft aan de Vlamingen en de grootste voordelen aan de Walen'[24].

De roep om meer autonomie leidde uiteindelijk slechts tot een beperkte statutenwijziging. Op het CVP-congres van maart 1951 werd de bevoegdheid van de vleugels in het nationaal comité uitgebreid tot het 'onderzoek van politieke vraagstukken in het licht van de toestanden die eigen zijn aan hun gebieden, dit met het doel verslag uit te brengen bij het nationaal comité (art.4)'. In feite veranderde er niets. De vleugels hebben van deze politieke bevoegdheid nooit of nauwelijks gebruik gemaakt 'en wel, zo stellen Vanhove en Vermeire, doordat ze aanvoelen dat andere belangrijke zaken op het spel staan'[25]. Wellicht is dat de reden waarom ook de Vlaamse Kamergroep, die op 7 december 1950 werd opgericht, een doodgeboren kind was: hij was een 'demonstratie van kwaad humeur', meer niet[26].

De CVP kon de Vlaamse verbittering na de afloop van de koningskwestie min of meer kanaliseren door een groter aandeel te geven aan de Vlamingen in het kabinet, dan in de vorige regeringen het geval was geweest. Nochtans werd ook de half-en-half verdeling van de portefeuilles door vele CVP-militanten als vernederend aangevoeld, zoals blijkt uit de commentaar van Maes hierboven. De pil werd verguld doordat zich onder de nieuwe CVP-ministers ook Gerard Van den Daele bevond, die zich in de voorgaande jaren met zijn eenmansstrijd in de belangstelling had gewerkt, en August De Boodt, die als een bijna-nationalist bekend stond.

Het debat over de grondwetsherziening, dat door de regering in juni 1953 werd ingeleid, bracht de Vlaams-Waalse betrekkingen weer op de voorgrond[27]. Van socialistische zijde werd een voorstel tot structuurhervorming in federatieve zin gedaan. Het is eveneens in dit kader dat het Brusselse CVP-kamerlid Van Elslande zijn voorstel tot culturele autonomie formuleerde. De CVP wees in het parlement en op haar congres

van november 1953 het federalisme radicaal van de hand en drukte haar gehechtheid uit aan de unitaire structuur van het land. Maar om de eenheid te versterken wenste zij wel een herziening van het statuut van Brussel 'teneinde de hoofdstad toe te laten haar natuurlijke rol te vervullen van administratief en politiek centrum van een tweetalig land' en maatregelen in de richting van deconcentratie en decentralisatie. In dat laatste verband hernam zij het voorstel van culturele autonomie, dat evenwel via een gewoon wetgevend initiatief moest verwezenlijkt worden[28]. In het *Tijdschrift voor Politiek,* uitgegeven door het Studiecentrum van de CVP, verscheen naar aanleiding hiervan een artikel van senator Custers, waarin men tussen de lijnen de roep naar een meer doortastende houding kan lezen[29]. Hij prees het Kerstprogramma, maar stelde met spijt vast dat er onder de homogene regering van de verwezenlijking ervan betrekkelijk weinig in huis was gekomen. Hij stelde zich achter de resoluties van het CVP-congres inzake het federalisme, maar vroeg de spoedige realisatie van de culturele autonomie en hervormingen in de centrale besturen. Custers noemde tenslotte het CVP-standpunt inzake Brussel 'van uitzonderlijke betekenis' en suggereerde zelf een reeks hervormingen, gaande van de administratieve eenmaking van de Brusselse agglomeratie onder het rechtstreekse gezag van een vertegenwoordiger van het centraal gezag, een tiende provincie, de inrichting van taalrollen, de hervorming van de onderwijswetgeving, de oprichting van een controle-apparaat, en een goed opgevatte decentralisatie.

Over de talentelling, de afbakening van de Brussselse agglomeratie en het taalregime van de randgemeenten repte het congres echter met geen woord. Het is merkwaardig dat verslaggever De Schryver geen bespreking wijdde aan het wetsontwerp-Moyersoen, dat enkele maanden tevoren in de Senaat was goedgekeurd. Maar allicht biedt de retorische vraag daarover in het artikel van Custers een verklaring: 'Is het niet bijzonder opmerkelijk geweest dat het onlangs in de Senaat gestemd wetsvoorstel tot wijziging van de taalregeling in bestuurszaken ook nu nog scherp verzet in Brusselse kringen heeft uitgelokt'. Het kwestieuze ontwerp, dat de herziening beoogde van de bestuurstaalwet van 1932, werd door minister van Binnenlandse Zaken Moyersoen ingediend in mei 1952. De regering loste hiermee een belofte in uit 1950 en bracht daarmee een alternatief voor de publikatie van de talentelling. Het ontwerp bakende de taalgrens af en regelde het taalstatuut van de Brusselse agglomeratie, die voortaan negentien i.p.v. zestien gemeenten zou omvatten. Hier voerde het een volledige administratieve tweetaligheid door ter vervanging van het stelsel van 1932. In het oorspronkelijk ontwerp was geen sprake van faciliteiten in de randgemeenten van de Brusselse agglomeratie, wel in een aantal taalgrensgemeenten. De mogelijkheid om ook in zeven randgemeenten uitzonderingen op de eentaligheid in te voeren, werd pas door een regeringsamendement tijdens de bespreking in de Senaatscommissie binnengebracht. De tegemoetkomingen voor de Franstaligen in de Vlaamse randgemeenten waren echter zeer beperkt en

gingen niet zo ver als het stelsel dat in de taalgrensgemeenten werd toegepast. De faciliteiten in de taalgrensgemeenten waren een aangepaste versie van het beperkt tweetalig stelsel van de wet van 1932, stelsel dat neerkwam op een externe tweetaligheid. De faciliteiten in de randgemeenten daarentegen beperkten zich tot de tweetaligheid van de berichten. En dan nog werd de eventuele invoering ervan overgelaten aan de Koning[30].

Het ontwerp, hoewel ingediend door de homogene katholieke regering, kon niet op de onverdeelde steun van de CVP rekenen. De taalregeling in de randgemeenten lokte minder protest uit bij de Vlamingen, dan de uitbreiding van de tweetaligheid in de agglomeratie bij de Walen. Bij de stemming in de Senaat op 16 juli 1953 stemden alle Vlaamse CVP-leden voor, maar een meerderheid van de Waalse CVP-leden stemden tegen[31]. Omdat de katholieke solidariteit onder de homogene regering voorrang moest krijgen, werd de bespreking in de Kamer uitgesteld. Na de parlementsverkiezingen van 1954 maakte het wetsontwerp-Moyersoen geen kans meer.

De balans van de homogene CVP-regering is vlug gemaakt. Het kabinet, dat de nederlaag in de koningskwestie nooit te boven kwam en 'veroordeeld was om te regeren', was instabiel. Het boekte geen noemenswaardige vorderingen inzake de Vlaams-Waalse betrekkingen in het algemeen en Brussel in het bijzonder. Wat de Vlamingen betreft, het steunpunt van de CVP en dus ook van de regeringsmeerderheid, zij kenden geen nederlagen, maar evenmin overwinningen. Konden zij de publikatie van de talentelling van 1947 tegenhouden, zij slaagden er niet in het verzet van de Walen tegen het wetsontwerp-Moyersoen te overwinnen.

2.2.2. In de oppositie

Na de parlementsverkiezingen van 1954 kwam de CVP gedurende vier jaar in de oppositie terecht. Hoewel deze periode gedomineerd werd door de schoolstrijd, groeide in christelijk-sociale rangen de aandacht voor de Vlaamse problematiek. Niet alleen het ontbreken van een Vlaamse reflex bij de regering-Van Acker was daarvoor verantwoordelijk, maar ook het eerste weliswaar geringe succes van de Volksunie, die sedert 1954 één kamerlid telde. Bij velen leefde immers de vrees voor een Vlaamsnationale zweeppartij. Met betrekking tot het probleem Brussel greep er een rijpingsproces plaats. De aandacht voor de Brusselse agglomeratie en de randgemeenten werd veroorzaakt door de officiële publikatie, op 10 juni 1954, van de resultaten van de talentelling van 1947. Hierdoor werden aan de agglomeratie Brussel drie nieuwe gemeenten toegevoegd en werd een beperkt tweetalig regime voorzien in de wet van 1932 ingevoerd in vier randgemeenten[32]. Bovendien was een nieuwe talentelling aangekondigd voor 1957. Even gaf de kwestie Brussel aanleiding tot een Vlaamse 'driepartijenactie', maar vanaf het najaar van 1954 bemoeilijkte de schoolstrijd de samenwerking tussen de partijen.

In het algemeen was er een grote convergentie tussen de standpunten

van CVP en het Vlaamse ACW. In de geest van het wetsontwerp-Moyersoen streefden beide naar de vastlegging van de taalgrens en de afbakening van de Brusselse agglomeratie tot negentien gemeenten, een veralgemeende tweetaligheid in Brussel en faciliteiten aan de taalgrens en in enkele randgemeenten. Het Davidsfonds eiste een wetenschappelijk onderzoek vooraleer de taalgrens vast te leggen en de Brusselse agglomeratie af te bakenen, accepteerde de faciliteiten aan de taalgrens maar niet in de randgemeenten.

In de zomer van 1955 stond de Sociale Week van het ACW in het teken van de Vlaamse beweging[33]. Met betrekking tot de taalgrens en de begrenzing van de Brusselse agglomeratie stelde Neyrinck in zijn les over de actuele problemen eenvoudig: 'De nieuwe taalwet zal noodzakelijk ook op Brussel betrekking hebben. Betreffende dit punt konden Vlamingen en Walen in het Harmelcentrum eveneens akkoord gaan: het is niet goed dat in een land een hoofdstad te groot wordt. Daarom zou het eigen taalregime van Brussel beperkt worden tot de gemeenten van de huidige Brusselse agglomeratie. Binnen de agglomeratie zelf zou gestreefd worden naar een zo mogelijk volledige tweetaligheid'. Verder sprak CVP-Kamerlid De Saeger over de sociaal-economische problemen en zijn collega Van den Daele over de politieke en administratieve grieven.

Als gevolg van de Sociale Week en op aandringen van oud-minister Van den Daele werd op 14 oktober 1955 een werkgroep geïnstalleerd, de zgn. Vlaamse Werkgroep, bestaande uit ACW-personaliteiten aangevuld met vooraanstaanden uit de andere christelijke sociale organisaties[34]. Het doel was te komen tot een akkoord over een Vlaams programma en in een later stadium de contacten uit te breiden tot de andere Vlaamsgezinden uit andere partijen. De plaats van deze werkgroep was duister. Hij functioneerde niet binnen de ACW-structuur en oud-premier Eyskens, die op de eerste vergadering aanwezig was, oordeelde dat zijn bestaan best niet zou uitlekken bij de CVP. In de besprekingen kwam het hele gamma van Vlaamse problemen aan bod met bijzondere aandacht voor sociaal-economische kwesties; Brussel en taalgrens waren eerder marginaal[35].

Op 25 november 1955 nam het nationaal comité van de CVP een reeks besluiten aan met betrekking tot de Vlaams-Waalse verhoudingen, hierin gevolgd door het congres van Namen en december 1956. De CVP eiste culturele autonomie; herziening der taalwetten, waarbij de klemtoon viel op Brussel; en deconcentratie en decentralisatie[36]. Laten we even de resoluties met betrekking tot de taalwetten nader bekijken. Met betrekking tot het taalgebruik in de Brusselse agglomeratie, waarvan de begrenzing niet werd aangegeven, werden de volgende eisen gesteld: op administratief vlak toepassing van het stelsel dat geldig was voor de centrale besturen, dus zowel voor interne als voor externe tweetaligheid; inzake onderwijs: moedertaal is voertaal. Met betrekking tot de randgemeenten werd een oplossing gevraagd 'zonder inbreuk maken op het beginsel van de taalhomogeniteit van de taalgebieden. Een faciliteitenregime zou moeten voorzien worden en de juiste grenzen van het toepassingsgebied

bij wet vastgelegd'. Met betrekking tot de taalgrensgemeenten werden drie wensen geformuleerd: het taalgebied bepalen; in de meeste gemeenten 'het zogenaamde faciliteitenregime invoeren of behouden'; taalhomogeniteit herstellen waar mogelijk door een aanpassing van de administratieve grenzen.

De CVP werd nochtans van langsom meer onder vuur genomen. Van Vlaamse kant werden zowel haar Vlaams karakter als haar Vlaamse strijdbaarheid in twijfel getrokken. De Waalse invloed en overheersing werden aan de kaak gesteld. In september 1956 behandelde het Davidsfonds op zijn congres o.a. de houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse Beweging. Inleider was Edgard Van Cauwelaert, advocaat te Brussel, de latere voorzitter van het Vlaams Actiecomité voor Brussel en Taalgrens. Het congres eiste de reorganisatie van de partijen en in het bijzonder de CVP op basis van de twee volksgemeenschappen[37]. Na afloop maakte het Davidsfonds een manifest bekend dat als programma ter onmiddelijke verwezenlijking naar de Koning, de regering en de Vlaamse politieke mandatarisen werd gestuurd. Naar aanleiding van de mijnramp in Marcinelle werd nog eens gewezen op de structurele werkloosheid in het Vlaamse land. Vervolgens werd het probleem Congo aangesneden, het wetsontwerp over het taalgebruik in bestuurszaken, dat door minister Vermeylen was aangekondigd na de publikatie van de talentelling, de wereldtentoonstelling, en tenslotte repressie en epuratie. Met betrekking tot de bestuurstaalwet werd de vastlegging van de taalgrens en van de niet uit te breiden Brusselse agglomeratie gevraagd, maar niet dan na een 'wetenschappelijk onderzoek' – dit was in feite een afwijzing van het Harmelcentrum en het wetsontwerp-Moyersoen. In de Brusselse agglomeratie werd volstrekte tweetaligheid geëist. Te noteren valt dat voor gemeenten langs de taalgrens administratieve aanpassingen en faciliteiten werden voorzien, terwijl er over de randgemeenten met geen woord werd gerept[38]. Het september-manifest werd aan alle Vlaamse parlementsleden toegestuurd ter goedkeuring. Er kwamen slechts 34 antwoorden binnen. 32 of ruim een vierde van de 119 Vlaamse CVP-mandatarissen reageerde. De overige twee reacties kwamen van een liberaal en het enige Volksunie-kamerlid. De BSP liet niets van zich horen. 24 CVP-mandatarissen en het Volksunie-lid verklaarden zich volledig akkoord. Verder verklaarden zich nog 4 ander CVP-leden in principe akkoord.

De CVP bleef onwrikbaar wat de unitaire partijstructuur betreft. Reagerend op het congres van het Davidsfonds antwoordde de CVP-voorzitter ondubbelzinnig als volgt: 'De organisatie van de Christelijke Volkspartij is opgebouwd, onder inachtneming van de noodzakelijkheden op verschillende gebieden. De partij is aldus verplicht, rekening te houden met het feit dat in ons land de linkse partijen meer en meer hun krachten bundelen tot een antiklerikaal eenheidsfront. Wanneer daarenboven nog gedacht wordt aan een hervorming van de kieswet in de zin van een inrichting van de apparentering op nationaal vlak, zal u

begrijpen dat er minder dan ooit sprake kan van zijn, aan de structuur van de partij te tornen'[39]. Om de kritiek te ontzenuwen gaf de Vlaamse vleugel van de CVP einde 1957 een bijzonder nummer van haar informatieblad uit. Daarin wees zij niet alleen de vorming van een zweeppartij af, maar ook de mogelijkheid van een splitsing van de partij en stelde zij haar verdiensten voor de oplossing van de problematiek van de Vlaams-Waalse betrekkingen in het daglicht[40]. Toch was er als gevolg van de contacten tussen verscheidene CVP-kamerleden in de Vlaamse Werkgroep in het begin van 1957 een Vlaamse kamergroep tot stand gekomen.

Een andere vrucht van de Vlaamse Werkgroep, die zelf in april 1957 ter ziele ging, was een Vlaams manifest, waarvan de tekst in november 1957 door de Vlaamse leden van het ACW-MOC-hoofdbestuur werd goedgekeurd. In de algemene doelstellingen van het manifest werd gepleit voor werkverschaffing in alle Vlaamse gewesten, vernederlandsing van het bedrijfsleven, benoeming van Vlamingen in de overheidsdiensten, deconcentratie en decentralisatie en culturele ontplooiing van de Vlaamse mens. Er werd daarbij vastgesteld dat de Vlamingen op het gebied van de administratie, het gerecht, het leger en het onderwijs, in beginsel, recht hadden gekregen, maar dat er in feite nog een grote Vlaamse achterstand, vooral in Brussel, was. Verder werd er gepleit voor een actieve steun aan de Vlamingen in Brussel. Onder de acht concrete maatregelen werd sub 4. de spoedige goedkeuring van het wetsontwerp-Moyersoen gevraagd[41]. De publikatie van het manifest was echter onderworpen aan de goedkeuring van het nationaal bureau van het ACW-MOC. Op de vergadering van 6 februari 1958 bleek daarover een ernstige onenigheid. De kopstukken van de MOC waren ongelukkig zowel over de geest als over de formulering van de tekst, de te eenzijdige beklemtoning van de Vlaamse economische problemen, de verplichting tot gebruik van de streektaal in het onderwijs, de veralgemening van het passief bilinguïsme op nationale vergaderingen, de instelling van taalkaders in de ministeries. Wij signaleren hier alleen de opmerking van algemeen secretaris Olivier Grégoire, die ook lid van het Nationaal Comité van de CVP was: 'Waar het probleem Brussel besproken wordt, moeten wij ons afvragen of het ogenblik wel goed gekozen is om deze zeer netelige kwestie aan te raken'. De houding van de MOC ergerde de Vlamingen, die de tekst van het manifest zeer gematigd vonden[42]. Om uit de knoop te geraken werd het manifest gepubliceerd als uitgaande van het Vlaamse ACW, de MOC 'nam er kennis van'. Geen wonder dat de Vlaams-Waalse betrekkingen tussen 1958 en 1961 niet meer op het nationaal bureau zouden besproken worden, hoewel verscheidene vooraanstaanden aan weerskanten in de strijd gemoeid waren en o.a. aan Vlaamse kant, het dagblad *Het Volk* een strijdende positie innam[43].

3. 1958-1961 : Spanningen rond de talentelling

De jaren 1958-1961 vormen de overgang naar de grote mobilisatie. Vanaf 1958 kwam het probleem van de Vlaams-Waalse betrekkingen in een stroomversnelling. Een eerste belangrijk gegeven was de nieuwe politieke constellatie na de parlementsverkiezingen van 1 juni 1958: zowel een linkse als een rechtse blokvorming was uitgesloten; het Schoolpact dat daarop tot stand kwam brak het dwangbuis waarin de partijen sinds decennia gevangen zaten. Een tweede element was de groeiende Waalse onrust ten gevolge van de kolencrisis en de verdere aftakeling van de Waalse economie, onrust die zou uitmonden in de grote staking van 1960-1961. Tenslotte zorgde de nabijheid van de talentelling aan Vlaamse kant voor een groeiende nervositeit.

De bijdrage van het Vlaams Actiecomité voor Brussel en Taalgrens (VABT) is in deze stroomversnelling bepalend geweest[44]. Bestaande uit bijna alle Vlaamse cultuur- en strijdverenigingen zou het door zijn overwegend katholieke samenstelling vooral druk uitoefenen op de Vlaamse vleugel van de CVP, 'die hierdoor meer vooruitgeschoven stellingen ging innemen'[45]. Het actiecomité, dat op 14 maart 1959 vaste vormen aannam, was een uitloper van de Vlaamse actie rond de wereldtentoonstelling. Tot de massabestanddelen hoorde het Davidsfonds. Een meer dynamisch element erin was de jonge Vlaamse Volksbeweging (VVB), die weliswaar pluralistisch van samenstelling was, maar toch een vooral katholieke aanhang telde[46]. Ook de meeste katholieke jeugdverenigingen maakten deel uit van het comité. De eerste voorzitter was Edgard Van Cauwelaert van het Vlaams comité voor Brussel: hij werd in 1960 opgevolgd door E. Amter, de hoofdsecretaris van het Davidsfonds. 'Het gezag van de vrijzinnige verenigingen was bijzonder gering, ook reeds omdat zij er geen ogenblik in slaagden de liberale en socialistische partijen te beïnvloeden[47]'.

De Volksunie, die bij de parlementsverkiezingen van 1958 haar enige kamerzetel had behouden, was als partij geen lid van het VABT, maar er bestond wel een sterke persoonlijke vervlechting via andere samenstellende groeperingen. Dit was een bijkomende pressie op de CVP, die via het VABT in feite geconfronteerd werd met een politieke tegenstrever[48]. De Volksunie was op dat moment in volle opbouw. Haar aanhang vond zij vooral in de Vlaams-katholieke burgerij, vrije beroepen, leraars, middenstand. De leiding bestond officieel uit mensen zonder collaboratieverleden, maar achter de schermen ageerden een aantal figuren die de VU van de VNV overgeërfd had[49].

Het actiecomité zou erin slagen een massa-mobilisatie op gang te brengen en de regering te doen wijken op het punt van de talentelling. De eerste zeer geslaagde actie was de inschakeling van de gemeentebesturen. Vanaf februari 1959 werden door de Vlaamse gemeenten moties tegen de talentelling goedgekeurd en dat op basis van de conclusies van het Centrum-Harmel met betrekking tot de homogeniteit van de

cultuurgemeenschappen. Op 11 juli 1959 hadden reeds 318 gemeentebesturen de resolutie onderschreven. Op de 'Geen Talentelling-dag' van 28 november was het aantal opgelopen tot boven de 500[50].

In de CVP zorgde deze aangelegenheid intussen voor hevige spanningen. De interpellatie van oud-premier Duvieusart in de Senaat op 26 mei 1959 bewees dat een deel van de katholieke Walen niet bereid waren toe te geven op de talentelling. Het was een voldoende reden voor de CVP om te aarzelen, tot grote wrevel weliswaar van premier Eyskens. In de zomer van 1959 moest de regeringsleider, onder de indruk van de moties van de gemeentebesturen er bij voorzitter Lefèvre op aandringen dat de partij standpunt zou innemen omtrent de talentelling, de taalgrens, het statuut van Brussel en de randgemeenten[51]. Théo Lefèvre nam in deze materie geen radicaal Vlaams standpunt in, maar leek eerder tot verregaande toegevingen bereid[52]. Op 9 december 1959 volgde de interpellatie van CVP-kamerlid Verroken over de talentelling, waarmee eens te meer de verdeeldheid terzake van de CVP duidelijk werd. De Vlaamse CVP-fractie nam stelling tegen de talentelling. Premier Eyskens beloofde ze uit te stellen tot er een definitieve taalregeling zou zijn uitgewerkt.

De standpuntbepaling van de partij liep dus niet van een leien dakje. Toch kwam na lange besprekingen in een commissie het zgn. taalcompromis van de CVP tot stand. Dit vergelijk, waarmee de partij 'een einde wilde stellen aan de laatste taalgeschillen', werd na vinnige debatten met 283 voor, 82 tegen bij 35 onthoudingen op voorstel van het nationaal comité goedgekeurd op het congres van Charleroi van 6 maart 1960. In dit beruchte taalcompromis, dat zowel van Vlaamse als van Waalse kant felle kritieken uitlokte werden maatregelen voorgesteld betreffende de centrale besturen, de taalgrens, de Brusselse agglomeratie en de randgemeenten. Wat stond er in de tekst? In de centrale besturen zou een tweetalig kader naast twee eentalige kaders opgericht worden. De talentelling zou afgeschaft worden en de taalgrens vastgelegd volgens de besluiten van het Harmel-Centrum met dien verstande dat de zgn. allogene gemeenten definitief in het ene of andere taalregime zouden ondergebracht worden met faciliteiten naar buitenuit voor de anderstaligen. Met betrekking tot de negentien gemeenten van de Brusselse agglomeratie werd de tweetaligheid gevraagd van de administratie zowel naar buiten als naar binnen. In acht Vlaamse randgemeenten en in enkele Waalse randgemeenten zouden faciliteiten voor de anderstaligen ingevoerd worden. Deze bestuurlijke faciliteiten waren nu echter al dezelfde als voorzien in de taalgrensgemeenten – in vier randgemeenten was sinds 1954 immers het beperkt tweetalig stelsel voorzien in de wet van 1932 trouwens van kracht – en werden aangevuld met faciliteiten op onderwijsvlak, nl. de mogelijkheid van anderstalige lagere scholen[53].

De hele taalproblematiek, het taalcompromis van de CVP incluis, werd echter kort daarop overschaduwd door de Congo-crisis en nadien door de staking tegen de eenheidswet. In de CVP bleken intussen intriges

aan de gang om het kabinet-Eyskens te laten vallen en een nieuwe, travaillistische regering met de BSP op te zetten. De oprichting door de Vlaamse CVP-fracties van Kamer en Senaat van het 'comité van de acht' wees nochtans op groeiende spanningen tussen de Waalse en Vlaamse vleugel en op de vrees van de Vlaamse vleugel voor de druk die uitging van het Vlaams Actiecomité[54]. Na de parlementsverkiezingen van 1961 zou het tij zeer snel keren.

4. Besluit

Dit korte overzicht brengt ons tot twee conclusies. Er is ten eerste een duidelijke constante te bespeuren in de houding van de CVP ten aanzien van de Vlaams-Waalse problematiek in het algemeen en Brussel in het bijzonder. De CVP stond radicaal afwijzend tegenover het federalisme en zwoer bij deconcentratie en decentralisatie. Met betrekking tot Brussel is er een rode draad te trekken van het ontwerp-Moyersoen in 1953 over de congresresoluties van 1956 naar het taalcompromis van 1960, dat overigens ook op het congres van Oostende van 1961 zou bevestigd worden. De CVP wenste de volledige tweetaligheid van de agglomeratie, uitgebreid tot de negentien gemeenten, en faciliteiten voor anderstaligen in de Vlaamse en Waalse rand. De faciliteiten voorzien in het taalcompromis van 1960, waren evenwel uitgebreider dan deze in het wetsontwerp-Moyersoen. Het valt overigens op dat naarmate de jaren verstreken, het gewicht van de discussie naar de symbolisch geladen randgemeenten werd verschoven.

In haar standpuntbepaling gedroeg de CVP zich – en dat is onze tweede conclusie – als een unitaire partij. De CVP was wel overwegend Vlaams, maar haar Vlaamse vleugel was minder Vlaamsgezind dan de Katholieke Vlaamse Volkspartij voor 1940. De geest die de CVP tussen 1945 en 1961 bezielde was nationaal en unitair[55]. Dat had te maken met de geweldige terugslag van de Vlaamse Beweging na de bevrijding en het wegvallen van een structurele vertaling van de Vlaamsgezinde opinie. Het valt op dat de unitaire geest van de CVP sterker tot uiting kwam in de partijorganen dan in de parlementsfracties. In het bijzonder in hoofde van partijvoorzitter Theo Lefèvre (1950-1961), door zijn biograaf geportretteerd als 'romantisch patriot'[56], en in het nationaal comité. Merkwaardig is dat de Vlaamse en de Waalse vleugel van het nationaal comité vanaf 1951 over een zekere autonomie konden beschikken, maar daar geen gebruik van gemaakt hebben. Integendeel elke mogelijke profilering van Vlamingen en Walen binnen de partij werd door de CVP als niet opportuun van de hand gewezen in het klimaat van scherpe confessionele polarisatie tussen 1950 en 1958. Bij deze opmerking mag men evenwel niet uit het oog verliezen dat de standpunten van de CVP niet alleen geïnspireerd waren door een 'unitaire geest', maar evenzeer het resultaat waren van een labiel en steeds omstreden compromis tussen diverse belangen.

De aparte profilering van de beide taalgroepen was wel mogelijk in de christelijke arbeidersbeweging. Niettegenstaande de soliede unitaire structuur van vakbond en mutualiteit, gaf de relatieve autonomie van ACW en MOC aan Vlamingen en Walen immers eigen uitdrukkingsmogelijkheden. Vandaar o.a. de Vlaamse Werkgroep en het Vlaams manifest van het ACW waarvan de MOC noodgedwongen 'kennis nam'. De tegenstellingen in de arbeidersbeweging waren zeker scherper dan voor 1940, mede doordat het MOC onder druk stond van het linkse wallingantisme. Aan Vlaams-katholieke zijde tenslotte hield het Davidsfonds door zijn 'neutrale' opstelling ten aanzien van de CVP in feite de deur voor een nieuwe Vlaams-nationale partij open, zeker na 1958 door zijn massale steun aan de VABT.

Pas in 1958, maar vooral na 1961 trad het communautair probleem definitief in een nieuwe fase en dat had een belangrijke weerslag op de katholieke zuil. De beroering rond de Eenheidswet bevestigde opnieuw de kloof tussen Vlaanderen en Wallonië. Zoals de koningskwestie het Vlaamse bewustzijn deed heropleven, zo ook de Eenheidswet het Waalse. De federalistische gedachte was niet langer taboe, waarbij de ontwikkelingen in Wallonië gunstig inwerkten op de Vlaamse bewustwording. De CVP, die werd uitgedaagd door de Volksunie, miste voortaan de schoolkwestie als cement. Bij de verkiezingen van 1961 werd de partij zwaar geslagen. Zij moest een verlies incasseren van acht zetels in de Kamer (96 i.p.v. 104) en zes in de Senaat (47 i.p.v.53). De Volksunie boekte een zetelwinst van vier in de Kamer (5 i.p.v. 1) en trad met twee gekozenen in de Senaat binnen. De doorbraak van de VU en de activiteiten van het VABT zouden de Vlaamse vleugel van de CVP verplichten om meer radicale standpunten in te nemen. Aan CVP-zijde bestond immers de vrees dat de VU de partij verder zou aanvreten. Maar hetzelfde gold voor de Waalse vleugel van de christelijke arbeidersbeweging die onder druk stond van het MPW. Vandaar een groeiende tegenstelling tussen Vlaamse en Waalse vleugels van de CVP, en het opbod. De strijd rond de taalwetten onder de regering-Lefèvre is hiervan de illustratie.

De christelijke arbeidersbeweging was de eerste die er de weerslag van ondervond, toen de MOC einde 1961 voor de eerste maal een afzonderlijk congres eiste. Nog voor de jaren zestig verstreken waren was ook de unitaire partij uiteengevallen.

Noten

1 Behoudens het Archief van het ACW (Kadoc) beperken wij ons tot gepubliceerde bronnen, nl. congressen en studieweken, jaarverslagen en periodieken. Het Archief van CEPESS (Kadoc), het studiecentrum van de CVP, was nog in staat van klassering en kon nog niet geconsulteerd worden. Dit archief is van groter belang dan het eigenlijke partijarchief; het bevat de notulen van de verschillende studiecommissies en met name de commissie Vlaams-Waalse betrekkingen. Uiteraard zou het nuttig zijn naast de dagbladpers, ook periodieken zoals *Het Westen, Kultuurleven, De (Vlaamse) Linie, La Relève* en *La Revue Nouvelle* aan een nader onderzoek te onderwerpen.

2 E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)* (Leuven, 1985). J. Smits, 'De afbouw van de autonome politieke actie van het ACW', in E. Gerard & J. Mampuys, eds. *Voor kerk en werk* (Leuven, 1986), pp. 313-53. Hoewel de standen als zodanig uit de formele partijstructuur werden gebannen, bleef de CVP toch het sluitstuk van het christelijk verenigingsleven. Een van de belangrijke knooppunten was het Studie- en Documentatiecentrum dat onder de leiding stond van R. Houben.

3 'Er werd een nationaal comité opgericht dat weliswaar over een Vlaamse en Waalse vleugel zou beschikken maar niettemin als unitair orgaan was opgevat. De vleugels kregen inderdaad hoofdzakelijk een organisatorische opdracht terwijl het nemen van politieke beslissingen tot de bevoegdheid van het plenum-orgaan behoorde'. R. Vermeire & L. Vanhove, *CVP. Zwakheid en sterkte* (Leuven, 1959), p. 37.

4 Hetzelfde kan gezegd worden van de Katholieke Vlaamse Landsbond, die voor de oorlog de spreekbuis van de katholieke Vlaamse opinie was geweest en de drukking achter de Kamergroep. Na de oorlog werd enkele malen tevergeefs getracht de Landsbond tot leven te wekken.

5 A. Osaer, 'Van standsorganisatie tot koepel. De hervorming van het ACW na de Tweede Wereldoorlog', in Gerard & Mampuys, eds. *Voor kerk en werk,* pp. 261-307.

6 J. Smits, 'Les standen dans les partis sociaux-chrétiens', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 1134-1135 (1986), p. 36 en volgende.

7 De traditionele band tussen beide bewegingen wordt belicht door L. Wils, 'De historische verstrengeling tussen de Christelijke Arbeidersbeweging en de Vlaamse Beweging', in Gerard & Mampuys, eds. *Voor kerk en werk,* pp. 15-38. In tegenstelling met de vroegere periode waren de Walen na de oorlog niet meer bereid ter zake mee te marcheren met de Vlamingen.

8 Men zie het overzicht van de verschillende cultuuractiviteiten in de jaarverslagen. Overzichtstabel in Davidsfonds, *Dienstjaar 1961,* p. 97.

9 Zie de overzichtstabel in Davidsfonds, *Dienstjaar 1961,* pp. 18-9. Amter op p. 11 en volgende.

10 Mededeling van Prof. L. Wils. Zie zijn *Honderd jaar Vlaamse Beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds,* deel III in voorbereiding. Edward Clottens was de broer van Jozef, die lid was van het hoofdbestuur van het Davidsfonds. In 1953 werd de aanwezigheid van CVP-kamerlid Van Elslande op het congres van het Davidsfonds, waar hij zijn voorstel inzake culturele autonomie kwam toelichten, door verscheidene leden bekritiseerd.

11 Nuttige overzichten zijn: het reeds geciteerde werk van Vermeire & Vanhove, 1959; H. Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden. Kroniek van de Vlaamse Beweging. I: 1944-1954. II: 1954-1965* (Leuven, 1961, 1967); J. Verroken, *Twintig jaar Vlaamse weerbaarheid. De Vlaamse CVP leidt de Vlaamse ontvoogdingsstrijd* (Lier, 1965).

12 'Elementen van een programma voor nationale hernieuwing', 7 december 1944 . ed. M. Van den Wijngaert, 'Ontstaan en stichting van de CVP/PSC', *De lange weg naar het Kerstprogramma* (Brussel, 1976), pp. 69-75 (cit. p. 70).

13 *Ibidem,* pp. 91-161.

14 *17 februari 1946. De groote dag! Dag van klaarheid. Dag van heropbouw,* gedrukte kiesfolder, 4 pp.

15 H.Todts, *Hoop en wanhoop,* I, p. 135.

16 De neerslag van zijn campagne in: G. Van den Daele, *De achterstand en de minderwaardige behandeling der Vlamingen in de Belgische administraties* (Gent, 1950). *De Gids op Maatschappelijk Gebied* verklaarde de geringe resultaten als volgt: 'Er zijn daarvoor zeker vele redenen, maar één van de voornaamste is ongetwijfeld dat de heer Van den Daele in zijn partij niet de nodige steun heeft gevonden. Steeds opnieuw hebben we gezien hoe sommige CVP-ministers de heer Van den Daele met een kluitje in 't riet stuurden of zelfs hem in 't belachelijke trokken, terwijl anderzijds de CVP-kamerleden slechts schoorvoetend hun collega bijvielen' (1950), p. 613.

17 *Handelingen van het Algemeen Vlaams Congres. Brussel, 17-18 december 1949* (Brussel,1950).

18 Notulen van de Vlaamse Werkgroep; Archief ACW 289. Een gelijkaardig pessimisme werd niet door alle aanwezigen gedeeld. Een gelijkaardig geluid nochtans op het congres van het Davidsfonds in september 1956: 'Voorlopig echter is de Vlaamse Beweging nog maar een mooi platform en beheerst zij de publieke opinie nog niet, zelfs in Vlaanderen' (Edgard Van Cauwelaert in zijn referaat 'De politieke partijen en de Vlaamse Beweging', *Congres Davidsfonds* 1956 (Leuven, 1956)),p. 52.

19 L.Wils, 'De historische verstrengeling', pp. 35-6.

20 In de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* I (Tielt, 1975) sub verbo Federalisme (p. 504) wordt ten onrechte Emiel Blavier (overleden op 10 augustus 1946), CVP-senator voor Limburg, genoemd als ondertekenaar van het ontwerp van federale grondwet uit 1947, ingediend door Waalse liberalen, socialisten en communisten. Het betreft in werkelijkheid het Waalse socialistische kamerlid Jules Blavier.

21 Davidsfonds, *Verslag over het dienstjaar 1950.*

22 J. Gérard-Libois, '1950: L'effacement de Léopold III. Tempête au PSC-CVP', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 1169-1170 (1987).

23 *CVP. Zwakte en sterkte,* pp. 62-3.
24 F.Michielsen, 'De Vlaams Beweging in het sukkelstraatje', *De Gids op Maatschappelijk Gebied,* 41 (nov. 1950), p. 1049.
25 'Verslag van het zesde nationaal congres (Brussel 10-11 maart 1951)', *Volkspartij,* V (1951), p. 99 en volgende. 'Statuten', *Ibidem,* p. 174 en volgende. Volgens Vermeire en Vanhove, die deze wijziging ten onrechte verbinden met het buitengewoon congres van september 1950, voorzagen de oorspronkelijke ontwerpen 'praktisch de oprichting van een tweehoofdige leiding' (pp. 62-3).
26 H.Todts, *Hoop en wanhoop,* I, p. 197. Hetzelfde kan gezegd worden van de Vlaamse Senaatsgroep, opgericht op 15 juli 1953. Verroken beweert bovendien dat er 'sinds 1951 bij de CVP niet meer in afzonderlijke afdelingen van het congres werd gedebatteerd'; *Twintig jaar,* p. 63.
27 Een situering van deze voorstellen in het kader van de grondwetsherziening in L. De Groote, 'La revision constitutionnelle', *Les Dossiers de l'Action Sociale Catholique,* XXX (dec. 1953), pp. 682-95.
28 Verslag De Schryver en congresresoluties in *IXe Nationaal congres van de Christelijke Volkspartij, 28-29 november 1953. Brussel. CVP eenheid = meerderheid,* pp. 95-7, 133-34. Men zie verder R. Van Elslande, 'Culturele autonomie. Steen des aanstoots en teken van tegenspraak', *Tijdschrift voor Politiek,* IV (1954), pp. 5-15.
29 J.L. Custers, 'Het probleem van de Vlaams-Waalse verhoudingen voor een politiek van normalisering', *Tijdschrift voor Politiek,* III (1953), pp. 611-25. Het is het eerste artikel van die aard sedert de stichting van het tijdschrift in 1950. Jozef Custers was tijdens zijn studententijd in Leuven voorzitter van het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij commissaris-generaal voor wederopbouw. In 1949 behoorde hij tot de zgn. verruimingskandidaten van de CVP en werd hij senator. In 1960 behoorde hij tot het 'comité van de acht' van de Vlaamse CVP en in 1961 werd hij minister in de regering-Lefèvre.
30 'Une proposition destinée à ranger ces communes parmi celles qui jouissent d'un régime d'accommodements, comme les communes des frontières linguistiques, a été rejetée. Cependant, sur la proposition du gouvernement, votre commission a accepté que, sans léser le principe selon lequel celui qui s'établit dans une région linguistique déterminée doit en prendre son parti, certaines facilités limitées pourraient être données à ces immigrants sous la forme d'un bilinguisme des avis destinés au public'; aldus minister Moyersoen in de Senaat, 14 juli 1953 (Parlementaire Handelingen Senaat, 1952-1953, p. 1901). Het stelsel van de taalgrensgemeenten ging veel verder: 1. de berichten aan het publiek moeten in beide landstalen gesteld zijn; 2. de agenten die in betrekking staan met het publiek moeten beide landstalen kennen; 3. aan de correspondenten met het bestuur moet geantwoord worden in de taal gebruikt door de correspondent; 4. de akten en getuigschriften dienen gesteld in de taal van de aanvrager (Moyersoen, p. 1899). Men zie verder het verslag van de senaatscommissie en de bijlagen (*Parlementaire Documenten Senaat,* 1952-1953, nr. 497). De term 'faciliteitenregime' was voorbehouden voor de taalgrensgemeenten, maar werd nogal laks gebruikt, wat de verwarring in de hand werkte.
31 Uitslag van de stemming 91 ja, 55 neen, 2 onthoudingen.Bij de Vlaamse leden van de *CVP:* 56 ja; bij de Waalse leden 9 ja; 13 neen en 1 onthouding. Het was Léon Servais, gewezen MOC-voorzitter, die bij de stemming het woord nam namens de tegenstanders.
32 De uitbreiding van de Brusselse agglomeratie berustte nochtans op een ruime consensus. De drie gemeenten in kwestie, Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem werden reeds door de taalwet op het gerecht van 1953 tot de Brusselse agglomeratie

gerekend. Ook het Centrum-Harmel, hierin gevolgd door het wetsontwerp Moyersoen voorzag hun inlijving bij de Brusselse agglomeratie. De vier gemeenten met 'tweetalig stelsel' waren Drogenbos, Kraainem, Linkebeek en Wemmel.

33 *De Vlaamse arbeider in het huidig tijdsgebeuren. Verslagboek 36e Vlaamse Sociale Week Leuven 1955.*

34 Archief ACW 289. Waren aanwezig op de eerste vergadering: R. Hulpiau (voorzitter ACW), J. Deschuyffeleer (algemeen secretaris ACW en voorzitter Vlaamse vleugel CVP), H. Deleeck (studiedienst ACW), M. Van de Wiele (culturele dienst ACW); A. Cantrijn (voorzitter KWB), J. Keuleers (adjunct-nationaal secretaris ACW), M. Neirynck (studiedienst LVCC), Philippine Van de Putte (algemeen secretaris KAV), L. Van Helshoecht (voorzitter LCM), R. De Man (oud-minister en CVP-senator), J. De Saeger (CVP-kamerlid), G. Eyskens (oud-premier, voorzitter van de CVP-kamerfractie en lid van het Nationaal Comité van de CVP), P.W. Segers (oud-minister, CVP-senator en lid van het Nationaal Comité van de CVP), G. Van den Daele (oud-minister en CVP-kamerlid), B. Verlackt (CVP-kamerlid), J. Verroken (CVP-kamerlid), L. Lindemans, J. De Staercke (acvw en lid van het Nationaal Comité van de CVP), priester De Jaeger, Van den Eynde, Van Aken (KAJ), Goris, De Walsche, Van de Putte, Vercaeren. Veronschuldigd: Maria Meersman (KAV), F. Bertrand (CVP-kamerlid en lid van het Nationaal Comité van de CVP), A. Dequae (oud-minister en CVP-kamerlid), L. Moyersoen (oud-minister en CVP-kamerlid), R. Van Elslande (CVP-kamerlid), Prof. R. Vandeputte (voorzitter NMKN), E. Claeys.

35 De groep stuurde o.a. aan op een enquête m.b.t. de vernederlandsing van het bedrijfsleven. Hieruit volgde o.a. de enquête van de ACW-studiedienst o.l.v. Herman Deleeck over de vernederlandsing van het bedrijfsleven.

36 De gecoördineerde congresresoluties in *Tijdschrift voor Politiek,* 7 (1957-1958), pp. 636-39 (sub III. Nationale eendracht); memorie van toelichting, pp. 560-67.

37 'Ook in de partijen zouden wij ons eigen werkterrein moeten afbakenen. Deze moeten worden ingericht op basis van de dualiteit der volksgemeenschappen in België. Eerst dan zal de overgrote Vlaamse meerderheid van de CVP niet meer staats maar Vlaams gaan handelen; eerst dan zullen Vlaamse socialisten en liberalen zich herinneren dat ze bestaan'; Edgard Van Cauwelaert, *Congres Davidsfonds 1956,* p. 58.

38 Tekst o.a. in Davidsfonds, *Verslag over het dienstjaar 1956* (Leuven, 1957), pp. 146-63.

39 CVP aan Davidsfonds, 25 februari 1957; gecit. in Davidsfonds, *Verslag over het dienstjaar 1956,* p. 140.

40 'Vlaamse zorgen en antwoord op een reeks verwijten tot de CVP gericht', *Ter Inlichting,* 11 (18 oktober 1957).

41 'Vlaams manifest van het ACW. De arbeiders en het Vlaamse vraagstuk', *De Gids op Maatschappelijk Gebied,* XLIV (1958), pp. 111-21.

42 Ziehier de conclusie van voorzitter Hulpiau: *'Ik stel vast, dat zelfs een zeer gematigde tekst, welke met opzet zo ruim en zo verdraagzaam mogelijk werd opgesteld om een gemeenschappelijk akkoord mogelijk te maken, toch blijft botsen op een zekere weerstand van MOC-zijde. Ik betreur zulks en ik houd eraan, u te wijzen op de psychologische gevolgen van uw houding. In die voorwaarden zie ik het nut niet in, van een herziening van de tekst. Ik stel voor het manifest onmiddellijk als 'ACW-manifest' bekend te maken. Wij vragen u niet deze tekst te propageren; wij nemen er nota van dat u met de grote lijnen ervan akkoord gaat'* (Archief ACW, notulen Nationaal Bureau).

43 Karel Van Cauwelaert, lid van het Nationaal Comité van de CVP van 1948 tot 1952, senator in 1958, in 1961 lid van het Comité van de Acht van de Vlaamse CVP, was sinds 1945 hoofdredacteur van *Het Volk.* Zijn broer Emiel, strijdend flamingant te Brussel, chef van de binnenlandsredactie.

44 Zie hiervoor de uitgebreide studie van L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en taalgrens, voor de marsen op Brussel

(1959-1963)', *Taal en Sociale Integratie*, 8 (1986), pp. 85-183.

45 *Ibidem*, p. 85.

46 F. Michielsen, *De VU en het probleem Brussel (1959-1963)*, onuitgegeven studie, p. 8.

47 L.Haagdorens, 'De mobilisatie', p. 105.

48 Uitvoerig hierover bij F. Michielsen, *De VU*, p. 8 en volgende.

49 *Ibidem*, pp. 5, 23-4.

50 L.Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 111-13.

51 Eyskens aan Lefèvre, 27 juli 1959.

52 Zie het topberaad van de regering met de partijvoorzitters van september 1959. Lefèvre verklaart er dat er eerst genoegdoening moet gegeven worden aan beide talen in de randgemeenten op het vlak van administratie en onderwijs en dat pas daarna de taalgrens moet vastgelegd worden.

53 Integrale tekst van het taalcompromis in *Tijdschrift voor Politiek*, X (1960-1961), pp. 153-57. Tekstgedeelten en commentaar in *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, LI (1960), pp. 284-91. De tekst in het *Tijdschrift voor Politiek* luidt als volgt: 'Het hierboven omschreven regime der randgemeenten zal toegepast worden op acht gemeenten in het Vlaamse land en op enkele gemeenten in het Waalse land'. Frans van Erps in *De Gids* citeert een andere versie: *'(...) op de acht gemeenten in het Vlaamse land, opgesomd in het ontwerp Moyersoen, en op een drietal gemeenten in het Waalse land'.* Verder somt hij zelf de gemeenten op (Dilbeek, Drogenbos, Kraainem, Linkebeek, Sint-Genesius-Rode, Strombeek-Bever, Wemmel en Wezembeek-Oppem aan Vlaamse kant; Eigenbrakel, Ter Hulpen en Waterloo aan Waalse kant) en geeft ook de aard van de faciliteiten aan. Die zijn namelijk dezelfde als voor de taalgrensgemeenten. Men notere nochtans dat het wetsontwerp-Moyersoen, goedgekeurd in de Senaat, slechts zeven randgemeenten vermeldt, nl. de genoemde min Strombeek-Bever, en dat de faciliteiten die het voor deze randgemeenten voorziet beperkter zijn dan voor de taalgrensgemeenten (art. 6 par. 3). L.Haagdorens, 'De mobilisatie', pp.115-16 schept verwarring wanneer zij beweert dat er 'te Brussel en in de randgemeenten een tweetalig regime zou ingevoerd worden'; in de randgemeenten bleven de binnendiensten eentalig Nederlands maar kwam er wel een regime van faciliteiten naar buitenuit, dat o.a. behelsde dat de ambtenaren die met het publiek in aanraking kwamen tweetalig zouden zijn. Zie ook de felle kritiek op het taalcompromis in het tijdschrift van de Waalse MOC, waarin reeds het unitaire CVP-standpunt werd verlaten: M. Galderoux, 'Pour un véritable compromis linguistique', *Les Dossiers de l'Action Sociale Catholique*, XXXVII (1960), pp. 203-29.

54 J. Verroken, *Twintig jaar*, pp. 95-100. Het comité bestond uit vier afgevaardigden van de Vlaamse Kamergroep en vier afgevaardigden van de Senaatsgroep. Voor de verkiezingen van 1961 bestond het uit Custers, De Boodt, Sledsens en Vandekerckhove voor de Senaat en Lindemans, Van den Daele, Verbist en Verroken voor de Kamer. Na de verkiezingen verving K. Van Cauwelaert Custers voor de Senaat en kwamen De Gryse, De Saeger en Kiebooms de plaats innemen van Van den Daele, Lindemans en Verbist. Sporen van dit comité voor 1960 hebben wij niet gevonden, maar het is niet onmogelijk dat de contacten in de Vlaamse Werkgroep hebben geleid tot een embryonair comité. Bij de vorming van de regering-Lefèvre zou dit comité een streefprogramma met Vlaamse eisen opstellen.

55 'De CVP bood zich aan als een staatspartij die België voorrang verleende op Vlaanderen', aldus M. Ruys, 'De Vlaamse christen-democraten', *Ons Erfdeel*, XXIX (1986), p. 384.

56 K. Hoflack, 'Theo Lefèvre (1914-1973). Bijdragen tot de studie van een politiek figuur'(licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1987, pp. 141-51).

An Rydant

De communautaire krachtsverhoudingen in de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang, de 'eenheid' toegelicht (1961-1963)

Inleiding

De studie over de liberale beweging in België verkeert nog in een beginstadium, zeker waar het de naoorlogse periode betreft[1]. Nochtans biedt een dergelijk onderzoek historisch gezien heel wat perspectieven. De omvorming van de in 1846 gestichte Liberale Partij tot Partij voor Vrijheid en Vooruitgang-Parti de la Liberté et du Progrès (PVV-PLP) in oktober 1961 is namelijk een uniek gebeuren in de Belgische politieke geschiedenis. Waar de andere traditionele partijen zich reeds op het einde van de vorige eeuw en in de loop van de twintigste eeuw aan veranderende spelregels aanpasten, boogden de liberalen anno 1958 nog steeds op een structuur die uit de tijd van haar oprichting stamde.

De modernisering die na de ondertekening van het Schoolpact in november 1958 werd doorgezet, bestond evenwel niet alleen uit organisatorische componenten, doch had ook een belangrijk ideologisch aspect. De notie 'grote centrumpartij' die werd ingevoerd besloeg immers twee luiken: de opening naar de katholieken en de vereniging van het traditionele en het nieuwe electoraat rond een gezamenlijk programma dat vooral de nadruk legde op economische en financiële materies.

Het doorwegen van deze aspecten en de accentuering die van meet af aan werd gelegd op het uniformiseren van de partijaanhang zou strikt de limieten bepalen waarbinnen de doctrine diende te worden uitgewerkt en overgebracht; ook op taalvlak.

Vanaf haar stichting wenste de PVV-leiding de partij in een soort 'kruistocht tegen het federalisme'[2] in te schakelen. De PVV zou tot de enige partij moeten uitgroeien waarin Vlamingen, Walen en Brusselaars op gelijke basis de eenheid gestalte konden geven. Nochtans zou de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang zich niet geheel kunnen losmaken van de erfenis die haar door haar liberale voorgangster was nagelaten. Voortdurend diende ze op linguïstisch vlak te balanceren, nationaal tussen de traditionele Brusselse suppremátie en de nieuwe regionale machten, in Vlaanderen tussen de oude francofone privilegies en de Vlaamse emanci-

patiebeweging, in Wallonië tussen een federalistische traditie en een unitaire realiteit. Het geheel zou leiden tot een heel wat diffuser beeld dan blijkt uit de liberale kranten van die tijd.

1. Tussen tradities en realiteit; het einde van de Liberale Partij (1958-1961)

De ondertekening van het Schoolpact in november 1958 luidde een nieuwe fase in de binnenlandse politiek in. Vooral de Liberale Partij zou de grootste moeite hebben met het formuleren van een adequaat antwoord op de maatschappelijke mutaties die het gevolg waren van het terugwijzen van de levensbeschouwelijke kwestie naar de coulissen van de actieve politiek.

Vaak wordt opgeworpen dat de liberale doctrineherdenking die volgde op de nederlaag van de vrijzinnige coalitie-Van Acker haar oorzaak vond in de teleurstelling van de partijleiding over de gebrekkige respons van de bevolking op het door de regering gevoerde schoolbeleid. In feite zat de liberale malaise evenwel veel dieper, en stonden de fundamenten van de partijleer en -structuur ter discussie. Velen was het inmiddels duidelijk geworden dat de organisatie van de LP die sedert de negentiende eeuw intern nauwelijks ter discussie had gestaan, hoegenaamd niet meer beantwoordde aan de noden van het naoorlogse politieke spel. De partij entte zich anno 1958 immers nog steeds op structuren die uit de tijd van haar oprichting stamden en waarvan de deugdelijkheid in het burgerlijke en censitaire stelsel van de vorige eeuw, geen garantie had gevormd voor succes in de verruimde democratie die na de Eerste Wereldoorlog het politieke spectrum ging bepalen.

Het wegvallen van het levensbeschouwelijk ferment dat lange tijd de kleerhanger van de liberale praxis had gevormd, was de druppel die het ideologisch vacuüm aan de oppervlakte bracht. Het schoolcompromis had evenwel niet alleen directe problemen in het verschiet, doch plaatste de partijen ook voor een conflict dat de klassieke politieke machten inwendig doorkruiste en derhalve tot een scheuring zou leiden: de taalstrijd.

De krachten die na de ondertekening van het Schoolpact vrijkwamen hadden de drie traditionele partijen reeds vroeger met diepgaande spanningen geconfronteerd. Lange tijd was de ontbindende invloed die van deze steeds latent aanwezige conflictzone uitging, evenwel gestelpt door de levensbeschouwelijke en sociaal-economische tegenstellingen. Hoewel in christen-democratische en – in mindere mate – socialistische hoek pogingen werden gedaan om compromissen uit te werken, blonk de Liberale Partij in dat alles uit door een volledige afwezigheid. Ondanks herhaalde vragen en moties vanwege titularissen van het Liberaal Vlaams Verbond (LVV) en van de Entente Libérale Wallonne (ELW), haar zuidelijke tegenhanger, vond de partijleiding het immers niet nodig om aan

de kwestie zelfs maar een algemene bespreking te wagen. De stevige inplanting van de hoofdstedelijke federatie stond namelijk borg voor een ongenuanceerd unitarisme, een streven waarin deze werd bijgestaan door de talrijke Franstalige Vlamingen die het Permanent Comité, het hoofdbestuur van de Liberale Partij, rijk was.

Het jaar 1961 beloofde evenwel veranderingen. Terwijl de CVP de liberalen, vooral omwille van hun weifelende houding op het taalfront, geruild had voor de Belgische Socialistische Partij, hadden de verkiezingen van februari ook de evenwichten binnen de Liberale Partij grondig overhoop gegooid. Voor het eerst in zijn geschiedenis steeg het aandeel van het Vlaamse electoraat immers tot boven de 50 %[3], iets wat mede te danken was aan de liberale neergang in de hoofdstad. De liberale Vlamingen, hierin geruggesteund door het Liberaal Vlaams Verbond, hervonden hierdoor hun elan. Omer Vanaudenhove[4] die in mei tot voorzitter werd verkozen, zou met dat potentieel heel wat meer rekening moeten houden dan dat voor zijn voorgangers het geval was geweest.

2. De uitwerking van de taalpolitiek van de PVV. Het congres van 17 en 18 februari 1962, eenheid ten allen prijs

Op het moment dat Omer Vanaudenhove in oktober 1961 met de oprichting van de PVV de herstructureringscampagne van zijn voorganger Motz[5] voltooide, stond de ideologische organisatie van de partij nog in de kinderschoenen. Van meet af aan waren een aantal beleidslijnen evenwel duidelijk uitgestippeld, iets wat onder meer het geval was voor het vaarwel aan een vrijzinnig militantisme[6], de vereniging rond het economisch liberalisme en het categorisch verwerpen van het federalisme. Annotaties dienden hierbij evenwel nog te worden gemaakt.

De uitwerking van de doctrine zou gebeuren aan de hand van een aantal bijzondere congressen die zich telkens concentreerden rond één bijzonder thema. Als eerste in deze reeks kwam de taalproblematiek aan bod. De PVV-voorzitter had daarvoor geen moeilijker ogenblik kunnen uitkiezen. De uitbouw van zijn partij was immers onvoldoende gevorderd om reeds het hoofd te bieden aan de tweespalt die eigen was aan deze breuklijn.

Uit vertrouwelijke documenten komt naar voren dat de opmaak van een taalcompromis door de partijleiding schromelijk werd onderschat; niet in het minst omdat de belangstellingssfeer van Vanaudenhove duidelijk naar andere horizonten gericht was. '*... même si nous examinons les problèmes institutionnels et culturels, il ne faudra jamais perdre de vue que c'est l'économie qui permet la culture et qui permet la liberté...*'[7], zo luidde zijn devies tijdens de openingsrede van het congres op 17 februari. De limieten waarbinnen de problematiek diende beschouwd te worden waren meteen afgebakend.

Ondanks die geringe persoonlijke belangstelling stonden talrijke partij mandatarissen allerminst ongevoelig ten opzichte van de materie.

Tijdens de preliminaire werkzaamheden in de commissies zouden de passies zelfs zo hoog oplaaien dat het bestaan van de partij zelf in het gedrang kwam. Concreet vertaalde deze impasse zich in ideologische toegevingen van de Vlaamse liberalen die, met de bedoeling het congres te redden[8], besloten basisbegrippen als de vastlegging van de taalgrens, de absolute begrenzing van de hoofdstedelijke agglomeratie en de afschaffing van de talentelling te matigen. Zelfs oud-voorzitter Motz, iemand die toch allerminst verdacht kan worden van overdreven Vlaamse of federalistische sympathieën, zou refereren naar de werking van het LVV en het ELW in een poging om de divergenties in te dijken[9].

Dat de vergadering, ondanks voorafgaande moeilijkheden, met nauwelijks één week vertraging toch doorgang kon vinden, was grotendeels te danken aan de voorzichtige houding van de Vlaamse leden van het partijbureau en in het bijzonder van de LVV-top. Van bij de eerste conflicten die opdoken werd daarbij een strategische keuze duidelijk die de hele legislatuur van Herman Vanderpoorten als Verbondsvoorzitter zou kenmerken en die we als een lange-termijn-optie kunnen aanduiden.

Deze gedragscode is reeds zeer tastbaar aanwezig in de brief die *éminence grise* Albert Maertens[10] op 17 januari aan Frans Grootjans richtte en waarin het volgende werd gesteld: '...het is beter dat de CVP en de socialisten één dag met ons zouden de draak steken omdat wij zo weinig concreet zijn dan dat de partij zou uiteen vallen...'[11]. Het was een devies dat de francofonen heel wat speling zou verlenen en waarop gretig zou worden ingegaan. Té gretig, zo constateerden de meeste Vlamingen toen begin februari een aantal voorbereidende documenten uitlekten die schoon schip maakten met begrippen die aan de aan de noordelijke zijde van de taalgrens reeds als verworvenheden werden beschouwd. Dit sloeg zowel op het adhereren van het talentellingsprincipe als op de absolute negatie van de linguïstische homogeniteit van de provincies en op de bepaling dat de PVV zich kantte 'tegen iedere opvatting die ertoe strekt in België een taalgrens of taalafbakening op te richten, als zijnde in strijd met het beginsel zelf van 's lands eenheid'[12]; unitarisme op zijn smalst dus.

Herman Vanderpoorten, die als lid van de Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken actief had meegewerkt aan de goedkeuring van het wetsontwerp-Gilson[13] over de goedkeuring van de taalgrens, zou niet aarzelen om bij zijn beoordeling van de documenten het woord '...onaanvaardbaar...'[14] in de mond te nemen, een mening waarin hij volmondig werd bijgetreden door de hele Vlaamse pers, *De Standaard* op kop[15]. Het LVV kon van de partijvoorzitter verkrijgen dat de oorspronkelijke basisstukken van de hand van Motz en nieuweling Poswick tot louter werkdocumenten werden gedegradeerd, doch dit lijkt ons veeleer een Pyrrhusoverwinning te zijn geweest. Gecontesteerde punten werden in de eindresoluties immers wel gemilderd (op een dusdanige wijze dat ze in alle regio's te verdedigen waren[16]), doch deze werkwijze werkte een vaagheid in de hand die problemen open liet. Noties als 'De PVV is voor-

standster van de stabilisatie van het taalregime in al de gemeenten van het land, getemperd door de oprichting van een ontmoetingszone der talen in de omgeving van Brussel en ook van de Franstalige en Vlaamstalige gewesten' lijken op het eerste zicht misschien vrij onschuldig, doch goed geïnformeerde Vlaamse kringen koesterden weinig illusies omtrent de reële draagkracht van dergelijke stellingen[17].

Ondanks de zwakte waarvan de Vlaamse liberalen bij de voorbereidende werkzaamheden blijk geven is het beeld dat van hen in de pers wordt geschetst er één van sterkte. 'De overmacht van de Brusselse liberalen is gebroken' blokletterde *De Nieuwe Gids* op 23 februari[18], of hoe uiterlijke schijn de realiteit kan verbloemen.

Langs Waalse zijde lagen de kaarten uiteraard helemaal anders. De Entente Libérale Wallonne was in de naoorlogse jaren nauwelijks actief geweest[19] en haar invloed was op het einde van de vijftiger jaren vrijwel nihil. Het onduidelijke profiel van de ELW was nauw verbonden met de bij uitstek individualistische structuren van de Liberale Partij en slechts op één vlak zou de drukkingsgroep een stempel kunnen drukken: de Waalse federalistische beweging. De oprichting van de PVV zou het uitzicht van het Waalse politieke landschap evenwel grondig wijzigen en vooral de federalistische principes, jarenlang een conditio sine qua non, werden daarbij in vraag gesteld.

Omer Vanaudenhove had zijn afkeer van deze visie nooit onder stoelen of banken gestoken en reeds op het stichtingscongres van zijn partij verkondigde hij een unitaire geloofsbelijdenis. In het Zuiden zouden dergelijke uitspraken heel wat kwaad bloed zetten, doch tegelijkertijd was hiermee ook de aanzet gegeven voor een mentaliteitsverandering bij de jonge Turken die zich allen, zij het uit opportunistische overwegingen of omdat de oude ideeëngoed hen uit de tijd scheen, tot de koers-Vanaudenhove zouden bekeren. Het was een evolutie die gepaard ging met een versnelde generatiewisseling.

De richtingsverandering waarvan het ELW vanaf het voorzitterschap van Michel Toussaint[20] blijk gaf, is zonder meer spectaculair te noemen. Het lijdt weinig twijfel dat de Entente anno 1962 zal uitgroeien tot de beste vertolkster van de partijlijn, en dat haar standpunten als feitelijke basis voor het taalcongres zullen dienen. De resoluties die door de organisatie een week voor de partijreünie werden gestemdwaren namelijk volledig gelijklopend met diegene die de PVV op 18 februari zou goedkeuren. Het Waalse landsgedeelte nam aldus ten volle haar plaats in als mediator tussen Vlamingen en Brusselaars. Het was een eerste stap op weg naar de Wallobrux-alliantie die zich in de schoot van de PVV, na de eerste Voer-incidenten en de Marsen op Brussel, zou ontwikkelen.

3. De verdere uitbouw van de partij-doctrine

De éénsgezinde pose die door de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang in februari 1962 was aangenomen, volstond na een relatief korte tijdsspanne niet meer om de toenemende divergenties te maskeren. De spanningen veroorzaakt door een snel verslechterend taalklimaat noodzaakten een aantal bijsturingen waardoor de machtsevenwichten in de partij opnieuw voor herverdeling in aanmerking kwamen.

De langzame terugkeer van de beleidvormingspatronen die voor 1961 in zwang waren, was een duidelijk gevolg van een toegenomen profilering van Waalse, en vooral van Brusselse zijde. Deze laatsten waren aanvankelijk duidelijk pletgewalst door Vanaudenhoves autoritaire handelwijze, doch hervonden medio 1962, opgezweept door Vlaamse slogans over de afgrendeling van de tweetalige zone-Brussel en de roep om een dito administratieve dienstverlening in de hoofdstad, duidelijk hun tweede adem. Zij ageerden daarbij met de wetenschap dat ze de klimaatsverandering die bij de Brusselse publieke opinie leefde, konden gebruiken om de partij onder druk te zetten en aldus hun positie als sterkste entiteit te consolideren.

De hergroepering kwam aan Brusselse zijde louter voort uit defensieve overwegingen. Elk agendapunt dat de Vlaamsvoelenden realiseerden, werd door de francofonen automatisch ervaren als zijnde een inbreuk op de traditionele privilegies. Deze evolutie zou in een acceleratiefase terecht komen telkens er extern of intern crisissituaties rezen. In concreto spitsten deze zich respectievelijk toe op de meningsverschillen ten tijde van de marsen die door het Vlaams Aktiekomitée voor Brussel en de Taalgrens (VABT) op de hoofdstad werden gepleegd en de niet aflatende eis van het LVV, in haar streven gesteund door de nationale partijvoorzitter[21], om voorbehouden plaatsen voor Vlamingen op de hoofdstedelijke polllijsten.

De partijafdeling kon in haar rol als slachtoffer een grote affiniteit ontwikkelen met de Waals-liberale stroming. Ook deze laatsten putten immers een grote solidariteit uit de Vlaamse aggressie die zij meenden te bespeuren ten aanzien van het Voer-vraagstuk. De overheveling van deze dorpen[22] had aanvankelijk nochtans geen van de traditionele partijen voor problemen gesteld. De transfert was in het originele wetsontwerp-Gilson – in navolging van de besluiten van het Centrum Harmel – zelfs helemaal niet voorzien en het was pas op uitdrukkelijk verzoek van de voltallige Kamercommissie, de Waalse liberaal Lefèbvre incluis, dat een dergelijk amendement aan het voorstel werd toegevoegd. Pas nadat lokale actiegroepen erin slaagden de beroering die onder de bewoners van de betrokken streek was ontstaan te bundelen, kozen ook een aantal politici eieren voor hun geld. Vrij plots kwam aldus een identificatiebeweging met de Voer op gang in het hele Zuidelijke landsgedeelte, de regio-Luik op kop. Vooral de liberalen konden zich dankzij hun plaats in de oppositie naar hartelust uitleven in de manifestaties en petitionnementen. De

kwestie zou aldus uitgroeien tot één van de fundamenten van hun programma.

Omer Vanaudenhove had aanvankelijk de Vlamingen gesteund in hun pogingen om meer greep te krijgen op het besluitvormingsproces. Toen bleek dat de categorische tegenkanting van de Franstaligen, die steeds explicieter hun regionale particularismen naar boven brachten, impliceerde dat zijn eenheidsidee in het gedrang werd gebracht, was het voor de PVV-voorzitter onmogelijk nog verder toegevingen te doen. Sterkte en rechtlijnigheid, twee woorden die steeds tegenover de politiek van de regering werden gesteld, waren immers de klemtonen die publicitair werden gehanteerd om de geloofwaardigheid van de partij te ondersteunen.

Deze optie legde een loodzware hypotheek op de Vlaamse verzuchtingen. Aan de andere zijde van de taalgrens en vooral in de hoofdstad weekten de passies die verbonden waren aan de taalstrubbelingen immers nog heel wat meer emoties los dan in het Noorden. Men was daardoor verplicht om op minima terug te vallen, te meer daar in het begin van de zestiger jaren nog steeds een deel van de mandatarissen, financieel en emotioneel, een grote voeling had met de Franstalige bourgeoisie van de grote Vlaamse steden, zodat er eigenlijk nog geen sprake kon zijn van een breed Vlaamsgezind front.

Het LVV zou aldus op vele punten terrein moeten prijsgeven, en diende zich te houden bij de kleine marges die door de Omer Vanaudenhove werden getolereerd. Het is daarbij zeer opvallend dat deze ontwikkeling gelijk loopt met de installatie van een stevig gegronde presidentiële macht. In een eerste fase, iets wat duidelijk geïllustreerd kan worden aan de hand van de beleidsvorming rond het eerste congres over de taalproblematiek, wordt de mandatarissen nog een vrij brede interpretatieruimte gelaten. Dit kadert uiteraard nog in de aloude liberale traditie. Gaandeweg zullen de teugels evenwel strakker worden aangetrokken, een evolutie die parallel verloopt met het bewustwordingsproces te Brussel en in de Waalse regio en de daaraan gekoppelde manifestaties van interne onenigheid. Vooral na het debâcle van het *Rendez-vous des Belges,* een soort unitaristische mars op Brussel die op 31 maart 1963 de straten van de hoofdstad poogde onveilig te maken, zal werk worden gemaakt van de uniformisering van de standpunten der partijprominenten.

Naarmate de tijd vorderde en het ernaar uitzag dat de regeringspartijen slechts na een mirakel erin zouden slagen om alsnog een linguïstisch akkoord te bereiken, werd het voor de PVV steeds interessanter om een degelijk compromis uit te werken. Aangezien alle besprekingen voor de totstandkoming van dit project, dat later de naam Nationaal Pact zou krijgen, in het grootste geheim plaatsvonden is het voor ons nog steeds moeilijk om klaar te zien in deze evolutie. Wij vermoeden dat de directe aanzet tot uitwerking werd gegeven ten gevolge van de openlijke verdeeldheid en het gezichtsverlies die het gevolg waren van het *Rendez-vous des Belges.*

Deze manifestatie werd op 31 maart 1963 georganiseerd door het Nationaal Comité ter bescherming van de eenheid van het land en de vrijheid van de taal en was bedoeld als een unitaristisch antwoord op de Marsen op Brussel. Vooral in de PVV viel bij de bekendmaking een grote respons te bespeuren. Partijvoorzitter Vanaudenhove ging daar zelfs zo ver in dat hij op eigen houtje besliste het Zelfstandigencongres dat voor die dag gepland was naar latere datum te verschuiven. Een behoorlijk deel van de PVV-mandatarissen ontving deze enthousiaste reactie echter nogal koeltjes, en vooral in het Vlaamse landsgedeelte rezen vragen omtrent de markante identificatie van het organiserend comité met groeperingen die de Franstalige Vlamingen verenigden. Deze pressie bleef niet zonder resultaat, en reeds begin februari bleek de PVV-voorzitter zijn spijt te hebben betuigd over zijn wat voorbarige vreugde[23]. Hij zag zich zelfs genoodzaakt om de dag van de manifestatie thuis door te brengen, dit in tegenstelling met de attitude die de meeste Brusselse, enkele Waalse en alle overgebleven Frans-Vlaamse voormannen aannamen.

4. Continuïteit in de beleidsvorming het Nationaal Pact (juni 1963)

Het Nationaal Pact dat op 12 juni 1963 aan de pers werd bekendgemaakt was onderschreven door alle in het PVV-bureau vertegenwoordigde tendensen. Het betekende op alle fronten een voortzetting van de koers die in februari van het jaar voordien was ingezet en was de climax van een strategie waarbij de partij naar voren werd geschoven als zijnde het toonbeeld van de vreedzame coëxistentie tussen de leden van de onderscheiden taalgemeenschappen in het land.

Dit taalcompromis geniet weinig bekendheid, zeker wanneer een vergelijking wordt doorgevoerd met het voorstel dat een drietal jaar later te Luik zou worden bekendgemaakt. Nochtans overstijgt het Nationaal Pact ons inziens het belang van dat laatste, aangezien het als basisgegeven zal dienen en het aldus als het ware de continuïteit belichaamt. Het kan daarenboven ook gelden als een typevoorbeeld van het besluitvormingsproces zoals zich dat onder de legislatuur van Vanaudenhove manifesteerde en biedt aldus een beeld van één van de markantste staaltjes van diens dirigisme.

Bij het beschouwen van dit pact blijkt onmiddellijk dat de krachtlijnen onmiskenbaar stoelen op de bepalingen van 17 en 18 februari 1962, en dat er ook nauw wordt aangesloten bij het werkdocument Motz-Poswick dat toen was gehanteerd. Stellingnamen betreffende de homogeniteit van de taalgebieden (m.n.v. de 'ontmoetingszone' rond Brussel, cfr infra), de deconcentratie en de decentralisatie t.a.v. de provincies, de bevordering van de kennis van de tweede taal (wel zonder verplichting), de oprichting van drie culturele raden, het behoud van een stelsel met twee ééntalige taalkaders in de Brusselse agglomeratie werden daarbij bewaard.

Uiteraard was aan dit laatste punt, in het zicht van de besprekingen die in de schoot van de regering op dat moment werden gevoerd, heel wat meer belang gehecht. Dit impliceerde evenwel niet dat de PVV wat concreter was geworden. Bij het uitpluizen van de tekst vonden we nergens enige vermelding over de verhouding tussen beide kaders, zodat men de vraag of men bleef volhouden dat de uiteindelijke beslissing bij de gemeentebesturen moest liggen. Wat de tweetaligheid van de ambtenaren in centrale en parastatale besturen betreft, voorzag men de praktische kennis van beide landstalen op een termijn van 5 jaar. Verworven rechten zouden evenwel niet worden aangetast, ook niet waar het een verplicht bilinguïsme voor hogere ambtenaren betrof[24]. Minder subjectief qua interpretatie was daarentegen de bepaling omtrent de 'ontmoetingszone'. Deze zone omvatte oorspronkelijk een gordel van 23 gemeenten gelegen in de hoofstedelijke periferie, die – na goedkeuring van hun gemeenteraad – een stelsel van gepersonificieerde faciliteiten toebedeeld kregen. Dat impliceerde de mogelijke uitbouw van anderstalige scholen indien 'een voldoend aantal ouders'[25] daarom zouden verzoeken. Zeventien van deze gemeenten, met name Strombeek-Bever, Vilvoorde, Terhulpen, Rosières, Rixensart, Ohain, Genval, Waterloo, Overijse, Eigenbrakel, Hoeilaart, Alsemberg, Beersel, Groot-Bijgaarden, Zellik, Dilbeek en Sint-Pieters-Leeuw, bleven ingedeeld bij hun oorspronkelijke taalgebied. Drogenbos, Kraainem, Linkebeek, Wezembeek-Oppem, Wemmel en Sint-Genesius-Rode werden echter toegevoegd aan de Brusselse agglomeratie.

Het inpalmen van de periferie was steeds de vurigste wens geweest voor Brusselse liberalen en hun streven heeft dan ook steeds geweest om de agglomeratie tot het hele arrondissement uit te breiden[26]. Vanwege de hoofdstedelijke federatie was hierbij echter steeds de notie van eenrichtingsverkeer ingebouwd, en Motz zou op een discussie betreffende de ontmoetingszone dan ook stellen dat *'Toutes ces communes sont fatalement à devenir francophones. Aucune loi ne l'empêchera'* [27]. Juist de reciprociteit was waarschijnlijk de reden waarom het Pact meer dan een week na de afsluitende besprekingen van 4 juni werd bekendgemaakt. In de definitieve tekst, samengebald onder de vorm van doc. 2 516, is geen enkele Waalse gemeente immers nog in de lijst opgenomen. Er werden integendeel wel vijf supplementaire Vlaamse gemeenten (Itterbeek, Vlezenbeek, Sint-Stevens-Woluwe, Machelen en Diegem) toegevoegd, terwijl Alsemberg en Beersel werden geschrapt. De Waalse achterban woog blijkbaar zwaarder door dan de Vlaamse. De lijst Vlaamse toegevingen was hiermee nog niet ten einde, aangezien ook transmutatieklassen weer het levenslicht moesten zien. Troost was hierbij wel dat hier het principe van de wederkerigheid ingepast was, en dat dus in Wallonië dergelijke leergangen weer moesten opgestart worden. We kunnen ons wel de vraag stellen of daar in deze gebieden enige behoefte toe was.

Om de bittere pil voor het Noorden wat te vergulden, werden uiteraard ook een drietal fundamentele toegevingen gedaan. Aan de Vlamingen

werden aldus de vernederlandsing van het bedrijfsleven in Vlaanderen, de uitbouw van een Nederlandstalig schoolnet in Brussel, en de zetelaanpassing toegekend. Inzake dit laatste punt werd evenwel ook tegemoet gekomen aan de minorisatie-angst die sedert jaren het Waalse landsgedeelte teisterde, en dit door de installatie van een soort 'alarmbel'-procedure *avant-la-lettre*. Dit hield in dat een paritaire[28] parlementaire verzoeningscommissie zou gecreëerd worden, wiens taak het was in te grijpen wanneer in Kamer of Senaat omtrent een bepaald ontwerp 75 % van de Waalse mandatarissen lijnrecht t.o.v. 75 % van de Vlamingen zou staan[29].

Het Nationaal Pact in haar geheel ademde een Brusselse sfeer uit. Dit wordt weerspiegeld door de tabellen waarop Jean Francis zich in *Pourquoi Pas?* voor zijn analyse baseert[30]. Er blijkt daaruit duidelijk dat de lijst Vlaamse toegevingen veruit het langst was; de Brusselse het kortst. De toegevingen kwamen in de meeste gevallen bovendien ten goede aan de Franstalige Brusselaars. Deze conclusie komt trouwens ook naar voor in de beschouwing die Jean Meynaud formuleerde, en waarbij hij stelde dat *'... le PLP a élaboré un programme linguistique qui va surtout lui servir de machine électorale dans l'arrondissement de Bruxelles...'* [31]. De toekomst zou zijn gelijk uitwijzen.

Intussen verkeerden de LVV-leden die zitting hadden in het partijbestuur uiteraard in een moeilijke positie. De uitgangspunten van het compromis waren – wat men ook mocht beweren – op een flagrante wijze in tegenstelling met sommige LVV standpunten. Het verbond was er steeds van uitgegaan dat '... wie zich in een gebied met een andere taal vestigt...' bereid moest zijn om '... inzonderheid wat betreft de contacten met de openbare besturen, zich bij het taalregime van dit gebied aan te passen'[32]. Binnenskamers was die redenering wel niet steeds gevolgd, aangezien reeds in 1959 door Maertens was verkondigd dat mits er een reële tweetaligheid in Brussel zou tot stand komen '... wij geneigd zouden zijn te aanvaarden dat zekere van deze randgemeenten bij de Brusselse agglomeratie zouden aansluiten.'. In afwachting daarvan zou een beperkt faciliteitenstelsel worden getolereerd[33]. Nooit was het LVV daarin zover gegaan dit tot negentien potentiële gemeenten te verruimen, aangezien nog op 30 juni 1962 'Het Volksbelang' in uiterst scherpe bewoordingen had gereageerd op een motie van de Brusselse socialistische federatie waarin die afdeling het door de regering vooropgestelde getal van 9[34] gemeenten had willen optrekken tot 17. Nog frappanter was de verloochening van de politiek die steeds was gevoerd om het kiesarrondissement Brussel te splitsen. Herman Vanderpoorten nam hierdoor afstand van een amendement dat hij in 1961 samen met zijn CVP-collega Verbaanderd had ingediend!

Het LVV zou dan ook de tactiek hanteren waarbij het de bevolking trachtte diets te maken dat alles niet zo'n vaart zou lopen. Zowel *Het Volksbelang* als *Het Laatste Nieuws* riepen hierbij wel op tot waakzaamheid, doch koppelden alle kritiek meteen aan het compromis van de meerderheid,

dat geen haar beter was. Inzake het NP werd er daarenboven erop gewezen dat een aantal zaken bij de PVV beter uitvielen. Dit was ondermeer het geval voor de strengere voorwaarden die werden gesteld ten einde de zes gemeenten in de Brusselse agglomeratie op te nemen[35]. Na de kritiek van half juni werd trouwens alle moeite gedaan om het voorstel in de vergeethoek te duwen[36]. De houding van de *Nieuwe Gazet* terzake is nog sprekender. Het dagblad somt vooral positieve bepalingen als de zetelaanpassing, de vernederlandsing van het bedrijfsleven, de verplichte tweetaligheid van topambtenaren in de centrale administratie en bij parastatalen op. Als enige negatieve spelbreker worden hierbij de geïndividualiseerde faciliteiten in de Brusselse agglomeratie vermeld[37]. Voor hoofdredacteur Grootjans was het hierbij te hopen dat zijn lezers niet tegelijkertijd de *Gazet van Antwerpen* kochten, aangezien daarin wel andere klemtonen werden gelegd[38]. Dit dagblad stelde de schaamteloze capitulatie van het LVV voor het dictaat van de liberale Brusselse grootmachten aan de kaak.

Grootjans noch Maertens hadden het moeilijk hun eigen pers te controleren, iets wat waarschijnlijk nog werd vereenvoudigd door het feit dat het Pact aan de vooravond van de grote vakantie werd bekendgemaakt. Ook de regeringsgezinde bladen hielpen echter een handje, doordat zij het na één negatief artikel aan het adres van de PVV voor bekeken hielden en hun aandacht volledig concentreerden op de stemmingmakerij bij de problemen van de meerderheid[39]. De herinnering aan het Pact doofde in het Vlaamse landsgedeelte dan ook snel uit, en zelfs mede-ondertekenaar Frans Grootjans slaagde er niet meer in om zijn geheugen op te frissen toen we hem vorig jaar het fameuze document N/2516 voorlegden.

Tot nog toe lieten we één belangrijk punt buiten beschouwing: de vraag naar de motieven die aan de basis lagen van de 'capitulatie'[40]. Zoals reeds werd aangehaald, kon ons door de toenmalige LVV-voormannen hieromtrent geen uitsluitsel worden gegeven. Ook toen CVP-voorzitter Van den Boeynants in de Kamer in plenaire zitting vroeg *'Nous voulons savoir si MM. Grootjans et Vanderpoorten sont d'accord pour donner des facilités dans dix-neuf communes de la périphérie, ainsi que le prévoit le fameux 'Pacte National' du PLP',* werd vanop de liberale banken enkel luidkeels *'Oui! oui!'* teruggeroepen[41]. Wij vermoeden evenwel niet dat dit het werk van de beruchte vijf was. Geen van hen zou trouwens tijdens hun redenering nog op het pijnlijke punt terugkomen. Wie wel een antwoord gaf op deze vraag (maar dan i.v.m. het Pact van Luik) was Albert Maertens. Hij stelde dat het LVV zich in het Vlaamse landsgedeelte niets van dergelijke verordeningen aantrok. Een dergelijke verklaring werd in de praktijk inderdaad soms onderschreven. Frans Grootjans zou op 8 juli te Antwerpen bijv. doodkalm campagne voeren tegen de opname van zes perifere gemeenten in de agglomeratie. Ons inziens is deze verklaring op zich evenwel onvoldoende. Wij menen ze te moeten aanvullen met motieven die in de eerste plaats van persoonlijke en partijpolitieke aard waren.

Wij baseren ons hiervoor op het feit dat op de vergadering van het LVV Hoofdbestuur op 29 juni, Vanderpoorten alles deed om het project te verdedigen. Alleen Frans Grootjans zou toegeven dat het 'een moeilijke situatie voor ons' meebracht[42].

Doorslaggevend was waarschijnlijk de strategie die ook t.a.v. het congres van 17 en 18 februari 1962 was gehanteerd, en waarbij was bepaald dat steeds binnen het kader van de partij moest worden geageerd. Hierbij speelde voor iemand als Vanderpoorten uiteraard zijn unitaristische levensvisie mee, doch wij vermoeden dat dit werd gekoppeld aan een aantal meer noodwendige factoren. Niemand kan in 1963 nog over het hoofd gezien hebben dat partijvoorzitter Vanaudenhove zijn partij naar sedert lang niet meer geziene toppen aan het brengen was. De partij bood ambitieuze Vlaamse politici een uitvalsbasis om het nationaal ver te schoppen. Indien dit impliceerde dat tijdelijk moest worden ingebonden, kon dit – in geen enkele realistische optiek – opwegen tegen de mogelijkheden die op middellange termijn werden geschapen (en waarbij ook de verwezenlijking van Vlaamse eisen niet moet uitgesloten worden). Ten tijde van de ondertekening van het Nationaal Pact was de instabiliteit van de meerderheid immers reeds overduidelijk, hetgeen ook bevestigd wordt door het feit dat tijdens de legislatuur Lefèvre-Spaak verschillende partijreünies partieel of integraal werden gewijd aan de mogelijkheid van vervroegde verkiezingen. Een toegeving opende dan ook de beste perspectieven, en nog positiever was dat – gezien de geringe aandacht die het Pact in Vlaanderen kreeg – de risico's miniem waren.

5. Besluit

Bij het analyseren van onze bevindingen werd steeds het nationale besluitvormingsproces in de PVV als uitgangspunt genomen. De ongelijke verspreiding van archivalia noopte ons evenwel tot enige consessies. Als gevolg van de grote regionale discrepantie waarvan het niet-geïnstitutionaliseerd archiefbeleid in ons land blijk geeft, was het veel eenvoudiger om informatie te verzamelen over de werking van de PVV op nationaal vlak en in het Vlaamse landsgedeelte, dan voor de Waalse en Brusselse regio. In deze gebieden werden tot nog toe immers weinig initiatieven geleverd om tot de bewaring van documenten over te gaan. Wij hopen dat aan dit euvel, door grondig lokaal onderzoek en met behulp van orale bronnen, in de toekomst zal worden verholpen.

De studie van de zeer recente geschiedenis kenmerkt zich door een aantal eigenheden die een aantal historici er nog steeds toe verleidt om grondigheid en objectiviteit in twijfel te trekken. Wij menen dat deze kritiek niet op ons onderzoek van betrekking kan zijn, aangezien wij in de mogelijkheid verkeerden om tot reële bronnen terug te keren, iets wat niet altijd evident is voor het vakgebied. Deze schat aan informatie, gekoppeld aan het aanwenden van interviews ter verificatie, maakte het

ons mogelijk om onze analyses steviger te funderen.

Uit ons onderzoek kwam naar voor dat de PVV allerminst het monolitisch blok was, waarvoor de partijleiding had gekozen. Voorzitter Vanaudenhove zou er evenwel in slagen om – althans op officiële partijbijeenkomsten – een openlijke onenigheid te bezweren. Zulks was voor een groot deel te danken aan de toegevingen die door Vlaamsvoelende liberalen werden gedaan.

De Vlaamse liberalen waren na de oprichting van de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang in oktober 1961 manifester aanwezig in de partijwerking, doch de invloed die hen werd toebedeeld zou nooit de grootte van hun reële getalsterkte aannemen. Ons inziens schuilt het belangrijkste motief hier voor in de francofone traditie die de liberale beweging sedert jaar en dag kenmerkte. De LVV-kopstukken konden hierdoor ook slechts rekenen op een gedeelte van de parlementaire mandatarissen en waren van meet af aan gedwongen hun toevlucht te nemen tot de zachte paden van de diplomatie en de compromis-vorming.

Naast het aanduiden van de tendensen die schuil gaan achter de beslissingen van de partij, konden ook een aantal innovaties worden opgemerkt. Eén van de voornaamste in dit kader is zeker de openstelling van de partij naar andersdenkenden toe en de inplanting van dit door de leiding geopperde initiatief in de verschillende regio's. Het is een kwestie die zeker nader onderzoek behoeft.

Op linguïstisch vlak vielen ook belangrijke kenteringen in het Waalse landsgedeelte te beschouwen. De oprichting van de PVV werkte daar de generatiewisseling dusdanig in de hand dat politici die lange tijd het gezicht van de partij hadden bepaald op een recordtempo van het politieke toneel verdwenen. Deze evolutie verliep parallel met fundamentele ideologische programmawijzigingen die zich vooral concentreerden rond het vaarwel aan het federalisme. Deze vrijheid was door de unitaire koers die partijvoorzitter Vanaudenhove placht te voeren een onmogelijke optie geworden. Wij vermoeden dat het interne beleid van de federaties en in herent hieraan, het geloof in de mandatarissen, onder druk kwam te staan. Vanaf het moment dat rond de Voerstreek de grote problemen rezen was evenwel de bliksemafleider gevonden. De concentratie van acties rond dit thema, vooral in de provincie Luik, bood trouwens de mogelijkheid tot samenwerking met de federalistische bewegingen als het *Mouvement Populaire Wallon* en het in maart 1963 door ontevreden liberalen opgerichte *Mouvement Libéral Wallon* [43].

De Waalse liberalen schakelden zich tegelijkertijd ook in in de strijd van de hoofdstedelijke federatie tegen het Vlaamse imperialisme, een succesvol propagandathema dat aanknopingspunten bood met de gevoelens van de Walen over de Voer. Een minorisering van de Vlaamse aanwezigheid in de partijstandpunten was er een direct gevolg van. Het was een machtspositie die duidelijk naar voren kwam in de totstandkoming van het Nationaal Pact in juni 1963.

Dit taalcompromis maakte een einde aan de ambigue posite waarin de

PVV sedert haar stichting had verkeerd, doch leverde allerminst een sluitend antwoord op vragen die inmiddels in de coulissen van de besluitvorming waren gerezen. Niettemin betekende het de bekroning van de uniformiseringspolitiek die sedert oktober 1961 door Vanaudenhove was gevoerd en zou het de hoeksteen vormen van de liberale communautaire ideologie zoals die zich tot de breuk van 1968 manifesteerde. Een eenheid die tot op dat ogenblik in staat zou zijn om fundamentele interne divergenties te maskeren en die verbonden zou blijven aan de periode van het voorzitterschap van Omer Vanaudenhove.

Noten

1 We onthouden in dit verband vooral de uitstekende CRISP-dossiers, enkele thesissen (zie o.m.: H. Martin, *'L' organisation du Parti Libéral et du PLP'* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Bruxelles, 1963) en A. Rydant, *'Verdeeldheid in de eenheid. Analyse van het besluitvormingsproces in de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang'* (1958-1966)'. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Brussel, 1988).

2 Voor de standpunten van Omer Vanaudenhove, zie: S. Dewinter. *Omer Vanaudenhove, een houding.* (Brussel, 1974).

3 Het stemmenaantal van de liberalen bedroeg in 1961 in de Nederlandstalige kantons 334 045. In Wallonië en Brussel werden respectievelijk 201 520 en 113 815 kiezers overtuigd om liberaal te stemmen.

4 Omer Vanaudenhove (°1913) was senator en geruime tijd burgemeester van de stad Diest. Hij was ook verschillende keren minister en werd in mei 1961, toen het de beurt was aan een Vlaming, gekozen tot voorzitter van de Liberale Partij. In oktober van datzelfde jaar zou hij bij de oprichting van de PVV de eerste voorzitter van die partij worden, een taak die hij tot 1969 zou blijven vervullen.

5 Roger Motz (1904-1964) was senator en de eerste naoorlogse voorzitter van de Liberale Partij. Als Brusselaar (de LP had een regionale beurtrol) werd hij in 1958 nogmaals verkozen. In deze functie zou hij zich zeer actief inzetten voor de verjonging en de dynamisering van de partij, een œuvre dat door Omer Vanaudenhove in 1961 zou afgerond worden.

6 Dit punt had in het klerikale Vlaanderen steeds een minder beduidende rol gespeeld. Reeds bij de verkiezingen van 1958 was aldus propaganda verschenen onder volgende vorm:

'Onder de homogene CVP regering
bedroegen de Staatstoelagen aan het
vrij katholiek onderwijs
1 MILJARD 647 MILJOEN FRANK
Onder de huidige liberaal-socialistische regering krijgen
de katholieke scholen
als Staatstoelagen
3 MILJARD 289 MILJOEN FRANK
Op de nieuwe begroting staan: 6.808 miljoen
voor het aangenomen onderwijs
Voeg daarbij de toelagen van provincies en gemeenten.
Zoek hierin de onverdraagzaamheid der liberalen'.

(tekst uit *Het Volksbelang,* de spreekbuis van het LVV, van 5 april en 29 maart 1958).

7 Dit citaat is afkomstig uit de openingsrede van Omer Vanaudenhove op het congres. Wij vonden dit document terug in het Paul Hymanscentrum, Dossiers Madame Paquier. Farde 'Congrés 17-18 février 1962. Bruxelles'. Compte-rendu p. 8.

8 Liberaal Archief. Gent. LVV-Archief 2.3. 1962 20 IV., p. 2. (tussenkomst Albert Maertens).

9 Motz stelde onder meer dat hij hoopte dat het congres dat het LVV op 16 en 17 zou houden tot (une)'... contribution équitable à (une) solution...' zou leiden. De bron van deze tekst kan momenteel niet vrijgegeven worden.

10 Albert Maertens (°1915) was als opvolger van Julius Hoste bij de gelijknamige dagbladgroep de juiste man op de juiste plaats om als adviseur en promotor te dienen voor de generatie jonge Vlaamsbewuste politici die zich na de Tweede Wereldoorlog aandiende, en waarvan Herman Vanderpoorten (1921-1986), Frans Grootjans (°1922) en Willy De Clercq (°1927) de boegbeelden zouden zijn.

11 Liberaal Archief. PVV-Archief. Kongressen 1962; 'Congres PVV 17-18 februari 1962 voorbereiding-eindverslag'.

12 Zie hiervoor de congresfarden in het Liberaal Archief en het Paul Hymanscentrum, document 2073 (Franstalige versie: doc. 2069), p. 3. Wij wensen te benadrukken dat deze stelregel voor de Vlaams-liberale Kamerleden Vanderpoorten, Grootjans, De Clercq, D'Haeseleer (1922-1988) en Boey (°1922), evenals voor de Waalse oud-minister R. Lefèbvre (1893-1976) volslagen anachronistisch was, aangezien deze zes het wetsvoorstel betreffende de vastlegging van de taalgrens – beter bekend als het eerste ontwerp-Gilson – op 31 januari hadden goedgekeurd.

13 Arthur Gilson was in de regering Lefèvre-Spaak minister van Binnenlandse Zaken en stond als dusdanig in voor het ontwerpen van twee belangrijke taalwetten: met name de wet betreffende de vastlegging van de taalgrens en die over de taalregeling in bestuurszaken. Het was een weinig dankbare opgave, te meer daar Gilson CVP-verkozene voor het arrondissement Brussel was.

14 Liberaal Archief. LVV-Archief. 2.3; 1962 10 II, p. 1.

15 Dit blad publiceerde op 14 feb. een artikel onder de hoofding 'PVV tegen taalgrens? Zware dobber voor Vlaamse liberalen' (pp. 1 en 11).

16 Dit was onder meer het geval voor de talentelling, waarbij de PVV zich wel voorstander van een wetenschappelijke telling verklaarde, doch waarbij tevens werd erkend dat het klimaat waarin het land verkeerde momenteel niet gunstig was om er één te houden. (Besluiten van het congres van 17 en 18 februari 1962. 1. Problemen van algemene politieke-institutionele en juridische aard. Congresfardes in het Liberaal Archief en het Paul Hymanscentrum).

17 Piet Van Brabant zou op de vergadering van het LVV-hoofdbestuur van 10 februari de aandacht vestigen op dergelijke besluiten die flagrant in tegenstelling waren met de besluiten van het Harmel-Centrum.

18 R. Vandekerckhove. Vrije Tribune. PVV-congres en Vlaams-Waalse verhoudingen. *De Nieuwe Gids.* Vrijdag 23 februari 1962, p. 2.

19 Omtrent de werking van het ELW zijn we zeer slecht ingelicht, aangezien we er niet in slaagden het archief van de vereniging terug te vinden. Voor onze analyse baseerden we ons op stukken die we in het Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon te Luik terugvonden (Fonds Schreurs. 'Parti libéral-Entente libérale wallonne), evenals op artikels die nu en dan in de dagbladen (voornamelijk *Le Soir)* verschenen.

20 Toussaint (°1922) volgde in 1963 zijn schoonvader Jean Matterne op als senator voor het arrondissement Namen en als burgemeester van Jambes. Hij was ook voorzitter van de Entente vanaf 1961.

21 Het lijkt ons niet uitgesloten dat dit een wederdienst was voor de LVV-toegevingen bij de voorbereidingen van het congres dat op 17 en 18 februari plaatsvond. Zeer waarschijnlijk beschouwde Vanaudenhove de stemming van 31 januari ook als een voorval waarvan de tegenstrijdige houding van de liberale volksvertegenwoordigers in het niet zou verzinken ten aanzien van de eensgezinde attitude die op de bijzondere partijbijeenkomst moest blijken en waarvoor alle hindernissen netjes uit de weg

moesten worden geruimd. De PVV-voorzitter kon de strijdvaardige Brusselse federatie ook onder druk zetten door te dreigen het probleem van de Vlaamse vertegenwoordiging in de hoofdstad (zie verder) manu militari op te lossen.

22 De overheveling van de Voer was wel gekoppeld aan de reciproce transfert van de streek Komen-Moeskroen van het (West-)Vlaamse naar het Waalse (Henegouwse) taalgebied.

23 Bron (Liberaal Archief-Gent): LVV. Dossier PVV (niet geclasseerd)

24 Er is wel geen specificatie omtrent deze 'hogere' posten. We blijven dus in het ongewisse omtrent de limitering van deze term.

25 Doc. N/2516, p. 3.

26 Een dergelijk wetsvoorstel was bijv. ooit ingediend in de Kamer door de Schaarbeekse burgemeester Blum. (M.P. Herremans. 'Le fait Bruxellois II', *Cahiers du C.H. du CRISP,* n° 226-227, (3 & 10 janvier 1964), p. 12)

27 P.H.-C. 'Madame S. ...Réunion du Comité de Direction Provisoire. Le jeudi 8 février 1962 - 16h.' notulen p. 13.

28 Doc. 2512/N, p. 2. De commissie moest samengesteld zijn uit een gelijk aantal Brusselaars, Vlamingen en Walen. De hoofdstedelijke agglomeratie werd hierbij vertegenwoordigd door een gelijk aantal Frans- en Nederlandssprekenden, opdat de taalgroep in de verzoeningscommissie gelijk zou vertegenwoordigd zijn.

29 In de oorspronkelijke regeling was dat 80 %. Mogelijk was de vergemakkelijking van de procedure de toegeving die aan de Vlaamse afvaardiging was gedaan om de faciliteitenwijziging te compenseren.

30 J. Francis, 'Le plan de M. Vanaudenhove', *Pourquoi Pas?,* 14/6/1963, pp. 13-18.

31 J. Meynaud-J. Ladrière & F. Perin, *La décision politique en Belgique. Le Pouvoir et les groupes,* p. 146. (Paris, 1965)

32 *'Het liberalisme in Vlaanderen, zal Vlaams zijn of zal het niet zijn'* (LVV-brochure ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Verbond in 1963, Gent, 1963), p. 5.

33 'LVV. ...2.2. Algemene Vergaderingen. 1960: 3 IV (Brussel).' Toespraak Maertens, p. 5. Maertens vond een stelsel van 8 gemeenten hierbij evenwel een maximum. (PVV-Archief. Kongressen 1962. Bijlagen bij brief aan Grootjans van 17/1/1962, het zg. rapport-Pirotte ('Législation sur l'emploi des langues') was naast de bepaling over 'un certain nombre' van de gemeenten met faciliteiten in potlood toegevoegd: '8, pas plus!!!').

34 'Een socialistisch initiatief tegen de regering', *Het Volksbelang,* 30/6/1962, p. 2.
Bij deze negen gemeenten waren er dan nog drie uit Waals Brabant (t.w. Kasteelbrakel, Terhulpen en Waterloo).

35 Bij Gilson gebeurde dit automatisch. Bij het Nationaal Pact moest eerst advies ingewonnen worden van de betrokken gemeenteraden en de Provincieraad van Brabant, binnen een termijn van 6 maanden.
Artikels: *Het Volksbelang.* 'Waakzaamheid van liberale Vlamingen', *Het Volksbelang,* 15/6/1963, p. 1; L. Siaens, 'De Taaltrein', *Het Laatste Nieuws,* za. 15 & zo. 16 juni 1963, p. 4.

36 Alleen Piet Van Brabant zou zich er op 14 dec. in *Het Volksbelang* nog eens zeer negatief over uitlaten . Voor het LVV was de zaak toen inderdaad vergeten.

37 X. 'Mits zetelaanpassing voor verkiezingen. PVV ontvouwt nieuw taalcompromis', *De Nieuwe Gazet,* 14-6-1963, pp. 1 & 3.

38 D.W. 'Kritisch bekeken. Beslissende dagen', *Gazet van Antwerpen,* 15/16-6-1963, p. 2.

39 Aan de overzijde van de taalgrens was de situatie verschillend. Daar werd in de oppositiepers nl. uitgebreid teruggekomen op het Pact. Het is mogelijk dat bladen als *La Libre Belgique* dan ook weinig aandacht aan het compromis besteedden, omdat het

angst inboezemde. De voorstellen van de PVV kwamen immers veel beter tegemoet aan de francofone revendicaties dan de wetten Gilson-Larock.

40 We wensen deze term omzichtig te benaderen, aangezien het LVV ook een aantal zaken verkreeg.

41 *Parlementaire Handelingen van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers.* Zitting 1962-1963, 10 juli 1963, pp. 10.

42 LVV-Archief ... 2.3. 1963. 29 VI, pp. 2-3.

43 Deze beweging werd in onze licentieverhandeling uitgebreid geanalyseerd op basis van documenten die we terugvonden in het *Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon*. Het MLW werd vooral onder impuls van Jean Schreurs (1900-1970), lange tijd voorzitter van het *Congrès National Wallon*, en coördinator van de activiteiten van de *Entente Libérale Wallonne*, uit ontevredenheid met de politiek van die laatste gesticht. Haar leden waren hoofdzakelijk afkomstig uit intellectuele milieus. Van bij haar oprichting kampte de groepering, ondanks diverse afdelingen in de rest van het Waalse landsgedeelte met een gebrek aan energetische inbreng vanwege het bestuur, en haar hele bestaan zou een voorbeeld blijven van verzanding, bestuurswijzigingen en crises.

Jacques Brassinne

Le monde libéral et la problématique bruxelloise 1945-1962

Le monde libéral ne s'est guère préoccupé de la problématique bruxelloise dans l'immédiate après-guerre et jusque peu avant la naissance du Parti de la Liberté et du Progrès en 1961. Il y eut cependant des réactions et des prises de position individuelles de certains de ses membres flamands. Pendant toute cette période, l'influence francophone fut prépondérante au sein du Parti et cela jusqu'à la fin des années cinquante. Ce n'est qu'après la naissance du PLP que la situation évoluera lentement.

La création du Parti de la Liberté et du Progrès en 1961 confirmera le caractère unitaire du Parti, cependant les nouvelles structures reconnurent l'existence d'ailes wallonne et flamande aux côtés de la fédération bruxelloise. Cette évolution ainsi que l'ouverture du nouveau parti aux catholiques furent préparées par le Président bruxellois Roger Motz, elles furent mises en œuvre par son successeur Omer Vanaudenhove.

A partir de 1958, on constate des réactions individuelles flamandes mettant en cause l'hégémonie francophone au sein du Parti. Au cours de sa présidence, Vanaudenhove souhaita limiter le développement des problèmes communautaires menaçant l'unité du nouveau parti. A partir de 1962, la situation évolua plus rapidement et devait aboutir ultérieurement à la création de deux partis comme cela avait été le cas antérieurement pour les deux autres familles traditionnelles.

Divisée en trois parties, cette contribution analyse successivement le Parti Libéral de 1945 à 1958, la période 'post Pacte scolaire' jusqu'en 1961 pour en terminer en 1962 après la naissance et les premières initiatives prises par le PLP.

1. Les libéraux de 1945 à 1958

A la fin de la guerre, le Parti Libéral se présenta à l'opinion publique avec une structure et un programme proche de ce qu'il défendait avant guerre. Parti d'appoint, le Parti Libéral de 1945 à 1958 va participer à

un grand nombre de gouvernements.

La structure du Parti Libéral comparée aux formations sociale-chrétienne et socialiste, se caractérisait par 'une structure assez souple', une discipline peu contraignante et une idéologie qui consistait davantage dans l'expression d'un état d'esprit qu'en la volonté de réaliser un programme établi de façon très précise[1].

Le Parti Libéral portait encore des traces d'un passé plus ancien marqué par un ensemble d'individualités et manquant de structure; il était peu adapté à l'évolution politique et sociale de l'après-guerre.

Au sein du parti et particulièrement à Bruxelles, c'était le règne des 'barons' dont la moyenne d'âge relativement élevée entraînait des attitudes et des positions assez intolérantes.

Au cours de la décennie qui suivit la Libération, le libéralisme flamand avait perdu une grande partie de l'influence qu'il avait acquise immédiatement avant la guerre. Les libéraux flamands ressentirent fortement le caractère 'oligarchique' de la direction du Parti Libéral qui était à l'époque composé en grande majorité de francophones et parmi lesquels de nombreux bruxellois[2]. La question royale devait également laisser des traces du côté flamand où le nombre de royalistes était plus grand qu'en Wallonie. L'ancien Ministre Julius Hoste était parmi ceux-ci.

Sous la pression des trois fondations culturelles dont le 'Willemsfonds', la situation va lentement évoluer au lendemain du recensement de la population de 1947. L'influence du Willemsfonds et l'émergence du 'Liberaal Vlaams Verbond' LVV allaient nourrir une nouvelle génération qui, progressivement, influencera les données de la problématique bruxelloise.

A Bruxelles, depuis l'indépendance de la Belgique, il y a toujours eu une 'tradition bleue'. Cette tradition s'est maintenue au-delà de 1884, lorsque, pendant trois décennies, le pouvoir central fut occupé par la droite catholique[3]. Aux élections communales, en 1952, les libéraux représentaient 32,33 % à Bruxelles et 27,32 % dans l'agglomération. Les résultats de 1958 les virent progresser à la ville où ils passèrent à 32,88 %, mais ils reculèrent dans l'ensemble de l'agglomération.

Les élections communales de 1958, renforcèrent le glissement à droite constaté aux élections législatives du 1er juin 1958. Cela avait permis au PL d'être représenté dans un grand nombre de collèges échevinaux. Selon Maurice-Pierre Herremans, 'Traditionnellement, le Parti Libéral a mené à Bruxelles une politique très favorable à la francisation et les milieux favorables au mouvement flamand ne manquent jamais de mettre en lumière ce qu'ils considèrent comme la responsabilité majeure des milieux libéraux bruxellois dans le processus de dénationalisation des Flamands qui se sont fixés dans l'agglomération depuis plusieurs décennies'.

Pendant la période allant de 1958, les libéraux bruxellois représentaient environ 20 % des voix bruxelloises. La puissante fédération libérale de Bruxelles comptait environ 20 000 membres; il était de 19 279 en 1961

contre 13 460 en 1954. Cette fédération jouait résolument la carte francophone et soutenait les libéraux francophones de la partie nord du pays. Pilier du Parti Libéral, elle occupait la plupart des postes importants dans l'appareil du parti. Son influence fut prépondérante dans la définition des lignes politiques intéressant les problèmes linguistiques. L'image de la 'bourgeoisie francophone' à laquelle était associé le Parti Libéral en Flandre était proche de la réalité. Lorsqu'on examine la composition du Bureau exécutif et du Comité Permanent, on constate que ces organes étaient majoritairement francophones[4].

Les revendications flamandes de l'époque étaient axées sur le bilinguisme des services communaux à Bruxelles et sur le développement d'un enseignement néerlandophone adéquat. Ces revendications étaient considérées à l'époque comme extrémistes. L'absence de prise en considération de ces dernières provoqua parmi des personnalités flamandes une crispation progressive et leurs revendications vont s'affirmer. Les élus libéraux flamands de la fédération rappelèrent qu'ils représentaient quelque 35 % des votes effectifs et que 5 cantons étaient unilingues néerlandophones. Constatons également que, si les revendications des Flamands mirent tant de temps pour aboutir, c'était parce que ces derniers étaient divisés.

Cependant sous la pression du 'Liberaal Vlaams Verbond', la situation évolua au sein des provinces flamandes ainsi que dans les cantons bruxellois. Un climat de militantisme devait se développer. Des revendications notamment en ce qui concerne des places sur les listes électorales furent exigées.

La vieille garde francophone bruxelloise était composée de personnalités telles que Charles Janssens, Joseph De Grauw, Charles Moureaux, Rogert Motz et Norbert Hougardy. Bien loin d'être anti-flamands, ces personnalités n'accordaient cependant qu'une importance relative aux revendications de ceux-ci. L'arrivée de Jacques Van Offelen à la fédération bruxelloise fut peut-etre le signe d'un premier changement. Classé premier au poll à la Chambre devançant les bourgmestres de Bruxelles et d'Ixelles, Lucien Cooremans et Charles Janssens, il succéda, le 8 février 1958, à René Drèze en qualité de président fédéral bruxellois.

2. L'après pacte scolaire de 1958 à 1961

La défense de l'enseignement officiel de l'Etat cimenta pendant de nombreuses années les libéraux entre-eux ainsi que les coalitions avec les socialistes. L'après-'pacte scolaire' montra un Parti Libéral plus que jamais constitué par un rassemblement d'individualités se bornant à défendre des positions au coup par coup sans programme défini. Succédant au liégeois Maurice Destenay, Roger Motz redevint président du parti. A la fin de décembre 1958, Motz décida de réorganiser le parti. Un congrès libéral doctrinaire fut organisé en novembre 1959. Les axes en furent la tolérance religieuse dans le respect des libertés individuelles,

l'économie de marché libre, l'attachement de l'enseignement neutre, la confiance dans l'initiative privée et dans les fonctions exclusivement complémentaires de l'Etat.

En ce qui concerne le contentieux Flamands-Wallons, le député social-chrétien Pierre Harmel, soucieux de mettre à jour les origines du malaise pesant sur les relations entre Bruxellois, Wallons et Flamands, proposa la création d'un centre d'étude. Ce dernier avait clôturé ses travaux en octobre 1955.

Ces derniers avaient montré que l'opposition entre Flamands et Wallons ne se résumait pas en un simple conflit linguistique[5]. A côté de ce dernier, il fut question de problèmes sur le plan culturel avec les universités et la radio-diffusion, de problèmes strictement politiques avec la répartition des sièges parlementaires et sur le plan du civisme avec l'amnistie. Mais en fait, l'agglomération bruxelloise et sa périphérie étaient la véritable pierre d'achoppement entre les Flamands et les Wallons. Flamands et Bruxellois tenaient sur ce sujet des théories diamétralement opposées, les uns parlant du droit du sol, les autres de la liberté du père de famille. La fixation de la frontière linguistique était une revendication commune aux mouvements flamingant et wallingant qui craignent l'un et l'autre de voir Bruxelles empiéter sur leur territoire. Cette fixation était proposée par le Centre Harmel.

Les libéraux bruxellois devaient se diviser face aux initiatives gouvernementales relatives à la révision des lois linguistiques de 1932. Du côté flamand la volonté existait de revoir les deux premières de ces lois. Ils estimaient que des failles avaient été constatées principalement pour l'agglomération bruxelloise. Les francophones étaient hostiles à toute révision qui menacerait un équilibre péniblement atteint[6].

Dès le 6 novembre 1958, le gouvernement Eyskens-Lilar était mis en place. Les seuls qui émirent des réserves furent certains Bruxellois. Bien que la discipline du Parti soit faible, dans la plupart des cas, les libéraux adoptaient des positions identiques mais il n'en fut pas de même pour les problèmes communautaires. Dans l'ensemble de cette problématique, les positions bruxelloises étaient opposées à celles des fédérations flamandes et wallonnes. Ces dernières étaient favorables à une solution des problèmes telle qu'elle avait été présentée dans les conclusions du Centre Harmel. Ces dernières étaient inacceptables pour les Bruxellois, notamment en ce qui concerne la fixation définitive de l'agglomération bruxelloise. Les divergences allaient apparaître très nettement au cours de l'Assemblée générale du parti au 27 avril 1958. La commission qui était chargée de préparer la campagne électorale approuva un texte proposant la création de deux conseils culturels et reprenant les conclusions du Centre Harmel pour résoudre les problèmes linguistiques.

Cela était encore inacceptable pour les libéraux de la capitale. Roger Motz déclara 'Dans les conclusions de la Commission Harmel se trouvent des choses qui sont absolument dangereuses pour la vie de Bruxelles et l'arrondissement de Bruxelles...'[7]. Les mandataires Hilaire Lahaye,

Michel Toussaint et Charles Moureaux proposèrent d'encommissionner le problème, Moureaux déclarant cependant 'il faut tout de même que dans le cadre général, le Parti Libéral dise quelque chose...'. Cette prise de position traduisait bien les difficultés rencontrées. La volonté existait cependant de trouver un texte 'qui peut être une formule vague, mais qui ne ferait pas de difficultés dans les fédérations'. Cette réaction provoqua la mauvaise humeur de certains libéraux flamands. Leurs actions allaient se développer tout au long du gouvernement Eyskens. La pression résultant des succès électoraux dans la partie flamande du pays n'était pas étrangère aux réactions des libéraux flamands.

L'opinion publique bruxelloise s'inquiéta des initiatives prises par le gouvernement notamment par celle du ministre de l'Intérieur René Lefèbvre qui déposa un projet de loi qui allait provoquer à Bruxelles des critiques particulièrement véhémentes, notamment de la part de l'hebdomadaire *Pourquoi Pas* ? Les libéraux bruxellois s'opposèrent violemment à ce projet. Cette contestation mit les ministres libéraux dans une situation difficile au sein du gouvernement. Ce projet ainsi que celui relatif à l'adaptation du nombre de sièges parlementaires allaient être jetés aux oubliettes. Il faudra attendre le gouvernement Lefèvre-Spaak pour qu'ils en ressortent.

La seconde pierre d'achoppement entre les libéraux bruxellois fut le recensement linguistique et le recensement de la population de 1960-1961. Un recensement de la population était prévu pour le premier janvier 1960; ce dernier devait comprendre un 'volet' linguistique. Du côté flamand, il eut rapidement une unanimité pour refuser le recensement linguistique.

Certains milieux flamands se montrèrent fort mécontents des résultats du précédent recensement estimant qu'il s'était transformé en référendum en faveur de la langue française dans la région bruxelloise et dans certaines localités de la frontière linguistique.Ils étaient contre l'élargissement de la 'tache d'huile' tandis que les milieux francophones revendiquèrent l'organisation d'un tel recensement plus particulièrement en ce qui concerne l'agglomération bruxelloise. Le 5 janvier 1959, un mémorandum fut envoyé par le Willemsfonds, le Vermeylenfonds et le Davidsfonds au gouvernement. Les représentants des fonds demandaient la suppression du recensement linguistique, l'examen de la proposition Moyersoen et la fixation de l'agglomération bruxelloise. L'ensemble de ces revendications allaient être reprise le 14 mars lors de la création du 'Vlaams Aktie Komitee voor Brussel en Taalgrens', le fer de lance de ce comité était composé de démocrates chrétiens.

Le nouveau recensement de la population qui aurait pu entraîner de nouvelles modifications du statut linguistique de certaines communes bruxelloises, provoqua des dissensions internes au sein du Parti. Les Bruxellois francophones tels que Norbert Hougardy, Georges Mundeleer, étaient très favorables au recensement linguistique tandis qu'un certain nombre de Flamands dont Vanderpoorten, s'y opposaient. Dès son entrée

en fonction, le gouvernement Eyskens-Lilar se préoccupa de ce problème et créa deux commissions, l'une à caractère scientifique sous la présidence de M. Basijn, ancien ministre UDB et la seconde, plus politique, présidée par le ministre libéral Lefèbvre. Le 19 avril 1959, Norbert Hougardy avait déclaré que le recensement était une condition sine qua non de la participation gouvernementale. Les ministres Moureaux et Van Offelen continuèrent à être des partenaires fiables à l'égard du gouvernement tout en suivant attentivement les réactions libérales bruxelloises. Le résident Motz était du même avis qu'Hougardy. La LVV et ses représentants dans la Commission Basijn n'apprécièrent pas le refus des libéraux bruxellois de collaborer aux travaux. La thèse flamande identique à celle wallonne, était bien de retarder le recensement tandis que les libéraux bruxellois ne voulaient en aucun cas d'un report de l'ensemble du recensement.

Le gouvernement Eyskens-Lilar reporta ce recensement de la population au 31 décembre 1961 laissant à son successeur le gouvernement Lefèvre-Spaak (21 avril 1961-24 mai 1965) le soin de régler ce problème. En avril 1961, une coalition sociale-chrétienne-socialiste fut mise en place sous la direction de Théo Lefèvre; elle se préoccupa de résoudre ce problème.

3. La naissance et les premières initiatives du Parti de la Liberté et du Progrès (PLP): 1961-1962[8]

L'élection du nouveau président Omer Vanaudenhove, allait être accompagné d'une volonté de remanier les structures du parti, d'une volonté de rénover l'idéologie avec comme objectif l'élargissement de la représentativité du parti au sein de l'opinion.

Au cours du dernier congrès du Parti Libéral, le 7 octobre 1961, la volonté de changement se traduisit par la création du Parti de la Liberté et du Progrès PLP. La réforme mise en œuvre visait principalement à instaurer la liberté en matière d'opinion religieuse et philosophique. Avec l'option unitaire extrêmement nette prise par le PLP, et un renouveau en matière de politique économique et sociale, l'ancien Parti Libéral se préparait à connaître des jours meilleurs.

Dès le départ, un congrès extraordinaire fut prévu pour janvier 1962 avec comme unique objet l'étude des solutions apportées aux problèmes des relations entre Bruxellois, Wallons et Flamands. Les dirigeants du parti affirmaient leur volonté de trouver les 'formules adéquates de décentralisation, de déconcentration et d'autonomie culturelle'. Cela n'empêcha pas le président Vanaudenhove de proclamer à la fin de 1961 : 'Avant d'être Flamands, Wallons ou Bruxellois, nous sommes Belges!' Comme des heurts s'étaient déjà produits entre Flamands et Wallons au sein des libéraux, Vanaudenhove préférait annoncer la couleur dès le départ.

Cependant pour la première fois apparaît dans la structure libérale la notion de tendance dans les nouveaux statuts, trois personnes étaient membres de droit du Comité de direction. Il s'agissait des présidents du *Liberaal Vlaams Verbond*, de l''Entente Libérale Wallonne'[9] et de la Fédération Libérale de l'arrondissement de Bruxelles. Ces présidences étaient occupées à l'époque respectivement par Herman Vanderpoorten, député de Malines, par Michel Toussaint, sénateur de Namur et par Joseph De Grauw, sénateur de Bruxelles. Le problème des relations entre Flamands, Wallons et Bruxellois fut donc le principal objet du congrès, décidé lors de la création du PLP qui se tint les 17 et 18 février 1962. Dans son discours de clôture, le président Vanaudenhove traça les limites de l'épure en déclarant 'Même si nous examinions les problèmes institutionnels et culturels, il ne faudra jamais perdre de vue que c'est l'économie qui permet la culture et qui permet la liberté...'.

Le *Liberaal Vlaams Verbond* devait opter pour une politique à long terme, ce qui permit d'éviter une crise. Au cours du congrès, on se mit d'accord sur des zones de rencontres bilingues autour de Bruxelles et sur le recensement linguistique. Le Parti devait également s'opposer catégoriquement au *splitsing* du ministère de l'Instruction publique et de la Culture. Les libéraux flamands acceptèrent le compromis du bout des lèvres, les libéraux wallons ayant peu de réserves à l'égard du texte. Le président du LVV Vanderpoorten fit un discours retraçant l'historique du point de vue flamand acceptant qu'il y avait eu des divergences et se ralliant aux propositions.

La position des libéraux bruxellois fut nuancée. Du côté flamand, on estima que pour la première fois, un coin était inséré dans le bloc libéral francophone bruxellois et que ce congrès devait être considéré comme un point de départ historique. Les conclusions du congrès étaient cependant peu précises et méritaient parfaitement bien l'appellation de 'Compromis à la Belge'. Après le congrès, les desideratas des Bruxellois flamands se précisèrent; ils avaient pour objet la représentation des Bruxellois flamands au niveau des listes électorales, le recensement linguistique et la fixation de la frontière linguistique.

3.1. La représentation des Bruxellois flamands au niveau de l'arrondissement électoral

Au niveau de la Fédération libérale bruxelloise, un problème de représentation allait accaparer l'attention des dirigeants. En effet sur le plan interne du PLP, la non-représentation au Parlement de la minorité d'expression flamande existant dans l'arrondissement soulevait de nombreuses critiques. Il fut question à cette époque de la création d'un groupement libéral flamand à Bruxelles, groupement extérieur à la fédération PLP de l'arrondissement qui répondait surtout à la volonté de voir régler le problème de la représentation flamande au sein du Parlement. Depuis la mort de Julius Hoste, en 1954, aucun Flamand n'avait été

présenté en ordre utile sur les listes électorales bruxelloises, bien que ces derniers représentaient à l'époque environ 1/3 de l'électorat bruxellois. Le poll de la fédération libérale de l'arrondissement de Bruxelles se tint au 25 et 26 février 1961. A la Chambre, les six candidats sortants furent classés en ordre utile, la 7ème place étant attribuée à August De Winter, premier candidat flamand. Au Sénat, le premier Flamand classé était Léo Schalckens, il occupait la cinquième place.

Lors de l'élaboration des nouveaux statuts du PLP, les Flamands proposèrent d'introduire un paragraphe spécial leur donnant satisfaction quant à la détermination des places sur les listes. Ils réclamèrent des places réservées, solution, qui pour eux, présentaient des garanties du fait que le système de poll en vigueur au sein de la fédération ne leur permettait pas d'occuper des positions intéressantes. Cette proposition ne fut pas retenue le 23 mai 1962, lors de l'Assemblée générale extraordinaire de la fédération de Bruxelles. Ce furent certaines associations de l'agglomération bruxelloise à prédominance francophone qui s'insurgèrent contre ce qui fut appelé 'des privilèges'. Cette prise de position de la fédération provoqua des réactions flamandes.

Dans un premier temps, les tentatives du président Vanaudenhove de faire une brèche dans le bloc libéral bruxellois ne portèrent pas leurs fruits. A la suite d'une nouvelle intervention du président, une nouvelle proposition de réforme fut établie. Le 9 juillet 1962, le Conseil fédéral de la fédération PLP de l'arrondissement de Bruxelles approuvait un nouveau mode de proposition du classement des candidats au poll. Cette dernière donnait dans une certaine mesure satisfaction aux exigences flamandes. Cette proposition était de nature à concilier les deux points de vue et à assurer le classement en ordre utile d'un candidat flamand ayant obtenu l'appui d'une minorité importante, si cette dernière était capable de faire jouer la solidarité flamande au moment du poll. Le 2 septembre 1962, cette proposition était approuvée par l'Assemblée générale de la fédération de Bruxelles.

3.2. Le recensement et le clivage de la frontière linguistique: points de divergences entre les membres flamands et francophones du PLP

Le principal risque de divergence en matière linguistique était lié à la question du recensement et du 'clichage' de la frontière linguistique. Dans ces dernières matières, les Bruxellois étaient les principaux intéressés. Les problèmes rencontrés par les libéraux étaient exactement de même nature que ceux des deux autres partis traditionnels. Cependant, les libéraux flamands connaissaient une difficulté supplémentaire du fait de l'existence d'une minorité francophone en pays flamand.

Le président Roger Motz constata que les élections de 1961 avaient fait apparaître que, pour la première fois les voix des libéraux dans les cantons flamands étaient supérieures à celles récoltées par les cantons wallons et bruxellois réunis. La prise de conscience du poids que repré-

sentaient les électeurs flamands allait influencer l'évolution ultérieure du Parti[10]. Le Comité de direction du Parti allait prendre attitude le 8 février 1962, en annonçant le rejet 'pur et simple' du projet de clichage de la frontière linguistique. Cette proposition était pour lui 'inamendable et devait être rejetée'.

En avril 1962, le gouvernement Lefèvre-Spaak décida de créer un groupe de travail ayant comme objectif l'étude des problèmes liés à la révision de la Constitution. La commission fut installée le 24 octobre 1962; le PLP refusa de s'associer à l'initiative prise par le gouvernement. Les problèmes communautaires internes n'encouragèrent certainement pas le principal parti de l'opposition à participer à des travaux qui auraient pu montrer au grand jour les difficultés internes qu'il recontrait. Au cours des débats relatifs au projet gouvernemental en 1962 et 1963, le *Liberaal Vlaams Verbond* dirigé par des parlementaires tels que Herman Vanderpoorten, Frans Grootjans et Willy De Clercq adoptèrent une plus grande liberté d'action à l'égard du PLP. Ces derniers se déclarèrent partisans des dispositions relatives aux lois linguistiques qui favorisaient les Flamands. Cette attitude amena la Fédération libérale de l'arrondissement de Bruxelles à critiquer l'attitude des libéraux flamands. De plus, les marches sur Bruxelles envenimèrent les relations entre libéraux qui, de part et d'autre de la frontière linguistique, s'obligèrent à faire de la surenchère.

Conclusion

Les revendications des Bruxellois flamands se développèrent plus particulièrement à partir de 1958, c'est-à-dire à la fin de la guerre scolaire. Avec l'arrivée d'Omer Vanaudenhove, les souhaits flamands furent certes pris en considération mais dans l'optique d'un parti unitaire. Le charisme et le travail important du nouveau président furent axés sur la rénovation du parti qu'il conduisit à la victoire électorale en 1956. En 1961, la position de Vanaudenhove à l'égard des problèmes communautaires était claire, 'En ce qui concerne la structure du pays, le caractère uni de la Belgique doit être préservé. Cela ne veut pas dire que nous nions la réalité. Il existe un problème de relations entre Flamands et Wallons, mais il ne peut recevoir une solution par des formules séparatistes, qui priveraient inéluctablement nos communautés nationales d'une liberté chèrement acquise. Il y va de l'existence même de l'Etat. Nous devons trouver des formules de décentralisation, de déconcentration et d'autonomie culturelle, qui permettront de sauvegarder le patrimoine national dans l'unité et dans le respect positif des minorités'[11].

Après le congrès de février 1962 destiné à préciser les relations entre libéraux flamands et wallons, Vanaudenhove tenta de minimiser et de résoudre les querelles communautaires nées au sein des libéraux. Bien que le compromis obtenu au congrès remettait en cause pour les

Flamands un certain nombre de conquêtes de la législation linguistique de 1962-1963, il fut acquis à l'unanimité, P. Lambrechts, obtenant des libéraux francophones la promesse de 'prendre toutes les mesures susceptibles de permettre aux Flamands de conserver leur identité propre à Bruxelles'[12]. Au moment où a débuté sa présidence, les problèmes communautaires n'étaient certes pas la question qui préoccupait le plus le président du Parti Libéral, ils le deviendront plus tard par la force des choses.

La présence d'un Flamand à la tête du PLP, qui était très favorable à la structure unitaire du pays et de son parti, allait, en fait, jouer contre les libéraux flamands qui souhaitaient une plus large autonomie au sein du parti.

Huit ans après l'accession à la présidence de Vanaudenhove, au sentiment de victoire succéda le désenchantement. Les problèmes communautaires n'ayant pu être tenus sous le boisseau, ils allèrent influencer fondamentalement l'avenir du parti. L'impact de ces problèmes a assombri la fin de la présidence d'Omer Vanaudenhove qui fut un très grand président libéral.

Noten

* Voir à ce sujet le *Courrier Hebdomadaire du CRISP* 'Les Libéraux et les problèmes Bruxellois 1945-1962' de novembre 1988 publié après le colloque 'Het Probleem Brussel sinds Hertoginnedal (1963)'.

1 *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 125 (13 octobre 1961).

2 Parmi les dirigeants francophones se trouvaient un certain nombre de Flamands; de plus un grand nombre de leaders libéraux flamands étaient des francophones.

3 Cette tradition s'est poursuivie par personnes interposées sous la vague socialiste après 1944 et sous la poussée FDF après 1970.

4 Composition du Bureau politique de la réunion du 19 avril 1959: 9 Bruxellois francophones, 5 Wallons, 7 membres venant de Flandre dont un francophone, trois personnes dont on ne peut pas situer l'appartenance géographiquement. Composition du Bureau exécutif: sur 12 membres de la réunion du 5 janvier 1961, on comptait 7 Bruxellois, 3 Wallons, 2 Flamands.

5 M.-P. Herremans, 'Le Centre Harmel', *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 131 (1er sept. 1961).

6 *Idem*, 'Quelques aspects de l'actuel contentieux «Flamands-Wallons»', *ibidem*, 48 (15 janvier 1960).

7 *Ibidem*, p. 3.

8 An Rydant, Verdeeldheid in de eenheid: analyse van het besluitvormingsproces in de Liberale Partij en de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (1958-1966), onuitgegeven licenteverhandeling-VUB, 1988.

9 'La réforme du Parti Libéral. Naissance du Parti de la Liberté et du Progrès – PLP', *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 125 (13 oct. 1961).

10 'Le Congrès de l'Entente Libérale Wallonne', *ibidem*, 27 (17 juil. 1959).

11 En 1961, la proportion d'électeurs flamands était de 51,16 %, les élécteurs wallons représentaient 30,70 % et les électeurs bruxellois, 17,52 %. En 1960, elle était de 42,32 % pour les électeurs flamands, 37,44 % pour les électeurs wallons et 19,64 % pour les électeurs bruxellois. L'évolution qu'avait connue le PLP était différente de celle du PSC et du PSB. L'affirmation de la prédominance francophone au sein du PLP était d'autant plus nette qu'un certain nombre de candidats des arrondissements flamands étaient investis de la confiance de l'Association des francophones de Flandre et que le caractère francophone du PLP bruxellois était très accusé.

12 Discours d'Omer Vanaudenhove du 8 octobre 1961 au Congrès constitutif du PLP.

Daniël J.L. Coninckx

Brussel en de socialisten

De posities en standpunten van de Belgische socialisten ten aanzien van de Brusselse problematiek in de periode 1945-1961. Een verkennend onderzoek

Inleiding

Na de parlementsverkiezingen van 26 maart 1961 kwam de christendemocratisch-socialistische regering Lefèvre-Spaak (25 april 1961- 24 mei 1965) tot stand. Dit ministerie startte ambitieus: 'Deze regering wilde van haar ruime meerderheid in beide kamers gebruik maken om een zo groot mogelijk aantal problemen, die het intern Belgische politieke leven bezwaarden, op te lossen'[1]. Daartoe hoorde – en in de eerste plaats – de Vlaams-Waalse problematiek, die veel breder was dan louter de talenkwestie. In haar regeringsverklaring van 2 mei 1961 beloofde het kabinet 'de nationale eenheid (te) verstevigen door een duurzame regeling van de betrekkingen tussen Vlamingen en Walen. In het raam van deze regeling moet het statuut van Brussel nader omschreven worden, opdat deze stad werkelijk de hoofdstad zou zijn van een land, waar beide gemeenschappen in harmonie leven (...) De regering zal de laatste acht maanden van dit jaar besteden aan: de regeling van het probleem der verhoudingen tussen Vlamingen en Walen (...) Verder zal de regering aan het parlement de vastlegging van de taalgrens vragen. Zij zal pogen een oplossing te vinden voor de randgemeenten rond de Brusselse agglomeratie.'[2]. De taalvraagstukken zullen met de wetten van Gilson en na het conclaaf op Hertoginnedal (5 juli 1963) een formeel-juridische oplossing krijgen. Hoewel de regeling voor kritiek vatbaar was, kon de centrumlinkse regering er prat op gaan dat ze als eerste kabinet na de Tweede Wereldoorlog over deze materie een vergelijk had gevonden. Het ligt in onze bedoeling om in deze bijdrage de voorgeschiedenis tot deze besluitvorming na te gaan, althans voor zover het de socialistische posities en standpunten betreft. Hierbij beschouwen we voornamelijk de periode vanaf 1945 tot aan de regeringsvorming in 1961. Uit ons verkennend onderzoek hebben we enkele krachtlijnen afgeleid, die als voorlopige conclusies geformuleerd werden.

De studie van het socialisme werd hier toegespitst op de houding van

de Belgische Socialistische Partij of BSP op nationaal niveau[3]. Hiervoor werden onder andere de partijbladen[4], de tijdschriften *Socialisme* en *Socialistische Standpunten* [5], de verslagen van de Nationale Congressen[6] en van de Algemene Raden[7] geraadpleegd. Het onderzoek van de socialistische kranten[8] en van de activiteiten van de socialistische leden van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers en van de Senaat gebeurde niet systematisch. We kregen helaas geen toestemming om de verslagen van het BSP-Bureau in te kijken[9]. Uiteraard kan het proces van compromis- en besluitvorming in de BSP het best bestudeerd worden, wanneer ook de nota's van dit orgaan van de partij geanalyseerd kunnen worden. In het Bureau lag immers veel macht samengebald. Voorts werd de rol van de naoorlogse socialistische Waalse congressen[10] en van het Vlaams socialistisch congres[11] en van de Brusselse BSP-Federatie[12] toegelicht. De inbreng van de socialisten in de Waalse Beweging – deelonderwerp van een andere bijdrage – komt slechts terloops ter sprake. Men weet dat de banden tussen socialisme en Mouvement Wallon[13] veel hechter waren dan die tussen socialistische en Vlaamse Beweging. We kijken wel naar enkele individuele actoren in Vlaanderen: Henry Fayat[14] en Lode Craeybeckx[15], beiden consequent Vlaamsgezind[16] en van het Vermeylen-fonds[17]. Tenslotte lichten we de schijnwerper op twee tendensgroeperingen *Links* [18] en *La Gauche* [19], die ontstonden als reactie op het sociaal-economische conservatieve beleid van de liberaal-socialistische regering-A. Van Acker IV. Beide bladen namen in de Vlaamse en de Waalse Beweging een eigenzinnige plaats in.

1. Politieke constellatie en het Vlaams-Waals-Brussels probleem

De BSP bleef na de Tweede Wereldoorlog een unitaire en unitaristische partij, waarin de Franstaligen kwantitatief en kwalitatief overheersten[20]. De socialistische partij haalde in Vlaanderen tussen 1946 en 1962 gemiddeld 27.3 % van de stemmen, in Wallonië evenwel 43.8 %[21]. Het was dan ook begrijpelijk dat de Walen hun invloed beperkt zagen door de lauwe uitslagen van hun Vlaamse kameraden. De partij dacht en handelde zelden op een wijze die met de Vlaamse bekommernissen en ingesteldheid correspondeerde[22]. Max Buset en later Leo Collard leidden de BSP in de beschouwde periode: beiden waren Franstalig. Militanten die behoorden tot een nieuwe Vlaamse generatie kwamen niet aan hun trekken: het Bureau, dat in 1945 sterk vernieuwd was in zijn samenstelling, bleef vrijwel ongewijzigd in de jaren veertig en vijftig[23]. De herinnering aan de rol die Hendrik de Man gespeeld had en de ongenuanceerde kritiek op alles wat Vlaams of Vlaamsgezind was – een kwalijk gevolg van de collaboratie – verhoogden zeker de invloed van de Vlamingen in de BSP niet. Daarbij kwam dat de Vlaamse taalproblematiek voornamelijk een zaak was van de *middle class* en de *lower upper class;* zo lag dit punt – ook electoraal – minder gevoelig in een arbeiders-

partij. De aandacht ging hier vooral naar sociale en economische thema's. Vele mandatarissen kwamen trouwens uit de sociaal-economische sector[24]. Voor sommige socialisten was 'die taalkwestie (...) een afleidingsmanœuvre. De klerikalen vragen niet beter dan ons op dat terrein te zien afdwalen' waarschuwde A. Van Acker in 1952[25].

De Waalse desiderata – waarbij de eis tot federalisme steeds terugkeerde – kregen op de congresbijeenkomsten van de BSP veel aandacht. Sommige BSP-topfiguren toonden voortdurend 'sympathie' voor de eisen en wensen van hun Waalse militanten. Toch werd het federalisme nooit als verkiezings- of partijprogramma opgenomen. De vrees van de partijtop voor verdeeldheid en de angst van de Vlaamse socialisten om in een zelfstandig Vlaanderen blijvend geminoriseerd te worden kunnen deze houding verklaren. De federalistische golf werd dan ook door verschillende strategieën ingedijkt. Hierbij moet men onder andere denken aan 'koelkastpolitiek', het afzwakken van het federalisme tot decentralisatie of een paritaire vertegenwoordiging[26]. Waren de Vlamingen dus voor het behoud van eenheid om in het land geen *quantité negligeable*, te worden, dan moesten ze juist daarom voortdurend een defensieve, verzoenende en zelfs toegevende houding aannemen ten aanzien van hun Franstalige partijgenoten. De sterke discipline in de partij maakte het voor 'andersdenkenden' ook uiterst moeilijk om op de voorgrond te treden. De partijleiding slaagde er dan ook vrij gemakkelijk in de rangen te sluiten.

De Brusselse Federatie was om verschillende redenen een sleutelpion in het partijveld: in haar kiesarrondissement stond zij, met dertig tot veertig procent van de stemmen, behoorlijk stevig ingeplant[27]. Zij moest evenwel voortdurend rekening houden met haar sterke liberale tegenstrever, met wie ze in Fransgezindheid wedijverde. Ideologisch en op het gebied van haar sociale samenstelling was de Brusselse Federatie kleinburgerlijk[28]. Naar aanleiding van een uitspraak van partijgenoot Demany schreef *Links*-auteur H. de Geest in 1961: 'Qua inhoud is het proza van pgt. Demany zeer symptomatisch voor het denken der Franstalige Brusselaars, ook al zijn ze socialistisch. Hun opvattingen zijn zuiver liberaal, antidemocratisch (het recht van de sterkste), ja, kolonialistisch'[29]. In hetzelfde blad noemde B. van Dijck de Brusselse mandatarissen 'eer bourgeois dan socialist, eer imperialist dan democraat'[30]. Vlaamsgezinden of Vlamingen in het algemeen voelden zich in deze Federatie niet thuis[31]. Anderzijds hadden Vlamingen en Brusselaars in de nationale BSP ook gelijklopende belangen: zij vreesden immers de federalistische opties van sommige Waalse Federaties[32]. Zowel aan Vlaamse als aan Waalse zijde bestond dan weer wrevel tegen het kleinburgerlijk karakter van de Brusselse socialisten, en tegen de macht van de hoofdstad in het algemeen. De wens om in een federaal België te kunnen leven, werd bij de Walen niet enkel ingegeven door de vrees om in een 'klerikaal Vlaanderen' gedomineerd te worden, maar net zo goed door het ongenoegen over een Brusselse heerschappij. De Luikenaar Delbouille had

bijvoorbeeld in deze zin bedenkingen naar aanleiding van een voorstel van Max Buset, op het Congres van juni 1945, voor een paritair samengesteld parlement: *'c'est donner dans tous les domaines, aux Bruxellois, le droit de jouer un rôle d'arbitre (...) Le fédéralisme (...) rendra au moins à la Wallonie et à la Flandre le droit de traiter chacune, chez elles, les questions particulières qui les intéressent'* [33]. Vergelijkbare uitlatingen horen we vaker.

Welke socialisten gaven nu uiting aan Vlaamse verzuchtingen? In de partij zelf profileerden vooral Henry Fayat en Lode Craeybeckx zich. Deze *rari nantes* werkten als Vlaamsgezinde BSP-politici van betekenis mee aan pluralistische Vlaamse acties of namen zelf initiatieven, die nog toegelicht zullen worden. Ook het Vermeylenfonds stond aan het Vlaamse front, maar het had noch in de BSP – waarmee het overigens geen structurele band had – noch in de Vlaamse Beweging veel in de pap te brokkelen. 'In het verleden werd het (Fonds) binnen de unitaire BSP in de marginaliteit gedrongen omdat het de nadruk legde op de verbinding van Vlaamse en Socialistische Beweging. (...) In de brede Vlaamse Beweging stond het Fonds marginaal omdat het altijd en overal de nadruk legde op de sociale dimensie in de Vlaamse Beweging als middel tot het bereiken van een echte, sociale, economische en culturele democratie en het beginsel van het Vrij Onderzoek huldigde'[34]. Toch moet de bijdrage van het Vermeylenfonds niet onderschat worden: het Fonds zorgde er immers voor dat de band tussen Vlaamse Beweging en Socialisme bewaard bleef. Door het hoge gehalte van de bijdragen tijdens zijn bijeenkomsten en het lidmaatschap van waardevolle medewerkers kwam zijn actie het Vlaamse prestige ten goede. Geregeld vergaderde het Vermeylenfonds over de Vlaams-Waalse vraagstukken. Een van de belangrijkste initiatieven was zeker een vergadering over de 'Stand en Uitbouw van de Vlaamse Beweging', onmiddellijk na de oorlog. De vergadering somde op indrukwekkende wijze alle bestaande Vlaamse grieven nog eens op. Dat dit zo kort na het einde van de oorlog al in pluralistisch verband gebeurde, was zeker opmerkelijk. De samenkomst droeg er toe bij het door de collaboratie bezoedelde blazoen van de Vlaamse Beweging mee op te poetsen[35].

Socialisten waren ook lid van pluralistische verenigingen, zoals de Vlaamse Volksbeweging. Ook al omdat ze geen belangrijke partijfuncties bekleedden[36] konden ze weinig gewicht in de weegschaal werpen[37].

Manifest Vlaamsgezind – maar ook zonder veel directe invloed – was het tendensblad *Links*, dat federalistische sympathieën koesterde en de taalproblematiek in een brede maatschappelijke context situeerde. Met zijn klasse-benadering bevond het blad zich evenwel in de marge van de Vlaamse Beweging[38]. Ook het zusterblad *La Gauche*, eveneens voor federalisme gewonnen, verdedigde de stelling dat slechts fundamentele arbeiders emanciperende structuurhervormingen de talenkwestie definitief konden doen verdwijnen[39]. In tegenstelling tot sommige andere Franstalige groeperingen stelde *La Gauche* zich positief op ten aanzien van bepaalde Vlaamse eisen, al waren er wel meningsverschillen[40].

2. De Brussels problematiek voor, tijdens en net na de Tweede Wereldoorlog

Na deze korte algemene schets kunnen we ons toespitsen op de houding van de Belgische socialisten ten aanzien van de 'Brusselse problematiek'. Nadat het talenvraagstuk in 1909 in de voorloper van de BSP, de Belgische Werkliedenpartij, een vrije kwestie geworden was, geraakten Vlaamse en Waalse socialisten in 1929 toch akkoord over het feit dat beide landsdelen een 'eentalig karakter' moesten aannemen. In dit *Compromis des Belges* van 16 maart, dat door twaalf Vlaamse en vijftien Waalse socialistische volksvertegenwoordigers ondertekend werd, werd in verband met Brussel slechts verklaard: 'aan de Brusselse agglomeratie zal, indien zij dat wenst, een speciale status worden gegeven'. Ook op het daaropvolgende socialistische congres van 1929 werd de oplossing van het talenvraagstuk plaatselijk aan een eventuele volksraadpleging gekoppeld[41]. Men kan bedenken dat sommige Vlamingen bij dit punt hun bedenkingen hadden, terwijl de Franstaligen later steeds weer naar dit element uit de overeenkomst zullen verwijzen.

Op het Vlaams Socialistisch Congres van 1937 liet H. Fayat een duidelijke Vlaamsgezinde stem horen: hier werd ervoor gepleit aan de Brusselse agglomeratie een definitief taalstatuut te geven. De negentien gemeenten van de agglomeratie moesten een werkelijk tweetalige administratieve eenheid worden. Deze entiteit zou dan een tiende provincie vormen[42]. Het Congres was voornamelijk een aangelegenheid van intellectuelen en ten dele bedoeld als reactie tegen de 'Vlaamse Concentratie' van december 1936. Het Congres sprak zich uit tegen federalisme[43].

De gebrekkige uitvoering van de taalwetten van 1932 – deze wetten hadden veel gemeen met het door de BWP uitgewerkte compromis – en het ontbreken van sancties ergerden de Vlamingen. De fobie tegen alles wat Vlaamsgezind was zou na de Tweede Wereldoorlog – in een klimaat van repressie – de opbloei van de Vlaamse Beweging bemoeilijken en vertragen.

Voor de regering-Spaak van 1946 was het Vlaamse vraagstuk opgelost. In de regeringsverklaring van 19 maart heette het: *'Les Flamands ont obtenu l'égalité pour laquelle ils ont légitimement combattu. Le gouvernement appliquera les lois linguistiques'* [44]. Het Brusselse kamerlid Brunfaut verzekerde op 16 januari 1946 in het parlement dat de hoofdstad de Vlamingen op voet van gelijkheid met de Franssprekenden behandelde[45]. De Brusselse Vlamingen zelf zagen de toestand echter minder rooskleurig in. Henry Fayat ondernam al vanaf 1944 pogingen om de aandacht van de overheid te vestigen op de slechte situatie van het Nederlandstalig onderwijs in Brussel, en in pluralistisch verband op te treden[46]. Dit gebeurde onder andere met de oprichting – in oktober 1946 – van het Comité ter bevordering van het Vlaamse leven te Brussel[47]. Naar aanleiding van de studievergadering van het Vermeylenfonds op 17 juli 1947 behandelde H. Fayat nog eens het Brusselse probleem. De spreker had het over de 'grote wanverhouding

tussen wat de Vlamingen verwachten en wat hen ten deel valt. Aan de basis van deze wanverhoudingen liggen twee oorzaken: de onvoldoende verspreiding en kennis van de Nederlandse taal bij middel van het onderwijs; het gebrek aan het nodige aanzien van de Nederlandse cultuur.' Het eerste punt noemde Fayat 'denationalisatie-politiek', het tweede 'desertie' – dit is het verschijnsel dat massa en intellectuelen hun Vlaams-zijn verloochenen – en 'perversie' of collaboratie. Als oplossingen gaf Fayat aan: 'een waakzame kritiek op de toepassing van de taalwetten te Brussel', 'een actie ter ondervanging van en tot culturele bijstand aan de Vlaamse inwijkelingen die jaarlijks in groot getal naar Brussel toestromen', en 'uitbouw van het Vlaams verenigingsleven'. Voor de twee laatste voorstellen moesten de Vlamingen zelf initiatieven nemen[48]. De Vlaamse actie zou een krachtige impuls krijgen naar aanleiding van de publikatie van de betwiste talentelling van 1947.

Op de eerste naoorlogse BSP-congressen was van de Vlaamse klachten maar weinig te horen. Slechts enkele deelnemers, zoals Frans Gelders uit Brussel of de Antwerpenaar Blockmans zorgden voor Vlaamse accenten[49]. Des te meer aandacht ging naar de Waalse bekommernissen over economische achteruitgang en dreigende politieke achterstelling. Al voor de Tweede Wereldoorlog waren in Wallonië stemmen opgegaan die de uitbouw van een federaal model als oplossing bepleitten. Fernand Dehousse, die tot aan het Congres van Verviers de grote inspirator was van de Waalse federalistische ontwerpen, speelde een voorname rol. In 1938 diende kamerlid Truffaut een voorstel in voor een drieledig federalisme[50]. De PSB-federatie van Luik, weer onder leiding van Dehousse, werkte in 1943 en 1944 een ander federalistisch project uit. In de werkgroep opteerde men voor een drieledige confederatie: *'Le fédéralisme à deux pose un problème délicat à l'égard de Bruxelles, qui n'est ni flamand ni wallon, mais mixte. Le rattachement de ce territoire à l'un ou l'autre groupe l'empêcherait d'être le trait d'union traditionnel qu'autorisent sa personnalité et sa physionomie propres. Au surplus, la volonté des Bruxellois de ne se laisser «annexer» par personne, constitue déjà, à elle seule, une raison suffisante pour rejeter cette solution.*
Ainsi se trouve recommandée la formule du fédéralisme à trois qui, non seulement apporte un apaisement à l'irritante question de Bruxelles (onze cursivering), *mais permet à la Wallonie et à la Flandre de former leur unité (...) L'Etat bruxellois serait initialement constitué par un noyau central formant l'agglomération bruxelloise et comprenant (...) 19 communes (...) Dans les communes limithropes du noyau central, un référendum de décision serait organisé sur le point de savoir si ces communes désirent se rattacher à Bruxelles ou à la Flandre (...) Nous n'imposons aucune solution à Bruxelles, tout en souhaitant qu'il opte pour le bilinguisme des services publics, sauf naturellement là ou l'unilinguisme est adopté par les conseils communaux'.* In het federale parlement zou Brussel in de Nationale Raad minder sterk vertegenwoordigd zijn dan Vlaanderen en Wallonië[51].

De plaats van Brussel werd in dit voorstel dus veeleer negatief gedefinieerd. Het lijkt erop alsof de Brusselaars hun eigen boontjes maar moesten doppen.

Waalse socialisten waren erg actief in de naoorlogse Waalse Congressen. Niet enkel het voetvolk van de BSP, maar ook de leidende figuren namen aan de werkzaamheden deel. Op het congres van 20 en 21 oktober 1945, onder voorzitterschap van de socialist J. Merlot, diende F. Van Belle een voorstel tot onafhankelijkheid van Wallonië in, terwijl onder andere F. Dehousse het federalisme voorstelde. Op de Waalse Nationale Congressen van Charleroi in mei 1946 en te Namen in mei 1947 werd opnieuw voor het federalisme geopteerd (tijdens het eerste congres had men, na een 'sentimentele' stemming voor aansluiting bij Frankrijk, ook voor federalisme gekozen). Het statuut van Brussel zou door de Brusselaars zelf bepaald worden. Brussel-Hoofdstad zou negentien gemeenten omvatten. Naar aanleiding van beide laatstgenoemde congressen diende de socialist H. Grégoire een voorstel tot grondwetsherziening in de Kamer in, maar zonder succes[52]. Over de precieze plaats van Brussel bestond ook in Charleroi geen duidelijkheid, zoals door F. Dehousse opgemerkt werd: *'Deux jours durant, on a assisté ainsi au spectacle de Wallons qui se sont demandés gravement ce qu'ils allaient bien faire des Bruxellois... Ils ont fini par opter pour le fédéralisme à deux, mais en ajoutant que si les Bruxellois, consultés, demanderaient le fédéralisme à trois, ils n'y feraient pas d'objection'.* Dehousse drukte overigens een zeker gevoel van afstandelijkheid tegenover de Brusselaars uit: *'Nous n'envisageons pas non plus sans appréhension le projet qui permet aux Bruxellois de choisir le sous-nationalité wallonne et d'exercer les droits politiques dans l'Etat wallon. Belges 'd'expression française' et Wallons ne sont pas synonymes. Comme l'a dit pittoresquement M. Jean Rey à Charleroi, le jour ne tarderait pas ou, avec le fédéralisme à deux, les partis politiques, en Wallonie, seraient dirigés par des Bruxellois...'* [53]. Het Waalse Socialistische Congres van 5 en 6 juli 1947 te Mons had ook al, op basis van een alweer door F. Dehousse verdedigd verslag, voor drieledig federalisme gekozen. De beloofde verdere uitwerking kwam er niet[54].

In 1952 zullen de socialisten F. Van Belle van Luik en J. Marlot uit Charleroi nogmaals een federalistisch voorstel in de Kamer indienen. De Brusselse agglomeratie zou een federaal gebied worden en de Brusselaars moesten voor de Waalse of Vlaamse subnationaliteit kiezen. Dit wetsvoorstel werd opnieuw ingediend in 1953, maar nu in de Senaat, door Yernaux en in 1961, weer tevergeefs, in de Kamer van Volksvertegenwoordigers door de Luikenaar Paque. Om redenen die al vermeld zijn, slaagden de federalisten in de BSP er niet in hun eis door te drukken. Zij ergerden zich aan de vertragingspolitiek van de BSP-leiding, die bleef herhalen dat de Waalse wensen legitiem waren, maar dat een meerderheid voor deze voorstellen moeilijk te vinden zou zijn. De partijtop verklaarde zich evenwel steeds bereid de Waalse problemen ernstig te bestuderen[55]. Dit zou pas in 1953 gebeuren – we komen hierop terug –, maar ook dan bestond er geen eensgezindheid over het opnemen van 'federalisme', zodat de kwestie 'vrij' werd. Tussen 1954 en 1958 – niet toevallig een periode van socialistische regeringsdeelname – kwam er een windstilte[56].

3. 1947-1958: in het teken van de talentelling. De Vlaams-Waalse kwestie in de BSP (1953-1954)

In 1947 werd de talentelling gehouden, die in de ogen van de Vlamingen op verschillende plaatsen vervalst was. De publikatie van de betwiste resultaten zou pas in 1954 gebeuren. Tijdens de homogeen-katholieke ministeries tussen 1949 en 1954 werd herhaaldelijk aan Vlaamse zijde tegen een eventuele publikatie gereageerd, onder andere door het Algemeen Vlaams Comité, dat sedert 1947 de drie fondsen – dus ook het Vermeylenfonds – groepeerde[57]. H. Fayat had overigens op 14 oktober 1947 in de Kamer al gewezen op het gevaar dat de telling een referendumkarakter dreigde aan te nemen; hij was ook ongerust over het opnemen van de taalverklaring van de vreemdelingen[58]. Op het Vlaams Socialistisch Congres van 8 en 9 april 1951 te Mechelen[59] eiste Fayat nog eens dat de taalwetten te Brussel correct toegepast zouden worden[60].

Heel anders was de heersende toon op de BSP-Congressen. Daar kwamen de Waalse problemen weer overwegend aan bod. Het Congres *'charge le Parti de mener une opposition décidée et vigoureuse (...) contre toute politique PSC (...) d'impérialisme linguistique'* [61]. *'Nous n'allons pas tolérer que l'on gouverne pour la seule Flandre cléricale. Si la Wallonie laïque est menacée, nous serons avec la mouvement wallon',* verklaarde voorzitter Buset[62]. De eis tot publikatie van de talentelling kwam ook ruimschoots aan bod. In de Senaat werd in deze oppositieperiode het taalontwerp van minister Moyersoen – geïnspireerd door de gegevens van het Harmel-Centrum – goedgekeurd, met Vlaams-socialistische steun. De taalgrens werd erin vastgelegd en Brussel werd tot de negentien gemeenten beperkt. Voor een beperkt aantal gemeenten werden faciliteiten voorzien[63]. De conclusies van het Harmel-Centrum[64] hadden dus hun invloed op het ontwerp gehad. Voor de besluiten van dit Centrum had de BSP-federatie van Brussel maar weinig waardering[65].

Nu de BSP in de oppositie zat werd door die partij een grondiger onderzoek aan de Vlaams-Waalse problematiek gewijd. Commissies met Vlamingen, Walen, Brusselaars, unitaristen en federalisten begonnen hun werkzaamheden[66]. Op de Algemene Raad van 18 september 1953 brachten deze werkgroepen verslag uit. Voor de commissie taaltwisten was P. Vermeylen (Brussel) rapporteur. Leden van de werkgroep waren voorts nog H. Fayat (Brussel), Allard, Yernaux, Rolland en Vranckx. Verslaggever Vermeylen gaf dan in de Algemene Raad volgend overzicht van de conclusies van de commissie: *J'ai insisté, avec nos amis wallons, sur la nécessité de publier les résultats de ce recensement. Mais nous avons fait état de la frontière linguistique qui sera fixée par la loi, laquelle, d'ailleurs, pourra éventuellement être modifiée par une autre loi. Nous considérons que le recensement linguistique peut avoir des effets trop automatiques. C'est ainsi que dans les communes de l'agglomération bruxelloise, il faut appliquer le bilinguisme, quels que soient les résultats du recensement. En effet, celui-ci donne une grosse majorité aux groupes francophones. Ainsi, le flamand serait exclu, ce qui me paraît fort arbitraire. A Ganshoren, Berchem-Ste-Agathe et Evere, on devra donc tenir compte des nécéssités réelles. Venons-en au problème délicat de*

Bruxelles. Wallons et Flamands se sont assez vite m/s d'accord au Centre Harmel: ils veulent en arriver au bilinguisme bruxellois. Ici encore, il faut rester prudent. Que les services publiques en contact avec le public soient bilingues, d'accord. Mais attention pour les fonctionnaires; ceux-ci doivent avoir le choix du rôle linguistique sur lequel ils seront inscrits'.

Vermeldenswaard is ook dat de commissie voor culturele zaken tot het inzicht kwam dat een kind dat in Brussel van onderwijsvorm veranderde niet naar een andere taalgroep kon overgaan. Verslaggever Rolland voegde eraan toe dat de onderwijsinspectie hierop streng moest toezien[67]. In de daaropvolgende discussie in de Algemene Raad uitte de Brusselaar Rogissart kritiek omdat er onduidelijkheid bestond omtrent de precieze wijze van grensafbakening en meer bepaald van de invloed van de tellingen, omtrent de juiste inhoud van de tweetaligheid in de administratie en het gevaar dat de onderwijsvoorstellen leerlingenverlies voor het officieel onderwijs konden betekenen, daar ouders hun kinderen naar het vrije onderwijs zouden sturen waar de taalwetten toch overtreden werden. De Antwerpse afgevaardigde Blockmans legde de Vlaamse gevoeligheden in verband met de gebrekkige realisatie van de taalinspectie voor[68]. Tenslotte werd volgende resolutie goedgekeurd: *'Le Conseil Général (...) APPROUVE la décision de Bureau du 20 avril 1953, recommendant aux groupes parlementaires socialistes de laisser toute liberté de parole et de vote à leurs membres à l'occasion des prochains débats sur le fédéralisme; SOUMET aux Fédérations et au Congrès du Parti le programme ci-après, que les mandataires socialistes s'engageront à réaliser rapidement (...)*

FIN DES QUERELLES LINGUISTIQUES.

- *Fixation par la loi de la frontière linguistique et des limites de l'agglomération bruxelloise.*
- *Rectification par la loi, après consultation des communes, des limites des provinces, des communes et des ressorts juridiciaires en vue de les faire coïncider avec les délimitations linquistiques, sauf les exceptions à déterminer par la loi. (...)*
- *Dans l'agglomération bruxelloise, régime linguistique uniforme, organisé par les autorités locales, sous contrôle efficace de l'Etat (...)*
- *Dans certaines communes en bordure de la frontière linguistique, instalation par Arrêté Royal, après consultation des autorités locales, de l'emploi à titre subsidiaire d'une seconde langue nationale en matière administrative (...)*

AUTONOMIE CULTURELLE (...)

- *Dans l'agglomération bruxelloise, répartition des élèves de l'enseignement obligatoire entre classes françaises ou néerlandaises selon la langue usuelle de l'enfant, sous contrôle de l'inspection scolaire (...)*

Dans l'agglomération bruxelloise, enseignement plus approfondi de la seconde langue nationale' [69].

Op het daaropvolgende Congres van 7 en 8 november werden de commissie-verslagen nogmaals besproken. Blockmans verwoordde er Vlaamse bedenkingen in verband met taalimperialisme, de gebrekkige taalinspectie, de negatieve gevolgen van de talentelling en van de uitbreiding van de Brusselse olievlek. Daartegen bekritiseerde Pierson voor

Brussel een ruimere interpretatie van de administratieve tweetaligheid. Op het verslag werden heel wat amendementen ingediend[70]. De resoluties van het Congres bleven, voor het punt van de Waals-Vlaamse relaties, vaag.

Hoe kan men de uitkomsten van deze communautaire dialoog nu evalueren? De Vlamingen konden niet tevreden zijn met een aantal punten, zoals het uitblijven van een definitieve grensafbakening; grote autonomie voor de gemeentelijke overheden, die inspraakrecht hadden; een faciliteitenregeling; het zwakke effect van inspectiemaatregelen. De commissie voor taaltwisten nam ook afstand van de conclusies van het Harmel-Centrum; ten slotte zou er een volledige bestuurlijke tweetaligheid komen. Anderzijds werd dit 'Franstalige standpunt' – zeker in de resolutie van de Algemene Raad – wat afgezwakt: de staat behoudt controle en de regeling in de agglomeratie dient uniform te zijn. De absolute onderwijsvrijheid voor het gezinshoofd ontbrak eveneens.

De BSP ging naar de verkiezingen met als één der programmapunten: 'Publikatie van de telling van de taal en administratieve grenzen. Oppuntstelling van de wetten inzake het taalgebied'[71].

Op 22 april 1954 trad de socialistische partij tot de regering toe. Onmiddellijk liet minister van Binnenlandse Zaken P. Vermeylen de betwiste resultaten van de talentelling van 1947 publiceren. Hij had dit ook herhaaldelijk aangekondigd. Met deze daad van 10 juni kwam hij dus een belofte na en realiseerde hij een punt uit het kiesprogram. Later rechtvaardigde P. Vermeylen de beslissing als volgt: 'Ik had tevergeefs in 1948 vervolgingen aan mijn collega van Justitie Struye gevraagd. Daar de betwisting toch niet eeuwig voortduren kon, had ik onmiddellijk na mijn terugkeer als minister van Binnenlandse Zaken de knoop doorgehakt door de overblijvende resultaten te publiceren. Het was niet onverwacht. In 1952 had ik reeds, met mijn collega, de liberaal Lilar, de officiële stap gedaan bij de toenmalige minister Moyersoen met de vraag om tot de publikatie over te gaan'[72]. Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem zouden ten gevolge van de talentellingsgegevens naar het Franstalige stelsel overgaan. Minister Vermeylen diende evenwel een ontwerp in, waardoor deze drie gemeenten bij de agglomeratie Brussel gingen behoren. Zij werden dus tweetalig. Vier andere randgemeenten, waar meer dan dertig procent van de bevolking Franstalig bleek te zijn, kregen faciliteiten: Wemmel, Kraainem, Drogenbos en Linkebeek[73]. In de Kamer zouden ook Fayat en Craeybeckx het ontwerp goedkeuren, hoewel zij met de gang van zaken zeker niet gelukkig waren. Zij zagen evenwel in dat de evolutie onomkeerbaar was. Het was beter te reageren tegen het proces van wat H. Fayat 'denationalisatie' noemde dan iets te ondernemen tegen de gevolgen zoals ze nu eenmaal voorlagen[74].

De gebeurtenissen gaven aan de Vlaamsgezinden evenwel een nieuwe impuls om de verdediging van de Brusselse Vlamingen aan te vatten. Een maand na de publikatie van de betwiste tellingen noemde burgemeester Craeybeckx tijdens zijn Guldensporenrede op de Grote Markt te

Antwerpen, de openbaarmaking een 'aanfluiting (...) voor ieder gezond rechtsbegrip'[75]. Op 6 september 1954 traden Craeybeckx, Grootjans en Segers op tijdens een volksvergadering in de Handelsbeurs in Antwerpen. Daar werd de slogan 'Antwerpen laat Brussel niet los' gelanceerd[76]. Een initiatief van het Comité voor Cultuurspreiding, pluralistisch van samenstelling, was het opstellen van een memorandum waarin geëist werd dat de taalregeling in de Brusselse agglomeratie aan de bevoegdheid van de afzonderlijke gemeentebesturen onttrokken moest worden, en dat het contact met het publiek tweetalig diende te zijn. De hogere ambtenaren dienden beide landstalen te kennen. De staat moest in Brussel aanvullend Nederlandstalig onderwijs organiseren[77]. Henry Fayat publiceerde een artikelenreeks over de Vlaams-Waalse kwestie in *Vooruit* (29.9.1954 - 5.1.1955). Daarin verdedigde hij nog eens duidelijk de Vlaamse standpunten: Brussel beperkt tot de negentien gemeenten; in zeven gemeenten aan de rand enkele faciliteiten voor het publiek wanneer het met de administratie in contact komt; carrièremogelijkheden voor Vlaamse ambtenaren, enzovoort[78].
In 1954 richtte Fayat in Brussel de August Vermeylenkring mede op. Deze vereniging mocht geen politieke rol spelen, maar zou een volledig Vlaamse culturele organisatie worden. Dit was uiteraard één van de middelen om de verfransing van Vlamingen in de hoofdstad met eigen Vlaamse inzet tegen te gaan[79].

P. Vermeylen had beloofd dat de publikatie van de talentellinggegevens gepaard zou gaan met de uitwerking van een ontwerp dat de taalgrens zou afbakenen en een goede taalregeling tot gevolg zou hebben. In deze zin gingen onder andere A. Mussche en M. Lamberty, met vertegenwoordigers van de twee andere cultuurfondsen, bij premier A. van Acker en bij P. Vermeylen pleiten voor een Vlaamsvriendelijke regeling[80]. De Vlaamse Volksbeweging ageerde vanaf zijn oprichting als drukkingsgroep in 1954, vooral ten aanzien van de CVP. Onder meer wegens de grote onenigheid binnen de meerderheid kwam het tijdens de socialistisch-liberale kabinetsperiode niet tot een definitief ontwerp. M.P. Herremans, die in deze periode op het kabinet van P. Vermeylen verantwoordelijk was voor de taalverhoudingen, noemde evenwel ook de bescheiden inzet van sommige parlementsleden en vooral de geringe belangstelling van premier A. van Acker als medebepalende factoren[81]. Uit een brief van P. Vermeylen aan Max Buset van 8 november 1954, voor het congresrapport, kunnen we afleiden welke richting de minister wilde uitgaan: *'Le principe de la loi, pour le régime bilingue, sera le respect de la langue du citoyen, l'adaptation du nombre de fonctionnaires de chaque langue à ces besoins et l'assurrance que chaque fonctionnaire pourra faire carrière dans sa propre langue et que les dossiers seront traités dans la langue dans lequelle s'exprime le citoyen auquel le dossier s'applique'* [82]. Op de BSP-congressen van 1955 en 1956 moest vastgesteld worden dat de initiatieven van de minister van Binnenlandse Zaken nog niet afgerond waren[83]. De Schoolstrijd zou de taalproblemen naar de achtergrond verdringen, maar ook een einde maken aan de

pluralistische acties van de Vlaamse verenigingen[84].

4. Focus op de taalproblemen en de communautaire kwesties (1958-1961)

Op 23 juni 1958 werd de regering-G. Eyskens II gevormd, opgevolgd door het kabinet-Eyskens-Lilar van christendemocratisch-liberale signatuur. Daarmee verzeilde de BSP voor drie jaar, tot april 1961, in de oppositie. In deze periode kwam, na de ondertekening van het Schoolpact, vrede op levensbeschouwelijk vlak tot stand. De klemtoon kwam nu te liggen op de sociaal-economische en communautaire problematiek, die met de acties tegen de Eenheidswet volledig verstrengeld raakten en hun hoogtepunt kenden; de regering besteedde eveneens energie aan de Kongolese kwestie. Daarbij kwam dan nog de organisatie van een nieuwe volkstelling, met de vraag of hieraan een nieuwe talentelling zou gekoppeld worden, eventueel met juridische gevolgen.

We staan niet stil bij de acties van Vlaamse verenigingen zoals de Geen-Talentellingendag of de Burgemeestersactie, die elders uitvoerig behandeld werden. Aan deze acties namen ook socialisten deel. Burgemeester Craeybeckx speelde zelfs een vooraanstaande rol in de protestonderneming, waarbij de volkstellingsformulieren teruggestuurd werden. In de Delegatie van Vlaamse Verenigingen en het Vlaams Actiekomitee voor Brussel en Taalgrens ageerden socialisten en socialistische verenigingen, maar – zoals in het verleden – weer veeleer in de marge[85]. Op initiatief van H. Fayat legden H. Teirlinck en S. Streuvels een verklaring af ten gunste van de Vlaamse zaak[86].

In Wallonië werd het federalistische bewustzijn weer opgeroepen, vooreerst in 1959 tijdens een nieuw Waals socialistisch congres te Namen, dan opnieuw in 1961 en 1962 op twee andere congressen van de Waalse socialistische federaties. In de resoluties van het Congres te Namen op 6 en 7 juni 1959 werd een drieledig federalisme voorgesteld. Als minimumeis werd de vervanging van de Senaat door een Kamer van Gewesten vooropgesteld. Over de mandatenverdeling heette het dat de Vlamingen en de Walen paritair vertegenwoordigd moesten zijn en *'la communauté bruxelloise équitablement'*[87]. In verband met de talentelling werd evenmin een duidelijk standpunt ingenomen: enerzijds werd een talentelling geëist, maar anderzijds besliste het Congres *'considérant qu'aussi longtemps que le fédéralisme n'a pas été instauré, il ne doit pas être tenu compte de la loi qui oblige les gouvernements à opérer un recensement linguistique tous les dix ans'* [88].

Nu de BSP weer de oppositierol speelde zou ze ook de Waals-Vlaamse problematiek weer ernstig ter hand nemen. Deze optie kwam zeker op het juiste moment, zoals in *Socialistische Standpunten* beknopt werd aangeduid: 'Waalse socialistische kringen uit het Brusselse hebben op eigen houtje hun stem laten horen in het probleem der talentelling. Vlaamse socialistische gemeenteraadsleden zien zich tot stellingnamen genoopt bij

moties, die over gelijksoortige problemen in gemeenteraden naar voren werden gebracht. Er is tenslotte het Congres van de Waalse socialisten dat te Namen een aantal oplossingen heeft vooropgesteld. In een aantal cruciale zaken zal onverwijld in het Parlement stelling moeten genomen worden. De verhoudingen in de Brusselse agglomeratie moeten eerlang hun beslag krijgen. Het feit dat de BSP in talrijke gemeenten dezer agglomeratie een vooraanstaande rol speelt, is meteen een rechtvaardiging van het zoeken naar de grootste gemene deler'[89]. In *Socialisme* en *Socialistische Standpunten* kwamen de diverse standpunten in 1960 uitvoerig aan bod. Weer waren het H. Fayat en L. Craeybeckx die de Vlaamsgezinde stellingen verwoordden. Eerstgenoemde verzette zich nogmaals tegen de uitbreiding van de faciliteiten in de randgemeenten[90], terwijl Craeybeckx aandrong op de correcte uitvoering en toepassing van de taalwetgeving[91]. J. Bracops vertolkte de Franstalig-Brusselse opinie: de talentelling moest plaatsvinden; de Brusselse gemeenten moesten autonoom kunnen optreden; in Brussel moest het begrip tweetaligheid eng geïnterpreteerd worden en een uitbreiding van de 'olievlek' kon op sociaal-economische gronden noodzakelijk zijn. In het Harmel-Centrum hadden de Brusselse Franstaligen zich niet kunnen uitspreken. Anderzijds bekritiseerde de auteur wel het onhandige optreden van sommige gemeentebesturen die geen behoorlijk Vlaams onderwijs inrichtten of de Nederlandstalige Brusselse ambtenaren in hun carrièremogelijkheden discrimineerden[92]. Georges Dejardin noemde zich een 'gematigde Waal': hij pleitte voor een nieuwe talentelling, maar wetenschappelijk verantwoord. Een vaste bepaling van de Brusselse grenzen, op basis van wetenschappelijk onderzoek naar de toekomstige ontwikkelingen, kon een einde maken aan de geregelde aanpassingen op basis van de tellingen. Een verplichte tweetaligheid van de ambtenaren in de Brusselse agglomeratie kon de schrijver niet goedkeuren[93]. P. Vermeylen zocht een regeling die alle belangen kon verzoenen. Herhaaldelijk legde hij de klemtoon op het belang van de tweetaligheid in en rond Brussel. Hij had geen principiële bezwaren tegen een nieuwe talentelling of zelfs tegen een territoriale uitbreiding, op voorwaarde dat de Vlamingen niet gediscrimineerd werden. In zijn biografie schrijft hij hierover: 'Ik heb getracht voor de talentelling tot een vergelijk te komen met de Franstalige socialisten en met mijn vriend Joseph Bracops stelde ik een regeling voor het Brusselse voor. Onder andere in *Vooruit* schreef ik waarom de Vlamingen zo heftig tegen de olievlek rond Brussel reageerden. Indien Brussel werkelijk tweetalig was geweest, dan zouden ze een Franstalige uitbreiding rond Brussel niet zo hevig hebben bekampt, maar de Vlamingen wilden niet weten van een regime waarin het Nederlands uiteindelijk een tweede taal zou worden. Het verzet richtte zich niet tegen de olievlek, maar tegen een vlek vuile olie'[94].

De BSP constateerde met leedvermaak dat de meerderheid geen oplossing voor de Vlaams-Waalse problemen kon vinden, ondanks allerlei beloftes. Medewerking aan initiatieven van de regering sloot de socialisti-

sche partij uit[95]. Zelf probeerde ze in eigen schoot een eensgezinde regeling tot stand te brengen. Met deze bedoeling vroeg het Bureau aan de Brusselse Federatie een compromis uit te werken. Op 3 november 1960 aanvaardde de Federale Raad met een meerderheid (wie tegenstemde is niet bekend gemaakt) volgende stellingen:

- Duurzaamheid van het talenregiem, met dien verstande dat slechts een latere wet de toestand kan wijzigen, m.a.w. de tienjaarlijkse telling geen enkel administratief gevolg hebben.
- Behoud van de grenzen van de Brusselse agglomeratie.
- In de Brusselse agglomeratie: aanpassing van de admnistratieve noodwendigheden, eigen aan de Brusselse agglomeratie met een dubbel principe: de eentaligheid der agenten, de tweetaligheid der openbare diensten.
- Voor de randgemeenten met meer dan 20 % Franstaligen (talentelling 1947) een uitwendig tweetalig regiem d.w.z. Dilbeek, Drogenbos, Linkebeek, Kraainem, Sint-Genesius-Rode, Strombeek-Bever, Wemmel en Wezembeek-Oppem.
- Het houden van een talentelling met gewaarborgde uitsluiting van iedere vervalsing of iedere druk die de statistieken zouden kunnen vervalsen.

De voorgaande punten zouden verwezenlijkt moeten zijn door een loyaal vergelijk, vóór de talentelling. Als datum voor de talentelling werd vooropgesteld 31-12-1960[96]. Het moet opvallen dat dit voorstel behoorlijk dicht aansluit bij de regeling die door de volgende socialistisch-christendemocratische regering goedgekeurd zal worden: naar vaste grenzen, Brussel beperkt tot de negentien gemeenten, expliciete begrenzing van de faciliteitenrand. De relatief gematigde stellingname stond alleszins in scherp contrast met Vlaamsonvriendelijke aanvallen van Franstalige Brusselse socialisten, en op bepaalde ogenblikken ook van Walen. Hierbij dient evenwel opgemerkt dat de agressieve houdingen sterker werden na de Eenheidsstaking en de organisatie van de Eerste Mars op Brussel. Dan ontstaat – bijvoorbeeld in het Mouvement Populaire Wallon[97] – geleidelijk, en ook uit tactische overwegingen, een as Brussel-Wallonië[98]. De persoonlijkheid van volksvertegenwoordiger Joseph Bracops droeg ook bij tot de verzoening in de BSP van Brussel. Dirk Lammens schreef hierover: 'Uit verschillende gesprekken zijn wij tot de bevinding gekomen dat Bracops in het privaat een veel gematigder houding aannam (...). Zijn soms radicale houding viel dan ook gedeeltelijk te verklaren door tactische overwegingen'[99].

In de marge kan worden opgemerkt dat één punt uit het Brusselse vergelijk al vlug na de vorming van de regering Lefèvre-Spaak achterhaald zou zijn: de wet van 24 juli 1961 bepaalde immers dat de volkstelling geen talentelling meer zou omvatten[100].

In de rand en tot slot van dit onderzoek dient nog gewezen op twee tendensgroepen: *Links* en *La Gauche*. Beide bladen beklemtoonden dat de taalproblemen slechts afleidden van meer fundamentele vraagstukken,

maar tegelijk dat een oplossing van de talenkwestie structurele hervormingen vereiste. 'Taalwetten alleen hebben niet en zullen nooit kunnen verhinderen dat een kleine maar economisch machtige en sociaal toonaangevende elite in Vlaanderen zelf en nog meer te Brussel een druk ten voordele van het Frans blijft uitoefenen', schreef M. Deneckere[101]. Elders werd de relativiteit van taalwetgeving aangeduid: 'Wij geloven niet dat veel bereikt zal kunnen worden door dwang tegenover de symptomen in plaats van wijziging in de machtskonstructie zelf'[102]. Na enkele jaren zouden beide bladen zich expliciet uitspreken voor federalisme. *Links* en *La Gauche* verdedigden evenwel ook de solidariteit tussen Vlaamse en Waalse arbeiders. *La Gauche* had begrip voor bepaalde Vlaamse eisen: *'Les Bruxellois ont été particulièrement choqués par la revendication 'Bruxelles bilingue' (...) N'est-il pas normal d'exiger que la capitale de la future Fédération soit administrée de telle manière que les deux peuples puissent s'y sentir chez eux'* [103].

Deze overeenkomsten tussen beide tijdschriften mogen evenwel niet leiden tot de conclusie dat er geen meningsverschillen zouden bestaan hebben. *Links* onderschreef volledig het eisenprogramma van de Vlaamse Beweging, al distancieerde het blad zich ook van die Beweging, omdat ze onvoldoende de klemtoon legde op structuurhervormingen. Niettemin vinden we in *Links* het hele Vlaamse eisenpakket terug. Het blad was ook een drijvende kracht achter het 'Vlaams manifest van socialistische intellectuelen' (21 december 1961)[104]. In *La Gauche* werd dan weer begrip opgebracht voor bepaalde Franstalige eisen: *'il est absurde (...) de vouloir limiter une ville qui prétend au rôle de capitale européenne à la surface de ses dix-neuf communes traditionelles. Il est injuste au demeurant de persécuter par des tracasseries administratives et scolaires des citoyens bruxellois francophones qui se sont établis en banlieu flamande sous le couvert du statut des minorités accordé par la loi de 1932. Il est ridicule (...) de maintenir dans son territoire des localités dont la majorité des habitants sont, dès à présent, des 'bruxellois francophones'* [105]. Expliciet werd zelfs een band gelegd tussen progressieve structuuraanpassingen en soepele talenpolitiek: *'Une fois le monopole financier de la bourgeoisie brisé, il sera même possible d'assouplir la législation linguistique dans ce qu'elle comporte de vexatoire (...). La contrainte linguistique n'aurait dû constituer qu'une mesure de sauvegarde provisoire. Faute de résoudre le problème social de base, elle est devenue l'arme essentielle du mouvement flamand'* [106].

5. Conclusies

Veel aspecten werden in dit explorerend overzicht nog onderbelicht. Men denke maar aan de precieze rol van de socialistische kranten, de parlementaire interventies, de rol van de Brusselse gemeentemandatarissen. Voorts aan de besluitvorming in de Brusselse Federatie of het Bureau, aan de precieze verhoudingen tussen de verschillende federaties in Wallonië (Luik en Henegouwen, bijvoorbeeld, of de traditioneel Vlaamsgezinde stellingen in de Antwerpse Federatie).

Toch willen we enkele hypotheses en krachtlijnen formuleren. De houding en de plaats van de BSP tegenover het Brusselse probleem zou in volgende acht stellingen samengevat kunnen worden:
1. In de BSP komt het Franstalige, vooral Waalse, overwicht in de behandeling van de talenkwestie tot uiting.
2. Voor de Waalse partijgenoten is de Brusselse kwestie geenszins prioritair; in de Waalse federalistische voorstellen wordt het statuut van Brussel onduidelijk omschreven, waarbij een precieze bepaling aan de Brusselaars zelf wordt overgelaten; de vastlegging van de taalgrens stuit niet op een Waals veto.
3. Door de ingewikkelde constellatie binnen de partij (Brusselse vrees voor federalisme, verzet tegen kleinburgerlijk en té invloedrijk Brussel, Vlaamse unitaristische standpunten) werden de Fransgezinde standpunten gematigd.
4. Ook de persoonlijkheid van bepaalde partijfiguren, zoals J. Bracops, droeg bij tot een zekere compromis-bereidheid.
5. In de nationale BSP-organen en in de Brusselse Federatie werden de taalproblemen grondig aangepakt tijdens oppositie-periodes.
6. Deze besprekingen leidden, voor wat Brussel betreft, tot resultaten die met het Compromis van Hertoginnedal een 'natuurlijk gevolg' kenden (rapport Vermeylen en resoluties Algemene Raad in 1953, Brussels Vergelijk in 1960).
7. In de acties van de Vlaamse Beweging bevonden de Vlaamsgezinde socialisten zich in de marge (Vermeylenfonds, *Links*); anderzijds konden de Vlaamsgezinden binnen de BSP relatief weinig gewicht in de schaal werpen (Fayat in commissie van 1953, publikatie talentelling).
8. Enkel bij *Links* en *La Gauche* werd voortdurend en consequent aangetoond dat het Brusselse talenprobleem een symptoon was van een bredere klasse-problematiek.

Noten

1 Th. Luykx, *Politieke geschiedenis van België* (Amsterdam-Brussel, 1978), p. 504.
Een inleiding tot de sociaal-politieke geschiedenis van deze periode vindt men onder andere in: *Ibidem,* pp. 429-531; E. Witte & J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie* (Antwerpen, 1981), pp. 261-421; E. Witte m.m.v. A. Meynen, 'Het maatschappelijk-politieke leven in België 1945-1980', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden,* XV (Bussum, 1983), pp. 204-68. Voorts verwijzen we naar L. Huyse, *De gewapende vrede. Politiek in België tussen 1945 en 1980 (Leuven, 1981* [2]). Uiterst interessant is H. Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden. Kroniek van de Vlaamse Beweging 1944-1945* (Leuven, 1961) en *1954-1965* (Leuven, 1967).

2 *Inlichtings- en documentatieblad. Maandblad van de BSP,* 3 (1961), pp. 4, 8.

3 Hoewel een onderzoek naar de standpunten van de socialistische vakvereniging, abvv, op zich en in relatie tot de andere takken van de socialistische beweging, alsook in verhouding tot de Waalse en de Vlaamse Beweging, erg interessant zou zijn, werd hiervan wegens tijdsgebrek afgezien. De complexe structurele en functionele eigenheid van de vakbond deed ons ervoor opteren deze groepering uit ons onderzoeksveld te lichten.

4 *Le militant de base* (1945-1949); *De Basismilitant* (1945-1949); *Bulletin intérieur du Parti socialiste belge* (1951-1952); *Directives et documentation. Revue mensuelle du PSB* (1953-1961); *Inlichtings- en documentatieblad. Maandblad van de BSP* (1951-1961) werden voor de vernoemde jaren geraadpleegd.

5 *Socialisme en Socialistische Standpunten* werden beide vanaf 1954 uitgegeven. Hoewel het hier niet om partijbladen gaat, komen de diverse strekkingen binnen de BSP er ruim aan bod. De inhoud van beide publikaties is verschillend. Voor de hier behandelde periode loont het de moeite voornamelijk volgende nummers van Socialistische Standpunten te consulteren: 1959,3; 1960,6; 1961,4-6; 1962,2,5-6; 1963,5. Een verwijzing voor *Socialisme* in R. Flagothier, '25 ans de la revue ''Socialisme''', *Socialisme* (1978),146-147, p. 161.

6 De verslagen van de Nationale Congressen (1954-1962), de Algemene Raden (1945-1962) en het Busset-archief werden geraadpleegd in de bibliotheek van het Instituut E. Vandervelde, Keizerslaan, Brussel (citaatverwijzingen steeds naar de dossiers in het Instituut E. Vandervelde).
Over de structuur en de organen van de BSP leze men: L. Collard, 'Vue d'avenir du PSB sur sa structure', *Res Publica* (1968),1, pp. 29-40: 'Eléments introductifs à une étude sur la démocratie interne au sein des partis: Anatomie formelle du Parti Socialiste belge', *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 86 (25 nov. 1960); *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij* (Leuven, 1985); S. Kramer, 'Belgian Socialism at the Liberation: 1944-1950', *Res Publica* (1978),1, pp. 115-39; H. Lyben, 'De partijcongressen van de BSP sinds de Tweede Wereldoorlog. Proeve tot analyse naar frequentie en besluitvorming', *Res Publica* (1973), 4, pp. 701-24; 'Les structures du «Monde Socialiste» en Belgique et leur évolution (I)', Courrier Hebdomadaire du CRISP, 570 (8 sept. 1972); M. Van Haegendoren & B. De Bakker, 'The socialist party in the party system and in organised socialism in Belgium', *Res Publica* (1973),2, pp. 237-48.
Tussen 1945 en 31 december 1962 werd door de nationale BSP 29 keer gecongresseerd. In principe was het Congres het voornaamste orgaan van de partij: in de praktijk oefende het Bureau evenwel de grootste invloed uit.

7 De Algemene Raad vergadert tussen de samenkomsten van de Congressen. Verwijzingen in onze tekst op basis van de dossiers Algemene Raad in het Instituut E. Vandervelde.

8 *Vooruit*, (Gent, sedert 1884); *De Volksgazet*, (in 1914 te Antwerpen voor het eerst verschenen); *Le Peuple* (te Brussel sedert 1885). In deze kranten vindt men uiteraard uitgebreide verslagen van de BSP-Congressen. De socialistische pers sloot nauw bij de partij aan: 'de pers werd (...) nooit gezien als een communicatiemedium waar verschillende ideeën of opvattingen geconfronteerd zouden worden ter verrijking van de socialistische doctrine. De partijpers werd enkel gezien als een propaganda- en actiemiddel, als een spreekbuis van de partijleiding. Kritiek op het beleid van de partij werd bijna als heiligschennis beschouwd' (Luckas Van der Talen, 'Links buiten of niet? Het onverenigbaarheidscongres (1964)'), *Vooruitlopen op het Vlaamse socialisme. 25 jaar Links* (Leuven, 1985), p. 59.
Om de impact van de pers op de publieke opinie te kunnen inschatten, moet men ook met het sociaal-professionele profiel van de lezers rekening houden (overwicht van de hogere arbeidersklasse).

9 De Bureau-verslagen zijn eveneens aanwezig op het Institut E. Vandervelde. Indirect kan men de inhoud van de besprekingen nagaan via documenten in het Busset-archief, partijbladen (publikaties van resoluties) en dergelijke.

10 De Waalse Federaties kwamen in de beschouwde periode samen op 5 en 6 juli 1947 te Bergen, op 6 en 7 juni 1959 te Namen, op 23 en 24 sept. 1961 te Charleroi en op 31 maart en 1 april 1962 te Charleroi.

11 De Vlaamse socialisten vergaderden afzonderlijk op 7 en 8 april 1951 te Mechelen.

12 De gedrukte verslagen van de Brusselse Federatie kunnen op het Institut E. Vandervelde ingekeken worden. Over deze federatie verscheen een toch wat te hagiografische en oppervlakkige geschiedenis van R. Abs in de Collection Mémoire Ouvrière. Histoire des Fédérations. Het deeltje over *Bruxelles* verscheen te Brussel in 1985.

13 In dit verband noemen we de Waalse Nationale Congressen, waaraan leidende PSB-figuren participeerden en waar onder andere federalistische ontwerpen voorgesteld werden (zie infra). 'Les Congrès Wallons', *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 22 (12 juni 1959).

14 Henri Fayat, geboren in 1908, was verslaggever tijdens het eerste Vlaamse Socialisti-

sche Congres in 1937. Hij vertegenwoordigde Brussel in de Kamer van Volksvertegenwoordigers gedurende de periode 1946-1971. Hij was lid van het BSP-Bureau. Consequent zette hij zich voor de Vlaamse zaak in. Onder andere in *Vooruit* publiceerde hij hierover. In 1959 richtte hij de August Vermeylenkring op in Brussel. Het archief hiervan berust in het Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel (Visverkopersstraat). We raadpleegden: H. Fayat, 'Het Brusselse Probleem', in *Stand en Uitbouw van de Vlaamse Beweging II: De studievergadering op 12 juli 1947.* Vermeylenfonds (1947); *Idem,* 'Europees perspectief', *Socialistische Standpunten* (1960), 6, pp. 566-69; *Idem, In het teken van Artevelde* (Brussel, 1984). Biografische gegevens onder andere in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* I (Tielt, 1973), p. 498: J. Florquin, *Ten huize van,* XV (Leuven, 1979), pp. 287-306; W. Steenhaut & G. Van Goethem, 'Flamingant omdat ik socialist ben', *Socialistische Standpunten* (1987), 2, pp. 15-20.

15 Lode Craeybeckx werd in 1897 geboren. Hij was volksvertegenwoordiger van 1932 tot 1968. Vanaf 1947 was hij burgemeester van Antwerpen. Hij speelde een drijvende rol in zowat alle Vlaamse acties. Biografie in *Encylopedie van de Vlaamse Beweging,* I (Tielt, 1973), p. 346.

16 Andere Vlaamsgezinde socialisten waren onder andere Frans Gelders, geboren in 1905, schepen en later burgemeester van Vilvoorde en vanaf 1949 ook volksvertegenwoordiger (*Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* I (Tielt, 1973), pp. 567-68) maar ook minder bekenden, zoals Renaat Merecy. Deze laatste 'behoort tot de kleine groep radicale Vlaamsgezinden onder de Vlaamse socialisten die zich wel kon handhaven, maar nauwelijks invloed had op de socialistische partij', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* I (Tielt, 1973), p. 953.

17 Het Vermeylenfonds werd in 1945 als een pluralistische culturele vereniging opgericht. Pas in het begin van de jaren zestig zal het fonds zich socialistisch noemen, al was er al duidelijk daarvoor een socialistisch overwicht. De stichters waren voornamelijk intellectuelen, geen politici. De initiatiefnemers hadden geen banden met de collaboratie gehad. Door haar niet-politieke samenstelling kon de groepering zich weliswaar onafhankelijk van de BSP opstellen en haar Vlaamsgezindheid demonstreren, maar bleef haar invloed op de BSP ook beperkt. Het Vermeylenfonds 'groepeerde vrij spoedig een aantal Vlaamse socialistisch georiënteerde intellectuelen die in het Vermeylenfonds een forum vonden waar zij als socialisten en buiten de oekazen van de Belgische unitaire partijpolitiek, eigen Vlaamse culturele en politieke aspiraties konden verwoorden en uitwisselen' (citaat van J. Fleerackers uit: R. Laridon, 'Inleiding', in *Vlaamse en Socialistische Beweging.* Reeks Sociaal-economische Studiën, 4 (Oostende, 1988), pp. 3-4. *Geschiedenis en Betekenis van het. A. Vermeylenfonds* (Oostende z.d.).

18 Enkele weken na het verschijnen van een 'Manifest' verscheen het eerste nummer van *Links* (21 nov. 1958). Dit links-centristische blad was voorstander van een progressieve sociaal-economische politiek met structuurhervormingen, van samenwerking met progressieve christenen en federalisme. 'Het initiatief tot dit blad steunde op een verbinding tussen een groep marxistisch georiënteerde intellectuelen werkzaam in de wetenschappelijke en politiek-ideologische sfeer, en een aantal syndicale hogere en lagere middenkaders. Onder de 26 ondertekenaars van het basismanifest 'Links strijdend socialisme' vinden wij, naast een aantal figuren uit de politieke (o.a. C. Huysmans), de academische (Jan Dhondt, Willy Calewaert) en de literair-culturele wereld (Achilles Mussche) de namen terug van 13 verantwoordelijken van het ABVV'. (A. Meynen, 'Structuurhervormingen en algemene staking (1958-1961)', *Vooruitlopen,* p. 35. S. Govaert, 'Deux courants socialistes flamands: 1. Links', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 1069 (8 febr. 1985); 'Links: Etude d'un organe de tendance',

Courrier Hebdomadaire du CRISP, 276 (26 febr. 1965); *Vooruitlopen.*

19 'Het tendensblad *La Gauche* coördineerde de linkse krachten binnen de BSP die zich, uitzondering gemaakt voor de JGS, tot 1956 enkel op een geatomiseerde wijze hadden kunnen uitdrukken. Tevens vormde *La Gauche* de politieke uitdrukking van een linkse massastroming die zich, rond de figuur van André Renard, in de vijftiger jaren aftekende in het Waalse ABVV'. (A. Meynen, 'Structuurhervorming', p. 32).

20 *Eeuwige dilemma's.*

21 Socialistische scores bij de Kamerverkiezingen:

jaar	% stemmen nationaal	zetels			
		nationaal	Vl+L°	Wa+N°	Br°
1946	31.56	69 op 202	27	32	10
1949	29.75	66 op 212	27	30	9
1950	34.51	77 op 212	28	37	12
1954	37.34	86 op 212	32	40	14
1958	35.79	84 op 212	31	40	13
1961	36.73	84 op 212	32	39	13

°Vl+L = Vlaanderen + arrondissement Leuven; Wa+N = Wallonië + arrondissement Nijvel; Br = arrondissement Brussel.

Bronnen: Th. Luykx, Politieke Geschiedenis, pp. 723-24; J. Ceuleers, 'De splitsing van de Belgische Socialistische Partij. Een B te veel', *Res Publica* (1980), 3, p. 373.

22 'Nous sommes dans un parti où l'influence wallonne est très prédominante, trop même', verklaarde Spinoy op het BSP-Congres van 7 en 8 nov. 1953. (Getikt verslag, p. 13); de Antwerpenaar Blockmans merkte op 15 maart 1953 op over het BSP-program: 'Dans sa terminologie, la plate-forme est assez faible. On y sent la prépondérance des Wallons et des Bruxellois'. (Getikt verslag, p. 12).

W. De Brock, 'Socialisten en de Vlaamse Beweging'', *Socialistische Standpunten* (1984), 3, pp. 19-25; M. Claeys-Van Haegendoren, 'Socialistische Partij en Vlaamse Beweging', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* II (Tielt, 1975), pp. 1454-555; A. Roosens, *De Vlaamse kwestie. Pamflet over een onbegrepen probleem* (Leuven, 1981), pp. 41-5; S. Van Gendt, 'Nieuw leven', *De Gids op Maatschappelijk Gebied* (1953), 10, p. 884; E. Witte, 'Links en vijfentwintig jaar Belgische politiek (1958-1983), in *Vooruitlopen,* p. 20.

23 S. Kramer, 'Belgian Socialism', p. 124.

24 J. Ceuleers, 'De splitsing', p. 373; A. Pletinckx, 'Van relatieve eenheid naar scheiding; het Vlaams-Waals probleem', *Eeuwige dilemma's,* pp. 100-1; M. Van Haegendoren, *De Vlaamse Beweging. Verweer en aanval* (Hasselt, 1964), p. 42; E. Witte, 'Links', p. 15.

25 Congres van 20 en 21 dec. 1952 (Getikt verslag, p. 40). 'Totnogtoe zwijgen (...) de Vlaamse linkse vertegenwoordigers in 't Parlement of zeggen zij dat zij zich van de Vlaamse problematiek niets aantrekken, wat veel erger is!!'. (G. Jassogne, 'Na het CVP-congres. De daad is aan de linkse verantwoordelijken', *Links,* 19 maart 1960, p. 8, kol. 2).

26 Zo zouden de oprichting van het Harmel-Centrum en het opnemen van verschillende Luikenaars in de eerste naoorlogse regeringen gezien moeten worden als onderdelen van een strategie om te reageren tegen deze federalistische ingesteldheid. 'Bref historique de tentative de réforme du régime unitaire en Belgique', *Cahiers du CRISP,* 135 (12 januari 1962), p. 8.

27 Aantal Kamerleden voor Brussel bij de traditionele partijen:

Partij	1946	1949	1950	1954	1958	1961
CVP	11	12	13	10	13	13
BSP	10	9	12	14	13	13
LIB	4	8	6	6	6	6

Bron: Th. Luykx, *Politieke geschiedenis,* pp. 723-34.

28 Brussel heeft een 'scheve sociale piramide', een uitgebreid industrieproletariaat ontbreekt (A. Roosens, *De Vlaamse kwestie,* p. 61 en volgende). Dit fenomeen weerspiegelde zich ook in de kiezerssamenstelling van de BSP-Federatie van Brussel:

Sociale categorie	Vlaanderen	Wallonië	Brussel-hoofdstad
Arbeiders	58.0	64.0	34.8
Bedienden	27.0	16.8	34.8
Ambachtslui/Handelaars	9.4	5.6	12.0
Kaders	4.1	5.0	9.9
Boeren	1.5	1.8	—
Anderen	—	6.4	8.5

Bron: 'Les structures du Monde Socialiste', p. 16 (cijfers voor 1968).

29 H. De Geest, 'Kd. Demany op een dwaalspoor. Brussels onbegrip', *Links,* 16 sept. 1961, p. 3.

30 B. Van Dijck, 'De Vlaamse socialisten en het probleem Brussel', *Links,* 27 april 1963, p. 8, kol. 3.

31 Lammens berekende voor het kiesarrondissement Brussel voor 1968 het aantal Nederlandstalige partijleden op een derde. D. Lammens, 'De Vlaamse BSP in het kiesarrondissement Brussel', *Socialistische Standpunten* (1970), 4, p. 231.
Het is (...) een feit dat de on- en antivlaamse geest die in sommige van onze organisaties in het Brusselse heerst talrijke arbeiders en bedienden van ons afsloot en in de armen van de 'Vlaamse vleugel' van de CVP en het ACV drijft, waar zij op dit stuk meer begrip ontmoeten' (M. Deneckere, 'Naar aanleiding van de strijd tegen de talentelling. Flamingantisme en socialisme', *Links,* 12 dec. 1959, pp. 4-5).

32 Slechts enkele uitspraken hieromtrent als illustratie: (over een federalistisch voorstel) 'les socialistes flamands et les socialistes bruxellois se trouvent désorientés: oppositon des uns, sentiments mélangés des autres'. (J. Leclercq 'L'Option fédéraliste des socialistes wallons', *Socialisme,* 47 (1961), p. 581). Op het Congres van 9, 10 en 11 juni 1945 zei Grégoire: 'Nous insistons unanimement à la Fédération de Bruxelles pour que le Parti considère que la proposition Collard ne doit pas être renvoyée aux calendes grecques, mais qu'il faut trancher d'urgence la question. Nous estimons une période de trois mois amplement suffisante pour permettre au Parti de prendre position, afin qu'il ne soit pas amené, après ce laps de temps, à devoir *courir après un mouvement wallon* quelconque *qui* lui *imposerit ses vues'* (onze cursivering) (*Getikt verslag,* 75/91-1). A. Van Acker, Vlaams unitarist, kwam als volgt tussen op het Congres van 21 dec. 1952: 'Je voudrais dire un mot du fédéralisme. Laissons un peu dormir cette affaire-là. C'est une diversion; nous sommes en bonne posture, ne la compromettons pas'. (*Getikt verslag,* p. 40).

33 Congres, *getikt verslag,* pp. 78,94-1.

34 R. Laridon, 'Enkele woorden naar aanleiding van een 40-jarig bestaan', *Geschiedenis en Betekenis van het A. Vermeylenfonds,* p. 1.

35 De bijeenkomsten over de Vlaamse zaak waren: 12 juni 1947: 'De huidige verhou-

dingen in en om de Vlaamse Beweging'; 25 febr. 1950: 'Is de Hervorming van de Belgische Staat gewenst voor de Normalisatie van de Vlaams-Waalse verhoudingen'; 28 april 1956: 'De Transmutatieklassen'; 8 dec. 1962: 'Socialisme en Vlaamse Beweging'. (*Geschiedenis en Betekenis van het A. Vermeylenfonds,* pp. 128-29).

36 In de leidende organen van de Vlaamse Volksbeweging mochten overigens geen openbare mandatarissen zitting hebben. (M.P. Herremans, 'Le mouvement populaire flamand', *Res Publica* (1962), 2, p. 195).

37 *Ibidem,* p. 197; H. Todts, *Hoop en Wanhoop 1954-1965,* pp. 84, 87; L. Haagdorens, ''De mobilisatie van het 'Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens' voor de marsen op Brussel (1959-1963)'', *Taal en Sociale Integratie,* 8 (1986), p. 105.

38 'Wij bemerken (...) dat ettelijke redacteurs van *Links* aangezocht werden om in het hoofdbestuur van de VVB te zetelen en dit geweigerd hebben, o.m. omdat de VVB geen stelling neemt tegenover de structuurhervormingen', schreef *Links* in: 'Rond de Kultuurautonomie. Van Eynde en Jassogne', *Links,* 11 nov. 1961, p. 3, kol. 1.
De arbeiderssolidariteit werd boven taaltwisten geplaatst: 'Als men zo doorgaat wordt de talenkwestie eens te meer een voor het kapitalisme gedroomd afleidingsmanoeuvre en raken Waalse en Vlaamse arbeiders hopeloos verdeeld (Plebeius, 'Talengrens en talentelling', Links, 13 juni 1959, p. 8, kol. l). In de loop van 1961, na een discussiereeks, opteerde Links voor het federalisme (J. Craeybeckx, 'Het flamingantisme van Marcel Deneckere', Vooruitlopen, pp. 81-101).

39 'Sans réformes de structure, sans planification d'ensemble de l'économie et sans expansion économique plus rapide et mieux coordonnées tous les problèmes flamands et wallons resteront sans solution, car, au fond, il s'agit de problèmes économiques et sociaux. C'est pourquoi notre position reste plus que jamais: pas de diversion linguistique'. (Diversion linguistique, *La Gauche,* 12 maart 1960, p. 3, kol. 3-4). 'Pour le fédéralisme (Garant de l'Unité)', *La Gauche,* 12 maart 1960, p. 3, kol. 3-4-.

40 Afsluitend dient erop gewezen dat bepaalde artikels van H. Fayat in *Vooruit* bijgedragen hebben tot de uitdrukking van het Vlaams Bewustzijn.

41 R. Coel, 'De houding van Vlaamse socialisten tegenover de kommunautaire kwestie tussen 1936 en 1940' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, 1981-1982); M. Claeys-Van Haegendoren, 'De Vlaamse kwestie in de socialistische beweging tot 1937', *Socialistische Standpunten,* (1987), 2, p. 7; *Idem, 'Socialistische partij', pp. 1441-55; A Pletinckx, 'Van relatieve eenheid', pp. 101-4, 109-12; H. Van Velthoven, 'Het eerste Vlaamse Socialistisch Congres (20-21 maart 1937) historische context en betekenis', Vlaamse en Socialistische Beweging,* pp. 5-22.

42 Voor het taalgebruik in gerechtszaken hoorden de Vlaamse gemeenten Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem al tot de Brusselse agglomeratie door de wet van 15 juni 1935.

43 'Uitspraken -Eerste Vlaams Socialistisch Congres- Antwerpen 1937', *Vlaamse en Socialistische Beweging,* p. 72; M. Claeys-Van Haegendoren, 'Een Vlaams Socialistisch Congres', *Socialistische Standpunten* (1966), 2, pp. 170-74; *Idem,* 'Van oppositie- tot regeringspartij: de BWP tussen beide wereldoorlogen', *De Gids op Maatschappelijk Gebied* (1968), 4, p. 310.

44 *Parlementaire Handelingen, Kamer,* Buitengewone Zittijd 1946, 19 maart 1946, p. 20.

45 *Parlementaire Handelingen, Kamer,* Zittijd 1946-47, 16 jan. 1947, p. 13.

46 Onder andere met volgende acties: - okt. 1944: aandacht van de regering 'op de achteruitgang van het aantal Vlaamse leerlingen gevestigd en aan J. Clottens gevraagd het Vlaams Verbond voor Brussel, dat ik met hem in 1933 had helpen oprichten en waarvan hij voorzitter was, weer actief te doen optreden'; - herfst 1946:

actie voor de verbetering van de Vlaamse taaltoestanden in het lager onderwijs te Brussel,-maart 1947: Fayat krijgt de opdracht 'de schandalige sabotage van het Nederlandstalig vakonderwijs in de hoofdstad aan de kaak te stellen'; - eind aug. 1946: ontwerpmemorandum met de Fondsen opgesteld; - sept. 1946: op de zevende naar H. De Vos, minister van Onderwijs; - 13 mei 1947: parlementaire vraag voor de minister van Onderwijs over de taaltoestanden in de Brusselse agglomeratie: H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* pp. 48-50, 104.

47 Het comité werd op 28 okt. 1946 opgericht. Zijn eerste actie betrof de Vlaamse klassen in de school voor Kunsten en Ambachten van Brussel. (*Ibidem,* p. 50). A. Monteyne, 'Le monde flamand de Bruxelles, I', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 776 (21 okt. 1977), p. 7.

48 H. Fayat, 'Het Brusselse probleem', pp. 54-8.

49 'Ik meen het recht te mogen beweren, dat wij in België de laatste 25 jaar wetten hebben gekregen waarvan voor ten minste drie vierden geen toepassing vast te stellen is' (F. Gelders, Congres van 9, 10 en 11 juni 1945, pp. 94-112/1). Blockmans over de talentelling: *'Celui-ci a été falsifié (...) nous ne pouvons plus admettre l'élargissement de la "tache d'huile"* de Bruxelles' (Congres van 7 en 8 nov. 1953, getikt verslag, pp. 12-3).

50 In het voorstel van Truffaut is Brussel een volwaardige regio. In de federale Kamer zou Brussel evenwel minder zetels krijgen dan Vlaanderen en Wallonië. De taalgrens is gebiedsgrens; eventueel kan een referendum georganiseerd worden.
J.M. Dehousse & U. Destrée, 'Les institutions fédérales dans les projets des socialistes wallons', *Res Publica* (1963), 1, pp. 21-36; R. De Nolf, 'The Federalism in Belgium as a Constitutional Problem', *Res Publica* (1968), 3, pp. 383-406; 'Tableau synthéthique des projets de fédéralisme de 1931 à nos jours', *Courrier hebdomadaire du CRISP,* 129 (14 november 1961).

51 Etude d'un projet de fédéralisme par la commission des affaires wallonnes de la fédération liégeoise du PSB. Du 31 août 1943 au 31 août 1944. Getikte tekst. Buset-archief, nr. 145- Vlaams-Waalse verhoudingen, pp. 4-8.

52 'Les Congrès Wallons', *Courrier hebdomadaire du CRISP,* 22 (12 juni 1959); 'Le Mouvement "Wallonie Libre"', *Ibidem,* 413 (6 sept. 1968); H. Todts, *Hoop en Wanhoop,* 1944-1954, pp. 131-32.

53 Le Fédéralisme et la Question Wallonne (5-6 juli 1947); F. Dehousse. Buset-archief-147: Problèmes wallo-flamands 17, 1947/1953, pp. 41-2.

54 A. Pletinckx, 'Van relatieve eenheid', p. 113.

55 Hier een kleine greep uit de reacties in verband met de vermoede vertragingstactiek: Delbouille op het Congres van 9, 10 en 11 juni 1945: *'Aussi la Fédération liégeoise est-elle surprise que le rapport présenté par le camarade Buset ne fasse pas mention du fédéralisme'* (getikt verslag, p. 93/2). Bohy (Charleroi) tijdens het Congres van 25, 26 en 27 okt. 1947: *'Nous mettons le problème du socialisme et de son unité au-dessus de tout. Mais on nous avait promis un rapport sur la question wallonne après trois ou six mois. Il y a 18 mois maintenant et nous n'avons encore rien vu'* (getikt verslag, Doc. 93, p. 19). Op het Congres van 17 en 18 nov. 1951 een uitspraak van E. Yernaux (Charleroi): *'Si on trouve une journée et demie pour parler des problèmes internationaux, on doit pouvoir trouver une journée pour parler des problèmes wallons.* Des voix protestent. *Ne faut-il pas résorber le chômage en Flandre?* (Getikt verslag, p. 11). Op hetzelfde congres reageert M. Buset op Delbouille: *'Le Bureau du Parti a collecté les griefs des Flamands et des Wallons. L'Institut Emile Vandervelde les examine. Ils seront intégrés au programme commun'* (getikt verslag, p. 61). Tijdens het congres van 22 en 23 maart 1952 door J. Merlot (Luik): *'Il y a huit ans que nous répétons la même chose (...) Le Parti sacrifie trop au mythe de l'unanimité. On a organisé des congrès socialistes flamands et wallons. Anseele a été président d'une commission qui ne s'est jamais réuni... Je dis que ce problème existe et que nous*

nous refusons de l'examiner' (getikt verslag, p. 7). Nog eens, nu door Van Belle tijdens het Congres van van 7 en 8 nov. 1953: *'Je crois toujours que l'on a voulu faire un tir de barrage contre le fédéralisme'* (getikt verslag, p. 11). Van Acker op het Congres van 20 en 21 dec. 1952: *'Je voudrais dire un mot du fédéralisme. Laissons un peu dormir cette affaire-là (...) Si vous voulez donner une chance au PSC aux prochaines élections, sortez le fédéralisme des cartons où il devrait rester... Non, ne parlons pas de choses que nous ne réaliserons pas'* (getikt verslag, p. 40).

56 Behalve de al genoemde werken over het federalisme in deze periode, zijn onder andere nog te vermelden: G. Fonteyn, *De Walen. Een onderhuidse beweging* (Tielt, 1979); J. Leclercq, 'L'option fédéraliste des socialistes wallons', *Socialisme,* 47 (1961), p. 581 en volgende. *Idem, La Wallonie. Le Pays et les hommes: histoire-économies-sociétés, volume II: de 1830 à nos jours* (Brussel, 1976); Y. Ylieff, 'Les étapes du combat wallon', *Socialisme,* 204 (1987), pp. 414-16.

57 H. Todts, *Hoop en wanhoop,* p. 199 en volgende.

58 H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* p. 105.

59 Oorspronkelijk zou het congres al in 1949 gehouden worden: 'Wegens de nakende verkiezingen - die op 26 juni werden gehouden - werd het congres der Vlaamse Socialisten van 9 en 10 april 1949 afgelast, uit vrees voor de reacties bij de partijgenoten bezuiden de taalgrens en uit bezorgdheid voor de eenheid van de partij, iets waaraan de Waalse Socialisten, wanneer zij een congres wilden houden, zich niet stoorden' (H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* p. 108).

60 *Ibidem,* pp. 107-8. Het Congres had een geringe politieke weerslag.

61 'Le Congrès proclame', *Le Peuple,* 26 juni 1950, p. 1, kol. 1.

62 Congres van 24 juni 1950 (getikt verslag, p. 6).

63 H. Todts, *Hoop en wanhoop,* p. 212.

64 Als voorzitter van het Harmel-Centrum was de Socialist Soudan aangeduid. De invloed van individuen had een grote betekenis voor de uiteindelijke resultaten. Voor Brussel was - volgens het Centrum - geen hoofdrol weggelegd: *'L'agglomération bruxelloise ne forme pas une communauté culturelle (...) Bruxelles n'est pas qualifiée pour jouer un rôle directeur dans le développement de la culture française de la Wallonie. C'est évidemment l'expression de la mentalité nettement anti-bruxelloise développée par un des membres les plus actifs du Centre, Fernand Schreurs, secrétaire général du Congrès National Wallon',* interpreteerde M.P. Herremans in 'Le Centre Harmel', *Courrier hebdomadaire du CRISP,* 131 (1 dec. 1961).

65 *'La fédération de Nivelles et celle de Bruxelles ont manifesté leur hostilité sur les conclusions relatives à la province de Brabant en visant à la création d'une dixième province' (Rapport Annuel de la Fédération Bruxelloise,* 1953-1954, p. 19) in verband met het Provinciaal Congres van juli 1953. Een gelijkaardige kritiek in de Federale Raad van PSB-Brussel enkele maanden later: *'En ce qui concerne le problème linguistique, le Conseil fédéral a fait en sorte que certains principes énoncés par la "Commission Harmel" et repris dans des projets ou des propositions de loi n'aient pas, étant donné certaines tendances anti-bruxelloises, des conséquences trop graves sur le plan politique, social et économique' (Rapport Annuel de la Fédération Bruxelloise,* 1955-1956, p. 8).

66 Op 16 maart 1953 kwamen de Waalse Federaties samen ter voorbereiding van een nieuw Waals socialistisch congres (dat om onduidelijke redenen niet doorging). Op het programma van dat Congres zou staan, aldus de verzamelde federatiesecretarissen: realiseren van het federalisme en sociaal-economische besprekingen, maar ook "het vastleggen van de taalgrens" op basis van de laatste tellingresultaten'. Dit was zeker geen francofoon-Brusselse positie (Les Congrès Wallons', p. 12).

67 Algemene Raad 18 sept. 1953 (getikt verslag, pp. 3-5).

68 *Ibidem,* pp. 12-13.

69 *Ibidem,* p. 21.

70 Congres van 7 en 8 nov. 1953 (getikt verslag, pp. 12-13).

71 *Inlichtings- en documentatieblad. Maandblad van de BSP,* 2 (1954), p. 6.
72 P. Vermeylen, 'Minister van Binnenlandse Zaken in de jaren van de Koningskwestie en de Schoolstrijd', *Res Publica* (1983), 4, p. 586.
73 In 1963 gebeurde dus met betrekking tot de toekenning van de faciliteiten geen grote aanpassing: vier van de zes faciliteitengemeenten hadden hun karakter al in 1954 gekregen: Th. Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 524.
74 H. Todts, *Hoop en wanhoop,* p. 211; H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* pp. 208-209. H.Fayat ondervond dat het geen zin had nog iets te ondernemen: *'Toen dit (de publikatie, n.v.d.r.) bekrachtigd dreigde te worden ging ik te rade bij Julien Kuypers, die kabinetschef was van Léo Collard, minister van Openbaar Onderwijs. Hij liet er geen twijfel over bestaan dat de regeringsuitspraak vaststond en dat er geen hoop was daar iets aan te veranderen* (H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* p. 208).
75 'Burgemeester Craeybeckx over Brussel als franskiljonse olievlek. Een ophefmakende rede', *De Brussele Post,* 15 juli 1954, p. 9, kol. 1.
76 H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* p. 209 en volgende; H. Todts, *Hoop en wanhoop,* p. 214.
77 H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* p. 209.
78 De artikels werden, licht gewijzigd, opgenomen in het werkje van H. Fayat, *De Vlaamse Beweging naar de vervulling.*
79 *Idem, In het teken van Artevelde,* pp. 219-220; *Idem,* 'Oprichting van de August Vermeylenkring Brussel', *Geschiedenis en Betekenis van het Vermeylenfonds,* p. 87.
80 H.Todts, *Hoop en wanhoop* 1954-1955, p. 32.
81 Wij danken de heer M.P. Herremans voor zijn nuttige informatie, die we in de vorm van een interview konden verzamelen. De heer Herremans was in deze jaren kabinetsmedewerker van minister van Binnenlandse Zaken P. Vermeylen en als zodanig verantwoordelijk voor de Vlaams-Waalse problemen. Van de heer M.P. Herremans verschenen ook geregeld bijdragen over deze onderwerpen, onder andere in de *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* in *Socialisme* en *Res Publica.* P. Vermeylen vernoemt in zijn biografie volgende reden: *'ik mocht mijn ontwerp niet neerleggen, omdat dit de regering in gevaar zou brengen'* (P. Vermeylen, *Een gulzig leven* (Leuven, 1984), p. 120). Aan het wetsonwerp-in-voorbereiding werden volgens de heer Herremans meer dan twintig wijzigingen aangebracht. H. Todts wijst erop dat Vermeylen steeds weer uitstel vroeg en nog bepaalde instanties moest raadplegen. Hij zoekt ook een verklaring voor het niet-aanvaarden van het ontwerp van Moyersoen, dat toch al in de Senaat goedgekeurd was en waaraan Vermeylen zijn medewerking verleend had (volgens Moyersoen zelf). *'Waarom keldert dan minister Vermeylen zijn eigen aandeel in het werk? Kleinmenselijke motieven? Of de zekerheid dat de nieuwe meerderheid in het Parlement een wetsontwerp, waarvan de katholieken de promotors zijn, in de Kamer niet zal goedkeuren'?* (H. Todts, *Hoop en wanhoop 1944-1954,* p. 212).
82 Brief van 8 nov. 1954 van minister P. Vermeylen aan Max Buset. Dossier Nationaal Congres 11 en 12 dec. 1954.
83 'La préparation de dispositions légales et réglementaires modifiant certaines limites administratives et réformant la loi sur l'emploi des langues en matière administrative n'a pu trouver son aboutissement normal en raison de la situation politique générale' (Congrès politique des 19 et 20 nov. 1955. Notes Documentaires. Dossier National Congres 19 en 20 nov. 1955, p. 43).
'Des démarches ont été faites ainsi que des promesses. Des projets ont été élaborés, dont certains nous sont connus et nous paraissent intéressants. Mais des réalisations se font attendre pour des raisons qu'il serait sans doute injuste d'imputer à tel ou tel ministre'.
(Rapports présentés au Congrès Administratif des 24 et 25 novembre 1956. Rapports

du Bureau. Dossier Nationaal Congres 25 en 26 nov. 1956, pp. 88-9).

84 H. Todts, *Hoop en wanhoop* 1954-1965, pp. 31-2.

85 Deze materie werd uitstekend behandeld door L. Haagdorens, 'De mobilisatie'. Het Vlaamse bewustzijn zal duidelijk tot uiting gebracht worden in de Marsen op Brussel, die tijdens de volgende regering georganiseerd worden en hier dan ook niet belicht worden.

86 H. Fayat, *In het teken van Artevelde,* p. 350.

87 'Le deuxième front. Les positions socialistes wallonnes. Le rapport des forces syndicales en Wallonie', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 92 (20 jan. 1961), p. 6.

88 'Les Congrès Wallons', p. 16.
Ook op de congressen van 1961 en 1962 werd geen precies statuut voor Brussel uitgewerkt.
W. Geldolf, 'De Vlaams-Waalse verhoudingen nu', *Socialistische Standpunten* (1962), 2, pp. 121-34; J. Lapont, 'Charleroi. Le Congrès de la relance socialiste', *La Gauche,* 30 sept. 1961, p. 12; H. Picard, 'De Vlamingen in Belgisch verband', *Socialistische Standpunten* (1961), 5-6, pp. 410-17; 'Conjoncture politique belge', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 147 (13 april 1962). Op 18 en 19 nov. 1961 houdt ook het MPW een congres.

89 'Vlaamse en Waalse problemen', *Socialistische Standpunten* (1959), 3, pp. 187-89.

90 H. Fayat 'Europees perspectief', *Socialistische Standpunten* (1960), 6, pp. 566-69.

91 L. Craeybeckx, 'Voor een beter begrip der taalvraagstukken', *Socialistische Standpunten* (1960), 6, pp. 588-94.

92 J.Bracops, 'Taalproblemen en Belgisch Socialisme of van August Vermeylen tot Camille Huysmans', *Socialistische Standpunten* (1960), 6, pp. 570-80.

93 G. Dejardin, 'Standpunt van een gematigde Waal', Socialistische Standpunten (1960), 6, pp. 581-87.

94 P. Vermeylen, *Een gulzig leven,* p. 138.

95 Nationaal Congres, 20 dec. 1960 (getikt verslag, Resoluties, p. III).

96 D. Lammens, 'De Vlaamse BSP', p. 231.

97 A. Renard stichtte in maart 1961 het *Mouvement Populaire Wallon* dat eerst een veeleer negatieve houding aanneemt tegenover Brussel, maar nadien - wellicht uit tactische overwegingen - een bondgenootschap met de 'kleinburgerlijke' hoofdstedelingen aangaat. Th. Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 501; *Idem,* 'Op de korrel... Onze Franstalige pers en de marsj op Brussel', *Links,* 11 nov. 1961, p. 3; A. Gerlo, 'Knelpunt Brussel', *Links,* 8 dec. 1962, p. 5; J. Defay, 'Le rapport politique au Congrès du MPW', *La Gauche,* 7 okt. 1961, p. 3.

98 Voor de toelichting hiervan verwijzen we naar bijdragen over de Waalse Beweging.

99 D. Lammens, 'De Vlaamse BSP', p. 231.

100 Th. Luykx, *Politieke geschiedenis,* p. 497.

101 M. Deneckere, 'Naar aanleiding van de strijd', p. 4, kol. 2.

102 Idem, 'Voor nadere bezinning. Een "Waals' gevaar?', *Links,* 2 april 1960, p. 6, kol. 1.

103 P. Gousset, 'La manifestation flamande de Bruxelles', *La Gauche,* 28 okt. 1961, p. 3, kol. 2.

104 G. Jassogne, 'Na het CVP-congres. De daad is aan de linkse verantwoordelijken', Links, 19 maart 1960, p. 8, kol. 2; Plebeius, 'Taalgrens en talentelling', p. 8. Initiatiefcomité van het Manifest (verscheen op 23 dec. 1961), onder voorzitterschap van A. Mussche, met onder andere W. Calewaert, H. De Geest, M. Deneckere, E. Mandel, R. Merecy, A. Major. Het Manifest bepaalde voor Brussel: 'Om de aantasting van ons taalgebied te stuiten en de positie van de Vlamingen te vrijwaren is het noodzakelijk, de taalgrens definitief vast te leggen en de Brusselse olievlek in te dijken tot de 19 gemeenten van de agglomeratie, waar een strikte tweetaligheid

van de diensten dient toegepast. Dit kan door een urbanisatiepolitiek, die de grondspeculanten schaakmat zet en een vestiging van Vlaamse en Waalse satellietsteden aan deze en gene zijde van de taalgrens, met een strikt eentalig regiem. Alle noodzakelijke maatregelen, incluis wettelijke sancties, dienen voorzien om de werkelijke gelijkberechtiging van de Vlamingen binnen de Brusselse agglomeratie te waarborgen' ('Manifest van Vlaamse Socialisten', *Links,* 23 dec. 1961, p. 6, kol. 1).

105 *La Gauche* is wel voor het vastleggen van de taalgrens en wil in Brussel een *voldoende kennis* van de tweede taal opleggen voor alle publieke ambten (R. Sixte, 'Conflits linguistiques', *La Gauche,* 23 febr. 1962, p. 2, kol. 2). Zie ook 'Entre les bancs', *La Gauche,* 16 mei 1959, p. 2, kol. 1.

106 E. Mandel & J. Yerna, 'Perspectives socialistes sur la question flamande', *La Gauche,* 19 april 1958, pp. 4-5.

Luc Peiren

De Kommunistische Partij van België en Hertoginnedal. Schets van het probleem Brussel in het communistisch federalisme (1960-1963)

1. Inleiding

De situering van het probleem Brussel in het federalistische gedachtengoed van de Kommunistische Partij van België (KPB) is geen gemakkelijke zaak. Vooreerst moet men namelijk de geschiedenis van dat communistisch federalisme kennen, hetgeen een onderzoek omvat dat de hele geschiedenis van de partij beslaat.

Daarom spitsen we onze aandacht in eerste instantie toe op de steun die de partij gaf aan de strijd voor de Vlaamse zaak van bij haar ontstaan. Daarop onderzoeken we de verschuiving van de aandacht voor de Vlaamse kwestie naar het propageren van een tweeledig federalisme door de KPB. Dit proces voltrok zich op het einde van de dertiger jaren, en ging hand in hand met de federalisering van de partijstructuren in een Vlaamse Kommunistische Partij (VKP) en een Commission Wallonne[1].

Na de Tweede Wereldoorlog verzwakte de aandacht van de partij voor het federalisme zienderogen. En hoewel de Waalse kommunisten in 1947 nog mee het voorstel ter herziening van de grondwet van de Waalse socialist Grégoire ondertekenden, en tevens latent aanwezig waren op de Waalse Nationale Congressen van 1945, 1946 en 1947, werd het al gauw duidelijk dat de KPB – mede door de Koude Oorlog – een unitair standpunt ging aankleven. Eerst werd de relatieve autonomie van de beide partijvleugels opgeheven, daarna verliet men de federalistische opdeling van het land in twee regio's,om dit standpunt te vervangen door de eis om culturele en administratieve autonomie voor de beide gemeenschappen, en tot slot werd in 1953 het federalisme volledig uit de communistische programma's geschrapt[2].

Daar bleef het van weg tot de KPB in volle staking tegen de Eenheidswet (1960-1961), en in het spoor van het renardisme, besloot weer bij het federalisme aan te knopen. Dit zou zich in 1961 nog uiten in het indienen door de communistische kamerleden Moulin en Dejace, van twee voorstellen ter herziening van de grondwet[3], en in de verkiezingsprogramma's van de parij met de parlementsverkiezingen van 26 maart 1961.

Het is pas hierna dat de KPB voor het eerst echt aandacht besteedde aan het probleem Brussel. Dit gebeurde naar aanleiding van de beide Vlaamse marsen op Brussel (1961 en 1962), het eerste congres van de Mouvement Populaire Wallon (MPW) en vooral de taalwetten van 1963.

Dit laatste deel vormt het eigenlijke onderwerp van dit artikel. Daarbij onderzoeken we in eerste instantie hoe de eerste communistische standpunten – die we gematigd tot sterk francofoon mogen noemen – inzake Brussel tot stand kwamen en hoe deze na verloop van tijd zich gingen verharden. Om die verharding juist te kunnen inschatten zullen wij ten slotte in bijlage de communistische standpunten met betrekking tot Brussel vergelijken met die van de andere partijen en/of drukkingsgroepen in Vlaanderen, Wallonië en Brussel.

Voor dit alles onderzochten we allereerst de communistische partijpers tussen 1960 en 1964, naast de zeer beperkte voorraad literatuur over het communistisch federalisme en de KPB van de zestiger jaren[4].
Verder onderzochten we tevens zoveel mogelijk partijbrochures die ons een inzicht gaven over de houding van de partij ten opzichte van het federalisme en het probleem Brussel[5], gingen we voor dezelfde problematiek een aantal KP-archiefdozen na[6] evenals een aantal werken over de Brusselse problematiek, de Vlaamse en de Waalse bewegingen[7].

2. Het federalistisch gedachtengoed van de KPB van haar ontstaan tot de zestiger jaren

Het federalisme van de KPB vond tijdens het interbellum zijn ontstaan in de aandacht die de partij had voor de Vlaamse zaak. Zo vroegen de Antwerpse minderheidssocialisten, één van de stichtende componenten van de KPB, al tijdens de Eerste Wereldoorlog om Vlaams zelfbestuur[8]. In de in 1921 ontstane KPB diende deze Vlaamsgezindheid echter op te tornen tegen een Waals Brusselse overmacht die zeer wantrouwig bleek te zijn ten opzichte van de strijd voor de Vlaamse zaak. Deze overmacht beriep zich op Lenin die stelde dat de opkomst van het nationalisme gepaard ging met de opkomst van de nationale burgerijen. Zodoende stelde men dat de Vlaamse kwestie een uiting was van het streven van het Vlaamse kapitalisme, zodat de Vlaamse arbeider na een nationale bevrijdingsstrijd enkel van uitbuiter zou veranderen[9]. Zo gebeurde het dat *De Rode Vaan* vanaf 1952 stelde dat de Vlaamse kwestie enkel kon geregeld worden door een socialistische omwenteling[10].

Dat ook het vierde congres van de Kommunistische Internationale (KOMINTERN) de KPB opriep om de eis tot zelfbestuur aan het Vlaamse volk te steunen – en die strijd verder te zetten tot de afscheuring van de Belgische Staat[11] – deed aan dit Waals-Brusselse wantrouwen weinig af. Men moet daarom wachten tot Jef Van Extergem tot de partij toetrad, opdat deze zich zou herbezinnen over het nationaliteitenvraagstuk in België[12].

Dit gebeurde dan ook in de dertiger jaren; er ontstond een beduidend grotere aandacht voor de Vlaamse zaak in het bijzonder en voor het federalisme in het algemeen. Dit zou er in 1936 al toe leiden dat de KPB zich federaliseerde in een Vlaamse Kommunistische Partij (VKP) en een Commission Wallonne[13].

De VKP werd daarbij *'un parti autonome'* die integrerend deel uitmaakte van de KPB. Ze kon zelf congressen organiseren en mocht tevens een eigen 'Partijbestuur' kiezen. Dat koos op zijn beurt een uitvoerend bureau. Het eerste bestond uit Dillen, Minnaert, Van Den Boom, Van Extergem en Van Hoorick[14]. In de daarbij tot *Het Vlaamsche Volk* omgedoopte *De Roode Vaan* schreef Van Den Boom in 1937 dat de VKP 'staat op het standpunt van het zelfbeschikkingsrecht' en dat ze een Vlaams volksfront wou, gaande van de communisten over de socialisten en de christen-democraten tot de democratische Vlaams-nationalisten[15].

Dezelfde volksfrontgedachte maakte dat de Vlaamse communisten minder scherpe eisen ging formuleren: 'Als goede Vlaming ben ik goede Belg geworden' schreef Van Extergem[16]. Meteen maakte ook het separatistische gedachtengoed van de Vlaamse communisten plaats voor een federalisme met twee. Onder zelfbeschikking ging men dan ook verstaan dat er in België een diepgaande hervorming diende te komen van de Belgische Staat. Alle openbare diensten moesten naar Vlaanderen en Wallonië toe ontdubbeld te worden en de beide regio's moesten elk een eigen parlement en regering krijgen. Tot slot moest er een nationale regering blijven bestaan. Deze zou zich dan bezighouden met de problemen die de beide regio's aanbelangden[17].

Het federalisme van de KPB was dus geboren vanuit de stijgende aandacht binnen de partij voor de Vlaamse kwestie. Een lang leven was dit nog jonge federalisme echter niet gegeven, want door de Hitleriaanse dreiging, werden de communisten genoopt tot het streven naar een zo groot mogelijke eenheid, over de politieke strekkingen en over de taalgrens heen. De Tweede Wereldoorlog en later ook de Koude Oorlog, zouden het nog prille communistische federalisme totaal van de partijprogramma's verjagen. Dit gebeurde geleidelijk aan. Zo vinden we de Waalse communisten in 1945, 1946 en 1947 nog terug op de Waalse Nationale Congressen van respectievelijk Luik, Charleroi en Namen. Op dat laatste congres ondertekenden ze zelfs nog mee het voorstel ter herziening van de grondwet van de Waalse socialist Grégoire[18].

Anderzijds ontbond men wel de VKP, terwijl het streven naar een tweeledig federalisme vervangen werd door het streven naar een 'breede autonomie voor de bevolkingen van Wallonië, Vlaanderen en Brussel op cultureel en administratief terrein' en het nastreven van 'een volledige gelijkheid tusschen Vlamingen en Walen in al de domeinen van het openbare leven van de economische en sociale activiteit'[19].

De KPB had dus op het vlak van het federalisme een duidelijke stap achteruit gezet. De zekere autonomie die de beide taalvleugels van de partij voor de Tweede Wereldoorlog hadden was volledig teloorgegaan en

samen daarmee de idee van brede autonomie voor de beide gemeenschappen in één federale staat. Tussen 1947 en 1953 bleef het federalisme wel nog op de partijprogramma's staan, maar feitelijk was het niet meer dan een dode letter. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de partijleiding in het najaar van 1953 besloot dat het streven naar de onafhankelijkheid van de Belgische Staat de bovenhand moest krijgen over het federalisme[20]. Het nochtans zo belangrijke 'delalmandisatiecongres' van 1954 zou daar maar weinig aan veranderen. Wel maakte men er van het federalisme een vrije kwestie voor de communisten[21]. Daar maakten vooral de Vlaamse communisten gebruik van, zij het in een zeer beperkte mate. Zo eisten ze op 11 juli 1960 gelijkberechtiging tussen het Nederlands en het Frans, de vervlaamsing van het bedrijfsleven en het afschaffen van de talentelling van 1960. Men oordeelde namelijk dat het niet kon 'dat de Vlaamse cultuurgemeenschap zich om de tien jaar, op basis van vervalste talentellingen en een taalwetgeving, verder teruggedrongen ziet, terwijl haar bevolking elk jaar een groter procent uitmaakt van de totale bevolking van België.'[22]

Verder eisten de Vlaamse communisten op het XIIIe congres van de KPB (april 1960 te Luik) de definitieve vastlegging van de taalgrens en de grenzen van de Brusselse agglomeratie evenals de ontdubbeling van het Ministerie van Onderwijs en de creatie van meer arbeidsgelegenheid in Vlaanderen[23].

Aan de Waalse kant zien we intussen de Henegouwse KP-senator Rene Noël en de Luikse kamervertegenwoordiger Theo Dejace voor de Waalse KP aanwezig zijn op het Waals Nationaal Congres van 1959[24], maar van echte Waals-communistische of federalistische standpunten zou er in de KPB tot 1960-1961 geen sprake meer zijn.

We kunnen dus stellen dat de KPB aan de vooravond van de staking tegen de Eenheidswet geen echt federalistisch programma had. Dat was teloorgegaan in de problemen die de naoorlogse KPB vanaf 1947 kende. Deze problemen waren het Koude-Oorlogsklimaat, de stalinistische leiding van Edgard Lalmand en de opeenvolgende verkiezingsnederlagen. Nochtans had de KPB zich in de vooroorlogse periode een zekere federalistische traditie opgebouwd vanuit haar aandacht voor de Vlaamse zaak. Dit federalisme schipperde tussen eerst het separatisme aan Vlaamse zijde en daarna de oprichting van een Belgische federale Staat met ruime autonomie voor de beide gemeenschappen. Deze laatste vorm van federalisme zou de KPB na 1960-1961 hervinden toen de staking tegen de Eenheidswet en de opkomst van het renardisme, de teloorgang van de Waalse economie en de daartegenovergestelde oplossing van federalisme en structuurhervormingen volop in de aandacht kwamen te staan. Daarbij kwam ook het probleem Brussel sterk op de voorgrond. Daardoor zou het communistisch federalisme geheel van gezicht veranderen in die zin dat de partij, daar waar ze voorheen een vrij neutraal standpunt innam in de taalpolitieke verhoudingen in België, zich bijna volledig op het francofone standpunt zou plaatsen.

3. De staking tegen de Eenheidswet en het communistisch heraanknopen bij het federalisme: eerste standpunten van de KPB inzake Brussel.

De staking tegen de Eenheidswet moeten we ten dele zien tegen de achtergrond van de achteruitgang van de Waalse economie en de daar tegenoverstaande oplossing van federalisme en structuurhervormingen. De KPB als overwegend Waalse arbeiderspartij kon aan deze federalistische revival moeilijk ontsnappen. Tijdens de staking liet de partij dit niet onmiddelijk merken omdat ze steeds opnieuw aandrong op eenheid binnen het stakersfront waarbij het Waals federalisme geen verdelende factor mocht worden[25].

Na de staking echter bleek al zeer snel hoe het federalistisch vuur binnen de KPB opnieuw was aangewakkerd. Zo pakte de partij in de eerste helft van 1961 nog uit met twee voorstellen ter herziening van de grondwet. Beide stoelden op drie gemeenschappelijke principes: zetelaanpassing in de Kamer, de oprichting van een geografische Senaat, paritair samengesteld uit Vlamingen en Walen en met een billijke vertegenwoordiging voor de Brusselse bevolking, en de oprichting van Waalse en Vlaamse verkozen overheden die plaats dienden te nemen tussen de nationale en de provinciale overheden. Die regionale overheden moesten begiftigd worden met een ruime autonomie op sociaal, economisch en cultureel vlak en zouden beschikken over een ruim initiatiefrecht. In het tweede voorstel vroeg men tot slot ook nog dat er voor Brussel en speciaal statuut zou uitgewerkt worden[26].

Dat laatste punt werkte het Centraal Comité (CC) van de KPB uit op een net na de verkiezingen van 26 maart 1961 gehouden vergadering. Voor het CC moest de wetgever er zo gauw mogelijk voor zorgen dat de taalgrens zou vastgelegd worden evenals de 'gemeenten met een beschermde minderheid'. Voor Brussel specifiek wou het CC dat de agglomeratie een echt tweetalig statuut zou krijgen door de uitbreiding van de bestaande taalwetten naar de gemeentelijke overheden toe. Tevens wou datzelfde CC dat er te Brussel een dubbel (Nederlands-Franstalig) schoolnet zou worden uitgebouwd en dat de door de Vlamingen gewraakte talentelling toch doorgevoerd zou worden in 1961[27].

Dit was het eerste echte standpunt van de KPB inzake Brussel. In 1961 nog werd het verder uitgewerkt onder invloed van enerzijds de eerste Vlaamse mars op Brussel (22 oktober 1961) en anderzijds het eerste congres van de MPW (18 en 19 november 1961).

Naar aanleiding van de eerste Vlaamse mars op Brussel gaf de KPB bij monde van haar voornaamste Vlaamse mandatarissen[28] het memorandum *'Pour une solution saine des maux economiques, sociaux et culturels en Flandre et des rélations entre Flamands, Wallons et Bruxellois'* uit. Daarin wou men voor-eerst de definitieve vastlegging van de taalgrens, van Brussel-Hoofdstad en haar periferie door de goedkeuring van een wet die de drie regio's van elkaar zou scheiden en de 'gemeenten met beschermde minderheden' zou

vastleggen. Aan de 19 gemeenten van de Brusselse agglomeratie moest een reële tweetaligheid van de diensten maar niet van de personen gegeven worden. Ook in dit voorstel sprak men van de oprichting van een dubbel(talig) schoolnet[29].

De Vlaamse 'Mars op Brussel' keurde de partij intussen af als een provocatie die geïnspireerd was door onaanvaardbare nationalistische motieven. Voor de KPB lag de oplossing voor het probleem Brussel enkel en alleen maar in de permanente onderhandeling tussen Vlamingen, Walen en Brusselaars, en niet in een nutteloze poging om zijn mening via een 'Mars'op te dringen[30]. Eenzelfde houding zou de partij aannemen ten overstaan van de tweede 'Mars op Brussel' (14 oktober 1962) terwijl ze wel aanwezig was op de derde 'Mars' (Antwerpen 1963) omdat deze gehouden werd rond de orderwoorden 'Federalisme' en 'Structuurhervormingen'[31].

Naar aanleiding van het eerste MPW-congres in november 1961 nam de partij eveneens interessante standpunten inzake Brussel in. Die vinden we in het memorandum van Jean Terfve, toenmalig lid van het Politiek Bureau (PB), aan de leiders van de MPW. Hij stelde in eerste instantie dat de oplossing van het probleem Brussel diende gezocht te worden in de permanente onderhandeling tussen de gemeenschappen. Daarbij moest men er rekening mee houden dat geen van de gemeenschappen een bezitsoptie mocht nemen op Brussel en dat men deze niet artificieel mocht vergroten. In een mogelijke staatshervorming moest men er tevens voor zorgen dat er aan Brussel geen gepriviligeerde positie zou gegeven worden, waardoor deze op een doorslaggevende wijze zou kunnen doorwegen op het functioneren van de toekomstige federale staat[32].

4. De KPB en de taalwetten van 1962-1963

Al halfweg 1962 zien we de KPB ingaan op de eerste uitgewerkte taalontwerpen van de regering Lefèvre-Spaak. Al tijdens de regeringsformatie hadden de toenmalige coalitiepartners, de Belgische Socialistische Partij (BSP) en de Christelijke Volkspartij (CVP), met elkaar afgesproken dat de Brusselse agglomeratie tot de 19 gemeenten beperkt diende te blijven, terwijl aan de randgemeenten met sterke Franstalige minderheden taalfaciliteiten zou worden gegeven[33].

De KPB als overwegend Franstalige partij leek zich met dat standpunt in het midden van 1962 te kunnen verzoenen. Dit blijkt uit de amendementen die zij op 20 juni in de Kamer indienden via Théo Dejace, een oud-gediende uit de Waalse beweging die in 1962 lid was geworden van de Algemene Raad van de MWP en in 1963 lid werd van de 'Collège Exécutif de l'Assemblée Wallonne'[34].

Dejaces amendementen streefden een opdeling na van het arrondissement Brussel in twee nieuwe arrondissementen: een arrondissement Halle-Vilvoorde, met daarin alle gemeenten van het arrondissement

Brussel, met uitzondering van de 19 gemeenten van de agglomeratie Brussel. Die moesten worden samengebracht in een afzonderlijk arrondissement Brussel dat strikt begrensd en tweetalig zou zijn. De bedoeling van deze begrenzing was ervoor te zorgen dat de uitbreiding van de tweetaligheid zou worden stopgezet.Daarbij erkende Dejace dat sommige Brusselse randgemeenten in het arrondissement Halle-Vilvoorde moesten opgenomen worden met 'een regeling ter bescherming van de minderheden'. Of die regeling voor sommige gemeenten wenselijk was, wou hij aan de inwoners ervan zelf overlaten. Zij moesten via een volksraadpleging zelf uitmaken of ze al dan niet faciliteiten wensten. Maar om dergelijke gemeenten niet te talrijk te maken toonde hij zich voorstander van de mogelijkheid om bijvoorbeeld Franstalige wijken van eentalig Vlaamse gemeenten af te scheiden om ze bij al tweetalige gemeenten te voegen.Verder wou de KPB bij monde van Dejace, ook nog dat er in de gemeenten met een belangrijke taalminderheid rond Brussel, een tweetaligheid van de diensten, maar niet van de personen zou heersen. Daarom verdedigde de partij het systeem van de taaladjuncten voor ambten zoals die van gemeentesecretaris of politiesecretaris. Tot slot wou Dejace ook nog dat iedere kandidaat voor een ambt in de Brusselse agglomeratie, zijn toelatingsexamen moest kunnen afleggen in de taal van zijn keuze. Die keuze was dan bepalend voor zijn hele verdere loopbaan[35].

We zien dus dat de KPB halfweg 1962 een vrij sterk Franstalig standpunt verdedigde inzake de Brusselse problematiek. Vaak gingen haar standpunten lijnrecht in tegen die van de toenmalige Vlaamse Beweging. Daar waar de laatste tegen de invoering was van de faciliteiten in de randgemeenten rond Brussel, toonde de KPB zich er een voorstander van, van zodra de bevolking van die betrokken gemeenten er zich via een volksraadpleging positief over had uitgelaten. Verder was de partij voorstander van tweetalige diensten, terwijl ze de tweetaligheid van de personen afgeschaft wou zien, daar waar de Vlaamse Beweging het behoud van tweetalige personen wou. Tot slot stootte de KPB de Vlaamse Beweging ook nog voor het hoofd door zich uit te spreken voor het verder uitvoeren van de talentellingen.

Het enige punt waarop de Vlaamse Beweging en de KPB op dezelfde golflengte zaten situeerde zich op het niveau van de begrenzing van Brussel tot de 19 gemeenten van de agglomeratie[36].

Dat laatste standpunt zou de KPB echter niet lang meer aankleven, want in een nieuw amendement dat Dejace indiende op het einde van 1962, liet hij de mogelijkheid open voor zes van de Brusselse randgemeenten (Drogenbos, Kraainem, Linkebeek, Sint-Genesius-Rode, Wezembeek-Oppem en Wemmel) om administratief aan te sluiten bij Brussel-Hoofdstad[37]. Waar deze plotse verschuiving van het KP-standpunt naar een nog meer extreem francofoon standpunt aan toe te schrijven viel, laat zich raden.

Verschillende oorzaken kunnen ervoor aangeduid worden. Zo kan de KPB, zeker na de tweede 'Mars op Brussel' (14 oktober 1962) tot op

zekere hoogte de MPW gevolgd zijn toen deze, na de dood van haar leider André Renard, op een nog meer chauvinistische wijze de taalproblematiek ging benaderen. Dat dit gebeurd zou kunnen zijn, is niet onmogelijk daar er tussen de KPB en de MPW tot op zekere hoogte sterke organisatorische banden bestonden. Zo weten wij bijvoorbeeld dat vijf van de zes Waalse leden van het PB van de KPB eveneens lid waren van het MPW. Drie onder hen (Dejace, Drumaux en Beelen) waren verder nog lid van de Algemene Raad van de MPW terwijl een vierde KPB-er, Jean Terfve, niet alleen lid was van de Algemene Raad van de MPW, maar ook nog van het Bureau en de Politieke Commissie ervan[38]. Verder was de Brusselse KP ook latent aanwezig in de schoot van de Brusselse regionale van de MPW, de thuisbasis van het latere Front démocratique Francophone.

Anderzijds is het ook mogelijk dat het communistische standpunt inzake Brussel verstrakt werd door het extremisme van de tweede 'Mars op Brussel' die zorgde voor een grotere polarisatie in de taalproblematiek. De KPB als overwegend Franstalige partij, kon daar onmogelijk aan ontsnappen.

Wat ook de reden voor het verstrakken van de communistische standpunten inzake Brussel ook moge geweest zijn, zeker is dat de partij doorheen 1963 steeds verder opschoof naar het francofone standpunt. Dit werd duidelijk toen de taalperikelen in juni-juli 1963 een ongekend hoogtepunt bereikten en aanleiding gaven tot het ontslag van de regering Spaak-Lefèvre en het conclaaf van Hertoginnedal (juli 1963).

5. Verstrakking van de communistische standpunten inzake Brussel en de houding van de KPB tegenover de regeringscrisis van 1963 en het conclaaf van Hertoginnedal

De verdere 'francofonisering' van de communistische standpunten inzake Brussel, uitte zich in 1963 opnieuw via amendementen inzake Brussel die de partij in de Kamer liet indienen door het Brussels kamerlid Gaston Moulin. Voor deze Brusselaar *pur sang* die op het einde van de zestiger jaren overliep naar het bovengenoemd Front démocratique Francophone (FDF) en lid van het PB, moesten de zes voornoemde randgemeenten, na raadpleging van hun bevolkingen, zelf uitmaken of ze al dan niet tot Brussel wilden behoren[39].

Daarmee was de KPB geheel gaan overhellen naar het Franstalig standpunt. Dit bleek zeker ook uit de amendementen die Moulin indiende op de taalwet inzake het onderwijs te Brussel. Daarin toonde hij zich voorstander van de 'Vrije keuze van het gezinshoofd' : elke ouder moest zijn of haar kinderen naar de school van zijn of haar keuze kunnen sturen (op een redelijke afstand van zijn of haar woonplaats). De ouders moesten tevens vrijelijk de onderwijstaal en de tweede taal voor hun kinderen kunnen kiezen, en tot slot mocht deze keuze aan geen enkele

controle of (taal-)jury onderworpen worden[40].

Wanneer we nu alle standpunten van de KPB inzake Brussel samenbrengen en vergelijken met de standpunten die het FDF in 1966 inzake Brussel zou verdedigen, dan merken we tussen de beide standpunten weinig of geen verschil[41]. We mogen dus stellen dat de partij in een zeer korte periode haar federalistische stellingen van 1961 – met ondermeer de begrenzing van Brussel binnen de 19 gemeenten van de agglomeratie- heeft laten omslaan in een extreem francofoon standpunt.

Het is vanuit die positie dat we de houding van de KPB tegenover de regeringscrisis van juli 1963 moeten begrijpen. Die houding was vrij sceptisch. Men oordeelde namelijk dat de ontslagname van de regering Lefèvre-Spaak het logische gevolg was van de foute politiek die de regering inzake Brussel had gevolgd. Men stelde daarbij dat zolang de regering niet zou overgaan tot het raadplegen van de bevolking van Brussel en haar randgemeenten, zij geen oplossing zou vinden voor het netelige probleem Brussel[42]. Het PB van de KPB oordeelde daarbij dat het probleem Brussel enkel kon worden opgelost door middel van duurzame onderhandelingen tussen de drie gemeenschappen van het land en niet door een (negatieve) politiek van verregaande capitulaties ten aanzien van de meest chauvinistische en rechtse kringen in Vlaanderen en Wallonië[43].

Voor de uitkomsten van de regeringscrisis, namelijk de taalwetten van het conclaaf van Hertoginnedal, had de KPB evenmin veel goede woorden over. In geen enkel opzicht kwamen deze wetten trouwens overeen met de communistische eisen.

Zo werden de zes problematische randgemeenten van Brussel (Kraainem, Sint-Genesius-Rode, Wezembeek-Oppem, Drogenbos, Wemmel en Linkebeek) samengebracht in een afzonderlijk arrondissement mét faciliteiten voor de Franstaligen. Aan de randgemeenten van Brussel kende men dus niet het recht toe om zelf uit te maken of ze nu al dan niet tot Brussel wilden horen, zoals de KPB had geëist. Tegen de zin in van de partij kwam er eveneens externe tweetaligheid zodat het KP-principe van tweetaligheid van diensten, maar niet van de personen, totaal was afgewezen. Brussel bleef dus tegen de zin van de KPB in beperkt tot de 19 gemeenten van de agglomeratie.

Om al deze redenen en omwille van het feit dat de taalwetten als een *conditio sine qua non* werden opgelegd aan de parlementariërs van de meerderheidspartijen (BSP en CVP), noemde *Le Drapeau Rouge* de uitkomsten van het conclaaf een *Diktat* die de regering oplegde aan haar politieke achterban en aan het land[44].

Een zeer verbitterd PB van de KPB noemde de stemming van de taalwetten van Hertoginnedal achteraf een verdere bijdrage in de verergering van de Vlaams-Waals-(Brusselse) relaties en een stap in de verdere minorisatie van Wallonië, waar de arbeiders en democratische krachten dominant waren[45].

Dejace ten slotte verweet, in naam van de communistische kamerfractie, de regering dat ze geen rekening had gehouden met de tweetaligheid van de diensten, en niet van de personen, of het systeem van de taaladjuncten, of het feit dat het pedagogisch fout was om de tweede landstaal verplicht als tweede taal te onderwijzen in de lagere school en vooral ook het feit dat de regering geen rekening had gehouden met de *Liberté du père de famille*. Ook hij ageerde tegen het feit dat de bevolking van Brussel en van de randgemeenten niet door de regering werden geraadpleegd[46]. We kunnen dus stellen dat de taalwetten van 1963 een duidelijke nederlaag inhielden voor het francofone standpunt dat de KPB inzake Brussel en haar randgemeenten verdedigde.

Dat standpunt had er intussen ook voor gezorgd dat er enige ontevredenheid heerste onder de Vlaamse KP-leden over de taalpolitiek die de partijleiding had gevolgd.

Zij gingen in de periode na 1963 op zoek naar een eigen identiteit. Zo vinden we hen terug op de derde Vlaamse 'Mars' die nu te Antwerpen (10 november 1963) – onder het motto van 'Federalisme en Structuurhervormingen' – werd gehouden. Bij deze gelegenheid pakten de Vlaamse communisten uit met het pamflet *NU* (Vlaams-Waalse democratische solidariteit tegen de unitaire Groot-Financie) uit. Daarin vroeg men om de vorming van een Vlaams volksfront tegen de monopolies en voor meer economische democratie in Vlaanderen[47].

En hoewel de eisen van de Vlaamse KP-ers geënt bleven op het Waals federalisme – rond de ordewoorden 'federalisme' en 'structuurhervormingen' – werd al gauw duidelijk dat de Vlaamse communisten naar een eigen weg begonnen te zoeken. Een eerste stap in die zoektocht betekende zeker de conferentie die de Vlaamse communisten op 15 maart 1965 hielden onder het motto 'De houding van de Kommunistische Partij ten overstaan van de politieke ontwikkeling in Vlaanderen'. Verslaggever Jef Turf, die in 1965 lid was van het PB van de KPB, zag toen in de KB het bindmiddel tussen de democratische krachten van de Vlaamse Beweging en de Vlaamse arbeidersbeweging. Tevens moest de Vlaamse KP in zijn ogen de ideologische voedingsbodem zijn voor de zich van de traditionele partijen afkerende organisaties. Onder die organisaties rekende hij ondermeer *Links, Het Pennoen,* de *Vlaamse democraten,* enz.[48]

Het zou echter tot lang na 1963 duren eer de Vlaamse communisten zich in Vlaanderen zouden kunnen losmaken van de door de partijleiding opgelegde federalistische lijn.

6. De KPB en het probleem Brussel na de taalwetten van 1963

Voor de periode onmiddellijk na 1963 onthouden we voor wat de KPB betreft vooral het wetsvoorstel dat de communistische senaatsfractie op 29 juni 1966 indiende met betrekking tot het probleem Brussel. Daarin bleef de partij grotendeels op haar standpunten van 1963 staan: volks-

raadpleging van de bevolking(en) van de Brusselse randgemeenten om deze zelf te laten uitmaken of ze nu al dan niet tot Brussel wilden horen; de oprichting voor Brussel van een te verkiezen wetgevende vergadering die zelf een uitvoerend orgaan moest kunnen aanwijzen. Beide organen moesten dezelfde macht krijgen van een provincieraad en een bestendige deputatie; vrije keuze van het gezinshoofd; tweetaligheid van de diensten, maar niet van de personen; tweetaligheid van de legale documenten en administratie van de privé-bedrijven in het Brusselse[49].

Daarmee bleef de KPB ook na 1963 op haar 'francofoon' standpunt staan. Dit kunnen we ten dele verklaren vanuit de opkomst van het FDF vanaf 1965. Wetende dat deze communautaire partij veel stemmen haalde bij de BSP, was het FDF ook voor de KPB een gedegen concurrent in het Brusselse. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de KPB haar programma inzake Brussel, heel dicht bij dat van de FDF hield doorheen de zestiger jaren. Dat de KPB vanwege het FDF felle concurrentie ondervond werd op het einde van de zestiger jaren trouwens geïllustreerd door het overlopen van Gaston Moulin van de KPB naar het FDF. Met hem ging ook een deel van het Brussels electoraat van de KPB weg, zodat Gaston Moulin in 1971 voor het FDF in de Kamer werd verkozen.

7. Besluit

De aandacht van de KPB voor het probleem Brussel is vrij recent te noemen. Dit heeft verschillende oorzaken. Zo is er het feit dat het probleem Brussel zich voor de KPB in de vooroorlogse periode niet zo acuut stelde als in de jaren zestig.

In de vooroorlogse periode richtten zowel het Vlaamse als het Waalse federalisme zich eerder op een federalisme met twee, waarbij Brussel in veel mindere mate van belang was. De KPB die in die vooroorlogse periode net de weg van het federalisme had gevonden vormde geen uitzondering op die regel.

In de zestiger jaren drong het probleem Brussel zich echter op een bijzonder brutale manier op het voorplan. Dit gebeurde naar aanleiding van het Vlaams protest tegen de talentelling van 1960. De Vlamingen vreesden namelijk dat door de talentelling de Brusselse olievlek zich zou uitbreiden terwijl de taalgrens naar het Noorden zou opschuiven[50] Die vrees leefde duidelijk ook bij de Vlaamse communisten, want in 1960 nog, vroegen zij dat Brussel definitief zou worden begrensd en dat de taalgrens definitief zou worden vastgelegd.

Het Vlaams verzet tegen de talentelling was zeer intens in 1958 en 1959 zodat de regeringen Eyskens-Lilar en Spaak-Lefèvre beiden besloten de talentelling niet te laten doorgaan. De Vlaamse vrees voor een uitbreiding van Brussel bleef echter bestaan en werd op een voor de KPB brutale wijze geuit door middel van de eerste Vlaamse 'Mars op Brussel' (22 oktober 1961).

Deze 'Mars' heeft de KPB zeker met de neus op de Brusselse feiten gedrukt en zorgde er ondermeer voor dat de KPB haar eerste programma's inzake Brussel ging uitwerken. Een tweede oorzaak die daartoe aanleiding gaf, was zeker ook de oprichting van de MPW die tegen de achtergrond van de Waalse economische teloorgang het programma van 'Federalisme en Structuurhervormingen' lanceerde. Het is daarbij niet zozeer de MPW zelf geweest die het probleem Brussel aan Franstalige zijde aan de oppervlakte bracht, maar wel haar regionale die op de KPB zijn invloed had (en later de thuisbasis bleek van het FDF).

Van zowel Nederlands- als Franstalige zijde werd de KPB dus opmerkzaam gemaakt op het probleem Brussel. Het is daarbij niet verwonderlijk dat de KPB, als overwegend Waalse arbeiderspartij, inzake het probleem Brussel, voornamelijk werd beïnvloed door de standpunten van Franstalige zijde. Zo toonde de partij zich al in 1961 voorstander van het principe van tweetaligheid van diensten, maar niet van de personen. En toch waren haar standpunten nog niet zo extreem als ze in 1963 zouden worden.
In 1961 toonde ze zich nog namelijk voorstander van de Vlaamse eis tot zetelaanpassing in de twee voorstellen tot herziening van de grondwet die ze in de Kamer indiende rond de parlementsverkiezingen van maart 1961. Net na de eerste 'Mars op Brussel' en net voor het eerste congres van de MPW stelde de PB-er Jean Terfve verder ook nog dat de Brusselse agglomeratie diende beperkt te blijven tot de 19 gemeenten die de agglomeratie vormden hetgeen we moeilijk als een francofoon standpunt mogen bestempelen. Ook via de eerste amendementen die Dejace in 1962 nog indiende op de taalontwerpen van Gilson volgde de KPB wel een Franstalig standpunt, maar stond men niet onmiddellijk op een extreem francofoon standpunt.

Na 1962 werd dit wel het geval, en daar zijn naar onze mening twee oorzaken voor verantwoordelijk. Vooreerst was er de tweede Vlaamse 'Mars op Brussel' die in de ogen van de KPB nog extremer was dan de eerste Vlaamse 'Mars op Brussel'. In tweede instantie moet de KPB, naar onze mening, de MPW gevolgd zijn toen deze na de dood van haar leider Renard, een meer 'francofone' toer opging.

De verstrakking van de communistische standpunten uitte zich al zeer snel in de amendementen die de KPB in de Kamer liet indienen door haar Brussels Kamerlid Gaston Moulin (die op het einde van de zestiger jaren het FDF ging vervoegen). Deze amendementen stelden in eerste instantie de begrenzing van de Brusselse agglomeratie in vraag, door aan te sluiten bij het principe van de raadpleging van de bevolking van de randgemeenten rond Brussel, opdat deze randgemeenten zelf zouden kunnen uitmaken of ze nu al dan niet tot Brussel wouden behoren.
Daarmee plaatste de KPB zich bijna volledig op het standpunt dat het

FDF, ontstaan in 1965, zou verdedigen. De houding van de KPB inzake het probleem Brussel maakte trouwens dat de Vlaamse partijleden, die al hun eisen van voor 1963 teloor zagen gaan, ten onder gingen in het geweld van het Waals federalisme. Tekenend was daarbij dat de KPB in 1964 en in het teken van het *petitionnement* van de MPW ook nog haar eis voor zetelaanpassing (ingeschreven in haar voorstellen ter herziening van de grondwet van 1961) liet vallen. Men ging de zetelaanpassing toen zien als een ondemocratische maatregel die de regering het al fel geminoriseerde Wallonië wou opleggen[51].
Het is dus niet verwonderlijk dat de Vlaamse communisten na 1963 op zoek waren naar een eigen identiteit. Daardoor vinden we hen terug op de derde Vlaamse 'Mars' (10 november 1963).

We mogen dus stellen dat het federalisme van de KPB dezelfde grilligheid en grimmigheid vertoonde die de taalperikelen van de zestiger jaren kenmerkte. Vooral de opkomst van het FDF, die voor de KPB evenzeer een concurrent was als voor de liberale of de socialistische partij te Brussel, was daarvoor verantwoordelijk.

Noten

1 J. Debrouwere, 'Communistische Partij en Vlaamse Beweging', *Enclyclopedie van de Vlaamse Beweging* (2 dln. Tielt, 1973), p. 320.
2 L. Peiren, 'De Kommunistische Partij van België tussen 1958 en 1965. Een partijanalyse' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Brussel, 3 dln.), pp. 299-300.
3 Deze voorstellen ter herziening van de grondwet kan men in samengevatte vorm vinden in R. De Nolf, 'The Federalism in Belgium as a Constitutional Problem', *Res Publica,* X (1968), pp. 383-406.

4 J. Debrouwere, 'Communistische Partij en Vlaamse Beweging', pp. 318-24; C. Dutoit, *Jef Van Extergem en de Vlaamse Beweging* (Antwerpen, 1983),112 pp.; 'Bilan actuel du Parti Communiste de Belgique', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 303 (3 dec. 1965), 19 pp; J. Blume, *Drôle d'agenda* (2 dln. Brussel, Fondation J. Jacquemotte,); R. Cosijns-Verhaegen, *Ving-cinq ans d'impact communiste en Belgique* (Brussel, 1967); 'La situation actuelle dans le Parti Communiste de Belgique', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 198 (19 april 1963), 22 pp.; 199 (26 april 1963), 27 pp.;265 (11 dec. 1964), 24 pp; L.Peiren, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

5 H. Glineur, Sauvons la Wallonie! (Brussel, 1937); *Het 14de Kongres van de Kommunistische Partij van België. Voor arbeiders- en demokratische strijden... volgens de nieuwe mogelijkheden* (Brussel, 1963); *La Fédération Bruxelloise du Parti Communiste de Belgique, Propositions concernant le problème de Bruxelles* (2dln. Brussel, 1966-1967); *Thèses adoptées par le XIVe Congrès du Parti Communiste de Belgique, Anwers 13, 14 et 15 avril 1963* (Brussel, 1963), 12 pp.

6 Dit zijn de archiefdozen 'MPW', 'Problème Bruxelles', Nog te klasseren archiefdozen van de Brusselse Federatie.

7 L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en de Taalgrens voor de marsen op Brussel (1959-1963)', *Taal en Sociale Integratie,* 8 (Brussel, 1986), pp. 85-183; M.-P. Herremans, 'Le fait Bruxellois', *Courrier Hebdomadaire du 'CRISP',* 226-227 (3 en 10 jan. 1964), 35 pp; K. De Witte, *Brussel open stad* (Lier, 1967); J. Lothe, 'Le mouvement Wallon: divisions, fluctuations et prélude à la mutation', *La Wallonie, le pays et les hommes,* II (1976), pp. 319-31); R. Moreau, *Combat syndical et conscience wallonne. Du syndicalisme clandestin au MPW (1943-1963)* (Brussel, 1984); H. Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden,* II (Leuven, 1967), 357 pp; E. Witte, Het tweetalige Brussel als exponent van groeiende politieke spanningen (1960-1985) (Brussel, 1985), 29 pp.

8 J.Debrouwere, 'Communistische Partij en Vlaamse Beweging', pp. 320-21.

9 L.Peiren, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 294.

10 F. Beke, 'De Rode Vaan', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* II (Tielt, 1973), p. 1337.

11 J.Debrouwere, 'Communistische Partij en Vlaamse Beweging', p. 321.

12 C. Dutoit, *Jef Van Extergem,* pp. 82-3.

13 J.Debrouwere, 'Communistische Partij en Vlaamse Beweging', p. 322.

14 *VIIIème Congrès du Parti Communiste de Belgique. Projet de modification des statuts. Ière Partie: Statuts actuels adoptés au VIIème Congrès en 1936. 2ème Partie: Projet d'amendements* (Brussel, 1946), 24 pp.

15 J.Debrouwere, 'Communistische Partij en Vlaamse Beweging', p. 322.

16 *Ibidem.*

17 C.Dutoit, *Jef Van Extergem,* p. 84.

18 J.Lothe, 'Le mouvement Wallon', pp. 326-27.

19 E. Lalmand, *De Kommunistische Partij van België in den strijd voor de bevrijding. Verslag uitgebracht voor het Centraal Comité van de Kommunistische Partij van België op 21 oktober 1944* (Brussel, z.d.), p. 22.

20 B. Van Hoorick, *In tegenstroom. Herinneringen, 1919-1956* (Gent, 1981) p. 259.

21 J. Debrouwere, 'Communistische Partij en Vlaamse Beweging', p. 323.

22 *De Rode Vaan,* 8 juli 1960, p. 3.

23 *Idem,* 22 april 1960, p. 4.

24 L.Peiren, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 301.

25 *Ibidem,* p. 235.

26 R.De Nolf, 'The Federalism in Belgium', p. 392.

27 *Le Drapeau Rouge,* 14 april 1961.

28 Dit waren: Frans Van Den Branden, ondervoorzitter van de partij, Albert De

Coninck, nationaal secretaris van de KPB, Louis Van Geyt, lid van het PB van de KPB, Gerard Calsijn, Hendrik Van Ussel en Jacques Withaeges, leden van het CC van de KPB en Louis Van Borm, lid van de Politieke Controle Commissie.

29 *Memorandum du Parti Communiste de Belgique. Pour une solution saine des maux économiques, sociaux et culturels en Flandre, et des relations entre Flamands, Wallons et Bruxellois* (z.p., 19 okt. 1961), p. 5.
30 *Le Drapeau Rouge,* 20 okt. 1961, p. 1.
31 L.Peiren, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 338.
32 *Le Drapeau Rouge,* 16 nov. 1961, p. 1.
33 E. Witte, *Het tweetalige Brussel,* p. 8.
34 P. Sac, *Théo Dejace. Notice biographique* (Brussel, 1985).
35 *Kamer van Volksvertegenwoordigers. Parlementaire documenten. Zitting 1961-1962,* nr. 331/14, 30 juni 1962.
36 Zie hiervoor de vergelijkende tabel (bijlage I).
37 *Kamer van Volksvertegenwoordigers. Parlementaire documenten. Zitting 1961-1962,* nr. 331/20, 13 dec. 1962.
38 L.Peiren, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 314.
39 *Kamer van Volksvertegenwoordigers. Parlementaire documenten. Zitting 1961-1962,* nr. 331/22, 18 juni 1963.
40 *Ibidem,* nr. 398/3, 18 juni 1963.
41 Zie hiervoor de vergelijkende tabel op p. 27 in 'Les projets de statut de Bruxelles', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 343-344 (9 dec. 1966), 27 pp.
42 *Le Drapeau Rouge,* 3 juli 1963, p. 1.
43 *Idem,* 4 juli 1963, p. 1.
44 *Idem,* Magazine, 13 juli 1963, p. 2.
45 *Le Drapeau Rouge,* 15 juli 1963, p. 1.
46 *Idem,* 17 juli 1963, p. 1.
47 L.Peiren, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 338.
48 *De Rode Vaan,* 1 nov. 1963, p. 195
49 *Idem,* 18 maart 1965, p. 3.
50 Fédération Bruxelloise du Parti Communiste de Belgique. *Propositions concernant,* pp. 11-4.
51 E. Witte, *Het tweetalige Brussel.*
52 Om een volledig beeld te verkrijgen van de Vlaamse agitatie rond de talentellingen, zie L. Haagdorens, 'De mobilisatie', pp. 85-183.
53 L.Peiren, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 316.

Bijlage I:
Vergelijkende tabel met de standpunten inzake Brussel van de KPB doorheen de jaren zestig (1), van het FDF in 1966 (2) en van de Vlaamse Beweging rond de perikelen van Hertoginnedal (3).

	Standpunt KPB	*Standpunt FDF*	*Standpunt Vlaamse Beweging*
1. Territoriale afbakening	19 gemeenten van de agglomeratie + eventueel de zes faciliteitengemeenten via het houden van een volksraadpleging	Idem + buurgemeenten (of -wijken), eveneens via een volksraadpleging	Totale beperking tot de 19 gemeenten van agglomeratie Brussel
2. Taalregime	Tweetaligheid van de diensten, maar niet van de personen	Idem	Tweetaligheid van die personen die in contact komen met de gebruiker (externe tweetaligheid), daarnaast interne tweetaligheid van de diensten (50% Frans- en 50% Nederlandstaligen) en een tweetalig bevorderingskader met pariteit
3. Onderwijs	Vrijheid van het gezinshoofd (te Brussel), geen taalcontrole	Idem	Bepalingen van de taalwet van 1932 (moedertaal = onderwijstaal, 2de taal verplicht vanaf het 3de leerjaar) met efficiëntere controle + uitbreiding van het Nederlandstalig schoolnet.

(1) Voor dit standpunt zie *Les projets de statut*, p. 27
(2) *Ibidem.*
(3) Voor de Vlaamse standpunten zie E. Witte, Hertoginnedal, 1963-1988. Ontstaan en evolutie van een taalcompromis, bijdrage Colloquium *'Het probleem Brussel sinds Hertoginnedal (1963)'*, bijlagen.

Bijlage II:
Standpunten van de KPB (1), de Vlaamse en de Franstalige beweging (2) inzake het probleem van de faciliteitengemeenten

	Standpunt KPB	*Standpunt Franstaligen*	*Standpunt Vlamingen*
1. Statuut	De faciliteitengemeenten kunnen bij Brussel worden ingelijfd, wanneer een meerderheid van de bevolking daar (via een volksraadpleging) positief tegenover staat, zoniet moeten ze in het arr. Halle-Vilvoorde faciliteiten krijgen zoals bepaald werd door de taalwetten van 1963	Bepalingen van de taalwet van 1932 (inlijving bij Brussel wanneer er 30% Franstaligen zijn)	—
2. Taalregime van de gemeenten	Tweetaligheid van de diensten, niet van de personen	Bepalingen taalwet 1932 (Vrije taalkeuze van de interne diensten, tweetalige bekendmakingen aan het publiek, tot particulieren richt men zich in de gebruikte of gevraagde taal)	Geen faciliteiten: de taalminderheden moeten zich aanpassen aan het principe streektaal – voertaal
3. Onderwijs	Geen bepalingen specifiek voor de faciliteitengemeenten	Bepalingen taalwet van 1932 (zie bijlage I)	Voorgaand principe is ook hier van kracht

(1) Voor de standpunten van de KPB, zie Fédération Bruxelloise du Parti Communiste de Belgique, *Propositions concernant*, pp. 11-14.
(2) Voor de standpunten van de Vlamingen en de Franstaligen, zie E. Witte, Hertoginnedal 1963-1988, bijlagen.

Jeffrey Tyssens

De Mouvement Populaire Wallon en de kwestie Brussel, 1961-1964

1. Inleiding

De staking van de winter 1960-1961 was van fundamenteel belang in de ontwikkeling van de naoorlogse Waalse beweging. Het overwegend Waalse karakter van de staking maakte haar tot meer dan een actie tegen Eyskens' eenheidswet. Zij werd een dwingend protest tegen *le déclin wallon*. De staking zou de Waalse beweging brengen waaraan het haar steeds had ontbroken: een massabasis. Stakingsleider André Renard bond met de oprichting van de Mouvement Populaire Wallon het ABVV-programma van economische structuurhervormingen direct aan de federalistische traditie van de Waalse beweging.

Die Waalse beweging was niet altijd federalistisch geweest. De vroege Waalse groepen, zoals die in de jaren 1880 ontstonden te Brussel en te Luik, waren eerder anti-Vlaamse oprispingen dan wel uitingen van een specifiek Waals regionaal bewustzijn[1]. Toch groeide in die periode langzaam een Waalse bewustwording in enige intellectuele kringen, niet in het minst onder de inspirerende pennen van dichters als Albert Mockel of publicisten als Albert du Bois[2]. Dergelijke intellectuelen ontwikkelden een vaag federalisme, dat snel een politieke vertaling vond in het rapport over de bestuurlijke scheiding van Vlaanderen en Wallonië van de Luikse liberaal Jules Delaite[3]. De Waalse beweging was, in al haar heterogeniteit, echter nog steeds overwegend francofiel en unitaristisch, zoals werd bevestigd door het Waalse congres van 1905 te Luik[4]. De grondslag van het Waalse federalisme was niettemin gelegd.

Het vervoegen van de Waalse beweging door de socialistische voorman Jules Destrée rond 1910 zou het Waals federalisme een belangrijke impuls geven. Destrée verdedigde in zijn bekende *Lettre au Roi* de bestuurlijke scheiding[5] en vormde eveneens de drijvende kracht achter de in 1912 opgerichte Assemblée Wallonne, een soort parlement dat de Waalse groeperingen in één globaal kader moest omvatten[6]. De Assemblée faalde echter in het overstijgen van de versnippering en wist evenmin het Waalse federalisme enige continuïteit te geven. Als reactie op een door Frontbe-

weging en activisme geradicaliseerde Vlaamse beweging, ging de Assemblée na de Eerste Wereldoorlog resoluut de patriottische en unitaristische toer op[7]. Deze Belgicistische draai leidde tot het ontslag van Destrée en tot de afscheuring van een radicalere vleugel. Als reactie op de Assemblée richtte deze onder patronage van de meest prestigieuze Wallinganten de Concentration Wallonne op, andermaal met het doel de Waalse federalistische groepen te verzamelen[8]. Deze Concentration Wallonne wist evenmin enige homogeniteit te brengen in de Waalse beweging, maar droeg wel bij in het bestendigen van het Waals federalisme. Zij ondersteunde immers in 1938 het eerste Waalse wetsvoorstel tot federalisering van België. Dit voorstel werd voorbereid door een commissie van de bij de Concentration aangesloten Luikse Ligue d'Action Wallonnne. De latere socialistische senator Fernand Dehousse zat deze commissie voor en het socialistische kamerlid Georges Truffaut diende het wetsvoorstel in. Het federaal model Truffaut-Dehousse voorzag een federatie met drie, dus met een volwaardig gewest Brussel, zonder specifieke bepalingen voor de hoofdstedelijke functie[9]. Het wetsvoorstel Truffaut werd niet in overweging genomen, maar zou niet zonder invloed blijven bij verschilende naoorlogse Waalse federalisten, niet in het minst bij de Waalse socialisten, die het federalisme met drie vrij gunstig gezind waren.

De Tweede Wereldoorlog heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de Waalse beweging. Daar waar segmenten van de Vlaamse beweging dadelijk in de collaboratie stapten, werd de Waalse beweging, die steeds een links cachet had gehad, direct met het verzet geassocieerd. De oprichting van Wallonie Libre, dat zichzelf als erfgenaam van de vooroorlogse groepen beschouwde, vond zijn grondslag in de weerstand tegen de bezetter[10]. In tegenstelling met de Eerste Wereldoorlog werd er nu radicaal voor federalisme geopteerd. De Waalse beweging kende na de bevrijding een enorme opleving en wist voor de eerste maal haar versplintering enigszins op te heffen door de aansluiting van haast alle groepen in het Congrès National Wallon, dat ook de Waalse partijfederaties groepeerde[11]. Reeds in de clandestiniteit waren er discussies gehouden over het federalisme en werden ontwerpen geformuleerd, zoals dat van de Luikse BSP-Federatie, waarin weer Fernand Dehousse een belangrijk aandeel had[12]. De aspiraties bleken globaal echter nog vaag. Dat werd duidelijk aangetoond op het eerste naoorlogse Waalse congres te Luik in 1945. De beruchte dubbele stemming – de stem 'van het hart' voor rattachisme bij Frankrijk en de stem 'van het verstand' voor federalisme – bewees dat de grote groep nog geen helder federaal beeld voor ogen had[13]. Om daaraan te verhelpen richtte het congres een commissie op om het federalistisch ontwerp te redigeren, opnieuw onder leiding van Dehousse. De commissie stelde een federatie met twee voor, met Brussel als federale stad. Ondanks het feit dat Dehousse zelf en de liberaal Jean Rey voor een federatie met drie pleitten, hield het Waalse congres van 1946 het bij een federatie met

twee[14]. In de loop van 1947 diende het socialistisch kamerlid Marcel-Hubert Grégoire voor rekening van de Groupe Parlementaire Wallon – een fractie van Waalse liberale, socialistische en communistische parlementairen onder leiding van de Luikse socialist François Van Belle – een wetsvoorstel in op basis van het door de commissie Dehousse opgestelde model. Net zo min als het voorstel Truffaut werd het voorstel Grégoire door de kamercommisie in overweging genomen[15]. Dat was een parlementaire nederlaag, maar die remde de beweging niet af. De koningskwestie polariseerde de bestaande tegenstellingen nog meer en bracht de Waalse beweging de steun aan van de Waalse socialistische wereld als structuur, waar zij daarvoor individueel bleef.

Het Waals socialistisch congres van 1947 had zich, op basis van een verslag van Dehousse, voor het federalisme uitgesproken[16]. De resultaten van de volksraadpleging zouden deze optie bevestigen, vooral bij het Waalse ABVV. Op het buitengewoon Waals congres van maart 1950, dat het referendum moest behandelen, bracht André Renard de steun van de Waalse syndicaten aan het Waals federalisme, maar bond die federalistische keuze ook dadelijk aan de realisering van het programma van de arbeidersbeweging[17].

Vanwaar deze plotse steun? De Waalse militanten waren meestal links te situeren maar de arbeidersbeweging had zich nooit als structuur achter het Waals programma geschaard. De verklaring van de syndicale steun gaat verder dan enkel de koningskwestie. De twee centrale elementen van de naoorlogse Waalse problematiek, namelijk de minorisering in het Belgisch kader naast de economische stagnatie en achteruitgang van de regio, kwamen net in de periode van de koningskwestie scherp naar voor. De Waalse demografische regressie, die reeds in de jaren dertig was bemerkt[18], werd door de volkstelling van 1947 bevestigd. Het referendum zou aantonen welke politieke gevolgen dat kon hebben. Ook het *déclin wallon* werd in die periode duidelijk: de Conseil Economique Wallon wees in een uitgebreid rapport op de structurele problemen van de Waalse industrie, die zich in de loop van de jaren vijftig scherp zouden doorzetten[19]. De problematiek van minorisering en economische achteruitgang liet zich eveneens vlug gevoelen in het Waalse ABVV, de meest representatieve organisatie van de Waalse arbeidende klasse. Het convergeren van communautaire problemen en divergenties inzake syndicale strategie zou zorgen voor een groeiende tweespalt tussen Walen en Vlamingen in de socialistische vakbeweging.

Renards syndicale benadering, die praktisch en theoretisch in de clandestiniteit was gegroeid[20], stond voor een strijdbaar en autonoom syndicalisme, waarbij de band naar een politieke partij zo los mogelijk moest blijven. De implicaties voor de cumulatie van een syndicaal en een politiek mandaat liggen voor de hand. Deze opvatting vond vooral weerklank in het Luikse bastion en mits enige nuance in de rest van Wallonië. De Vlaamse syndicalisten hadden de evolutie van het eenheidssyndicalisme niet doorgemaakt en leunden nauwer aan bij het vooroorlogse vakbonds-

werk. Zij richtten zich, vanuit de minderheidspositie in Vlaanderen, op een meer negociërende tactiek en stonden een stuk toleranter tegenover de cumulatie van mandaten. Deze mandatenkwestie was een eerste oorzaak van wrijvingen: Renard nam in 1948 ontslag als nationaal secretaris als protest tegen het stilzwijgend toelaten van dergelijke cumulaties, onder meer in het geval van Louis Major[21].

De groeiende tweespalt tussen Vlamingen en Walen werd duidelijker bij de opvolging in 1952 van de ontslagnemende secretaris-generaal Paul Finet[22], waarbij Renard en Major tegenover elkaar stonden en deze laatste het nipt haalde. Tekenend was dat bij de confrontatie van beide leiders, die als het ware de twee verschillende syndicale opties belichaamden, de stemming er grosso modo één was van Vlamingen versus Walen[23]. Deze discrepantie kreeg ook een vertaling in de werkverdeling van de ABVV-top: Major en nationaal secretaris Nathalis De Bock kregen de Vlaamse regionales onder zich, adjunct-secretaris-generaal Renard en nationaal secretaris André Genot – alter ego van Renard – kregen de Waalse regionales toegewezen. De vergaderingen met de regionale secretarissen gebeurden voortaan ook afzonderlijk[24]. Deze werkverdeling draaide echter vierkant en van Waalse zijde werden de eerste, aanvankelijk nog gematigde ideeën over federalisering van de syndicale werking geopperd, die Genot radicaler zou herhalen op het Waals socialistisch congres van 1959[25].

De tweespalt liet zich ook ideologisch bemerken. Het programma van economische structuurhervormingen zoals dat door de congressen van 1954 en 1956 werd aanvaard, was voornamelijk opgesteld door een onder impuls van Renard werkende denktank[26]. De Walen zagen in dit programma een aangewezen oplossing voor de groeiende Waalse economische problemen. De Vlamingen aanvaardden dit vrij radicaal programma, maar niet met overdreven enthousiasme: zij hadden er immers veel minder belang bij. Dat bleek wanneer Renard op een Bureau-vergadering voor het ABVV-congres van 1959 voorstelde rond het programma van structuurhervormingen een 24-urenstaking als waarschuwing te organiseren. Het Bureau verwierp dit voorstel tot politieke staking, maar volkomen onverwacht lanceerde de Luikse regionale op het congres toch dit voorstel en wist er ook nog een meerderheid achter te krijgen. De stakingsdag ging door op 29 januari 1950 en deze werd in Wallonië algemeen opgevolgd. In Vlaanderen echter werd de stakingsoproep, buiten Antwerpen en Gent, zeer verdeeld opgevolgd, niet in het minst door de obstructie van enkele regionales[27]. Dit broeiende conflict zou in de staking tegen de eenheidswet culmineren tot een diepe communautaire crisis in het ABVV, die de directe aanleiding zou vormen voor de oprichting van de Mouvement Populaire Wallon.

2. Van Waalse syndicale eenheid naar Mouvement Populaire Wallon

De Waalse syndicale eenheid binnen het ABVV vond zijn oorsprong in de officieuze bijeenkomst van de Waalse vrijgestelden te Charleroi op 17 november 1960, waar de Waalse problematiek zou worden behandeld. Voor een brede vertegenwoordiging van de Waalse regionales[28], pleitte Renard voor het structureren op Waals niveau van vooreerst de Waalse ABVV-regionales en vervolgens de gehele socialistische gemeenschappelijke actie, over alle lokale particularismen heen en ondersteund door een eigen Waals blad. Op zijn voorstel engageerden de aanwezigen zich tot het starten van dat blad onder de titel *Combat,* dat vanaf 1 januari 1961 moest verschijnen, en tot het verdedigen van de oprichting van *'un organisme de défense des intérêts économiques et sociaux de la Wallonie considérée comme un tout en faisant disparaître les barrières qui, jusqu'à présent, ont empêché la solidarité wallonne de jouer* [29]'.

Het syndicale verzet tegen het op 4 november 1960 ingediende wetsontwerp van de eenheidswet zou de kristallisering van deze Waalse syndicale eenheid een fundamentele impuls geven. In tegenstelling tot Vlaanderen, waar de informatiecampagne tegen de eenheidswet onder de operatie 'waarheid' maar slapjes verliep, werkte de ABVV-propagandamachine in Wallonië op volle toeren en werden onder meer te Luik de eerste waarschuwingsstakingen gehouden[30]. De nationale leiding van het ABVV stond achter deze acties, maar nam zelf geen verantwoordelijkheden: het Bureau liet elk initiatief over aan de regionales[31]. De vergadering van het uitgebreid Nationaal Comité, waar op 16 december 1960 moest worden belist over het verdere verloop van de actie tegen de eenheidswet, vormde een beslissend moment. Het voorstel tot motie van André Renard, gericht op het aanvaarden van het principe van de algemene staking en het voorbereiden van een eerste algemene staking van 24 uren, werd er geconfronteerd met een lauw voorstel van Dore Smets voor de Algemene Centrale, die niets over algemene staking bepaalde en enkel een 'nationale strijddag' vooropstelde. De stemming keurde de motie Smets goed op grond van alle Vlaamse stemmen, behalve Gent en Antwerpen, tegenover de overgrote meerderheid van de Waalse regionales[32].

Deze lauwe opstelling van de nationale instanties weerhield de storm echter niet. De Algemene Centrale der Openbare Diensten, waarvan de leden door de Eenheidswet het zwaarst werden geviseerd, decreteerde vanaf 20 december de staking[33]. Deze werd zeer snel in andere sectoren gevolgd, waardoor op weinige dagen geheel Wallonië stil lag. Doch in Brussel en het grootste deel van Vlaanderen in Gent en Antwerpen werd wel gestaakt- waren de werkonderbrekingen veel beperkter[34].

Het machtsvacuüm dat het ABVV-Bureau had geschapen door de staking niet zelf in handen te nemen en over te laten aan de regionales, werd in Wallonië zeer vlug opgevuld. Op 23 december 1960 vergaderden de Waalse regionale verantwoordelijken te Namen en beslisten daar, in

de lijn van het engagement van 17 november 1960, tot de oprichting van het Coördinatiecomité van de Waalse ABVV-regionales. Bestond er een algemene consensus rond het principe van dergelijk comité, dan waren er – op termijn belangrijke – meningsverschillen over de functie van dat comité in de tijd. Daar waar Renard en zijn Luikse aanhang een comité wensten enerzijds voor het voeren van de staking en anderzijds voor de Waalse syndicale actie daarna, vonden Arthur Gailly en zijn aanhang onder de metaalarbeiders van Charleroi dat de functie van het comité moest beperkt blijven tot het leiden van de staking in Wallonië. De uiteindelijk vrij dubbelzinnige compromismotie voorzag de Waalse solidariteit in heden en toekomst, maar beperkte de rol van het comité volgens de wensen van Gailly[35].

Deze Waalse frontvorming was een eerste element van een groeiende Waalse bewustwording in de staking. Het comité kreeg zeer vlug een politieke tegenhanger door de vorming van een permanent comité voor de gebonden actie van de Waalse BSP-Federaties. Dit comité, dat voornamelijk uit de Waalse mandatarissen bestond, schreef op 3 januari 1961 de economische achteruitgang van Wallonië direct toe aan de centralistische machtsstructuren van het unitaire België en opteerde resoluut voor het herzien van de politieke structuren van het land[36]. In verscheidene daarop volgende moties bevestigde het syndicale coördinatiecomité deze federalistische posities[37]. De staking tegen de Eenheidswet groeide dus uit tot een radicaal in vraag stellen van de politieke structuren van het land.

De actie van de Waalse BSP-Federaties was in het steeds verscherpend conflict gegroeid als alternatief voor het langzaam opduikende idee van het ultieme stakingswapen: het geduchte *abandon de l'outil.* De terughoudendheid tegenover dit middel, dat maanden technische werkloosheid zou veroorzaken, deed pragmaticus Renard zoeken naar de opening van een tweede front op het politieke terrein. Aangezien de socialistische parlementairen er niet voor te vinden waren om gezamenlijk ontslag te nemen, werd door beide comités samen beslist om de federalistische kaart ten volle te spelen en zich daarmee rechtstreeks tot het staatshoofd te wenden[38]. De *Adresse au Roi,* werd op 13 januari 1961 aan de koning overhandigd door de Waalse BSP-parlementairen. De tekst was een aanklacht tegen de economische achteruitgang van Wallonië en vroeg een grondwetsherziening om de Walen garanties te bieden in een onevenwichtig België[39]. Net als tijdens de koningskwestie werd het federalisme als politiek wapen gebruikt. Met dit verschil echter, dat Renard de Waalse BSP ervoor had gewaarschuwd dat ditmaal, in tegenstelling tot 1950, de federalistische belijdenis niet meer zou worden ingeslikt[40].

Het ordewoord van de Vlaamse regionales op 15 januari 1961 om het werk te hervatten, kon het Waals federalisme enkel nog versterken[41]. De Waalse regionales stelden niet enkel meer het probleem van politieke structuren van het land, maar nu ook van het ABVV zelf: in het Coördinatiecomité lanceerde Renard de eis tot federalisering van de vakbond[42]. De meerderheid van de regionale verantwoordelijken – Charleroi niet

– tekenden ten persoonlijken titel een vertrouwelijke motie, de zogenaamde *Verklaring der 41,* waarin zij de omvorming van het ABVV tot een confederale structuur vroegen[43]. De ongunstige reactie van het ABVV-Bureau en de openlijke afkeuring onder meer vanwege de Algemene Centrale, zouden tot een open confrontatie leiden. Wanneer het Waals Coördinatiecomité op 21 januari 1961 de staking opschortte, sprak het zich eveneens openlijk uit voor de onmiddellijke federalisering van het ABVV[44].

Dit werd bevestigd door de informatievergadering van de Waalse militanten te St.-Servais op 29 januari: in een mededeling werd gevraagd een Commissie op te richten met Vlamingen, Walen en eventueel Brusselaars om een wijziging van de ABVV-structuur te bespreken, dat wil zeggen buiten de normale statutaire procedure, waarvan de Walen enkel nog een a priori minorisering verwachtten[45]. Het ABVV-Bureau richtte daartoe de Commissie van XVIII op, ondanks het feit dat de Walen niet wilden ingaan op de daartoe gestelde voorwaarden[46]. Toch waren Renard en zijn aanhang van meet af aan pessimistisch over de Commissie: de Franstalige leden stonden immers geenszins als één blok achter het confederale voorstel van Renard[47].

Aangezien de Commissie van XVIII geen perspectieven meer bood om tot een reële Waalse werking te komen binnen het ABVV, kwam het Coördinatiecomité van de Waalse regionales zeer vlug tot de beslissing tot oprichting van een drukkingsgroep, de Mouvement Populaire Wallon, met twee centrale doelstellingen, die het loutere ABVV-kader[48] overschreden: federalisme en economische structuurhervormingen. De groep zou in de loop van maart 1961 naar de publieke opinie gelanceerd worden[49]. Op 23 februari 1961, de dag na deze beslissing, bood André Renard zijn ontslag aan voor al zijn nationale functies in het ABVV en trok zich terug in zijn Luikse bastion – de metaalwerkersvakbond en de krant *La Wallonie,* waarvan hij directeur was[50] – om van daar uit de strijd voor federalisme en structuurhervormingen in alle vrijheid te kunnen voeren[51].

3. Ontwikkeling en profilering van de Mouvement Populaire Wallon

In de eerste maanden na de oprichting groeide de MPW bijzonder snel. De organisatie kon zich, voornamelijk in Luik en Namen, op de bestaande syndicale structuren enten[52]. Verscheidene regionales van diverse sectoren sloten collectief aan en leverden de MPW op korte termijn een massabasis[53]. Deze verwevenheid blijkt duidelijk wanneer men het Coördinatiecomité van de Waalse regionales – dat zich na de oprichting van de MPW ontbond[54] – vergelijkt met de Algemene Raad van de MPW: op twee figuren na, telden beide organen dezelfde leden[55]. Verscheidene regionales vervingen het officiële vakbondsblad *Syndicats* door *Combat* en weigerden zelfs tijdelijk de bijdragen aan de nationale instanties uit te

betalen[56]. Met deze syndicale ruggesteun bouwde de MPW een eigen structuur uit, die met wisselend succes geheel Wallonië besloeg en eveneens in Brussel inplantingen kreeg, zoals we verder zullen zien.

De MPW recruteerde voornamelijk in syndicale milieus, maar stelde geenszins exclusieven. De beweging wenste immers een alomvattende vertegenwoordiger te worden van de Waalse publieke opinie. In deze inspanning om de eigen kring te doorbreken, zocht de MPW een opening naar de Waalse middenstand[57] en wist zij enige voet aan de grond te krijgen bij de Waalse, vooral Luikse, intelligentsia door het aantrekken van de biochemicus Marcel Florkin[58], de economist Paul Lambert, de jurist François Perin en de meer liberaal gerichte letterkundige Marcel Thiry[59], die allen een actieve bijdrage zouden leveren aan de werking. De MPW werd sterk gesteund door de KP en wist ook enige MOC-leden aan te trekken[60]. Belangrijk was dat de MPW er aanvankelijk ook in slaagde verscheidene Waalse BSP-parlementairen bij haar werking te betrekken: niet alleen veteranen van het Waals federalisme zoals de Luikse senator Dehousse, maar eveneens enige jonge volksvertegenwoordigers zoals Yvan Henry en Ernest Glinne[61].

De MPW karakteriseerde zichzelf als drukkingsgroep en expliciteerde geen nieuwe vakbond of partij te willen zijn[62]. Bij de inrichting van het Luikse MPW-comité op 30 maart 1961 lichtte André Renard de keuze voor deze specifieke politieke vorm toe. De MPW kon geen partij zijn: *'ça ne servirait à rien; envoyer quelques députés à la Chambre, les faire assimiler comme tous ceux qui entrent dans la grande maison se font rapidement assimiler, (...) c'est une chose dont nous ne voulons pas* [63]'. De MPW kon evenmin een nieuw syndicaat zijn, omdat de arbeidersbeweging niet mocht worden verdeeld. Renard hield vast aan de geloofwaardigheid van de traditionele partijen. Een pressiegroep kon rondom één of twee leidende ideeën een breed publiek samenbrengen om die binnen het bestaande apparaat te verdedigen[64].

De federalistische eis van de MPW was geen doel op zich, maar vormde een instrument tot realisering van economische objectieven, die in een unitair België geen kans maakten: *'le fédéralisme tel que le conçoit expressément le MPW, devrait ouvrir la voie à une majorité socialiste en Wallonie. Cette majorité pourrait alors réaliser des réformes de structure, qui conduiraient à une socialisation rapide de l'Etat Wallon, seule solution jugée capable d'opérer le redressement économique de la Wallonie* [65]'. Deze sociaal-economische problematiek stond tijdens de eerste maanden centraal in de MPW. Grote aandacht werd besteed aan de structurele problemen en de investeringspolitiek, waarbij het geval Sidmar een belangrijke symboolfunctie vervulde[66]. Verder kwamen de traditionele themata van de naoorlogse Waalse malaise aan bod: het Waalse water[67], de gebrekkige infrastructuur, de huisvesting[68] en dan vooral het demografische probleem. Het in opdracht van de Conseil Economique Wallon opgestelde rapport Sauvy[69] gaf een wetenschappelijke ruggesteun aan de demografische en economische grieven van de Waalse beweging en leek de noodzaak van een federalistische oplossing te bevestigen[70].

De federalistische argumentatie van de MPW was echter niet alleen economisch gericht. Hoe meer de federalistische benadering werd uitgediept, hoe meer het federalisme ook werd voorgesteld als een vernieuwing van de democratie, omdat het zelfbeschikkingsrecht er zijn meest volmaakte vertaling in vond. Om het proces van federalisering een impuls te geven, wenste de MPW, vooral in de loop van 1962, het initiatiefrecht tot grondwetsherziening niet langer exclusief te laten aan de Kamers, in overeenstemming met het staatshoofd, maar eveneens, door wijziging van het artikel 131 van de Grondwet, de mogelijkheid te scheppen bij een door minstens één tiende van de kiezers aangevraagde volksraadpleging, naar Zwitsers model, het parlement te dwingen tot een grondwetsherziening, die eventueel a posteriori aan een goedkeuringsreferendum zou kunnen worden onderworpen en zowel in Vlaanderen als Wallonië een meerderheid moest krijgen[71]. Deze *'révolution légale par modification de la procédure de révision'* [72], zoals Perin het noemde, diende de motor te zijn van de federalisering. De aanwezigheid van een brede en representatieve volksbeweging – wat de MPW aanvankelijk ambieerde te worden[73] – zou aldus een wijziging van de politieke structuren van het land direct kunnen legitimeren.

Deze elementen kwamen duidelijk tot uiting in de door de MPW gevoerde acties. Zij organiseerde autonoom twee manifestaties rond de gekende thematiek en wist er aanzienlijke massa's voor op de been te brengen[74]. De meest opmerkelijke mobilisatie echter, waarvan de MPW aan de basis lag, was de grote Waalse petitie van 1963. Men was er zich binnen de beweging van bewust geworden dat de MPW niet de grote alomvattende beweging zou worden, maar dat zij toch in belangrijke mate had bijgedragen tot de reactivering van de andere Waalse organisaties[75]. Om toch één groot Waals orgaan te kunnen vormen, dat alle tendensen binnen de Waalse beweging zou vertegenwoordigen, drong de MPW met enige andere groepen sterk aan op de convocatie van een Congrès d'Action Wallonne[76]. Dit congres ging inderdaad door op 23 maart 1963 en richtte een Collège Exécutif de Wallonie op – met sterke MPW-vertegenwoordiging –, dat de verdere gezamenlijke actie zou coördineren[77]. Het was vooral de MPW die binen deze structuur het voorstel voor de Waalse petitie verdedigde en daarmee een oude wens, die Renard reeds bij de oprichting van de MPW had geuit, mede realiseerde[78]. Deze petitie aan het parlement vroeg af te zien van de zetelaanpassing die Wallonië zou minoriseren en vroeg om de wijziging van het artikel 131 van de Grondwet, zoals dat in 1962 door de MPW was geformuleerd[79]. Deze mobilisatie van de publieke opinie werd voorwerp van een grootse organisatorische inspanning, die de geloofwaardigheid van de Waalse beweging en haar federalistische eis moest bewijzen. Ondanks de openlijke vijandigheid van de BSP[80], werd de petitie een succes, dat alle verwachtingen overtrof: globaal werden 645 499 handtekeningen verzameld, waarvan meer dan 115 000 alleen in het Brusselse[81]. Aan de petitie werd echter geen gehoor gegeven in de Wetstraat.

De pressie van de MPW op het socialistisch partijapparaat leidde zeer vlug tot diepe conficten. De eerste polemieken met partijvoorzitter Collard[82] ontaardden snel in eindeloze en zeer agressieve pennetwisten met Jos Van Eynde en meer nog met Arthur Gailly, de grote tegenstander van Renard in Wallonië zelf[83]. De discipline van de BSP als regeringspartij bracht de Waalse parlementairen, die lid waren van de MPW, in een steeds moeilijker situatie. Op een kleine harde kern na, verlieten zij één na één de beweging[84]. Het vertrek van Fernand Dehousse in januari 1962, bij uitstek de Waalse federalist in de BSP, was een duidelijk teken van een beginnende verzwakking van de MPW[85]. De plotse dood in juli 1962 van André Renard, een machtsfactor op zich in Wallonië, versterkte deze evolutie en legde een zware hypotheek op de mogelijkheden van de MPW om de houding van de BSP te beïnvloeden.

De directe invloed van de MPW op de communautaire besluitvorming van de wetten-Gilson was onbestaand: de MPW wenste immers op geen enkele wijze aan deze politiek mee te werken. De MPW verwierp elke benadering, die geen globale – en federalistische – oplossing bood en bekritiseerde in het licht van de standpunten rond volksraadpleging het arbitraire karakter van het vastleggen van de taalgrens, zonder consultatie van de betrokken bevolking[86]. De MPW-tactiek was erop gericht de stemming der taalwetgeving zolang mogelijk uit te stellen en bij de volgende verkiezingen een grondwetsherziening uit te lokken[87]. Wij hebben gezien welke rol de volksraadpleging daarin moest spelen en hoe de MPW in samenwerking met de andere Waalse groepen dit streven door de Waalse petitie trachtte te vertalen naar de politieke scène toe. Door deze petitie, die door de BSP werd opgevat als een directe aanval op haar representatieve rol, en door de kritiek op het geenszins federalistische *Compromis der Socialisten* van het BSP-congres van november 1963[88], kwamen pressiegroep en partij diametraal tegenover elkaar te staan. De ultieme confrontatie kon niet langer uitblijven.

De opstellling van de MPW in de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 vormde voor de BSP de directe aanleiding om met de MPW af te rekenen. Daar waar de MPW bij de oprichting duidelijk had laten verstaan geen politieke partij te willen zijn, groeiden in de loop van 1963 bij verschillende leidende MPW-figuren twijfels rond dit principe. De vertrouwelijke vergaderingen van selectief uitgenodigde MPW-leiders in het najaar van 1963 te Sint-Genesius-Rode rond de mogelijkheid een Waalse federalistische partij op te richten, liepen op niets uit: de meesten wensten geen breuk met de BSP[89]. Anderen zoals Robert Moreau – die op de gesprekken te Sint-Genesius-Rode niet was uitgenodigd – zetten die stap echter wel[90]. Vanaf 1963 werkte hij aan de oprichting van een Front Wallon en kwam daardoor in direct conflict met voorzitter Genot[91]. Deze stelde Moreau voor de keuze zijn politieke activiteit te staken of de MPW te verlaten. Moreau ging met slaande deuren weg uit de MPW die op het congres van 1964 de onverenigbaarheid stemde van het MPW-lidmaatschap met leidende politieke functies, zoals de Algemene Raad dat in jan. 1964 had gedecreteerd[92].

De MPW wilde echter niet electoraal afwezig blijven. Geïnspireerd door de actie van de Vlaamse burgemeesters tegen de talentelling, wenste zij de gemeentelijke mandatarissen, die zich nog niet hadden gecompromitteerd met het unitarisme, tot *'les bases agissantes de la Wallonie autonome'* te maken[93]. De MPW steunde alle kandidaten, ongeacht van welke partij, die de MPW-vraagbaak betreffende hun engagement tegenover het federalisme positief beantwoordden[94]. Deze enquête kreeg respons van diverse individuele kandidaten, BSP-lijsten van gemeenten waar MPW-leden de wacht uitmaakten, dissidente socialistische en haast alle communistische lijsten, diverse Waalse en Franstalige lijsten[95]. Deze electorale zet werd door de BSP aangegrepen om de MPW van scheurmakerij te beschuldigen. Op het congres van december 1964 werd het partijlidmaatschap onverenigbaar verklaard met een leidende functie in de MPW[96].

De beslissing van het BSP-congres moet met enige nuance worden geëvalueerd. De MPW-leiding bleef haar Waals engagement trouw[97]. Op enige uitsluitingen en sancties door enkele federaties na[98], werd het congresbesluit niet strikt doorgevoerd. Belangrijker was dat enkele leidende figuren[99] en een deel van de aanhang het in de BSP definitief voor bekeken hielden. In navolging van Moreau richtten zij Waalse politieke partijen op, die, na enige zwenkingen, tot Rassemblement Wallon zouden versmelten[100]. Dit vertrek van een militant deel van de MPW drukte zwaar op de reeds verzwakte beweging, die, op korte termijn, in politiek belang door de Waalse partijpolitieke formaties zou worden overvleugeld.

4. Brussel en het federaal model van de MPW

Bij het ontstaan van de MPW hadden de oprichters ervan geen vast omschreven federale structuur voor ogen. Men was het erover eens welk sociaal en economisch objectief door federalisering bereikt diende te worden, maar niet over het institutionele kader waarin dat moest gebeuren. De opstelling van een eigen federaal model was dan ook één van de voornaamste elementen van de politieke werking van 1961. Daartoe richtte de MPW een politieke commissie op, die voor het congres van 18 en 19 november 1961 een federaal model moest opstellen. De eigenlijke commissie vergaderde in september en oktober, maar haar werking werd reeds vanaf juli door een beperkte werkgroep voorbereid. Fernand Dehousse zat voor, Francois Perin was verslaggever[101]. De werkgroep vergaderde rond een preliminaire tekst van Perin, waarin de voornaamste problemen en benaderingen van het federalisme werden geschetst[102]. Na de voorbereiding in de werkgroep legde Perin aan de eigenlijke politieke commissie een uitgewerkt rapport voor, dat het raamwerk zou vormen voor het definitief aan het congres voorgelegde rapport, maar dat, zeker voor wat de kwestie Brussel aangaat, toch enige aanpassingen zou ondergaan[103].

Globaal beschouwd leverde het redigeren van een federale oplossing

voor de Vlaams-Waalse problematiek – dus los van Brussel – weinig moeilijkheden op. Ook binnen de politieke commissie werd iedereen het vrij gemakkelijk eens over de meeste principes en werd het rapport voornamelijk redactioneel aangepast.

Het vastleggen van de federale grens tussen Wallonië en Vlaanderen zou volgens een taalkundig criterium moeten geschieden door een gemengde Vlaams-Waalse commissie. In het onwaarschijnlijk geachte geval van betwistingen zou de oplossing moeten gevonden worden door een referendum onder de betrokken bevolking.

In beide landsdelen zou met algemeen stemrecht op basis van proportionaliteit een eigen legislatieve assemblée worden verkozen. De executieve van beide deelstaten werd gezien als een collegiaal orgaan, dat een directe emanatie moest zijn van de respectievelijke assemblée. De federale instellingen zouden worden uitgemaakt door een nationale regering en een nationaal parlement. Voor dit parlement voorzag het rapport twee mogelijkheden: unicameralisme met een Waals-Vlaamse pariteit, aangevuld met een proportionele Brusselse vertegenwoordiging, waarbinnen taalpariteit heerste, ofwel een klassiek bicameralisme met geografische senaat en een proportioneel samengestelde kamer met garanties zoals meerderheden in alle groepen[104]. De nationale regering moest op vergelijkbare paritaire wijze worden samengesteld. De ministers werden door hun respectievelijke groepen aangeduid. Het federale parlement vormde de wetgevende macht voor de federale materies, maar de federale regering werd een exclusief initiatiefrecht voorbehouden. Deze federale overheid diende volgens het rapport exclusief en limitatief competent te zijn voor de buitenlandse betrekkingen, defensie, munt, federale fiscus, douane en federale financiën, coördinatie van Vlaamse en Waalse economische politiek, communicatie en openbare werken van federaal belang, burgerlijk recht en strafrecht[105], burgerrechten, cultus en subsidiëring van het vrij onderwijs. De deelstaten kregen een residuaire bevoegdheid, met andere woorden alle bevoegdheden die niet expliciet aan de federale overheid waren toegekend. Uit psychologische en politieke overwegingen wenste de commissie, hoewel dat technisch niet nodig was, toch de voornaamste van deze materies op te noemen zoals onderwijs, openbare werken, volksgezondheid, sociaal en economisch beleid, eigen fiscus en financiën, ordehandhaving[106].

De bestaande procedure van grondwetsherziening moest worden afgeschaft ten voordele van een soepeler systeem. De overgang van het unitaire naar het federale regime diende te gebeuren door een breed overleg tussen daartoe electoraal gevolmachtigde vertegenwoordigers van Wallonië, Vlaanderen en Brussel. Het nieuwe federale pact zou tenslotte zijn legitimatie vinden in een goedkeuringsreferendum[107].

Indien er binnen de politieke commissie een relatieve eenstemmigheid bestond over de plaats van Vlaanderen en Wallonië in een federaal bestel, dan was dat met de positie van Brussel veel minder het geval. Er bestond geen eenduidige optie voor een toekomstig Brussels statuut: de werktekst

van Perin liep de verschillende mogelijkheden en problemen af[108]. Bovendien hield het stipuleren van een model voor Brussel direct verband met de delicate problematiek van de verhouding van de MPW tot de Brusselse Franstalige, voornamelijk nog de Brusselse Waal, die het gros van de MPW-aanhang in de hoofdstad uitmaakte. Op een eerste meeting van de Brusselse MPW-regionale in juni 1961 gaf Renard zelf enige aanwijzing van de richting waarin een oplossing moest worden gezocht, namelijk door te stellen dat de Brusselse bevolking zelf moest uitmaken welk statuut zij voor haar stad wenste in een federaal België en dat zij daartoe een eigen federalistische beweging moest ontwikkelen[109]. Dit element van wilsuiting zou de gehele toon bepalen van het rapport dat Perin aan de politieke commissie voorlegde, een rapport, dat bijzonder veelzeggend was over de profilering van de Waalse MPW-leiding tegenover Brussel en dat zowel in de commissie als in de Brusselse MPW enig stof zou doen opwaaien.

Perin schetste de problematiek van het geheel door Vlaanderen omringde Brussel en de verfransing van de periferie door grondspeculatie en natuurlijke grootstedelijke uitbreiding, waarbij Franstaligen en Vlamingen met getrokken messen tegenover elkaar stonden. Volgens het rapport van Perin was dit conflict niet direct de zaak van de Walen, behalve dan de in Brussel wonende Walen, die onvermijdelijk de Franstalige zaak verdedigden. Die Franstalige solidariteit tegenover de Brusselaar, die omschreven werd als een conservatieve, unitaristische en sterk antiflamingantische kleinburger[110], was geenszins een evident feit. De Brusselse MPW werd onvermijdelijk aangetrokken tot de taalproblemen, *'le seul plan qui intéresse la population bruxelloise'* [111]. De hoofddoelstelling van de MPW was echter sociaal en economisch en men diende zich daar niet door de Brusselse Franstalige van te laten afbrengen. Toch was deze kwestie politiek niet zonder belang: *'dans la lutte qui s'annonce les francophones de Bruxelles, soutenus par la section bruxelloise du MPW, peuvent se révéler être des alliés précieux. Leur nombre et leur passion en font une force qui n'est pas négligable* [112]'. De belangrijkste tactische doelstelling rond Brussel moest voor de MPW erin bestaan de Franstalige Brusselaar duidelijk te maken, dat het unitaire regime onvermijdelijk naar een verdere vervlaamsing zou leiden. De Brusselaars dienden zelf hun eigen autonomie te claimen, om het administratieve taalregime van externe tweetaligheid en de taalvrijheid algemeen te vrijwaren: *'L'instauraton du fédéralisme donne l'occasion aux Bruxellois, s'ils démontrent qu'ils savent se battre pour leur liberté, de réclamer une large autonomie administrative de leur agglomération qui sauvegarde cette liberté* [113]'. De Waalse houding in deze kwestie zou er geen zijn van automatische steun: *'Ils* (de Brusselaars) *ne doivent se faire aucune illusion: les Wallons sont dans l'impossibilité de se substituer à eux pour les sauver. Les Wallons ne lutteront pas pour les Bruxellois ignorants et incompréhensifs qui s'accrochent à l'unité belge. Ils pourront se battre avec les Bruxellois conscients et actifs pour donner à Bruxelles une large autonomie administrative et, partant, linguistique, dans le cadre d'un Etat fédéral* [114]'. Daarmee was de keuze duidelijk gesteld: *'Si, lorsque le dialogue s'ouvrira, il*

n'y a pas d'interlocuteur bruxellois, l'agglomération sera strictement réduite aux 19 communes actuelles et le bilinguisme interne lui sera imposé. Si, au contraire, les Bruxellois se lancent dans la bagarre et font le poids, ils pourront peut-être sauver une frange francophone de la périphérie et arracher leur droit de fixer leur propre statut linguistique dans les limites actuelles de la loi de 1932 [115]'. Het rapport Perin legde dus sterk de nadruk op de zelfbeschikking en de direct daaraan verbonden verantwoordelijkheid voor het eigen lot: *'Il n'y a pas de libertés qui, dans les circonstances, ne se conquièrent. Si les Bruxellois indifférents et aveugles restent passifs, ils perdront la liberté linguistique qui leur est si chère* [116]'.

De federale begrenzing van de hoofdstad diende eveneens te gebeuren door een gemengde commissie van Vlamingen en Brusselaars en waar betwisting zou groeien – wat in het rapport zeer waarschijnlijk werd geacht – diende eveneens door een referendum onder de betrokken bevolking te worden beslecht. In deze begrenzingsprocedure dienden de Walen een houding van *'une neutralité bienveillante'* [117] aan te nemen, wat het volgende impliceerde: *'Ils doivent faire observer aux Flamands que le sort de Bruxelles ne peut être imposé ni par les Wallons ni par les Flamands d'une manière unilatérale mais qu'il convient de négocier raisonnablement, les Bruxellois devant être pris pour des interlocuteurs valables et libres de gérer leurs propres affaires administratives intérieurs sans l'ingérence ni du Nord ni du Sud du pays* [118]'.

De visie op zelfbeschikking van het aanvankelijke rapport ging echter niet zover om Brussel als een volwaardig derde gewest te erkennen. De Brusselaars vormden geen 'volk' of 'natie' en daarom kon Brussel geen aanspraak maken op de status van deelstaat. Het rapport stelde voor Brussel te omschrijven als een soort federaal district, zij het met een brede autonomie, uitgeoefend door een soort uitgebreide gemeenteraad met schepencollege. Die Brusselse instellingen zouden bevoegd zijn voor onderwijs, eigen fiscus en financiën, volksgezondheid, openbare werken, ordehandhaving en, binnen de grenzen van de externe tweetaligheid, voor het eigen taalregime. In tegenstelling tot Wallonië en Vlaanderen was deze lijst limitatief en kwam de residuaire bevoegdheid over Brussel toe aan de federale overheid. Dat betekende onder meer dat de sociale en economische politiek te Brussel een centrale materie bleef: dit werd geargumenteerd vanuit de centrale rol van Brussel in de nationale economie. Wij hebben reeds gezien hoe Brussel volgens het eerste rapport in de federale instellingen zou moeten worden vertegenwoordigd[119].

De behandeling van de Brusselse kwestie in de politieke commissie toonde betekenisvolle meningsverschillen aan, dan nog vooral in de Brusselse MPW-regionale zelf. Marcel-Hubert Grégoire, één van de Brusselse vertegenwoordigers op de eerste vergadering, viel het rapport van Perin voor wat Brussel betrof op de hele lijn aan en diende een voorstel tot amendering in, dat voor een Brusselse afgevaardigde nogal verwonderlijk was[120]. Grégoire hernam namelijk zijn eigen voorstel van 1947, waarin Brussel een federaal gebied zou vormen met nauwelijks meer bevoegdheden dan het op dat ogenblik als stad bezat. Grégoire wilde de autonomie van Brussel beperken tot *'une large autonomie linguistique'* [121], dus niet

administratief zoals Perin. Bovendien ging hij er ook van uit dat de Walen als partij aanwezig dienden te zijn in de gemengde commissie voor het vastleggen van de Brusselse grenzen, om de tot taal beperkte autonomie te helpen vrijwaren. Het optreden van Grégoire werd door zijn eigen Brusselse MPW niet geapprecieerd: bij de opening van de tweede vergadering deelde Léon Defosset, de ondervoorzitter van de regionale, mede dat Grégoire niet langer voor Brussel in de commissie zou zetelen[122].

De keuze voor het federaal statuut van Brussel verliep dan vrij vlot. Er werd een gemakkelijke consensus gevonden rond het principe dat Brussel weliswaar geen 'natie' vormde, maar dat de stad niettemin recht had op zelfbeschikking. Dit impliceerde dat het model Grégoire niet verdedigbaar was, maar dat ook geen federatie met drie aan de orde was: Brussel moest een eigen bijzonder statuut krijgen. De Brusselse vertegenwoordigers opteerden voor dit bijzondere statuut zoals dat door Perin was uitgewerkt[123]. Deze benadering werd sterk ondersteund door André Genot en commissievoorzitter Dehousse vanwege de subtiele disciplinering van Brussel als economische actor. In het onderscheid dat Genot maakte tussen *'le problème de la structure culturelle de l'entité bruxelloise, qui mérite toute la sympathie du MPW, et celui de sa structure économique, qui doit légitimement provoquer toute sa méfiance'* [124] lag de onderliggende verklaring waarom Brussel, alle verwijzing naar zelfbeschikking ten spijt, geen volwaardige derde deelstaat mocht woren. Op voorstel van de afgevaardigden van Seraing werd, om louter tactische redenen, deze stellingname enigszins genuanceerd door Brussel toch economische bevoegdheid te laten voor strikt interne aangelegenheden[125]. De residuaire bevoegdheid over Brussel bleef echter toekomen aan de centrale overheid. Deze beperking van bevoegdheid leidde tot een nieuwe dissidentie binnen de Brusselse groep. Victor Baty, voorzitter van de Brusselse regionale, diende een voorstel in om Brusel dezelfde competenties als Vlaanderen en Wallonië toe te kennen[126]. Baty werd echter door zijn eigen sectie niet gevolgd: de Brusselaars stemden met de rest van de commissie unaniem het amendement Baty weg[127].

Wat wel werd aangepast, was de politieke profilering van Wallonië tegenover Brussel. Zoals Grégoire had voorgesteld, werd het principe aanvaard dat de Walen eveneens zouden zetelen in de gemengde commissie voor de vastlegging van de Brusselse grenzen om daar, zonder als dusdanig vragende partij te zijn, te waken over het recht op zelfbeschikking van de Brusselaars[128].

De behandeling van de Brusselse problematiek in de commissie bracht dus enige niet onbelangrijke nuances in het oorspronkelijke rapport. De invulling van het bijzondere Brusselse statuut werd opgewaardeerd en de Waalse betrokkenheid op de hoofdstad werd versterkt. Het definitieve rapport nam deze principes op en de wat delicater passages over Brussel werden geschrapt.

Het federaal model van de commissie, dat verslaggever Perin een federalisme met twee-en-een-half noemde[129], werd op het congres probleemloos aanvaard. Renard herhaalde persoonlijk nogmaals de verantwoorde-

lijkheid van de Brusselaars zelf voor hun eigen autonomie in een toekomstige federatie[130]. Deze benadering van de kwestie Brussel werd echter geenszins in de gehele MPW zo enthousiast onthaald. Nog in de politieke commissie waarschuwde Maurice Bologne, als afgevaardigde van Charleroi[131], dat een al te Brussel-vriendelijk standpunt de positie tegenover de Vlamingen ernstig zou bemoeilijken[132]. Bij de voorbereiding van het politieke rapport voor het congres van 1962, dat het omschreven model zou bevestigen, herhaalde Bologne deze waarschuwing[133]. Bovendien voelden verscheidene Waalse militanten zich rechtstreeks bedreigd door de ontwikkelingsmogelijkheden, die Brussel door dit systeem zou toegespeeld krijgen. Renard had immers in een interview met *Pourquoi Pas?* verklaard, dat de volksraadpleging voor de begrenzing van Brussel zou kunnen plaatsvinden binnen een hypothetische cirkel van tien kilometer rond de hoofdstad, waar dus ook een aantal Waalse gemeenten zouden in vallen[134]. Renard moest de verontruste MPW-leden van Waals Brabant gerust stellen door in een brief aan het Nijvelse partijblad *Jean Prolo* te verduidelijken dat het hier niet om een MPW-standpunt ging en hij slechts een proefballon had opgelaten[135].

Het blijkt onmiskenbaar dat Brussel binnen de MPW een delicate problematiek vormde. De directe economische implicatie voor Wallonië van een Brussels statuut leidde duidelijk naar een beperking van dat statuut. Toch was de doctrine van zelfbeschikking sterk aanwezig. De frequent geformuleerde wens om de Brusselaars zelf hun verantwoordelijkheden te zien opnemen om te strijden voor hun eigen autonomie, vormde een furdamenteel element voor de aanwezigheid van de MPW te Brussel zelf.

5. De MPW als politieke actor te Brussel[136]

De Brusselse MPW-regionale groeide uit een klein comité, dat eveneens na de staking was ontstaan. De omstandigheden waarin de MPW te Brussel moest ontwikkelen waren fundamenteel verschillend van Wallonië. De Brusselse politieke scène was immers veel minder gunstig. De staking was te Brussel niet algemeen geweest en beperkte zich grotendeels tot de ACOD. De MPW kon er dus veel minder op een stakingselan verder werken. De BSP-federatie was er tweetalig en sterk unitaristisch gericht. De MPW kon bijgevolg nauwelijks terugvallen op bestaande structuren binnen de socialistische zuil.

De Brusselse MPW-regionale kende daarom een geheel eigen ontwikkeling. Van de centrale MPW-leiding verkreeg zij een relatieve autonomie, die zich vooral uitte in een financieel gunstregime. Renard gaf de regionale ook een logistieke steun door de persoon van Raymond Latin, als Luiks vakbondsleider, de functie van secretaris-generaal van de Brusselse regionale te laten vervullen[137]. Deze ondersteuning maakte het voor de regionale onder meer mogelijk vanaf medio 1961 in haar lokaal

in de Leopoldswijk een permanentie te verzorgen[138].

Als oprichtingsdatum van de Brusselse regionale werd meestal 8 april 1961 aangehaald[139]. Het grote startpunt was echter de meeting van 19 juni 1961 in de Régina-zaal te Sint-Gillis, waar André Renard een 700-tal Brusselse militanten kwam toespreken. Renard verdedigde er de kern van de MPW-houding tegenover de Brusselse autonomie en drukte er de wens uit een Brusselse federalistische beweging te zien ontwikkelen[140]. Het discours van Renard werd in Vlaanderen bijzonder slecht onthaald[141], maar werkte zeker enthousiasmerend voor de Brusselse aanhang. Ondanks de ongunstige omstandigheden kende de regionale een niet onaanzienlijke ontwikkeling met een vijftiental secties[142], een jongerenafdeling[143] en een studentenorganisatie aan de Université Libre de Bruxelles, de *Mouvement Universitaire pour le Fédéralisme et la Démocratie* [144].

Het publiek waaronder de MPW te Brussel haar militanten rekruteerde vormde een zeer specifieke groep[145]. Vooreerst valt het op, dat de MPW-regionale weinig aanhang kende bij de autochtone Brusselaar en vooral rekruteerde onder de te Brussel wonende Walen. Het is illustratief dat de eerste persmededelingen van de Brusselse MPW waren gesigneerd met *les Wallons de Bruxelles* [146]. Ook socio-professioneel is deze groep aflijnbaar: zowat alle gerepereerde militanten hoorden in de tertiaire sector. Velen hadden een hoog opleidingsniveau – advocaten, ingenieurs, artsen – en een bijzonder groot aantal was ambtenaar in diverse ministeries, overheidsbedrijven en openbare kredietinstellingen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de enige collectief bij de MPW geaffilieerde Brusselse vakbond precies de ACOD was[147]. Verscheidene ACOD-vrijgestelden behoorden tot de meest actieve militanten van de regionale[148]. De regionale had ook nogal wat aanhang bij studenten. De organisatie werd echter voornamelijk geleid door een generatie die, ruim genomen, rond 1920 was geboren.

Voor wat de politieke profilatie van de Brusselse MPW-militanten betreft, kunnen eveneens een aantal constaties worden gedaan, welke er globaal op wijzen dat de band naar de BSP relatief los was. Op enkele uitzonderingen na, waren het niet de vooraf bijzonder actieve BSP-leden, maar wel nieuwere figuren, die in de Brusselse MPW de wacht uitmaakten[149]. Voor de meeste ACOD-militanten die eveneens bij de BSP waren aangesloten, primeerde conform aan de visie van Renard het syndicale werk boven het partijlidmaatschap. De syndicale vertegenwoordiging in het regionaal comité was door een coöptatiesysteem vrij sterk[150]. Binnen de socialistische milieus recruteerde de MPW dus voornamelijk aan de linkervleugel. Dat bleek ook uit het feit, dat in het regionaal comité afgevaardigden zetelden van het tendensblad *La Gauche* en van de *Jeune Garde Socialiste* [151]. In de lokale comités waren nogal wat communisten actief, zoals de Brusselse KP-Federatie dat had gepland[152]. Er bestond eveneens een band naar de oudere Waalse verenigingen. Er waren relatief veel overlappende lidmaatschappen met *Wallonie Libre* [153], maar eveneens met de *Ligue Wallonne de l'Agglomération Bruxelloise* [154] en de *Association Wallonne du Personnel des Services Publics* [155]. De MPW knoopte

direct aan bij de *Amicale Socialiste des Wallons de Bruxelles,* die na de oprichting van de Brusselse regionale verdween[156] en vele militanten leverde aan de Brusselse MPW[157].

De Brusselse MPW-regionale was voornamelijk taalpolitiek georiënteerd: binnen de beweging profileerde zij zich steeds rondom deze problematiek. Wij hebben reeds gezien welke inbreng de regionale had in de totstandkoming van het federaal model van het congres van 1961. De Brusselse regionale wenste echter eveneens een standpunt verdedigd te zien tegenover de bestaande taalproblemen in Brussel. Daarom legde zij aan datzelfde congres van november 1961 een *compromis d'attente* voor, dat het taalregime in Brussel zou moeten regelen in afwachting van de realisering van een federaal bestel. Dit zogenaamde compromis vroeg grosso modo het behoud van de talentelling volgens de wet van 1932, de beperking van de tweetaligheid van de ambtenaren in gemeentelijke en centrale diensten, de vrije keuze van de huisvader voor het taalregime in het onderwijs en faciliteiten voor de Franstaligen in de periferie[158]. Dit compromisvoorstel werd door het congres aanvaard[159].

De belangrijkste activiteit van de regionale werd echter ontplooid op de Brusselse politieke scène zelf. Deze werd sterk bepaald door de Franstalige reactie tegen de twee Vlaamse marsen op Brussel. De MPW reageerde in haar geheel bijzonder negatief op de marsen[160], de Brusselse MPW stond dadelijk aan de spits van het Franstalig verzet. Afgevaardigden van tien Waalse en Franstalige organisaties van Brussel[161] vergaderden op 20 september 1961 in het lokaal van de MPW-regionale en richtten definitief het eerder geplande Front pour la Défense de Bruxelles op[162], waarin de MPW een voortrekkersrol zou spelen. Raymond Latin, de Luikse secretaris van de Brusselse regionale, werd de eerste voorzitter van het FDB[163] en verpersoonlijkte zowat de Waals-Brusselse solidariteit tegenover een als agressief en fasciserend ervaren flamingantisme.

Het FDB richtte tegen beide marsen een protestmeeting in, telkens voor een volle Madeleinezaal[164]. Vooral de tweede mars provoceerde een brede Franstalige mobilisatie. Naar aanleiding van de Waalse feesten te Brussel organiseerden het FDB en het Comité Central d'Action Wallonne op 29 september 1962 een *marche des Bruxellois dans Bruxelles,* die verscheidene duizenden op straat bracht[165]. Gedurende de dagen voor de mars lanceerde de Brusselse MPW de operatie *Bruxelles Libre* door het verspreiden van speldjes met *Bruxelles Libre* en *Autodétermination* onder de Brusselse bevolking[166]. Na de woelig verlopen mars hield de Brusselse MPW-regionale met de rest van het FDB een stille protestbetoging[167].

De Vlaamse marsen hadden ongetwijfeld een verenigend effect bij de Brusselse Franstaligen, dat zich in het FDB kristalliseerde. Doch binnen deze structuur, die zowel Walen als Franstalige Brusselaars, federalisten als niet-federalisten verenigde, bleven latente spanningen bestaan. De indirecte opbouw van het FDB, waardoor alle organisaties op basis van gelijkheid waren vertegenwoordigd[168], verleende aan kleine en radicale

groepen als het Bloc Francophone van de abbé de Froidmont[169], evenveel gewicht als veel grotere en meer gematigde groepen als de MPW, die voortdurend waarschuwde tegen anti-Vlaams racisme[170]. Het FDB kreeg daardoor een radicaler imago, dan de gematigden er eigenlijk aan wilden geven. Op een meeting van het FDB in maart 1962 waarschuwde de gastspreker van de MPW, François Perin, het FDB voor elk *poujadisme linguistique* [171]. Ook de Brusselse MPW liet verstaan geen al te vergaande standpunten te willen innemen: *'Nous informons le Front de Défense de Bruxelles que, s'il désire l'appui des Wallons tant de la capitale que de la Wallonie, il a tout intérêt à abandonner la politique 'ultra' qu'il pratique* [172]'. Deze onderliggende conflicten zouden echter blijven bestaan. De oprichting van het FDF uit de grote groepen van het FDB in samenwerking met het Rassemblement pour le Droit et la Liberté ging overigens doelbewust zoveel mogelijk voorbij aan de kleine onstuimige groepen[173].

De Brusselse regionale werd eveneens ingeschakeld in de nationaal opgezette acties van de MPW. Wij hebben reeds gezien hoe de Waalse petitie te Brussel een bijzonder succesvol resultaat had opgeleverd. Politiek belangrijker was de opstelling van de Brusselse MPW in de actie rond de gemeenteraadsverkiezingen van 1964. De Algemene Raad van de MPW had verklaard geen eigen lijsten te willen indienen en ook de Brusselse regionale had dat standpunt ingenomen[174]. Net als in Wallonië echter wilde een deel van de beweging het programma ook electoraal, als politieke partij vertalen. In de loop van mei 1964 werd het Front Démocratique des Bruxellois de Langue Française opgericht met de medewerking van verscheidene Brusselse MPW-leiders[175]. Het was aanvankelijk de bedoeling om de traditionele partijen via de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 een electorale waarschuwing te geven, maar uiteindelijk besloot het Front in 1964 nog niet met lijsten op te komen[176]. Toch werd onder meer te Etterbeek een autonome Franstalige lijst gepatroneerd, namelijk de van de BSP afgescheurde Union Démocratique et Francophone, waarop de MPW-militant Adrien Motte, oud BSP-gemeenteraadslid en één van de eerste actieve FDF-leden, zou verkozen worden[177]. De Brusselse MPW zelf volgde dezelfde tactiek als de rest van de beweging, echter met een aan Brussel aangepaste vraagbaak aan de kandidaten. Naast de gewone MPW-eisen werd de kandidaten gevraagd zich te engageren voor de samenroeping van een Brusselse assemblée, het bevorderen van de Franse cultuur, het verdedigen van de vrije keuze van de huisvader voor de onderwijstaal en van het Franstalig onderwijs in de periferie, het beperken van de tweetaligheid van de ambtenaren in de gemeentelijke diensten volgens het principe ééntaligheid van de ambtenaar, tweetaligheid van de dienst[178]. De vraagbaak werd positief beantwoord door alle KP-lijsten, de vernoemde Union Démocratique et Francophone en verscheidene individuele kandidaten van lokale lijsten, de BSP, enige christen-democraten en nogal wat PLP-kandidaten[179]. Dit electorale optreden van de MPW-regionale leidde, zo mogelijk nog scherper dan elders, tot een open confrontatie

met de BSP-Federatie, die de MPW ervan beschuldigde als partij op te treden. In november 1964, nog voor het nationaal congres, sloot de Federatie Camille Mattard en Joseph Desamory, respectievelijk ondervoorzitter en secretaris van de regionale, uit de partij[180]. De politieke betekenis van de harde reactie van de Federatie moet ook hier worden gerelativeerd. De breuk van een leidend deel van de MPW met de socialistische zuil was immers reeds vooraf gebeurd. Bovendien zijn het niet de uitgeslotenen geweest, die naar het FDF overstapten[181]. De oprichting van het FDF had echter wel beslissende gevolgen voor de MPW te Brussel. Reeds in de loop van 1964 ging de werking van de regionale sterk achteruit[182] en na een korte opleving rond de gemeenteraadsverkiezingen[183] verviel de Brusselse MPW-regionale definitief tot een papieren organisatie[184].

6. Conclusies

De MPW is direct ontstaan uit de socio-economische problematiek van het *déclin wallon,* dat in de staking tegen de Eenheidswet een scherpe uiting vond. Rond het renardistisch schema van economische structuurhervormingen door middel van federalisme richtte datgene, wat overbleef van de Waalse syndicale eenheid een drukkingsgroep op, geënt op een deel van diezelfde Waalse syndicale structuren. De MPW wilde geen nieuwe vakbond of partij zijn en bleef zich richten tot de bestaande traditionele partijstructuur van de BSP. De MPW werkte een eigen federaal model uit. Zij wenste een globale oplossing en mobiliseerde ook steeds daartoe. Het federalistische thema stond centraal in alle manifestaties en eveneens in de grote Waalse petitie van 1963. De eis tot globale regeling stond diametraal tegenover de regeringspolitiek, waar ook de BSP aan meewerkte.

De MPW werd snel geconfronteerd met moeilijkheden in de politieke vertaling van haar eisenpakket. De BSP nam in Wallonië immers niet de leiding van de federalistische tendens. De groeiende conflicten met de MPW deden de partij zelfs stappen terug zetten in vergelijking met de stellingnamen van de Waalse socialistische congressen door het aanvaarden van het geenszins federalistische *Compromis der Socialisten.* De onverzettelijke vijandigheid kreeg haar beslag in de op het congres van 1964 uitgesproken onverenigbaarheden. Een deel van de MPW bleef desondanks trouw aan de BSP, een andere groep ging over tot de oprichting van nieuwe partijen. In Wallonië zullen verscheidene formaties samensmelten tot het *Rassemblement Wallon.* Te Brussel ligt een deel van de MPW-regionale mede aan de basis van het FDF.

De MPW was meer dan enkel een communautaire of taalkundige pressiegroep. Zij vormde eveneens een contestatie van het bestaande politieke systeem in zijn geheel. Tegenover de besloten politiek van de traditionele politieke elites, vroeg de MPW een open oplossing met een directe band naar de burger, waarvoor het meest afdoende middel werd gezien in de

referendale techniek. De Waalse petitie vormde in dat licht een directe aanval op de machtsconcentratie bij de politieke elites. Als grondslag voor het federalisme hanteerde de MPW een ideologie van vrijheid en zelfbeschikking. Naast de voor de hand liggende oplossing voor Vlaanderen en Wallonië, vond de MPW, en niet in het minst Renard zelf, daarin eveneens een belangwekkende benadering voor het probleem Brussel. De zelfbeschikkingsdoctrine impliceerde als het ware de eigen verantwoordelijkheid van de Brusselse bevolking zelf voor haar eigen statuut in een toekomstige federatie. Het bestaan van een autonoom Brussels statuut diende voor de MPW te worden gelegitimeerd door het bestaan van een representatieve Brusselse federalistische beweging, die zelf voor dat statuut zou ijveren.

De elementen *Bruxelles Libre* en *Autodétermination* waren van aanzienlijk belang voor het succes van de MPW te Brussel zelf. De Brusselse aanhang wordt natuurlijk eveneens verklaard door de solidaire band van de ingeweken Waal met zijn streek van herkomst, door de banden van de socialistische ambtenaren met de staking en niet in het minst door het feit dat de Franstalige ambtenaar in de taalwetgeving een directe bedreiging van zijn positie kon zien. De analyse dient echter ook op een hoger niveau te worden geplaatst. De ontleding van de Brusselse aanhang toont immers aan dat deze gevormd werd door een groep met hoge geografische mobiliteit, een daaraan gekoppelde eerder losse band naar een zuilapparaat en die voornamelijk uit *white collars* bestond. Het is voldoende wetenschappelijk aangetoond dat dergelijke groepen specifiek gevoelig zijn voor status, participatie en vrijheid. De frustratie in de bevoogding door een politieke klasse, die voor hen niet meer representatief kon zijn, deed deze groepen zoeken naar een politiek alternatief. Een deel van de Brusselse MPW, die een leidende rol speelde in het Franstalig verzet in de hoofdstad, lag direct mede aan de basis van de oprichting van het FDF. Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit FDF in aangepaste vorm deze benadering van *liberté* overnam en met het bekende *ne plus voter comme papa* rechtstreeks het traditionele partijstelsel viseerde. Het is evenmin verwonderlijk dat het FDF, althans in de beginfase, in deze zelfde sociale strata zou recruteren en electorale aanhang verwerven[185]. Deze elementen tonen aan dat de politieke rol van de MPW veel verder ging dan het kristalliseren van een vernieuwd Waals bewustzijn, dat door een deel direct partijpolitiek werd vertaald. De MPW heeft eveneens in niet onbelangrijke mate bijgedragen tot de oprichting van een Brusselse Franstaligenpartij en tot de formulering van haar maatschappelijk concept.

Tyssens

Noten

Lijst van afkortingen

ABVV Algemeen Belgisch Vakverbond.
ACOD Algemene Centrale der Openbare Diensten
BBTK Bond der Bedienden, Technici en Kaders
BSP Belgische Socialistische Partij
CMB Centrale der Metaalbewerkers
FDB Front pour la Défense de Bruxelles
FDF Front Démocratique des Francophones
FHMW Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon
KP(b) Kommunistische Partij van België
MOC Mouvement Ouvrier Chrétien
MPW Mouvement Populaire Wallon
PLP Parti de la Liberté et du Progrès

1 M.-P.Herremans, *La Wallonie. Ses griefs, ses aspirations* (Brussel, 1952), p. 205.
2 *Ibidem,* pp. 206-7; F. Perin, *Histoire d'une nation introuvable* (Brussel, 1988), pp. 103-5.
3 R. De Nolf, *Federalisme in België als grondwettelijk vraagstuk* (Antwerpen, 1968), p. 109.
4 F. Perin, *Histoire,* p. 105.
5 *Ibidem,* pp. 112-13.
6 M.-P. Herremans, *La Wallonie,* p. 208.
7 *Ibidem,* p. 212.
8 *Ibidem,* p. 212-18.
9 F. Dehousse & G. Truffaut, *L'état fédéral en Belgique* (Luik, 1938), pp. 14-7; R. De Nolf, *Federalisme,* pp. 242-50.
10 M.-P. Herremans, *La Wallonie,* pp. 58-9.
11 *Ibidem,* p. 59.
12 *Projet d'instauration du fédéralisme en Belgique par la Commission des Affaires Wallonnes de la Fédération Liégeoise du PSB* (Luik, 1945).
13 M.-P. Herremans, *La Wallonie,* pp. 229-30.
14 *Ibidem,* p. 230.
15 R. De Nolf, *Federalisme,* pp. 250-62.
16 J.-M. Dehousse & U. Destrée, 'Les institutions fédérales dans les projets des socialistes wallons', *Res Publica,* 5 (1963), p. 36.
17 M.-P. Herremans, *La Wallonie,* p. 86; P. Theunissen, *1950: ontknoping van de koningskwestie* (Antwerpen,1984), pp. 35-9.
18 L.-E. Troclet, *La Wallonie et les allocations familiales* (Luik, 1939).
19 R. Moreau, *Combat syndical et conscience wallonne. Du syndicalisme clandestin au Mouvement Populaire Wallon* (1943-1963) (Brussel, 1984), pp. 55-7.
20 R. Hemmerijckx, 'Syndikaat in oorlog. De socialistische vakbeweging in oorlogstijd en de ontstaansgeschiedenis van het Renardisme (1940-1945)'(onuitgegeven licentieverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, 1985).
21 R. Moreau, *Combat syndical,* pp. 38-40; *Problemen,* 3 (1948), p. 169.
22 Finet werd lid van de Hoge Autoriteit van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal.
23 R. Moreau, *Combat syndical,* pp. 40-1.
24 *Ibidem,* pp. 41-3.
25 *Ibidem,* pp. 76-80, 91.

26 *Ibidem*, pp. 43-52; *Situation économique et perspectives d'avenir.* Congrès extraordinaire 30-31 octobre 1954 (Brussel, 1954); *Holdings et démocratie économique* (Luik, 1956).
27 R. Moreau, *Combat syndical,* pp. 85-6; V. Féaux, *Cinq semaines de lutte sociale. La grève de l'hiver 1960-1961* (Brussel, 1963), pp. 29-31.
28 Er dient opgemerkt dat verscheidene Henegouwse leiders als Arthur Gailly niet aanwezig waren. De Waalse reflex binnen het ABVV was dus reeds van bij het begin gehypothekeerd, zie G. Spitaels, 'Le Mouvement Populaire Wallon', *L' Année Sociale* (1961), p. 104.
29 *Ibidem*, pp. 104-5; R. Moreau, *Combat syndical,* pp. 105-24; V. Féaux, *Cinq semaines,* pp. 47-9.
30 *Ibidem*, pp. 49-52.
31 R. Moreau, *Combat syndical,* p. 132.
32 *Ibidem*, pp. 135-38; V. Féaux, *Cinq semaines,* pp. 56-9.
33 V. Féaux, *Cinq semaines,* p. 69.
34 Voor de verspreiding van de staking zie V. Féaux, *Cinq semaines,* pp. 171-73; R. Gubbels, *La grève, phénomène de civilisation* (Brussel, 1962), pp. 66-91.
35 R. Moreau, *Combat syndical,* pp. 141-50.
36 *Ibidem*, pp. 160-61.
37 *Ibidem*, pp. 162-65.
38 *Ibidem*, pp. 169-74; *Combat,* 12 jan. 1961, p. 1.
39 *Idem*, *Combat syndical,* pp. 176-81; V. Féaux, *Cinq semaines,* p. 147.
40 R. Moreau, *Combat syndical,* p. 173.
41 V. Féaux, *Cinq semaines,* p. 149.
42 R. Moreau, *Combat syndical,* p. 192.
43 *Ibidem*, pp. 200-2.
44 *Ibidem*, pp. 206-8.
45 *Ibidem*, pp. 217-37; *Combat,* 2 febr. 1961, pp. 6-7.
46 De commissie was samengesteld uit zeven Walen: Castel, Dedoyard, Genot, Latin, Renard, Tamigniaux, Schugens, en zeven Vlamingen: Baeyens, Janssens, Major, Thys, Valkeners, Van Daele en Vansina en vier Brusselaars, twee Nederlandstaligen: De Bock, Debunne en twee Franstaligen: Brouhon, Leclercq, cfr. G. Spitaels, 'La "crise" de la FGTB', *L' Année Sociale* (1961), p. 152.
47 Tegenover het confederale voorstel van Renard stond immers het voorstel van Henegouwen zoals verdedigd door Henri Castel, dat voorzag in taalpariteit met een aantal garanties voor de Walen. Dit voorstel verkreeg een meerderheid in de commissie.
48 De oplossing van dit communautair probleem zou nog enige tijd aanslepen. Noch het voorstel van de commissie, noch het dichter bij Renard staande voorstel van de ACOD kregen een voldoende meerderheid op het congres van dec. 1961. De diverse verzoeningspogingen zouden pas medio 1963 uitmonden in een compromis, waarbij de regio's meer autonomie kregen (embryonale intergewestelijken) en de MPW-syndicale groepen werden ontbonden. Er kwam ook taalpariteit maar de ABVV werd geen confederale structuur, cfr. G. Spitaels, 'Le congrès extraordinaire de la FGTB', *L' Année Sociale* (1963), pp. 286-95.
49 R. Moreau, *Combat syndical,* pp. 244-45.
50 M.-P. Herremans, 'Le Mouvement Populaire Wallon', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 275 (1965), p. 7; R. Campé & M. Dumon & J.J. Jespers, *Radioscopie de la presse belge* (Verviers, 1975), p. 484.
51 *Combat,* 2 maart 1961, p. 1: Renards ontslag zal in de daaropvolgende maanden worden gevolgd door dat van Genot, Willy Schugens, Robert Moreau en Raymond Latin.

52 G. Spitaels, 'Le Mouvement Populaire Wallon', p. 105; *L'histoire du Mouvement Wallon. Journée d'étude de Charleroi,* 26 février 1976 (Charleroi, 1976), p. 78.
53 Luik: CMB, BBTK, ACOD; Namen-Luxemburg: CMB, BBTK, ACOD; Borinage: CMB, ACOD-spoor; Centre: Steenbewerkers; Charleroi: BBTK, ACOD en tramwaymen Henegouwen; Brussel: ACOD; cfr. G. Spitaels, 'Le Mouvement Populaire Wallon', p. 106; *Combat,* 25 jan. 1962, p. 5.
54 R. Moreau, *Combat syndical,* p. 265.
55 *Ibidem,* p. 257; G. Spitaels, 'Le Mouvement Populaire Wallon', pp. 102-3.
56 V. Féaux, *Cinq semaines,* p. 207; G. Spitaels, 'Le Mouvement Populaire Wallon', p. 105; *Combat,* 6 april 1961, p. 5.
57 Pamflet MPW du Tournaisis. Commerçants, Artisans, Pourquoi? FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson; MPW. Texte du discours introductif fait par André Renard lors de l'installation du Comité Liégeois du MPW (30 mars 1961), p. 6, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson; *Combat,* 9 maart 1961, p. 5.
58 Florkin was vooraf reeds actief in de Association pour le Progrès Intellectuel et Artistique de la Wallonie, cfr. F. Schreurs, 'Un nouveau venu. Le Mouvement Populaire Wallon', *Nouvelle Revue Wallonne,* 1 (1961), p. 10.
59 De dichter Marcel Thiry was permanent secretaris van de Académie Royale de Langue et de Littérature Françaises, cfr. *Socialisme,* 50 (1962), p. 218; F. Perin, *Histoire,* p. 191.
60 De KP leverde een belangrijke steun aan de MPW. Vooral Theo Dejace was zeer actief. Fernand Dehousse, voorzitter van de politieke commissie in 1961, zocht zowel KP- als MOC-militanten bij de werking te betrekken, cfr. brief van André Renard aan Fernand Dehousse 23 jan. 1962 (kopie), FHMW, papieren M. Bologne; Procès-verbal de la 2ème réunion de travail du 1er octobre 1961, p. 1, FHMW, papieren M. Bologne.
61 Verdere BSP-parlementairen in de MPW waren onder meer Harmegnies, Terwagne, Gruselin, Rassart, Merlot, Leburton, Busieau, Cools.
62 *Sauver la Wallonie* (Marcinelle, 1961), pp. 5-6; F. Perin, 'Le Mouvement Populaire Wallon', *Res Publica,* 2 (1961), pp. 198-99.
63 MPW. Texte du discours introductif fait par André Renard lors de l'installation du Comité Liégeois du MPW (30 mars 1961), p, 4, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
64 *Ibidem,* pp. 4-5.
65 MPW. Bureau d'information. Note n° 1 (18 mai 1961). Le mouvement populaire flamand comparé au mouvement populaire wallon, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
66 *Combat,* 25 mei 1961, p. 1; 1 juni 1961, p. 11; MPW. Bureau d'information. Note n° 2. Contre la création d'une usine sidérurgique à Selzaete, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
67 MPW. Bureau d'information. Le problème de l'eau, FHMW, papier I. Vrancken-Pirson.
68 *Sauver la Wallonie,* pp. 11-3.
69 *Le rapport Sauvy sur le problème de l'économie et de la population en Wallonie* (Luik, 1962).
70 Sauvy pleitte voor een Waalse sociale en demografische politiek, cfr. *Le rapport Sauvy,* pp. 46-7. Daar waar in MPW-kring deze oplossing zeer gunstig werd genoemd, werd vanuit officiële zijde, zoals de Hoge Raad voor het Gezin, aangedrongen om de sociale zekerheid als element van solidariteit tussen de gemeenschappen te behouden, cfr. *Combat,* 8 maart 1962, p. 4. *Advies van de Hoge Raad voor het Gezin inzake het verslag Sauvy* (1962), pp. 6-7. Met dank aan Ernest De Bock voor het ter beschikking stellen van dit document.

71 Commission politique MPW. Projet de résolution. 1962, FHMW, papieren M. Bologne. Commission politique MPW. Révision de l'article 131 de la Constitution, FHMW, papieren M. Bologne.
72 Commission politique MPW. Travaux préparatoires au congrès. Procès-verbal de la première réunion plénière (Namur, 17 nov. 1962), p. 2, FHMW, papieren M. Bologne.
73 *Sauver la Wallonie,* pp. 3-4.
74 Een eerste betoging te Marcinelle, geboortedorp van Destrée, wist op 30 sept. 1961 8 000 à 9 000 mensen te verzamelen, cfr. *Combat,* 5 okt. 1961, pp. 1-3. De manifestatie te Luik op 15 april 1962 mobiliseerde 30 000 à 40 000 personen, cfr. *Combat,* 19 april 1962, pp. 4-5.
75 MPW Canton de Liège. Syllabus relatif à la campagne d'information juin-juillet 1963 (14 juin 1963), p. 1, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
76 Réunion du Conseil Général du samedi 16 févr. 1963, FHMW, papieren M. Bologne.
77 R. Moreau, *Combat syndical,* pp. 309-12.
78 MPW. Texte du discours introductif fait par André Renard lors de l'installation du Comité Liégeois du MPW (30 mars 1961), p. 9, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
79 Petitieblad Collège Exécutif de Wallonie, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
80 R. Moreau, *Combat syndical,* p. 324.
81 *Combat,* 21 nov. 1963, p. 1. Situation du pétitionnement au 22 nov. 1963. Document provisoire et confidentiel du CEW, FHMW, papieren M. Bologne.
82 *Le Peuple,* 17 mei 1961, p. 1; 24 mei 1961, pp. 1-2; *Combat,* 25 mei 1961, p. 3.
83 *Combat,* 1 juni 1961, p. 8; 28 sept. 1961, p. 9; 19 okt. 1961, p. 5.
84 Onder meer Ernest Glinne bleef.
85 Brief Fernand Dehousse aan André Renard 19 jan. 1962 (kopie) met brief André Renard aan Fernand Dehousse 23 jan. 1962 (kopie), FHMW, papieren M. Bologne.
86 Commission politique MPW. Projet de résolution (1962), FHMW, papieren M. Bologne. MPW. Groupe d'études. Pourquoi le MPW dit non aux projets linguistiques du Gouvernement, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
87 Commission politique MPW, Travaux préparatoires au Congrès. Procès-verbal de la première réunion plénière (Namur, 17 nov. 1962), p. 1, FHMW, papieren M. Bologne.
88 'En obligeant, par un vote de congrès national, les socialistes wallons à abandonner leur positions wallonnes, le Bureau du parti risque de se trouver en présence des conditions objectives à la naissance et au développement d'un Parti Wallon', cfr. MPW. Non au 'Compromis', p. 4, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson; *Combat,* 7 nov. 1963, pp. 8-10; 14 nov. 1963, p. 13; 21 nov. 1963, pp. 7-8.
89 F. Perin, *Histoire,* p. 189.
90 Een door Perin en Moreau uitgevoerde teststemming betreffende het al dan niet optreden als partij in dec. 1963 onder de MPW-leden van Marchienne-Docherie vertoonde een grote meerderheid ten voordele van een nieuwe partij. Moreau trok daaruit zijn conclusies, cfr. R. Moreau, *Combat syndical,* p. 325.
91 Brief Robert Moreau aan Maurice Bologne 6 nov. 1963, FHMW, papieren M. Bologne. Brief van Robert Moreau aan André Genot 8 jan. 1964 (kopie), FHMW, papieren M. Bologne.
92 MPW. Rapport au congrès fédéral du 1er mars 1964 (Jambes), pp. 2-3, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson; *Combat,* 18 jan. 1964, p. 2.
93 MPW. L'attitude du MPW vis-à-vis des élections communales (mei 1964), p.2, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
94 Elections communales 1964. Formules d'engagement, FHMW, papieren A. Genot.

95 *Ibidem*: Glinne en zijn afdeling Courcelles bijv. steunden collectief. Ook het Front Wallon en de Parti de l'Unité Wallonne steunden de eisen.
96 'Le problème des incompatibilités soumis au congrès du parti socialiste belge des 12 et 13 déc. 1964 et ses conséquences II', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 272 (1965), pp. 2-3.
97 De uitgebreide Algemene Raad van de MPW antwoordde met een gesigneerd engagement: 'Considérant que leur idéal socialiste ne peut se renforcer et progresser qu'avec l'adhésion de la population wallonne au fédéralisme et aux réformes de structures, (ils) déclarent formellement poursuivre l'exercice de leur mandat au sein du Conseil élargi du MPW', cfr. MPW. Lettre aux militants wallons n° 6, p. 2, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
98 Jacques Yerna werd voor enige jaren geschorst. Federatie Brussel trad een stuk harder op, cfr. *Combat,* 12 nov. 1964, p. 4.
99 Onder meer Perin.
100 *Aperçu de l'histoire du Rassemblement Wallon* (Huy-Waremme, 1981).
101 Brief François Perin aan Georges Vrancken 23 juni 1961, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
102 Tableau des problèmes institutionnels posés par l'instauration du fédéralisme, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
103 Rapport à soumettre aux travaux de la section politique du congrès du MPW. Instauration d'un régime fédéral en Belgique, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
104 De Brusselse vertegenwoordiging kon enkel in eerste ronde blokkeren. In een tweede ronde konden enkel nog Vlaanderen en Wallonië een beslissing tegenhouden.
105 Met uitzondering van gratie en amnestie: de Walen wilden verschillend beleid inzake bestraffing van collaboratie mogelijk maken.
106 MPW. Procès-verbal de la 3ème réunion de travail du samedi 7 oct. 1961, p. 7, FHMW, papieren M. Bologne.
107 Congrès du Mouvement Populaire Wallon. Rapport de la Commission Politique. Cfr. W. Houtman, *Vlaamse en Waalse documenten over Federalisme* (Schepdaal, 1963), pp. 209-26; *Combat,* 2 nov. 1961, pp. 9-11.
108 Tableau des problèmes institutionnels posés par l'instauration du fédéralisme, pp. 5-7, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
109 *Combat,* 29 juni 1961, p. 10; *Pourquoi Pas?*, 23 juni 1961, p. 23. Renard nam deze visie beknopt over in: A. Renard, 'A propos d'une synthèse applicable à deux Peuples et à trois Communautés', *Synthèses,* 186 (1961), pp. 204-36.
110 Rapport à soumettre aux travaux de la section politique du congrès du MPW. Instauration d'un régime fédéral en Belgique, pp. 3-4, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
111 *Ibidem*, p. 4
112 *Ibidem.*
113 *Ibidem*, p. 5.
114 *Ibidem.*
115 *Ibidem.*
116 *Ibidem*, p. 16.
117 *Ibidem*, p. 6.
118 *Ibidem.*
119 *Ibidem*, pp. 14-6.
120 MPW. Procès-verbal de la 1ère réunion de travail du samedi 16 sept. 1961. Projet d'amendement, pp. 5-6, FHMW, papieren M. Bologne.

121 *Ibidem*, p. 6.
122 MPW. Procès-verbal de la 2ème réunion de travail du dimanche 1er oct. 1961, p. 1, FHMW, papieren M. Bologne.
123 *Ibidem*, pp. 6-7.
124 *Ibidem*, p. 9.
125 'Un intérêt de propagande', cfr. MPW. Procès-verbal de la 3ème réunion de travail du samedi 14 oct. 1961, p. 5, FHMW, papieren M. Bologne.
126 MPW. Travaux préparatoires de la commission politique. Proposition d'amendement au texte des résolutions de la commission déposé par Victor Baty, FHMW, papieren M. Bologne.
127 MPW. Procès-verbal de la 5ème réunion de travail du samedi 21 oct. 1961, pp. 1-3, FHMW, papieren M. Bologne.
128 MPW. Procès-verbal de la 2ème réunion de travail du dimanche 1er oct. 1961, p. 4, FHMW, papieren M. Bologne.
129 *Combat,* 23 nov. 1961, p. 10.
130 *Ibidem*, p. 15.
131 De MPW van Charleroi bestond vooral uit vooraf actieve leden van Wallonie Libre en stond vooral achter federalisme met twee, cfr. M.-P. Herremans, 'Le Mouvement Populaire Wallon', p. 7.
132 MPW. Procès-verbal de la 3ème réunion de travail du dimanche 1er oct. 1961, p. 7, FHMW, papieren M. Bologne.
133 Brief Maurice Bologne aan François Perin 18 nov. 1962, FHMW, papieren M. Bologne.
134 *Pourquoi Pas?,* 24 nov. 1961, pp. 13-9.
135 *Jean Prolo,* 2 dec. 1961, p. 1.
136 Naast de geschreven bronnen is dit deel eveneens gebaseerd op twee interviews met Léon Defosset (oud-voorzitter MPW-regionale Brussel, kamerlid en burgemeester voor FDF en vervolgens PS) op 10 en 17 maart 1986, een telefoongesprek met Dr. Jean Dufaux (1965 ondervoorzitter regionale Brussel) op 13 dec. 1988 en een interview met Jeannie Mattart-Wilmotte (weduwe van Camille Mattart, ACOD-vrijgestelde en ondervoorzitter van de regionale) op 15 dec. 1988.
137 *Combat,* 6 juli 1961, p. 7.
138 Deze permanentie werd uitgeoefend door Jean Benoit in *café de la Meuse* in de Leopoldswijk, *Combat,* 3 aug. 1961, p. 15. Communiqué de la permanence, papieren C. Mattart. Deze documenten bevinden zich bij de auteur. Met dank aan Jeannie Mattart-Wilmotte, die ons deze documenten ter beschikking stelde.
139 *Combat,* 19 okt. 1961, p. 14.
140 *Idem*, 8 juni 1961, p. 23; 22 juni 1961, p. 9.
141 *Idem*, 29 juni 1961, p. 10; *Socialistische Standpunten*, 2 (1962), p. 131.
142 Notities MPW kaderdag Pont-à-Lesse 24 juni 1962, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
143 *Combat,* 7 maart 1963, p. 15.
144 *Idem*, 19 april 1962, p. 5.
145 Deze gegevens zijn gebaseerd op de volgende documenten, aangevuld met de geciteerde mondelinge getuigenissen. MPW, Régionale de Bruxelles. Liste des militants de la régionale, FHMW, papieren A. Genot. MPW Bruxelles. Comité régional, papieren C. Mattart.
146 *Combat,* 7 sept. 1961, p. 15.
147 *Idem*, 25 jan. 1962, p. 5.
148 Onder meer Camille Mattart als ondervoorzitter.

149 Notities MPW kaderdag Pont-à-Lesse 24 juni 1962, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
150 Haast allen waren afgevaardigden van ACOD (Onder meer Maurice Delogne, Joseph Desamory, Camille Mattart, Gilbert Puremont, André Résimont) en er was ook één afgevaardigde van CMB (Decaigny).
151 Respectievelijk Roger Forton en Henri Groslambert.
152 Onder meer advocaat Jacques Moins en kunstschilder Roger Somville. Sommigen waren ex-lid zoals Camille Mattart, cfr. L. Peiren, 'De kommunistische partij van België tussen 1958 en 1965. Een partijanalyse' (onuitgegeven licentieverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, 1988), dl. II, pp. 326-27.
153 Onder meer Victor Joly, Marcel-Hubert Grégoire, Eugène Pauly. Camille Mattart was na de oorlog voorzitter geweest van de jongeren van Wallonie Libre.
154 Onder meer André Barbier, Amédée Dubuisson, Adrien Motte, Roger Maingain waren actieve leden van de Ligue, cfr. *Ligue Wallonne de l'Agglomération Bruxelloise*, 3 (1961), p. 2.
155 Onder meer Eugène Pauly, Urbain Missaire, Roger Maingain.
156 Na een bericht over de deelname aan de Vlaams-Waalse studiedag van 16 mei 1961, *Combat*, 25 mei 1961, p. 9, werd geen spoor meer gevonden van de Amicale. De groep was eveneens afwezig in het Front de Défense de Bruxelles.
157 Onder meer Marcel-Hubert Grégoire en Adeline Hennebelle, zie inschrijvingsbulletins Vlaams-Waalse studiedag 16 mei 1961, FHMW, papieren M.Bologne.
158 *Combat*, 16 nov. 1961, p. 10. Dit voorstel kwam nagenoeg woordelijk overeen met het programma dat de Amicale Socialiste eind 1960, begin 1961 had verdedigd, cfr. M.-H. Grégoire, *Contribution à la défense de la Démocratie* (Brussel, 1960), pp. 79-80; *Combat*, 6 april 1961, p. 9. Het compromis werd ook gesteund door de groepen van het FDB, *Ligue Wallonne de l'Agglomération Bruxelloise*, 10 (1961), p. 7.
159 *Combat*, 23 nov. 1961, p. 17.
160 *Idem*, 26 okt. 1961, p. 1; 20 okt. 1962, pp. 1-3; *La Wallonie*, 23 okt. 1961, p. 1; 15 okt. 1962, p. 1.
161 MPW, Ligue Wallonne de l'Agglomération Bruxelloise, Bloc Francophone, Bloc de la Liberté Linguistique, Parti de l'Unité Wallonne, Ligue Wallonne de Woluwé-Saint-Lambert, Avant-Garde Wallonne, Rénovation Wallonne, Association Wallonne du Personnel des Services Publics, Wallonie Libre, Wallons du Bassin du Centre, Ligue Wallonne de Saint-Gilles.
162 *Ligue Wallonne de l'Agglomération Bruxelloise*, 8 (1961), p. 5.
163 Hij zou worden opgevolgd door Victor Laloux van het Bloc de la Liberté Linguistique, *Combat*, 16 febr. 1963, p. 7.
164 *Combat*, 9 nov. 1961, p. 3; *La Wallonie*, 13-14 okt. 1962, p. 1.
165 *Idem*, 6 okt. 1962, p. 1. Pamflet 'Marche des Bruxellois dans Bruxelles', papieren C. Mattart.
166 Spelden 'Bruxelles Libre' Autodétermination', papieren C. Mattart. Pamflet 'Opération Bruxelles Libre', papieren C. Mattart.
167 *Le Soir*, 16 okt. 1961, p. 1.
168 Aanvankelijk zetelde er voor elke groep één afgevaardigde in het executief comité, *Ligue Wallonne de l'Agglomération Bruxelloise*, 8 (1961), p. 5. Volgens Léon Defosset moeten er dat later twee zijn geworden.
169 De abbé de Froidmont bezielde een kleine unitaristische en francofiele groep, waaruit een Parti Francophone groeide, cfr. Circulaire Bloc Francophone (nov. 1962), FHMW, papieren H. Lapaille. Froidmont beschouwde Brussel als één van de 'avant postes contre le courant germanique', *La Vigie*, sept.-okt. 1962, p. 2.

170 *Combat.* Edition Spéciale MPW-Bruxelles, sept. 1962, pp. 1,4.
171 *Combat,* 29 maart 1962, p. 5. Het betrof vooral de slogan 'Bruxelles Français', die door Renard als imperialistisch werd beschouwd, *Combat,* 12 april 1962, p. 5.
172 *Combat,* 29 maart 1962, p. 5.
173 Dit werd ons bevestigd door Léon Defosset.
174 MPW. Régionale de Bruxelles. Bulletin Mensuel n° 3, 7 okt. 1964, p. 1, FHMW, papieren A. Genot.
175 *Pourquoi Pas?,* 15 mei 1964, pp. 3-7.
176 *Idem,* p. 5; 'Le ''phénomène'' FDF', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 299 (1965), p. 6.
177 'Le ''phénomène'' FDF', pp. 9,19.
178 MPW. Régionale de Bruxelles. A MM. les Candidats aux élections communales, FHMW, papieren A. Genot.
179 MPW. Régionale de Bruxelles. Bulletin mensuel n° 3, 7 okt. 1964, p. 2, FHMW, papieren A. Genot.
180 *Combat,* 5 nov. 1964, p. 2.
181 Voor bijv. Camille Mattart primeerde het linkse engagement boven de taalpolitiek.
182 Dat blijkt onder meer uit het feit dat de lidkaartenverkoop in de loop van 1964 stilviel, MPW. Section d'Uccle. Cartes de membres, papieren C. Mattart.
183 Brief Joseph Desamory aan André Genot 7 okt. 1964, FHMW, papieren A. Genot.
184 In 1965 werd wel nog een bestuur gekozen maar de werking blijkt stilgevallen, cfr. MPW. Régionale de Bruxelles. 1965, FHMW, papieren I. Vrancken-Pirson.
185 M. Elchardus, 'Burokratisch patronage en etnolinguisme', *Res Publica,* 1 (1978), pp. 141-65; K. Deschouwer, 'Het profiel van de Brusselse FDF-kiezer (1968-1978)', *Taal en Sociale Integratie,* 6 (1962), pp. 141-65; K. Deschouwer, 'Continuïteit en contradictie: het FDF in de jaren tachtig', *ibid.,* 7 (1984), pp. 110-21.

Els Deslé

Het ontstaan en de politieke betekenis van de Brussels-francofone beweging in de periode 1945-1958

Inleiding

In dit artikel wilden we aanvankelijk nagaan hoe de Brusselse component van de Waalse beweging zich na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde en welke rol deze kon spelen toen de zogenaamde communautaire breuklijn in de periode na 1958 centraal op de Belgische politieke agenda kwam te staan. Een van onze eerste bevindingen was echter dat zich te Brussel, grosso modo vanaf 1932, naast de traditionele Waalse beweging ook een francofone beweging ontwikkelde, die met de eerste een zeer ambivalente relatie onderhield[1]. Aangezien deze francofone beweging onmogelijk op een eenduidige manier in te passen was in een bipolair schema dat een vaste breuklijn veronderstelt tussen het Vlaamse en het Waalse volk, of tussen Franstaligen en Nederlandstaligen, zagen we ons verplicht ook te onderzoeken welke tegenstellingen nu precies achter de noemer communautaire spanningen schuilgaan en welke hun betekenis is binnen het geheel van de Belgische naoorlogse politieke situatie. Dit ambitieuze plan stuitte uiteraard op heel wat moeilijkheden, die we hier bij wijze van inleiding even snel willen overlopen.

Om te beginnen is er natuurlijk de politieke actualiteit en, daarmee verbonden, het niet te ontkennen, huidige electorale belang van het communautaire conflict. Dat dit conflict in de afgelopen decennia, al dan niet ogenschijnlijk, het lot bezegelde van meerdere regeringen, en herhaaldelijk werd aangevoerd ter verklaring van niet onaanzienlijke stemmenverschuivingen, heeft aan beide zijden van de taalgrens geleid tot een onoverzichtelijke berg studies en publikaties, waarin allerlei organisaties op zoek gaan naar hun communautaire *roots*. In deze publikaties proberen ze hun huidige pro-Vlaamse, respectievelijk pro-Waalse, opstelling te legitimeren, door enerzijds te bewijzen dat beide volkeren sinds jaar en dag divergerende belangen hebben gekend, en door anderzijds met klem te wijzen op die leden van hun organisatie die in een zo ver mogelijk verleden reeds voor deze specifieke belangen opkwamen. Een zeer flagrant, maar geenszins alleenstaand, voorbeeld van dit commu-

nautaire opbod, wordt geleverd in een recent nummer van *Cahiers Marxistes* dat integraal aan Wallonië is gewijd. Vooral Claude Renard probeert hierin, aan de hand van enkele uitspraken van partijprominenten uit het verleden, te bewijzen dat de Belgische Communistische Partij in wezen altijd federalistisch is geweest, en dat de periodes waarin dat niet zo was, als niet meer dan, weliswaar pijnlijke, overgangsperiodes moeten worden beschouwd[2]. Een en ander heeft voor gevolg dat diegenen die een wetenschappelijke analyse van de communautaire kwestie willen afleveren, kunnen beschikken over stapels (gepubliceerd) bronnenmateriaal, waarin geen enkele communautaire oprisping uit het verleden, hoe onbelangrijk ook en van wie dan ook, onvermeld is gelaten, terwijl gelijktijdige niet-communautaire conflicten niet zelden met slechts enkele zinnen worden afgedaan. De onderzoeker die zich over dit soort bronnenmateriaal buigt, heeft dan ook de grootste moeite om de werkelijk relevante zaken van de overvloed aan bewaard gebleven details te onderscheiden.

Maar het zoeken naar communautaire *roots* in zo lang mogelijk vervlogen tijden levert nog een tweede probleem op, dat volgens ons fundamenteler is dan het vorige. Vele commentatoren vertonen immers de neiging, in navolging van het door hen geconsulteerde bronnenmateriaal, alle hierboven genoemde belangrijke en minder belangrijke gebeurtenissen op een zeer lineaire wijze opnieuw te interpreteren, vanuit het belang en de betekenis die heden ten dage aan hun zijde van de taalgrens aan de communautaire spanningen worden toegekend. Dit heeft voor gevolg dat alle conflicten, uitspraken, besluiten... uit het verleden, waarbij op de ene of de andere manier werd gerefereerd naar een Vlaamse, respectievelijk Waalse, eigenheid, worden herleid tot die ene, intrinsiek altijd terug te vinden breuklijn tussen het Vlaamse en het Waalse volk, of, in meer subtiele versies, tussen steeds dezelfde delen van die volkeren. Ten noorden van de taalgrens herleidt deze breuklijn zich dan, expliciet of impliciet, maar ten allen tijde, tot een breuklijn tussen het Vlaamse volk (lees: de Vlaamse arbeiders, middenklassen en lagere burgerij) en de Franstalige, eenzijdig op Wallonië georiënteerde, hoge burgerij, die haar macht maar niet wil afstaan[3]. En ten zuiden van de taalgrens wordt diezelfde breuklijn dan gedefinieerd als de tegenstelling tussen het Waalse volk (lees: de Waalse arbeidersklasse, en in mindere mate, de Waalse middenklassen) en de, sinds de laatste eeuwwisseling alsmaar sterker opdringende, Vlaamse burgerij, die in deze versie de, overigens al evenmin in Wallonië geïnteresseerde, francofone hoge burgerij wel van de staatsmacht heeft verdrongen[4]. Wij zijn ervan overtuigd dat dergelijke simplificaties de werkelijkheid ten zeerste geweld aandoen, en dat ze , hoe dan ook, geen verklaring kunnen bieden voor de wel bijzonder complexe positie van Franstalig Brussel in de naoorlogse periode[5]. In dit artikel zullen we dan ook proberen een analytisch onderscheid te maken tussen een drietal conflicten, die, volgens ons, samen verantwoordelijk kunnen worden geacht voor het feit dat zich, binnen het

kader van de Belgische eenheidsstaat, grosso modo vanaf de jaren 1960 van deze eeuw, twee onderscheiden cultuurgemeenschappen met zoveel nadruk zijn gaan definiëren dat het voortbestaan zelf van de eenheidsstaat bijwijlen in gevaar werd gebracht. Hoewel deze conflicten zich in de historische werkelijkheid tot een slechts moeizaam te ontwarren kluwen hebben vermengd, hebben ze toch een verschillend chronologisch verloop gekend, en wat vooral belangrijk is, hebben ze verschillende klassen en klassefracties in de arena gebracht. Vooral dat laatste kan, dachten wij, helpen verklaren waarom te Brussel na 1945 pro-Franstalig niet zo maar gelijk kan worden gesteld aan pro-Waals.

Tot slot van deze inleiding, moeten we nog een derde problematiek aansnijden, die een serene beschrijving van de communautaire spanningen in ons land ernstig bemoeilijkt, en waarvan de vorige twee problemen ten dele zijn afgeleid. Deze problematiek betreft de cruciale rol van de leden van de nieuwe intellectuele middenklasse, als de belangrijkste agenten van de Vlaamse, de Brussels-francofone[6], en, in ieder geval tot 1960/1, de Waalse beweging[7]. We zijn het eens met Roosens, daar waar hij stelt dat voor deze (in zijn geval: Vlaamse) intellectuele middenklasse, de communautaire bekommernissen in de eerste plaats dienst deden en doen als idealistische sublimering van hun strijd voor concrete, professionele belangen[8]. We denken deze stelling in wat volgt voldoende te kunnen illustreren aan de hand van de beschrijving van de Brussels-francofone beweging, die in de door ons bestudeerde periode, haar strijd zeer duidelijk oriënteerde op de tewerkstelling in de centrale en lokale administraties. Deze belangrijke, niet helemaal van dubbelzinnigheid verstoken, rol van de intelligentsia in het conflict heeft ten minste twee, niet te onderschatten, gevolgen voor het onderzoek terzake. Om te beginnen is het precies deze sociale categorie die op een relatief autonome manier de agenda van de massamedia, en ten dele ook de parlementaire agenda bepaalt. Het ligt dan ook voor de hand dat de communautaire problemen, die de intelligentsia zoals gezegd rechtstreeks aanbelangen, zich in de media en het parlement in een meer dan gewone aandacht zullen mogen verheugen. De onderzoeker die afgaat op deze aandacht, moet wel tot de conclusie komen dat het hier om een zeer gewichtig probleem met een zeer ruime weerklank gaat. En ten tweede ontsnappen de onderzoekers, zelf leden van de nieuwe intellectuele middenklasse, moeilijk aan het feit dat ze in het conflict veelal betrokken partij zijn. Het idealistisch sublimerend discours waarover we het hierboven al hadden, klinkt hen dermate vertrouwd in de oren dat ze, veel minder dan dit voor andere onderzoeksterreinen het geval is, in staat – of bereid – zijn de onderliggende belangen te doorgronden en te onthullen. Dit verklaart volgens ons, althans ten dele, waarom wetenschappelijke en semi-wetenschappelijke werken over de communautaire problematiek zelden of nooit een soortgelijk werk van de overzijde van de taalgrens citeren, tenzij dan om het een schrijnend gebrek aan objectiviteit te verwijten.

Het onderwerp zelf van dit artikel heeft ons ten minste voor dat laatste

euvel behoed: dat we ons gedurende enkele maanden moesten verdiepen in de documenten die door de Waalse en francofone beweging werden nagelaten, heeft er ons, die meer vertrouwd zijn met het Vlaamse discours terzake, als het ware toe verplicht beide visies met elkaar te confronteren. Onderhavig artikel moet dan ook worden gelezen als een eerste, zeer voorlopig, resultaat van deze confrontatie.

In het eerste deel van het artikel zullen we proberen de positie te bepalen van de Franstalige Brusselaars in de verschillende conflicten die volgens ons, in de naoorlogse periode, samen de communautaire kwestie vormen. In dit deel verwijzen we vooral naar de literatuur waarin we een antwoord zochten voor de problemen die zich opdrongen tijdens het consulteren van het hierboven vermelde bronnenmateriaal. De bronnen zelf komen op een veel meer rechtstreekse wijze aan bod in het tweede deel. Hierin analyseren we het ontstaan van een specifiek francofoon-Brussels ideeëngoed en dito organisatievormen in de periode 1945-1958 als een al dan niet bewust politiek antwoord van delen van de Brusselse intellectuele middenklasse op de evoluties in de in het eerste deel onderscheiden conflicten.

1. Op zoek naar verklaringen voor het ontstaan van een francofoon-Brussels gemeenschapsgevoel en daarop gebaseerde politieke organisatievormen

1.1. De strijd tegen de sociale taalgrens in Vlaanderen (1830-)

1.1.1. De algemene contouren van het conflict: de strijd tussen de Vlaamse arbeidersklasse en de Belgische francofone burgerij

Het oudste probleem dat verondersteld wordt aan de basis te liggen van de huidige communautaire spanningen in ons land, is zoals bekend, minder een communautair, dan wel een taal-probleem. Het vindt zijn oorsprong in het feit dat gedurende de 19de eeuw de Belgische bourgeoisie vrijwel exclusief Franstalig was, terwijl de ondergeschikte klassen (arbeiders- + middenklasse) in de noordelijke helft alleen Vlaamse dialecten spraken. Het is aan deze tegenstelling dat de ondertussen meermaals geïllustreerde equivalentie taalmuur = sociale muur is ontleend[9], en dat de Vlaamse beweging haar democratisch imago heeft te danken. Belangrijk hierbij is dat de 19de-eeuwse taaltegenstelling wel tot bovenstaande klassentegenstelling, maar niet op een eenduidige manier tot geografische regio's, laat staan tot onderscheiden volkeren is terug te brengen. Het fenomeen sociale taalgrens was integendeel een fenomeen dat zich binnen het noordelijk landsgedeelte ontwikkelde, waar het deel uitmaakte van de politiek van sociale segregatie waarop de jonge burgerij haar macht hoopte te vestigen[10].

Dat deze politiek uiteindelijk onhoudbaar is gebleken is genoegzaam bekend. Onder druk van de arbeidersstrijd, zag de burgerij zich, vanaf

het einde van de 19de eeuw, verplicht de politiek van pure repressie die ze tot dan toe had gevoerd, ten dele te vervangen door een strategie van politieke en ideologische beïnvloeding, waarbij steeds nieuwe klassefracties vertrouwd werden gemaakt met de burgerlijke waarden en normen, om tenslotte op een zeer geleidelijke manier te worden geïntegreerd in het politieke leven van het land[11]. Dat de taalproblematiek precies in deze overgangsperiode in een stroomversnelling is terechtgekomen, kan ons inziens geen toeval zijn[12]. Een keer de optie van de integratie genomen, lag het immers voor de hand dat de burgerij, haar administratief en politiek personeel en het volk, op zijn minst formeel, dezelfde taal zouden moeten leren spreken.

Het is dit uitgangpunt dat volgens ons aan de basis ligt van zowel de vernederlandsing van Vlaanderen, waarvoor in het laatste kwart van de 19de eeuw het licht op groen werd gezet[13], als de versnelling die het verfransingsproces in de hoofdstad vanaf diezelfde periode kenmerk te[14] [15]. In de hoofdstad kon de daar sterk vertegenwoordigde burgerij opteren voor de algehele verfransing van de ondergeschikte klassen, onder meer omdat de zeer specifieke sociale samenstelling van de Brusselse bevolking (veel ambtenaren en bedienden tegenover een numeriek zwakke, en grotendeels ambachtelijke, arbeidersklasse) er tegen het einde van de 19de eeuw, reeds een hoog percentage Franstaligen had opgeleverd[16], terwijl de voor de grootstad eigen mechanismen van sociale controle ervoor zorgden dat sociale promotie via de keuze van een andere taal er door een groot deel van de bevolking voor mogelijk werd gehouden[17]. In de rest van Vlaanderen hoorde de totale verfransing niet tot de mogelijkheden: het aantal Franstaligen was er om allerlei redenen veel te klein gebleven (een handvol franskiljonse bourgeois in elke provinciestad en enkele verfranste klerken), de kloof tussen deze francofonen en de rest van de bevolking was te groot, en last but not least, er was een zelfbewuste (intellectuele) middenklasse gegroeid, die van de vernederlandsing van Vlaanderen één van haar belangrijkste strijdpunten had gemaakt.

1.1.2. De strijd van de Vlaamse middenklassen voor de vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen en de reactie van hun francofone klassegenoten

Hoewel de noodzaak tot het opheffen van de sociale taalgrens, volgens ons, werd bepaald door de relatie tussen arbeidersklasse en burgerij, toch heeft deze arbeidersklasse van de taalkwestie nooit een van haar bevoorrechte strijdpunten gemaakt[18]. Het zijn daarentegen, vanaf het midden van de 19de eeuw, vrijwel uitsluitend de intelligentsia geweest die de effectieven voor de Vlaamse beweging hebben geleverd. Zij wisten zich gediscrimineerd door een staatsapparaat dat nagenoeg alleen Franstaligen aanwierf en hadden begrepen dat de vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen heel wat betere beroepsperspectieven bood. Dat ze zich in de strijd hiervoor beriepen op de rechten van het Vlaamse volk,

de Vlaamse arbeiders, lag voor de hand: ze stonden aan dezelfde kant van de taalbarrière en vormden inderdaad potentiële bondgenoten voor de strijd tegen de Franstalige burgerij[19].

Maar doordat de Vlaamsbewuste middenklasse er, zeker voor de Eerste Wereldoorlog, nooit in is geslaagd haar eisen zo te formuleren dat de Vlaamse arbeiders ze ook als de hunne konden herkennen, heeft ze de strijd tegen de sociale taalgrens, die zij meer en meer ging definiëren als een strijd voor de algehele vernederlandsing van Vlaanderen, aanvankelijk alleen moeten voeren. Ze moest daarvoor een lijf-aan-lijf gevecht aangaan met haar Franstalige collega's en klassegenoten, die tot op dat ogenblik de jobs binnen het Belgische staatsapparaat quasi monopoliseerden. Het is hier dat we de oorsprong terugvinden van de klassieke Waalse beweging, die net als de Vlaamse beweging, essentieel een middenklassebeweging is, die traditioneel een zeer grote aandacht betoont voor de tewerkstelling van hoofdarbeiders[20].

De allereerste Waalse strijdorganisaties ontstonden omstreeks 1890 in de hoofdstad, na de goedkeuring van de eerste taalwetten dus[21]. De hier geconcentreerde Franstalige ambtenaren en uitoefenaars van vrije beroepen (advocaten) voelden immers het eerst het gevaar aan dat, zelfs een gedeeltelijke, vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen (bijvoorbeeld via een beperkte tweetaligheid), voor hun beroepsperspectieven inhield. Iets later drong dit besef ook door tot het zuidelijk landsgedeelte zelf, waar al snel meerdere Waalse verenigingen ontstonden die in niets verschilden van hun Brusselse voorlopers. Verwijzend naar de superioriteit van de Franse taal die als enige de kracht zou bezitten de eenheid van het land te bewaren, probeerden al deze organisaties in eerste instantie het inwilligen van Vlaamse eisen in het parlement te voorkomen, en in tweede instantie de toepassing van desondanks afgedwongen taalwetten te boycotten[22]. En aangezien deze tactiek, tot de goedkeuring van de eerste ernstige taalwetten van 1921 en 1932, nogal wat succes opleverde, verdwenen de taalpolitieke[23] organisaties, na elke (korte) confrontatie weer in het niets. Een verklaring voor deze (aanvankelijke) successen van de Waalse beweging is niet moeilijk te vinden: zij kon immers rekenen op de, al dan niet openlijke, steun van de nationale, francofone burgerij, die (alsnog) geen reden zag haar trouwe Waalse hulpklasse voor het hoofd te stoten, en voor wie de beperkte tweetaligheid van Vlaanderen reeds een meer dan voldoende toegeving was aan de Vlaamse arbeidersklasse. Daar stond tegenover dat de middenklassers uit de Vlaamse beweging geen aansluiting vonden bij deze arbeidersklasse en hun strijd dus noodgedwongen alleen uitvochten. Hun eerste successen zouden er dan ook pas komen nadat een ander conflict, waarover we het in het nu volgend deel willen hebben, een nieuwe bondgenoot opvoerde, in de vorm van een zich op Vlaanderen beroepende fractie van de burgerij.

1.2. De economische bewustwording van Vlaanderen (ca. 1900-)

1.2.1. Het uitgangspunt: de beperkte belangentegenstellingen binnen de Belgische burgerij

Het einde van de 19de eeuw bracht niet alleen wijzigingen mee in de relatie tussen arbeiders en patroons (die na verloop van tijd zouden leiden tot de afbraak van de sociale taalgrens), het was ook de periode die een grondige reorganisatie teweeg bracht binnen het patronale kamp zelf. Dat het zogenaamde kapitalisme van de kleine entiteiten langzaam maar zeker werd vervangen door de fase van het monopoliekapitalisme, betekende concreet voor België dat grote industriële concentraties vooral ontstonden in de in het zuiden van het land sterk ontwikkelde basissectoren, en dat het geldkapitaal in toenemende mate gecentraliseerd raakte in handen van vanuit Brussel opererende grote zakenbanken of holdings[24]. Het waren deze holdings die in de eerste helft van deze eeuw, op een op het eerste gezicht onbetwiste manier, leiding gaven aan de Belgische staat, of die er met andere woorden in slaagden de overige bevolkingslagen ervan te overtuigen dat hun privé-belangen samenvielen met die van de hele Belgische natie.

Aan de politieke en economische macht van deze holdings, en vooral van de Belgische nummer 1, de *Société Générale,* twijfelt onderhand niemand meer. Vraag blijft alleen hoe onbetwist die macht was, en op welke manier hij werd uitgeoefend, in eerste instantie binnen het burgerlijke kamp zelf. Volgens Roosens, 'roeide de concentratie van de economische macht in de schoot van de Brusselse holdings tijdens de periode van 1870 tot 1930 langzaam maar zeker de sociale groep van de provinciale, zelfstandige ondernemers (vooral dan in Vlaanderen) uit[25]'. Quévit daarentegen ziet tussen de beide wereldoorlogen in een machtige specifiek-Vlaamse industriële burgerij opkomen, die na 1945 de staatsmacht zal veroveren[26]. Volgens ons zijn beide auteurs in deze het slachtoffer van een terminologie die ze (enigszins onkritisch) overnemen van de Vlaamse respectievelijk Waalse beweging. Deze terminologie stelt de Vlaamse en de francofone bourgeoisie immers steeds weer voor als quasi monolitische blokken, voor wie het er in de eerste plaats op aan komt, tegen het andere blok in, de staatsmacht te verwerven of te behouden[27]. Wij menen daarentegen dat de scheidingslijnen binnen de burgerij niet in eerste instantie worden bepaald door de taal, noch door het landsgedeelte waarin deze (hoofdzakelijk) opereert. Wel is het zo dat, sinds het ontstaan van het Vlaams Handelsverbond in 1908, opeenvolgende fracties van de burgerij zich zijn gaan beroepen op de Vlaamse rechten in een poging de door de Belgische staat gevoerde economische politiek wat meer in hun voordeel te laten verlopen en een deel van de (vanaf die periode alsmaar groter wordende en tot op het micro-niveau doordringende) staatssteun in hun richting te dirigeren[28].

De eerste fractie die op die manier de Vlaamse kaart trok, was de Antwerpse commerciële en financiële burgerij, die tot 1935 de dienst

uitmaakte binnen het Vlaams Handelsverbond en diens opvolger het Vlaams Economisch Verbond[29]. Achtergrond voor haar aanspraken op een deel van de economische en politieke macht, was de voorzichtige verschuiving, sinds de tweede technologische revolutie, van het economisch zwaartepunt in ons land in de richting van de as Brussel-Boom-Antwerpen-Kempen. De lokale Antwerpse geldburgerij, die dus niet compleet verdwenen was, beschikte echter niet over de nodige kapitalen om de economische expansie in haar regio op haar eentje te financieren. De verwijten die het VEV het Belgische, francofone kapitaal en het daardoor gecontroleerde staatsapparaat toezond, waren er dan ook op gericht investeringen aan te trekken voor industriële en commerciële projekten, zonder de controle over deze projecten uit handen te geven[30]. Het zal duidelijk zijn dat de belangentegenstelling tussen de lokale Antwerpse geldburgerij en haar nationale tegenhanger geen absolute tegenstelling was, maar integendeel één die vrij gemakkelijk te overbruggen was. Volgens L. Goorden zou ze zelfs nog in het interbellum vrijwel helemaal hebben opgehouden te bestaan, toen enerzijds de *Société Générale* haar belangen in de Antwerpse regio had opgedreven (en Antwerpse vertegenwoordigers had opgenomen in haar toporganen), en anderzijds de verplichte ontdubbeling van de gemengde zakenbanken, nieuwe conflicten tussen industrieel kapitaal en financieel kapitaal op de voorgrond brachten[31]. Op dat ogenblik zouden de Antwerpse en Brusselse financiers de rangen hebben gesloten, een overeenkomst die in 1935 zou worden gesymboliseerd door de overplaatsing van het directiecomité van de Kredietbank van Antwerpen naar de hoofdstad[32]. Dit zou inderdaad een verklaring kunnen aanbrengen voor het opnemen van vertegenwoordigers van het zogenaamde Vlaamse kapitaal (G. Sap, F. Van Cauwelaert, Ph. Van Isacker) in opeenvolgende regeringen vanaf 1934, liever dan de opmars van 'de' Vlaamse burgerij die Quévit hierin meent te ontdekken.

In een volgende periode, was het vooral de West- en in mindere mate Oostvlaamse industriële burgerij uit de consumptiegoederensector die zich door de nationale holdingbourgeoisie te kort gedaan voelde. De overname van het voorzitterschap van het VEV door de Kortrijkse vlasbaron B. Steverlynck in 1935 kan hiervoor als illustratief worden beschouwd[33]. Nu de toepassingen van de tweede technologische revolutie ook in toenemende mate doordrongen tot de, vooral in het noordelijk landsgedeelte overeind gebleven, sector van de consumptiegoederen, en deze sector bovendien een beloftevolle toekomst scheen tegemoet te gaan, eiste deze industriële burgerij een rechtmatig deel van de Belgische investeringen voor zich op. Deze nieuwe Vlaamse burgerij bevond zich met haar vraag in rechtstreekse concurrentie met de (basis-)industrie uit het zuiden van het land, die tot hier toe het leeuwenaandeel van de investeringen van het holdingkapitaal had aangetrokken. Die concurrentie betrof trouwens niet alleen de privé-investeringen van deze bourgeoisie, maar ook de (financiële) steun van het door haar gecontroleerde staatsapparaat en het uitstippelen van een economische politiek die in eerste instantie op de

traditionele basissectoren dan wel op de sector van de afgewerkte produkten gericht zou zijn. Het VEV van Steverlynck voerde in de jaren 1938-1940 bijvoorbeeld campagne tegen de politiek van de dure steenkool die de laatste sector sterk benadeelde, en pleitte reeds voor de Tweede Wereldoorlog voor het sluiten van de minst rendabele Waalse mijnen[33bis]. Belangrijk hierbij is dat de zogenaamde Vlaamse burgerij hiermee geen strijd voerde tegen de nationale bourgeoisie, maar veeleer in een gevecht gewikkeld raakte voor haar aandacht. In dit gevecht, dat vooral de vorm aannam van een verhevigde concurrentiestrijd met de basissectoren, is deze fractie van de industriële burgerij in Vlaanderen zich vanaf het einde van de jaren '30 in toenemende mate gaan beroepen op de dualiteit Vlaanderen-Wallonië[34]. Zo heeft ze, volgens ons, een beslissende bijdrage geleverd tot het ontstaan van een Vlaams gemeenschapsgevoel en heeft ze met haar vraag naar een beperkte regionalisering van de economische politiek, de doorbraak van de eis van zelfbeschikkingsrecht voor Vlaanderen in de Vlaamse beweging mogelijk gemaakt.

1.2.2. De strijd van de Vlaamse middenklassen voor het zelfbeschikkingsrecht van Vlaanderen, en de reactie van hun francofone klassegenoten

De vertaling van het hierboven beschreven conflict in volksnationale termen door de leden van de Vlaamse beweging, wordt door de historici van de communautaire kwestie doorgaans beschreven onder de noemer de economische bewustwording van Vlaanderen, een economische bewustwording die in deze versie rond de eeuwwisseling het reeds bestaande Vlaamse culturele bewustzijn als de tweede zijde van één en dezelfde medaille zou zijn komen vervoegen[36]. Wij denken dat economisten als een De Raet met hun pleidooi voor de vorming van een authentiek-Vlaamse elite, en diegenen die op deze denkpiste zijn verdergegaan, veel meer dan een aanvulling te leveren op het traditionele gedachtengoed van de Vlaamse beweging, deze beweging een fundamentele inhoudelijke en strategische bocht hebben laten nemen.

Immers, met deze vernieuwing in het discours, solliciteerden de leden van de Vlaamsbewuste middenklasse, mede omwille van het zeer beperkte enthousiasme voor hun eisen vanwege de arbeidersbeweging, op een ondubbelzinnige manier de steun van die fracties van de burgerij in Vlaanderen, voor wie conflicten met de nationale, francofone, holdingbourgeoisie niet uitgesloten waren[37]. Ingaan op deze vraag bracht voor deze fracties, die zoals gezegd geenszins de hele Vlaamse industrie vertegenwoordigden, naast een morele legitimatie van hun aanspraken op macht en middelen, nog een aantal niet te onderschatten voordelen mee. Om te beginnen betekende dit dat de klaarstaande hulpklasse van Vlaamse intellectuelen de eigenlijke politieke strijd in hun naam zou voeren, zonder dat de burgerlijke fracties zelf als het ware van achter de schermen te voorschijn moesten komen[38]. En ten tweede konden deze fracties zich, dank zij de associatie met de Vlaamse beweging, opwerpen

als de verdedigers van de Vlaamse arbeiders tegen de francofone vijand die voortaan buiten de grenzen van Vlaanderen moest worden gezocht. Zo was het mogelijk dat de strijd tegen de sociale taalgrens, die aanvankelijk een strijd was tegen de burgerij als geheel, voortaan zou verlopen onder de ideologische leiding van fracties van deze burgerij. Bijzonder illustratief hiervoor was een latere fase in deze strijd, de actie tegen de taalgrens in de bedrijven, die onder de vlag *human relations* op een opvallend eensgezinde wijze werd gevoerd door de christelijke arbeidersbeweging (het ACW) en het VEV[39].

Voor de intelligentsia van de Vlaamse beweging bracht bovengenoemde alliantie zowel nieuwe mogelijkheden als nieuwe beperkingen mee. De beperkingen kwamen, voor het grootste gedeelte van deze intelligentsia, nog niet zo dadelijk aan het licht: ze zouden pas echt duidelijk worden nadat een derde conflict ook in Wallonië stemmen deed opgaan voor een federale staatsinrichting[40]. Op dat ogenblik zou blijken dat de Vlaamse burgerij nooit echt van plan was geweest de Belgische burgerij en dito staat frontaal aan te vallen[41]. Maar voorlopig was het nog niet zo ver en leverde het nieuwe bondgenootschap vooral voordelen op: het maakte zoals gezegd de eerste Vlaamse successen in het taal-conflict, met name de goedkeuring van de taalwetten van 1921 en 1932[42], mogelijk.

Deze taalwetten, waarop de akkoorden van Hertoginnedal van 1963 zouden verder bouwen[43], hielden voor de toekomst de principiële toezegging in, vanwege de francofone burgerij, van een Nederlandseentalig bestuur voor Vlaanderen. Het was een toegeving van deze burgerij, geen echte nederlaag[44]. Een nederlaag was het wel, onbetwistbaar, voor de Franstalige ambtenaren van de Waalse beweging. Ze hielden immers de eerste ernstige bedreiging in voor de dominantie van de Franse taal in het openbaar leven in ons land en derhalve ook voor het massale overwicht van de Franstaligen in de staatsapparaten. De goedkeuring van de eerste wet vormde dan ook de directe aanleiding voor de oprichting van de *Association Wallonne du Personnel de l'Etat* (AWPE), die, tot de dag van vandaag[45], de belangen van de Franstalige ambtenaren zou verdedigen tegen de aanvallen van de flaminganten.

Maar ondanks het feit dat de reactie via de AWPE nog een eensgezinde Waals-francofone reactie was, kon deze niet helemaal versluieren dat de taalwetten van 1921 en vooral die van 1932 in zich al de kiemen droegen van een mogelijke belangentegenstelling tussen Wallonië enerzijds en francofoon-Brussel anderzijds. Immers het afbakenen van twee regio's die elk werden toegewezen aan een van de twee grote taalgemeenschappen, hield, tegen de achtergrond van het hierboven beschreven conflict en de daarmee verbonden opgang van de Vlaamsnationale eis van zelfbeschikkingsrecht voor Vlaanderen, meteen ook een bedreiging in voor het voortbestaan van de Belgische eenheidsstaat[46]. Nu was het precies aan zijn rol van hoofdstad van deze, sterk gecentraliseerde, eenheidsstaat dat Brussel zijn expansie en welvaart te danken had, zodat het eventuele wegvallen of afzwakken van deze functie, een serieuze rem

betekende op de toekomstperspectieven van zijn bevolking. Voor de Waalse middenklasse daarentegen kon een mogelijke herverdeling van de hoofdstedelijke functies naar de regio's toe alleen maar voordelen bieden.

Ten slotte betekenden diezelfde taalwetten ook, op termijn, een nederlaag voor de politiek van algehele verfransing waarvoor even daarvoor in de hoofdstad was geopteerd. Niet alleen omdat deze wetten het hoofdstedelijk gebied een tweetalig statuut moesten toekennen (dit zou immers nog lang dode letter blijven), maar omdat het eentalig bestuur van Vlaanderen de aanwezigheid van Vlaamse, of op zijn minst Nederlandskundige, ambtenaren in de centrale staatsapparaten te Brussel noodzakelijk maakte[47]. Die Vlaamsbewuste ambtenaren, die zich vanaf dat ogenblik in toenemende mate in de hoofdstad gingen vestigen, legden er weer meer de nadruk op de Vlaamse origines van de stad en zouden er, na verloop van tijd, een netwerk van Vlaamse socio-culturele organisaties opzetten, die dat Vlaams karakter moesten bestendigen, en die tegelijk hun professionele ambities kracht moesten bijzetten[48]. En naarmate het belang van de met de Vlaamse beweging geallieerde burgerlijke fracties in het economisch leven van het land toenam, zouden ook steeds meer in de hoofdstad gevestigde privé- en semi-officiële instellingen voor hun contacten met het noordelijk landsgedeelte Vlaamse bedienden en kaders aantrekken[49], die, samen met de eveneens toestromende Vlaamse uitoefenaars van vrije beroepen, bovengenoemde organisaties konden gaan vervoegen. Voor de Vlaamse burgerij was de aanwezigheid van een eigen intellectuele hulpklasse in de hoofdstad overigens van het grootste belang: voor hen vertegenwoordigde Brussel als het ware de macht, waarvan ze een deel wilden veroveren. Het kan dan ook geen toeval zijn dat precies vanuit Antwerpen in de jaren 1930 de, vooral psychologisch belangrijke, slogan 'Vlaanderen laat Brussel niet los' werd gelanceerd. Op die manier kreeg de hoofdstad een zeer grote symboolwaarde in een strijd die er meer en meer één werd tussen twee gemeenschappen (eerder dan taalgroepen): het kreeg er alle schijn van dat de gemeenschap die erin zou slagen de hoofdstad te controleren, fataal ook het hele land zou kunnen domineren.

Dit alles werd door de Franstalige Brusselse middenklasse, Waalse inwijkelingen maar misschien nog vooral recent verfranste Vlamingen, als een ware bedreiging van hun toekomst ervaren[50]: de centrale administratie moest voortaan worden gedeeld met de Vlamingen, de Franstaligheid van de lokale instellingen kwam onder druk te staan, en tot overmaat van ramp leek de toekomst van de hoofdstad zelf ook nog in gevaar te komen.... In 1932 al, meteen na de goedkeuring van de wet op het taalgebruik in de administratie, organiseerden ze zich dan ook in de *Ligue contre la flamandisation de Bruxelles,* een vereniging die buiten de eigenlijke Waalse beweging stond, en waarover we het in het tweede deel uitgebreid zullen hebben[51].

Aanvankelijk lijkt deze francofone activiteit nogal voorbarig: voor de Tweede Wereldoorlog zag het er geenszins naar uit dat de Franse taal in de hoofdstad in de verdrukking zou geraken, integendeel de verfransing nam er voortdurend toe[52]. De Franstalige middenklasse kon er nog steeds rekenen op de, weliswaar afgezwakte, steun van de Franstalige burgerij en op die van haar collega's in Wallonië, terwijl het Vlaamse blok, alle verhoudingen in acht genomen, eigenlijk nog niet veel voorstelde. Na de oorlog echter zou de situatie langzaam maar zeker veranderen, door de evolutie in het in dit tweede punt besproken conflict, maar ook door de manier waarop de economische achteruitgang in de Waalse industriegebieden, in het zuidelijk landsgedeelte zou worden gepercipieerd.

1.3. Le déclin wallon (1945-)

1.3.1. De Waalse arbeiders en de crisis van het Belgische kapitalisme (1945-)

Verscheidene auteurs hebben beschreven hoe de Belgische economische structuren, onder meer omdat die vrij ongeschonden uit de Tweede Wereldoorlog te voorschijn kwamen, vanaf 1945 aan een nu nog steeds doorwerkend verouderingsproces ten prooi vielen, terwijl de Belgische holdingbourgeoisie weigerde in de nochtans noodzakelijke herstructurering te investeren[53]. Een en ander had voor gevolg dat België in de jaren 1950 in een latente crisissituatie terecht kwam, met een, in vergelijking met de rest van Europa, hoge werkloosheidsgraad en laag expansieritme. Hoewel die crisis pas vanaf het recessiejaar 1958 echt manifest werd, maakte zij toch mogelijk dat het voortbestaan van de Belgische eenheidsstaat, en daarmee de bestendiging van de macht van de nationale burgerij, in een reeks opeenvolgende conflicten, bij herhaling in gevaar werd gebracht[54]. Deze conflicten verkregen hun grootste spankracht telkens in het zuidelijk deel van het land, in de industriegebieden van de as Luik-Borinage, waar een traditioneel strijdbaar proletariaat het doen en vooral het laten van de leiders van het land in Brussel nauwlettend gadesloeg en voor een opmerkelijke radicalisering van de Belgische arbeidersbeweging zorgde[55].

Fundamenteel voor het verder uit elkaar groeien van de Vlaamse en de Waalse gemeenschappen in ons land in de periode na 1945 is volgens ons dat de greep van het nationale holdingkapitaal op de economie van het zuidelijk landsgedeelte heel wat groter was dan in het noorden van het land[56]: wat ooit een voordeel was (zie punt 2 hierboven) sloeg nu om in een nauwelijks te overwinnen nadeel. In het noorden van het land, kon de daar aanwezige, relatief onafhankelijke, maar vrij zwakke industriële burgerij naast zich de aanwezigheid dulden van het internationaal, vooral Amerikaans, kapitaal, waarmee ze al snel in symbiose ging leven[57]. In het zuiden echter, verhinderden de alomtegenwoordige belangen van de defensief ingestelde Belgische financiële burgerij, samen met de als

veeleisend bekend staande arbeidersklasse[58], een soortgelijke modernisering en diversifiëring via de verbinding van vreemd kapitaal met een, hier vrijwel onbestaande, onafhankelijke lokale burgerij. De Waalse industriebekkens bleven bijgevolg eenzijdig afgestemd op de steenkool- en zware metaalindustrie, die meer en meer gebukt gingen onder de concurrentie vanwege de opengegooide Europese markt. Toen voor de Waalse arbeiders, ten laatste vanaf de eerste mijnsluitingen in de jaren 1950, duidelijk werd dat zij de grootste slachtoffers werden van deze politiek, moesten zij de autoriteit van de Belgische machthebbers wel in twijfel trekken.

1.3.2. De strijd van de Waalse en Vlaamse beweging voor een federale staatsinrichting

Het manifeste onvermogen van de nationale bourgeoisie in de naoorlogse periode op een dynamische manier leiding te geven aan de nationale economie liet dus in sommige delen van het land de weg vrij voor de massale penetratie van vreemd kapitaal, terwijl het in andere delen de totale veroudering van het produktieapparaat in de hand werkte. Doordat de grens tussen beide uitingsvormen, met enige goede wil, kon worden teruggebracht tot de zopas vastgelegde grens tussen de twee taalgroepen, nam de legitimiteitscrisis die uit dat onvermogen voortvloeide onder meer de vorm aan van een versterking van de reeds bestaande regionalistische stromingen in beide landsdelen.

In het zuiden kreeg de traditionele Waalse beweging meteen na de oorlog nieuwe impulsen, die leidden tot de organisatie van een reeks veelbesproken Waalse Nationale Congressen, die in de euforie van de bevrijding, na enige aarzeling in verband met een eventuele aanhechting bij Frankrijk, resoluut opteerden voor een reorganisatie van de Belgische staat op federale basis[59]. Alhoewel ongetwijfeld ook andere elementen[60] deze radicalisering van de Waalse beweging in de hand hebben gewerkt, is het volgens ons toch het groeiend besef van de (relatieve) achteruitgang van Wallonië bij een deel van de Waalse middenklasse (de traditionele middenklasse en de ambtenaren, maar ook het leidinggevend personeel in de bedrijven bijvoorbeeld) die voor deze radicalisering in laatste instantie verantwoordelijk moet worden geacht[61]. In deze situatie en mede dank zij het grotendeels ontbreken van een lokale burgerij[62], konden de middenklassers uit de Waalse beweging zichzelf opwerpen als de toekomstige leiders van een autonoom Wallonië[62bis]. En gezien de krachtsverhoudingen na de oorlog lag het eigenlijk voor de hand dat ze hun aanspraken op de macht zouden legitimeren door zich te baseren op de rechten van de Waalse arbeiders[63].

Toch is, voor 1961, nooit echt sprake geweest van een doorbraak van de eisen van de Waalse beweging in de arbeidersorganisaties. Alleen onder invloed van de Koningskwestie, heeft het er eventjes naar uitgezien dat een verbinding tussen beide bewegingen mogelijk was, iets wat de historici van de Waalse beweging, ons inziens onterecht, steeds weer

beschrijven als de voorbode van de federale koers die het MPW later zou varen[64]. Wel maakte het zich beroepen op de arbeidersklasse mogelijk dat de Waalse beweging, als geheel, een andere houding aannam tegenover Brussel en de centrale macht, dan dat nu voor het grootste deel van de Vlaamse beweging het geval was: waar voor deze laatste de hoofdstad de macht symboliseerde die ten dele moest veroverd worden, betekende Brussel voor de Waalse beweging veeleer de macht die moest gebroken worden[65]. Het is dan ook zeer typisch dat het wetsvoorstel Philippart dat op 27 december 1947 in de Kamer werd ingediend, en dat de industriële, financiële en commerciële groepen wou verplichten hun sociale zetel over te brengen naar de plaats waar hun grootste onderneming was gevestigd, een voorstel was dat uitging van de Waalse en niet van de Vlaamse beweging[66]. Of ook nog dat de federalismevoorstellen die uit Wallonië, en vooral uit Luik, kwamen steeds weer een federalisme met 3 aankleefden[67], terwijl het aanvankelijk de Walen in Brussel waren die opkwamen voor een federalisme met 2.

De illusie van een mogelijke machtsovername bereikte haar hoogtepunt op 6 maart 1947 toen de Waalse beweging in de Kamer een voorstel voor 2-ledig federalisme (met Brussel als federale stad) liet indienen[68]. Maar toen dit voorstel eind 1947 strandde op een categoriek njet vanwege het Belgische establishment, zogezegd omdat de grondwet in afwezigheid van de koning niet kon worden gewijzigd[69], betekende dit in feite het begin van het langzame doodbloeden van de traditionele Waalse beweging[70]. De tijdgenoten hebben dit echter ongetwijfeld niet zo ervaren: de vaste kern van de beweging bleef immers nog lange tijd de herinnering aan de eerste bruisende congressen levendig houden, ontwierp nog meerdere federalismevoorstellen in en buiten het parlement, greep elke gelegenheid te baat om de Waalse belangen en eigenheid (tegenover de Vlaamse en de Belgische) te beklemtonen, en kon zich net zo lang voortslepen tot de Waalse arbeiders, via het MPW van Renard, vanaf 1961, een nieuwe, veel ernstiger, bedreiging voor de unitaire staat gingen vormen[71].

Het hoeft waarschijnlijk niet gezegd dat de hierboven beschreven evolutie binnen de Waalse beweging door de Brusselse Franssprekende middenklasse niet op gejuich werd onthaald. Parallel met de weinig ontziende aanval van de Waalse beweging op de nationale eenheidsstaat waarmee ze haar lot verbonden had, zorgde het onvermogen van de nationale burgerij daarenboven ook nog voor de versterking van die fractie van de industriële burgerij die zich als Vlaams profileerde, en die zich voortaan gesteund wist door het buitenlandse, voornamelijk Amerikaanse, kapitaal. Dit betekende, vrijwel per definitie, dat het taal-conflict verder in het voordeel van de Vlamingen zou evolueren, te meer daar ook de francofone holdingbourgeoisie, vanaf de Tweede Wereldoorlog, haar belangen, zij het zeer langzaam, verlegde naar het noordelijk landsgedeelte toe, en derhalve minder en minder francofoon werd[72]. Verder zorgde de verschuiving van het economisch zwaartepunt naar het

noorden toe, uiteraard ook voor de versteviging van de positie van de intelligentsia uit de Vlaamse beweging[73], die na enige tijd, in navolging van hun Waalse collega's, massaler dan voor de oorlog het geval was geweest, gingen pleiten voor een federale staatsinrichting[74]. Vanaf dit ogenblik was de grootste schrik van de Franssprekende middenklasse in de hoofdstad dat Vlaamse en Waalse federalisten elkaar zouden vinden, en tot een vergelijk zouden komen dat de Belgische eenheidsstaat zou opheffen. Toen eind 1952 inderdaad een Vlaams-Waals manifest werd gepubliceerd, dat de geschiedenis zou ingaan als het manifest Schreurs-Couvreur, naar de twee hoofdondertekenaars, lokte dit manifest, hoewel vrij onbelangrijk want alleen ten individuelen titel door een reeks Vlaamse en Waalse intellectuelen ondertekend, in de hoofdstad *des contre-attaques passionnées* uit, die zouden leiden tot hevige ruzies in het Franssprekende kamp[75]. Ten laatste vanaf dat ogenblik kan men volgens ons gewag maken van een autonoom-francofone beweging in de hoofdstad. Het concrete historische wordingsproces van deze beweging vormt het onderwerp van het nu volgende tweede deel.

2. De strijd van de Brusselse francofone middenklassen tegen de dreigende sociale achteruitgang (1945 -)

2.1. De opmars van het Nederlands in de centrale administratie

2.1.1. Ambtenarenleed na de Tweede Wereldoorlog

In hoofdstuk 1 zagen we dat de goedkeuring van de taalwetten van 1921 en 1932 in de eerste plaats een aantal belangrijke gevolgen had voor de ambtenaren in de centrale administratie. Voortaan immers moesten deze ambtenaren op een evenwichtige manier worden gerekruteerd uit de twee grote taalgroepen, terwijl de administratie tot dan toe vrijwel exclusief Franstalig was geweest. En indien we er al kunnen aan twijfelen of de nieuwe taalwetten nog tijdens het interbellum op een ernstige manier werden toegepast, dan staat het in ieder geval vast dat tijdens en na de Tweede Wereldoorlog heel wat Vlamingen de weg vonden naar de ministeries en de parastatale instellingen te Brussel, om over de buitendiensten in het noorden van het land maar te zwijgen.

Het ligt voor de hand dat de toepassing van de nieuwe taalwetten in eerste instantie de toegang tot de centrale administratie beïnvloedde: teneinde het nagestreefde evenwicht tussen de taalrollen te bereiken, kwam het er immers op aan voortaan zo veel mogelijk Nederlandstaligen, en mutatus mutandis, zo weinig mogelijk Franstaligen aan te werven. En alsof dat op zich nog niet voldoende moeilijkheden teweegbracht, moest dit gebeuren in een periode waarin de (industriële) tewerkstelling in Wallonië zienderogen werd afgebouwd, en het totale aantal werknemers in openbare dienst, in vergelijking met de evolutie tussen beide wereldoorlogen in, aan een relatieve stagnatie toe was.

Tabel 1: Algemeen overzicht van de raming van de staatsagenten en van de agenten van de openbare diensten afhangende van de Staat voor de periode 1948-1958 (in 1 000-tallen)[76]

	1948	1949	1950
A. Parastatale instellingen			
Handel, bank en verzekeringen (1)	8,5	7,5	7,1
Vervoer en verkeer (2)	126,2	124,5	122,8
Water, gas, elektriciteit (3)	0,8	0,9	1,0
Diensten (4)	8,1	8,7	9,1
Totaal	143,6	141,6	140,0
B. Administratieve en technische diensten van de staat			
Handel, bank en verzekeringen (5)	3,1	3,1	3,0
Vervoer en verkeer (6)	23,2	23,4	24,1
Papier en boekdrukkunst (7)	0,2	0,2	0,2
Voeding, drank, tabak (8)	0,1	0,1	0,1
Diensten (9)	59,5	58,5	61,2
Totaal	86,1	85,3	88,6
C. Staatsonderwijs	12,5	12,7	12,8
D. Leger			
Rijkswacht	10,8	11,0	11,3
Beroepsmilitairen	29,5	28,7	22,7
A + B	229,7	226,9	228,6
A + B + C	242,2	239,6	241,4
A + B + C + D	282,6	279,3	275,4

(1) vnl. ASLK en Nationale Bank.
(2) vnl. NMBS (en NMBBS), die in de beschouwde periode sterk worden afgebouwd, RTT en Sabena.
(3) Nationale Maatschappij voor de Waterleiding.
(4) vnl. in de "sociale" sector.
(5) Bestuur der Postchecks.
(6) Bestuur der Posterijen, Regie der Luchtwegen, Regie van het Zeewezen, Lijn Oostende-Dover en Nationaal Bureau voor de Voltooiing van de Noord-Zuidverbinding.

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
	6,4	6,4	6,4	6,4	6,4	6,5	6,5	6,5
	120,5	117,6	112,4	109,3	110,3	113,0	115,1	114,5
	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,5	1,3	1,2
	9,4	9,5	9,6	9,6	9,7	10,4	10,7	10,8
	137,4	134,6	129,5	126,5	127,6	131,4	133,6	133,0
	3,0	3,0	3,2	3,1	3,2	3,3	3,5	3,7
	24,6	24,6	25,3	24,9	25,2	26,1	26,7	28,0
	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
	60,4	62,6	61,1	59,9	59,9	59,7	60,3	61,9
	88,3	90,5	89,9	88,2	88,6	89,4	90,8	93,9
	13,0	13,5	14,6	14,3	15,1	16,1	17,7	17,9
	11,2	11,7	11,8	12,9	11,9	11,8	11,7	11,8
	38,9	47,0	57,4	61,7	63,2	62,3	61,3	63,0
	225,7	225,1	219,4	214,7	216,2	220,8	224,4	226,9
	238,7	238,6	234,0	229,0	231,3	236,9	242,1	244,8
	288,8	297,3	303,2	303,6	306,4	311,0	315,1	319,6

(7) Drukkerij van het Belgisch Staatsblad.
(8) Regie der Belgische Rijkskoel- en Vriesdiensten (wordt in 1951 eigenlijk een parastatale).
(9) ministriële departementen (met uitzondering van de onder de andere sectoren ondergebrachte diensten), justitieapparaat, Kamer en Senaat en Rekenhof (met inbegrip van een over de beschouwde periode vrijwel constante ploeg van ongeveer 4 000 schoonma(a)k(st)ers.

Uit Tabel 1 p.418-419 blijkt duidelijk dat de totale werkgelegenheid in de eigenlijke (staats- én parastatale) administratie (A+B in de tabel) in de beschouwde periode afnam, met een absoluut dieptepunt in 1954. Alleen wanneer we daar de jobs in het staatonderwijs (die doorgaans een zeer specifieke opleiding veronderstellen) bij optellen, halen we in 1958 opnieuw het peil van 1948 (A+B+C in de tabel). En we moeten al de uitbouw van het Belgisch beroepsleger (iets wat trouwens ook met de nodige taalstrubbelingen gepaard ging) mee in de analyse betrekken om te kunnen spreken van een toename van de tewerkstelling (A+B+C+D). We vermoeden echter dat de rekrutering van de beroepsmilitairen niet helemaal in dezelfde lagen van de bevolking gebeurde als die van de doorsnee-ambtenaar, en dat het hoe dan ook om twee compleet gescheiden carrières ging, zodat we, in het beste geval, kunnen gewagen van een stagnatie in de tewerkstelling in de centrale administratie. Daarenboven verliep de evolutie van de effectieven, vanuit Franstalig standpunt bekeken, nog nadeliger dan op het eerste gezicht uit bovenstaande statistiek blijkt. Onder de rubriek administratieve en technische diensten van de staat bevonden zich immers zo'n 40 000 à 45 000 tijdelijken die tijdens de oorlog in dienst waren genomen, tijdelijken waarvan de positie in de loop der jaren meestal werd geregulariseerd[77]. Volgens de Waalse beweging en de francofone pers zou het hierbij vrijwel exclusief om Nederlandstaligen hebben gegaan, iets wat, voor zover ons bekend, door de Nederlandstalige pers niet werd tegengesproken[78].

De taalwetten van 1921 en 1932 beïnvloedden niet alleen de toegang tot de centrale administratie, ze hadden ook niet te onderschatten gevolgen voor het systeem van interne promoties, dat sinds jaar en dag een van de pijlers vormde van het Belgisch administratief apparaat. Immers, vooral de Vlaamse burgerij drong erop aan dat niet alleen de lage ambten zouden worden voorbehouden voor Vlamingen, maar dat ook zo snel mogelijk zou worden gezorgd voor voldoende 'leidinggevende ambtenaren met oog voor de belangen van de Vlaamse economie[79]'. Gezien de overduidelijke achterstand van de Vlamingen op de hogere administratieve niveaus[80], betekende dit dat afwijkingen overwogen moesten worden van de met het statuut-CAMU[81] in 1937 eenvormig geworden promotieprocedure, iets wat als bijzonder frustrerend werd ervaren door die Franstaligen die ten stelligste hadden gerekend op een promotie, maar die zich nu op een in hun ogen onrechtvaardige manier voorbijgestoken zagen door Vlaamse concurrenten. Dat gevoel onrechtmatig behandeld te zijn, vindt men terug op zowat alle hiërarchische niveaus. Zo beklaagde een ploegbaas van de RTT te Brussel er zich in 1949 bij het Congrès National Wallon over dat sinds kort geen Franstaligen meer werden toegelaten tot de examens voor de bevordering tot electricien in de automatische centrales van de Brusselse regio, en dit tot de pariteit bereikt zou zijn[82]. Maar de frustraties werden blijkbaar groter en de reacties effectiever naarmate we de hiërarchische ladder opklimmen : toen E. Flamme, in de jaren 1950 een van de spilfiguren bij

de AWPSP, zich begin 1948 door een Vlaming gepasseerd zag als directeur-generaal bij Registratie en Domeinen, spande hij een proces in tegen de Belgische staat, dat hij eind 1949 ook won[83]. Zowel de Waalse als de francofone organisaties in de hoofdstad hadden uiteraard heel wat aandacht voor dit soort frustraties. Het Bloc de la Liberté bijvoorbeeld klaagde aan dat *'des hauts fonctionnaires francophones et Wallons, en ordre utile pour accéder à une grade supérieur, réunissant toutes les conditions requises pour y être promus, ont été ces derniers mois systématiquement écartés au profit de candidats ultra-flamands* [84]'.

Bij dit alles kwam dan nog dat de ambtenaren die in de buitendiensten in de Brusselse agglomeratie in contact stonden met het publiek, voortaan verondersteld werden het bewijs te leveren van voldoende kennis van de tweede taal[84bis]. En, zo beweert Wallonie libre in dit verband, *'ne prétendons pas que les Flamands ayant fait eux aussi leurs études dans leur langue, ne sont pas mieux partagés; nous savons avec quelle généreuse tolérance on apprécie leur connaissance du français et la fréquentation des bureaux de postes, de chèques-postaux, de téléphones, de chemin de fer, bref de tous les services publics, est édifiante à cet égard* [85]'.

Ten slotte is het zeer waarschijnlijk dat de hierboven genoemde problemen waarmee Franstalige ambtenaren zich in de naoorlogse periode konden geconfronteerd zien, zich entten op een meer algemeen gevoel van ongenoegen en onzekerheid dat samenhing met de veranderingen die de Belgische economische en politieke structuren op dat ogenblik ondergingen. De geleidelijke uitbouw van de keynesiaanse welvaartstaat zorgde er bijvoorbeeld voor dat wat eens privileges waren van het openbaar ambt (sommige aspecten van de sociale zekerheid, vastheid van betrekking...) werden uitgebreid tot grote delen van de privé-sector (die bovendien niet zelden hogere lonen betaalde), terwijl de uitbouw van allerlei overlegorganen en parastatale instellingen in de economische en sociale sfeer, als het ware het aureool van de neutrale, boven de materiële werkelijkheid verheven administratie te niet deed, en zodoende een ernstige deuk bezorgde aan het traditionele prestige van de ambtenaar[86]. Het zal dan ook geen toeval zijn dat de belangrijkste afdelingen van de AWPSP in de jaren 1940 en 1950, behalve in het onderwijs, te vinden waren op de ministeries van Financiën, Buitenlandse Zaken en Justitie, en in het Rekenhof[87], alle oude, prestigieuze administraties, verbonden met de klassieke functies van de liberale staat. Daarnaast moeten ook de opeenvolgende hervormingspogingen die van de administratie een doeltreffend en efficiënt beleidsinstrument wilden maken[88], hun sporen hebben nagelaten op de gemoedsrust van de betrokken ambtenaren. Het zag er naar uit dat werken in de administratie minder en minder *'un métier pas comme les autres* [89]' aan het worden was, iets wat een deel van de Franstalige ambtenaren (gemakshalve ?) quasi uitsluitend aan de opmars van het Nederlands gingen wijten.

2.1.2. De Franstalige tewerkstelling in de centrale administratie: een bevoorrecht thema binnen de Waalse en de francofone organisaties in de hoofdstad

Na de Tweede Wereldoorlog was er, zoals reeds eerder gezegd, alvast één organisatie in de hoofdstad die haar bestaansreden op een exclusieve wijze ontleende aan de verdediging van de Waalse en de francofone tewerkstelling in de centrale administratie, met name de *Association Wallonne du Personnel des Services Publics* (AWPSP). Hoewel over deze organisatie niet bijster veel bekend is[90], mogen we toch rustig aannemen dat ze in de jaren 1940 en 1950 een zeer centrale rol speelde, ergens in de grenszone tussen Waalse en francofone beweging in de hoofdstad, getuige daarvan de drukke correspondentie van de secretaris-generaal van het Congrès National Wallon met de AWPSP-leiding[91], evenals de aanwezigheid van deze laatste in alle mogelijke organen van de Waalse en francofone beweging.

De ambtenarenbond AWPSP spendeerde in de naoorlogse periode het grootste gedeelte van zijn energie aan de strijd voor de herziening van de taalwetten van 1921 en 1932. Voornaamste doel van deze hervorming moest de verdeling van de (eentalige!) ambtenaren over de taalrollen a rato van het aantal in een taal te behandelen dossiers zijn[92]. Binnen de AWPSP was men ervan overtuigd dat dit neer zou komen op ten minste 80 % Franstaligen, aangezien 80 % van het werk op dat ogenblik in het Frans verliep. Verder getuigt de naoorlogse beginselverklaring van de ambtenarenbond AWPSP in de eerste plaats van het nog zeer levendig trauma dat sommige Franstalige ambtenaren tijdens de oorlog opliepen: de allereerste concrete eis op het programma betreft bijvoorbeeld *'l'abolition de tous les avantages accordés aux Flamands sous l'Occupation tant par des mesures générales que par des cas particuliers* [93]'. Het herstel van de in de oorlog geleden schade zou trouwens tot diep in de jaren 1950 vooraan op het verlanglijstje van de AWPSP blijven prijken.

Maar niet alleen de AWPSP, ook de andere Waalse en francofone organisaties in de hoofdstad (die overigens evengoed heel wat ambtenaren in hun rangen telden) besteedden veel aandacht aan de Franstalige tewerkstelling in de administratie. De *Ligue Wallonne de Woluwé-Saint-Lambert* bijvoorbeeld noemde bij haar oprichting in 1938 als een van haar eerste eisen *'le droit pour les Wallons d'accéder aux emplois publics avec la seule connaissance de la langue française* [94]'. En de Brusselse afdeling van *Wallonie libre,* de trouwste partner van het Congrès National Wallon, nam de eisen van de AWPSP, voor wat de centrale administratie betreft, zonder meer over[95]. Ook het francofone *Bloc de la Liberté* pleitte in zijn publikaties herhaaldelijk voor de eentaligheid van de ambtenaren, en liet geen gelegenheid onverlet om erop te wijzen dat het aantal Franstaligen, vooral dan in de buitendiensten in de Brusselse agglomeratie, ruim onvoldoende was voor het werk dat in die taal moest worden afgehandeld[96].

Aanvankelijk werd deze Brusselse eensgezindheid op een quasi natuurlijke wijze aangevuld met de steun van de Waalse beweging buiten Brussel: op korte termijn kwam het er voor haar immers net zo goed op

aan de opmars van het Nederlands in de administratie zo veel mogelijk tegen te gaan. De eensgezindheid was echter niet meer zo duidelijk toen de grote Waalse beweging probeerde haar doelstelling op korte termijn te koppelen aan de einddoelstelling (met name een federale staatsinrichting). Het middel bij uitstek daarvoor was in haar ogen de complete ontdubbeling van alle administratieve diensten[97], iets waarmee de AWPSP, met haar overwegend Brusselse basis, het blijkbaar wat moeilijk had. Na enige aarzeling, verklaarde de organisatie zich in een persmotie ten slotte toch nog voorstander van een ontdubbeling van de centrale administratie, met inbegrip van de buitendiensten in de Brusselse agglomeratie, maar ze haastte zich erbij te vertellen dat dergelijke ontdubbeling niet mocht leiden tot een administratieve scheiding[98]. Het *Bloc de la Liberté* van zijn kant wist helemaal niet wat het hiermee aan moest: in 1946, nadat het ontdubbelingsidee door de communisten op het Congrès National Wallon te Charleroi was gelanceerd, schreef het in zijn ledenblad dat de vraag van de communisten terecht, doch enigszins prematuur was[99]. Later zweeg het erover in alle talen. De aandacht van deze organisatie ging overigens van meet af aan veel meer naar de lokale administraties, duidelijk francofone bolwerken, waar de Waalse AWPSP moeilijk voet aan de grond kreeg, en die nu in toenemende mate door de Vlamingen onder vuur werden genomen.

2.2. De Vlaamse herovering van Brussel

2.2.1. Het sleutelwoord voor het behoud van de Franstalige tewerkstelling in de lokale administraties: de autonomie communale

De wet van 1932 had niet alleen taalrollen ingevoerd in de centrale besturen, hij stipuleerde ook dat in de Brusselse lokale administraties en buitendiensten, de ambtenaren die in contact konden komen met het publiek, voortaan tweetalig moesten zijn. Met dit laatste kwam de wet gedeeltelijk tegemoet aan de Vlaamse heroveringspogingen die er in eerste instantie op gericht waren elke verdere verfransing van de hoofdstad tegen te gaan. Gedeeltelijk, want de gemeenten konden er nog steeds vrij hun binnendiensttaal kiezen, wat in zowat alle gevallen uiteraard neerkwam op het Frans[100]. Toch was de wet van 1932 een steen des aanstoots in de ogen van heel wat Franstalige ambtenaren, die er, zoals reeds gezegd, van overtuigd waren dat alleen de tweetaligheid van Vlamingen in de ogen van de overheid genade kon vinden. Missaire bijvoorbeeld, een van de leidende figuren van de AWPSP, vatte de bedoeling van de wet als volgt samen: *'Le français extirpé de Flandre, il fallait l'extirper de Bruxelles. Le bilinguisme qui devait être l'exception, fut érigé en système* [101]'.

Maar zoals gezegd was het vooral het francofone Bloc de la Liberté dat de Brusselse lokale administraties wou bevrijden van de dwang van de tweetaligheid, en dat van de afschaffing van de wet van 1932 zijn levensdoel had gemaakt[101bis]. Zijn voornaamste tegenzet was de *'autonomie*

communale', de volledige vrijheid dus voor de Brusselse gemeenten (en de rand- en taalgrensgemeenten, maar daar hebben we het verder nog over) zelf hun taalregime, en dat van de buitendiensten van het rijk op hun grondgebied, te bepalen. Om deze eis hard te maken, beriep het Bloc de la Liberté zich op de grote principes van het Zelfbeschikkingsrecht, de Vrijheid, de Democratie dicht bij de burger[102]. Maar minstens even vaak benadrukte het de desastreuze (materiële) gevolgen van de bestaande taalregeling voor de Brusselse Franstaligen: deze zouden nauwelijks nog toegang hebben gehad tot werkgelegenheid die contact met het publiek veronderstelde, noch tot die welke correspondentie met beide landsdelen inhield[103]. Het Bloc de la Liberté zocht en vond vooral steun bij de lokale politieke mandatarissen: het liet de gemeenteraden petities ondertekenen, trok met schepenen van de 3 grote politieke partijen naar de opeenvolgende ministers voor Binnenlandse Zaken, en slaagde er in 1951 naar eigen zeggen in, alle 19 (!) burgemeesters de standpunten van het Bloc in verband met de gemeentelijke autonomie te laten onderschrijven[103bis].

Maar het kon (voor de Franstaligen althans) nog erger worden: op 16 juli 1953 stemde de Senaat het wetsontwerp Moyersoen tot wijziging van de wet van 1932 op het taalgebruik in bestuurszaken[104]. Dit vormde meteen de aanleiding voor de oprichting van een nieuwe, nogal efemere maar bijzonder radicale, francofone drukkingsgroep in de hoofdstad, het *Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique* [105]. Dit Rassemblement vatte de bedoelingen van het wetsontwerp Moyersoen als volgt samen: *'Dans les ministères et dans les autres organismes de l'Etat et parastataux, l'envahissement flamand est à peu près chose faite. Le tour des Administrations communales est venu* [106]'. De voornaamste verwijten van de organisatie aan het adres van Moyersoen kwamen hierop neer dat hij de taalgrens definitief wou vastleggen (maar daarover verder meer) en dat hij de gemeentelijke autonomie helemaal wou afschaffen door het principe van de vrije keuze van de binnentaal te schrappen[107]. Met zijn kritiek op het ontwerp-Moyersoen zat het Rassemblement op precies dezelfde lijn als het Bloc de la Liberté[108], dat aan een van zijn belangrijkste medestanders in het parlement, de liberaal C. Janssens[109], vroeg een tegenvoorstel te redigeren. Dit tegenvoorstel, mede ondertekend door de heren Blum, Devèze, Demuyter, Cooremans en Mundeleer, wou, voor wat het taalregime betreft, volledige autonomie toekennen aan alle gemeenten van het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, en rekende erop dat dit zou leiden tot tweetalige diensten in plaats van tweetalige ambtenaren[110].

Verder ontwikkelden beide francofone organisaties in hun strijd tegen het ontwerp Moyersoen een relatief nieuwe argumentatie, die eigenlijk al in 1945 door het Bloc de la Liberté was aangekondigd. De organisatie schreef toen: *'Il existe malheureusement en province une déplorable tendance à confondre l'administration centrale de l'Etat avec la ville de Bruxelles, ses faubourgs et ses habitants. Or ces derniers, tout comme les Flamands et les Wallons, ont des aspirations et des droits* [111]'. Het Rassemblement zou het argument van de eigen Brus-

selse leefgemeenschap terug opnemen en erop aandringen *Bruxelles-gouvernement,* het Brussel van alle Belgen, niet te verwarren met het arrondissement Brussel, het Brussel van de Brusselaars[112]. En die Brusselaars, zo meenden beide organisaties, waren voor het grootste gedeelte Franstalig, of op weg dat te worden.

2.2.2. Een conditio sine qua non voor de verdere verfransing van de hoofdstad: de liberté du père de famille

Zowat het meest centrale, en het meest gesublimeerde, thema in de campagnes van de Brussels-francofone beweging na de Tweede Wereldoorlog was zonder enige twijfel de *liberté du père de famille,* de vrijheid van de huisvader dus om zijn kinderen op te voeden in de taal die hij daarvoor het meest geschikt achtte, iets wat sinds de wet van 1932 op het taalgebruik in het onderwijs, niet langer evident was: tussen 1945 en 1958 verscheen niet één nummer van Bloc de la Liberté, dat aan dit thema niet ten minste een deel van een artikel wijdde. Al even opvallend was dat geen enkel van deze artikels het had over de vrijheid van de Franstalige huisvader zijn kinderen in het Nederlands op te voeden: dat was toen blijkbaar niet aan de orde van de dag. De *liberté du père de famille* werd integendeel onveranderlijk opgeëist voor de *bruxellois d'expression flamande: 'Si leur condition sociale ne leur a pas permis de limiter aux simples relations familiales le rôle de leur patois, ils entendent que leurs enfants puissent bénéficier, aussi complètement que faire se peut, des possibilités dont ils ont été privés eux-mêmes* [113]'. De artikels over de vrijheid van de huisvader gingen derhalve altijd gepaard met een wervingsactie in de richting van de autochtone Brusselse arbeiders onder het motto 'opdat uw kinderen het verder zouden brengen dan u zelf'[114]. Het zal dan ook duidelijk zijn dat de *liberté du père de famille* werd gezien als een centrale voorwaarde voor de verdere verfransing van de autochtone Brusselaars (en van de ingeweken Vlamingen), iets wat door het Bloc de la Liberté trouwens niet werd ontkend[115]. En zonder daarom de Brussels-francofone organisaties te willen beschuldigen van bewuste complotvorming, lijkt het ons toch voor de hand te liggen dat zonder toename, of op zijn minst stabilisatie, van de verfransing te Brussel, de eis van de gemeentelijke autonomie, voor de Franstaligen, weinig zin had.

Eind 1946 al, introduceerde C. Janssens (dezelfde als voor de gemeentelijke autonomie) een wetsvoorstel in de Kamer dat de algehele vrijheid van de huisvader inzake onderwijstaal opnieuw wou invoeren[116], en dat uiteraard op de actieve steun kon rekenen van het Bloc de la Liberté. Dat laatste voerde daarenboven, naast allerlei andere acties, bij de aanvang van het schooljaar 1954-1955 een Nederlandstalige affichecampagne die er de ouders wou toe aanzetten hun kinderen naar het Franstalig onderwijs te sturen, iets wat uiteraard niet in dank werd afgenomen door de Vlaamse organisaties in de hoofdstad[117].

In hun strijd voor de herinvoering van de *liberté du père de famille* en voor de gemeentelijke autonomie (in ieder geval voor wat de 16, en later 19,

gemeenten van de Brusselse agglomeratie betrof) konden de francofoon-Brusselse organisaties ook rekenen op de steun van een deel van de organisaties van Waalse Brusselaars. Samen met de *Ligue Wallonne d'Etterbeek* ondernam het Bloc de la Liberté dan ook in 1948 al een poging om Waalse en francofone Brusselaars te verenigen in een *Fédération des Sociétés d'Action Wallonne de l'Agglomération bruxelloise.* Vooraan op de lijst van onmiddellijke doelstellingen van deze federatie stond *'l'autonomie complète des communes de l'agglomération bruxelloise en matière linguistique'* en *'le bilinguisme, non des fonctionnaires, mais des Services Publics et liberté d'accès aux fonctions les plus élevées de l'Administration avec la seul connaissance de la langue française'.* Onmiddellijk daarop volgde de *'liberté entière du père de famille en matière d'enseignement* [118]'. Deze federatie kende slechts een relatief succes, maar vanaf 1955 zouden verschillende samenwerkingsverbanden, waaronder het Front Commun des groupements francophones et wallons de Bruxelles, het hier begonnen werk verderzetten[119]. En naarmate de euforie van de eerste Waalse Nationale Congressen zakte, zagen ook de meest trouwe afdelingen van de grote Waalse beweging te Brussel zich verplicht rekening te houden met bovenstaande eisen, die overduidelijk de concrete, dagdagelijkse belangen van de grote massa van Franstaligen in Brussel vertolkten. Daar waar het dagblad Le Gaulois, toen nog een emanatie van *Wallonie libre* te Brussel, in 1946 schreef dat het Bloc de la Liberté bestond uit *'quelques transplantés et bruxellois francophones qui n'hésitent pas à livrer la Walllonie au flamingantisme et à la réaction politique et sociale la plus néfaste* [120]', moest de Brusselse federatie van datzelfde Wallonie libre in 1949 bekennen dat *'pour que notre action soit efficiente, c'est vers la masse des Francophones qu'il nous faut aller; nos intérêts sont communs, nos destins identiques* [121]'. De voorzichtige toenadering tussen francofonen en Walen te Brussel rond de eis van de *liberté du père de famille* en die van de gemeentelijke autonomie, werd echter op gemengde gevoelens onthaald door de Waalse beweging buiten Brussel: deze vreesde immers dat de in die eisen vervatte vrijheid van het individu de eentaligheid van het Waalse grondgebied weer op de helling zou zetten, en een nieuwe rem zou betekenen voor de instelling van het federalisme. Anderzijds waren het precies de opeenvolgende aanvallen van de Waalse beweging op de Belgische eenheidsstaat die de steeds zeldzamer wordende Brusselaars die zichzelf nog Waal wilden noemen dichter en dichter bij de Brusselse francofonen dreef.

2.3. De positie van Brussel na een eventuele staatshervorming

2.3.1. De aanvallen vanuit de Waalse beweging op de centrale rol van Brussel en de reactie van de Brusselse (Franstalige) middenklassen

In het eerste hoofdstuk gingen we op zoek naar verklaringen voor het naoorlogse federalistische offensief vanwege een Waalse beweging die tot even daarvoor overwegend Belgicistisch en defensief ingesteld was. Het zal hieruit hopelijk duidelijk geworden zijn dat naarmate de federalistische idee veld won, er zich ook verschuivingen moesten voordoen in het

vijandbeeld van deze beweging. De traditonele vijanden, met name de intelligentsia uit de Vlaamse beweging, werden meer en meer gesprekspartners, zelfs potentiële bondgenoten, in een strijd die in toenemende mate gericht zou worden tegen de nationale burgerij (die in de ogen van de Waalse beweging weliswaar vervlaamst was) en de Belgische eenheidsstaat, waarvoor Brussel als het ware symbool stond. Iemand die dit al heel vroeg had begrepen, was de Luikse liberaal Rey, die zich op het Waals Nationaal Congres van 1946 de haat van de francofone en zelfs Waalse Brusselaars op de hals haalde met volgende opmerkelijke uitspraak: *'Je pense que c'est en Flandre que nous avons trouvé les concours nécessaires pour réaliser la législation de 1932 qui, par l'accord des Flamands et Wallons contre Bruxelles, a assuré l'unité linguistique en Wallonie. Ma conviction est que si nous voulons réaliser le fédéralisme, la première chose à faire est de tâcher de nous entendre avec les Flamands sur une formule* [122]'. En in één van zijn grievenschriften gaat het Congrès National Wallon zelfs zo ver het Waalse verval voor een groot gedeelte te wijten aan de Brusselse concentratie: *'Le phénomène de concentration à Bruxelles est un fléau général dont souffre le pays [...]. Tous les législateurs wallons [...] proclament unanimement la nécessité absolue d'une politique radicale de décongestion de Bruxelles* [123]'.

Die door de Waalse beweging gevraagde ontvetting van Brussel was uiteraard niet naar de zin van de francofoon-Brusselse middenklasse. Die had integendeel alle belang bij een zo groot mogelijke centralisatie naar de hoofdstad toe, want, zo schreef het Bloc de la Liberté in 1950, *'Rendez vous compte qu'en finale toute diminuation du rôle de Bruxelles au point de vue économique, aura une répercussion directe ou indirecte, mais fâcheuse pour notre portemonnaie* [124]'. De francofoon-Brusselse beweging was derhalve geen voorstander van een staatshervorming op federale basis. Het Bloc de la Liberté noemde zich in 1945 *'ni Flamand, ni Wallon, mais national* [125]' en zou pas in 1948 de federalistische eis als legitiem erkennen *'parce que, aujourd'hui, c'est l'unique solution susceptible de préserver la Belgique d'un déchirement, qui se produirait tôt ou tard* [126]'.

Maar ook de Brusselse afdelingen van de Waalse beweging hadden het niet gemakkelijk met het federalisme. In de euforie van de bevrijding verklaarden ze zich weliswaar voorstander van het principe, maar telkens wanneer het er op aan kwam concrete modaliteiten uit te werken, dansten de Waalse Nationale Congressen met de Brusselaars op een slap koord. Dat was al zo met het federalismevoorstel van 1947, dat bij wijze van compromis een federalisme met twee en een half voorstond, dat het knelpunt Brussel naar later verschoof[127]. Maar de moeilijkheden zouden heel wat groter worden toen, vanaf 1949 , geprobeerd werd een voorstel uit te werken in samenspraak met de Vlaamse federalisten[128]. Ondertussen was voor ongeveer iedereen duidelijk geworden wat het Bloc de la Liberté al in 1945 had verkondigd, met name dat *'les Bruxellois étaient la rançon jetée en pâture aux flamingants* [129]'.

Het was vooral de controverse rondom de talentelling van 1947 die voor vele Waalse Brusselaars als detonator had gefungeerd. Lang voor de

officiële publikatie van de resultaten in 1954, was het een publiek geheim dat deze telling in en rond de hoofdstad een opmerkelijke stijging van het aantal Franstaligen had geregistreerd[130], iets wat volgens de wet van 1932 moest resulteren in de opname van een aantal nieuwe gemeenten in de Brusselse (tweetalige) agglomeratie. Of de toename van het aantal Franstaligen in de telling helemaal met de werkelijkheid overeenstemde valt wel te betwijfelen. Aan de vooravond van de telling had het Bloc de la Liberté immers samen met de AWPSP meer dan 200 000 tweetalige pamfletten verspreid met een oproep aan de Brusselse dialectsprekers vooral niet te antwoorden dat de taal die ze het meeste gebruikten het Nederlands was[131]. Hoe dan ook, vrij snel na de telling zette voorzitter E. Tordeur van het Bloc een grootse campagne op die, gesteund door de burgemeesters van de kandidaat-agglomeratiegemeenten, de onmiddellijke publikatie en toepassing van de tellingsresultaten eiste[132]. De Waalse beweging buiten Brussel heeft deze eis niet echt ondersteund. Een verklaring daarvoor is niet ver te zoeken: om te beginnen wou ze Brussel ontvetten, niet zien uitbreiden, maar ten tweede was door de telling van 1947 officieel vastgesteld wat men sinds het rapport-Sauvy al wel wist, namelijk dat het aandeel van Wallonië in de totale Belgische bevolking fel geslonken was. Voor de politieke consequenties van deze minorisatie echt manifest werden (bijvoorbeeld via een zetelaanpassing in het parlement), kwam het er nu voor de kandidaat-leiders van een onafhankelijk Wallonië op aan zo snel mogelijk de taalgrens definitief vast te leggen en van de Vlamingen een zo gunstig mogelijke staatshervorming te bedingen. Wat Wallonië daarbij te bieden had, was gauw gevonden: al op de eerste contactvergadering voor het manifest Schreurs-Couvreur raakten Walen en Vlamingen het erover eens de pariteit op nationaal vlak in te ruilen voor de pariteit in het definitief tot 19 gemeenten beperkte hoofdstedelijk gebied[133]. Dat de Franstalige Brusselaars, die op deze contacten niet vertegenwoordigd waren, zich bekocht voelden, hoeft allicht geen betoog.

2.3.2. De tegenzet van de Franstalige Brusselaars: het behoud van de talentelllingen en de organische groei van de Brusselse agglomeratie

Meteen in 1945 al was het Bloc de la Liberté gestart met een campagne voor de opname van Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem in de Brusselse agglomeratie[134]. De campagne liep onder het motto van de hierboven besproken gemeentelijke autonomie en zou, zoals we al uitlegden, de nodige voordelen moeten opleveren voor de Franstalige tewerkstelling aldaar. Maar er was meer: toen, alweer, C. Janssens eind 1945 in de Kamer een wetsvoorstel indiende voor de opname van de drie gemeenten in de agglomeratie, stelde hij meteen ook voor de uitbreiding van de tweetalige agglomeratie, na telling en onder bepaalde voorwaarden, voortaan via een eenvoudig KB mogelijk te maken[135]. Daarmee was, al dan niet toevallig, een middel gevonden om federalisme

zo niet onmogelijk te maken, dan toch ernstig te bemoeilijken: men kan zich immers nogal moeilijk federale staten indenken waarvan de grenzen om de haverklap kunnen worden gewijzigd! Even later zou de *Fédération des Sociétés d'Action Wallonne de l'agglomération Bruxelloise* overigens ook een theoretische legitimatie vinden voor de gewenste organische groei van de Brusselse agglomeratie: *'Il est vain d'assimiler Bruxelles à une ville flamande, qu'au surplus la terre, le sol n'ont aucun droit, que seules en possèdent les populations qui les occupent* [136]'. En onder ditzelfde motto zou het Bloc de la Liberté ook proberen de gemeenten langsheen de taalgrens te mobiliseren[137].

De aanhoudende campagnes vanwege de francofoon-Brusselse organisaties voor de Franstalige tewerkstelling in de administratie, de gemeentelijke autonomie en de vrijheid van de huisvader hadden de Walen in de hoofdstad al het besef bijgebracht dat hun belangen allicht niet altijd parallel liepen met die van de Walen buiten Brussel[138]. Het was echter de francofone actie voor de uitbreiding van de agglomeratie, parallel met de pogingen vanuit de Waalse beweging een federalisme-akkoord af te sluiten op de rug van de Brusselaars die hen ervan overtuigde dat die belangen ook tegenstrijdig konden zijn! Schreurs had het dan ook bij het rechte eind toen hij in 1950 schreef de indruk te hebben dat *'les Wallons de Bruxelles sentent davantage la solidarité qui les lie aux francophones de Bruxelles que celle qui les lie aux Wallons de Wallonie* [139]'. Enigszins parafraserend zou men ook kunnen stellen dat de (francofone én Waalse) Brusselaars zich, telkens wanneer het erop aan kwam de Belgische eenheid te bewaren, eerder solidair voelden met de Belgische bourgeoisie dan wel met hun Waalse klassegenoten, en a fortiori met de Waalse arbeidersklasse waarmee deze laatsten een alliantie wilden aangaan. De praktische consequenties van deze vernieuwde solidariteit had Schreurs al kunnen ondervinden op de studiedag van het Congrès National Wallon te Jambes op 11 februari 1951: daar had niet één Waalse Brusselaar voor het vastleggen van de taalgrens gestemd[140].

Het manifest Schreurs-Couvreur botste, zoals te verwachten was, dan ook op een muur van verzet in de hoofdstad. A. Carlier, die het manifest redigeerde, moest constateren dat een (op taalvlak) paritair bestuur van de hoofdstad moeilijk te operationaliseren viel, aangezien de lokale politieke mandatarissen er hoegenaamd niet bereid waren zich als Frans- dan wel Nederlandstalig te laten catalogiseren: ze waren allemaal min of meer tweetalig, voerden hun campagnes in beide talen en werden verkozen door kiezers uit beide taalgroepen[141]. De AWPSP liet weten hoegenaamd niet akkoord te gaan met iets anders dan een proportioneel verkozen territoriaal bestuur voor Brussel[142]. En het Bloc de la Liberté schilderde het Vlaams-Waals akkoord af als een regelrechte ramp voor Brussel: het zou op termijn leiden tot *'la création de fait de 2 Etats qui auraient leurs parlements respectifs et leurs capitales. D'où exode des fonctionnaires résidant actuellement à Bruxelles, sauf ceux de l'administration fédérale, dont les services, ainsi qu'on veut bien nous le dire, seront réduits au minimum* [143]'.

In 1954 ten slotte meende datzelfde Bloc, niet zonder overdrijving

maar toch ook niet helemaal onterecht, te kunnen schrijven over *'la population bruxelloise actuelle, avec une mentalité, une façon de penser, un humour, qui ne sont ni wallons ni flamands, mais bien propres à Bruxelles* [144]'. In datzelfde jaar verdedigde het *Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique* de installatie van een eigen Brusselse cultuurraad[145]. Tien jaar voor de oprichting van het FDF hadden alvast een deel van de Brusselse francofone middenklassen begrepen dat ze belangen hadden die ze zelf zouden moeten verdedigen. Dit betekent niet dat samenwerking met de Waalse beweging voortaan uitgesloten was. Integendeel, zolang de Belgische eenheidsstaat standhield, zouden tactische allianties voor beide partijen uiterst zinvol blijven. In haar strijd tegen de *déclin walon* zou de Waalse beweging nog regelmatig een beroep moeten doen op het kwantitatieve gewicht van de Brusselse francofonie, en de hoofdstedelijke francofone middenklasse zou zich in haar gevecht tegen de opmars van het Nederlands op de Brusselse arbeidsmarkt nog bij herhaling beroepen op de rechten van het Waalse volk. Desondanks was aan het spontane samenvallen van de Waalse en de francofone belangen van voor 1932 een definitief einde gekomen.

2.4. Het middenklassekarakter van de Brussels-francofone beweging

Tot slot van dit tweede deel willen we nu nog een poging ondernemen om de eigenheid van de Brussels-francofone beweging, en van haar ideeëngoed, in enkele grote trekken vast te leggen. In wat voorafging hebben we aangetoond dat het vooral de intelligentsia waren die concreet belang hadden bij het inwilligen van de francofone eisen (en van die van de Waals-Brusselse organisaties) in de hoofdstad. Daarenboven is ook bij herhaling gebleken dat de woordvoerders van zowel de Waalse als de francofone beweging er vooral ambtenaren waren, of uitoefenaars van vrije beroepen, met een doorgaans universitaire opleiding[146]. Meer gegevens over de sociale basis van de Waalse beweging te Brussel vonden we in een lijst met de beroepsopgave van de 202 Brusselse afgevaardigden op het eerste Waals Nationaal Congres te Luik. In Tabel 2 p. 431 groepeerden we de gegevens uit deze lijst, zodat we alvast een eerste indicatie kregen van het middenklassekarakter van de Waals-Brusselse beweging. Het meest opvallende aan deze tabel is ongetwijfeld het compleet ontbreken van produktiearbeiders, en daarmee samenhangend het massale overwicht van de hoofdarbeiders, de witte boorden. Binnen deze laatste groep zijn de lagere hiërarchische niveaus duidelijk ondervertegenwoordigd, vooral dan in de openbare sector (met inbegrip van het onderwijs). Het aandeel van die openbare sector wordt in de tabel overigens naar alle waarschijnlijkheid onderschat: de 17 ingenieurs bijvoorbeeld zullen lang niet allemaal in privédienst hebben gewerkt, en onder diegenen die als beroep gewoon bediende opgaven konden we alvast een aantal personeelsleden van de ASLK identificeren. Opvallend is ook, meer in de oorspronkelijke lijst dan in de tabel, het grote aantal beroepen dat een leidinggevende of controlerende opdracht laat veronderstellen: inspec-

Tabel 2: Beroepsopgave van de 202 Brusselse afgevaardigden op het Waals Nationaal Congres van 20 en 21 oktober 1945[147]

Technici					20
Ingenieurs				17	
andere				3	
Hoofdarbeiders					131
	administratie	onderwijs, media en verzorging	privé of niet-gegeven	totaal	
ondergeschikt niveau	8	6	34	48	
middengroep	25	20	13	58	
hoogste niveau	14	10	1	25	
totaal	47	36	48	131	
Zelfstandigen					33
kleine producenten en handelaars				15	
vrije beroepen				12	
kunstenaars				6	
Werkgevers					5
(nog) niet (meer) behorend tot de beroepsbevolking					13

teurs en controleurs, bureauchefs, maar ook ingenieurs (of ze nu in staats- of privédienst werken). Hoofarbeiders dus, dikwijls met een universitaire opleiding en een controlerende en leidinggevende functie..., het zijn precies deze categorieën werknemers die men meestal onder de noemer nieuwe intellectuele middenklasse beschrijft. Als we bij deze groep ook nog het 30-tal zelfstandigen optellen, lijkt het in ieder geval niet onverantwoord te stellen dat de Brussels - Waalse beweging (en ook de francofone beweging waarmee ze al snel zou versmelten) in de jaren 1940-1950 overwegend in de middenklassen rekruteerde. De moeilijkheden die bijvoorbeeld de AWPSP ondervond om ook de Franstalige arbeiders (of de bedienden van de laagste niveaus) bij de actie te betrekken, werden in 1948 door haar afdeling bij de spoorwegen als volgt verwoord: '*... il était clairement apparu à notre comité que la question linguistique, à elle seule, n'était pas suffisante pour amener à l'AWPSP, la masse des cheminots, principalement les ouvriers. Dès lors, nos effectifs devaient rester squelettiques* [148]'.

Maar naast deze gegevens over de sociale status van de leden van de Waals-Brusselse en francofone beweging, zijn het vooral een aantal opvallende kenmerken van haar ideeëngoed, die ons toelaten haar te kenschetsen als een duidelijke middenklassebeweging. Er is om te beginnen de zeer complexe verhouding van de beweging met het Belgische staatsapparaat. Aan de basis van deze verhouding ligt, naar onze overtuiging, een groot geloof in de macht en de autonomie van het bestaande politiek systeem en een zeer sterke identificatie met de waarden die verondersteld worden aan de basis hiervan te liggen, met name de democratische vertegenwoordiging en de bescherming en verdediging van de individuele rechten en vrijheden. Dit geloof uitte zich in de eerste plaats in het ver doorgedreven parlementarisme van de beweging. Zelfs de AWPSP, een vakbond toch, richtte haar pijlen in eerste instantie op het parlement: tijdens het werkingsjaar 1948-1949 bijvoorbeeld liet haar parlementaire commissie over de taalsituatie in de administratie niet minder dan 400 tussenkomsten verrichten in Kamer en Senaat[149]. De overtuiging dat het politieke apparaat op een compleet zelfstandige manier functioneert, blijkt bijvoorbeeld ook uit de, weinig realistische, campagne die een deel van de AWPSP in 1946 probeerde te voeren voor een Waals ministerie van Financiën[150]: als er één ministerie was dat, gezien de structuur van het Belgisch kapitalisme, in 1946 niet in aanmerking kwam voor opsplitsing over de gemeenschappen, was het wel dat voor financiën. Een dergelijke idealistische kijk op het politiek bedrijf leverde de Brusselse middenklassen vanzelfsprekend nogal wat ontgoochelingen op, die hun houding van tijd tot tijd deed omslaan in een regelrecht apolitisme, dat op zijn beurt leidde tot de stelling dat 'het probleem van de Brusselse culturele autonomie noch een economisch, noch een politiek, doch een louter taalprobleem[151]' was. Anderzijds bleven ze de schuld voor het afwijken van het democratisch ideaal eenzijdig bij het politiek systeem, en zelfs bij het politiek personeel leggen, iets wat met de regelmaat van een klok aanleiding gaf tot fulminaties tegen de politieke kaste, haar electoralisme, en haar gebrek aan scrupules. Volgende bespreking van het stemgedrag van de senatoren naar aanleiding van het wetsontwerp Moyersoen spreekt voor zichzelf: *'Nul ne s'attendait de la part des flamands non flamingants ni de celle des bruxellois et des wallons pour qui l'obéissance passive est la suprême habileté, à une résistance de quelque envergure. Il y a beau temps en effet que la défense des principes de saine démocratie qui conditionnent la vie d'un Etat, surtout d'un Etat composite, tel que celui auquel nous appartenons, a cessé d'être une préoccupation majeure pour ces Messieurs. L'inertie, le silence ou le bla-bla inoffensif destiné à duper les mandants sont souvent choses payantes* [152]'. Het is dan ook geen toeval dat we een van de leidende figuren van het Bloc de la Liberté, V. Laloux, terugvinden op de rechtse PSC-scheurlijst van de Saint-Remy *Rassemblement Social-Chrétien pour la Liberté,* die in 1954 in de hoofdstad zo'n 40 000 stemmen verzamelde.

We wezen elders al op de centrale plaats die de individuele Vrijheid innam in de propaganda van de francofone organisaties. Die gehechtheid aan de rechten van het individu bracht de middenklassers uit deze beweging er herhaaldelijk toe een pleidooi te houden voor minder staat: *'Le public, avec*

raison, s'élève en ce moment contre les intrusions de plus en plus fréquentes de l'Etat dans la vie privé des citoyens, intrusions qui se sont particulièrement manifestés ces temps derniers en matière d'économie dirigée [153]'. Met dit soort uitspraken plaatste het Bloc de la Liberté zich eens te meer in het kamp van de traditionele Belgische bourgeoisie, en tegenover dat van zowel de modernere (overwegend Vlaamse) fractie van de burgerij als de hele Belgische arbeidersbeweging. Een belangrijk argument dat deze stellingname ook in 1948 al moest ondersteunen was dat van de hoge fiscale lasten die een uitgebreid staatsapparaat mee bracht: '*... les entraves résultant d'un dirigisme mal conçu et plus mal appliqué encore, les appétits gargantuesques d'une fiscalité dévorante...* [154]'. Aangezien het zeer aannemelijk is dat een hoge fiscaliteit vooral in de middenklassen (zowel de traditionele als de nieuwe) als een ernstige aanslag op het inkomen wordt ervaren, kunnen we ook dit element in het ideeëngoed als een indicatie van het middenklassekarakter van de beweging beschouwen.

Voeg daarbij nog de zin voor hiërarchie, geschokt door de *'dépassements linguistiques'* in de administratie, en het fundamentele geloof in de kansengelijkheid en de mogelijkheden tot sociale promotie via het onderwijs, zoals dat tot uiting komt in de slogan van de vrijheid van de huisvader, en we kunnen, dachten we toch, rustig aannemen dat het Brussels-francofoon ideeëngoed dat in de jaren 1950 volop aan het gisten was, typisch was voor de daar snel aan belang winnende nieuwe intellectuele middenklasse. Naarmate deze middenklasse meer ontgoochelingen opliep vanwege diegenen die ze als traditionele bondgenoten beschouwden, met name de nationale bourgeoisie en de Waalse klassegenoten, zou ze uiteindelijk beslissen niet langer te stemmen zoals papa en zou ze zich organiseren in een autonome middenklassepartij, het FDF. Dat deze partij er zou in slagen ook een deel van de Brusselse arbeidersklasse als kiespubliek aan te trekken is een bijzonder interessant, en nog grotendeels te onderzoeken[155], gegeven, dat echter niets fundamenteels verandert aan het karakter van deze partij.

Noten

1 De belangrijkste organisaties van deze francofone beweging waren de in 1932 opgerichte *Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles,* die in 1938 werd opgevolgd door het *Bloc de la Liberté,* en het *Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique,* dat in 1953 het levenslicht zag. Over deze organisaties zullen we het verder uitgebreid hebben, hier is alleen van belang dat ze in hun benaming geen van alle refereren naar de Waalse zaak.

2 Cl. Renard, 'wallonie 88 bilan et perspectives', *Cahiers Marxistes,* 157-158 (1988), pp. 4-22.

3 Naast de fout van de klassieke historici van de Vlaamse beweging, als een Elias, een Wils, een Van Haegendooren, is dit, naar onze mening, ook een van de fundamentele vergissingen van A. Roosens, *De Vlaamse kwestie - Pamflet over een onbegrepen probleem* (Leuven, 1981). Dit belet echter niet dat dit werk een aantal zeer vernieuwende inzichten in de kwestie naar voren schuift, waarnaar we overigens nog herhaaldelijk zullen refereren.

4 Ook hier kan worden gesteld dat de klassieke versie, op dit punt althans, niet echt afwijkt van die van een auteur als M. Quévit, *Les causes du déclin wallon* (Brussel-Vie Ouvrière, 1978).

5 Dat is overigens ook de mening van G. Carpinelli, 'L'Etat, les groupes et les classes dans la structure actuelle du fait national belge', *Etat, Accumulation du Capital et Lutte des Classes dans l'Histoire de Belgique (1830-1980)* (Brussel, 1980), p. 248 (Contradictions 23-24): 'Une étude et une réflection sur les problèmes communautaires devraient commencer précisement par des interrogations sur l'existence et sur la nature des groupes, sans oublier que cette existence et cette nature doivent être vérifiées pour chaque époque et parfois même pour chaque moment crucial'.

6 Zie later.

7 Dat de Waalse beweging aanvankelijk een beweging was van, voornamelijk intellectuele, kleinburgers, is ook de mening van C. Vandermotten, 'l'option fédéraliste, aboutissement d'une production sociale de l'espace - pistes pour une géographie politique de la wallonie', *Cahiers Marxistes,* 157-158 (1988), pp. 26-38. Op de vraag of de opname van een aantal Waalse eisen (en met name de eis van een federale staatsinrichting) in de programma's van de arbeidersbeweging in het zuiden van het land in de periode na de grote staking, ook een proletarisering van de organisaties van de Waalse beweging meebracht, moeten wij alsnog het antwoord schuldig blijven: indien daarover onderzoek is verricht, is het ons jammergenoeg onbekend. Dat de PS gedurende de laatste jaren zowat de sleutelorganisatie is geworden binnen de Waalse beweging lijkt ons in ieder geval geen afdoend bewijs voor deze stelling: dat zou immers net zo goed kunnen wijzen op verschuivingen binnen het ledenbestand en de gezochte electorale aanhang van die partij (in de richting van de middenklassen), als op verschuivingen aan de basis van de Waalse beweging.

8 A. Roosens, *De Vlaamse kwestie,* pp. 34-6.

9 Zie H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden* (Kortrijk-Heule, 1982), alsook, meer specifiek voor Brussel, de doctoraatsverhandeling van M. De Metsenaere, 'Taalmuur: sociale muur? De 19de eeuwse taalverhoudingen te Brussel als resultante van geo-demografische en sociale processen', *Taal en Sociale Integratie,* 9 (Brussel, 1988) en verscheidene andere bijdragen in de reeks *Taal en Sociale Integratie.*

10 Terloops willen we er hier even op wijzen dat een soortgelijke taalgrens ook bestond binnen het zuidelijk landsgedeelte: ook daar gaapte een brede kloof tussen het Frans

van de burgerij en de Waalse dialecten van de arbeiders. De kloof was echter niet zo groot dat hij niet door ambitieuze kleinburgers kon worden overbrugd, om ten slotte vanaf het einde van de 19de eeuw, via de uitbreiding van het onderwijs in de Franse cultuurtaal, (formeel) helemaal te worden gedicht.

11 Zie het hoofdstuk 'De burgerlijke democratie verruimd', in E. Witte & J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie* (Antwerpen, 1985), evenals de inleidende hoofdstukken in onze licentiaatsverhandeling, E. Deslé, *Arbeidsbemiddeling en/of werklozencontrole. Het voorbeeld van de Gentse arbeidsbeurs (1891-1914),* ter perse bij het Gemeentekrediet.

12 De eerste taalwetten werden gestemd in 1873, 1883 en 1898 (Gelijkheidswet).

13 Voor alle duidelijkheid: we bedoelen hiermee geenszins dat toen reeds een serieus begin zou gemaakt zijn met de vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen, wel dat op dat ogenblik (door de eerste taalwetten) de formele, wettelijke mogelijkheid daartoe werd geschapen.

14 Voor wat de hoofdstad betreft is dat in ieder geval ook de mening van E. Witte, bijvoorbeeld in haar slotbeschouwingen op het colloquium 'Onderzoek naar de Brusselse taaltoestanden' van 1981, opgenomen in *Taal en Sociale Integratie,* 4 (Brussel, s.d.), p. 449.

15 We verschillen wat dit punt betreft dus grondig van mening met A. Roosens, die meent dat de sociale taalgrens zich in die periode te Brussel concentreerde (A. Roosens, *De Vlaamse kwestie,* p. 77 e.v.). Dat de economische en politieke macht toen inderdaad in toenemende mate geconcentreerd raakte in handen van de Brusselse francofone holdingbourgeoisie impliceert volgens ons nog niet dat in die beweging ook de sociale taalgrens, als politiek instrument, werd meegetrokken: typisch voor de nieuwe burgerij was immers dat ze haar macht niet langer wou (of kon!) bestendigen via een gedeclareerde breuk met de massa, maar via meer subtiele beïnvloedingsmechanismen, die op zijn minst enige vorm van communicatie veronderstelden. Alhoewel er qua taalgebruik ongetwijfeld verschillen zijn blijven bestaan tussen de sociale klassen, kan je, volgens ons, het begrip sociale taalgrens dan ook niet zomaar van het ene tijdvak naar het andere transponeren.

16 Voor cijfers en commentaar hierbij, zie H. Van Velthoven, 'The Process of Language Shift in Brussels: Historical Background and Mechanisms', E. Witte & H. Baetens Beardsmore, eds., *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels* (Clevedon-Philadelphia, 1987) (Multilingual Matters 28). Een uitgebreide analyse van het 19de eeuwse verfransingsproces in de hoofdstad vindt men uiteraard ook bij M. De Metsenaere, 'Taalmuur', partim.

17 Zie o.m. A. Roosens, *De Vlaamse kwestie,* p. 67 e.v.

18 Over de moeilijke relatie tussen arbeidersbeweging en Vlaamse beweging, zie J. Craeybeckx, 'Het flamingantisme van Marcel Deneckere. Links en de Vlaamse beweging', *Vooruitlopen op het Vlaamse socialisme. 25 jaar Links* (Leuven, 1984), p. 81 e.v., en meer specifiek voor Brussel, M. Deneckere, 'Socialisme en Vlaamse beweging te Brussel (1885-1914)', *Taal en Sociale Integratie,* 1 (Brussel, 1978), p. 237 e.v.

19 Over het sociaal-progressisme als kader waarbinnen de middenklasse de taaleisen formuleerde, zie E. Witte, in E. Witte & J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis,* pp. 79 - 86.

20 Dat is ook de mening van C. Vandermotten, in 'l'option fédéraliste', p. 38: 'Culturel, folkloriste d'abord, le sentiment wallon va évoluer dans le sens d'une revendication politique au fur et à mesure que les progrès du mouvement flamand vont faire craindre à ces élites pour leur position priviligiée quant à l'accès aux postes dans l'appareil d'Etat'.

21 Voor een beschrijving van deze eerste Waalse strijdorganisaties, zie R. Van Alboom, 'Aspecten van de Waalse beweging te Brussel, 1877-1914', *Taal en Sociale Integratie,* 6 (Brussel, 1982), pp. 3-106.

22 R. Van Alboom, 'Aspecten', en L. Sieben, 'De Vlaamse beweging en de strijd om Brussel na de Eerste Wereldoorlog. 1918-1926' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Brussel-VUB, 1984), pp. 327-46.

23 In tegenstelling tot de taalpolitieke organisaties (of de eigenlijke Waalse actiegroepen) die tot 1932 nooit een lang leven beschoren waren (zie ook J. Lothe, 'Le mouvement wallon: divisions, fluctuations et prélude à la mutation', H. Hasquin (e.a.), *La Wallonie. Le pays et les hommes* (Brussel, 1979), pp. 319-24) ontwikkelde zich in de hoofdstad wel een vrij stabiel netwerk van socio-culturele organisaties van Waalse migranten, die zich doorgaans niet met de taalstrijd inlieten, maar die in periodes van verhoogde spanningen door de eerstgenoemde organisaties tegelijk als legitimatie- en als mobilisatiebasis konden worden gebruikt (cf. de groepen die in R. Van Alboom, 'Aspecten', worden opgesomd en die, volgens M.P. Herremans, 'Esquisse d'une étude sur les groupes de pression linguistiques à Bruxelles (2ème partie)', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 56 (1960), in 1960 nog steeds actief zijn.

24 Zie zowel M. Quévit, *Les causes du déclin,* als A. Roosens, *De Vlaamse kwestie.*

25 A. Roosens, *De Vlaamse kwestie,* p. 30. Voor kritiek op deze opvatting van Roosens, zie vooral L. Goorden, 'financiële concentratie en regionaal-economische ontwikkeling in belgië', *Tijdschrift voor Sociologie,* 3 (1982) 3, pp. 185-215.

26 M. Quévit, *Les causes du déclin,* en voor kritiek: L. Goorden, 'financiële concentratie' en J. Bundervoet, 'Kapitaalsstrategieën en regionalisering in België: enkele vragen en bedenkingen', *Tijdschrift voor Sociologie,* 2 (1981) 3-4, pp. 261-300.

27 Roosens gaat wel verder dan Quévit in het ontluisteren van deze terminologie, daar waar hij, zeer terecht, stelt dat de belangentegenstelling tussen de Vlaamse en de francofoon-Belgische burgerij geenszins absoluut is, en tot allerlei compromissen moet leiden, die de Vlaamse beweging alleen kunnen ontgoochelen. Het bestaan van een eensgezind-francofone tegenover een eensgezind-Vlaamse burgerij (vanaf de jaren 60) trekt ook hij echter niet in twijfel.

28 Wat nu volgt is hoofdzakelijk gebaseerd op onze confrontatie van de theses van Roosens, Quévit, Bundervoet en Goorden met de hagiografie die Th. Luykx schreef voor het VEV (Th. Luykx, M. Lamberty en F. Wildiers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Economische bewustwording in Vlaanderen. Veertig jaar Vlaams Economisch Verbond 1926-1966* (A'werpen, 1967)).

29 Zie Th. Luykx e.a., *Bijdrage,* p. 17 e.v.

30 Er moesten met andere woorden meer investeringen komen in de Vlaamse industrie, maar deze investeringen mochten de Vlaamse volksaard niet ontkrachten door het sturen van Franstalige kaders, *ibidem,* p. 67 e.v.

31 L. Goorden, 'financiële concentratie', p. 196 e.v.

32 Zie H. Van Der Wee & M. Verbreyt, *Mensen maken geschiedenis. De Kredietbank en de Economische opgang van Vlaanderen 1935-1985* (Tielt, 1985), p. 111.

33 Th. Luykx e.a., *Bijdrage,* p. 98.

33bis *Ibidem,* pp. 130-32.

34 Omdat deze fractie zich beriep op de hele in Vlaanderen gevestigde (consumptiegoederen producerende) industrie, legde ze veel minder nadruk op de tegenstelling Nederlandstalig - Franstalig: in 1936 aanvaardde ze de eminent-Franstalige organisatie van de textielpatroons Association des Groupements Textiles Belges (AGTB) dan ook met open armen als nieuw lid van het VEV (Th. Luykx e.a., *Bijdrage,* pp. 118-19 en 134-35).

36 In dergelijke bewoordingen vat J. Bundervoet trouwens ook de hierboven aangehaalde geschiedenis van het VEV door Th. Luykx (e.a.) samen (in J. Bundervoet, 'Kapitaalsstrategieën', p. 264).

37 Dit feit op zich al betekent een verrechtsing van de Vlaamse beweging, en niet alleen de extreem-rechtse ontsporing van een deel ervan in de richting van het nationaalsocialisme, zoals A. Roosens (*De Vlaamse kwestie,* p. 52 e.v.) dat min of meer voorstelt (zie ook de kritiek hierop van K. Raes, 'Antoon Roosens pleit een dossier', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift,* 16 (februari 1982) 1, pp. 69 - 75).

38 Dit verklaart ten dele de grote aandacht die het VEV van meetaf aan betoonde voor de Vlaamse intellectuele middenklasse: daar waar het VEV in het interbellum het lidmaatschap steeds formeel heeft geweigerd aan leden van de oude middenklasse (de middenstand) organiseerde het vanaf 1928 de ingenieurs en kaders in de dochtervereniging VIV (Vlaamse Ingenieursvereniging) (Th. Luykx e.a., *Bijdrage,* p. 58).

39 Zie '60 jaar ACW. Themanummer', *Gids op Maatschappelijk Gebied* (1982) en de 3 brochures van het VEV uit 1957 en 1958 met als titel *Waarom vervlaamsing van het bedrijfsleven?.*

40 Zie punt 3 van dit deel.

41 Zie de bespreking van het Egmontpact bij A. Roosens, *De Vlaamse kwestie,* p. 133 e.v.

42 Voor een (Vlaamse) bespreking van deze taalwetten, zie *Encyclopedie van de Vlaamse beweging,* p. 1611 e.v.

43 Zie de bijdrage van L. Sieben in deze bundel.

44 Zie hoger, bij punt 1.

45 Ondertussen kreeg de organisatie de nieuwe naam Association Wallonne du Personnel des Services Publics (AWPSP).

46 Over het fundamenteel karakter van de taalwetten in het interbellum, zie G. Carpinelli, 'Le fractionnement de l'unité belge', *Etat, Accumulation du Capital et Lutte des Classes dans l'Histoire de Belgique (1830-1980)* (Brussel, 1980), pp. 49-53 (Contradictions 23-24).

47 De wet van 1932 introduceerde in de centrale administratie de ondertussen bekende taalrollen, waartussen een billijk evenwicht zou moeten bestaan.

48 Voor een bespreking van de rol van deze Vlaamse nieuwkomers in het terugdringen van de verfransing, zie E. Witte, 'Bilingual Brussels as an indication of growing political tensions (1960-1985)', E. Witte & H. Baetens Beardsmore, eds., *The Interdisciplinary,* p. 49 e.v.

49 Over de opmars van het Nederlands in het Brusselse bedrijfsleven noteerden we volgende, uit 1945 daterende, opmerkelijke klacht: 'Car on dirait vraiment que certains milieux bruxellois se sont donné pour tâche d'ouvrir les voies à la flamandisation de la capitale. Il est notamment assez piquant de constater que, sans raison valable, les plus grosses entreprises commerciales et financières ayant leur siège social à Bruxelles se sont offert le luxe de publier une version flamande de leurs statuts, d'accueillir dans des locaux que ne fréquentent que des francophones des avis flamands, d'instaurer à l'intention de leur personnel des cours de langue flamande, etc...etc...' *(Bloc de la liberté. Bulletin officiel du Bloc de la Liberté, le pays de Bruxelles, Ligue contre la flamandisation de Bruxelles. Association sans caractère politique pour la défense de la liberté linguistique,* Sint-Lambrechts-Woluwe, 5 (juli 1945) 2, pp. 4-5).

50 Ter illustratie: de omslag van het *Bulletin trimestriel* dat het Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique vanaf 1954 publiceert, heeft als opschrift volgende, uit 1932 daterende, uitspraak van F. Van Cauwelaert: La flamandisation de Bruxelles est au point de vue politique, d'une importance supérieure à celle qu'on lui attribue généralement. Donc au travail avec joie, car la flamandisation de Bruxelles coûtera moins de temps et de peine que la reflamandisation de la plus grande partie de la Flandre.

51 Na de oorlog, zette de organisatie haar activiteiten voort onder de nieuwe naam Bloc de la Liberté (zie verder).
52 Zie noot 16.
53 Zie o.a. M. Quévit, *Les causes du déclin*, A. Roosens, *De Vlaamse kwestie*, A. Mommen, 'De ontwikkeling van kapitalisme en staat in België 1945-1960', *Tijdschrift voor Diplomatie*, 6 (1979) 4, pp. 227-249, A. Meynen, 'De grote werkstaking 1960-1961. Een inleidend overzicht van de economische en socio-politieke achtergronden van de grote werkstaking', *BTNG*, 9 (1978) 3-4, pp. 481-515 en E. Witte & J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis*, p. 279 e.v.
54 Voor een overzicht van deze conflicten, zie J. Meynaud, J. Ladrière, F. Périn, *La décision politique en Belgique. Le pouvoir et les groupes* (Paris-Collin, Bruxelles-CRISP, 1965) (Cahiers de la Fondation Nationale des Sciences Politiques 138).
55 Die radicalisering uitte zich, behalve in een reeks opeenvolgende massale stakingen (in 1948,'52, '57, '59 en uiteraard '60-'61), ook in het ABVV-programma van structuurhervormingen, en in de oprichting van een groep als La Gauche (cf. A. Meynen, 'Structuurhervormingen en algemene staking (1958-1961)', *Vooruitlopen op het Vlaamse socialisme. 25 jaar Links* (Leuven, 1984), p. 29 e.v.).
56 Zie C. Vandermotten, 'l'option fédéraliste', pp. 29-37.
57 Zie R. Michel, *Les investissements américains en Belgique* (Brussel-CRISP, 1971).
58 Die strijdbaarheid heeft overigens alles te maken met de organisatie van de produktie in ons land (en de historische evolutie hiervan) en bewijst geenszins dat er een Waalse volksaard zou bestaan die intrinsiek verschillend is van de Vlaamse, zoals dat in sommige kringen graag wordt beweerd.
59 In het Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon te Luik (FHMW) bevinden zich de officiële verslagen van deze congressen, die achtereenvolgens plaatsvonden te Luik in 1945, Charleroi in 1946, Namen in 1947, Brussel in 1948, opnieuw Luik in 1949, Charleroi in 1953 en tenslotte Luik in 1959 (meestal onder de titel *Les Documents du Congrès National Wallon. Le congrès de ..... Débats et résolutions).* Een overzicht van de hand van de secretaris en spilfiguur van al deze congressen, vindt men in F. Schreurs, *Les Congrès de Rassemblement Wallon de 1890 à 1959* (s.l., 1960).
60 De rol van grote broer Frankrijk in de oorlog, de collaboratie van een deel van de Vlaamse beweging met de Duitse bezetter, de toepassing van de taalwetten van de jaren '30 (ook tijdens de oorlog!) enz.
61 Ter illustratie: in zijn bespreking van la réaction wallonne voor de Brussels-francofone beweging, haalt een niet bij name genoemd Waals militant in 1945 als eerste verklarend element aan dat: Le déplacement de l'industrie vers le Nord, facilité par la mise en exploitation des charbonnages de la Campine, paralyse peu à peu l'activité des provinces wallonnes (*Bloc de la liberte*, 5 (juli 1945) 2, p. 5). Of ook nog: het rapport dat de Conseil Economique Wallon (een deel van de naoorlogse Waalse beweging dat vaak ten onrechte wordt beschouwd als de tegenhanger van het VEV, maar waarin, in tegenstelling tot het VEV, ook de Waalse arbeiders vertegenwoordigd zijn) in september 1947 aan de nationale regering voorstelde (*Economie Wallonne. Rapport présenté au gouvernement Belge par le Conseil Economique Wallon le 20 mai 1947* (Luik, s.d.), 247 p.).
62 Dit geldt voor het grootste gedeelte van Wallonië, echter in mindere mate voor Luik: zie C. Vandermotten, 'l'option fédéraliste'. Het is trouwens opvallend dat, alhoewel het zwaartepunt van de Waalse beweging steeds lag in de (enige) regio waarin een *lokale* burgerij actief was, deze burgerij er, anders dan in Vlaanderen, niet in is geslaagd haar stempel op deze beweging te drukken.
62bis Het zou ook interessant zijn na te gaan in hoeverre de doorbraak van de federa-

listische eis in Wallonië in verband kan worden gebracht met het ontstaan van een door A. Mommen beschreven technocratische fractie binnen de burgerij (hoewel we dit een beetje een ongelukkige term vinden), maar dit zou ons in het bestek van dit artikel te ver leiden (zie A. Mommen, *De teloorgang van de Belgische bourgeoisie* (Leuven, 1982)).

63 De officiële oproep voor het derde Congrès National Wallon (op 3 en 4 mei '47) begon dan ook met de veelzeggende aanhef: Si l'arsenal de Liège était maintenu, des centaines d'ouvriers spécialisés conserveraient leur gagne-pain (FHMW-Farde CNW nr. 11).

64 Er zijn uiteraard ook uitzonderingen op deze regel, zo bijvoorbeeld C. Kesteloot, 'le mouvement populaire wallon et la prise de conscience politique du mouvement wallon (1961-1965)', *Cahiers Marxistes,* 157-158 (februari-maart 1988). In dit artikel analyseert de auteur de opkomst van het MPW, ons inziens terecht, als iets wat zich buiten de klassieke Waalse beweging heeft afgespeeld, en vermeldt ze slechts terloops de, elders steeds sterk beklemtoonde, aanwezigheid van Renard op het Congrès National Wallon van 1950, als een gebeurtenis die plaatsvond 'dans un climat largement influencé par la Question royale' (noot 4).

65 'Il ne faut pas se faire d'illusions sur les milieux bruxellois francophones dirigeants. Quelle que soit leur couleur politique, ils n'ont rien compris et moins encore appris. Ils espèrent et veulent maintenir à tout prix l'unionisme étroit, périmé qui leur assure l'hégémonie... et les revenus' schreef *La Wallonie Catholique,* 6 (s.l.s.d.), het blad van le Mouvement catholique wallon, reeds tijdens de oorlog.

66 Het voorstel Philippart was voorbereid in kringen van de Conseil Economique Wallon en werd, op vraag van de Luikse federatie van Jeune Wallonie, door het Congrès National Wallon van 1949 geadopteerd. Jeune Wallonie motiveerde haar steun aan het voorstel o.m. door erop te wijzen dat het beheren en besturen van maatschappijen vanuit Brussel, betekende dat dat meer en meer Waals geld omgeturnd werd in vreemd kapitaal (FHMW-farde CNW nr. 19, reeks moties). Later zou het voorstel het voorwerp worden van besprekingen met het VEV, dat het na het te hebben afgezwakt, goedkeurde, en van een rapport vanwege de Chambre de Commerce de Bruxelles, die het, zoals te verwachten was, integraal afwees (FHMW-doos Schreurs-CNW, verslag van de vergadering van de Commission de la Décentralisation van de Conseil Economique Wallon van 18 mei 1953).

67 Zie het overzicht van alle in 1953 bekende federalismevoorstellen in 'Syllabus de la Conférence faite à Mons le 29 mars 1953 par F. Schreurs' (FHMW-doos Schreurs-CNW).

68 Het voorstel was uitgewerkt door een speciale grondwettelijke commissie (onder het voorzitterschap van F. Dehousse) die was opgericht op het tweede Congrès National Wallon in 1946 te Charleroi, en was ondertekend door Grégoire en Blavier (voor de socialisten), Rey en Leclercq (liberalen) en Lahaut en Frère (communisten).

69 Zie het pamflet waarin het Congrès National Wallon op 12 december '47 te Brussel een grootse manifestatie aankondigt tegen het verwerpen van het voorstel Grégoire (FHMW-farde CNW nr. 13).

70 Dat de traditionele Waalse beweging zich vanaf ca. 1950 in een neergaande beweging bevond, is ook de mening van C. Kesteloot, 'le mouvement populaire wallon', p. 55.

71 Het laatste echte Congrès National Wallon vond plaats op 23 maart 1963 (*'ibidem'*, p.59).

72 Ter illustratie: op 25 maart 1947 werd het Comité d'action pour l'industrialisation du Canal de Terneuzen opgericht (tweetalig rondschrijven hiervan in FHMW-farde CNW nr. 11). In het comité zetelde van meetaf aan baron de Launoit (Brufina), bij

ons weten ... de enige vertegenwoordiger van het holdingkapitaal die contacten onderhield met de Waalse beweging (zie ook C. Kesteloot, 'le mouvement populaire wallon', p. 55).

73 Direct na de oorlog was er wel een terugval tengevolge van de associatie collaboratie-Vlaamsgezindheid, maar in vergelijking met de periode vlak na de Eerste Wereldoorlog was die van korte duur.

74 Zie het succes van de Volksunie vanaf 1961.

75 *Nouvelle Revue Wallonne,* 5 (januari 1953) 2, pp. 69-71. In hetzelfde artikel wordt ook zeer expliciet een onderscheid gemaakt tussen Walen in Brussel en 'ceux qu'on appelle les francophones de Bruxelles'. Commentaar bij die laatste groep: 'A la pensée de voir toucher à la centralisation excessive dont souffre le pays, de devoir restituer à la province une partie des richesses culturelles et économiques dont ils l'ont frustrée, ils ont été secoués de haine....'

76 bron: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid - Administratie van de Werkgelegenheid - Directie van de Studie der arbeidsproblemen, *Overzicht van de evolutie van de Belgische actieve bevolking over de periode 1948-1960* (s.l.,s.d.). Het werk bevat een uitvoerige bronnenkritiek, die we hier uiteraard niet kunnen herhalen, en biedt het grote voordeel alle werknemers uit de openbare sector, over de beschouwde periode, steeds volgens dezelfde categorieën te registreren (wat bijvoorbeeld niet het geval is met de RMZ-statistieken). Onze gegevens zijn overgenomen uit de tabel op de pagina's 164-167. Ze hebben betrekking op het geheel van de centrale administratie, met inbegrip van de buitendiensten in Vlaanderen en Wallonië. Cijfers voor het hoofdstedelijk gebied alleen hebben we niet gevonden aangezien, voor zover ons bekend, het Openbaar Ambt pas vanaf de late jaren '60 jaarlijkse overzichten van de personeelssterkte met opsplitsingen naar plaats van tewerkstelling is gaan publiceren.

77 A. Molitor, *L'administration de la Belgique. Essai* (Brussel-CRISP, 1974), p. 340.

78 Zie o.m. de brief van Schreurs aan Minister Merlot van 24 okt. 1947 (FHMW-Farde CNW 13).

79 Nota van het VEV voor het Centrum Harmel, in 'Dokumenten van het Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtkundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land' (s.l.s.d.), dokument 22.

80 Dat de achterstand van de Vlamingen vooral groot was op de *hogere* administratieve echelons, blijkt uit de vele interpellaties van de CVP-er G. Vanden Daele in de Kamer in de jaren '50. Het is opvallend dat Vanden Daele, en met hem de meeste *Vlaamse* geïnteresseerden, altijd cijfers citeren van de Vlaamse tewerkstelling vanaf *niveau 1* (het hoogste niveau), terwijl Franstalige cijfers doorgaans slaan op alle niveaus samen, en soms zelfs alleen op de hiërarchisch lagere niveaus.

81 Zie A. Molitor, *L'administration,* p. 270 e.v.

82 Brief aan Schreurs van 26 januari 1949 (FHMW-CNW Farde 20).

83 Een keer het proces gewonnen, drong het Congrès National Wallon, bij monde van secretaris Schreurs, er bij de bevoegde minister op aan dat Flamme de promotie ook effectief zou krijgen (brief Schreurs aan Buisseret van 10 januari 1950, in FHMW-CNW Farde 20). Dit is overigens slechts een van de vele gevallen waarin de Waalse beweging fungeerde als alternatief promotiekanaal voor diegenen die geen gebruik konden of wilden maken van de diensten van de traditionele politieke partijen.

84 *Bloc de la Liberté,* 8 (1948) 4, p. 1.

84bis De wet van *1921* eiste trouwens ook een zekere tweetaligheid (afhankelijk van de rang) van de andere ambtenaren in de Brusselse buitendiensten en van de ambtenaren in de *centrale* diensten. Hoewel de wet van 1932 de tweetaligheid van de hogere

ambtenaren verving door een stelsel van taaladjuncten, bleef de schrik dat ze hun carrière zonder de kennis van het Nederlands niet zouden kunnen verderzetten er bij heel wat Franstaligen duidelijk inzitten.

85 Wallonie Libre - Fédération de Bruxelles, *Le problème flamando-français* (s.l.s.d.), p. 12 (FHMW-brochure 46).

86 Zie A. Molitor, *L'administration,* p. 278 e.v.

87 Zie de vaste rubrieken voor de afdelingen in de opeenvolgende nummers van *Le Combat Wallon,* het ledenblad van de AWPSP.

88 Na de hervorming Camu uit 1937, volgden de pogingen van de Commissie Matton in 1950, die van de Commissie M.-L. Gérard in 1953, en van de ministers Lilar, Harmel en Gilson in de periode 1959-1964 (A. Molitor, *L'administration,* p. 36).

89 *Ibidem*, p. 278.

90 Naar eigen zeggen zou de organisatie in 1945 zo'n 4 000 en in 1950 meer dan 5 000 leden hebben geteld in de hoofdstad, verdeeld over de verschillende administraties (brieven aan Schreurs van resp. 22 november 1945 en 10 november 1951 (FHMW-CNW fardes 6 en 23). Zie ook het artikel van C. Kesteloot in deze bundel.

91 Zie de opeenvolgende CNW-fardes in het FHMW.

92 'Notre programme, nos buts, notre action', *Le Combat Wallon,* 2 (1946) 6, p. 1.

93 '*Ibidem*', p. 1.

94 *Ligue Wallonne de Woluwé-Saint-Lambert. Statuts* (s.l.,s.d).

95 'Une saine conception de l'administration consisterait à proportionner le nombre d'employés flamands et français d'après le volume des affaires à traiter dans l'une ou l'autre langue de façon à substituer au bilinguisme des agents suivant un mode de répartition ridiculement tendancieux, un bilinguisme normal et équitable des services' schrijft *Bruxelles-français,* het blad van de Brusselse federatie van Wallonie libre op 15 januari 1950 (nr. 4, p. 2).

96 In dit verband probeerde het Bloc de la Liberté trouwens een permanente klachtendienst op te zetten, zie o.m. *Bloc de la Liberté,* 13 (augustus 1951), p. 4.

97 Op verzoek van het Congrès National Wallon bereidden de senatoren Glineur en Delbouille in 1947 dan ook 2 voorstellen tot ontdubbeling van de administratie voor.

98 Motie aangenomen op de vergadering van de AWPSP van 2 maart 1948 (FHMW-CNW Farde 14).

99 *Bloc de la Liberté,* (juli 1946) 3, p. 1.

100 Zie het artikel van L. Sieben in deze bundel.

101 U. Missaire, *Brochure - Représentation Wallonne des administrations publiques* (s.l., s.d.) (FHMW-Brochures)

101bis Meer systematische gegevens over deze organisatie vindt men ook in het artikel van C. Kesteloot in deze bundel.

102 Zie bijvoorbeeld de naoorlogse beginselverklaring in *Bloc de la Liberté,* 5 (mei 1945) 1, p. 3.

103 Zie bijvoorbeeld *Bloc de la Liberté,* 6 (juli 1946) 3, p. 1, *Idem,* 8 (1948) 4, p 1, *Idem,* 9 (december 1949), p 3.

103bis *Bloc de la Liberté,* 13 (augustus 1951), p. 4.

104 Voor de tekst van het wetsontwerp Moyersoen, zie *Parlementaire Documenten. Senaat,* 1951-1952, nr. 322.

105 Oprichter en animator van dit Rassemblement bruxellois was L. Banneux, een NMBS-inspecteur die in 1932 ook al de Ligue contre la flamandisation de Bruxelles in het leven riep. Het Rassemblement zou in 1959, na het overlijden van Banneux, samensmelten met het Bloc de la Liberté.

106 *Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique. Association sans couleur politique. Bulletin*

trimestriel, (januari 1954) 1, p. 5.

107 *Ibidem.*

108 Zie bijvoorbeeld V. Laloux, 'Un chef d'œuvre d'hypocrisie', *Bloc de la Liberté,* 14 (oktober 1952), p. 1.

109 C. Janssens was liberaal Kamerlid van 1939 tot 1965 en een tijdlang fractievoorzitter. Daarnaast was hij van 1939 tot 1958 schepen voor Onderwijs te Elsene, en in 1956 eventjes burgemeester.

110 De integrale tekst van dit wetsvoorstel is opgenomen in *Bloc de la Liberté,* 16 (september 1954), p. 4.

111 *Bloc de la Liberté,* 5 (juli 1945) 2, p. 1.

112 Zie bijvoorbeeld *Rassemblement bruxellois,* 1 (januari 1954), p. 3.

113 *Bloc de la liberté,* 16 (december 1954), p. 2.

114 Terloops willen we er toch even op wijzen dat in de artikels over de taalvrijheid in het onderwijs telkens wordt uitgegaan van de idee dat alleen afgestudeerden uit het Franstalig onderwijs een serieuze kans maken op de Brusselse arbeidsmarkt (bijvoorbeeld *Bloc de la Liberté,* 6 (juli 1946) 3, pp. 1-2), terwijl in de passages over de taalwetgeving in de administratie voortdurend wordt aangeklaagd dat Franstaligen daar nergens meer terecht kunnen (zie hoger): helemaal consistent lijkt deze argumentatie ons toch niet te zijn.

115 Zie 'L'An Deux mille favorable aux grandes langues', *Bloc de la Liberté,* 15 (juni 1953), p. 2.

116 *Parlementaire Documenten. Kamer van Volksvertegenwoordigers,* 1946-1947, nr. 24.

117 *Bloc de la Liberté,* 16 (september 1954), p. 3.

118 'Fédération des Sociétés d'Action Wallonne de l'Agglomération Bruxelloise. Statuts' (FHMW-CNW Farde 16, bijlage bij brief van 26 februari 1949).

119 Zie het artikel van C. Kesteloot in deze bundel.

120 *Le Gaulois,* 1 (23 februari 1946).

121 Als prise de position in het eerste nummer van het maandblad van de federatie, *Bruxelles-français, organe mensuel de la fédération de l'Arrondissement de Bruxelles de la Wallonie libre,* Brussel, 1 (15 oktober 1949), p. 1. De titel zelf van dit nieuwe maandblad is, zoals C. Kesteloot elders in deze bundel terecht opmerkt, bijzonder significatief voor de hele evolutie.

122 Wordt tot 2 maal toe geciteerd in J.M. Culot, 'Bruxelles Français et le fédéralisme', *Bruxelles-français,* (25 maart 1951 en 10 april 1951).

123 Congrès National Wallon, *Les Cahiers des Griefs Wallons publiés par la Commission des Griefs du CNW. II. Griefs administratifs. 1+2* (Luik - Editions du CNW, s.d.), p. 2 van de 'introduction' op de middenpagina's.

124 *Bloc de la Liberté,* 10 (februari 1950), p. 1.

125 Zie de aanhef van de naoorlogse beginselverklaring, in *Bloc de la Liberté,* 5 (mei 1945) 1, p. 3.

126 *Bloc de la Liberté,* 8 (1948) 2, p. 4.

127 Zie de bespreking van dit voorstel in *Bruxelles-français,* (25 maart 1951 en 10 april 1951).

128 Het gaat hier om de voorbereiding van het fameuze manifest Schreurs-Couvreur, waarvan ook in het eerste deel al sprake was. Zie de correspondentie van Schreurs vanaf september 1949 (FHMW-CNW Farde 19 en volgende).

129 *Bloc de la Liberté,* 5 (oktober 1945), p. 1.

130 Zie het artikel van M. De Metsenaere over de talentelling van 1947 in deze bundel.

131 De integrale (Franstalige) versie van het pamflet is te vinden in *Bloc de la Liberté,* 8 (1948) 2, p. 1.

132 Zie bijvoorbeeld het verslag van de meeting met de burgemeesters van Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem in *Bruxelles-français,* 2 (25 november 1950) 9, p. 2.
133 Zie het verslag van deze contactvergadering van Schreurs aan CNW-voorzitter Merlot op 22 februari 1952 (FHMW-CNW Farde 24).
134 *Bloc de la Liberté,* 5 (juli 1945) 2, p. 1.
135 Deze keer was het voorstel mede ondertekend door F. Brunfaut en L. Baillon. De integrale tekst werd gepubliceerd in *Bloc de la Liberté,* 6 (januari 1946), pp. 2-3.
136 Ongedateerde motie (naar aanleiding van het project Moyersoen, ca. 1953 dus) in FHMW-doos Schreurs-CNW.
137 Zie het artikel van C. Kesteloot in deze bundel.
138 Zie hoger.
139 Brief van Schreurs aan M. Coulon van 4 december 1950 (FHMW-CNW Farde 21).
140 Vertrouwelijk rapport Schreurs (FHMW-CNW Farde 21). Deze verdeeldheid is echter niet doorgedrongen tot de pers.
141 Verslag van A. Carlier aan Schreurs op 16 maart 1952 (FHMW-CNW Farde 24).
142 Motie AWPSP van 7 oktober 1952 (FHMW-CNW Farde 25).
143 *Bloc de la Liberté,* 15 (februari 1953), pp. 1-2.
144 *Idem,* 16 (december 1954), p. 4.
145 'Les conseils culturels', *Rassemblement bruxellois,* (1954), zonder nummer.
146 Zie ook de samenstelling van de comités van de diverse organisaties in 1963, in de bijlage bij het artikel van C. Kesteloot in deze bundel.
147 Getypte lijst, opgestuurd door E. Dubrulle (Wallonie libre - Brussel) aan F. Schreurs (FHMW-CNW Farde 6). Aangezien de beroepsopgaves nu eens wel en dan weer geen verwijzingen inhielden naar de sector van tewerkstelling, en beroepsaanduidingen sowieso niet alles vertellen over iemands positie in een bedrijf, is onze classificatie ongetwijfeld voor discussie vatbaar. In de onderscheiden rubrieken noteerden we volgende beroepen : andere technici (industrieel scheikundige, technicus), hoofdarbeiders in de administratie van ondergeschikt niveau (klerk, opsteller, bediende ministerie), hoofdarbeiders in de administratie uit de middengroep (ambtenaar, secretaris, diensthoofd, bureauchef), hoofdarbeiders in de administratie van het hoogste niveau (onderdirecteur, directeur, controleur, inspecteur, hoofdinspecteur, privé-secretaris van minister, kabinetschef), hoofdarbeiders in onderwijs enz. van ondergeschikt niveau (verpleegster, universiteitsbediende, onderwijzer), idem uit de middengroep (journalist, leraar middelbaar onderwijs, universiteitsassistent, abbé, ziekenhuiseconoom), idem van het hoogste niveau (studieprefect, (hoofd-)inspecteur, hoogleraar, directeur weeshuis, voorzitter Radio Wallonie), hoofdarbeiders in de privé of waarvan de tewerkstellingssector onbekend is, van ondergeschikt niveau (bediende, bankbediende, bediende-magazijnier), idem uit de middengroep (boekhouder, secretaresse, tekenaar, industrieel correspondent, commercieel agent, handelsvertegenwoordiger, verzekeringsagent), idem van het hoogste niveau (commercieel directeur), kleine producenten en handelaars (handelaar, groothandelaar, importeur, boekhandelaar, kleerma(a)k(st)er, meester-drukker, distillateur), vrije beroepen (architect, advocaat, expert-boekhouder, fiscaal adviseur, apotheker), kunstenaars (artiest, schrijver, componist), werkgevers (industrieel, directeur verzekeringsmaatschappij, beheerder van maatschappijen), niet behorend tot beroepsbevolking (student, gepensioneerde, weerstander, gemeenteraadslid, zonder beroep).
148 'L'action wallonne devant le syndicalisme', bijlage bij de uitnodiging voor het Centraal Comité van de AWPSP van 22 juni 1948 (FHMW-CNW Farde 14).
149 Zie het jaarverslag voor 1948-49 in *Le Combat Wallon,* 5 (1949).
150 Zie de correspondentie van L. Henrard met F. Schreurs (o.m. 3 mei 1946) in

FHMW-CNW Farde 8.

151 Zie verslag van de AWPSP-vergadering van 10 januari 1953 (in FHMW-Fonds Bologne - Wallonie libre).

152 *Bloc de la Liberté,* 16 (januari 1954), p. 4.

153 *Idem*, 5 (oktober 1945) 5, p. 1.

154 *Idem*, 8 (1948) 4, p. 1.

155 Zeer waardevolle aanzetten hiertoe vindt men bij K. Deschouwer, 'Het profiel van de Brusselse FDF - kiezer (1968-1978)', *Taal en Sociale Integratie,* 6 (Brussel, 1982). Voor de periode die onmiddellijk aan de oprichting van het FDF voorafging, kunnen we ook verwijzen naar het artikel van C. Kesteloot in deze bundel.

Chantal Kesteloot

Stratégies wallonnes et francophones à Bruxelles (1955-1963)

Donner un aperçu du monde associatif wallon et francophone de Bruxelles n'est pas chose aisée et ce pour plusieurs raisons:

1. La nature de la documentation: de la vie associative de nombreux groupements, il ne reste parfois que très peu de documents. Lorsque certaines associations ont disparu, ce sont généralement soit le dernier président, soit le dernier secrétaire qui ont conservé la documentation. Aujourd'hui, certains d'entre eux nous ont permis de consulter leurs archives, qu'ils en soient remerciés. De nombreux documents sont par ailleurs conservés au Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon FHMW, notamment le Fonds Schreurs. Malheureusement, celui-ci ne donne souvent que le 'côté wallon' du problème et traduit mal les divergences de vues entre les associations de Bruxelles.

2. La diversité du mouvement associatif et ses contradictions: de très nombreuses associations se disputaient l'engagement des militants de Bruxelles. Pour faciliter la compréhension de cet exposé, nous avons fait figurer en annexe les Comités qui dirigeaient les différentes associations en 1963, terme de cettte étude. En ce qui concerne les militants, nous renvoyons le lecteur aux notices biographiques publiées par le Centre d'Histoire de la Wallonie et du Mouvement wallon[1]

3. La référence obligée de la législation de 1932: rien ne justifie a priori de faire débuter une étude sur le mouvement associatif à Bruxelles en 1945 et encore moins en 1955, comme c'est le cas ici si ce n'est pour les commodités de l'exposé. La rupture se situe plutôt entre la période antérieure à 1932 et la période postérieure à cette date. L'année 1963 constitue à cet égard une nouvelle rupture.

Mais ces trois problèmes ne seraient rien s'il n'y avait la complexité du problème de Bruxelles. Il faut en effet s'interroger sur la définition même de Bruxelles. S'agit-il de Bruxelles capitale, le territoire d'Etat limité aux administrations nationales? Se bat-on pour les droits des francophones des 16 (et ensuite 19) communes de l'agglomération bruxelloise? Ou encore songe-t-on à une région de Bruxelles débordant les 19 communes? Si, pour les associations francophones, il est clair que

Bruxelles ne peut se limiter aux 19 communes, pour les associations wallonnes, les prises de position évoluèrent avec le temps. Il serait bien sûr intéressant de prolonger la recherche au-delà du Compromis de Val Duchesse.

Entre l'aile wallonne et l'aile bruxelloise du mouvement wallon, Bruxelles fut la principale pierre d'achoppement. Certains militants de Bruxelles furent peu à peu gagnés par l'idée que Bruxelles était devenu une monnaie d'échange aux mains du mouvement wallon pour lequel Bruxelles faisait figure de dernier bastion de l''unitarisme belgicain'.

Bruxelles devint au fil des ans le principal lieu de confrontation des Flamands et des francophones. A-t-on dès lors à faire à Bruxelles à un mouvement anti-flamand? A la lecture des textes, l'analyse n'est pas aussi simple qu'on pourrait le croire. Si certains plaidèrent la décrispation au cours des années '50, le ton se durcit incontestablement après la première marche flamande sur Bruxelles. Paradoxalement peut-être, parce que ce mouvement, le MPW, paraissait le moins anti-flamand à première vue, c'est dans les colonnes de *Combat* que l'on peut lire le commentaire le plus dur. Il est incontestable qu'après cette première marche, tout espoir de dialogue semblait définitivement rompu.

Mais cette confrontation aux allures linguistiques avait aussi une dimension de type économique. Le développement de la fonction publique, l'entrée massive des néerlandophones dans les rouages de l'Etat après 1945[2] ont crée auprès de certains francophones à la fois un sentiment d'agressivité vis-à-vis de ces 'nouveaux venus' et un sentiment de peur de perdre des prérogatives qu'ils croyaient définitives. Ces deux sentiments ne sont d'ailleurs que les deux facettes d'un même problème. Désormais, la voie de l'ascension sociale passait obligatoirement par le bilinguisme.

Plutôt que la thèse du repli sur soi, le MPW prit conscience de la nécessité d'avoir des alliés à Bruxelles. De par l'adoption même du terme d''alliés', le MPW se démarquait du ton qu'avait jusqu'alors utilisé le mouvement wallon que nous qualifierons de 'traditionnel' et qui ne voyait dans les militants wallons de Bruxelles que de simples 'pions' chargés de diffuser avant tout un discours wallon. Mais ce ton anti-bruxellois ne fait-il pas partie intégrante d'un phénomène général d'hostilité et de méfiance réciproque entre la capitale et la 'province'? Les grandes villes n'ont-elles pas par ailleurs une tendance naturelle à s'étendre au-delà de leurs limites? Pour Bruxelles, le problème a bien sûr un aspect particulier: les faubourgs de la ville allaient-ils être condamnés à n'être que des 'cités dortoirs' pour une certaine classe aisée principalement francophone? Comment les associations francophones allaient-elles intégrer ce problème qui surgit au lendemain de la guerre? Allaient-elles inventer un 'nouveau droit du sol', celui des gens qui y vivent? A cette dernière question, on ne peut répondre que par l'affirmative même si le problème n'est jamais explicitement posé en ces termes.

Le mouvement prenait-il dès lors plus que jamais une orientation

élitaire? Le mouvement wallon et francophone recrutait principalement dans un monde en pleine expansion: celui du secteur tertiaire[3]. Il attira à lui des universitaires rentrés en masse dans la fonction publique au lendemain de la guerre. Ces derniers dominèrent incontestablement les associations étudiées dans le cadre de cette contribution. Mais là encore, il convient de distinguer les cadres du mouvement et les bases militantes. Les Journées d'Etudes sur l'enseignement concernaient, cela va de soi, avant tout les enseignants. Mais, comme le souligne Els Deslé, ces derniers ne font-ils pas partie des 'nouvelles classes moyennes' et comment juger de la fonction de sublimation chez certain militants[4]? Mais il est évident que de telles notions sont difficilement traduisibles en chiffres.

A l'aube des années '60 on assiste incontestablement à un bouleversement des valeurs. Un nouveau public se sent touché par les problèmes communautaires. L'expression de 'faux problème' perd de sa vigueur. Pourtant, tous les conflits ne peuvent, à la lumière de l'actualité, être analysés sous cet angle. Il faut éviter de vouloir établir une continuité là où elle n'existe manifestement pas. Néanmoins, au début des années '60, les problèmes communautaires paraissent déjà faire la une de l'actualité dans bien des cas. Peut-être faut-il y voir, comme l'a écrit le sociologue Luc Huyse[5], la 'ré-émergence' du clivage communautaire après la conclusion du Pacte de sécurité sociale en 1944 et la conclusion du Pacte scolaire en 1959. La grève de 1960-1961 vit à la fois la 'ré-émergence' du clivage gauche-droite mais aussi son prolongement dans la revendication fédéraliste. La classe ouvrière de Wallonie devenait porteuse d'un discours fédéraliste mais encore conviendrait-il d'étudier la façon dont ce discours fut effectivement ressenti, pris en compte et propagé. La revendication fédéraliste qui n'apparaît véritablement à Bruxelles qu'avec l'émergence du MPW fut-elle admise par tous les militants? La permanence des revendications relatives à la liberté linguistique semble prouver le contraire. Malgré la puissance du MPW, le visage du mouvement wallon et francophone de Bruxelles ne changea pas fondamentalement. Pourtant, à la quête d'une identité francophone, le mouvement a incontestablement gagné en maturité par l'apport du MPW et de Rénovation wallonne. De la position défensive, il est passé à l'offensive. De l'apolitisme traditionnel, il va passer au combat politique en se passant des partis traditionnels.

1. Le partenaire wallon: un interlocuteur ambigu

Sorti renforcé de la guerre par l'action menée à la fois par 'La Wallonie libre', 'La Wallonie catholique' et 'La Wallonie indépendante', de tendance communiste, le mouvement wallon inaugura l'après-guerre par un retentissant Congrès qui se déroula à Liège, les 20 et 21 octobre 1945[6]. Le Congrès National Wallon CNW qui se mit en place, se voulait être un organe de coordination regroupant à la fois des associations

militantes wallonnes, des Fédérations wallonnes de partis politiques, de syndicats, de coopératives et de mutualités. Bref, il entendait regrouper ce que l'on appellerait aujourd'hui les 'forces vives' de la Wallonie.

Après l'enthousiasme du premier Congrès, la déception apparut rapidement dans les rangs des congressistes. L'espoir mis dans l'action politique s'avéra être une illusion. La proposition de loi Grégoire-Rey visant à instaurer le fédéralisme, déposée à la Chambre le 6 mars 1947 ne passa pas le stade de la prise en considération: l'article 84 de la Constitution stipulait en effet qu'il était interdit de procéder à une révision de la Constitution en période de Régence. Bientôt, le CNW s'enlisa dans un 'attentisme fâcheux', voire dans l'académisme[7]. Pourtant, le Congrès extraordinaire du 26 mars 1950 eut à nouveau un certain retentissement: la Question royale avait mobilisé les esprits. Certains responsables wallons allaient même jusqu'à agiter la menace de convoquer des Etats généraux de Wallonie. Mais après la pacification intervenue autour de la personne du Prince royal, les 'dirigeants des partis firent en sorte que le mouvement ne se poursuive pas sur la revendication autonomiste'[8]. Une cassure se produisit donc entre les partis politiques désireux de parvenir à une situation d'apaisement et une fraction 'jusqu'au boutiste' du mouvement wallon. Mais l'importance de cette fraction doit elle-même être relativisée. Lors de la réunion qu'il tint le 26 août 1950, le Comité permanent du CNW estima que 'les Etats généraux de Wallonie avaient un but précis dans des circonstances précises'[9]. En outre, l'adhésion d'André Renard en mars 1950 resta sans lendemain. D'ailleurs, comme l'écrit Paul Theunissen, une analyse serrée de la chronologie permet déjà de déceler une notable évolution entre l'attitude de Renard en mars 1950 et celle qu'il adopta en juillet où la mobilisation se fait autour de l''unitarisme ouvrier'[10]. L'aile socialiste et libérale du mouvement wallon fut d'autant plus privée de ses moyens d'action que s'installait, pour quatre ans, un gouvernement catholique homogène. Les militants wallons catholiques, regroupés au sein du mouvement Rénovation wallonne, fondé en 1945, furent quant à eux victimes de l'audace de leurs prises de position lors de la Question royale. Ayant choisi de privilégier la solidarité wallonne et non la solidarité chrétienne, le mouvement vit de nombreux membres se détourner de lui[11]. Pour Rénovation wallonne, c'était le début d'une traversée du désert qui ne s'acheva qu'en 1961.

Le retour tant attendu des socialistes et des libéraux au gouvernement en 1954 n'eut pas l'impact espéré. Pourtant, pour la première fois, six membres du Comité Permanent du CNW entraient au gouvernement. Cette présence était saluée avec satisfaction par *La Nouvelle Revue Wallonne* NRW, l'organe du CNW[12]. Conformément aux promesses faites lors de la campagne électorale, les résultats officiels du recensement controversée de 1947 furent enfin publiés mais le mouvement wallon n'y attachait somme toute qu'une importance secondaire. Si, après la publication par la presse en janvier 1951, des résultats officieux, le CNW se prononça officiellement à l'unanimité pour la suppression du recensement linguistique

au cours d'une Journée d'Etudes qui se tint à Jambes le 11 février 1951, un rapport confidentiel nous révèle qu'aucun des 'Bruxellois' présents à cette Journée d'Etudes n'approuva cette décision[13]. L'essentiel aux yeux du mouvement wallon était la sauvegarde de l'économie wallonne, l'homogénéité linguistique de la Wallonie et l'instauration du fédéralisme[14]. A Bruxelles, les préoccupations étaient d'une tout autre nature. Nous y reviendrons.

Mais en 1958, après quatre ans de gouvernement Van Acker, le mouvement wallon ne pouvait que tirer un sombre bilan de la participation des six membres du Comité permanent du CNW. Le CNW ne cacha d'ailleurs pas son mécontentement aux présidents des partis socialiste et libéral[15]. Les esprits avait été mobilisés par la question scolaire.

On assistait pourtant à un bouleversement économique. Peu à peu, le rapport de forces entre la Flandre et la Wallonie s'inversa. L'économie wallonne entrait lentement mais sûrement dans une phase de déclin. Mais, déjà trop affaibli, le CNW n'eut aucune prise sur ce malaise de plus en plus perceptible.

Au sein du mouvement flamand, on assistait à un renouvellement des cadres. Des manifestations flamandes eurent lieu lors de l'Exposition universelle de 1958 mais c'est surtout autour de la question du recensement et de ses conséquences que le mouvement flamand, en plein renouveau, fit son grand retour à la scène politique[16]. Après la controverse née des résultats du recensement de 1947 et craignant l'extension de la 'tache d'huile', le mouvement flamand refusait l'organisation de tout nouveau recensement considéré comme un referendum[17]. La législation linguistique du 28 juin 1932 avait en effet prévu un système de protection des minorités linguistiques dès que celles-ci atteignaient les 30 %. A Bruxelles, en vertu de la loi du 2 juillet 1954, Evere, Ganshoren et Berchem-Sainte-Agathe furent rattachées à l'agglomération bruxelloise.

Ce point de vue qui était en totale contradiction avec les idées défendues par le mouvement francophone à Bruxelles trouvait un écho favorable auprès des militants du CNW. Fédéralistes flamands et wallons avaient d'ailleurs trouvé un terrain d'entente dès 1952. Certains dirigeants du CNW, essentiellement Fernand Schreurs et Maurice Bologne, conscients de leur impuissance, avaient discrètement amorcé une politique de rapprochement avec les fédéralistes flamands dès 1949 mais il n'y eut pas unanimité à ce sujet au sein du Comité Permanent[18]. Les accords Schreurs-Couvreur concrétisèrent la volonté émise de part et d'autre de garantir l'homogénéité linguistique des régions. Quant à l'agglomération de Bruxelles – dont le statut avait été délibéré ultérieurement au sein d'une sous-commission formée de cinq Flamands de Bruxelles et de cinq Wallons de Bruxelles[19] –, elle n'était pas considérée comme ayant une identité propre puisqu'étant composée de Flamands et de Wallons. Les habitants de Bruxelles, conformément au texte de l'accord, auraient à opter pour la nationalité wallonne ou flamande, en fonction du lieu de naissance de leur père s'il était né sur le territoire

fédéral. Les personnes ne répondant pas à ces critères auraient à opter pour la nationalité flamande ou wallonne. Le français et le néerlandais seraient mis sur un pied d'égalité absolue. Quant aux limites de Bruxelles, sujet crucial s'il en est, elles seraient conformes au tracé de la frontière linguistique établi par Jean Van Crombruggen et Jan Verroken dans le cadre des travaux du Centre Harmel, c'est-à-dire que les limites de Bruxelles engloberaient les 19 communes de l'agglomération[20]. En matière d'emploi, la parité absolue serait de mise au niveau des postes de direction. Dans les services d'exécution, les emplois seraient répartis au prorata du nombre d'habitants. De telles dispositions provoquèrent la colère des associations francophones mais aussi de la fédération bruxelloise de la Wallonie libre ainsi que de certains membres bruxellois du Comité permanent du CNW[21].

Les conclusions du Centre Harmel, rendues publiques en 1955, suscitèrent d'ailleurs la même hostilité à Bruxelles. Pourtant, le dialogue se poursuivit vaille que vaille entre le mouvement wallon traditionnel et son aile bruxelloise.

On assista néanmoins à un bouleversement au sein du mouvement wallon : le CNW n'apparaissait plus comme l'allié obligé. Le mouvement wallon de Bruxelles montrait d'incontestables signes d'émancipation à l'égard du 'grand frère vieillissant'.La naissance du Mouvement Populaire Wallon MPW au lendemain des grèves de '60 bouleversa le dialogue et les forces en présence. Dès lors, le combat pour Bruxelles n'était plus nécessairement lié au combat pour la Wallonie. Le MPW se montra bien plus attentif aux revendications émises par les Wallons et les francophones de Bruxelles. Plus grave encore, MPW et CNW apparaissaient bien plus comme concurrents que comme alliés. Le premier s'implantait sur un terrain, celui du mouvement ouvrier socialiste, où le second n'avait plus guère de prise pour autant qu'il en ait jamais eue.

La division guettait donc une fois encore le mouvement wallon. Profitant d'un premier repli du MPW, le Comité permanent du CNW reprit l'initiative et mit en place un Comité Central d'Action wallonne (CCAW) qui organisa le Congrès d'Action wallonne du 23 mars 1963 et la manifestation fédéraliste de Charleroi du 26 mais 1963.

Mais la force mobilisatrice du CNW ne parvint plus à empêcher les autres associations de promouvoir leur spécificité. Les partis politiques traditionnels condamnèrent d'une même voix le pétitionnement organisé à l'automne 1963 par le Collège Exécutif de Wallonie mis en place au lendemain du Congrès du 23 mars 1963. Ce pétitionnement fut le dernier acte retentissant du mouvement wallon. Celui-ci fut bientôt dépassé par l'action des nouvelles formations politiques.

2. Le microcosme wallon et francophone de Bruxelles

Regrouper sous un vocable unique de 'mouvement wallon à Bruxelles' des associations aussi distinctes que différentes nous semble incontestablement trop simplificateur. Certaines associations peuvent sembler proches, voire même avoir des revendications communes, il n'empêche que chacune d'entre-elles demeurait jalousement attachée à sa spécificité. Celle-ci est aussi le fait des militants et des comités qui dirigeaient lesdites associations.

La richesse de la vie associative wallonne à Bruxelles remonte en fait à la fin du XIXème et au début du XXème siècle[22]. Dès cette époque, il existait à la fois des associations militantes (les ligues wallonnes regroupées par quartier ou par commune) et les cercles de type folklorique (regroupés par région ou ville wallonne). Les ligues wallonnes s'adressaient à un public wallon et francophone menacé dans ses prérogatives par le vote des premières lois linguistiques; les cercles folkloriques à un public qui cultivait l'amour de la culture, du folklore et des dialectes wallons. Les premières publiaient des bulletins, s'adressaient aux candidats lors des élections, organisaient des meetings et participaient aux congrès wallons. Les seconds concentraient leurs activités sur le plan culturel et folklorique.

Dans l'entre-deux-guerres, naquit un troisième type d'associations : les associations linguistiques francophones dont les activités se prolongèrent bien au-delà de la guerre. Au lendemain du conflit, on assista à la disparition de nombreuses ligues wallonnes dont l'action fut, dans une certaine mesure, reprise par les sections locales de la Wallonie libre. Celle-ci était fortement centralisée puisque les sections locales conservait des liens étroits avec la Fédération de Bruxelles[23]. Ces sections locales disparurent de facto au cours des années '50. Seule la structure fédérale subsista. L'empreinte de Rénovation wallonne, née en 1945, demeura quasi nulle à Bruxelles au lendemain de la guerre. Mais retrouvant un second souffle en 1960, ce mouvement s'y montra dès lors très actif. Au cours des années '50 et '60, de nouveaux groupements vinrent encore diversifier ce monde associatif. Périodiquement, des tentatives de regroupement eurent lieu mais sans bouleverser en profondeur les rapports entre les diverses associations jusqu'au tournant des années '60[24]. Une importante modification était néanmoins intervenue avec la constitution, après le CNW de 1947, de Comités locaux d'action wallonne conservant des liens étroits avec le CNW[25]. Malgré la richesse de cette vie associative, on ne peut manquer d'être frappé par la faiblesse numérique de certaines associations. Il est clair qu'elles sont loin de regrouper tous les Wallons vivant à Bruxelles. Par ailleurs, s'il est très difficile de connaître le nombre de membres que comptaient certaines associations, il faut mettre en évidence le faible taux de renouvellement des comités dirigeants. Ce manque de renouvellement dans les cadres du mouvement se fait bien-sûr cruellement sentir à la disparition de l'un ou l'autre membre.

Autre caractéristique des ligues et associations wallonnes et francophones, c'est leur volonté d'apparaître comme des associations apolitiques, la formule utilisée à ce propos par la Ligue wallonne d'Etterbeek-Ixelles – 'Pas de politique de partis, de la politique wallonne' – résumait bien cet état d'esprit[26]. Mais au-delà de ce discours officiel, il faut bien constater qu'à certaines périodes, les ligues ont pu être proches de sections locales de partis politiques. En 1953, l'Amicale des Socialistes wallons de Bruxelles rompit officiellement cet apolitisme puisque l'une des conditions d'adhésion était précisément d'être membre du PSB[27]. Au-delà de la période étudiée dans le cadre de cette contribution, la naissance, en mai 1964, au Front démocratique des Bruxellois de langue française bouleversa complètement les rapports existant entre les ligues et les partis politiques.

Nous l'avons rappelé, ce monde associatif est loin d'être homogène, c'est pourquoi il nous a semblé opportun de prolonger l'exposé en répartissant les ligues et associations en trois catégories.

2.1. Les associations folkloriques

La plupart des associations folkloriques furent fondées soit avant la première guerre mondiale, soit dans l'entre-deux-guerres. Elles organisaient des spectacles, des bals, des excursions et voulaient surtout préserver le souvenir du 'pays wallon' en créant un environnement socio-culturel qui s'y apparentait. En 1926, ces associations décidèrent d'unir leurs efforts et créèrent sous l'influence de Maurice Esser et Fernand Pavard, les Galas du Folklore wallon. Les deux hommes étaient respectivement fondateur de l'Avant-Garde wallonne, créée en 1924 et président de la Fédération des Sociétés wallonnes de l'arrondissement de Bruxelles dont l'origine remontait à 1920. Le but de ces Galas, dont la première représentation eut lieu le 10 mars 1928, était d''entretenir à Bruxelles le flambeau de l'âme wallonne dans ce qu'elle a de bon, de beau et de grand'[28]. C'était le début d'un rendez-vous annuel qui se maintient toujours.

Au lendemain de la seconde guerre mondiale, ces associations organisèrent en outre des activités au profit du Comité de Vigilance et d'Aide aux Sinistrés et Réfugiés de Wallonie[29].

Les règles d'or de ces associations étaient bien sûr toutes autres que les principes qui animaient les ligues wallonnes. Pourtant, ces dernières envoyaient régulièrement leurs tracts aux membres des associations folkloriques en essayant de les convaincre de la nécessité de passer à l'action politique[30]. Elles y réussirent d'ailleurs en partie puisqu'en 1955, huit associations folkloriques sortirent de leur réserve habituelle et participèrent à la création du Front commun des Groupements wallons et francophones de Bruxelles[31]. Elles n'y occupèrent cependant aucune fonction dirigeante. Cette forme de ralliement des associations folkloriques au combat politique demeura sans lendemain[32].

Comme les associations militantes, les groupements folkloriques furent confrontés, à partir des années '50, au problème du non-renouvellement de leurs cadres. Bientot, certains comités furent réduits à une ou deux personnes. En 1948, trente-deux cercles étaient affiliés au Gala du Folklore wallon soit 24 cercles folkloriques et 8 ligues wallonnes. En 1963, le rapport était le suivant: 20 cercles folkloriques et 7 ligues wallonnes[33]. Malgré le déclin, les associations folkloriques n'avaient donc pas totalement disparu. Leurs activités étaient annoncées dans un journal mensuel: *L' Agenda de l'Inter-clubs wallons* [34]. Mais si l'on excepte cette publication commune, rares sont les associations qui disposaient d'un bulletin[35]. Nous n'avons par ailleurs pas pu retrouver de données chiffrées pour aucune d'entre elles. Il est d'ailleurs tout aussi difficile de retrouver leurs dates de disparition. Ce qui semble néanmoins sûr c'est que la multiplication des activités culturelles à Bruxelles, la régression de la connaissance du wallon notamment parmi les enfants des 'immigrés wallons', la diminution de l'immigration wallonne vers Bruxelles et la perte de l'identité wallonne expliquent en grande partie la disparition quasi totale de ces associations à l'heure actuelle.

2.2. Les associations militantes wallonnes

Ce sont évidemment les associations militantes wallonnes qui se montrèrent les plus actives à Bruxelles. Elles se répartissaient grosso modo en deux catégories: les ligues wallonnes d'une part et les 'sections bruxelloises' d'associations wallonnes d'autre part. Si certaines d'entre elles nous sont bien connues, d'autres en revanche, faute de sources, le sont nettement moins.

2.2.1. Les Ligues wallonnes

Avant la seconde guerre mondiale, il y avait une ligue wallonne dans presque toutes les communes de l'agglomération bruxelloise. Certaines d'entre elles avaient été fondées à la fin du XIXème ou au début du XXème siècle[36]. Durant l'entre-deux-guerres, on assista à une seconde vague de fondations[37].

De par son organisation, la diversité et la multiplicité de ses activités, la Ligue wallonne d'Etterbeek était, depuis l'entre-deux-guerres, de loin la plus importante des ligues wallonnes de l'agglomération bruxelloise. Dès 1929, elle avait crée une section d'art dramatique et organisait des représentations de théâtre wallon. En 1932, elle avait inscrit à son programme des excursions mensuelles. En outre, elle avait aussi créé une société de secours mutuel 'La Gaillarde' dont les débuts remontent à 1929. La Ligue wallonne d'Etterbeek disposait aussi d'un bulletin dont le premier numéro vit le jour en 1932. Peu à peu, elle vit croître le nombre de ses adhérents. Les débuts furent lents puisqu'en 1930, soit dix-sept ans après sa fondation, la ligue ne comptait toujours que 600 membres. Mais déjà, elle figurait parmi les ligues les plus importantes

de Bruxelles. En 1934, elle s'étendit au quartier du Cinquantenaire et du Nord-Est ce qui lui permit de gagner une centaine d'adhérents. En juin 1953, elle élargit à Ixelles le cadre de ses activités[38]. Profitant de la mort lente des autres ligues wallonnes, elle continua à prendre pied dans d'autres communes telles Schaerbeek et Saint-Josse. Elargissant une fois encore le champ de ses activités, la Ligue modifia ses statuts lors de son assemblée générale du 28 février 1960 et entendait désormais couvrir la totalité de l'agglomération bruxelloise. La Ligue comptait 'officiellement' quelque 2 000 membres à la fin de l'année 1959 et 4 000 fin 1960[39]. Il semble qu'elle continua à gagner en influence jusqu'en 1962 mais qu'ensuite elle plafonna. L'objectif fixé de quelque 6 000 membres pour fin 1962 ne fut en effet jamais atteint. L'émergence du MPW à Bruxelles freina incontestablement l'ascension jusque-là irrésistible de la Ligue wallonne[40].

Au cours de la période étudiée, la Ligue wallonne avait réussi à s'implanter et à gagner la sympathie des commerçants des quartiers de la place Jourdan et de la Chasse. Elle bénéficiait du soutien des autorités etterbeekoises qui participaient aux manifestations publiques qu'elle organisait. Elle n'obtint jamais de concours similaire dans d'autres communes et resta, malgré son extension, dominée par des personnalités etterbeekoises.

Outre ses activités culturelles, la Ligue wallonne d'Etterbeek menait aussi un combat pour la défense des intérêts wallons et francophones à Bruxelles. Malgré son étiquette 'wallonne'[41], bon nombre de revendications de la Ligue s'apparentaient en fait au combat francophone. Elle défendait farouchement l'autonomie communale qui était sans cesse mise en avant pour faire face aux revendications flamandes. Autre thème favori, la liberté du père de famille qui est, aux yeux de la Ligue wallonne une nécessité indispensable pour assurer la liberté du citoyen. On retrouvera cet attachement à la notion de liberté dans les associations francophones. Il y avait d'ailleurs de part et d'autre, une volonté très nette d'associer la liberté du père de famille aux libertés fondamentales définies par la Constitution belge. Cet attachement aux structures de l'Etat belge ne se limitait d'ailleurs pas aux 'libertés' : la Ligue plaçait son combat dans une longue tradition qui remontait à 1830: 'Fidèles à l'esprit des Wallons et des francophones qui, en 1830 firent la révolution par refus de se laisser imposer le néerlandais, nous disons non à la bilinguisation'[42]. En matière d'enseignement, outre la liberté du père de famille, la Ligue s'opposait à l'enseignement du néerlandais à l'école primaire et était favorable au libre choix de la seconde langue dans le secondaire[43]. Elle estimait en outre que le recensement linguistique devait être maintenu et que les communes limitrophes de l'agglomération de Bruxelles, comptant au moins 30 % de francophones, devaient pouvoir bénéficier du même régime linguistique. Notons que dans le cas de la Ligue wallonne, il n'était pas question d'étendre purement et simplement les limites de Bruxelles mais bien d'appliquer le régime linguistique de la

capitale dans certaines communes de la périphérie.

En matière de réforme de l'Etat, la Ligue wallonne resta relativement prudente face aux revendications fédéralistes. En fait, avant la naissance du MPW, il n'est guère question de fédéralisme dans les colonnes du Bulletin de la Ligue wallonne. Devant la nécessité de prendre position, Adrien Motte, secrétaire de la Ligue resta relativement réservé: 'Pour l'instant, nous en sommes encore au principe. Ce principe fédéral nous paraît supérieur au concept unitaire qui, tour à tour, a vu s'élever contre lui le peuple flamand et le peuple wallon'[44]. Jusqu'à la grève contre la loi unique, il était fort peu fait allusion à la situation économique de la Wallonie. Pour le Bulletin, le déclin wallon procède de la même volonté de minorisation dont sont victimes Wallons et francophones[45]. L'image de la Wallonie, avant 1960, telle qu'elle apparaissait dans les colonnes du Bulletin était en fait une vision idéalisée du 'pays' d'origine.

A l'approche du recensement et suite à la suppression de son volet linguistique, le ton à l'égard des Flamands se durcit même si la Ligue prenait soins de distinguer les Flamands modérés des 'flamingants' assimilés aux nazis. A partir de ce moment, le combat de la Ligue s'inscrivit dans une double tradition: la continuité historique des francophones depuis 1830 et la poursuite du combat anti-nazi de la résistance.

Les revendications émises par la Ligue wallonne d'Etterbeek après la seconde guerre mondiale s'inscrivirent donc incontestablement dans un contexte de continuité. Jusqu'au vote de la législation linguistique de 1963, ce sont les lois linguistiques des années '30 qui furent la cible de la Ligue wallonne. Celle-ci avait en effet, contrairement aux autres ligues wallonnes, conservé un puissant dynamisme. Mais après la naissance du MPW, celle-ci connut incontestablement une période d'essoufflement. Malgré ses tentatives d'extension, elle conserva une base essentiellement etterbeekoise, ce qui l'empêcha de se hisser à l'avant-plan comme le fit le MPW.

2.2.2. L'aile bruxelloise du mouvement wallon

La naissance au cours de l'occupation du mouvement 'La Wallonie libre' modifia profondément la situation du mouvement wallon à Bruxelles. D'emblée la Fédération bruxelloise allait s'implanter dans de nombreuses communes de l'agglomération bruxelloise, terrain que les Ligues wallonnes ne purent réoccuper au lendemain de la guerre. Comme le souligne Els Deslé, dès ses origines, cette association se voulait solidaire avec le mouvement wallon tout en étant très attentive aux revendications francophones[46]. Cette prise de conscience s'accrut suite aux controverses liées au recensement de 1947 et aux dispositions contenues dans les accords Schreurs-Couvreur. La composition fort hétérogène de la Fédération de Bruxelles reflétait d'ailleurs bien le problème d'identité auquel elle était confrontée. La politique de la main tendue vers les francophones apparaît très clairement à la lecture du journal de la Fédération bruxelloise, *Bruxelles-Français*. Le choix de ce titre est d'ailleurs en soi

significatif[47]. Par ailleurs, des rapprochements entre la Wallonie libre, le Bloc de la Liberté linguistique et l'AWPSP s'opérèrent autour du problème du recensement linguistique. La fédération de Bruxelles de la Wallonie libre défendit elle aussi le rattachement d'Evere, de Ganshoren et de Berchem-Sainte-Agathe à l'agglomération bruxelloise.

En janvier 1952, *Bruxelles-Français* cessa d'être l'organe de la Fédération bruxelloise de la Wallonie libre et devint un journal indépendant. Il se voulait 'le défenseur des intérêts intellectuels et sociaux des Wallons et Francophones de l'Agglomération bruxelloise'[48]. Si les liens avec la Wallonie libre ont disparu, les personnalités qui animaient le journal demeurèrent inchangées.

Disposant d'une réelle indépendance vis-à-vis du mouvement wallon, le journal put développer ses critiques à l'égard de ce dernier en général et du contenu des accords Schreurs-Couvreur en particulier[49] et put faire état de sa volonté d'affirmer son identité francophone[50]. Une telle attitude rapprocha plus encore *Bruxelles-Français* du Bloc de la Liberté linguistique. Les promoteurs de *Bruxelles-Français* tentèrent d'ailleurs de créer un mouvement 's'inspirant du même but' que leur journal et s'adressèrent dans cette optique au Bloc de la Liberté[51]. Mais après une réunion prometteuse le 28 février 1953, ce nouveau regroupement ne vit jamais le jour. Même si les buts défendus par les deux associations pouvaient sembler proches, *Bruxelles-Français* ne put admettre que le regroupement envisagé eut des visées extérieures à Bruxelles et chercha des appuis le long de la frontière linguistique. Il ne put pas plus accepter 'qu'à la défense française soit substituée la défense de liberté linguistique en général pour permettre l'affiliation des Flamands'[52]. Privé de l'appui qu'aurait pu lui apporter le Bloc de la Liberté linguistique *Bruxelles-Francais* disparut peut après.

A la tête de la Fédération bruxelloise de la Wallonie libre se trouvait désormais Eugène Pauly qui se montra solidaire du point de vue de la Fédération de Bruxelles dans les colonnes de *La Wallonie libre.*

Dès cette époque, la *Wallonie libre* avait choisi une stratégie de repli sur la Wallonie. Les dirigeants de ce mouvement se révélèrent de précieux alliés pour le CNW, conscient comme eux de la nécessité d'un accord avec les Flamands pour que la revendication fédéraliste ait une chance d'aboutir. Rien d'étonnant dès lors à ce que l'on retrouve dans *La Wallonie libre* des points de vue, tels ceux d'Arille et Maurice Bologne, extrêmement hostiles à Bruxelles.

Mais l'histoire de la Fédération de Bruxelles reste indissolublement liée à quelques personnalités et, pour la période étudiée, essentiellement à Eugène Pauly et à Marcel-Hubert Grégoire. Aucun des deux n'a signé le Manifeste Schreurs-Couvreur. Pourtant, à plusieurs reprises, ils exprimèrent leur attachement à la fixation définitive de la frontière linguistique. Mais à l'approche du recensement de 1960, la position d'Eugène Pauly a tendance à s'assouplir puisque, tout en réclamant la fixation de la frontière linguistique entre la Flandre et la Wallonie, il estime qu'à

Bruxelles il faut tenir compte du 'désir éventuel des communes de la périphérie de Bruxelles de s'intégrer dans l'agglomération actuelle à condition toutefois que ces communes en fassent la demande, qu'elles soient limitrophes et comptent 30 % au moins de Wallons et de francophones ou, bien entendu, de flamandophones (sic)'[53]. Et Eugène Pauly d'ajouter 'ultérieurement, d'autres communes limitrophes pourront aussi être ajoutées suivant certaines modalités à définir'. Mais pour Marcel-Hubert Grégoire, les 'Wallons de Bruxelles sont hostiles à l'extension indéfinie de l'agglomération bruxelloise. Il n'y a aucune nécessité d'y incorporer Crainhem et les autres villages disputés'[54]. La prise de position de M. H. Grégoire ne se justifiait pas tant par la volonté de demeurer fidèle aux prises de position des Wallons de Wallonie que par crainte de voir se renforcer l'élément flamand à Bruxelles. Quant à Arille Carlier, alors membre du Directoire de la Wallonie libre, il estimait que les Wallons de Bruxelles et de sa périphérie n'avaient guère plus d'importance que les Wallons partis 'chercher fortune en Angleterre ou aux Etats-Unis'[55].

Les divergences entre l'aile wallonne et bruxelloise de *La Wallonie libre* s'accentuèrent encore. En 1961, Eugène Pauly reprit le titre de *Bruxelles-Français* qui fut une nouvelle fois un organe indépendant proche des francophones de Bruxelles. Tenant du point de vue wallon, Maurice Bologne relança, en 1960, les contacts wallo-flamands. Mais cette ultime tentative n'eut que peu de succès. Face au MPW, alors en pleine expansion, Wallonie libre n'était plus qu'un mouvement en déclin, qu'un sursaut, l'espace d'une grève, n'avait pas réussi à bouleverser.

L'apolitisme légendaire dont faisaient preuve les ligues et associations wallonnes fut bouleversé par la naissance, en 1953, de l'Amicale socialiste des Wallons de Bruxelles. Celle-ci affichait clairement son orientation politique. Pour être membre effectif de l'ASWB, il fallait à la fois être membre du PSB et d'un groupe affilié au CNW. Les membres sympathisants ne devaient pas remplir ces conditions mais ne pouvaient exercer le moindre pouvoir au sein de l'Amicale[56].

Dès sa fondation, l'Amicale entama des négociations avec la Fédération bruxelloise du PSB en vue de son agrégation par cette dernière. Cette initiative déboucha sur un refus du Conseil fédéral, ce qui n'empêcha pas l'Amicale d'avoir de bons contacts avec *Le Peuple* qui publia régulièrement des comptes rendus de ses activités. Mais après des débuts fort prometteurs, l'Amicale plafonna rapidement. Elle compta entre 150 et 200 membres.

Membre du CAW de Bruxelles, l'Amicale se voulait proche du CNW et de *La Wallonie libre*. Ce sont d'ailleurs des membres de ces deux groupements qui formèrent la base militante de l'Amicale. Celle-ci voulait avant tout sensibiliser les mandataires bruxellois au probème wallon tout en demeurant attentive aux revendications des associations francophones en matière d'enseignement. Toute idée de rivalité avec les libéraux, traditionnellement plus attentifs aux revendications des francophones, n'était d'ailleurs pas totalement absente dans le chef de l'Amicale.

Comme le CNW, l'Amicale estimait que l'instauration du fédéralisme passait obligatoirement par la voie des négociations avec les Flamands. Elle tenta, mais sans succès, d'opérer un rapprochement avec l'August Vermeylenkring, fondé à peu près au même moment[57]. Cette attitude n'a rien de surprenant si l'on sait que deux des principaux animateurs de l'Amicale, Albert Romain et Charles-François Becquet, étaient membres de la sous-commission bruxelloise Schreurs-Couvreur. Le point de vue wallon fit d'ailleurs l'objet de plusieurs conférences destinées aux membres de l'Amicale.

Après 1955, l'Amicale ne se montra plus guère active. Elle participa néanmoins, en 1959, à la Fédération des Wallons de Bruxelles. Si ses activités se concentrèrent sur les années 1954 et 1955, la majorité des membres de l'Amicale se retrouvèrent ensuite à la Régionale de Bruxelles du MPW. On ne peut cependant pas considérer l'Amicale comme l'ancêtre du MPW bruxellois. D'abord de par la brièveté de ses activités et ensuite et surtout de par ses liens étroits avec le mouvement wallon traditionnel, liens que n'eut pas le MPW.

L' Amicale présenta en outre l'originalité de vouloir sortir du 'carcan apolitique' ou tout au moins de l'apolitisme officiel des ligues et autres groupements wallons de Bruxelles. Mais l'Amicale ne trouva guère d'interlocuteurs attentifs au sein de la très unitaire Fédération bruxelloise du PSB. Ce n'est qu'après la naissance du MPW que celle-ci se montra attentive au probème du fédéralisme et chargea Henri Janne d'une importante étude sur la question du fédéralisme et de ses enjeux économiques et sociaux[58].

L'Avant-Garde wallonne AGW demeura avant tout un mouvement marginal. Fondée en 1924 par Maurice Esser, l'AGW lança en 1928, le Pélerinage de Waterloo au Monument de l'Aigle blessé. Le but de cette fondation était triple : 1. 'Proclamer la volonté irréductible de poursuivre l'œuvre de 1830; 2. Affirmer que pas plus qu'en 1830, les Wallons n'admettront d'être incorporés aux Pays-Bas; 3. Affirmer que si le gouvernement de Bruxelles adopte à l'égard de la Wallonie la même attitude que celle adoptée après 1815 par le gouvernement de La Haye, il provoquera chez les Wallons les mêmes réactions que celles provoquées par la politique hollandaise'[59].

En toile de fond à cette déclaration figurait évidemment l'attachement à la Belgique francophone de 1830 même si l'AGW allait surtout apparaître comme un mouvement pro-français. Au-delà de cette affirmation résolument francophone et française, il y a toute la symbolique liée à Waterloo en tant que lieu ou, en d'autres termes, l'attachement à la patrie française jusque dans sa défaite et la volonté de donner au mouvement wallon un symbole comparable au Pélerinage de l'Yser. Waterloo n'acquit jamais cette ampleur même si après la marginalité des premiers rendez-vous, le Pélerinage allait rassembler plusieurs milliers de personnes mues par leur hostilité à la politique d'indépendance et au *'Los van Frankrijk'.*

En 1940, au début de l'occupation, quelques inconditionnels s'y réunirent. C'était l'amorce d'une prise de contact qui allait donner naissance au mouvement clandestin *'La Wallonie libre'*. Les premiers rendez-vous de l'après-guerre furent révélateurs de la mobilisation wallonne de cette époque. Mais l'AGW n'échappa pas au déclin général que traversa l'ensemble du mouvement wallon. Le Pélerinage, placé désormais sous le signe de l'hostilité au Benelux redevint un rendez-vous d'initiés jusqu'au début des années '60. Si la base de l'AGW se situa avant tout à Bruxelles, elle adoptait pourtant des prises de position dans une perspective de solidarité totale avec la Wallonie même si la politique de présence qu'elle tenait à mener sur le terrain bruxellois faisait d'elle un partenaire obligé de toutes les tentatives de regroupement qui virent le jour à Bruxelles. L'AGW demeura avant tout un mouvement des plus marginal et après le sursaut des années '60[60], le Pélerinage allait une nouvelle fois tomber en désuétude.

Une place spéciale doit être réservée dans le cadre de cet exposé à la Fondation Charles Plisnier. Il peut en effet paraître surprenant à première vue de voir cette organisation rangée parmi les associations militantes wallonnes. Il s'agit effectivement d'une 'fondation culturelle' mais, de par la personnalité de l'un de ses promoteurs, elle joua rapidement un rôle comparable à d'autres groupements wallons. Comme le souligna Maurice-Pierre Herremans, il est incontestable que la création de la Fondation Charles Plisnier s'inspira largement de la Stichting Lodewijk De Raet. La Fondation Plisnier fut fondée le 24 septembre 1954 sous l'impulsion de Charles-François Becquet qui présida cette association jusqu'en 1963. Comme ce dernier participait déjà aux négociations Schreurs-Couvreur, il entraîna la jeune Fondation Plisier à mener des contacts avec la Stichting Lodewijk De Raet. Des journées d'études communes furent ainsi organisées. La Fondation Plisnier participa en outre, chose tout aussi curieuse, aux travaux du Front Commun des groupements wallons et francophones de Bruxelles dont elle allait pourtant se retirer en 1955 suite aux pressions de Fernand Schreurs. La Fondation prit également position en faveur de l'autonomie culturelle, défendit le rattachement de la région de Mouscron-Comines au Hainaut et se montra particulièrement choquée par l'attitude des participants aux marches flamandes sur Bruxelles.

Pourtant, après l'expérience négative du Front Commun, la Fondation Plisnier ne participa plus à aucune forme de regroupement, préférant diffuser ses idées par la voix de son bulletin, *L'Ethnie française*. Elle poursuivit en outre sa politique de défense de la langue française par le biais de nombreuses publications et autres initiatives de type culturel.

2.3. Les associations francophones

S'il peut paraître abusif de parler des associations francophones pour la période étudiée au cours de laquelle seul le Bloc de la Liberté fut réelle-

ment actif, ce dernier résultait en fait de fusions antérieures qui méritent quelques explications.

C'est à la veille des élections communales de 1932, au lendemain du vote de la loi sur l'emploi des langues en matière administrative (28 juin 1932) en dans l'enseignement (14 juillet 1932) eu du Congrès du *Katholieke Vlaamsche Landsbond* (7 augustus 1932) que la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles vit le jour[61]. Ses fondateurs se définirent comme des 'Belges qui voient avec inquiétude se propager les idées séparatistes'[62]. La Ligue fut présidée jusqu'en 1938 par Gustave Banneux, inspecteur à la SNCB.

D'emblée, le combat de la Ligue se situa sur un double terrain : l'autonomie communale d'une part et la liberté du père de famille d'autre part. C'était donc la récente législation linguistique qui avait déterminé les axes du combat. Les alliés traditionnels de la Ligue étaient donc à la fois les francophones de Bruxelles et l'élite francisée de Flandre. La Ligue s'adressait également aux parents dont les enfants avaient été 'injustement' envoyés dans l'enseignement néerlandophone et qui n''osaient' protester[63]. Elle voulait d'ailleurs convaincre les milieux ouvriers et défavorisés que la promotion sociale de leurs enfants passait irrémédiablement par le français.

La Ligue fut en outre immédiatement sensibilisée par le problème de l'extension de l'agglomération de Bruxelles aux communes de Berchem-Sainte-Agathe, d'Evere et de Ganshoren où d'importantes minorités furent mises en évidence à l'occasion du recensement de 1930. Mais avant 1936, le combat de la Ligue demeura relativement isolé. En 1936, elle joua un rôle moteur dans la création de la 'Concentration antiflamingante' de Bruxelles à laquelle avaient adhéré tous les cercles folkloriques et Ligues wallonnes de Bruxelles[64]. Mais malgré ce regroupement, l'impact de la Ligue demeura limité. En 1937, celle-ci créa un nouvel organe de presse : *Le Pays de Bruxelles*. Elle justifia ce titre par la volonté de dissiper une équivoque : 'certains Flamands qui, en fait, partagent nos idées, se sont effarouchés du mot 'flamandisation' qui figure dans le titre de notre Ligue. Nous tenons à les rassurer. Nous n'avons rien d'antiflamand mais nous sommes adversaires de la flamandisation 'forcée'. En un mot, nous voulons la liberté, pour tous, Flamands, Wallons et Bruxellois d'user en dehors de toute contrainte de la langue de leur choix'[65]. En 1938, enfin, la Ligue fut intégrée dans une association plus large : le Bloc de la Liberté[66]. Ce regroupement limité, dans un premier temps, aux élections communales de 1938, se maintient au-delà. En 1939, *Le Pays de Bruxelles* annonça que les activités de la Ligue allaient s'identifier de plus en plus avec le Bloc de la Liberté[67]. Un mois plus tard naissait *Le Bulletin du Bloc de la Liberté*. A cette tête se trouvaient Emile Tordeur et Fernand Rigot.

Après l'occupation, le Bloc de la Liberté reprit ses activités. Ses objectifs restèrent identiques au combat mené dans l'entre-deux-guerres. Les dirigeants du Bloc restaient convaincus de la supériorité du français mais

ils se trouvaient désarmés devant la progression du néerlandais. Outre la liberté du père de famille qui demeura le thème majeur du combat du Bloc de la Liberté[68], ce mouvement concentra sa lutte en faveur du rattachement de Ganshoren, d'Evere et de Berchem-Sainte-Agathe à Bruxelles. Le Bloc se montra relativement réservé à l'égard du mouvement wallon qu'il jugeait hostile à Bruxelles et prêt à faire un compromis avec les Flamands sur le dos de la capitale[69]. A ses yeux, les accords Schreurs-Couvreur ne valaient guère mieux que le projet Moyersoen. C'est la controverse née de la non-publication des résultats du recensement de 1947 qui rapprocha le Bloc de la Liberté de l'aile bruxelloise du mouvement wallon.

Si c'est essentiellement autour de Bruxelles que nous percevons les activités du Bloc, celui-ci tendait pourtant à s'implanter dans les communes situées le long de la frontière linguistique. Toujours en vue de l'application des résultats du recensement, le Bloc tenta d'obtenir le soutien des bourgmestres de l'agglomération qui signèrent à son initiative, le 14 juillet 1952, une motion hostile au projet Moyersoen[70]. Un membre du Bloc accompagna d'ailleurs la délégation de mandataires communaux de Berchem-Sainte-Agathe, d'Evere et de Ganshoren qui fut reçue par le ministre de l'Intérieur Ludovic Moyersoen, en mai 1953[71]. C'est d'ailleurs surtout auprès de mandataires locaux que le Bloc put faire entendre sa voix. Mais en 1953, il se vit concurrencé par un nouveau venu : le Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique dont le président n'était autre que Gustave Banneux, jadis président de la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles[72]. Le Rassemblement séduisit par son dynamisme. Les méthodes qu'il utilisait s'apparentaient à celles utilisées avant-guerre par la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles[73]. Le Bloc vit décroître le nombre des ses membres et fut contraint d'entamer des négociations avec le Rassemblement. Elle n'aboutirent qu'en 1959 après le décès de Gustave Banneux[74].

Les deux associations ne disposèrent plus dès lors que d'un seul bulletin, celui du Bloc de la Liberté linguistique. En fait, si les négociations avaient débuté dans un contexte relativement défavorable pour le Bloc de la Liberté, elles se conclurent tout autrement. La mort de Gustave Banneux donna le coup de grâce au Rassemblement qui, en dehors de son bulletin mensuel, demeura un mouvement relativement méconnu qui avait repris le programme de la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles et développé certains thèmes favoris des associations francophones : extension de Bruxelles, liberté linguistique... mais n'avait tenté aucune politique de rapprochement avec des mandataires politiques.

Après avoir absorbé le Rassemblement, le Bloc de la Liberté poursuivit sa propagande autour des mêmes thèmes que par le passé mais reprit, à partir de 1960, une politique active dans les villages de la frontière linguistique. Il y suscita la naissance de sections locales qu'il dut soutenir à grands frais[75].

Cette attitude ambiguë le rendit plus suspect que jamais aux yeux du mouvement wallon. D'ailleurs – et nous y reviendrons dans notre cinquième chapitre – le Bloc fut à la fois membre du Front pour la Défense de Bruxelles et du Comité d'Action Nationale pour la Liberté linguistique[76].

Le Bloc de la Liberté ne fut jamais véritablement partisan du fédéralisme. Cela ressort d'ailleurs clairement de son attitude en 1963. Alors que le CAN se montrait partisan de la liberté linguistique, le Bloc 'désirait ardemment voir triompher l'idéal de ce Comité national' et considérait son adhésion au Front comme 'une stratégie de repli' si le CAN devait échouer.

Le Bloc de la Liberté qui avait toujours fait campagne autour de la 'supériorité naturelle' du français publia néanmoins, à partir de 1962 et dans presque chaque numéro, des articles en néerlandais. Cette stratégie fut d'ailleurs employée par d'autres associations, apparentées ou non au Bloc, dans la périphérie bruxelloise. L'objectif d'une telle démarche était de convaincre les Flamands que le Bloc de la Liberté n'était pas antiflamand mais voulait avant tout défendre la liberté. Il s'agissait également de montrer aux Flamands que si leurs droits étaient respectés à Bruxelles, le droit des francophones dans la périphérie bruxelloise et le long de la frontière linguistique devaient lui aussi être respecté dans un esprit de tolérance réciproque.

Dès sa fondation, le Bloc avait d'ailleurs utilisé une stratégie chère aux ligues wallonnes: l'envoi de questionnaires aux candidats se présentant aux élections. Dans un souci de neutralité politique, le Bloc publiait ensuite la liste des candidats qu'il soutenait, essentiellement des libéraux et des membres du PSC. Comme la Ligue wallonne d'Etterbeek, il abandonna cette tactique à la naissance du FDF.

Malgré la publication permanente du journal, où l'on retrouve de nombreux articles sur la situation linguistique et sur ses revendications, on ignore à peu près tout de la base militante du Bloc de la Liberté. Il comptait quelque six cents membres déclarés au lendemain de la guerre et si l'on se base sur les recettes déclarées, il comptait 3 200 membres en 1963[77] en ce compris les membres des communes périphériques.

Le Bloc de la Liberté joua un rôle non négligeable dans les requêtes déposées par les francophones à Strasbourg en 1962, 1963 et 1964. Il n'est pas inintéressant de noter à ce propos que ce sont Léon Defosset, président du MPW bruxellois et Victor Laloux qui assurèrent la défense des habitants de la périphérie bruxelloise. La plainte émise par 62 habitants d'Anvers et des environs fut, quant à elle, défendue par le CAN. Victor Laloux assura en outre la défense de nombreux réfractaires au recensement.

Comme les associations wallonnes, le Bloc souffrit d'un manque de renouvellement de ses cadres. Tous les travaux de recherche et dossiers juridiques étaient réalisés par Victor Laloux; quant au Bulletin, celui-ci était essentiellement rédigé par Fernand Rigot, Jacques Pohl, René

Oppitz (Le Père Plexe) et André Langhendries.

Un cas particulier: l'AWPSP

Fondée en 1921[78], l'AWPSP est un cas particulier. Sa base était essentiellement composée de Wallons de Bruxelles mais les mots d'ordre qu'elle défendait l'apparentait plutôt aux associations francophones. Malgré les liens étroits qui l'unissaient à l'Assemblée wallonne durant l'entre-deux-guerres, elle avait dès cette période, marqué sa volonté de rallier à son combat les Bruxellois francophones dans la perspective d'un 'bloc communautaire francophone'. Il faut dire que les activités de l'AWPSP furent d'emblée concentrées sur Bruxelles[79].

Au lendemain de la seconde guerre mondiale, elle poursuivit ses activités et la publication de son bulletin, *Le Combat Wallon*. Dans les colonnes de celui-ci figuraient essentiellement des articles relatifs à la vie interne de l'association, des échos de ses démarches auprès de différents ministères et le texte du rapport annuel. L'AWPSP comprenait une dizaine de sections dont l'importance fut souvent fonction de la personnalité du responsable de ladite section. Malheureusement, les données chiffrées sont extrêmement rares. On sait néanmoins qu'en 1959, la section INR comprenait 240 membres et qu'en 1966, la section CGER en comptait 750[80]. Il s'agit là de données chiffrées émanant de l'AWPSP même et qui doivent donc être envisagées avec prudence.

La plupart des personnalités qui dirigèrent l'AWPSP au lendemain de la seconde guerre étaient des universitaires. Citons notamment René Bourgeois, de tendance libérale, préfet de l'Athénée de Koekelberg depuis 1954; Roger Maingain, haut fonctionnaire au département des classes moyennes; Georges Colle, un colonel retiré dans le monde des affaires; Urbain Missaire, secrétaire général de l'AWPSP et fonctionnaire au ministère de l'Instruction publique et enfin Edouard Flamme, directeur général au ministère des Finances. Au-delà de ces quelques noms, l'AWPSP resta relativement discrète sur le nom de ses adhérents.

Sur le plan wallon, l'AWPSP apparaissait comme une alliée privilégiée du CNW et joua souvent un rôle important dans les journées d'études qu'organisait ce dernier. Mais, proche des associations francophones, elle demeurait farouchement attachée à la liberté du père de famille. Elle défendait aussi l'autonomie culturelle mais son combat essentiel se situait sur le terrain de la fonction publique où elle défendait avec force mais sans succès l'unilinguisme des agents. En fait, plus que toute autre revendication, c'est incontestablement sur la question de l'unilinguisme des agents que Wallons et Francophones s'accordaient. Rien ne permet en outre d'affirmer qu'elle était favorable à une fixation définitive et sans condition de la frontière linguistique. Elle n'approuva d'ailleurs pas le contenu des accords Schreurs-Couvreur. Elle demeura favorable au maintien du recensement décennal. Bien qu'officiellement' ralliée au fédéralisme avant la naissance du MPW[81], c'est essentiellement au cours des années '60 qu'elle se consacra à ce problème. Ayant une base essen-

tiellement bruxelloise, elle se posa bien sûr le problème du sort de Bruxelles en cas d'instauration du fédéralisme: 'dans la mesure où un régime fédéral serait un élément de concorde entre les deux communautés, l'on peut affirmer que Bruxelles en profiterait. Assurée d'un régime stable et suffisamment souple, la première agglomération du pays pourrait songer à remplir réellement son rôle de capitale européenne'[82].

Au-delà de la période étudiée, la nouvelle législation linguistique découlant du compromis de Val Duchesse fut violemment critiqué par l'AWPSP[83]. Sur le plan communal où elle était quasiment inexistante, elle se vit dépassée par l'émergence d'un 'Front de Défense des Agents communaux' qui eut des sections dans les communes de Saint-Gilles, de Forest, de Saint-Josse, d'Etterbeek et d'Ixelles[84].

3. A la recherche de l'unité: le Front Commun des groupements francophones et wallons de Bruxelles

Ce n'est que dans le courant des années '60 que les tentatives d'unité entre mouvement wallon et mouvement francophone de Bruxelles débouchèrent sur un résultat concret. D'autres initiatives avaient pourtant vu le jour par le passé mais toutes portaient incontestablement en elles le germe de leur échec. Néanmoins, la naissance du Front Commun, en janvier 1955, se présentait sous des auspices beaucoup plus favorables que les tentatives précédentes.

En effet, la publication des résultats du recensement de 1947 ainsi que le rattachement de trois communes à l'agglomération bruxelloise apparaissaient, aux yeux des militants de Bruxelles, comme deux victoires. Par ailleurs, le retour au pouvoir des socialistes et des libéraux signifiaient également l'abandon du projet Moyersoen contre lequel ces associations s'étaient mobilisées.

L'initiative de la naissance du Front Commun revint à la Ligue wallonne d'Etterbeek-Ixelles dont le président, Marcel Lengrand, lança le 6 janvier 1955 une invitation aux autres ligues wallonnes et francophones de la capitale[85]. Deux semaines plus tard, une première réunion d'étude eut lieu. Vingt-quatre associations étaient présentes. Dix-neuf d'entre elles se mirent d'accord sur un programme en trois points: autonomie culturelle, révision des lois linguistiques et étendue de l'agglomération bruxelloise[86]. Le Front Commun naissait peu après. La présidence du Front Commun fut confiée à Marcel Lengrand, le secrétariat à Albert Wayens et la trésorerie à Oscar Lambert. Tous trois étaient issus de la Ligue wallonne d'Etterbeek-Ixelles dont le rôle fut déterminant à tous les niveaux dans l'organisation du Front Commun.

Rapidement, le Front Commun se dota de statuts préservant une très large autonomie aux associations adhérentes. Le Front Commun ne se voulait ni un nouveau groupement, ni une fédération de groupements existants. Les associations membres 's'intéressent activement au libre

essor de la culture française'[87].

Les travaux du Front Commun se répartirent en trois sections: les questions administratives, la question de l'enseignement et l'étendue et le régime de l'agglomération bruxelloise. Si les questions administratives ne soulevèrent pas de difficultés majeures – toutes les associations adhérentes plaidaient en faveur de l'unilinguisme des agents –, le problème de l'enseignement centré autour de la question de la liberté du père de famille ainsi que le problème de l'étendue de Bruxelles furent l'objet non seulement de violentes polémiques entre les associations de Bruxelles mais aussi avec l'aile wallonne du mouvement wallon[88].

En effet, parmi les associations membres du Front Commun, certaines étaient représentées par des membres de la sous-commission bruxelloise du Manifeste wallo-flamand et/ou avaient approuvé les résolutions adoptées lors du CNW de Charleroi des 3 et 4 octobre 1953[89], c'est dire qu'ils étaient favorable à la fixation définitive de la frontière linguistique et, pour les représentants des accords Schreurs-Couvreur, à l'instauration d'une structure paritaire au sein des institutions du Territoire fédéral de Bruxelles[90]. Ces prises de position étaient à l'opposé du point de vue défendu par le Bloc de la Liberté, par le Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique et, en partie, par la Ligue wallonne d'Etterbeek-Ixelles qui prônaient une extension quasiment indéfinie de Bruxelles.

Pourtant, malgré ces divergences fondamentales, un accord fut conclu. Mais, et les documents conservés par Fernand Schreurs en témoignent, la méfiance entre les différents groupements restait très vive. Avant d'en venir aux problèmes internes du Front Commun et à ses contacts avec le mouvement wallon, relevons les différents points de l'accord conclu entre les dix-neuf associations:

1. Autonomie culturelle: le Front Commun prônait l'instauration de deux Conseils culturels avec une représentation de la région bruxelloise. Il envisageait le dédoublement du Ministère de l'Instruction publique et surtout préconisait la révision de la loi du 14 juillet 1932 ou, en d'autres termes, le rétablissement de la liberté du père de famille 'pour tous les habitants de la région bruxelloise, quels que soient leur ascendance et leur lieu d'origine'[91].
2. Emploi des langues: le conseil communal devait demeurer libre de choisir la langue d'ordre intérieur et le bilinguisme devait être aussi strict que possible. Dans les administrations centrales, les 'bureaux' devaient être scindés en deux rôles linguistiques.
3. Conséquences du recensement: le Front Commun estimait que les limites de Bruxelles devaient continuer à se modifier en fonction des résultats du recensement. Les communes limitrophes de l'agglomération bruxelloise 'actuelle ou future' devaient pouvoir être incorporées à Bruxelles à condition d'en faire la demande et de 'compter au moins 30 % de francophones'[92].

Le programme du Front Commun fut exposé au ministre de l'Intérieur, Pierre Vermeylen lors d'une entrevue, le 9 juillet 1955. Le Front Commun y était représenté par Braun de ter Meeren, Victor Laloux, Jacques Boulle, Urbain Missaire et Oscar Lambert[93]. Après cette entrevue, qui demeura sans lendemain d'ailleurs, le Front Commun décida de publier un bulletin. Seuls trois numéros virent le jour. Ce bulletin n'appelait pas à la lutte mais servait en quelque sorte d'organe de liaison entre les différentes associations membres du Front Commun. Il fallut attendre février 1956 pour qu'une première manifestation publique du Front Commun fut organisée, c'est-à-dire près d'un an après sa création. Il n'avait donc tiré profit ni du rattachement de trois communes à Bruxelles, ni de l'insatisfaction qui se développa dans les milieux francophones de Bruxelles après le dépôt des conclusions du Centre Harmel ni surtout du rapprochement qui s'était développé au début de l'année 1955 entre mouvement francophone et mouvement wallon de Bruxelles[94]. Très rapidement donc, le Front Commun fut condamné à l'impuissance.

L'attitude du CNW

Depuis 1949, le CNW était représenté à Bruxelles par un Comité d'Action wallonne de Bruxelles. On y retrouvait les ailes bruxelloises d'associations wallonnes, l'AWPSP, l'AGW et la Fondation Charles Plisnier[95]. Ce Comité organisait de temps à autre des conférences mais il n'était pas un organe militant proprement dit. Il servit avant tout de porte-parole au CNW et à informer celui-ci des activités organisées par les associations wallonnes à Bruxelles. Deux hommes informaient en fait Fernand Schreurs de l'évolution de la situation à Bruxelles: Eugène Pauly, président de la Fédération de Bruxelles de la Wallonie libre et Charles-François Becquet, président de la Fondation Charles Plisnier. Tous deux étaient en outre membres du Comité permanent du CNW. Dès la constitution du Front Commun, Schreurs se montra très réservé estimant que si les Wallons de Bruxelles adoptaient une position différente des Wallons de Wallonie, 'ils se livraient à une véritable déviation qui appelerait une mise au point'[96]. Le CNW ne pouvait tolérer l'adoption de prises de positions différentes de la part des associations wallonnes de Bruxelles. L'intransigeance de Schreurs amena d'ailleurs la démission de Charles-François Becquet du Front Commun[97].

Après avoir émis de vives réserves sur la composition de la délégation du Front Commun reçue par Pierre Vermeylen et plus particulièrement sur la présence en son sein de Braun de ter Meeren 'dont les sentiments impérialistes sont bien connus'[98], Schreurs souhaitait reprendre l'initiative. C'est dans ce contexte qu'il faut situer l'entrevue du Collège wallo-flamand avec le ministre de l'Intérieur, le 3 août 1955[99]. Les délégués du Collège réaffirmèrent leur attachement à la fixation définitive de la frontière linguistique. En septembre 1955, c'était au tour du CNW d'être reçu par Pierre Vermeylen. La délégation se composait d'Urbain Missaire,

d'Eugène Pauly, de Fernand Schreurs et d'Albert Wayens, ce dernier à titre d'observateur. Les deux premiers ne représentaient pas le 'Front Commun' mais bien le Comité d'Action wallonne de Bruxelles dont le secrétaire, Urbain Missaire, ne manqua pas de faire état des points de vue qui séparaient le Comité d'Action wallonne et le Front Commun[100]. Cette attitude du Comité d'Action wallonne de Bruxelles trouva ses prolongements dans l'approbation d'un ordre du jour dont l'auteur n'était autre que...Fernand Schreurs lui-même[101]. Le Comité d'Action wallonne y réaffirmait sa solidarité complète avec les Wallons de Wallonie sur le problème de la frontière linguistique et préconisait la fixation définitive de la limite de l'agglomération bruxelloise[102]. Ce texte restait mystérieusement silencieux sur la question de la liberté du père de famille et sur la question du recensement. Ses contours relativement flous expliquaient sans doute qu'il ait pu être approuvé par le Front Commun[103].

Malgré ces incidents, le CNW se refusait à choisir l'affrontement avec le Front Commun. Dans un premier temps, les deux groupements campèrent sur leur position: le Front Commun continua à défendre la liberté du père de famille pour tous et la possibilité d'une extension quasi illimitée de l'agglomération bruxelloise[104]. Le CNW était, quant à lui, favorable à la liberté du père de famille mais uniquement pour les enfants nés en Wallonie et à la limitation stricte du territoire de Bruxelles[105]. Alors que les négociations entre les deux groupements se poursuivaient, le Front Commun publia, en novembre 1955, le deuxième numéro de son bulletin et y réaffirma son attachement total à la liberté du père de famille[106].

Mis devant le fait accompli, Schreurs estima inutile la poursuite des contacts mais il n'y eut pas rupture pour autant. Le compromis tant recherché fut enfin conclu en février 1956: le Comité Permanent du CNW et le Front Commun s'accordèrent sur la revendication de la liberté du père de famille pour les enfants nés à Bruxelles et en Wallonie. Le Front Commun retirait sa revendication de liberté totale du père de famille. Il y avait donc une concession de part et d'autre. Après l'adoption de ce Compromis, le Comité d'action wallonne fut chargé d'en propager la teneur au nom du CNW. Eugène Pauly ne cacha pas sa satisfaction: 'nous pourrons ainsi – sans engager le Congrès – défendre une idée (la liberté du père de famille) qui, nous le croyons fermement, est de nature à aider notre objectif final: le fédéralisme. Nous agissons plus par tactique que par désir de venir au secours des Flamands de Bruxelles'[107].

Eugène Pauly, l''allié fidèle' de Fernand Schreurs continuait donc à défendre avant tout le point de vue wallon comme en témoignent ses nombreux articles dans *La Wallonie libre* et ses comptes rendus dans *La Nouvelle Revue Wallone*. A ses yeux, l'alliance avec les francophones de Bruxelles fut donc essentiellement d'ordre stratégique. Pour le Front Commun, le compromis conclu avec le Comité permanent signifiait malgré tout une concession sur son propre terrain. Mais le Front Commun ne représentait déjà plus la même force qu'un an auparavant.

Il organisa une dernière activité : une manifestation publique et contradictoire le 23 février 1956[108]. Passé cette date, il disparut. Il fut incontestablement victime à la fois de l'hostilité latente du CNW et de déchirements internes entre 'Wallons' et 'francophones' de Bruxelles.

Il est incontestable que la présence d'associations francophones au sein du Front Commun fut largement à l'origine du mécontentement du CNW. Il n'est pas inintéressant de constater que celles-ci exercèrent une influence non négligeable sur les associations et les ligues wallonnes. Depuis 1945, celles-ci occupaient une position ambiguë : à la fois alliées du CNW mais aussi conscientes de la spécificité du problème de Bruxelles. Elles conservaient des liens étroits avec le CNW via le Comité d'Action de Bruxelles. Notons d'ailleurs que si les activités de ce Comité faisaient régulièrement l'objet de comptes rendus dans *La Nouvelle Revue wallonne,* il n'y fut jamais question du Front Commun après que ce dernier ait conclu un accord avec le CNW[109].

Dès lors, si certains points du programma du Front Commun s'apparentaient plus aux revendications traditionnelles des associations francophones, ils traduisaient aussi la nécessaire évolution de l'état d'esprit des associations wallonnes de Bruxelles. Bien au-delà de l'existence éphémère du Front Commun. Pourtant les associations wallonnes de Bruxelles, plus proches au mouvement wallon traditionnel, éprouvaient incontestablement des difficultés à se rapprocher des associations francophones autour de ce seul problème. L'hostilité au bilinguisme dans la fonction publique et, dans une moindre mesure la liberté du père de famille, furent les thèmes qui les rapprochèrent.

Pour le CNW, il eut été dangereux de voir se constituer un solide Front Commun. Après l'échec de la proposition de loi Grégoire-Rey et après la déconfiture que connut le CNW à l'issue de la Question royale, il s'était trouvé confronté à la nécessité d'élaborer une nouvelle stratégie concrétisée par les accords Schreurs-Couvreur. Dans ce contexte, il importait de pouvoir compter sur des alliés sûrs à Bruxelles dont les positions ne seraient pas en contradiction avec la teneur du Manifeste Schreurs-Couvreur. Ces alliés sûrs, ce sont aux yeux du CNW, les associations solidaires du CNW. Mais si la solidarité fut totale autour de certaines revendications (Question royale, situation économique de la Wallonie...), elle l'est déjà beaucoup moins lorsqu'il s'agit de Bruxelles. En témoignèrent d'ailleurs la difficulté de trouver des Wallons prêts à participer à la sous-commission bruxelloise du Manifeste Schreurs-Couvreur et le 'double langage' que n'hésitaient pas à tenir certains militants wallons de Bruxelles[110].

Conscients de cette distanciation sans cesse croissante entre l'aile wallonne et l'aile bruxelloise du mouvement wallon, le CNW œuvra pour reconquérir l'adhésion des 'Bruxellois'[111]. Mais ces ultimes tentatives ne permirent pas au CNW de retrouver l'appui qu'il avait connu à Bruxelles lors du Congrès des 20 et 21 octobre 1945.

4. Une tentative vouée à l'échec: la Fédération des Wallons de Bruxelles

Après la disparition du Front Commun, chaque association retrouvait donc son entière liberté. Mais pour l'ensemble du mouvement wallon, cette deuxième moitié des années '50 fut une période de repli. Il fallut attendre la mobilisation flamande autour du recensement linguistique pour que les associations wallonnes et francophones de Bruxelles partent à la recherche d'une nouvelle stratégie.

A la veille du dernier Congrès National Wallon, qui se tint les 25 et 26 avril au Palais des Congrès de Liège, un accord intervint entre l'AWPSP, l'AGW, l'ASWB, la Ligue wallonne d'Etterbeek-Ixelles, la Ligue wallonne de Saint-Gilles et la fédération de Bruxelles de la Wallonie libre[111]. Cet accord était largement inspiré voire même identique au programme du Front Commun en ce qui concerne l'emploi des langues en matière administrative (maintien du libre choix de la langue d'ordre intérieur par les conseils communaux, limitation stricte du bilinguisme...), l'autonomie culturelle et la liberté du père de famille. Plus encore que le programme du Front Commun, ce nouvel accord mettait l'accent sur la nécessité de la tenue du recensement de 1960 et le 'non-clichage' de l'agglomération bruxelloise. Il déboucha sur la constitution de la 'Fédération des Wallons de Bruxelles'. L'accord intervenu n'était pas contresigné par les associations francophones de Bruxelles qui ne participaient d'ailleurs pas aux travaux du CNW. Après l'échec du Front Commun, les associations wallonnes de Bruxelles optèrent donc pour une ultime tentative de resserrement des liens avec le CNW. La participation à un accord des associations francophones ne cadrait manifestement pas dans une telle stratégie.

C'est donc au cours du Congrès de Liège que la 'Fédération des Wallons de Bruxelles' tenta de faire admettre ses objectifs par le mouvement wallon dans son ensemble. Sur les quelque 450 personnes présentes, on comptait quelque 60 Bruxellois[112]. L'accord qui unissait les associations wallonnes de Bruxelles fut défendu par Eugène Pauly sous la forme d'une motion[112]. Celle-ci n'évoquait pas directement la question du recensement mais faisait allusion à l'avant-projet de loi du ministre de l'Intérieur René Lefebvre 'clichant' la frontière linguistique sur base du recensement de 1947, ce qui, rappelons-le, était la thèse défendue jusqu'alors par le CNW.

Or, dans les résolutions votées au terme du Congrès, il ne fut pas fait allusion à la traditionnelle volonté de 'fixation définitive de la frontière linguistique'. Bien au contraire puisque le CNW reconnut 'que le recensement qui aura lieu au début de 1960 revêt, dans la région bruxelloise, une signification toute spéciale en raison de la mobilité permanente de l'aire linguistique de ladite région et déclare que ledit recensement ne peut être limité à l'enregistrement pur et simple du fait linguistique mais qu'il doit promouvoir, selon les lois antérieures, le régime linguistique des

communes où ce fait linguistique présente l'importance requise par les lois'[113]. Mais cette déclaration – qui est incontestablement une concession aux Wallons de Bruxelles – ne bouleversa cependant pas la stratégie du CNW. En effet, quelques mois plus tard, *La Nouvelle Revue Wallonne* rappelait dans un éditorial sa volonté de fixer définitivement la frontière linguistique et de la 'soustraire aux effets automatiques des recensements décennaux'[114]. Une fois de plus l'incompréhension était donc totale. Pourtant, on n'assista pas, comme cela avait été le cas en 1955, à un affrontement entre 'Wallons' de Wallonie et 'Wallons' de Bruxelles.

Le nouveau regroupement était condamné[115]. Moins d'un an plus tard, il était relayé par un Comité d'Action pour le Recensement, né en novembre 1960[116]; une tentative qui demeura elle aussi sans lendemain. Sans le moindre appui du côté du CNW, la question du recensement se solda donc par une défaite pour le mouvement wallon et francophone de Bruxelles. Le recensement du 1er janvier 1960 fut, dans un premier temps, postposé au 31 décembre 1961 et ensuite amputé de son volet linguistique. Comme le soulignent les auteurs de *La décision politique en Belgique*, face à la modification de la loi de 1932, 'l'opposition wallonne fut médiocre et l'opposition bruxelloise faible, et en tout cas, inefficace'[117].

Bientôt pourtant allait apparaître l'amorce d'un tournant. Le mouvement catholique Rénovation wallonne sortit de sa réserve à l'occasion du compromis linguistique voté par le PSC en mars 1960. Cette réapparition de Rénovation wallonne eut une réelle importance dans la perspective d'un regroupement autour du MPW bruxellois. Rénovation wallonne apparut comme l'interlocuteur indispensable au MPW et sut concilier les aspirations wallonnes et la sensibilité francophone à la recherche d'un consensus dépassant les clivages traditionnels.

Rénovation wallonne reprocha au Compromis linguistique du PSC à la fois sa position sur la question du recensement et ce qu'il considérait comme une menace de minorisation de la Wallonie 'que sous-tend le compromis du PSC'.

Ce même souci de concilier aspirations wallonnes et aspirations francophones apparaît dans les statuts dont le mouvement se dota en 1961. Il y rappelait son but: 'l'éveil des Wallons et des Bruxellois de culture française à tous les problèmes culturels, politiques, administratifs, sociaux et familiaux qui conditionnent l'avenir de la Wallonie et des Bruxellois de culture française'. Le mouvement fut aussi le premier, et pour cause, à être sensibilisé aux problèmes de Louvain. Les axes du combat de Rénovation wallonne portèrent à partir de ce renouveau sur trois axes: la réforme de l'Etat, la frontière linguistique et les problèmes économiques. Respectueux de l'identité francophone bruxelloise, le mouvement fut constamment soucieux de conserver un équilibre entre les ailes wallonne et bruxelloise. Il sut aussi préserver son indépendance vis-à-vis du PSC. S'il ne devint pas un mouvement de masse ni à Bruxelles ni en Wallonie, son rôle fut néanmoins important dans l'évolution du mouvement wallon.

5. L'émancipation

La période de 1961-1963 fut sans conteste une période cruciale. Non seulement parce que c'est au cours des années 1962 et 1963 que vont être jetées les bases du futur état belge mais aussi parce que certaines des décisions politiques prises en cette période continuent à influencer la politique actuelle. Mais à nos yeux d'autres éléments justifient l'étude de cette période. Après la 'Grève du siècle' et la naissance du MPW, le mouvement wallon traditionnel fut confronté à l'émergence d'une formation qui se voulait fédéraliste et qui ralliait à elle une partie importante de la classe ouvrière.

Après un premier round d'observation, mouvement wallon traditionnel et MPW furent contraints de dialoguer.

Plus que jamais, la situation économique de la Wallonie fut ébranlée[118]. La Wallonie se sentit atteinte à un moment où la Flandre entrait dans une période d'expansion économique. La controverse qui se développa autour de Sidmar fut particulièrement révélatrice à cet égard. A ce déclin économique s'ajouta le déclin démographique mis en lumière par le rapport Sauvy et la fixation de la frontière linguistique. La volonté de soustraire les Fourons à la province de Liège fut ressentie d'autant plus durement qu'elle apparaissait aux yeux des militants du MPW comme une manifestation de l'impérialisme flamand. Si le fédéralisme était parfois présenté comme la panacée capable de sauver la Wallonie, les Fourons étaient devenus le nouveau symbole d'un Etat belge qui apparaissait comme étant aux mains des Flamands. Ces derniers étant dès lors considérés comme responsables du drame de la Wallonie. Les cadres du mouvement wallon traditionnel, satisfait par la fixation de la frontière linguistique, ne saisirent pas d'emblée l'importance symbolique des Fourons[119]. Le 15 avril 1962, le MPW mobilisa plusieurs milliers de personnes à Liège malgré l'hostilité du PSB. La problématique fouronnaise était incontestablement en toile de fond de cette manifestation en faveur du fédéralisme et des réformes de structures.

Malgré la consultation organisée par le Conseil provincial liégeois dans les Fourons, la fixation de la frontière linguistique fut approuvée à la Chambre par 130 voix contre 56 et 12 abstentions. Du côté wallon, l'amertume était grande.

Le mécontentement wallon s'exprima avec force lors du Congrès d'Action wallonne du 23 mars 1963 et lors de la manifestation fédéraliste de Charleroi du 26 mars 1963. Mais, plus encore que ces deux événements, c'est le pétitionnement organisé par le Collège Exécutif de Wallonie, né au lendemain du Congrès de mars 1963, qui résuma ce mécontentement. 645 499 signatures furent récoltées du 25 octobre au 15 novembre 1963. Deux thèmes servaient de canevas à ce pétitionnement, d'une part le refus de l'adaptation des sièges parlementaires sans réforme constitutionnelle simultanée et d'autre part l'introduction du referendum d'initiative populaire dans la Constitution[120].

Quelque 120 000 signatures furent récoltées à Bruxelles. Cette mobilisation sans précédant – bien que ce genre de données soit à utiliser avec précaution – nous ramène à la situation de Bruxelles et à l'action entreprise par le Front pour la Défense de Bruxelles.

Si c'est le 8 avril que fut 'officiellement' fondée la Régionale MPW de Bruxelles[121], son véritable lancement date en fait de la venue à Bruxelles d'André Renard, le 19 juin 1961. Il y évoqua le déclin économique de la Wallonie mais sut surtout prononcer les paroles que les militants voulaient entendre: 'Nous vous (les francophones de Bruxelles) considérons comme étant des nôtres. Mais c'est à vous de déterminer la place que vous entendez occuper dans l'Etat fédéral de demain. Il faut que les francophones de Bruxelles «sentent» avec les Wallons. Lorsqu'il s'agira en tout cas de la défense de la langue, ils nous trouveront à leurs côtés'[122]. Les paroles prononcées par André Renard ne rappelaient pas le traditionnel leitmotiv de 'fixation définitive de la frontière linguistique' ni celui de l'identité wallonne des Bruxellois francophones. Mieux, Raymond Latin, qui clôtura la séance, donna lecture de la motion de la Régionale de Bruxelles présentée comme un compromis. Cette motion reprenait les arguments défendus traditionnellement par le mouvement wallon en matière administrative et scolaire et le 'maintien du recensement linguistique pour le grand Bruxelles, l'agglomération et les communes limitrophes'. Mais c'est la présence de Raymond Latin au poste de secrétaire général de la Régionale de Bruxelles qui surprend le plus. Ce proche de Renard, Serésien comme lui, n'est autre que le secrétaire général de la Centrale des Métallurgistes de la FGTB. Sa présence doit-elle être interprétée comme une volonté 'impérialiste' du MPW à Bruxelles? Nous ne le pensons pas. Raymond Latin fut, semble-t-il, envoyé à Bruxelles pour y lancer la Régionale. Il est vrai, et nous y avons déjà fait allusion, que la situation à Bruxelles était inextricablement compliquée, que de nombreuses associations s'y disputaient l'adhésion des militants wallons. En outre, devant les échecs répétés des tentatives de regroupements, seul un homme venu de l'extérieur pouvait y jouer en quelque sorte un rôle d'arbitre[123]. Par ailleurs, Raymond Latin ne marqua de sa présence la Régionale de Bruxelles – et ensuite le FDB – que le temps de mettre les deux organisations sur les rails. En janvier 1962, André Renard l'envoya dans le Borinage[124].

Outre Raymond Latin, le comité de la Régionale de Bruxelles comprenait quelques nouveaux venus (Victor Joly, Edgard Roosen, le pasteur Nisse...) mais aussi des militants issus de l'ASWB (Ruys Guibert, Adeline Hennebelle, Jean Porez, Albert Romain et Charles-François Becquet), de Wallonie libre (André Kaisin et Eugène Pauly), de l'AWPSP (Roger Maingain et Urbain Missaire) et du PSB (Adrien Motte et Georges Rogissart). Réunir au sein d'un même comité des militants issus de diverses associations relevait de la prouesse. Notons d'ailleurs la place de choix réservée à Marcel-Hubert Grégoire: secrétaire à la propagande[125].

Le compromis présenté à Saint-Gilles par Raymond Latin ne fut pas

fondamentalement modifié en vue du Congrès MPW de novembre 1961. Un compromis d'attente fut d'ailleurs publié dans *Combat* [126]. La Régionale de Bruxelles du MPW fut en effet d'emblée confrontée à un autre problème : la première marche flamande prévue pour le 22 octobre 1961.

Réunie le 22 août 1961, la Régionale MPW de Bruxelles décida de lancer un appel aux organisations wallonnes et francophones 'pour constituer un comité de défense contre ce coup de force de l'impérialisme flamand'[127]. Une première réunion, à laquelle assistèrent 31 délégués représentant dix associations eut lieu le 20 septembre 1961. Il y fut décidé de former un Comité exécutif et de 'parer' à la menace que constituait la marche flamande du 22 octobre[128]. Mais d'emblée, il fut question de poursuivre l'action au-delà de cette date.

Le Front pour la Défense de Bruxelles : son organisation

Avant de développer l'action entreprise par le FDB, revenons-en aux associations qui y adhérèrent. Celles-ci étaient initialement au nombre de dix : la Régionale MPW de Bruxelles, la Ligue wallonne de l'Agglomération bruxelloise, le Bloc francophone[129], le Bloc de la Liberté linguistique, la Fédération bruxelloise du Parti d'Unité wallonne[130], la Ligue wallonne de Woluwé-Saint-Lambert, l'Avant-Garde wallonne, Rénovation wallonne, l'Association wallonne du Personnel des Services publics et la Fédération de Bruxelles de Wallonie libre. Deux associations vinrent s'ajouter en octobre 1961 : la Ligue wallonne de Saint-Gilles et les Wallons du Bassin du Centre[131]. Ultérieurement, des associations de défense de la liberté linguistique rejoignirent le FDB[132].

Chaque association était représentée par deux délégués. Mais lorsque l'on constate qu'il y eut 60 personnes au moins qui participèrent aux travaux du Front, on mesure d'emblée l'ampleur des difficultés de fonctionnement. Le MPW fut représenté par huit délégués différents au moins[133]. Il n'est dès lors pas surprenant que le FDB soit rapidement devenu inopérant et que les petites associations qui n'avaient pas une pallette de délégués à envoyer formèrent bientôt le noyau stable du Front en y déléguant toujours les mêmes personnes qui y jouèrent ainsi un rôle dominant.

Malgré les différends internes, le FDB continua à se réunir très régulièrement. Une soixantaine de réunions eurent lieu entre septembre 1961 et juin 1963, ce qui représente en fait une réunion hebdomadaire compte tenu de la suspension des travaux pendant les mois de juillet et d'août 1962 et durant une partie du mois de décembre 1962.

Le départ de Raymond Latin, en janvier 1962, marqua incontestablement une forme de repli. Comme le déclara Victor Baty, président de la Régionale de Bruxelles, 'depuis le Congrès MPW de novembre 1961, André Renard désire concentrer ses troupes en Wallonie' tout en estimant que le MPW devait continuer à collaborer au Front[134]. Pour Renard, Bruxelles devait 's'autodéterminer'.A la régionale de Bruxelles, une réorganisation était en cours. Le FDB était lui aussi à un tournant. Après

le départ de Latin, la présidence du Front fut confiée à Victor Laloux et non à Léon Defosset, 'trop souvent absent...'[135]. Peu de temps après, le Front s'élargit à des associations de défense de la liberté linguistique.

Pourtant, le FDB était condamné à mourir ou à se transformer. Il opta pour cette deuxième solution et une nouvelle organisation fut formée: le Front des Francophones de Bruxelles. Celle-ci vit le jour en juin 1963. Pour éviter le poids excessif des petites associations, le nombre de délégués fut attribué en fonction du montant de la cotisation annuelle. Quatre catégories d'associations étaient ainsi prévues: la catégorie I pour les associations versant 2 000 francs de cotisation annuelle (Ligue wallonne de Woluwé-Saint-Lambert, Ligue wallonne de l'Agglomération bruxelloise et Ligue wallonne de Saint-Gilles; la catégorie II pour les associations versant 4 000 francs de cotisation annuelle (le Bloc de la Liberté linguistique); la catégorie III pour les associations versant 8 000 francs de cotisation annuelle (AWPSP et Rénovation wallonne) et enfin la catégorie IV pour les associations versant 16 000 francs (le MPW). Les associations de la catégorie I avant droit à une voix, celles de la catégorie II deux voix, celles de la catégorie III à 8 voix et celles de la catégorie IV à 16 voix[136]. D'emblée le MPW s'attribua donc un rôle dominant au sein du Front des Francophones de Bruxelles.

Le Front pour la Défense de Bruxelles: son action

Après la première marche flamande, le commentaire de *Combat* – qui jusque-là n'avait pas fait preuve d'antiflamingantisme – est très dur. Les manifestants flamands sont assimilés aux rexistes et aux nationalistes flamands d'avant-guerre. On y retrouve un ton anti-flamand digne de la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles: 'Ils arrivaient par tombereaux entiers, de leurs villages et de leurs villes où l'on s'ennuie le dimanche. Ils étaient contents, vous pensez! Ça se lisait clair comme de l'eau de roche sur leurs visages candides, un rien abrutis. Ils avaient de la crotte aux godasses, parce qu'ils s'étaient levés tôt ce matin pour ce grand voyage dans la capitale. Et ça grouillait, ça gueulait, ça sifflait et même ça parlait'[137].

Officiellement, le FDB n'avait pas appelé à la contre-manifestation[138]. Mais des tracts et des affiches avaient été distribués. Le dessin figurant sur l'un des tracts et qui fut d'ailleurs utilisé dès 1932 par la Ligue contre la Flamandisation, représentait la tête d'un homme horrifié à qui l'on ouvre de force la bouche pour y verser un liquide sortant d'un pot sur lequel on peut lire le mot 'flamand'.

Cette manifestation marqua donc, bien avant le départ de Raymond Latin, une orientation très nette du FDB. Les Flamands sont comparés à de nouveaux envahisseurs et l'esprit du FDB à celui de la résistance[139].

En signe de protestation, le FDB organisa un meeting à la Madeleine. Outre Raymond Latin, la parole fut donnée aux représentants traditionnels du mouvement wallon et francophone à Bruxelles (Laloux, BLL; Pauly, Wallonie libre; de Froidmont, Bloc francophone et Urbain

Missaire, AWPSP).

Pour la première fois, une motion de refus de participer au recensement fut votée[140]. Un tract sera d'ailleurs diffusé à ce propos. Quant à Raymond Latin, il défendit le fédéralisme et les réformes de structure[141]. Dès le départ, tous les membres du FDB n'étaient donc pas sur la même longueur d'ondes. Le Bloc de la Liberté et le Bloc francophone étaient hostiles au fédéralisme. D'autres comme Pauly y étaient favorables mais les fédéralistes ne sont pas unanimes quant au mode de fédéralisme à instaurer. S'agira-t-il d'un fédéralisme à deux ou à trois? Ce problème resurgira à maintes reprises.

Dans l'euphorie qui suivit le meeting, le FDB se dota de statuts respectant l'autonomie des divers groupements. Un programme provisoire fut élaboré; le FDB y déclara son attachement à la liberté linguistique, à l'autonomie communale et à la volonté de consulter les populations concernées dans les régions de la frontière linguistique[142].

Mais rapidement surgirent les premiers différends. Deux détails suscitèrent la colère des autres membres du FDB à l'égard du MPW. Il y eut tout d'abord le ton employé par *La Wallonie* au lendemain du meeting de la Madeleine[143] et ensuite trois petites phrases prononcées par André Renard dans une interview au *Pourquoi-Pas?*: 'Le fédéralisme doit se faire à trois. Je déplore sincèrement qu'il n'y ait pas un mouvement bruxellois pour le fédéralisme. C'est avec lui que j'aimerais m'entendre et je souscrirais volontiers à la disparition des mouvements wallingants'[144]. Le ton révélait bien l'ampleur du problème. Le mouvement wallon traditionnel, lui, ne souhaitait pas le développement d'un mouvement fédéraliste à Bruxelles. Les associations wallonnes de Bruxelles devaient, à ses yeux, être les alliées fidèles du mouvement wallon de Wallonie et tout dialogue avec les associations francophones était considéré comme impossible puisque celles-ci avaient des visions impérialistes. Or, voilà que le MPW, par la bouche de son président déclarait qu'il souhaitait à la fois l'émergence d'un mouvement bruxellois pour le fédéralisme – ce en quoi il heurtait les associations francophones – et la disparition des 'mouvements wallingants' – ce en quoi il heurtait les associations militantes wallonnes et en particulier la Wallonie libre. A ces déclarations jugées intempestives s'ajoutait le rôle dominant joué jusqu'alors par le MPW au sein du FDB.

Soucieux de ne pas se couper des autres associations membres du FDB, le MPW céda une partie des prérogatives qu'il détenait au sein du FDB aux autres associations mais la méfiance réciproque qui s'installa à l'automne 1961 n'en disparut pas pour autant.

C'est incontestablement la question du recensement qui domina les premières réunions du FDB. Au lendemain du meeting de La Madeleine, une première démarche fut effectuée auprès des bourgmestres de l'agglomération bruxelloise leur annonçant l'intention du FDB de 'passer à l'action en vue de boycottage du recensement général aussi longtemps que le recensement linguistique en restera exclu'[145]. Le FDB décida en outre d'étudier le côté juridique du problème.

Cette initiative à l'égard des bourgmestres ne demeura pas sans résultat puisque ceux-ci adoptèrent le 19 novembre 1961 une résolution constatant qu'un mécontentement avait vu le jour suite à la suppression du volet linguistique du recensement: 'considérant qu'il apparaît que les pouvoirs communaux vont se heurter à de très graves difficultés pour l'exécution d'une mission qui leur est imposée, les bourgmestres ne peuvent garantir l'exécution parfaite du recensement dans sa forme actuelle et déclinent toute responsabilité à cet égard'[146].

Des actions de solidarité avec la Wallonie furent envisagées mais elles s'avérèrent en fait impossibles. En Wallonie, le MPW n'avait aucune raison d'appeler au boycott du recensement qui fournit des indices déterminant sur la situation économique et, par ailleurs, un tel appel du MPW n'aurait-il pas débouché sur un échec spectaculaire pour ce mouvent?[147]. Il y eut effectivement des actes de refus de participer au recensement[148]. Mais, faute de source, il est difficile d'en connaître l'ampleur. Une recherche devrait être menée à cet égard sur le plan judiciaire. Les réfractaires ont été poursuivi mais certains parquets furent plus laxistes que d'autres. D'après les témoins interrogés à ce propos, il y eut moins de poursuites à Bruxelles à cause de la masse des cas à traiter!

Outre les activités traditionnelles (tracts, meetings...) d'une organisation de ce type, le FDB, et son successeur le FFB, mit également sur pied un vaste programme en vue de résoudre le contentieux wallo-flamand. Une commission fut chargée de l'élaboration de ce programme. Celle-ci était composée de Ferdinand Pauss (Rénovation wallonne), de Marcel Galderoux (AWPSP), de Georges Désir (MPW), de Victor Laloux (BLL) de Georges de Froidmont (Bloc francophone), de Jules Peetermans (Walonie libre), de Guy Semal (Alfa) et de Léonard (Ligue wallonne de Woluwe-Saint-Lambert). Le programme fut achevé en juin 1962. Ce dernier témoigne de la volonté d'ouverture du Front[149]. Le programme admet en effet la fixation de la frontière linguistique moyennant deux conditions:

1. 'Le tracé doit être réalisé démocratiquement par un referendum – organisé, là où il y a lieu, par hameaux, quartiers ou sections – qui permettra aux populations intéressées de décider souverainement de leur appartenance à l'une ou à l'autre région;
2. la mesure doit aboutir à une homogénéité linguistique maximale de la Flandre ou de la Wallonie'.

Le Front se montrait aussi soucieux du problème des minorités linguistiques. Un système de protection, estimait le Front, devait être prévu si celles-ci atteignaient les 30 %. Il n'était donc plus question d'étendre les limites de Bruxelles. Les habitants de la périphérie bruxelloise devraient néanmoins pouvoir choisir la 'culture' de leur choix. Des protections devraient être appliquées en matière scolaire et administrative mais même dans ces communes, le bilinguisme des agents ne devrait être qu'exceptionnel. A Bruxelles, l'unilinguisme des agents devrait devenir la règle et deux rôles linguistiques, proportionnels aux 'besoins', devraient

être créés. En matière scolaire, la langue maternelle devrait être enseignée par un diplômé de langue française dont on n'exigerait plus la connaissance de la seconde langue dont l'enseignement devrait d'ailleurs être aboli au niveau primaire et rendu libre dans le secondaire. Dans les administrations centrales, le programme envisageait 'l'établissement d'une parité réelle entre les deux cadres unilingues à tous les niveaux'. Ce programme fait incontestablement la part belle aux trois associations qui dominaient le Front : le MPW, Rénovation wallonne et l'AWPSP. La première marque le programme de son empreinte par sa volonté de procéder à un referendum, la seconde par son attachement aux droits 'culturels' des habitants de la périphérie et la dernière enfin par son souci d'unilinguisme dans les administrations.

Si les esprits furent ensuite mobilisés par la deuxième marche flamande sur Bruxelles et par la problématique fouronnaise, le Front entrait progressivement dans une période marquée par de profondes divergences de deux types : d'une part, l'ambiguité de certaines associations membres du Front qui avaient marqué leur adhésion au programme du Comité d'Action nationale[150] et d'autre part le problème de la résurgence du Comité bruxellois d'Action wallonne à l'occasion du Congrès de Namur du 23 mars 1963.

Le Front était devenu totalement inopérant. Un projet de réforme fut dès lors élaboré et déboucha sur la constitution du Front des francophones de Bruxelles. Son programme s'inspira largement de celui du Front. La sourde hostilité qui s'était développée au sein du FDB fut étouffée. Le MPW, grêce à ses 16 voix, tenait le Front des Francophones bien en mains. Désormais, Rénovation wallonne et le MPW purent, à leur guise, déterminer les axes de la lutte.

6. Conclusion

A l'aube de la création du FDF, le mouvement wallon et francophone de Bruxelles n'est incontestablement plus le même qu'en 1945. Les 'marches flamandes' et l'indéniable progression du néerlandais ont fait comprendre plus que par le passé la spécificité de Bruxelles. Jusqu'au recensement de 1947 – dont les résultats officiels pour Bruxelles ne furent publiés qu'en 1954 – le mouvement wallon de Bruxelles demeura relativement proche de son homologue wallon. Le contexte de la Libération et la Question royale y furent incontestablement pour beaucoup. Pourtant, de tous temps, l'aile wallonne du mouvement wallon fut traversée par une vague d'hostilité à l'égard de Bruxelles. Cette dichotomie 'Bruxelles-Wallonie', dans la lignée de la pensée de Destrée, est révélatrice d'une totale incompréhension des deux interlocuteurs. Le mouvement wallon nous livre une parfaite illustration de l'hostilité souvent constatée entre la capitale et le reste du pays. Pour beaucoup de militants wallons, Bruxelles, siège de décision du pouvoir politique,

demeurait avant tout la capitale de l'Etat belge. Bien plus que l'aile bruxelloise du mouvement wallon, son aile wallonne prônait le fédéralisme à 'deux et demi' ou à trois. A Bruxelles, on craint plus que l'on ne revendique le fédéralisme. André Renard saisit d'ailleurs parfaitement la situation lorsqu'il constata l'inexistence d'un mouvement fédéraliste bruxellois.

Dominé par le CNW, l'aile bruxelloise du mouvement wallon ne put qu'élaborer des doctrines spécifiques à Bruxelles. Pourtant, le CNW se sentait contraint de prendre position sur le problème de Bruxelles ou, tout au moins, d'en faire l'objet de négociations avec les fédéralistes flamands. Mais, pour le CNW, il n'était nullement question de dialoguer avec un mouvement fédéraliste bruxellois quelconque puisque par définition le 'Bruxellois' n'existe pas. Le CNW estimait que la croissance démographique de Bruxelles n'avait pu se faire qu'au détriment de la Flandre et de la Wallonie et que donc tous les habitants de Bruxelles étaient soit Flamands soit Wallons. Bruxelles était incontestablement une donnée embarrassante pour le CNW qui, en optant pour le fédéralisme à trois, donnait l'impression de vouloir abandonner Bruxelles tout en voulant contrôler étroitement la capitale, l'enfermer dans des limites strictes et lui enlever pouvoirs et moyens.

Auprès des militants de Bruxelles, le malaise alla grandissant. Progressivement, les étiquettes 'wallonne' et 'francophone' n'eurent plus de raison d'être. Si des questions de personne empêchèrent, avant 1961, tout processus durable de fusion, les tenants de la thèse d'une solidarité absolue avec la Wallonie firent de plus en plus figure d'isolés. Bientôt, les programmes des différentes associations se ressemblèrent toujours plus. Mais pour qu'un processus de regroupement durable puisse intervenir, il fallait à la fois un renouvellement dans le monde associatif et l'impact de 'menaces extérieures'. Mais le danger ressenti par les marches flamandes ne fut pas suffisant pour maintenir le Front pour la Défense de Bruxelles. Aux frustrations antérieures, vint s'ajouter le Compromis de Val Duchesse et les obligations qu'il allait entraîner sur le plan administratif. Dans un milieu francophone largement unilingue et dominé par les 'cols blancs', de tels bouleversements mobilisèrent tant et plus. Le MPW et, dans une moindre mesure, Rénovation wallonne amenèrent l'indispensable renouvellement dont le mouvement avait besoin à Bruxelles. Ces deux associations reconnurent l'existence d'une identité francophone bruxelloise. Par ailleurs, Wallons et francophones de Bruxelles acquirent de plus en plus une identité de Bruxellois francophones. Bien sûr, tous n'avaient pas la même vision du statut futur de Bruxelles. Pour certains, l'axe central du combat était l'instauration du fédéralisme; pour d'autres, la liberté linguistique tant sur le plan scolaire qu'administratif primait. Mais, même pour les premiers, l'option fédéraliste véhiculait d'épineux problèmes: si Bruxelles devenait une troisième région – sans entrer dans le débat des compétences – le problème de ses limites restait inlassablement posé.

Depuis le recensement de 1947, les militants wallons et francophones de Bruxelles exigeaient l'élargissement de Bruxelles aux communes limitrophes comptant au moins 30 % de francophones; un point de vue qui était en totale contradiction avec celui défendu par le CNW.

Or, malgré le 'déclin wallon' ou peut-être justement à cause de celui-ci, le MPW fut plus attentif que l'avait été le CNW à l'enjeu que représentait Bruxelles. Il n'échappa pourtant pas à la tentation d'un repli sur la Wallonie. Mais ce repli ne se voulait pas hostile à Bruxelles. Le MPW avait parfaitement saisi l'enjeu économique de Bruxelles. Au déclin de la Wallonie correspondait un développement de l'emploi à Bruxelles. Entre 1947 et 1961, on assista à une forte augmentation du nombre de navetteurs venant travailler à Bruxelles (+42 %)[151] et à la concentration des secteurs des banques, assurances et affaires immobilières dont plus de la moitié de l'emploi national était situé à Bruxelles. Ce sont précisément ces secteurs qui nourrirent le mouvement wallon en militants fidèles.

Au-delà de l'attitude de repli sur la Wallonie, le MPW demeura soucieux de ne pas se couper de Bruxelles tout en optant pour un mot d'ordre qui laissait un maximum de liberté à la Régionale de Bruxelles: l''autodétermination'.

Les tenants de la solidarité absolue avec la Wallonie avaient d'autant moins de succès qu'à Bruxelles, au-delà des milieux wallons et francophones étudiés, un mouvement en faveur de la défense de Bruxelles se développait. Le 'Manifeste bruxellois', prélude au Rassemblement pour le Droit et la Liberté, traduit bien ce nouveau sentiment. La volonté de sauver Bruxelles à la fois contre la Flandre et contre la Wallonie réunit l'ensemble des associations étudiées. Après la signature du 'compromis de Val-Duchesse', on assista à une crise de confiance vis-à-vis des deux partis traditionnels qui avaient négocié l'accord. Le PLP n'inspirait pas plus confiance aux militants. Ceux-ci avaient l'impression d'être devenus des 'citoyens de seconde zone'[152].

L'ampleur de la mobilisation autour du pétitionnement à Bruxelles fut telle qu'elle convaint à la fois la direction du Front des Francophones de Bruxelles et le Rassemblement pour le Droit et la Liberté que seule l'action politique pouvait bouleverser l'ordre des choses. C'est la fin du mouvement associatif qui n'a d'autre issue que dans le combat politique. Comme un seul homme, les responsables des différentes associations acceptèrent d'emblée le combat politique qu'ils refusaient pourtant, dans leur grosse majorité, depuis 1945.

Ils acceptèrent également de se retrouver, fédéralistes et tenants de la liberté linguistique, au sein d'un même parti politique. Il faut d'ailleurs ajouter que la ligne de démarcation entre ces deux tendances était devenue de plus en plus floue. Ne voyait-on pas en effet Léon Defosset, partisan du fédéralisme, défendre les francophones de la périphérie à Strasbourg; un geste d'ailleurs condamné par le mouvement wallon traditionnel.

La réunion des partisans du fédéralisme et les tenants de la liberté

linguistique ne put d'ailleurs avoir lieu que grâce au relâchement progressif des liens entre l'aile wallonne et l'aile bruxelloise du mouvement wallon. Ce vaste mouvement d'émancipation entamé depuis les années cinquante aboutit à la naissance du FDF, naissance qui ne put elle-même avoir lieu que 'grâce' au sentiment de 'duperie' que suscita le compromis de Val Duchesse et à la confiance qu'insuffla le pétitionnement aux militants bruxellois.

Abréviations utilisées

AGW : Avant Garde wallonne
ASWB : Amicale socialiste des Wallons de Bruxelles
AWPSP: Association wallonne du Personnel des Services publics
BLL : Bloc de la Liberté linguistique
CAN : Comité d'Action nationale
CAW : Comité d'Action wallonne
CCAW : Comité central d'Action wallonne
CNW : Congrès national wallon
FDB : Front pour la Défense de Bruxelles
FFB : Front des Francophones de Bruxelles
FHMW: Fonds d'Histoire du Mouvement wallon
MPW : Mouvement populaire wallon
NRW : Nouvelle Revue wallonne
WL : Wallonie libre.

Noten

1 *Mémoires de la Communauté française Wallonie-Bruxelles. Enquête relative aux militants wallons de l'après-guerre,* 4 vol. (Mont-sur-Marchienne).Institut Jules Destrée.
2 A. Molitor, 'L'évolution de l'administration belge depuis 1945', *Res Publica,* XXV, 4, pp. 661-86.
3 Si le nombre d'agents de la fonction publique s'accrut considérablement entre 1939 et 1945 (1939: 51 000 environ, 1945: 91 000 environ), il se stabilisa ensuite (1961: 93 000 environ). A cela s'ajoutaient les quelques 126 000 personnes travaillant dans les parastataux et les organismes d'intéret public. A. Molitor, *L'administration en Belgique, Essai* (Bruxelles, 1974), pp. 339 et suiv. Voir aussi la contribution d'Els Deslé à ce colloque.
4 Voir à ce propos la contribution d'Els Deslé pour ce colloque.
5 L. Huyse, *De gewapende vrede* (Leuven, 1980).
6 *Débats et résolutions du Congrès National wallon de Liège, 20-21 octobre 1945* (Liège, 1945). Voir aussi J. Lothe, 'Le mouvement wallon: division, fluctuations et prélude à la mutation', *La Wallonie, le Pays et les Hommes,* II (Bruxelles, 1976), pp. 319-34.
7 M. Firket, '1945-1949. Quelques jours avant le 5ème Congrès National wallon', *NRW,* II (oct. 1949) 1, pp. 9-17.
8 F. Joris, *Les Wallons et la réforme de l'Etat, 1890-1971* (Bruxelles, 1983), p. 55. Notes de documentation de l'Institut Emile Vandervelde.
9 *Procès-verbal de la séance du Comité Permanent du CNW,* 26 août 1950, Fonds Schreurs, Farde Procès-verbaux du Comité Permanent, I, FHMW.
10 P. Theunissen, *1950, le dénouement de la Question royale. Cinq mois qui ébranlèrent la Belgique* (Bruxelles, 1986), p. 12.
11 Au lendemain du dénouement de la Question royale, au cours de laquelle Rénovation wallonne avait adopté des prises de position de solidarité avec le mouvement wallon, ce mouvement se retrouva 'avec ses certes, mais ses effectifs sont considérablement réduits'. R. Royer, *Histoire de Rénovation wallonne* (Bruxelles, 1973), p. 22.
12 'Au moment de terminer cet éditorial, nous apprenons la constitution du ministère libéral-socialiste de M. Achille Van Acker. Ce ministère ne réjouira pas la majorité des Flamands, dont les représentants ne participeront pas au pouvoir (...) Les Wallons, eux, accueilleront le nouveau gouvernement avec un préjugé favorable (...) Les ministres se répartissent, en six ministres wallons de Wallonie, six ministres flamands de Flandre et quatre ministres de Bruxelles, dont un Wallon, un francophone et deux Flamands (...) Les Wallons remarqueront par ailleurs que les six ministres de Wallonie sont de ceux qui ont toujours manifesté le plus grand attachement à la cause de la Wallonie. Ils font partie, sans exception, du Comité Permanent du CNW'. 'Editorial', *NRW,* VI (1954) 3, pp. 149-54.

13 J. Van Crombrugge, 'Journée d'Etudes de Jambes, 11 février 1951', *NRW,* III (1951) 3, pp. 190-97; voir également la contribution d'Els Deslé dans le cadre de ce colloque.
14 Si Willy Schuegens (secrétaire de la section de Liège-Huy-Waremme de la FGTB) attirait déjà l'attention des congressistes sur le problème de l'économie wallonne lors du CNW des 3 et 4 oct. 1953 ('Le Congrès de Charleroi des 3 et 4 oct. 1953', *NRW,* XVI (1953) 1, pp. 8-75)), il fallut cependant attendre 1958 pour que le CNW créa une commission spéciale, composée de parlementaires et d'économistes chargée du problème de la reconversion de l'économie wallonne (Activité du CNW de mars 1958 à mars 1959, Archives du CNW, vol. 34, FHMW).
15 Lettre de Fernand Schreurs et de Joseph Merlot à Maurice Destenay, 12 févr. 1958 (texte identique envoyé à Max Buset), Archives du CNW, vol. 34, FHMW.
16 Voir à ce sujet: L. Haagdorens, 'De mobilisatie van het ''Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens'' voor de marsen op Brussel (1959-1963)', *Taal en Sociale Integratie,* 8 (Brussel,), pp. 85-183.
17 Sur les lois linguistiques, voir 'Taalwetgeving', *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* II (Tielt, 1975), pp. 1604-647.
18 Voir à ce propos les procès-verbaux des réunions du Comité permanent du CNW des 12 juil. 1952 et 13 sept. 1951, Fonds Schreurs, Farde Procès-verbaux du Comité permanent, I, FHMW.
19 Du coté wallon, les cinq délégués étaient Charles-François Becquet, Léon Debende, Roger Maingain, Albert Romain et Georges Werenne. Du coté flamand, les cinq délégués étaient A.J. Aernouts, A. Goeyens, Wim Jorissen, Frans Van der Elst et Van Waeg. Cf. *Statut de Bruxelles,* s.l.n.d., Papiers privés C.F. Becquet.
20 'Au Centre de Recherche pour la solution des problèmes wallons et flamands', *NRW,* III (1951) 4, pp. 278-79.
21 La Fédération de Bruxelles de la Wallonie libre, réunie le 12 décembre 1952 'rejette notamment la clause de cet accord (Schreurs-Couvreur) suivant laquelle l'agglomération bruxelloise sera pourvue d'un conseil territorial paritaire, dont les attributions d'ordre administratif et culturel limitées aux intérets de cette agglomération, seront déterminées par la Constitution fédérale; rappelle que plus de 70 % des habitants de l'agglomération bruxelloise sont francophones; constate, dès lors, qu'en suggérant de confier l'administration de ladite agglomération à un Conseil composé d'un nombre égal de représentants francophones et flamands, les signataires de l'accord précité ont délibérément sacrifié les intérets administratifs et culturels des habitants francophones de l'agglomération bruxelloise'. Résolution soumise au Directoire par la Fédération de Bruxelles de la Wallonie libre, 13 janv. 1952, Fonds Schreurs, Farde Accords Schreurs-Couvreur, FHMW. 'Afin d'apaiser les Wallons de Bruxelles, émus par certaines dispositions du Manifeste, Schreurs propose de constituer une commission qui serait chargée d'étudier le statut de Bruxelles'. Procès-verbal de la séance du Comité permanent du CNW, 17 janv. 1953, Fonds Schreurs, Farde Procès-verbaux du Comité permanent, I, FHMW.
22 Voir à ce propos le remarquable article de R. Van Alboom, 'Aspecten van de Waalse beweging te Brussel (1877-1914)', *Taal en Sociale Integratie,* 6 (Brussel, 1982), pp. 3-106.
23 Voir à ce propos E. Deslé, 'De Waalse beweging te Brussel 1945-1950', Scriptie historische kritiek (1984-1985), p. 15.
24 Voir annexe II.
25 La décision de créer des Comités d'Action wallonne fut prise lors du CNW de Namur des 3 et 4 mai 1947 (*Le Congrès de Namur des 3 et 4 mai 1947, Débats et Résolutions, Les Documents du CNW,* Liège, 1947). Une première assemblée des Comités d'Action wallonne eut lieu le 9 sept. 1951 mais ce fut, à notre connaissance, la seule réunion

de ce type (Cf. 'Dans les organes du Congrès', *NRW,* IV (1951) 1, pp. 47-52).

26 'Nos activités', LWAB ' (août 1961), p. 3.

27 'Pour être membre effectif, il faut à la fois être affilié au PSB et etre membre de la «Wallonie libre» ou d'un groupement qui adhère au CNW' *Statuts de l'Amicale socialiste des Wallons de Bruxelles, Premier rapport annuel, 1954,* Bruxelles, ASWB, 1954, FHMW.

28 *Galas du Folklore wallon. Historique – points de vue – programme,* brochure éditée à l'occasion du XXème anniversaire, Bruxelles, 1948, FHMW.

29 E. Deslé, 'De Waalse beweging te Brussel', p. 11.

30 On trouve de temps à autre des tracts glissés dans le bulletin mensuel des cercles folkloriques, l'*Agenda de l'Inter-Clubs wallons.* Voir notamment 'Pour rétablir la vérité', tract du Comité d'Action wallonne de Bruxelles dans *l'Agenda,* 41, 17 févr. 1961, texte d'un tract inséré au dos de l'appel à participer aux Fêtes de Wallonie, en sept. 1964, texte inséré dans *l'Agenda,* 84, 14 juil. 1964 et enfin l'appel à voter pour le FDF lors des élections législatives de 1965 inséré dans *l'Agenda,* 90, 18 mai 1965.

31 Il s'agit du Cercle verviétois de Bruxelles, du Cercle wavrien de Bruxelles, du Cercle gaumais de Bruxelles, du Cercle athois de Bruxelles, du Cercle montois de Bruxelles, du Cercle 'Les Tournaisiens sont là!', de l'Amicale des Cantons de Lessines-Flobecq et des Galas du Folklore wallon. Cf. Lettre du Front Commun au ministre de l'Intérieur, 9 juin 1955, Archives du CNW, vol. 29, FHMW.

32 Seul le Cercle 'Les Wallons du Bassin du Centre' se rallia, en 1961, au Front pour la Défense de Bruxelles. Cf. Communiqué de presse du Front pour la Défense de Bruxelles, 10 oct. 1961, Archives privées Victor Laloux.

33 *Galas du Folklore wallon,* 1948, op cit., et *XXXIIème Gala du Folklore wallon,* Bruxelles, 1963, FHMW.

34 Une collection incomplète de cet *Agenda de l'Inter-Clubs wallons* se trouve à la Bibliothèque royale pour les années 1960-1965.

35 Voir Annexe I.

36 Voir à ce propos R. Van Alboom, 'Aspecten van de Vlaamse beweging'.

37 Voir Annexe I.

38 Voir *Bulletin mensuel de la Ligue wallonne d'Etterbeek-Ixelles, du Cinquantenaire et du Nord-Est,* juin 1953.

39 Après une 'vaste' campagne de recrutement menée à Saint-Josse entre mai et juillet 1960, la Ligue wallonne affirma compter quelque 163 nouveaux membres, ce qui représentait, aux dires du journal, 'compte tenu des absences et des changements d'adresse, 50 % des personnes contactées', 'Carnet de la Ligue', *LWAB,* (août, 1960), p. 2.

40 'Dans notre journal de décembre, nous avons demandé que chacun fasse un effort pour nous amener un nouvel adhérent. Si chacun avait voulu consentir cet effort, nous n'aurions pas trop d'une page pour publier la liste des nouveaux membres. Hélas!!!'. 'Nouveaux membres', *Alliance wallonne,* I (1963), p. 4.

41 Il y eut, semble-t-il, de la part de certains membres une volonté de modifier l'étiquette wallonne en étiquette francophone. Cf. 'Wallons et francophones, Editorial d'Adrien Motte', *LWAB* (oct. 1960), p. 1.

42 'Notre programme', *Alliance wallonne* (mars 1963), p. 6.

43 *Ibidem.*

44 A. Motte, 'Un peu de clarté... Un peu de bonne foi', *LWAB* (avril 1961), p. 1.

45 G. Debbaudt, 'Politique wallonne à Bruxelles, un enseignement', *LWAB* (févr. 1961), p. 4.

46 E. Deslé, *De Vlaamse beweging te Brussel,* pp. 15-20.

47 Ce titre a été utilisé une première fois durant les années trente par un journal très

antiflamingant animé d'ailleurs par des membres de la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles. Il était très inspiré par les thèses de l'identité brabançonne des Bruxellois émises par Braun de ter Meeren même si le nom de ce dernier n'apparait pas parmi les rédacteurs. Cf. A. Clara,

48 'Editorial', *Bruxelles-Français,* journal mensuel, 3ème année, 18 (janv. 1952), p. 1.

49 'Les autres responsables du Manifeste Schreurs-Couvreur méritent au moins un éloge, celui de défendre leur enfant avec une conviction et une persévérance admirables même à Bruxelles où ce document révolutionnaire, ce brûlot, a provoqué une réaction violente – il faut en convenir – assez justifiée'. 'Encore et toujours le Manifeste', *Bruxelles-Français* (mars 1953), p. 1.

50 'Ensuite pourquoi vouloir user à toute force, pour les citoyens bruxellois, du vocable «wallons» qui, en bien des cas, ne correspond pas à une réalité? Pourquoi ne pas adopter, pour les habitants du futur territoire fédéral, la classification en citoyens de culture flamande ou de culture française?' 'Nouvelle revue wallonne', *Bruxelles-Français* (mai 1952), p. 1.

51 Lettre de Culot et de Malengreaux à Laloux, 12 mars 1953, Archives privées Victor Laloux.

52 Lettre de Malengreaux à Laloux, 26 mars 1953, Archives privées Victor Laloux.

53 E. Pauly, 'Recensement linguistique', *Wallonie Libre* (mars 1959), p.1.

54 'Au Conseil général de la Wallonie Libre', *Ibidem* (mars 1960), p. 5.

55 A. Carlier, 'A propos du recensement linguistique', *Ibidem* (oct. 1960), p. 3.

56 Toutes les données relatives aux activités de l'Amicale sont issues du *Premier rapport annuel, 1954,* ASWB, Bruxelles, 1954, FHMW et *Rapport annuel 1955,* ASWB, Bruxelles, 1955, FHMW et d'interviews d'Albert Romain, déc. 1987 et févr. 1988.

57 Ce cercle à vocation culturelle fut fondé au début de l'année 1955.

58 *Les données économiques et sociales devant les positions fédéralistes,* Fédération bruxelloise du PSB, Bruxelles, s.d. (1962-1963).

59 R. Colleye, 'Pourquoi les Wallons vont à Waterloo?', *Les Cahiers wallons,* PUW, Editions Sambre-et-Meuse (Liège, s.d.) et 'Waterloo 1946. XIXème Rassemblement wallon', *Avant-Garde wallonne* (Bruxelles, s.d.).

60 M.P. Herremans, 'Fondations culturelles', *Courrier Hebdomadaire du CRISP,* 146 (30 mars 1962).

61 La première affiche diffusée par la Ligue date du 23 sept. 1932 (Farde Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles V, Fonds Putanier, FHMW).

62 *Circulaire de la Ligue,* 21 nov. 1932, Farde Ligue V, Fonds Putanier, FHMW.

63 *Supplément au Bulletin n°2 de la Ligue contre la flamandisation de Bruxelles,* janvier 1933, FHMW.

64 Circulaire de la Concentration anti-flamingante de Bruxelles, 6 mars 1936, Farde Ligue V, Fonds Putanier, FHMW.

65 'A nos adhérents', *Le Pays de Bruxelles,* Ière année, 1 (sept. 1937), p. 1.

66 'C'est dans cet esprit, et à l'occasion des prochaines élections communales qu'a été créé sous les auspices de la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles, des groupements d'Action wallonne de Bruxelles, de la Ligue nationale pour la Défense de la Langue française, le 'Bloc de la Liberté'. Elections communales, tract du Bloc de la Liberté, s.d., Ligue V, Fonds Putanier, FHMW.

67 'A nos membres', *Le Pays de Bruxelles* (janv. 1939), p. 1.

68 A partir de nov. 1952, le Bloc de la Liberté devint le Bloc de la Liberté linguistique.

69 Cf. *Ordre du jour,* s.d., Archives privées Victor Laloux.

70 *Ultime démarche des mandataires communaux de Berchem-Sainte-Agathe, Ganshoren et Evere auprès du ministre de l'Intérieur,* s.d., Archives privées Victor Laloux.

71 *ibidem.*
72 Sur la personnalité de Gustave Baneux, Cf. *Pourquoi-Pas?*, 3 janv. 1937.
73 La présentation des bulletins de la Ligue contre la Flamandisation de Bruxelles et du Rassemblement bruxellois contre la Tyrannie linguistique étaient quasiment identiques.
74 'In Memoriam: Gustave Banneux', *Le Pays de Bruxelles* (nov. 1959), p. 1.
75 En 1960, le BLL intervint pour 13 299 francs pour les sections de Leeuw-Saint-Pierre, Hal, Dilbeek, Wezembeek-Oppem et Linkebeek sur un budget de dépenses de 216 463 francs (Situation de la trésorerie à la date du 31 déc. 1960). En 1963, ce montant était de 25 017 francs pour les sections de Leeuw-Saint-Pierre, Hal, Wezembeek-Oppem, Dilbeek et Beersel sur un montant de dépenses de 174 434 francs (Situation de la trésorerie à la date du 31 déc. 1963, Archives privées Victor Laloux).
76 'Clarté', *Le Pays de Bruxelles* (nov. 1962), pp. 1-2.
77 'En quelques mois (1945), nous étions 600. Deux ans après, nous avions doublé ce chiffre'. 'Historique du Bloc de la Liberté', *Bloc de la Liberté* (août 1951), pp. 1-4. Compte tenu du fait que le montant des recettes s'élevait à 160 582 francs et en estimant que celles-ci sont exclusivement dues aux cotisations dont le montant annuel s'élevait à 50 francs, on en arrive à un total théorique de 3 200 membres (Situation de la trésorerie à la date du 31 décembre 1963), Archives privées Victor Laloux.
78 Sur l'AWPSP, voir A. Clara, p. 71 et suiv. et le travail de séminaire de I. Vansweevelt, *De rol van ACOD-CGSP en AWPSP* (seminarie historische kritiek, VUB 1985-1986).
79 Ce problème continua à se poser au lendemain de la guerre comme en témoigne cet extrait du rapport d'Urbain Missaire en 1958: 'Il existe un autre problème non moins important (...), c'est celui de la participation effective de nos ressortissants provinciaux. Bien sur, nous comptons parmi nos membres de nombreux fonctionnaires et agents des services provinciaux et locaux, mais il faut regretter que les activités réelles de l'Association se concentrent dans notre capitale et que les liens avec la province s'établissent trop souvent par la seule voie de notre journal'. 'Assemblée générale du 28 octobre 1958. Une réunion réconfortante, une atmosphère d'action', *Le Combat wallon* (nov. 1958).
80 Pour l'INR, voir Assemblée générale de la section, 11 nov. 1959, Archives du CNW, vol. 34, FHMW et pour la CGER, Association du personnel francophone de la CGER in *Le Combat wallon* (mai-juin 1966), p. 3. Par ailleurs, devant les cris d'alarme lancé par l'AWPSP en 1958, il semble bien que l'association était en perte de vitesse à ce moment. Cf. 'Assemblée générale du 28 octobre 1958'.
81 Lors du CNW de 1957, Georges Colle signalait que l'AWPSP était ralliée aux principes du fédéralisme. 'Les assises wallonnes des 25 et 26 aout', *Le Combat wallon* (juin 1957), p. 2.
82 R. Maingain, 'Bruxelles et le fédéralisme', *Le Combat wallon* (1-2 févr. 1963), pp. 1-2.
83 Voir à ce propos le numéro spécial de *Le Combat wallon* de oct-nov. 1963 exclusivement consacré au problème de la législation linguistique.
84 Correspondance privée de Robert Dupret, ancien secrétaire du Front de Défense des Agents Communaux, 11 et 15 févr. 1988.
85 Lettre de Marcel Lengrand à Albert Romain, 6 janv. 1955. Texte envoyé à toutes les sociétés wallonnes et culturelles françaises de l'agglomération bruxelloise, Archives privées Albert Romain.
86 Cf. 'Extrait du rapport du secrétaire sur l'activité du Front Commun 1955', *Front Commun des groupements francophones et wallons de Bruxelles*, 3 (févr. 1956), Archives de la ville de Bruxelles.

87 Texte approuvé lors de la réunion du Front commun, le 18 avril 1955, Archives privées Victor Laloux.

88 Voir notamment les échanges de correspondance entre Wayens et Schreurs (8 août 1955; 13 décembre 1955; 14 décembre 1955; 15 décembre 1955; 16 décembre 1955, 17 décembre 1955 et 19 décembre 1955), entre Pauly et Schreurs (8 mai 1955; 6 septembre 1955 et 13 février 1956), entre Becquet et Motte (15 juin 1955), Archives du CNW, vol. 29 et 30, FHMW.

89 Ces résolutions comprenaient notamment l'approbation du rapport de Jean Van Crombrugge sur la fixation définitive de la frontière linguistique (Bruxelles élargi à 19 communes) et l'unilinguisme des régions. 'Le Congrès de Charleroi des 3 et 4 octobre 1953', *NRW,* XVI (1953) 1, pp. 8-75. Voir également Lettre de Schreurs à M.P.Herremans, 1er juil. 1955, Archives du CNW, vol. 29, FHMW.

90 Bruxelles, 'terre historiquement' serait, en vertu du projet de constitution fédérale, administrée par un Conseil territorial composé de vingt membres flamands et de vingt membres wallons. Le pouvoir de Conseil territorial est assimilable au pouvoir d'un Conseil provincial. Cf.'Contacts wallo-flamands', *NRW,* VII (1954) 1, pp. 39-59.

91 'Programme', *Front Commun des groupements francophones et wallons de Bruxelles,* s.l.n.d., n° 1, AVB.

92 *Ibidem.*

93 Lettre du Front commun au ministre de l'Intérieur, 9 juin 1955, Archives du CNW, vol. 29, FHMW.

94 Ces conclusions furent notamment publiées par *La Nouvelle Revue wallone,* VII (1955) 3, pp. 165-77.

95 Voir Annexe II.

96 Lettre de F. Schreurs à C.F. Becquet, 15 juin 1955, Archives du CNW, vol. 29, FHMW.

97 Lettre de C.F. Becquet à A. Motte, 20 juil. 1955, Archives du CNW, vol. 29, FHMW.

98 Lettre de F. Schreurs à C.F. Becquet, 15 juin 1955, Archives du CNW, vol. 29, FHMW.

99 'La délégation a exposé au ministre son point de vue en ce qui concerne l'autonomie culturelle, la fixation définitive de la frontière linguistique et les limites de l'agglomération bruxelloise ainsi que le statut linguistique de cette agglomération'. Communiqué de presse du Collège wallo-flamand, 3 août 1955, Archives privées C.F. Becquet.

100 L'accent fut mis sur l'unité de vue existant entre les Wallons de Bruxelles et le mouvement wallon tout entier. 'On a parlé de l'autonomie culturelle, de la fixation de la frontière linguistique, des limites de l'agglomération bruxelloise, du problème de l'enseignement dans le Grand Bruxelles etc...'. 'Chronique du CNW', *La Wallonie libre* (oct. 1955), p. 4. 'Les équivoques qu'avait créées une récente visite des délégués du Front Commun ont été dissipées'. 'Ephémérides', *NRW,* VIII (janv. 1956) 1.

101 Note manuscrite de F. Schreurs sur le Front commun, s.d. (août 1955), Archives du CNW, vol. 30, FHMW.

103 Cet ordre du jour a été approuvé lors d'une réunion du CAW de Bruxelles, le 19 août 1955, en présence de F. Schreurs. 'Chronique du CNW', *Wallonie libre* (août-sept. 1955), p. 7.

105 'En ce qui concerne la réunion du Front commun d'hier soir, j'estime que tout s'est bien passé. Pauly, Grégoire et moi leur avons fait avaler tout ce que nous avons voulu, alors qu'ils étaient arrivés avec des intentions agressives, ils ont admis l'ordre du jour du Comité d'Action wallonne'. Lettre d'Albert Romain à Fernand Schreurs, 6 sept. 1955, Archives du CNW, vol. 30, FHMW.

104 'Il (le Comité du Front commun) m'a chargé de vous confirmer que le Front commun reste inébranlablement attaché au respect de la liberté entière du chef de famille, pour tout habitant de la région bruxelloise quels que soient son ascendance et son lieu d'origine de choisir la langue dans laquelle il désire que son enfant soit instruit'. Lettre d'Albert Wayens à F. Schreurs, 13 déc. 1955, Archives du CNW, vol. 30, FHMW.

103 'J'ai été surpris par la publication de l'ordre du jour récent du Front commun. Lors de la réunion à laquelle j'ai assité avec Jean Pirotte, un accord était intervenu sur tous les points, à l'exception de la question de la liberté du père de famille à Bruxelles'. Lettre de F. Schreurs à E. Pauly, 9 déc. 1955, Archives du CNW, vol. 30, FHMW.

106 *Front Commun des groupements francophones et wallons de Bruxelles,* n° 2 (nov. 1955) AVB.

107 Lettre d'Eugène Pauly à Fernand Schreurs, 13 févr. 1956, Archives du CNW, vol. 30, FHMW.

108 Quatre orateurs prirent la parole: Albert Wayens (Qu'est-ce que le Front commun?), Victor Laloux (Emploi des langues en matières administrative), René Bourgeois (Emploi des langues dans l'enseignement) et Marcel-Hubert Grégoire (Quelle doit être l'étendue de l'agglomération bruxelloise?) Pour le compte rendu de ce débat, voir *Le Combat wallon,* 15 mars 1956, p. 2.

109 Albert Wayens insista à plusieurs reprises auprès de Fernand Schreurs pour que *La Nouvelle Revue wallonne* fasse mention de la constitution du Front Commun (voir notamment les lettres d'Albert Wayens des 13 et 15 déc. 1955, Archives du CNW, vol. 30, FHMW).

110 'Avant de constituer cette sous-commission, il est toutefois indispensable qu'un certain nombre de Wallons et de Flamands de Bruxelles aient adhéré au Manifeste (...). Aucun communiqué de presse ne peut etre lancé tant que nous ne sommes pas en possession d'un certain nombre d'adhésions bruxelloises. Avant de publier le Manifeste, j'ai sollicité l'adhésion de quelques amis wallons de Bruxelles. Mr. Georges Colle m'a fait savoir que l'AWPSP prenait une attitude hostile',Lettre de F. Schreurs à C.F. Becquet, 26 déc. 1952, Archives privées C.F. Becquet. Parmi les membres bruxellois du Comité permanent du CNW, cinq signèrent le Manifeste (C.F. Becquet, L. Debende, A. Romain, R. Maingain et G. Werenne) et dix ne le signèrent pas (C. Bilquin, J. Bonet, R. Bourgeois, E. Donis, R. Drèze, E. Flamme, M.H. Grégoire, U. Missaire, E. Pauly et J. Winand), Lettre de Schreurs à C.F. Becquet, 19 févr. 1953, Archives privées C.F. Becquet.

111 'Editorial: Pour la liberté linguistique', *LWEI* (juil.-août 1959), p. 1.

112 Ce chiffre a été obtenu par recoupement des différentes listes de participants.

113 'Congrès National Wallon de Liège', *NRW,* XI (1er juin 1959) 1-2, p. 75.

114 'La question linguistique', *NRW,* XI (oct.-déc. 1959) 4, pp. 145-49.

115 Elle organisa un meeting dans le courant du mois de janvier 1960 et disparut ensuite. Cf. 'Les problèmes des Wallons et des francophones de Bruxelles', *LWEI* (janv. 1960), p. 5.

116 *Comité d'Action pour le recensement,* 10 nov. 1960, Papiers Bilquin, FHMW.

117 *La décision politique en Belgique. Le pouvoir et les groupes* sous la direction de Jean Meynaud, Jean Ladrière et F. Perin, Paris, 1965.

118 H. Hasquin, 'La naissance de la Wallonie', *La Wallonie, le Pays et les Hommes,* II (Bruxelles, 1976), p. 339 et suiv.

119 'Les Fourons et le Congrès National Wallon', *NRW,* XV (déc. 1965) 1, pp. 5-7.

120 Pour le texte de la pétition, voir R. Moreau, *Combat syndical et conscience wallonne. Du syndicalisme clandestin au Mouvement populaire wallon (1943-1963)* (Liège-Bruxelles-Mont-

sur-Marchienne, 1984), p. 323.

121 G. Ruys, 'A La régionale de Bruxelles', *Combat* (5 oct. 1961), p. 14. Sur le MPW, voir la contribution de J. Tyssens à ce colloque.

122 'Le MPW présenté à Bruxelles par Monsieur André Renard', *LWAB* (juil.-août 1961), p. 1.

123 G. Ruys; 'A la régionale de Bruxelles', p. 4.

124 *Procès-verbal de la réunion du 5 février 1962,* FDB, Archives privées Victor Laloux.

125 Combat, 6 juillet 1961, p. 7

126 M.H. Grégoire, 'Aspects «linguistiques» de problèmes cultruels et administratifs. Avant le fédéralisme...et pour son instauration', *Combat* (16 nov. 1961), p.10.

127 *Communiqué de presse du MPW* diffusé après la réunion du 22 août 1961, s.d., Archives privées de Victor Laloux.

128 *Communiqué de presse du FDB,* diffusé après la réunion du 20 sept. 1961, s.d., Archives Victor Laloux.

129 Le Bloc francophone, animé par l'abbé Georges de Froidmont se présenta mais sans succès aux élections législatives de 1961. De Froidmont n'était pas un nouveau venu puisqu'il avait participé au CNW de 1945. Foncièrement hostile au fédéralisme, il pronait avant tout la défense de 'Bruxelles-français'. Voir R. Ferrier, 'Figures ecclésiastiques du mouvement wallon', in J.E. Humblet & T. Dhanis, eds. *Eglise-Wallonie. Chances et risques pour un peuple,* 1 (Bruxelles, 1983), pp. 109-13.

130 Le PUW fut fondé en 1943 après l'échec du Rassemblement socialiste et démocratique wallon. Il se présenta à plusieurs reprises mais sans succès aux élections. Voir à ce propos S. Jaminon, 'Victor Van Michel et le Parti d'Unité wallonne: vingt ans d'action (1944-1964)' (Mémoire de licence, Université de Liège, 1987).

130 *Communiqué de presse du FDB,* 10 oct. 1961, Archives privées Victor Laloux.

132 Voir Annexe II.

133 Citons notamment Raymond Latin, Léon Defosset, Georges Désir, Georges Dandoy, Guibert Ruys, Evelyne Bouvrat, Victor Baty, Alphonse Yerna...

134 *Procès-verbal de la réunion du 5 février 1962,* FDB, Archives privées Victor Laloux.

135 *Ibidem.*

136 *Procès-verbal du Comité Directeur du Front des Francophones de Bruxelles,* 24 juin 1963, Archives privées Victor Laloux.

137 'Leur argument: la violence', *Combat* (26 oct. 1961), p. 1 et suiv.

138 Signalons néanmoins un étrange document intitulé 'Canevas de discussion sur la marche à mil(i)tants' (Comité des Fetes, sic. 4 nov. 1961, Archives privées Victor Laloux) où il est donné comme consigne d''entraver la marche des Flamands sur Bruxelles par une ou plusieurs actions, basées en principe sur la non-violence et la légalité' et devant regrouper si possible des Bruxellois («et non seulement des Wallons») des ouvriers de différents secteurs, des anciens prisonniers politiques et des universitaires.

139 'L'esprit qui règne au Front commun est remarquable. On se croyait revenu à l'époque de la guerre où tout le monde se serrait les coudes dans la résistance'. 'Les envahiseurs, Chronique bruxelloise de Guibert Ruys', *Combat* (26 nov. 1961), p. 4.

140 *Communiqué de presse du FDB,* diffusé après la réunion du 30 octobre 1961 pour donner suite aux décisions prises par l'assemblée lors du meeting du 24 octobre 1961, Archives privées Victor Laloux.

141 'Meeting de protestation du «Front pour la Défense de Bruxelles», *La Libre Belgique,* 25 oct. 1961.

142 *Le Front pour la Défense de Bruxelles expose,* s.d. et *Statuts* du FDB, s.d., Archives privées Victor Laloux.

143 'La Wallonie aurait qualifié certains groupements de «scories». Cf. *Procès-verbal de la réunion du 27 nov. 1961,* FDB, Archives privées Victor Laloux.
144 'Le diable dans la bergerie, une interview exclusive de M. André Renard', *Pourquoi Pas?,* 24 nov. 1961, pp. 11-9.
145 G.Spitaels, *L'année sociale 1961* (Bruxelles, 1962), p. 110.
146 Lettre de FDB à Messieurs le Bourgmestre, les Echevins et les Conseillers communaux, 31 nov. 1961, Archives Victor Laloux.
147 *Procès-verbal de la réunion du 8 janvier 1962,* FDB, Archives privées Victor Laloux.
148 Voir notamment le texte de Marcel Thiry, *Lettre à mon bourgmestre,* diffusé sous forme de tract par le MPW.
149 Les citations qui suivent sont empruntées au Programme linguistique du FDB, juin 1962, Archives privées Victor Laloux.
150 Le CAN était co-organisateur de la Marche des Unitaires du 31 mars 1963. Malgré plusieurs prises de positions hostiles au CAN, plusieurs associations membres du Front continuèrent à entretenir d'excellentes relations avec le CAN. Ce problème envenima les discussions au printemps 1963.
151 A.M. Bogaert-Damin & L. Maréchal, *Bruxelles, développement de l'ensemble urbain 1846-1961. Analyse historique et statistique des recensements* (Namur, 1978), p. 222.
152 Conférence de presse du FDF, 19 mai 1965, Archives privées Victor Laloux.

Annexe I

Les associations wallonnes et francophones de Bruxelles en 1963

Pour chaque association, nous tenterons de donner les renseignements suivants:

1. Date de fondation ou, a défaut, de première mention
2. Nombre de membres (officiel ou officieux)
3. Publication
4. Composition du comité en 1963 ou, à défaut, le dernier comité connu
5. Local et/ou permanence
6. Adhésion à des regroupements (ceux-ci seront désignés par les lettres indiquées ci-dessous):
    - A. Gala du Folklore wallon
    - B. Fédération des Cercles littéraires et dramatiques wallons du Brabant
    - C. Comité d'Action wallonne du CNW
    - D. Front commun des Groupements wallons et francophones de l'Agglomération de Bruxelles
    - E. Fédération des Wallons de Bruxelles
    - F. Comité d'Action de Bruxelles pour le Recensement
    - G. Front pour la Défense de Bruxelles
7. Divers

Les Aclots de Bruxelles, cercle lyrique et dramatique

1. Inconnue. Première trace: 1928
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Robert Olivier. Secrétaire: Edmond Dewingaerden. Trésorier: Hubert Keuning. Directeur Gérard Polet
5. Local: 1, rue de la Tête d'Or, Bruxelles
6. A-B

Amicale des Cantons de Lessines et de Flobecq

1. Inconnue. Première trace: 1928
2. Inconnu
3. Aucune
4. Présidente: Mme Meunier. Vice-présidents: Gilbert Gondry et Zénon Malaise. Trésorier: César Lison
5. Local: Taverne Bass, rue des Chartreux, Bruxelles
6. A-D

Amicale Saint-Hubertoise

1. Inconnue. Première trace: 1958
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Léon Petit. Vice-président: Robert Nemery. Secrétaire: Mariette Drohé. Directeur des Fêtes: Joseph Meunier
5. Local: Café de la Lunette, place de la Monnaie, Bruxelles
6. A-B

Amicale socialiste des Wallons de Bruxelles

1. Assemblée générale constitutive: 9 nov. 1953
2. Fin 1954: 150 membres
3. Rapports annuels sous forme de brochure (1954 et 1955)
4. Premier comité (1954). Président: Albert Romain. Vice-président: Adrien Motte. Secrétaire-trésorier: Charles-François Becquet. Secrétaire-adjoint: Robert Guilmain
   Les communes suivantes sont en outre représentées par des mandataires effectifs: Auderghem, Etterbeek, Forest, Saint-Gilles, Ixelles, Schaerbeek et Watermael-Boitsfort.
5. Secrétariat: 118, rue Beeckman, 1180 Bruxelles (domicile de C.F. Becquet).
6. C-D-E
7. Dernière manifestation prévue: janvier 1961

Amicale wallonne de Tervueren

1. Inconnue. Première mention: 1948
2. Inconnu
3. Aucune
4. Trésorier: L. Deneffe. Dernier président: Charles Stevens jusqu'en 1955
5. Local: 'Au Casino', 124, rue du Poivre, Tervueren
6. A

Les Amis des Fourons

1. Inconnue. Première mention: 1962
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Philippe Steenbrugen

Association wallonne de la Woluwe à Auderghem

1. Inconnue. Ex-Association wallonne de la Vallée de la Woluwe. Première mention: 1936
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Albert Bilquin. Vice-président: Louis Leloup. Secrétaire: Mahy. Trésorier: A. David. Régisseurs: Marcel Mathy, Pleuger
5. Local: 1676, Chaussée de Wavre, Bruxelles
6. A-B-D-G

Association wallonne du Personnel des Services publics

1. 1921
2. Section INR: 240 membres en 1959. En 1956, l'AWPSP comptait douze section: finances, agriculture, INR, affaires économiques, colonies, justice, travaux publics et reconstruction, parastataux (dont CGER, défense nationale, communications et chemin de fer)
3. *Le Combat wallon* (1945-)
4. Président général: Georges Colle. Secrétaire général: Urbain Missaire. Trésorier: Roger Simon. Président de la section 'Classes moyennes': Roger Maingain. Président de la section 'Enseignement': René Bourgeois. Président de la section 'CGER': Eugène Pauly. Président de la section 'cheminots': Winand. Président de la section INR: Hector Masson. Président de la section 'Affaires économiques': Raymond Dumilieu
5. Permanence: Hôtel du Luxembourg (tous les mardis soir), 35, rue du Luxembourg, Bruxelles. Administration: 20, Avenue Jottrand, Bruxelles III.

6. C-D-E-F-G

Avant-Garde wallonne

1. 1924 (fondateur: Maurice Esser)
2. Inconnu
3. *Le Moniteur wallon,* organe mensuel (1967-1977). *Avant-Garde wallonne,* mensuel indépendantiste (1977-1983)
4. Président: Christian Bilquin. Vice-présidents: André Chamart-Houssa, Félix Coppens et René Bourgaux. Secrétaire général: Janine Lion. Secrétaire général adjoint: Germaine Stilmant. Trésorier: Léon Lecoq. Membres: Lucien Courdent, Marthe Cornez, Amédée Moulin et Victor Joly
5.
6. C-D-E-F-G

Bloc francophone

1. (?) 1961
2. Inconnu
3. Publication irrégulière de *La Vigie,* 1962-1963
4. Président: Abbé de Froidmont
5. Présidence: 23, rue Kerckx, Ixelles.
6. G
7. Se présenta, mais sans succès, aux élections législatives de 1961

Bloc de la Liberté linguistique

1. Est issu d'un regroupement à l'origine duquel se trouvait notamment la Ligue contra la Flamandisation de Bruxelles, fondée en 1932 par Gustave Baneux
2. 600 membres déclarés en 1945. 3 200 membres en 1963 sur base des recettes déclarées.
3. *Bloc de la Liberté,* bulletin officiel du Bloc de la Liberté (1945-1958). En 1959, ce journal fusionne avec le *Bulletin du Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique* et devient *Le Pays de Bruxelles,* organe mensuel du Bloc de la Liberté linguistique (1959-1984).
4. Président: Albert Bilquin. Vice-présidents: Fernand Rigot, Robert Chapaux. Secrétaire: André Langhendries. Trésorier: Albert Deschuytener. Trésorier adjoint: Joseph Vits. Administrateur-délégué: Victor Laloux
5. Local: 1, rue de la Tête d'Or.
6. D-F-G

Cercle Liégeois 'Wallonia' de Bruxelles

1. Fin XIXème (?1899)
2. Inconnu
3. Aucune
4. Vice-Président: Joseph Detrez. Secrétaire général: Lucien Kinon. Trésorier général: Joseph Markadieu. Régisseur: Germaine Kinon
5. Local: 'Au Lion d'or', Place Saint-Géry, Bruxelles
6. A-B

Cercle des Namurois de Bruxelles

1. Fondation: 1945
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Maurice Montfort. Vice-présidents: Henri Gueldre, Albert Marinus. Secrétaire général: Maurice Renard. Trésorier: Frantz Nandrin
5. Local: Taverne Bercy, 1, Avenue de l'Astronomie, Bruxelles
6. A

Cercle royal 'Les Tournaisiens sont là

1. Inconnue. Première mention: 1928
2. Inconnu
3. Aucune
4. Trésorier: Jean de Visé. Secrétaire: Gaston de Compeneer. Dernier président (1959) Henri Lefebvre
5. Local: Wiels PTT, 28, rue de l'Evêque, Bruxelles
6. A-D

Cercle malmédien de Bruxelles

1. Inconnue. Première mention: 1936
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Henri Binot. Vice-président: René Ferrand. Secrétaire: Willy Ancion. Trésorier: Albert Grandjean
5.
6. A

Cercle pérulwézien de Bruxelles

1. Inconnue. Première mention: 1946
2. Inconnu
3. Aucune

4. Directeur des Fêtes: René Destrebecq. Dernier président (1959) Victor Lepreux
5. Local: Brasserie Piedbœuf-Bourse, rue Marché-aux-Poulets, Bruxelles
6. A

Cercle royal athois de Bruxelles 'Les Efants d'Goyass'

1. Inconnue. Première mention: 1936
2. Inconnu
3. Aucune
4. Dernier comité en date (1962): Vice-président: J. Pilate. Secrétaire: Gérard Deffrennes. Trésorier: T. Willocq. Dernier président en date: A.F. Deneubourg (1960)
5. Local: Aux Armes des Brasseurs
6. A-D
7. Ce cercle est de facto disparu en 1963

Cercle royal borain

1. Inconnue. Première trace: 1945
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Omer Bonbled. Secrétaire général: Fernand Carion. Directeur des Fêtes: Camille Scherrier. Trésorier: A. Wattiez
5. Local: 'Au Lion d'Or', Place Saint-Géry, Bruxelles
6. A

Cercle royal gaumais

1. Inconnue. Première mention: 1928
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Gabriel Pouillart. Vice-présidents: Jules Thevenin, Claude André. Secrétaire: Florent Goffinet. Trésorier: Edmond Badoux
5. Local: 'Au Départ Midi', 62, boulevard du Midi à Bruxelles
6. A-B-D

Cercle Royal 'Les Wallons du bassin du Centre'

1. Inconnue. Première mention: 1928
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Pierre Haine (président du cercle en 1989). Secrétaire: Paul Boileau. Trésorier: Fernand Masure. Directeur des Fêtes: Charles Plumier

5. Local: 'Cercle Français', 54, Avenue de Stalingrad, Bruxelles
6. A-G

Cercle royal montois

1. Fondation officielle: 1882. Fondation de fait: 1912
2. Inconnu
3. *No Catiau* (contenu touristique folklorique et littéraire((mars 1922-)
4. Président: Henri Putanier. Secrétaire: Mme J. Harvant
5. Local: 33, rue du Luxembourg, Bruxelles
6. A-B-D

Cercle royal verviétois

1. Fondé en 1907
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Adolphe Collard. Vice-président: Fernand Noël. Secrétaire: René Tilkin. Trésorerie: Mme Quintart. Régisseur: Josette Van Geel
5.
6. A-B-D

Cercle royal wallon de Laeken

1. Fondé en 1911
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Marc Delcourte. Vice-président: François Lambert
5. Local: 197, boulevard Emile Bockstael, Bruxelles
6. A

Cercle royal wallon de Watermael-Boitsfort

1. Fondé en 1932
2. Inconnu
3. *Amon nos autes* (1932-)
4. Président: Hector Dubois. Vice-président: Germaine Jassogne. Secrétaire: Jean-Marie Dubois. Trésorier: Henri Jassogne. Régisseur: Emile Chermanne
5. Local: 'Santa Lucia', 128, rue Th. Vander Elst, Bruxelles
6. A-B

Kesteloot

Cercle wavrien de Bruxelles/Le souvenir wavrien

1. Fondé en 1945
2. Inconnu
3. *Le Bulletin du souvenir wavrien* (1945-?1955). Editeur responsable: Fernand Sambrée.
4. Président: Georges Minet. Trésorier: Fernand Sambrée. Secrétaire: René Bertrand
5. Siège social: 91, Avenue Lambeau, Bruxelles (domicile de Fernand Sambrée). Local: Hôtel du Luxembourg, 25, rue du Luxembourg, Bruxelles
6. A-D

Fondation Charles Plisnier

1. Fondée le 24 novembre 1954
2. Inconnu
3. *Bulletin trimestriel de la Fondation Charles Plisnier* (1955-1965)
4. Président: Charles-François Becquet. Vice-président: Jean Van Combrugge. Administrateur-délégué: Charles-François Becquet. Secrétaire général: Maurice William. Trésorier général: Georges Willame. Administrateurs: Charles-François Becquet, Charles Thomas, André Wautier, Georges Willame, Jean Van Combrugge, Roger Pinon, Maurice William, Ernest Degrange, Maurice Arnould, Joseph Ruwet, Joseph Hanse, Roland Crahay, Omer Tulippe, Marion Coulon, Georges Despy et Robert Maréchal.
5. Local: 118, rue Beeckman, Bruxelles
6. D (démission le 20 juil. 1955)

Ligue wallonne de l'Agglomération bruxelloise

1. Fondée à Etterbeek en 1913
2. Chiffre déclaré: 2.000 en 1963
3. *Bulletin mensuel de la Ligue wallonne* d'Etterbeek (1932-2940; 1945-1958), *L' Alliance wallonne* (1958-). Tirage déclaré de *L' Alliance wallonne*: 8 000 exemplaires en 1961
4. Président: Marcel Lengrand. Vice-présidents: Emile Destrée, René Houtart, Fernand Jacquemin. Secrétaire général: Adrien Motte. Trésorier: Gaston Laurent
5. 'Aux trois Rois', Avenue de la Chasse, Etterbeek
6. A-B-D-E-F-G

Ligue wallonne de Saint-Gilles

1. Fondée en 1912
2. 500 membres en 1933
3. *Bulletin mensuel de la Ligue wallonne de Saint-Gilles* (1931-1933). Ce Bulletin mensuel parut de manière sporadique au cours des années cinquante
4. Président: Jean-Pierre Paulus. Vice-président: René Chapaux. Secrétaire: Bastine Emile. Secrétaire adjoint: Melle Janquart. Trésorier: Mme Buxant
5.
6. A-D-E-F-G

Ligue wallonne de Woluwé-Saint-Lambert

1. Fondée en 1938
2. Inconnu
3. *Bulletin trimestriel de la Ligue wallonne de Woluwé-Saint-Lambert,* fondé en (?) 1938. Parution irrégulière
4. Président: Fernand Sambrée. Vice-présidents: Ernest Tordeur, Jean Léonard. Secrétaire: Charles Baijot. Trésorier: Georges Evrard
5.
6. A-D-F-G

Mouvement bruxellois pour la Liberté linguistique

1. Fondé en (?) 1963
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: R. Van Quickelberghe

Mouvement libéral francophone

1. Fondé en 1962
2. Inconnu
3. Publication «officieuse» Bruxelles-français (1960-1984)
4. Président: Stéphane Brabant
5.
6. G

Mouvement populaire wallon (régionale de Bruxelles)

1. Fondé le 8 avril 1961
2. Inconnu (15 sections en 1962)
3. *Combat Bruxelles,* bulletin mensuel de la régionale de Bruxelles, parution irrégulière
4. Président: Léon Defosset. Vice-présidents: Georges Désir, Georges

Dufaux, Camille Mattart, André Résimont. Secrétaire général adjoint: Georges Avelange. Trésorier: André Barbier. Membres élus: Jacques Cherpion, Georges Dandoy, Bernard Decoster, Paul Jauniaux, Maurice Massoz, Adrien Motte et Marcel Pisvin. Membres cooptés: Maurice Galderoux, Jacques Grippa, Jacques Moins, Oscar Nisse et Daniel Martin
5. Local/permanence, 33, rue du Luxembourg, Bruxelles
6. G

Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique

1. Fondé en 1954
2. Inconnu
3. *Bulletin trimestriel du Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique.* Editeur responsable: Emile Destrée
4. Président de 1954 à 1959: Gustave Baneux
5. Siège social: 38, Avenue Victor Jacobs, Bruxelles
6. D
7. Fusionne en 1959 avec le Bloc de la Liberté linguistique

Rassemblement démocratique bruxellois

1. Fondé en (?) 1962
2. Inconnu
3. Aucune
4. (1965) Président: Paul Rohr. Vice-présidents: Georges Lovinfosse, Edouard Mendiaux. Trésorier: Ferdinand Aurez. Membres du Directoire: Marcel Barzin, Paul Coppens, Raoul Vuylsteke, Paul Laloy
5.
6.
7. Mouvement attaché à l'unité nationale qui amorça en 1965 des négociations en vue d'entrer au FDF mais qui fit ensuite marche arrière estimant qu'il y avait 'trop de fédéralistes au sein du Comité Directeur du FDF'

Rénovation wallonne (régionale de Bruxelles)

1. Issu du mouvement de résistance 'La Wallonie catholique', fondé en 1943
2. Inconnu
3. *Rénovation wallonne*, bulletin mensuel de la Régionale de Bruxelles (1965-1971)
4. (1964) Président: André Lagasse. Secrétaire: Franz Baclene. Membres: Robert Allard, Francis Chevalier, Maurice Galderoux, Albert Lambot, Roger Leblanc, Marcel Lengrand, Albert Melchior, Ferdinand Pauss, Hector Pene et Louis Remy

5.
6. G

Royal union binchoise

1. Inconnue. Première mention: 1931
2. Inconnu
3. Aucune
4. Président: Albert Roussel. Vice-président: Raoul Danheux. Secrétaire: Mme Danheux. Trésorière: Mme Doumiaux
5. Local: Au Lion d'or, place Saint-Géry, Bruxelles
6. A

Wallonie libre (Fédération de Bruxelles)

1. Le mouvement «Wallonie libre» fut fondé dans la clandestinité à Bruxelles en 1940. La Régionale de Bruxelles vit le jour en 1945
2. Inconnu
3. *Bruxelles-Français* (1949-1951)
4. Président: Eugène Pauly. Secrétaire: Mme Malengreaux
5. Local: Piedbœuf-Bourse, 35, rue Marché-aux-Poulets, Bruxelles
6. C-D-E-F-G

Annexe II

Les principales formes de regroupements à Bruxelles

A. Les Galas du Folklore wallon (1963)

1. CONSEIL D'ADMINISTRATION

Président: Pierre Haine. Vice-présidents: Lucien Kinon, Adrien Bouvet. Administrateur-délégué: Henri Lebrun. Secrétaire général: Charles Plumier. Secrétaire adjoint: Henri Jassogne. Régisseurs: Paul Tordoir, Camille Scherrier. Architecte décorateur: Robert Lancel. Archiviste: Roxanne Wiblet. Commissaires: Albert Pary, Albert Brohée

2. CERCLES AFFILIÉS

Cercle royal 'Les Wallons du Bassin du Centre' de Bruxelles. Ligue wallonne de l'Agglomération bruxelloise. Cercle royal gaumais. Cercle royal des Wallons de Laeken. Amicale des Cantons de Lessines et de Flobecq. Cercle malmédien de Bruxelles. Groupe vocal 'Les Ménestrels'. Cercle royal vocal lyrique 'Les Aclots' de Bruxelles. Cercle athois de Bruxelles 'Les Efants d'Goyass'. Association wallonne de la Woluwe à Auderghem. Union binchoise de Bruxelles. Cercle royal borain de Bruxelles. Fédération royale wallonne du Brabant (littérature et art dramatique). Cercle royal montois de Bruxelles. Cercle des Namurois de Bruxelles. Cercle 'L'œillet'. Cercle perulwelzien de Bruxelles. Ligue wallonne de Saint-Gilles. Amicale Saint-Hubertoise. Cercle 'Le sillon'. Amicale wallonne de Tervueren. Société royale 'Les Tournaisiens sont là' de Bruxelles. Cercle royal verviétois de Bruxelles. Cercle liégeois 'Wallonia' de Bruxelles. Cercle royal wallon de Watermael-Boitsfort. Le souvenir wavrien. Ligue wallonne de Woluwé-Saint-Lambert.

B. Fédération des Cercles littéraires et dramatiques wallons du Brabant (1960): Cercles et associations adhérentes

Association wallonne de la Woluwe. Cercle 'Les Aclots' de Bruxelles. Cercle royal wallon de Watermael-Boitsfort. Ligue wallonne de l'Agglomération bruxelloise. Cercle royal montois. Cercle royal verviétois. Amicale Saint-Hubertoise. Cercle liégeois 'Wallonia' de Bruxelles.

C. Comité d'Action wallonne du Congrès national wallon

1. 1949 (CONSTITUTION)

Wallonie libre. Association wallonne du Personnel des Services publics. Wallonie indépendante. Rénovation wallonne. Avant-Garde wallonne. Fédération des Sociétés artistiques. Galas du Folklore wallon. Club des supporters du Standard. Supporters de l'Olympic.

2. 1963

Rénovation wallonne. Association wallonne du Personnel des Services publics. Wallonie libre. Mouvement populaire wallon. Parti d'Unité wallonne. Avant-Garde wallonne. Mouvement libéral wallon. Bloc francophone.

D. Front commun des Groupements wallons et francophones de l'Agglomération de Bruxelles (1955-1956)

Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique. Bloc de la liberté linguistique. Fondation Charles Plisnier (jusqu'au 20 juillet 1955). Association wallonne du Personnel des Services publics. Amicale socialiste des Wallons de Bruxelles. Wallonie libre. Ligue wallonne

d'Etterbeek-Ixelles. Ligue wallonne de Saint-Gilles. Ligue wallonne de Woluwé-Saint-Lambert. Ligue wallonne de la Woluwe à Auderghem. Avant Garde wallonne. Cercle verviétois de Bruxelles. Cercle wavrien de Bruxelles. Cercle gaumais de Bruxelles. Cercle athois de Bruxelles. Cercle montois de Bruxelles. Cercle 'Les Tournaisiens sont là!'. Amicale des Cantons de Lessines-Flobecq. Gala du Folklore wallon.

E. Fédération des Wallons de Bruxelles (1959)

Wallonie libre. Ligue wallonne d'Etterbeek-Ixelles. Ligue wallonne de Saint-Gilles. Association wallonne du Personnel des Services publics. Avant Garde wallonne.

F. Comité d'Action de Bruxelles pour le Recensement (1960)

Association wallonne du Personnel des Services publics. Avant-Garde wallonne. Bloc de la Liberté. Ligue wallonne de l'Agglomération de Woluwé-Saint-Lambert. Parti d'Unité wallonne. Rassemblement bruxellois contre la tyrannie linguistique. Rénovation wallonne. Fédération de Bruxelles de Wallonie libre.

G. Front pour la Défense de Bruxelles (1961-1963)

1. SEPTEMBRE 1961 (CONSTITUTION)
Mouvement populaire wallon. Ligue wallonne de l'Agglomération de Bruxelles. Bloc francophone. Bloc de la Liberté linguistique. Parti d'Unité wallonne. Ligue wallonne de Woluwé-Saint-Lambert. Avant-Garde wallonne. Rénovation wallonne. Association wallonne du Personnel des Services publics. Wallonie libre.

2. OCTOBRE 1961
Ligue wallonne de Saint-Gilles. Cercle Les Wallons du Bassin du Centre.

3. FEVRIER 1962
Alpha (jusqu'en mars 1963).

De auteurs - Les auteurs. Deel I

Luc Sieben, aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek
Vrije Universiteit Brussel,
Maalbeekstraat 2, 1950 Kraainem

Rudy Dierickx, licentiaat Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel
Duquesnoystraat 4, 1000 Brussel

Benny Martin, licentiaat Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel
Kleinen Bergstraat 5, 1940 Sint-Stevens-Woluwe

Machteld De Metsenaere, docent en eerstaanwezend assistent, Vrije Universiteit Brussel
Sterrenlaan 50, 9470 Denderleeuw

Roel De Groof, assistent Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel
Sint-Amandsstraat 6, 1820 Grimbergen

Filip Michielsen, licentiaat Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel
Pololaan 86, 1150 Brussel

Emmanuel Gerard, doctor in de Letteren en Wijsbegeerte. Stafmedewerker aan het Hoger Instituut voor de Arbeid. Katholieke Universiteit Leuven
Herfstlaan 14 3200 Kessel-Lo

An Rydant, aspirante Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek
Vrije Universiteit Brussel
Polderlaan 13, 8370 Blankenberge

Jacques Brassinne, collaborateur au Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques
35, rue du Congrès, 1000 Bruxelles

Daniël Coninckx, licentiaat Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel. Deeltijds assistent aan de Economische Hogeschool Limburg. Deeltijds docent aan het Stedelijk Hoger Handelsinstituut te Turnhout
Diestsevest 33, 3000 Leuven

Luc Peiren, licentiaat Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel
Eenen Boomlaan 16, 1940 Zaventem

Jeffrey Tyssens, aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek - Vrije Universiteit Brussel
Van den Vondelstraat 34, 1800 Vilvoorde

Els Deslé, assistente Onderzoeksraad bij het Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden, Vrije Universiteit Brussel
Moenstraat 38, 8583 Bossuit

Chantal Kesteloot, chargée de recherche au Centre d'Histoire de la Wallonie et du Mouvement Wallon
rue Monrose 66, 1030 Bruxelles